

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

25.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
3. CİLT

28 MAYIS – 1 HAZİRAN 2007
KOCAELİ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No : 3112-3
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 125-3

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Fahriye BAYRAM

Dr. Adil ZME

Birnur KORAL

Kapak ve Uygulama

Suna HKENEK

ISBN: 978-975-17-3317-7

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Ulrike MUSS*

(Amber From The Artemision At Ephesus In The Museums Of
İstanbul And Selçuk/Ephesus)

Not :Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayımlanmıştır.
Kitapta yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIğI
DÖSİMM BASİMEVİ
ANKARA-2008

İÇİNDEKİLER

L. D'ALFANSO

Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the
First Campaign (2006) of the University of Pavia 1

Ulrike MUSS

Amber From the Artemision at Ephesus in the Museums of İstanbul and
Selçuk/Ephesus 13

Felix PIRSON

Pergamon-2006 Kampanyasında Yakın Çevrede Yapılan Çalışmalar 27

Yaşar ERSOY, Elif KOPARAL

Klazomenai Khorası ve Teos Sur İçeri Yerleşim Yüzey Araştırması
2006 Yılı Çalışmaları 47

Engin BEKSAÇ

Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Megalitik, Kaya-Oyma Anıtları ve Kült Projesi
Edirne-Kırklareli Yüzey Araştırması 2006 Çalışmaları 71

K. Aslıhan YENER, Hatice PAMİR

Amik Vadisi Bölgesel Araştırmaları 2006 85

Christopher RATTE

Aphrodisias Regional Survey 103

Eugenia Marta BOLOGNESI, Giuseppe BERUCCI, Daniele GARNERONE

The Boukoleon Monumental Itinerary and the Two Connected Western and
Eastern Itineraries 117

Alpaslan CEYLAN, Akın BİNGÖL, Yasin TOPALOĞLU

2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları 129

Claudia WINTERSTEIN

Şekerhane Köşkü (Selinus) 2006 149

Çiğdem ÖZKAN AYGÜN	
The Sunken Byzantine Settlement, 2005–2006 Underwater Survey at Hazer Lake, Eastern Anatolia	159
Gunnar LEHMANN, Ann E. KILLEBREW, Marie–Henriette GATES	
Summary of the 2006 Cilicia Survey (İskenderun Bay Region).....	171
Erdal ESER	
Divriği Kalesi Yüzey Araştırması 2006.....	189
Thomas MARKSTEINER	
Bericht Zu Den Arbeiten in Andriake Im Jahr 2006	205
Bilal SÖĞÜT, Tunç SEZGİN, Banu DÖNMEZ	
Çivril’den Hierapolis Arkeoloji Müzesi’ne Taşınan Mimari Eserler	217
Ellen BELCHER	
Fifth Millennium Anthropomorphic Figurines in Southeastern and Central Anatolia: Comparative Museum Research.....	233
Erdal ESER	
Kösedağ Savaş Alanı Araştırmaları 2006	247
Ergun LAFLI	
A Hellenistic Terracotta Bull–Head Rhyton From the Museum of Tarsus in Cilicia.....	257
Eylem ÖZDOĞAN, Heiner SCHWARZBERG, Mehmet ÖZDOĞAN	
2006 Yılı Kırklareli Yüzey Araştırması	263
Tunç SİPAHİ, Tayfun YILDIRIM	
2006 Yılı Çorum–Çankırı İlleri Yüzey Araştırması	277
Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU, Murat KOCAASLAN	
Topkapı Sarayı Duvar Çinisi Dijital Veri Tabanı Projesi 2006 Çalışması	295

Cristopher H. ROOSEVELT, Cristina LUKE Central Lydia Archaeological Survey: 2006 Results.....	305
Harun ÖZDAŞ Ege ve Akdeniz Bölgeleri Sualtı Araştırması 2006 Yılı Çalışmaları	327
Giuseppe RAGONE Temnos (Görece Kale–Southern Aeolis) Research Project: 2006 Report	343
Abuzer KIZIL 2006 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması	357
Serap ÖZDÖL Çatalhöyük, Suberde ve Er Baba Neolitik Dönemi Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi: Erken, Orta ve Geç Gelenekler	375
Hatice PAMİR, Gunnar BRANDS, Figen ÇEVİRİCİ Hatay İli, Antakya, Samandağ ve Yayladağı Yüzey Araştırması 2006	393
Osman AYTEKİN Artvin–Erzurum İlleri Çoruh Vadisi’ndeki Tarihî Yollar ve Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması, 2006.....	411
Şengül AYDINGÜN Eskişehir Müzesi’nde Korunan Figürin ve İdoller	429
Harun TAŞKIRAN, Metin KARTAL Ilisu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması–2006	439
Levent Egemen VARDAR Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Eskişehir İlleri, 2006.....	453
Mehmet TOP, Kemal ÖZKURT Hakkâri ve Şırnak İlleri ile İlçeleri Yüzey Araştırması 2006.....	469

VI. sayfa boş basılacak

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN NORTHERN TYANIS: PRELIMINARY REPORT OF THE FIRST CAMPAIGN (2006) OF THE UNIVERSITY OF PAVIA

L. D'ALFANSONO*

At the beginning of the '60, Piero Meriggi, famous scholar of languages, writings and cultures of pre-classical Anatolia, Professor of Linguistic at the University of Pavia, took part to the first archaeological missions at Arslantepe/Malatya, directed by Salvatore Puglisi. In that occasion he undertook a series of surveys in central Anatolia in order to find out and locate archaeological sites of interest for his studies¹.

Meriggi explored various zones of central Anatolia, beginning from the area around Malatya, and then continuing towards the West, after a careful reading of the reports of previous surveys by scholars such as Forrer, Gelb, Mellaart, Arık and Özgüç.

Some 50 years later, the group of research headed by Prof. Mora (chair for Hittitology and Ancient Near Eastern History at the University of Pavia) has cultivated the plan to resume archaeological activities in this region. The members of the group have been cooperating with archaeological Missions in Syria for more than 10 years. The excavation of Tell Shioukh Fawqani (5 Km south of Karkemish 1995-1998), the excavation of Tell Misherfa/Qatna (1999) and the excavation of Tell Ashara/Terqa (2000-2006) will be mentioned here².

Beyond these Syrian missions, the group has planned in recent years an extension of the archaeological activities to Central-South Anatolia. In fact, the Orientalists of the University of Pavia, who have been traditionally concerned with the Hittite culture, are presently focusing on historical, epigraphic and archaeological research on the southern area of influence of the Hittite culture during the II and I millennium B.C. That is, Northern and Central Syria and Central-South Anatolia.

* L. D'ALFANSONO, Università degli Studi di Pavia, Dip. Scienze dell'Antichità, Sez. Orientalistica, Corso Strada Nuova, 65, 27100 Pavia/ITALY

1 For the survey of Meriggi s. d'Alfonso-Mora 2007, 819-820, with references to the publications. S. also Forlanini-Marazzi 1986, Pl. XI for the area visited by the scholar.

2 On this missions s. lastly Al-Bahloul-Barro-d'Alfonso 2005, and Rouault-Mora 2006 with reference to further literature.

In this respect, the area around Niğde and Kemerhisar appeared one of the most interesting, as the presence of numerous inscriptions of the Neo-Hittite period and the attestations of place names related to this area in the written sources from Hattuša point out. In fact, two ancient cities of greatest importance at that time have been identified: the city of Tuwanuwa, classical Tyana, identified with modern Kemerhisar, and the city of Tynna, very likely to be identified with Porsuk. However, many other localities rose in the Hittite age in this area, which are still to be localized (a.o. Tupazija, Šappalanda, Tiwanzana)³.

Therefore, it has been decided to ask for a survey permission and in this way to restart the research begun by Meriggi some 50 years ago. Of course, the purposes of this new survey differ from those of the travels of Meriggi. His “Anatolian travels” were carried out when little of this region was known from an archaeological point of view. The situation today is changed, and various missions work here on pre-classical sites: among these I will remember the French excavation of Pursuk⁴, and the Turkish excavations of Acem Hüyük⁵, and Köşk Höyük⁶. The results of these excavations, some quite recent, others still in preparation, make now possible to go through the reports written by Meriggi, inquiring not only the presence of archaeological sites but also their dating and development.

As previously mentioned, it has been decided to concentrate the survey on the northern part of the Tyanis, and on the valleys through the mountains of the Hasan Dağı and Melendiz Dağları. In fact, from the old time the Tyanis has been crossed by a N/S main line of communication; this road, which linked Central Anatolia to the Mediterranean and the Levant through the “Cilician Gates” reached Tuwanuwa/Tuwana/Tyana and then branched off⁷. Running towards the N, one branch founds its natural exit in the valley between the Melendiz Dağları and the Pozantı Dağı, where today the cities of Bor and Niğde lie. A second branch, folding towards W/NW, skirted the northern profile of the Tyanis, and either continued towards the W, beyond the Meander, until the Aegean coast, or folded naturally towards the N, followed the guideline of the slopes of the Hasan Dağı and crossed the region of modern Aksaray.

The main scope of the survey is to bring to light the presence of Middle Bronze, Late Bronze and Iron Age sites situated on this latter branch of the road, and to

3 On this s. lastly Börker Klähn 2007, with reference to previous studies.

4 S. lastly Beyer 2006 and 2007.

5 S. lastly Öztan 2007.

6 S. lastly Öztan et alii 2007.

7 On this road s. a.o. Forlanini 1988, 132-140 and Berges-Nollé 2000, 14-18.

inquire and verify the existence of more sites situated on secondary ways through the valleys of the Hasan Dağı and the Melendiz Dağı. The survey has been scheduled in two campaigns.

Campaign 2006: Preliminary Results

The first campaign lasted half a month up to July the 4th 2006. The direction of the mission has been entrusted to myself. Members of the mission were Benedetta Bellucci, Bianca Maria Tomassini Pieri, Dr. Luigi Schiavi and Matteo Vigo (MA and PhD students of the University of Pavia), Alberto Savioli as topographer, and Prof. Asım Tanış, whose help with Turkish language has been fundamental at many stages of our work. Commissioner was Aliye Ersöy, Museum of Adana, who beside her duty, actively participated to the field work and to the registration of the material. The mission has lodged in Altunhisar, at the House of the teacher.

The survey has been concentrated on four objectives: surface collecting and topographic survey at Bayat Höyük; survey of the site of Avören; survey of the valley that connects Altunhisar to Çiftlik up to Tavşantepe, to the north and Bayat to the south; the recognition of the slope of the Hasan Dağları on the plain, W of Altunhisar. Some preliminary considerations on to these four objectives are offered here, emphasizing however their preliminary character.

The Site of Kınık Höyük

Defined by Meriggi the biggest site he visited in the Tyanis⁸, Bayat Höyük, or better Kınık Höyük, as it is called by the local inhabitants, lies little less than one kilometre far from the modern village of Bayat and little less than one kilometre to the S of the road that connects Bor to Aksaray passing through Altunhisar (Fig. 1).

The site has a diameter of approximately 300 m, and consists of a ca. 20 m high hill surrounded by a base which is 5 to 1m higher than the fields of the plain all around.

The site is in a very good state of conservation, since it seems not to have been touched by any anthropic activity in recent times. Actually, some holes exist both on the hill and on the base of the site; they are likely to be the result of illegal diggings, but they altered just in minimal part the structure of the site.

8 Meriggi 1962, 273.

Sherds have been collected systematically on the top of the hill, where the surface has been divided in a grid of 10x10 m squares (Map 1). The processing of the sherds seems to evidence a non homogeneity of the distribution of the diagnostics, and in particular the south-western area of the acropolis seems to conserve the latest level of the site, which dates in the Middle Age.

More in general, diagnostics have been collected also on the slopes of the hill and then on the base of the site.

The analysis of the ceramics, preliminary as it can be after the processing of a quarter of the collected material, allows to suggest the presence of Middle Bronze and Late Bronze Hittite levels on the site, as well as Early and Middle Iron Age levels (Fig. 2), up to roman and Middle age levels (Fig. 3). Curiously enough, neither Middle Bronze hand made painted Cappadocian pottery, nor Early Bronze red and brown burnished hand made pottery and metallic ware has been found until now. However, Mellaart visited this site during his survey on Central Anatolia and listed it among the Early Bronze age sites of this region because of the finding of metallic ware and hand made burnished sherds⁹. Therefore, following Mellaart, a date of the most ancient levels of the site to the Early Bronze age is tentatively suggested here.

In this respect, the total lack of Neolithic and Chalcolithic material is not surprising. Little less than five hundred meters SW of the site a second höyük is found, called by the local inhabitants Bayat Höyük. The site is much smaller than Kınık Höyük, and presents Neolithic and Chalcolithic sherds; besides the sherds, various manufactures like blades and arrow heads in obsidian were collected. Since later material lacks at all in this site, it seems that a movement of settlement from Bayat Höyük to Kınık Höyük took place at the beginning of the Early Bronze.

The Survey in the Valley from Bayat to Tavşantepe

The recognition of this valley has been undertaken because of the awareness that it constituted an important route during the Neo-Hittite age. In fact, two Neo Hittite stelae were found some decades ago on the pass of the valley¹⁰.

Only a part of the valley has been explored, that roughly corresponds to the territory of Yeşilyurt and Karanlıkdere. In the territory of Yeşilyurt, 10Km NW from the village one finds the ruins of Alaçayır Yaylası (Fig. 4), to be dated to the Byzantine age. Continuing to go up in the same valley a spectacular fortress called Asmazkalesi should date to the same age.

9 S. Mellaart 1963, 209 and passim.

10 S. on this Çınaroğlu 1988.

Some 20 km on the north, in direction of the pass one finds the ruins called Okçuören. The ruins consist of a group of three monumental stone tumbs, each presenting a semicircular façade with small central door, two small windows on the right and on the left of the door (Fig. 5), and a third small central window upon the architrave. Two tumbs are well preserved, while a third one has been identified, but is completely collapsed. We found one further tumb of identical shape in the site of Kırlande (Fig. 6), close to Karanlıkdere and one more in the site of Avören; these seem all to recall the model of Hellenistic and Roman cliff and stone tumbs¹¹.

Other some eight Km towards N, just beyond the pass, at an altitude of ca 2000 m one finds a cliff peak named Tavşantepe. On the top of this peak and on its slopes scanty rests of a small ancient settlement emerge. The ceramics collected here has not been studied yet, but, following Mellaart, the finding of a terracotta spindle-whorl with incised decoration could allow to date at least one level of the site, between the Early Bronze III and the Middle Bronze age (Fig. 7)¹².

Just on the W of the road at the pass beyond Tavşantepe lies a massive basalt basement for a stele, whose rectangular hole to lodge the foot of the stele measures 97x63cm. This is very likely to be the basement of the stele found here on the pass in 1980.

The Site of Avören

Situated to the slopes of the Hasan Dağı NW from Ulukışla the ruins of Avören are quite difficult to catch up: half an hour by car on mountain routes, and then at least another half an hour of march on foot through forests and bushes. The difficulty by reaching the place have until now prevented that archaeological missions visited the site, which is on the other hand of greatest interest for dimensions and architecture. In the present campaign it has not been possible to face all the problematic of this complex site; we just limited our analysis to some architectonic elements that emerged on surface in order to gain information on the dating. In particular it is proceeded to the architectonic survey of the three best legible structures: two burial rooms recovered in the NW area of the site (Fig. 8), which are similar to those showed above and one church which should date up to the VI to IX century A.D.¹³ (Fig. 9). Yet it is unclear whether the site had only one or more than one phase of inhabitation. The collected sherds have not been

11 For comparison s. Thierry 2002, 39-46.

12 S. Mellaart 1962, 277.

13 S. Schiavi 2007, 828.

processed yet, and therefore a definitive clarification inherent to the periods of inhabitation of the site will be offered only in the definitive publication of the survey, foreseen for 2009.

The Recognition of the Area to the W of Altunhisar

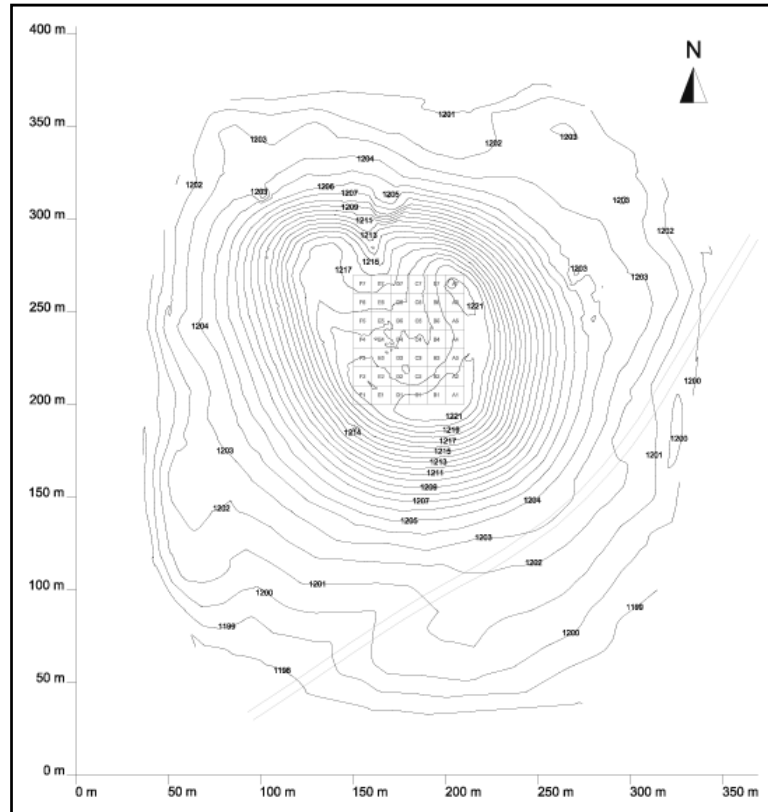
Only one site has been recorded in the area W of Altunhisar. It is a small hill some ten meters from the town hall of Ulukışla; the site was probably bigger before the bulldozer removed part of its deposits to provide arable land to the adjoining fields. The few diagnostic sherds are fragments of painted pottery of the Iron age, and red and brown polished pottery, possibly of the Hittite age.

In conclusion, the distribution of the settlements, at least for the Hittite and Neo-Hittite age, seems to privilege here in the Tyanis the plain area; until this time sites dating to this period in the valleys have not come to light. The recognition of the territory of other villages on the E of the surveyed area, in 2007, will allow, we hope, to shed more light on this and further aspects.

Bibliography

- Al-Bahloul-Barro-d'Alfonso 2005, Kh. Al-Bahloul–A. Barro–L. d'Alfonso, “The Iron Age Cremation Cemetery”, in L. Bachelot – F. M. Fales (Eds.), *Excavations at Tell Shioukh Fawqani*, Padova 2005, 498-541.
- Berges-Nollé 2000, D. Berges – J. Nollé, *Tyana I: Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien*, Bonn 2000.
- Beyer et alii 2006, D. Beyer et alii, “Zeyve Höyük (Porsuk): Rapport sommaire sur la campagne de fouilles de 2005”, in *Anatolia Antiqua* 14 (2006), 205-244.
- Beyer2007, D. Beyer, “Zeyve Höyük (Porsuk), 2005”, in 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2007, 629-638.
- Börker Klähn 2007, J. Börker Klähn, “Die Schlacht um Tuuanuua als „Atlante Storico“, in *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden 2007, 91-118.
- d'Alfonso-Mora 2007, L. d'Alfonso–C. Mora, “Viaggi anatolici dell'università di Pavia. Rapporto preliminare della prima campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale”, *Athenaeum* xxx (2007), 819-836.

- Forlanini 1988, M. Forlanini, "La regione del Tauro nei testi ittiti", *Vicino Oriente* 7 (1988), 129-169.
- Forlanini-Marazzi 1986, M. Forlanini–M. Marazzi, *Atlante storico del Vicino Oriente antico*, Roma 1986.
- Mellaart 1962, J. Mellaart, "The Pottery and the Objects", in: S. Lloyd – J. Mellaart (Eds.), *Beycesultan I*, London 1962, 71-292.
- Mellaart 1963, J. Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II", *Anatolian Studies* 13 (1963), 199-236.
- Meriggi 1962, P. Meriggi, "Alcuni monticoli di Kataonia", in *Oriens Antiquus* 1 (1962), 265-278.
- Öztan 2007, A. Öztan, "2005 Acemöyük Kazıları", in 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2007, 529-548.
- Öztan 2007 et alii, A. Öztan et alii, "2005 Yılı Köşk Höyük Kazıları Raporu", in 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2007, 549-560.
- Rouault-Mora 2006, O. Rouault–C. Mora, "Progetto 'Terqa e la sua regione' (Siria). Rapporto preliminare 2006", *Athenaeum* xxx (2007), 911-918.
- Schiavi 2007, L.C. Schiavi, "Appendice. Il sito di Avören", in d'Alfonso – Mora 2007, 827-829.
- Thierry 2002, N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité au moyen âge*, Tournhout 2002.

Map.: 1

Fig.: 1

Fig.: 2

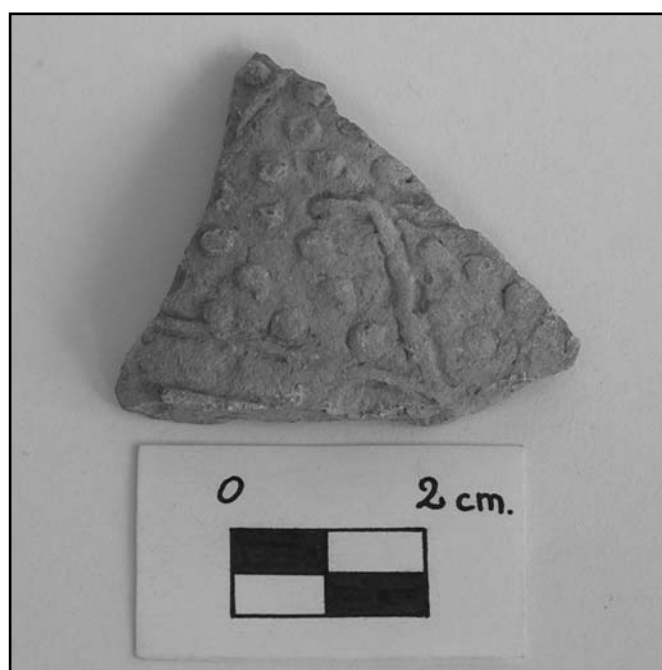

Fig.: 3

Fig.: 4

Fig.: 5

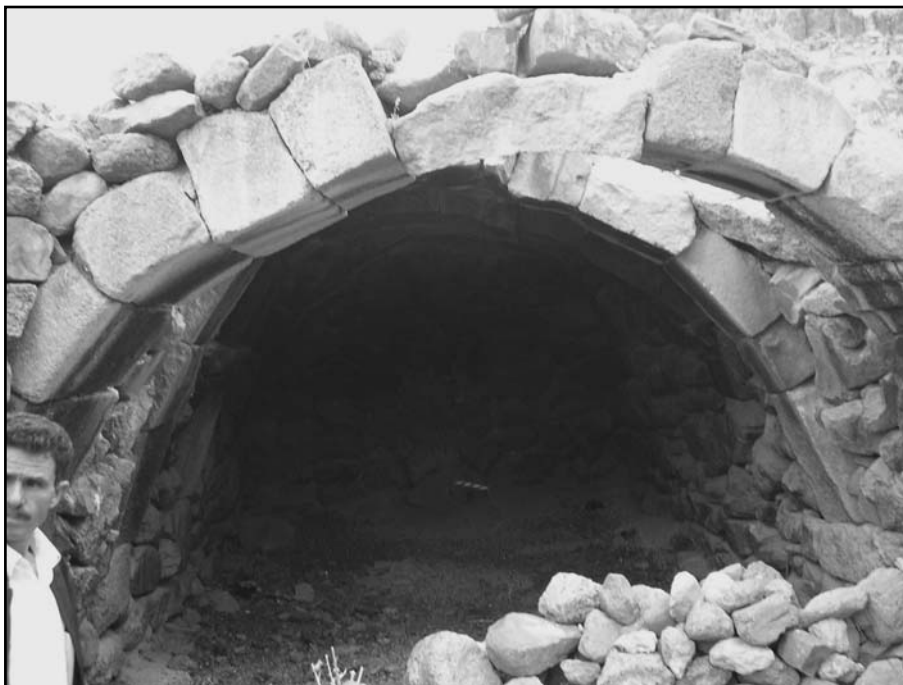

Fig.: 6

Fig.: 7

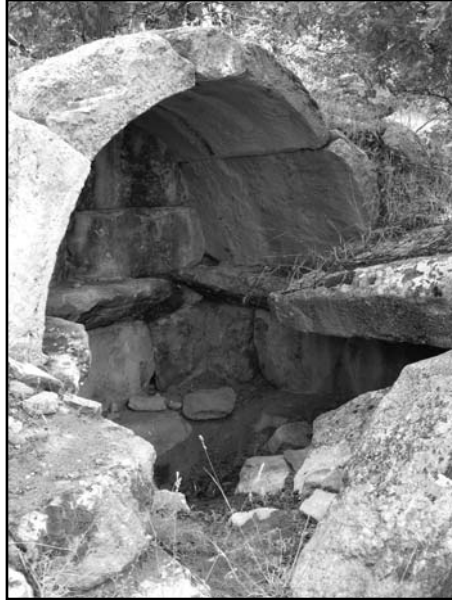

Fig.: 8

Fig.: 9

AMBER FROM THE ARTEMISION AT EPHESUS IN THE MUSEUMS OF İSTANBUL AND SELÇUK/EPHESUS

Ulrike MUSS*

The legend which has grown up surrounding the origin of amber points to a relationship to the sun, to the tree as provider of raw material, and to water: Phaeton, the son of Helios and Klymene, secretly mounted the chariot of his father and crashed down with it into the River Eridanos. His sisters the Heliades were punished, as they had harnessed their father's horses, by being turned into poplars on the banks of the Eridanos. Their tears, in which evidence of resin has been seen, dropped into the river and there hardened into amber. The river Eridanos seems to be modern Po in Northern Italy¹.

The Greeks called petrified conifer resin from the Tertiary period Elektron. The lustre of amber (Fig. 1), its golden colour and its property of becoming electrically charged when rubbed are unique, and already in antiquity led to the superstition that amber offered protection against demons and illnesses. Amber is therefore is a material of strangely esoteric character².

The British Excavator David George Hogarth mentioned in *Excavations* (1908) two kinds of amber: 1. clear tawny of hard texture, which resists disintegrating influences; 2. more opaque and dusky red, of friable texture, glowing deep crimson when held up to the light. This last variety Hogarth believed to be of Sicilian origin. The clear tawny variety was –after Hogarth– probably brought from the Baltic coast.

Some of the beads which have been found during the British Excavation in 1904/05 and which are in the British Museum in London, have been analysed by Curt W. Beck with the so called 'Infrared Spectroscopy' these came from the Baltic coast³.

* Ulrike MUSS, Austrian Archaeological Institute, Vienna/AVUSTURYA

1 A. Mastrocinque, *Ambra e Eridano. Studie sulla letteratura e sul commercio dell'ambra in età preromana*, (1991) esp. 7ff.

2 D. Strong, *Catalogue of Carved Amber in the Department of Greek and Roman Antiquities* (1966) 41ff.

3 Not published, information by personal communication (letter) between C. Beck and A. Bammer.

The objects found by Hogarth and which are today on the Istanbul Archaeological Museum are almost in the nature of amulets. A lot of them are beads, hardly any piece of his findings can be regarded as an independent object (Fig. 2). Amber has been used to decorate objects of bone and ivory with inlaid discs or studs (Fig. 3). A further use of amber is on the bows of fibulae where the bow is made up of alternate pieces of bone or ivory and amber (Fig. 4).

(7) Hogarth found one very interesting independent figure (3. 7, cm high) it is a nude female, cut square at the back (Fig. 5). The head is rudely modelled, the forehead recedes almost a right angle from the brows, the eyes are mere dots, and the mouth is a scratch. Below the buttocks the figure is foreshortened, the feet being carved without due allowance of room for legs. Such little figures are also known from Italy, for example from Satrico and Vetulonia (Grosseto) Both come from tombs and represent nude females⁴.

The biggest representation made of amber which has been found during the Austrian Excavations came to light 1977 at the western end of the archaic temple. It is a fragment in high relief of a female figure made in dedalic style (3, 0 cm high), it belongs to the 2nd half of the 7th century B.C. (Fig. 6).

A second excavation in the so called central base has been carried out by the Austrians from 1987 onwards. Here, in the interior of a small peripteral temple - a rectangular foundation surrounded by six columns with bases of green schist was found which we think has been used as a base for a divine image. The base was destroyed by a strong inundation around 600 B.C. The finds come from a spot north of the rectangular foundation and consist of beads of glazed clay, scarabs, objects made of faience, like for example a figure of a bes and a horse or donkey) and bronze fibulae⁵.

The beads belong to necklaces and the scarabs were drilled through and therefore also belong to necklaces, while the remaining objects were votive offerings attached to the drapery of the divine image.

One may imagine that the appearance of such a figure was similar to that of statues and icons of Mary, which were not only given new clothing on the occasion of particular festivals, but which were also overloaded with votives by the faithful.

4 N. Negrobi Catacchio, in: *Amber in Archaeology, Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology* 1990 (1993) 191ff.

5 A. Bammer, *ÖJh* 58, 1988 Beibl. 1-32; idem, *AnatSt* 40, 1990, 137-160.; idem *RA* 1991, 63-83.

Late inscriptions attest jewellery- and clothing-changes for the Ephesian Artemis, associated with a festival named 'Daitis'⁶, during which the image was carried to the beach and underwent a ritual washing. Furthermore, inscriptions mention a 'Decorator' (H Kosmitira) whose duty it was to dress the cult image and to apply its jewellery⁷.

The beads, scarabs and bronze fibulae which are also found in other Greek sanctuaries allow the supposition that these objects were not expressly created for this image; prominent, however, is the jewellery made of amber, which reveals a great variety of form (Fig. 9).

Amber beads have been found in small quantity also in other sanctuaries mostly of female goddesses⁸, but objects such as these from the Ephesian Artemision are known from no other sanctuary. Here amber was replaced throughout the course of the 7th century B.C. by gold-silver alloy, which also took over the name of amber, elektron.

Already the large number of finds (about 600 pieces) indicate that we are dealing with particular jewellery, which can be seen (interpreted) as ritual appendages for a cult image not only on the basis of its findspot alone. The many amber objects display not only a great variety of form, but are also extremely well-preserved.

Particularly noteworthy are some large beads or, better stated, amber pieces (about 6 x 4 cm) which are polygonally and pyramidally formed. Their big simple bore-hole is so positioned that their width faces can be looked at either (Fig. 1; in Fig. 9) horizontally or vertically.

Beads of widely differing sizes constitute the largest proportion (about 300 pieces). They display a wide variety of forms (Figs. 10–13). They are: conical, flat-biconical, disc-formed, spherical, elongated double-conical, square-formed or rounded square-formed, cylindrical (undecorated or with grooves, which look like spirals) as well as additional flat cylindrical.

So-called 'dividers' are objects with multiple vertical bore-holes. With these, single cords of multi-strand necklaces could be separated so that a good fit around the neck (or perhaps around the waist) was ensured.

6 R. Heberdey, *ÖJh* 7, 1904, 210-215; U. Muss, *Die Bauplastik des archaischen Artemisions von Ephesos. Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes*, Vol. 25 (1994) 46f.

7 H. Engelmann, *Inschriften und Heiligtum*, in: Kosmos op.cit 34ff.

8 Mastrocinqe op.cit. 86ff.

Gable-formed (Fig. 14) as well as additional rectangular-form dividers (with at least four bore-holes) have been found (Fig. 15).

Pendants also belong to the typical jewellery pieces (about 65 pieces). They vary not only in their size and the form of their bodies, but also in the fashioning of their heads and in the form of their bore-holes.

The bodies are fashioned in spherical or elliptical form. The heads are seed-formed, flower-formed or simply fashioned flat. Their bore-holes are: vertical through head and body, arc-formed in the lower portion of the body, or horizontal through the head.

A further large group is composed of z-formed figures (65 pieces, about 1.2x1.2 cm.). Here, the following bore-holes can be observed: one or two horizontal bore-holes, as well as an additional V-form or T-formed bore-hole.

Objects with annular decoration comprise two groups: one group (58 pieces) with prismatic-triangular bodies (height: 1,1 cm) and a horizontal bore-hole at the upper end, as well as two arc-form bore-holes on the opposite wide side.

The second group is flat and cylinder-formed, and on each narrow side is an arc-formed bore-hole (15 pieces). Another flat cylinder without decoration is drilled through and can have been used horizontally or vertically.

The decoration which is always to be found in the middle of the object, consists of two exterior circles which lie close to each other, as well as a smaller, interior circle.

Two heads (height: 1,48 and 1, 60 cm) also belong to the find complex. They sit on a profiled socle, which takes the place of the neck. Both display an eccentrically placed horizontal bore-hole; on one of the heads, this is found in the frontal section of the socle, while on the second, it is found at the level of the lower jaw. A second bore-hole runs or arc-formed through the back part of the socle down to the underside. In the flattened skull-cap of both heads a wide drilling is visible; on one of the heads, this is plugged with a piece of amber.

The z-formed objects, the small double-conical beads, the smaller pendants, the objects with annular markings, and the dividers appear to belong together.

This can be assumed not only from the size and the bore-holes which exist on most of them, and which point to a generously scaled, interlinked festoon of

jewellery; but also by the material of the amber, which, in this group, displays a completely uniform honey-toned colour. The two heads also belong to this group. Here, the eyes can also be compared, as they are decorated with the same concentric circles as are found on the Triangles and flat Cylinders.

Reconstruction and Significance

Ancient sources can shed little light on the reconstruction of the decoration of the statue. Homer (Odyssee 18, 295 f.) mentions two forms of neck decoration: Hormos (strands of beads divided into rows) and Isthmion (a band around the neck). For the Archaic period, two compositional schemes have been extracted: the principle of the accentuated central element, with continuous rows (extending to the sides); or the organization of elements all having the same form. Beads and pendants were, according to their size and form, combined into visually appropriate unities⁹.

The beads and the dividers belong to single-strand neckbands or to multi-strand necklaces. The material, the shape and the colour points to their special meaning.

The pendants of differing sizes, which also display differing types of bore-holes, could in the same manner belong to neckbands and necklaces.

Their shapes, which resemble aryballoi; and the heads, which in many cases are carved in a multi-foliate manner and which resemble poppy, pomegranate or similar multi-seed fruits, invoke an association with 'fertility.'

The triangle plays an important role not only as an isolated form, but also as an inherent construction principle of many objects. Even today, jewellery pieces or jewellery ensembles from many cultures are built upon this basic form.

The z-formed objects cannot be interpreted until we know their exact definition¹⁰.

9 E. Bielefeld, in: C. F. Matz-H.-G. Buchholz (Ed) *Archaeologia Homerica* 1, 1968, chapter 'Schmuck'.

10 They perhaps find formal analogies with the small, bird-formed faience- or glass-beads (so called 'Fritteperlen') from Uruk, which found broad dissemination from the 2nd millennium onwards.

Dating

Amber is a material which was particularly popular in the 2nd millennium B.C. Thousands of beads originate from the Grave Circles at Mycenae and from other sites in the Peloponnese¹¹.

With the decline of the Mycenaean world after 1400 B.C., amber lost its significance, and disappeared during the so-called Dark Ages, only then to reappear in the second half of the 9th c. B.C. in Cretan find contexts.

The amber finds from the Artemision originate from a late Geometric – early Archaic context, but only a few criteria can be extracted which point to their genesis in this period: The forms of the beads can be traced back at least to the Late Bronze Age. The disc-form and flat-biconic types have been found particularly in Mycenae. The triangles are equally difficult to date on the basis of formal criteria. The triangle is an elementary form from prehistoric times onwards and have some Bronze Age comparanda: made out of carnelian with one simple diagonal bore-hole. They originate from Georgia¹². Other examples are found on a reconstructed necklace from Töptepe, today in the Museum of Üpük. They come from an archaic context, but the triangular beads may be older as is suggested in the publication of the Lydian Treasure¹³.

Both of the heads belong formally and stylistically to the art of the late geometric/early archaic period from the island of Crete. They can be compared –in spite of differing materials and scale– with the bronze sphyrelata from Dreros: like these, the heads display a clearly defined relationship of the individual elements of the face and the taut articulation of forms with small, pointed nose, thin lips and chin whose form resembles a tongue.

(36) At the moment we are working on the reconstruction of these linked-together amber objects. The picture presented here is, therefore, a preliminary one: it shows a Goddess with polos and jewellery of numerous strands, which reproduce the forms of the amber objects.

11 Mastrocinque op.cit.57ff.

12 Unterwegs zum Goldenen Vlies. *Archäologische Funde aus Georgien*. A. Miron–W. Orthmann (Ed) (1995) 229 with fig. 65 and 322 with fig. 352.

13 Ý. Özgen–J. Öztürk, *Heritage Rediscovered, The Lydian Treasure* (1996) 158 Fig. 110.

Summary

Based on the find spot in the interior of the peripteros, we know that an image of a Goddess existed at the site of the later Artemision in the late 8th-early 7th c. B.C., erected on a rectangular basis. We know that it was a xoanon- statue with jewellery which consisted of necklaces, neckbands and a linked-together network of amber - jewellery.

The early history of Artemis Ephesia, with her Hittite-Anatolian background, has been further pursued in recent years¹⁴. Not only literary and local tradition attributes the beginning of the cult of Artemis to the 2nd millennium, but also the finds on the site of the later sanctuary also point to this date (pottery and Terracottas).

The numerous amber pieces , belonging to a divine image of the late Geometric/ Early Archaic period are therefore mediating between the 2nd and 1st millennium B.C., and perhaps reflect a Mycenaen tradition.

Amber is not only jewellery, but also contains a cosmological concept. Already in antiquity a notable relationship between amber and the sun is recognized, an association made by Homer in the *Odyssee*. And so a solar aspect of the cult of the Ephesian goddess is expressed specifically by the use of amber jewellery for her divine image¹⁵.

14 S. Morris, *The Prehistoric Background of Artemis Ephesia: A Solution to the Enigma of her 'Breasts'?* in Kosmos op. cit. 135ff.

15 For the solar aspects of Ephesian Artemis see E. Szidat, *Die >Buckel> der Artemis Ephesia*, in: *JdI* 119, 2004, 117ff.; U: Muss, *The Kosmos of the Ephesian Artemis at the time of Archilochos*, in D. Katsonopoulou (Ed) *The Time of Archilochos, International Congress on the Archaeology of the Cyclads*, October 2005 (in print).

Fig. 1: Amber piece (Photo: U. Muss)

Fig. 2: Amber objects in the İstanbul Archaeological Museum. After D.G. Hogarth, excavations at Ephesus (1908)

Fig. 3: Double bobbin made of ivory with amber inlays. Efes Müzesi, Selçuk (Photo: S. Eman)

Fig. 4: Beads, pendants and parts of fibulae (left). After D. Strong, a catalogue of amber in the British Museum, London (1966). Fibulae in the Efes Müzesi (right) (Photos: S. Eman and U. Muss)

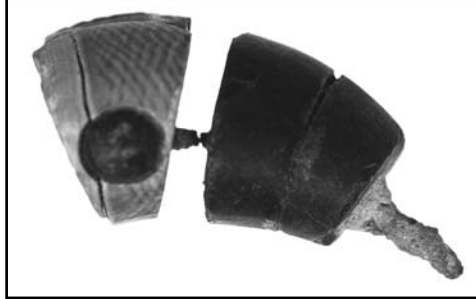

Fig. 5: Amber figurine in the İstanbul Archaeological Museum (Photo: T. Birgili)

Fig. 6: Amber torso in the Efes Müzesi, Selçuk (Photo: S. Eman)

Fig. 7: Rectangular foundation in the interior of the peripteros (Photo: A. Bammer)

Fig. 8: Modern composition of a necklace with beads of glazed clay, glas, fayence objects and amber pieces (Photo: F. X. Prascsalts)

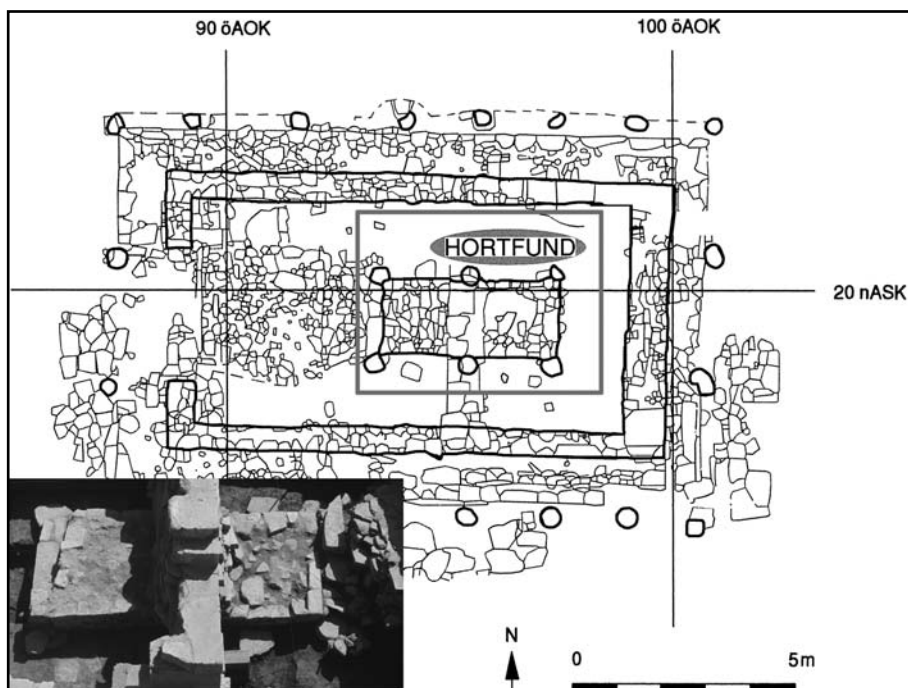

Fig. 9: Selection of different amber objects and beads (Photo: A. Bammer)

Fig. 10: Conical and flat biconical beads
(Photo: U. Muss)

Fig. 11: Spherical and elongated double conical beads (Photo: U. Muss)

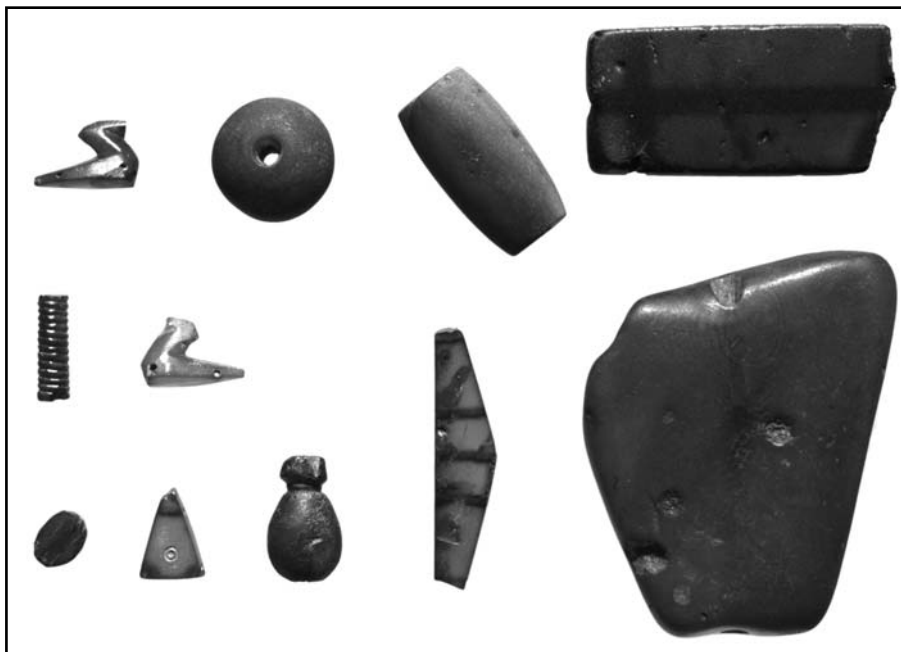

Fig. 12: Square and rounded square formed beads (Photo: U. Muss)

Fig. 13 Cylindrical beads (undecorated or with grooves) (Photo: U. Muss)

Fig. 14: Gable-formed divider in amber
(Photo: U. Muss)

Fig. 15: Rectangular-formed divider (Photo: U. Muss)

PERGAMON-2006 KAMPANYASINDA YAKIN ÇEVREDE YAPILAN ÇALIŞMALAR¹

Felix PIRSON*

Metropolün yakın çevresinde yürütülen çalışmalar, Hellenistik Pergamon'un bütünü ve kent gelişimi ile ilgili araştırmaların yanı sıra, Pergamon kazısınca yürürlüğe konan yeni bilimsel programın ikinci ayağını oluşturmaktadır². İlgilenilen konuların merkezinde, başkent ile çevresinde yer alan ve Pergamon'un yeni bölgesel egemenliğinin taşıyıcısı konumunda bulunan polisler arasındaki etkileşim ve bağımlılık bulunmaktadır. Kentlerin yanı sıra, örneğin metropolün ekonomisi üzerine bilgi sağlayabilecek olan, Pergamon'un hinterlandındaki kırsal yerleşim yapısı da ilgilendiğimiz konular arasındadır. Son olarak, devlet toprağının hangi strateji ve araçlarla elde edildiğini ve dikkati özellikle yol ağı, kule ve hisarların dağıtımının yanı sıra dikkat çekici tümölüslerin ya da benzeri ayırt edici unsurların konumlandırılmasına da çeken simgesel donatım araştırılmalıdır.

Bu kapsamlı programı omuzlayabilmek için çalışmalar, farklı çalışma alanlarını ve sorunları barındıran iki bölüme ayrılmıştır. "Pergamon Kırsalı" projesi, taşranın yerleşim yapısını ve Kaikos'un batısındaki polisleri ele almaktadır. Girişimin

* Dr. Felix PIRSON, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi, Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR-34437 Gümüşsuyu-İstanbul/TÜRKİYE pirson@istanbul.dainst.org

Metnin Türkçe'ye çevrilmesinde emeği geçen İ. Banu Doğan ve Ali Akkaya'ya çok teşekkür ederim.

Kısaltma listesi: DAI'nin güncel yayın yazım kurallarında görülenlerin (www.dainst.org/index_141_de.html) dışındaki kısaltmalar aşağıda gösterilmiştir:

Pirson 2004: F. Pirson, Elaia, der maritime Satellit Pergamons, *IstMitt* 54, 2004, 197-213.

Pirson 2006: F. Pirson, Pergamon - Das neue Forschungsprogramm und die Arbeiten in der Kampagne 2005, AA 2006/2.

1 Ayrıntılı raporlar AA'da yıllık olarak yayınlanmaktadır. Diğer bilgilere www.dainst.org/index_650_de.html adresinden ulaşılabilir. Bu yılki kampanya 31. Temmuz-30. Eylül 2006 tarihleri arasında yapılmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü Pergamon kazısı olarak bu yıl da çalışmalarımızı destekleyen tüm kişi ve kurumlara müteşekkirimiz. Onları temsilen burada Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Zeytinadağ Belediye İdaresi anılmalıdır. Finansal kaynak ve destek sağlayanlar ile proje ortakları ilgili oldukları projelerde belirtilmiştir. Bu yıl, Genel Müdürlüğü temsilen Sayın Funda Ünal (Bursa Müzesi) ve Sayın Mustafa Baysal (Tire Müzesi) çalışmalara katılmışlardır. Kendilerine dostane işbirlikleri için çok teşekkür ederiz.

2 Pirson 2006.

ikinci adımında, burada belgelenen durum, kuzeyde merkezi Perperene olan, Pindasos Dağlarıyla (Kozak) sınırdaş bölge ile karşılaştırılacaktır (Resim: 1). İkinci proje, Pergamon'un ana limanı olan, Aiolis polis'i Elaia ve yakın çevresi üzerine odaklanmaktadır³. Burada örnek olarak, daha eski bir kentin Hellenistik bir metropol için askerî, ekonomik ve iletişim tekniğiyle ilgili spesifik görevleri nasıl üstlendiği ve bu sırada geçirdiği önemli değişim süreci gösterilecektir⁴.

Bu iki proje yalnızca ortak bir araştırma konusu ile birbirine bağlanmakla kalmamakta, örneğin GIS-Pergamon çerçevesinde yürütülen birbiriyle uyumlu belgeleme yöntemleri gibi birçok yöntemsel adımı paylaşmaktadır. Her iki projeden gelen buluntular üzerinde uygulanan ve keramiğin kökeninin belirlenmesinde kullanılan arkeometrik araştırmalar, Pergamon malı ile çevredeki üretim merkezleri arasında bulunan farklılıklarla ilgili kriterleri geliştirmede yardımcı olacaktır⁵. Bu bağlamda her iki projenin Pergamon kazısı çatısı altında organizasyonel olarak bir araya gelmesinin mantıklı olduğu ve ayrıca Deutsche Forschungsgemeinschaft (Alman Araştırma Kurumu) tarafından desteklenen "Hellenistik Polisler" programının bir parçası olmak suretiyle programla kavramsal ve içeriksel olarak iç içe geçmiş olduğu ortaya çıkmaktadır⁶.

Pergamon Kırsalı: Yüzey Araştırmalarına Hazırlık Çalışmaları

Martin ZIMMERMANN

Altı yıl sürmesi planlanan yüzey araştırmaları projesinde, Hellenistik Dönemde komşu merkezî yerlerle küçük kırsal yerleşmelerin tarihî gelişimini aydınlatmak amacıyla, Pergamon kırsalı ve civarının temsili bir kesitinin araştırılması öngörülmüştür. Bu çalışmada, toprak üstünde görülen bütün yerleşim kalıntılarının yukarıda sözü edilen sorular ışığında, belgelenmesi ve değerlendirilmesi ön planda olacaktır. Gittikçe büyüyen merkez ile kırsal kesimin etkileşimini değerlendirmek için, önce kırsal yerleşimin kalıntıları çıkarsama yoluyla anlaşılmalı ve dönemin yerleşim standardıyla karşılaştırılmalıdır. Ayrıca, bölgenin tarımdan yararlanarak ulaştığı ekonomik ve sosyopolitik durum ile nasıl bir kültür bölgesi olduğu çözümlenmelidir. Bunun yanı sıra mümkün olduğu takdirde,

3 Pirson 2004.

4 Ayrıca bkz. Pirson 2004 ve Pirson 2006.

5 Arkeometrik analizler Bonn Üniversitesi Institut für Strahlenphysik'ten Hans Mommsen tarafından yürütülmüştür.

6 Bkz. www.poliskultur.de.

gelişimin farklı aşamalarının saptanması ve böylece Pergamon gelişmeleriyle olan ilişkisi aydınlatılmalıdır. 2006 yılı Ağustos ayındaki ilk çalışma dönemi, 2007 yılında disiplinlerarası ekip tarafından Atarneus kıyısında ve civarında yapacağı çalışmalara hazırlıkla geçmiştir (Resim: 1). Bu amaçla hazırlık döneminde, kentte çalışmalar ve civarında keşifler ile Kaikos ovasında bölüm seçimi gibi iki konuya ağırlık verilmiştir.

Atarneus'ta toprak üstündeki mevcut yerleşim kalıntıları genel bir krokiye işlenmiştir. Mümkün olan en eksiksiz sonucu elde etmek için yalnız Hellenistik Dönem kalıntıları değil, bütün dönemlere ait kalıntılar değerlendirmeye alınmıştır. 1878 ve 1908 yılları arasında H. G. Lolling, C. Schuchhardt, A. Conze, P. Schazmann, W. Dörpfeld ve diğer araştırmacılar tarafından yapılan tanımların ve geçici planların yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır⁷.

Atarneus, birkaç yapım evresiyle kurulmuş kompleks bir savunma yapısına sahiptir. Dış tarafı, Klasik ve Hellenistik dönemlerin çeşitli evrelerinde değiştirilmiş ve genişletilmiş olan bu savunma çemberi, 20 hektardan daha büyük bir alanı çevrelemekte ve böylece yaklaşık Pergamon'un Philetairos dönemindeki büyüklüğü kadar bir yer kaplamaktaydı. Döneminde bölgenin en önemli yerleşimi olarak, Pergamon kent planlamasında etkili olduğu sanılmaktadır. Anlaşıldığı üzere, Atarneus sözü edilen büyüklüğe en geç Klasik Dönemde ulaşmış olmalıdır. Pers savaşları sırasında adı geçtiği için varlığı kabul edilmesi gereken⁸ Arkaik Dönem surlarının nasıl olduğu belli değildir. Buna karşın Geç Bizans Döneminde yerleşmenin küçüldüğü, yüksekçe bir kale çekirdeği ve tahkimatlı bir küçük yerleşim yerinden oluşan küçük bir kaleden ibaret kaldığı anlaşılmaktadır.

Sur içindeki yapılar arasında Geç Klasik Döneme ait saray yapısı kalıntıları dikkat çekicidir⁹. Kalıntılar tepenin en yüksek yerinde bulunan yerleşimin belirgin çekirdeğini oluşturmaktadır ve diğer yönetim merkezlerindeki Hellenistik Dönem saraylarının gelişimi bakımından önemli olmasına karşın, bu bağlamdaki araştırmalarda şimdiye dek değerlendirilmemiştir (Resim: 2, 3). Bu yüzden, 1911 yılında yapılan kazı belgeleri yeniden gözden geçirilmeli ve bugünkü durumu belgelenerek araştırmalarda günümüzde gelinecek bakış açısından yorumlanmalıdır.

7 H. G. Lolling, Atarneus, *AM* 4, 1879, 1-10; C. Schuchhardt, *AvP* I 1 (Berlin 1912) 119-122; P. Schazmann-G. Darier, Die Arbeiten zu Pergamon 1910-1911, *AM* 37, 1912, 331-343; W. Dörpfeld, Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909, *AM* 35, 1910, 395. J. Stauber, Die Bucht von Adramytteion Bd.1 (Bonn 1996) 263-272 özetine bakınız.

8 Hdt. 6, 28; 7, 42.

9 Bu konuda bkz. Schazmann-Darier, aynı eser, (dipnot 7) 332.

Kent bölgesinde özellikle güney ve batı yamaçta, çakıl ve otlarla kaplı birkaç büyük teras vardır. Hellenistik Dönemde, Priene ve Pergamon'da olduğu gibi burayı da görkemli yapılarla donatabilmek için, bu terasların oluşturulması, kentleşmenin gelişimi bakımından ilginçtir. Fakat ne stoa ne de bir tiyatro vardır, yer üstünde kalıntısı da bulunmamaktadır. Yine de teraslar arasındaki yamaçta, bazı yerlerdeki mimari parçalara bakılırsa, görkemli konutlar olmalıdır. Yerleşimin kuzeyindeki bir terasta, dinî bir yapıya ait kalıntılar sözü edilmeye değer diğer bulgular arasındadır. Burası kentin önemli bir kutsal alanı olabilir, belki de yazıtlardan adı bilinen kurucu Atarneus kutsal alanı söz konusudur¹⁰.

Kentin nekropollerinde de dikkat çekmektedir. Gerçi bu mezarlıklar, taş yağmalama ve kaçak kazı nedeniyle zarar görmüştür ama yine de kentin bütününe anlamak bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Kent dışındaki batı ve doğu nekropollerinde kaçak kazılar sonucunda çok tahrip olmuştur. Her iki mezarlıkta da farklı mezar biçimleri olduğuna dair ipuçları vardır (Ör. Sandık mezar, tümülüs) ve en azından batı nekropolünde, kentin ana girişinde birkaç yüksek kaliteli mimari göstermek amaçlı mezar anıtları inşa edilmiş olmalıdır. Bir eksedra kalıntısı ve kayada mezar stelleri için çok sayıda yatak bulunmaktadır.

Atarneus'un, gelişiminin doruk noktasına Batı Anadolu polislerinin altın çağını yaşadığı M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda değil, daha Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönemde ulaşmış olması, Hellenistik Döneminde kentleşmenin gelişimi üzerine olan sorular bakımından ilginçtir. Bu durum antik kaynaklardan günümüze gelen ve M.Ö. 4. yüzyılda Tiran Hermias döneminde en yüksek politik öneme ulaştığı bilgisiyle uyum göstermektedir¹¹. Yüzeydeki keramiklerin örnekleme yoluyla incelenmesine ait ilk değerlendirme, ağırlıklı olarak M.Ö. 4. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar bir döneme işaret etmektedir. Bu da, Pausanias (7, 2, 11) ve Yaşlı Plinius (5, 122; 37, 156) tarafından sözü edilen, Hellenistik Dönemde kentin yavaş yavaş önemini kaybettiği görüşünü doğrulamaktadır. Geç Hellenistik ve İmparatorluk dönemlerine tarihlenebilecek çok az sayıda keramik vardır; bu dönemden kaliteli keramik ise hiç yoktur. Bunun sebebi henüz belli değildir ancak Pausanias'ın söz ettiği gibi sıtma salgınının yanı sıra, Pergamon'un gelişmesiyle de ilgili olmalıdır. Keramik buluntularının sonuçları her ne kadar az ipucu veriyorsa da, buluntuların

10 Lolling aynı eser (dipnot 7) 8. 1909 yılı kazıları için bkz. Dörpfeld aynı eser (dipnot 63); Atarneus Hieron'u için Hermias ile Erythrai arasındaki anlaşmaya bkz. H. Engelmann-R. Merkelbach, Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai I (Bonn 1972) 56-60 No. 9.

11 Hermias için bkz. K. Trampedach, Platon, die Akademie und die zeitgenössische Politik (Stuttgart 1994) 66-79.

iyi korunmuş durumda olması ve ince malların yüksek oranda bulunuşu, gelecek kampanyalarda iyi ve güvenilir sonuçlar alınacağını göstermektedir.

Atarneus yerleşim bölgesinde genel kroki oluşturulmasının yanı sıra, hazırlık kampanyasının ikinci ağırlık noktasını, yakın çevrenin ve Atarneus'un güneydoğusundaki Kaikos ovasının incelenmesi oluşturmuştur. Buluntuların durumu ve yoğunluğu üzerine bir fikir edinmek amacıyla yapılan bu çalışmalarda, buluntular belgelenmemiştir. Ovadaki su taşkınları, yoğun tarım çalışmaları ve günümüzdeki taş yağması nedeniyle Antik Dönem yapıları oldukça zarar görmüştür. Beş günlük keşif gezisinde, oldukça çok sayıda farklı tipte ve farklı dönemlere ait yerleşme yeniden bulundu veya yeni keşfedildi. Örneğin, yaklaşık 19. yüzyıldan beri bilinen Theutrania ya da Erigöl Tepe üzerinde bulunan kalıntılar bugünkü durumuyla, A. Conze, C. Schuchhardt ve diğer araştırmacılar tarafından yazılan eski raporlar karşılaştırılmıştır. O zamanki durumlarıyla bugünkü durumlarının pek değişmediği, 19. yüzyılda da birkaç duvar kalıntısından başka çok az bir kalıntı olduğu söylenebilir.

Şimdiye kadar pek bilinmeyen yerleşim kalıntılarının kayıt altına alınması kuşkusuz çok yararlı olmuştur: Bunlar arasında, Atarneus civarındaki Bozbayır Tepe eteklerinde saptanan İmparatorluk Dönemi izleri ilk sırada yer almaktadır. Burası olasılıkla, Atarneus'un İmparatorluk Dönemi sonrasındaki yerleşimi olabilir. Ovacık Köyü'nde, Korinth düzeninde sütun başlıkları, mermerden mimari yapı kalıntıları, İmparatorluk Dönemine ait diğer kalıntılar arasındadır. Memeli Tepe'de şimdiye dek bilinmeyen olasılıkla Hellenistik Döneme ait savunma yapısı kalıntıları görülmüştür. Atarneus arazisi ile Elaia arasında yer aldığı için bu savunma yapısı ilgi çekicidir. Cem Köy'deki Bizans kalıntıları ile Küçük Pamuk Tepe'deki küçük çiftlik izleri de değerlendirmeye alınmıştır. Kaikos ovasındaki Çiriş Tepe, Çardak Tepe ya da Reis Tepe gibi hiçbir buluntu göstermeyen tepelerin varlığı, tüm tepelerin yerleşim amacıyla kullanılmadığını ve ovanın kırsal yerleşim için yeterli olduğunu göstermektedir. Böylece kırsal yerleşimin kapsamlı bir şekilde anlaşılması gerçekleştirilmiştir. Yinede gelecek yıllarda mevcut bütün kalıntıların belgelenmesine ve değerlendirilmesine çalışılacaktır.

Elaia

Elaia'da 2006 yılında başlanan saha çalışmaları, kent planının ve liman yapılarının jeofiziksel tarama yöntemleri yardımıyla elden gelen en ayrıntılı biçimde

canlandırması ile arkeoloji ve mimari tarihî yöntemleri kullanılarak tekil yapıların işlevinin belirlenerek tarihlendirilmesi amaçlarını taşımaktadır. Buna ek olarak, her şeyden önce Pergamon'la ilişkili kronolojik, ekonomik ve kültür tarihsel soruları yanıtlamak için gereken ve temsil niteliği olan, özellikle keramik buluntu skalasının kazanılması gelmektedir¹².

İlk beş haftalık kampanya çerçevesinde, yeni bir kent planının hazırlanması amacıyla ölçüm çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca yoğun bir yüzey araştırmasıyla buluntu dağılımının haritalanmasına başlanmış, kapsamlı jeomanyetik araştırmalar yapılmış, yüzeyde görülebilen tüm yapı kalıntıları ve önemli mimari parçaların büyük bölümü belgelenmiş ve son olarak bir dizi yazıt buluntusu incelenmiştir. Her bir çalışma ilk sonuçlarla birlikte aşağıda kısaca tanıtılacaktır.

Elaia çalışmalarının temeli hâlâ, bizim çalışmalarımızın da çıkış noktasını oluşturan ve 19. yüzyılın sonlarında Carl Schuchhardt tarafından yapılan 1:10.000 ölçekli plana dayanmaktadır¹³. Kent planının ve liman yapılarının doğal topografik durumla ilişkili olarak ayrıntılı biçimde değerlendirilebilmesi için, kuşkusuz bu plan gerekli koşulları sunamamaktadır, böylece, ilk adımda olası kent bölgesi Elaia ve yakın çevresini kapsayan 1:1000 ölçekli yeni bir haritanın yapımına karar verilmiştir (Resim: 4)¹⁴. GPS teknolojisi yardımıyla, yeni Pergamon ölçüm ağı ile GIS-Pergamon çerçevesinde Elaia buluntularının belgelemesini de gerçekleştiren bir bağlantı kurulmuştur. 2006 yılında İzmir-Çanakkale ekspres yolu da dahil olmak üzere yeni yol ağı, kıyı şeridi, akropolis tepesinin ve kuzeydoğuya bitişik üç yükseltiyi sahip Maltepe'nin topografyası belgelenmiştir. Bundan başka haritaya, yoğun yüzey araştırmasıyla araştırılan alanlar güncel yollar ve bölge sınırlarına göre konumu belirtilerek kaydedilmiştir (bkz. aşağı). Kent bölgesinin çevresindeki diğer nirengi noktalarının yardımıyla 2006 Eylül'ünde çekilen fotogrametrik hava fotoğraflardan¹⁵, yararlanarak 2007'de kullanıma tamamlanmış bir harita mevcut olacaktır. Son iş günü yerli balıkçılar bizi, bugünkü kıyı şeridinin önünde uzanan sığ sularda yer alan, antik oldukları açıkça görülen ve su yüzeyinin 1,5 m kadar altında bulunan yapı kalıntılarına göturdüler. Burada, zamanında olasılıkla araları dolu olan, kısmen çift sıra halinde uzanan taş düzenlemeler görülmektedir.

12 Projenin amaçları için krş. dipnot 4.

13 A. Conze, *AvP I 1* (Berlin 1912) 112.

14 Elaia'daki ölçüm çalışmaları Karlsruhe Üniversitesi Institut für Geodäsie çalışanları tarafından yürütülmüştür.

15 Firma EMI Haritası İstanbul.

Yukarıda sözü edilen yoğun yüzey araştırması, Elaia ve onun yakın çevresini kapsamaktadır¹⁶. Araştırmanın amacı, yüzeyde görülebilen tüm yapı kalıntılarının saptanması, önemli parçaların kayıt altına alınması ile mimari parçaların ve kent bölgesinin içindeki ve dışındaki farklı buluntu dağılımlarının tanımlanmasıdır. Bu şekilde kazanılan veriler Pergamon coğrafi bilgi sistemi içinde toplanmaktadır.

Arazideki yüzey araştırmaları ve buluntu dağılımına ilişkin gözlemler şematik olarak sınırlanmış bir hat sistemi izlememiş, günümüz yol ve bölge sınırlarına göre ilerlemiştir. Elaia'nın eski kent bölgesinde olduğu gibi ağırlıklı olarak zeytin tarımı ve bahçecilik için kullanılan bir alanda tek olasılık, homojen bir yüzey niteliği gösteren araştırma alanlarını ele almaktır. Buluntu yoğunluğunun genel olarak gözlemlenmesi yanında araştırma alanındaki bileşim, büyüklükten bağımsızdır; her alana, her biri için eksiksiz bir buluntu istatistiği düzenlenmiş 1,50x1,50 m.lik bir ila altı bölüm tanımlanmıştır. Çalışmalar kent bölgesinin yarısında tam olarak yürütülebilmştir. Bu çalışmalar ayrıca, seçilmiş alanlara odaklanacak olan ve her şeyden önce kentin Hellenistik keramik çeşitliliği açısından yararlı sonuçlar getirmesi beklenen daha sonraki yoğun yüzey araştırmaları için bir temel oluşturmaktadır. Akropolis tepesi ve Maltepe'nin tepeleri yüksek bir oranda Roma öncesi, yani Arkaik'ten Hellenistik'e uzanan keramik göstermektedir, bununla birlikte kıyı kesiminde, hafifçe doğuya yükselen teraslarda imparatorluk malzemesi baskın hâldedir. Bugüne kadar yalnızca örnekleme yoluyla derlenen keramik parçalarından edinilen ilk sonuçlara göre, buluntu spektrumunun en azından M.Ö. 6. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar uzandığı anlaşılmıştır. Buna karşılık Geç Bizans ve Osmanlı keramiği şimdiye dek çok az miktarda gözlenmiştir. Kent bölgesinin alan bakımından farklılaşan kullanımına dair işaretleri, örnek olarak amfora parçalarının yoğunlaştığı yerler vermektedir. Maltepe'nin güney kesimindeki çukurlukta dokuma ağırlıkları ve cüruflar bulunurken ince mallar neredeyse hiç görülmez. Bu çeşit gözlemler gelecekte kent yapısı ve kentin önemli işlevsel bölgelerinin bütününe yönelik jeofiziksel tarama sonuçlarıyla birleştirilecektir.

Elaia'daki çalışmalarımızın asıl amaçlarından biri de kent bölgesinin nereye kadar uzandığının kesin olarak belirlenmesidir. Yoğun yüzey araştırması ve jeomanyetik araştırma çalışmaları sayesinde, kentin kuzey ve doğu kesimi için şimdiden önemli sonuçlara ulaşılmıştır (bkz. aşağı). Burada gösterilen haritanın sağ alt köşesinde yer alan, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki dere yatağına

16 2006 çalışmalarına ait aşağıdaki ifadeler, Elaia'da lokal yönetimi üstlenen Ulrich Mania'nın (Halle) bir raporunun ayrıntılarına dayanmaktadır.

paralel giden topografik ilişkiye dayanarak varsaydığımız kentin olası güney sınırında (Resim: 4)¹⁷, 2006'da jeofiziksel tarama yapılmamıştır. Arazideki ilk incelemeler aynı zamanda, derenin iki tarafındaki alanlar arasında buluntu topluluğu bakımından anlamlı farklar kaydedilebileceğini göstermiştir. Kent surunun daha belirli olduğu kentin kuzey ve kuzeydoğu kesiminde de çok benzer bir durum gözlemlenebilmektedir; büyük olasılıkla dere yatağı da kentin güney sınırını işaretlemektedir. 2007 yılında, bu tahminlerin başka yüzey araştırmaları ve jeofizik taramalar yardımıyla onaylanması söz konusudur.

Son olarak tabii ki, yoğun yüzey araştırmasından aralarında yazıtların olduğu yararlı tekil buluntular beklemekteyiz. Bundan aşağıda ayrıca bahsedilecektir. İç liman çevresinden farklı kalibrelerde iki taş gülle gelmiştir. Bu güller ağırlık ve büyüklük bakımından Pergamon Akropolisi'nde bilinen örneklerle anlamlı benzerlikler göstermektedir¹⁸. Bulunmaları, iç limanın askerî önemi ve Pergamon'un savunma teknikleri bakımından önemli bir kanıttır.

Arkeolojik yapı araştırmalarının başlıca görevi ise iç limanın neredeyse 200 m. uzunluğundaki batı dalgakıranının mevcut durumunun belgelenmesinden oluşmaktadır (Resim: 5, 6). Eni ilk 80 m.de yaklaşık 3,75 m. olup sonra yaklaşık 3,10 m.ye daralmaktadır. Yüzeysel bir temizleme dalgakıranın en üstteki taş dizisini ortaya çıkarmıştır; ancak sondaki, olası kuleyle birlikte güneydeki beşte birlik bölüm kıyı kesiminin çamuruyla tamamen örtülmüştür ve çok kötü durumdadır; bu durumda yüzeyde görülebilen yapıların belgelenmesi ile net bir bilgi kazanmak olanaksızdır¹⁹. Gelecek yıl burada kendisinden ek bilgiler beklediğimiz jeofiziksel tarama çalışmalarının yapılması öngörülmektedir. Dalgakıran, çatal kuyruk biçimli kenetlerle birbirine bağlanmış yaklaşık olarak dikdörtgen biçimli iki sıradan oluşmaktadır. Dikdörtgen sıralar arasındaki alan farklı ölçülerdeki daha küçük bloklarla doldurulmuştur. Bu bloklar birbirleriyle ya da dıştaki dörtgen sırayla yalnızca istisnai olarak tutturulmuştur (Resim: 7). Görünür durumda yalnızca dörtgenin iki dizisi bulunmaktadır; dalgakıranın tam yapısını sondajlarla açıklığa kavuşturabilmeyi umuyoruz.

Dalgakıranın yanı sıra, yüzeyde görülebilen yapı kalıntıları arasında, kenarları birkaç noktada ortaya çıkan kent surunun bir bölümü belgelenmiştir (Resim: 8). Buralarda duvar kireçtaşı dikdörtgen prizmalardan oluşmaktadır.

17 Elaia'nın güney kent sınırı üzerine daha eski varsayımlar için bkz. Pirson, 2004, 207.

18 A. von Szalay-E. Boehringer-Fr. Krauss, *AvP X* (Berlin 1937) 48-54.

19 İç liman girişinin düzenlemesi için bkz. Pirson 2004, 210.

Ölçümün alınabildiği yerde, blokların yüksekliği 50-52 cm., uzunluğu ise 0,6 ve 1,1 m. arasında değişmektedir. Taşların derzleri ve oturma yüzeyleri özenle perdahlanmış, ön yüzler yontulmuştur. Düzensiz aralıklarla ortaya çıkan bağlantı blokları çoğunlukla duvarın dış tarafını birleştirmez, böylece edinilen genel izlenim, Pergamon'un Hellenistik sur duvarıyla karşılaştırıldığında bu yapının az gelişmiş bir tahkimat yapısı olduğudur. Bu nedenle tahkimatın en azından bir bölümünün Hellenistik öncesi dönemden gelmesi olasılığı akla yakındır. Kesin olarak kireçtaşı ve trakit bir duvardan söz eden Carl Schuchhardt'ın, 19. yüzyılın sonlarına ait, bazı duvar bölümlerinin de daha sert andezitten yapılmış olması gerektiğine ilişkin gözlemleri²⁰, jeofizik sonuçlarıyla örtüşmektedir (bkz. aşağı). Gerçekten de duvarın geçtiği olası yerin civarındaki arazide çeşitli andezit blokları göze çarpmaktadır. Bu taşların birçoğu tek başına Yunan harfleri ya da bitişik harfler biçiminde taşıyıcı işaretleri taşırlar (Resim: 9). Benzer biçimde çalışılmış bloklar kent bölgesinin farklı yerlerinde, özellikle de ekspres yol ile sur duvarı arasındaki kesim civarında bulunmaktadır.

Geniş liman bölgesine karşı kent bölgesini ayıran deniz duvarını kent surundan ayırt etmek gereklidir. Kıyı şeridinin doğusundaki bir terasta birkaç andezit blok *in situ* olarak ele geçmiştir, şimdiye dek liman kesiminde yürütülen jeofizik tarama çalışmaları (bkz. aşağı) da sert volkanik taştan bir yapıya işaret etmektedir.

Arkeolojik yapı araştırmalarının başka bir görev alanı da önemli işlenmiş taşların ve mimari öğelerin belgelenmesidir. Tam bir çizimsel belgeleme yardımıyla, Pergamon metropolünün bazı mimari unsurlarına ve yapı faaliyetlerine ilişkin bağlantılar araştırılmalıdır. Böylece, yonca yaprağı biçimli üçlü sütun tamburunun belgelenmesiyle (Resim: 10), bu yapı öğesinin, Hellenistik ana evresinin M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen imparator kültüne mahsus heroon denen kahramanlık anıtlarının peristillerindeki biraz daha büyük köşe sütunlarıyla yakın benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır²¹.

2006 kampanyasının jeofiziksel tarama çalışmaları liman bölgesine, akropolise ve kent suru olduğu düşünülen uzantıya odaklanmıştır. Bundan başka, kent bölgesinin iç kısmında bazı test ölçümleri yürütülmüştür (Resim: 4). Kullanımına öncelik verilen yöntem, kent bölgesinin tüm bölümlerinde inandırıcı sonuçlar sağlayan jeomanyetiktir. Bunun yanı sıra, jeoradar ve jeoelektrik de test edilmiştir. Liman bölgesindeki alt tabakanın nemli olması ve kent bölgesinin bazı

20 Pirson 2004, 206 vd. ve dipnot 50.

21 E. Boehringer–F. Krauss, *AvP IX* (Berlin 1937) 60-65 Ek. I; Radt 1999, 246 vd.

bölümlerindeki yoğun balçık tabakası radar için mahzurlu çıkmıştır. Aynı durum girme derinliği tuzlu suyla ıslanma nedeniyle önemli ölçüde azalan jeoelektrik için de geçerlidir. Diğer yerlerde jeoradar ve jeoelektrik yöntemleriyle tatmin edici sonuçlara ulaşılmıştır, bu nedenle bu iki yöntem de gelecek yılda kullanılmaya devam edecektir.

Jeofiziksel ölçümlerin aşağıda gösterilecek olan ilk sonuçları, orada gözlenen anomalileri daha iyi anlamak için Akropolis bölgesinde başka tetkiklerin gerekli olduğu kent surları ve liman bölgesi ile sınırlanmıştır. Kent surlarının uzanımını açıklığa kavuşturmak amacıyla öncelikle iç limanın kuzeyindeki tahkimatın konumunun belirlenmesi söz konusuydu (Resim: 4, 11). Şimdiye dek tahkimatın liman dokunun kuzey sınırı boyunca uzandığı kabul edilmekteydi²². Liman dokunun hemen kuzeyindeki bir alanda tarafımızdan yapılan ölçümler tamamen farklı bir sonuç vermiştir: Taranan alanın içinde, kuzey köşesinde açıkça belli olan bir mekân ile yanında iki oda dizisinden oluşan bir binanın yer aldığı, yatay ve dikey hatlarla belirlenen dörtgen bir alan görülmektedir. Alan, kuzey ve batıya doğru, kullanılan taşın kuvvetli miknatıslanma özelliği nedeniyle volkanik kökenli olduğu anlaşılan, doğrusal çift kutuplu anomalilerle sınırlanmıştır. Bu doğrusal yapıların ötesinde anomaliler iskân edilmiş ve edilmemiş bölgeler arasındaki geçişi belli edecek şekilde açıkça azalmaktadır. Bundan dolayı, doğrusal anomalilerin bu alanda andezit taşıyla inşa edilmiş kent duvarını gösterdiği sonucunu çıkarabiliriz. Bu yorum ayrıca, surun kuzey kesiminden batıya doğru akropolisin eteğinin yaklaşık 50 m. batısında yer alan bir terasta aşağı yukarı 10 m. uzunluğunda bu kez kireçtaşıdan bir duvar parçasının ortaya çıkmasıyla kanıtlanmıştır (Resim: 4). Güneyde, yani burada tanımlanan bölgenin alt köşesinde göze çarpan masif dörtgen bir binayı gösteren çift kutuplu bir anomali görülebilmektedir. İç liman ve kent surunun kesişme noktasındaki konumu nedeniyle bu yapının güçlü bir tahkimat kulesinin kalıntısı olduğu kuşkuyla yer bırakmamaktadır.

Kent surunun devamının araştırılmasına yönelik olarak birçok alan jeofiziksel araştırmaya tabi tutulmuştur. Surun uzanımı en iyi Maltepe'nin kuzey ve güney tepeleri arasındaki uzun boğazda izlenebilmektedir (Resim: 4). Bu kesimde kulelerin olmayışı kent surunun bazı bölümlerinin Hellenistik Dönem öncesine tarihlenmesi açısından başka bir kanıt daha sunmaktadır. Kentin kuzeydoğusunda bir kapı saptanmıştır; burası aynı zamanda, Maltepe'nin güneydoğusundaki geniş bir ölçüm alanında bulunan, suru keserek kent bölgesinden çıkıp kuzeydoğuya

22 Bkz. Pirson 2004, 207 Resim 1.

devam eden bir yolun görüldüğü yerdir. Kentin doğu bölümünde, bugünkü ekspres yolun her iki tarafında, kent surunun uzanımı, yol ile yukarıda sözü edilen ve civarında kentin güney sınırını bulmayı umduğumuz dere yatağının kesişme noktasına kadar görece iyi izlenebilmektedir. Kent surunun devamını ve bununla birlikte kent bölgesinin güneyden nasıl sınırlandığını bir sonraki kampanyada belirleyebilmeyi umuyoruz.

Elaia bir liman kenti olarak yalnızca bir kara surunu değil, daha önce yukarıda kısaca sözü geçen bir deniz surunu da elinde bulunduruyordu. İç limanın doğusundaki bir ölçüm alanında, kentsel bağlamda liman yapılarının değerini anlamada merkezi önem taşıyan bu savunma mekanizmasının tasarımı ve yerinin belirlenmesi üzerine ilk önemli bilgiler kazanılmıştır (Resim: 12). İç limanın doğu köşesinde, büyük olasılıkla 19. yüzyılın sonunda yer üstünde görülebilir durumda olan kuleyi işaret eden dikdörtgen biçimli bir anomali çok açık şekilde görülmektedir²³. Ondan güneybatıya doğru hem iç limanın doğu dalgakıranı hem de deniz surunun kuzeybatıya ve doğuya doğru giden iki hattı çıkmaktadır. Bu anomaliler, daha batıda küçük bir alanda yüzeyde saptanabilen volkanik taşın güçlü bir duvarın varlığını kanıtlamaktadır (bkz. yukarı). Kulenin hemen doğusunda, surda, bu durumda bir kapı olarak kabul etmemiz gereken bir boşluk görülmektedir. Deniz surunun kuzeydoğuya uzanımı jeofizik taramalarda tekrar tekrar izlenebilmektedir, öyle ki kent bölgesinin hatırı sayılır bölümünün deniz surunun önünde yer aldığı ve geniş bir liman bölgesi olarak kullanıldığı artık açıkça anlaşılmaktadır.

Liman bölgesinin düzeni hakkında ilk izlenimi yine, iç limanın doğusundaki ölçüm alanı içinde tespit ettik (Resim: 12): Anomalinin az yoğunlukta olması, gemilerin yüklenmesi ve boşaltılması, malların istif edilmesi veya tersane için gerekli büyük alanların varlığını göstermektedir. Burasının sıradan bir kıyı olmadığını belirgin birçok anomali göstermektedir. İç limanın güney dalgakıranına dik açı yapan ve kısmen toprak üstünde görülen bir dizi kireçtaşı blok, olasılıkla denizle boş alanları ayıran, yani rıhtım taşları olmalıdır. Başlangıçta rıhtımın daha doğuda, bugün deniz surlarını saptadığımız yerde olduğu sanılıyordu. Rıhtım duvarları güneydoğuya doğru düz bir hat izlemeyip, öne ve arkaya çıkmalar yapmaktadır (Resim: 4). Bazı alanların suya karşı herhangi bir yapıyla korunmamış ve bu yerlerin gemilerin kolaylıkla karaya kadar çekilmesine olanak sağlayacak şekilde bırakılmış olması da mümkündür. İç limanın doğusundaki ölçüm alanı, deniz surlarından yukarıda

23 Bkz. Pirson 2004, 209 daha eski kaynakçayla birlikte.

sözü edilen rıhtıma doğru dik açıyla gelen başka anomaliler göstermektedir. Denize doğru gittikçe azalan anomali, ölçülen yerin merkezinde, daha ziyade güneybatıya giden ve açık limanın havuz suyunu boşaltan bir kanal olmalıdır. Resmin sağındaki daha belirgin olan doğrusal anomali, boş alanlar arasındaki yol olabilir. Bunu ve açık kalan konuları aydınlatmak için gelecekte sondaj çalışması yapılması yararlı olacaktır. Buna benzer bir doku daha güneydoğuda da tekrar etmektedir (Resim: 4).

Kıyının güneydoğu ucundaki ölçümler sırasında yapılan bir keşif (Resim: 13) Elaia limanının boyutlarının rekonstrüksiyonu ve böylece askerî ve ekonomik önemini anlamak için son derece önemli ipuçları vermiştir: Yaklaşık paralel olan iki çizgi şeklinde belirti önce iki kez kırılıp sonra düz bir şekilde açık denize doğru devam etmektedir. Hiza çizgilerini uzattığımızda sığ suda bulunan yapı kalıntılarına (bkz. yukarı) gittikleri görülmektedir. Yapının konumu ve açık denize doğru 350 metre kadar giden olası uzantısı nedeniyle, boyutu çok büyük olan diğer bir dalgakıran olduğunu düşündürmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu tahmin doğrulanır ise Elaia limanı hakkında şimdiye dek geçerli olan fikirlerimizi temelden değiştirmemiz gerekecektir. Kentin kıyı şeridi boyunca yer alan açık liman ve kapalı iç liman kombinasyonu yerine günümüzde tamamen karalaşmış olan sığ su bölgesinin daha da geniş bir alanda liman sahası olarak kullanımı gündeme gelecektir.

Burada önerilen, kıyı kesiminin güneydoğusunda görülen anomalilerin dalgakıran olarak (Resim: 13) yorumlanması konusunda, komşu kent Kyme'nin Erken Klasik Dönemde yapılmış olması gereken ve Roma İmparatorluğu Dönemine kadar değişiklikler geçiren liman dalgakıranıyla yapılan karşılaştırma, bilgi vermektedir²⁴. Yapı kireçtaşı bloklardan yapılmış aralıksız olarak doğrusal devam etmeyen, bükülme gösteren iki dış duvardan oluşmaktadır. Duvarlar arasındaki boşluk bazı yerlerde, Roma Dönemindeki tamir çalışmaları sırasında yapıldığı açıkça belli olan opus caementitium'la doldurulmuştur²⁵. Dalgakıranın büyük bölümü için zamanla sürüklenip giden gevşek bir dolgunun varlığını kabul etmemiz gerekmektedir. Elai'daki ölçüm sonuçlarıyla gösterdiği bağdaşma, anomalilerin bir dalgakıranın dış duvarları olduğu yorumunun mutlaka dikkate alınması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Ancak Kyme ile yapılan karşılaştırma bu noktayla sınırlı kalmamıştır. Görülen başka bir benzerlik de, limanın bir bölümü olarak kullanılmış olması muhtemel,

24 F. Esposito–E. Felice–P. A. Gianfrotta–E. Scognamiglio, Il porto di Kyma, Università degli studi della Tuscia–Viterbo (Ed.), *Archeologia Subacquea* içinde. Studi, ricerche e documenti III (Roma 2002) 33 vd.

kentin deniz suru önündeki büyük boş alanlardır²⁶. Bu alanlar, Elaia iç limanının güneydoğusunda yürütülen jeomanyetik haritalama çalışmaları sırasında karşılaşılan durumla karşılaştırma olanağı sunmaktadır (Resim: 12). Hatta Kyme için, sözü edilen alanda, kentte geçerli olan gümrük düzenlemelerinden muaf bir çeşit serbest limanın var olabileceği düşünülmüştür²⁷. Elaia'nın büyük askerî önemi sebebiyle boş alanlar için kuşkusuz başka kullanımların olduğu da düşünülebilir. Şimdiye dek konuyu hâlâ çok eksik bilgiyle tartıştığımızdan, başka sonuçlar elde etmeyi beklemek gereklidir.

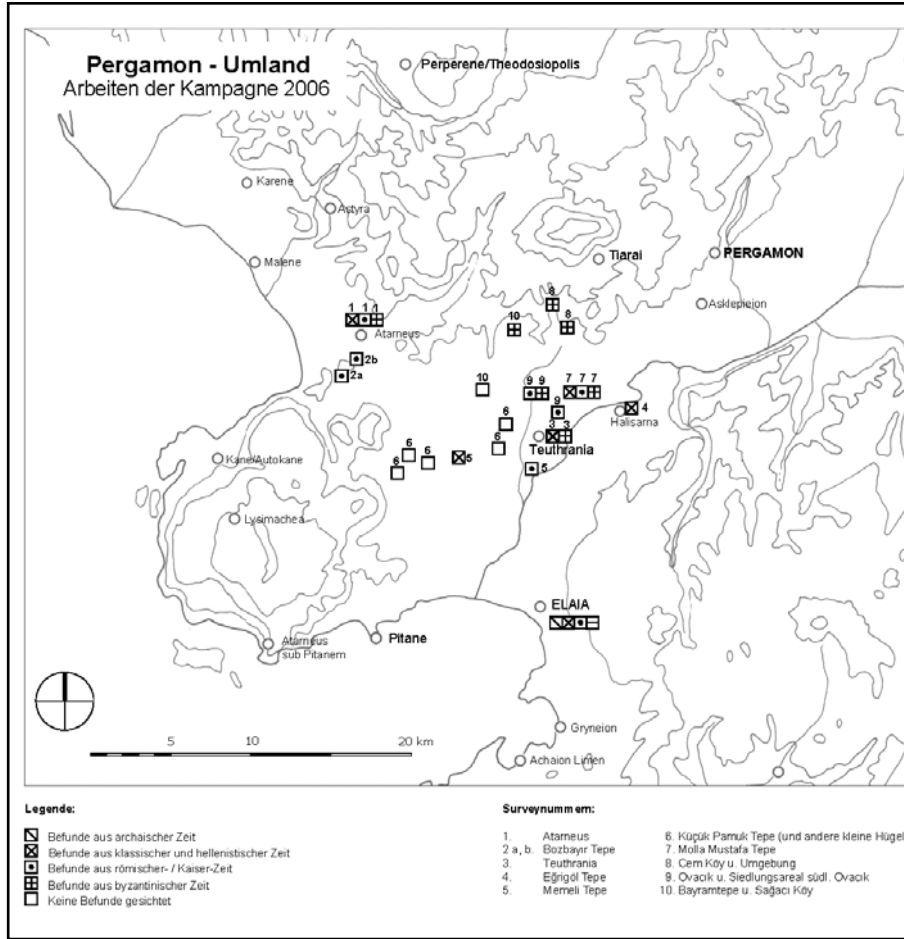
Elaia'daki beş haftalık arkeolojik yüzey araştırması sonucunda, hem kent hem de kentin Pergamon ile olan ilişkisi üzerine çok sayıda önemli yeni bilgiler kazanılmıştır. Keramik buluntulardan yola çıkarak, kentleşmenin başlangıcını kesin olarak Arkaik Döneme tarihleyebiliriz; ileride, Elaia'nın kuruluş çalışmalarını çok daha erken döneme tarihleyecek arkeolojik bulgular gün ışığına çıkarsa, şaşmamak gerekmektedir²⁸. Kentin uzantısı boyutları üzerine olan şimdiye kadarki düşüncelerimizi değiştirmemiz gerekmektedir. Kuzeybatıdaki surlar, sanıldığından 50 metre kadar daha kuzeydedir ve kentin güney sınırının sözü edilen dere yatağının karşı tarafı olması çok zayıf bir olasılıktır. Bu noktada 2007 yılı çalışmalarının sonucu beklenmelidir. Bir kısmı kireçtaşı, bir kısmı andezit olan kent suru, farklı yapım tekniği bakımından da değişik iki evrede yapıldığı izlenimi vermektedir. Daha sonra yapılmış olan andezit kısmının, Pergamon şantiyesinin etkisini anımsatması, bizim konuya yaklaşımımız bakımından son derece ilginçtir. Komşu metropolle olan yakın ilişki, yapıların biçimlerinde olduğu gibi, güllerin kalibresinin benzerliğinde de görülmektedir. Kent surunda olduğu gibi, liman bölgesinin de birkaç yapı evresinde yapıldığını gösteren emareler vardır: Deniz surunda andezit kullanılması, daha sonra yapılan bir tadilatı ve olasılıkla limanın genişletilmesini gösteriyor olmalıdır. Bu görüş doğru ise, iç limanın eski liman kompleksine ait olduğu düşünülebilir. Sığ sularda birkaç kalıntının gösterdiği gibi, genişletilen limanın gerçekten önemli ölçülere ulaşmış ulaşmadığı, ancak günümüz kıyı çizgisinde yapılacak ayrıntılı araştırmalarla aydınlığa kavuşacaktır. Antik kıyı çizgisinin araştırılması, tortullaşma ve bununla ilgili deniz seviyesindeki değişimleri de kapsayacaktır. Öncelikle, yüzey araştırmalarının, jeofizik taramaların ve keramik incelemelerinin kapsamı genişletilmelidir. Böylece bu temel üzerinde, şimdiye dek kaba hatlarıyla somut bir biçimde bilinen, Pergamon'un Elaia üzerindeki çok yönlü etkisi hakkında geniş çaplı bilgi elde edilecektir.

25 F. Esposito ve diğ. (aynı eser, dipnot. 24) 28-32.

26 F. Esposito ve diğ. (aynı eser, dipnot. 24) 15 Resim 23 Lev. 3.

27 Aynı yerde.

28 Troya Savaş döneminin işaret eden Elaia'nın kuruluş söylencesi için bkz. Pirson 2004, 199.

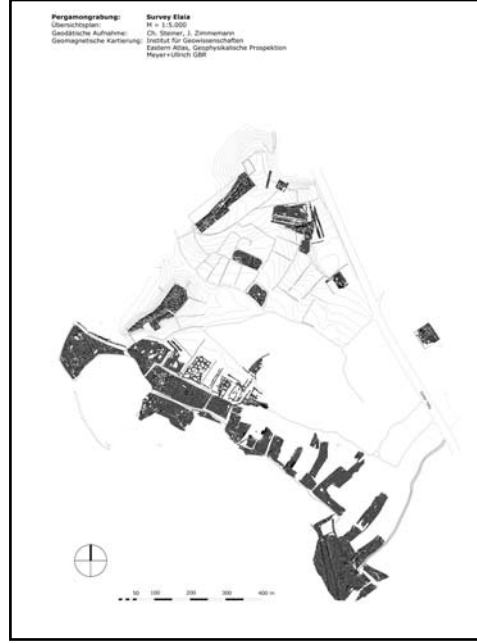
Resim 1: Pergamon çevresinin planı (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Resim 2: Atarneus, saray, 1910 dolayları (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

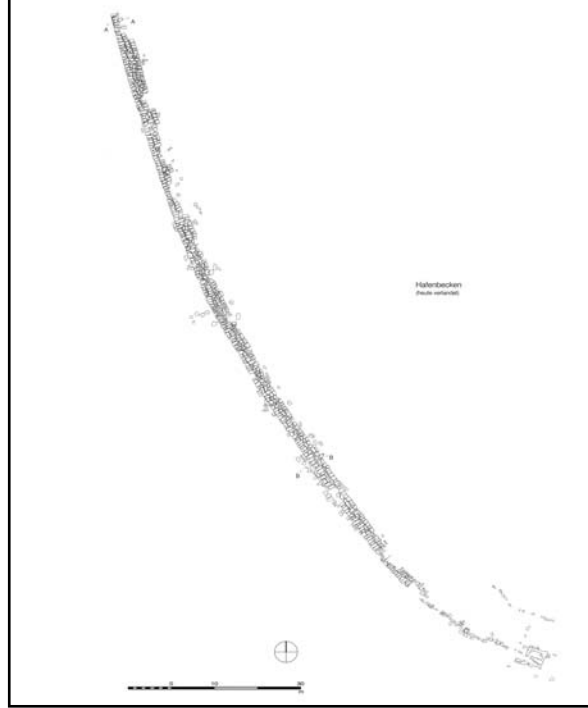
Resim 3: Atarneus, saray, 2006 (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

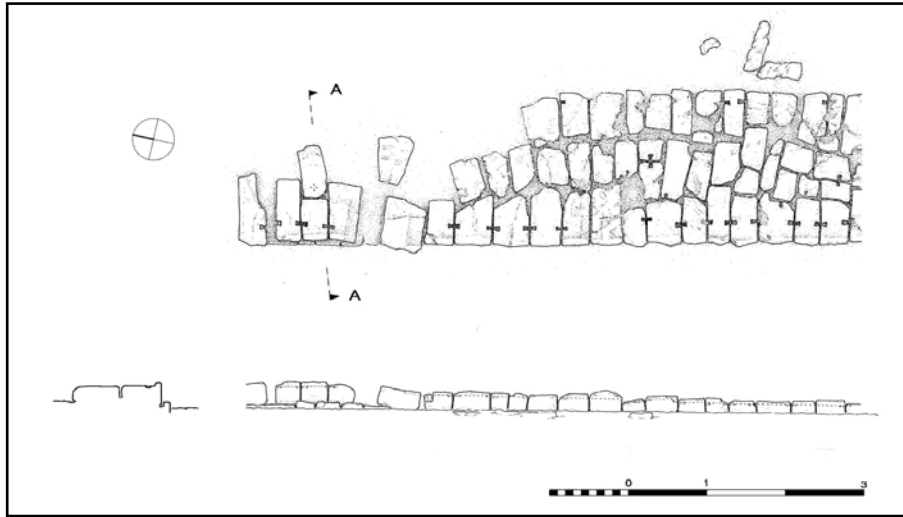
Resim 4: Elaia, arkeolojik harita (2006'daki geçici durum) (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Resim 5: Elaia, iç limanın batı dalgakıranı, kuzeybatıdan (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

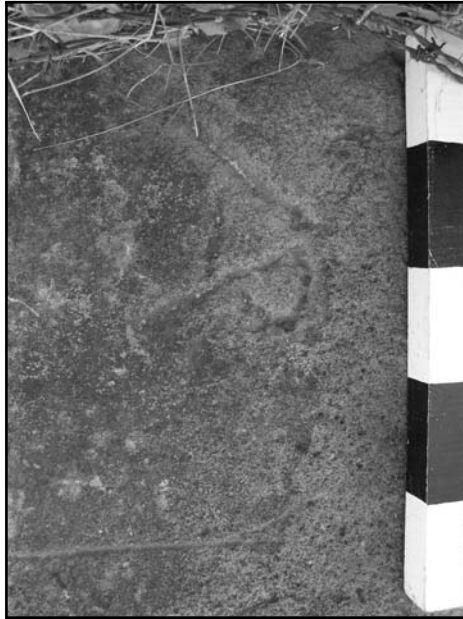
Resim 6: Elaia, iç limanın batı dalgakıranı, genel plan (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

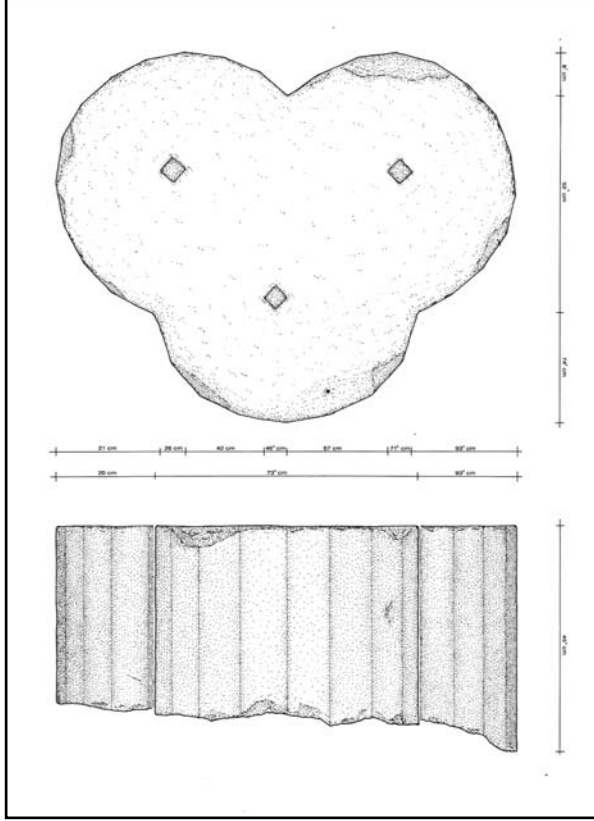
Resim 7: Elaia, iç limanın batı dalgakıranı, ayrıntılı plan, kesit ve görünüm (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

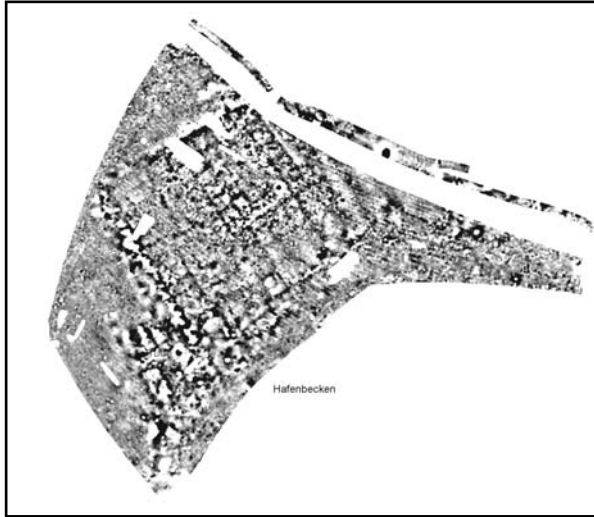
Resim 8: Elaia, kent surundan ayrıntı (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Resim 9: Elaia, taşçı işaretli taş blok, ayrıntı (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

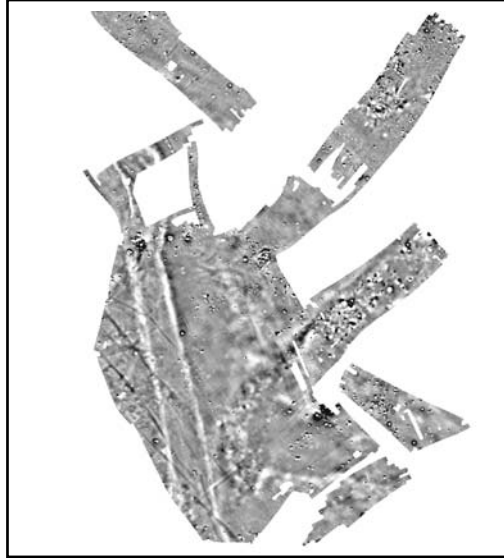
Resim 10: Elaia, yonca yaprağı biçimli üçlü sütun, yüzey buluntusu (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Resim 11: Elaia liman bölgesinin jeomanyetik haritasından kesit, iç limanın kuzeyindeki alan (ölçeksiz) (Kiel Üniversitesi, Institut für Geophysik)

Resim 12: Elaiya liman bölgesinin jeomanyetik haritasından kesit, iç limanın doğusundaki alan (ölçeksiz) (Kiel Üniversitesi, Institut für Geophysik)

Resim 13: Elaiya liman bölgesinin jeomanyetik haritasından kesit, kıyı kesiminin güneydoğusundaki alan (ölçeksiz) (Kiel Üniversitesi, Institut für Geophysik)

KLAZOMENAI KHORASI VE TEOS SUR İÇİ YERLEŞİM YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006 YILI ÇALIŞMALARI

Yaşar ERSOY*
Elif KOPARAL

“Klazomenai Khorası ve Teos Sur İçi Yerleşim Yüzey Araştırması”, 17.09-05. 11. 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bildirinin başlığından da anlaşılacağı gibi iki farklı alanda saha çalışması yürütülmüştür. Başta Prof. Dr. Numan Tuna olmak üzere, Bakanlık Temsilcisi Hüdaverdi Benzer’e, Dr. Fikret Özbay’a (Mersin Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bilge Hürmüzlü’ye (Süleyman Demirel Üniversitesi) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı ile Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğrencilerine değerli katkılarından dolayı teşekkür ederiz. Bu proje, TÜBİTAK, ODTÜ TAÇDAM, ODTÜ BAP (Bilimsel Araştırma Projeleri) ve Klazomenai kazı başkanlığı tarafından desteklenmektedir. İlgili tüm kurumlara ve yetkililerine projemize vermiş oldukları destekten ötürü müteşekkirimiz.

Araştırmaların ilk aşamasında Klazomenai antik yerleşiminin khorasını oluşturan alanda çalışılmıştır. Literatürde “İon polisleri” ya da “İon kent devletleri” olarak adlandırılan 12 yerleşimden biri olan Klazomenai, Urla-Çeşme yarımadasının kuzeydoğu kısmında yer alır. 80’li yılların başından beri Limantepe ve Klazomenai’de sürdürülen sistematik kazılar sayesinde yerleşim merkezine ilişkin, arkeolojik dönemler içinde yerleşim dokusunu tanımlayabileceğimiz yeterlikte veri olmasına karşın, Klazomenai’nin kontrolünde bulunan kırsal alana dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Polis kavramının tanımlanmasında kentin tarım alanlarını ve doğal kaynaklarını oluşturan çevre arazisinin özelliklerinin anlaşılması bir gerekliliktir; yerleşim merkezi ile çevresindeki arazinin birbirlerine bağlı bileşenler olduğu ve merkezin varlığını sürdürebilmesinin de çevresindeki araziye kullanımı ile doğrudan ilişkili bulunduğu kabul edilir. *Klazomenai Khorası Yüzey Araştırması* da bu yaklaşımla Klazomenai’nin arazi kullanımını ve kırsal kesiminde bulunan ikincil yerleşimlerle ilişkisini saptamayı ve böylelikle de dönemlere ilişkin yerleşim

* Doç.Dr. Yaşar ERSOY, Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06800, Ankara/TÜRKİYE

Araş. Gör. Elif KOPARAL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi ABD, Mimarlık Fakültesi Yeni Bina No: 410, 06531 Ankara/TÜRKİYE

dokusu modellerinin belirlenmesini amaçlamıştır. Üç yıllık aşamalı sistematik yüzey araştırması olarak planlanan bu çalışma sonucunda elde edilmesi beklenen bilgi ve verilerin diğer İon polislerine ilişkin bütüncü çıkarımlarda bulunmasına olanak tanınması ve bölgeye ait sosyal ve siyasal yapılanmanın belirlenmesine ışık tutması umulmaktadır. Yerleşimler arasındaki politik ve sosyal hiyerarşinin deşifre edilmesinin yanı sıra polisin oluşum sürecinin açıklanması projenin temel amaçlarını oluşturur. Projenin sorunsalları spesifik olarak polis oluşumuna ilişkin olmakla beraber diakronik bir yüzey araştırması stratejisi izlenmekte ve uygulama sırasında kültürel miras olarak tanımlanan tüm bulguların belgelenecek Kültür Bakanlığı, Kültürel Miras Envanteri'ne katkıda bulunması öngörülmektedir.

Proje kapsamında jeo-arkeolojik strateji önemli bir yer tutmakta olup yerleşim tarihçesinin yanı sıra bölgenin palaeo-coğrafyasının tanımlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca bölgede elde edilen veriler CBS tabanlı veritabanına işlenerek yerleşim modellerine ilişkin analizler gerçekleştirilmektedir.

İlk yıl yürütülen çalışmalar ön keşif aşamasındadır. 2006 çalışmasının temel amaçlarından birisi, bölgede daha önceki yıllarda gerçekleştirilmiş ekstansif yüzey araştırması çalışmalarının sonuçlarının¹, antik yazılı kaynak ve epigrafik verilerin yanı sıra bölgenin jeolojik ve topografik yapısına ilişkin bilgileri bir araya getirerek teritoryanın sınırlarına ilişkin bir değerlendirme yapabilmektir. Bu sınırın saptanmasında antik kaynaklardan edindiğimiz bilgiler kadar topografik özellikler de göz önünde bulundurulmuştur. Strabon, Erythrai'nin konumlandığı yarımada'yı anakaraya bağlayan berzah üzerinde Teos ve Klazomenai'nin yer aldığını ve berzahın kuzeyinde Klazomenai'nin, güneyinde ise Teos'un topraklarının bulunduğunu, berzahın başladığı noktada ise Erythrai ve Klazomenai sınırının uzandığını ekler (XIV; 31-C 644). Ancak bu tanımlama şüphesiz ki, Klazomenai topraklarının sınırlarını belirlemek için yeterli değildir. Bölgenin topografik özellikleri Strabon'un tanımı da göz önünde bulundurularak incelendiğinde, Güzelbahçe'den Seferihisar'a dek uzanan depresyon alanının Klazomenai'nin Teos ve Smyrna ile

1 N. Tuna, "İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, 209-225; N. Tuna, "İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1985-1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 1987, 303-357; N. Tuna, "İzmir İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1988", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1989, 279-294; B. Aydın, *Klazomenai Yakın Çevresi Yüzey Araştırması*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 1998; T. Caymaz, "Urla Yarımadası Prehistorik Merkezleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002.

olan sınırını oluşturduğu söylenebilir. Bu depresyon alanı, batıda yüksekliği 300 metre civarında olan tepeler ile çevrilidir. Depresyon boyunca uzanan Azmak Deresi, Çiftlikdağı, Değirmendağı, Pertevpaşa Dağı, Kocadağ, Sivricetepe ve Çalıtepe, Klazomenai khorasının batı sınırı boyunca uzanırlar. Strabon, Erythrai ile Klazomenai arasındaki sınırın ise berzahın başlangıcında yer alan Hypokremnos adlı yer olduğunu söyler. Hypokremnos'un neresi olduğu tam olarak bilinmese de burasının Urla-İçmeler ve Gülbahçe civarında olduğu düşünülür. Klazomenai'nin batı sınırını Gülbahçe'den Uzunkuyu'ya ve Kokar Kuyu'na dek uzanan hat oluşturuyor olmalıdır ancak çalışma alanı Zeytineli ve Balıklıova sınırına dek geniş tutulmuştur.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için merkezler göz önünde bulundurularak:

- I. Urla merkez,
- II. Kuşçular merkez, güneyi,
- III. Menteş Yarımadası,
- IV. İçmeler-Malkaca ovası,
- V. Yağcılar-Demircili,
- VI. Bademler,
- VII. Uzunkuyu-Zeytinler,
- VIII. Gülbahçe-Balıklıova,
- IX. Güzelbahçe-Zeytinalanı, olmak üzere 9 alt bölge belirlenmiştir.

Yukarıda belirtilen bölgelerde, toplam 77 alandaki bulgular belgelendirilmiştir (Harita 1). Dijital haritaya işlenmek üzere bu alanların GPS koordinatları alınmış, mimari kalıntılar fotoğraflanmış ve eskizleri çizilmiştir. Seramik buluntuların yoğunluk derecesi ve dönemleri belgelendirilmiştir. Bu alanlarda seramik yoğunluğu, işlevi (yerleşim, tümülüs, nekropol, çiftlikevi) ve konumu değerlendirilerek gelecek senelerde intensif yüzey araştırması yapılacak alanlar saptanacaktır. Bu alanlarda seramik yoğunluğu ve dağılımı belirlenmiş, yüzeyden sistematik olarak seramik şimdilik toplanmamıştır. Çalışılan alanlar arasında sadece Yarentepe (Çizim: 3: 13-15, 4: 16-20, 5: 21-26) ve Köytepe'de (Çizim: 2: 7-10) sistematik yöntem ile yüzey buluntusu derlenmiştir.

I. Urla Merkez

ADI	PAFTA/KOD (1/25.000)	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Kızılcaköy	L17-b4	Yerleşim	Bizans Dönemi sırlı seramikleri	Geç Osmanlı köyüne ait ev temelleri, cami ve mezarlık; ana kayaya oyulmuş pres.
Trafo Tepesi	L17-b4	Yerleşim	Arkaik, Klasik, Geç Roma Dönemi malzemeleri ve Bizans Dönemi sırlı seramikleri	Kaçak kazı çukuru kesitinde blok yapı taşları olduğu izlendi.
Dündarlıtepe	L17-a3	Yerleşim	Arkaik malzeme ve Bizans Dönemi sırlı seramikler	Doğu ve batı yamaçlarda yapı taşları, kesitten izlenilen duvar temelleri. Batı yamaçta kült mağarası
Dündarlıtepe Kuzeyi	L17-b4	Yerleşim	Arkaik, Klasik, Bizans Dönemi seramikleri	Tepenin doğu eteklerinde bugün kullanılmayan teraslar
Yakatepe	L17-b2	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
1000 Konutlar	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Cezaevi m.	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	Rüstem Paşa Camii ve Hamamı
Tophane T.	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	Yüzeyde dağınık hâlde kireçtaşından yapı blokları
Toptepe	L17-b4	Yerleşim	Sırlı Bizans seramikleri	

Kamantepe	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Üçdeğirmen	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
DSİ kanalı	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Çayır m.	L17-b4	Yerleşim	Klasik Dönem ve Roma Dönemi seramikleri	
Denizli-Kocadere	L17-b1	Yerleşim	Osmanlı Dönemi seramikleri	
Malaş-Sütpınarı	L17-b4	Yerleşim	Bizans Dönemi seramikleri	Klasik-Hellenistik Dönem duvar temelleri
Çiftliktepe KD	L17-b4	Tümülüs	Tanımlanamadı	Tümülüs (Arkaik)
Bozavlu m.	L17-b4	Tümülüs	Arkaik	İki tümülüs (Arkaik)
Dörtöltepe	L17-b4	?	Tanımlanamadı	
Yıldıztepe	L17-b4		Arkaik ve Roma dönemleri	Nekropol
Taşharman	L17-b4	Yerleşim	Arkaik	
Cankurtaran	L17-b4	?	Arkaik	Toprak harçlı yığma taşlı duvar temelleri; Monastirakia Nekropolü; 20. yüzyıl başı değirmen; Roma Dönemi sarnıcı
Dubatepe	L17-b1	Savunma kalesi	Arkaik, Klasik dönemler	Tümülüs; tahkimat duvarları
Nalbantepe	L17-b1	Tümülüs	Arkaik	İki tümülüs (Arkaik)

II. Kuşçular merkez, Güney

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Tavşantepe	L17-b4	Yerleşim	Arkaik, Roma, Bizans dönemleri	
Devederesi	L17-b4	Yerleşim	Bizans	
Helvacılar	L17-b4	Yerleşim	Arkaik Dönem, Roma-Bizans dönemleri	
Helvacılar-Devederesi arası	L17-b4	Yerleşim	Arkaik Dönem, Roma-Bizans dönemleri	
Kuşçular Köyü'nün batısı	L17-a3	Yerleşim	Arkaik, Klasik dönemler, Roma ve Bizans dönemleri	
Sarıaptallar	L17-a3	Yerleşim	Osmanlı	Osmanlı köyüne ait konut temelleri.
Sarıaptallar Güneybatısı	L17-a3	Yerleşim	Arkaik ve Klasik dönemler, Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Yarentepe	L17-b4	Yerleşim	OTÇ/GTÇ, Geometrik, Arkaik ve Klasik Dönem seramikleri	Sur duvarı, konut ve kamu yapılarına ait duvar temelleri
Kuşçular, güneydoğu	L17-b4	Yerleşim	Selçuklu-Osmanlı	Cami
Akpınar Köyü	L17-b4	Yerleşim	Selçuklu-Osmanlı	Cami, sarnıç, konut temelleri
Çobanpınarı 1	L17-d2	Yerleşim	Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	

Çobanpınarı 2	L17-d2	Yerleşim	Arkaik Dönem, Bizans Dönemi malzemesi	
Çobanpınarı 3	L17-d2	Yerleşim	Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Çobanpınarı 4	L17-d2	Yerleşim	Arkaik Dönem	Yapı taşları, duvar temelleri

III. Menteş Yarımadası

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Eğriliman	L17-a3			Deniz içinde düzgün blok taşlardan inşa edilmiş yapı
Andız Yarımadası	L17-a3	Yerleşim	Arkaik-Klasik ve Roma Dönemi seramikleri	
Akkum	L17-a3	Yerleşim	Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Özbek Köyü	L17-a3	Yerleşim	Osmanlı	Hamam, kümbet, çeşme
Saraçtepe, güney	L17-a3	Yerleşim	Bizans	
Saraçtepe kuzey ve doğu	L17-a3	Yerleşim	Bizans	
Beyliktepe, batı	L17-a3	Yerleşim	Arkaik-Klasik ve Roma Dönemi seramikleri	
Karapınar T. Güzelyalı Koop.	L17-a3	Yerleşim	Roma-Bizans	
Karapınar Tepesi, kuzeydoğu	L17-a3	Yerleşim	Klasik, Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	
Turasan Tepe, güney	L17-a3	Yerleşim	Roma ve Bizans Dönemi seramikleri	

IV. İçmeler-Malkaca Ovası

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Hırsızçeşme	L17-a3	Yerleşim	ETÇ ve Roma Dönemi seramikleri	Geçen yüzyıldan kalma bir bağevi; evin duvarında üzerinde kenet deliği olan bir yapı taşı ve sütun tamburu
Malkaca ovası, güneybatı	L17-a3	Yerleşim	Arkaik, Klasik ve Roma Dönemi seramikleri	Kireç harçlı duvar temeli
Adatepe	L17-a3	Yerleşim	Arkaik ve Roma Dönemi seramikleri	
Küpalanı m.	L17-a3	Yerleşim	Arkaik ve Roma Dönemi seramikleri	
İçmetepe, kuzeydoğu	L17-a3	Tümülüs	Arkaik	Tümülüs

V. Yağcılar-Demircili

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Aerae	L17-d2	Yerleşim	Arkaik ve Klasik Dönem malzemeleri	Sur duvarı, konut ve kamu yapılarına ait duvar temelleri
Aerae-tümülüsler	L17-d2	Tümülüs	Arkaik	İki tümülüs. Birinde mezar odası iyi durumda korunmuştur; diğerinde ise mezar odası mevcut değildir.
Aerae-villa	L17-d2	Villa	Roma	Bir villaya ait ana kayaya oyulmuş duvar temel yatakları, merdivenli girişi ve balık havuzu
Aerae-nekropol	L17-d2			

Yağcılar-Yörüevi	L17-d2	Yerleşim	OTÇ ve Bizans Dönemi seramikleri	Duvar temelleri
Yağcılar-Demircili kavşağı, Fidanlık	L17-a3	Yerleşim	Geç Roma ve Osmanlı dönemleri	İşlenmiş ana kaya düzlemleri
Yağcılar-Su deposu	L17-a3	Yerleşim- tümülüs	ETÇ, OTÇ, Roma, Bizans dönemleri	Yüzeyde dağınık hâlde blok yapı taşları ve tümülüs (Arkaik Dönem ?).
Akçahisar	L17-d2	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans dönemleri	Roma villası, ana kayaya oyulmuş pres
Azmak koyu	L17-c1	Tümülüs	Arkaik	Tümülüs
Büyükevli Koyu'nun batısı	L17-d2	Yerleşim	Arkaik-Klasik ve Roma Dönemi malzemesi	Roma Dönemine ait duvar temelleri

VI. Bademler

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Bademler	L17-b4	Yerleşim	Geç Roma-Bizans dönemleri	

VII. Uzunkuyu Zeytinler

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Uzunkuyu- Zeytinler, otobanın kuzeyi	L17-a4	Yerleşim	Roma Dönemi	
Söğüt m.	L17-a4	Kült mağarası (?)	Arkaik (?) [Erken Hristiyanlık Döneminde de kullanılmış olmalı]	Mağara içinde ana kayaya oyulmuş nişler ve kabartma

Zeytinler, Köytepe'nin batısı, Fidanlık	L17-d1	Fırın?	Birkaç lahit parçası (Arkaik) ile birlikte seramik cürufu	
Zeytinler- Köytepe	L17-d1	Yerleşim	Arkaik, Klasik ve Roma Dönemi	Pithos mezar; 13x3 m. boyutlarında bir mekâna ait duvar temelleri
Halil Kerim Köprüsü'nün güneybatısı	L17-a4	Yerleşim?	Geç Roma ve Bizans dönemleri	
Dedemezarı'nın kuzeyi	L17-a4	Yerleşim	Arkaik, Roma ve Bizans dönemleri	

VIII. Gülbahçe-Balıklıova

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Balıklıova- Adatepe	L17-a1	Yerleşim	Geç Roma ve Bizans dönemleri	Geçen yüzyıldan kalma bir değirmen
Balıklıova- Kilisepınarı	L17-a1	Yerleşim	Geç Roma- Bizans ve Osmanlı dönemleri	Osmanlı Dönemi çeşmesi
Cinderesi	L17-a1	Yerleşim, kale	Klasik, Roma-ve Bizans dönemleri	Polygonal duvarlardan oluşan savunma sistemi, yüzeyde dağınık hâlde düzgün yapıtaşı bloklar, harçlı duvar temeli

IX. Güzelbahçe-Zeytinaları

ADI	PAFTA/KOD	TÜRÜ	DÖNEM	MİMARİ
Sivricetepe	L17-b4	Yerleşim, kale	Klasik, Roma dönemleri	Bizans kalesine ait duvarlar
Zeytinaları Camii'nin güneydoğusu	L17-b4	Yerleşim	Klasik, Roma dönemleri	
Çalıtepe	L17-b4	Yerleşim	OTÇ, Arkaik ve Klasik dönemler	

Bu sene gerçekleştirilen çalışmalarda Klazomenai yerleşiminin khorasına ait sınırlara dair bir fikir edinebilmek amacıyla sınır karakolları da belirlenmeye çalışılmıştır. Kentin doğu yönde Smyrna ile işaret eden karakol, Bizans kalesine ait kalıntıların iyi durumda korunduğu Sivricetepe olmalıdır (Resim: 1). Kuzeydeki sınır karakolu Dubatepe’de, batıda Erythrai ile sınırını belirleyen nokta Köytepe’de, güneyde ise Yarentepe’de olmalıdır. Kuzeybatıda Balıklıova ile Gülbahçe arasında yer alan Cinderesi’nin de Klazomenaililer tarafından savunma amaçlı tahkim edilmiş olması güçlü bir ihtimaldir.

Sivricetepe’de, yüzeyde kalenin kullanım sürecine uygun olarak Geç Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler ele geçirilmiştir, ancak yüzeyden derlenen buluntuların arasında M.Ö. 4. yüzyıla ait örneklerin de oluşu bu tepenin Klasik Dönemde de savunma amaçlı kullanıldığını işaret eder (Çizim: 3: 11). Tepe, Smyrna ile Klazomenai arasında kalan geniş bir ovaya hâkimdir. Lydia Kralı Alyattes’in İonia’ya düzenlediği seferde, Smyrna üzerinden Klazomenai’ye ulaşmaya çalıştığı rotanın buradan geçtiği düşünülebilir.

Klazomenai kentinin kuzey yöndeki savunma kalesi olduğunu düşündüğümüz Dubatepe üzerinde tarihleyici nitelikte herhangi bir seramiğe rastlanmamıştır (Resim: 2). Tepe üzerinde krepis duvarı kısmen korunan bir tümülüs mevcuttur. Tümülüs etrafında az sayıda kaba hamurlu seramik ve taş lahit kapağı tespit edilmiştir. Plaka taş ile kapatılan pişmiş toprak lahitlerin üzerinin taş ve toprak ile örtülmesi ile oluşan tümülüs tipi mezarlar Klazomenai’de Arkaik Dönemde yaygındır. Bundan dolayı, elde tarihlenebilir seramik olmasa da bu örnek de Arkaik Döneme verilebilir. Tepe üzerinde, doğu uçtaki duvarların bir savunma sistemine ait olduğu düşünülmektedir (Resim: 3). Dar bir kumsal üzerinde dik bir yamaç olarak yükselen tepenin kuzey tarafında duvar kalınlığı yaklaşık 1.50 metreyi bulur; doğu ve batı yönlerde ise bu kalınlık 0.60 metreye iner. Düzgün bloklardan harç kullanılmaksızın inşa edilmiş duvarlar tepenin üç yanını kuşatmakta ve dik olan yamaçlarda ise teraslar ile desteklenmektedir. Duvar etrafında ele geçirilen ve tarihlenebilen yegâne buluntu muhtemelen Hellenistik Döneme ait olan bir çatı kiremiti parçasıdır. Ancak Hellenistik Dönem ve sonrasında Klazomenai’de merkezi bir yönetim olmasına bağlı olarak askerî ve siyasî açıdan daha sakin bir süreç içine girilmesinden ötürü, savunma amacı ile kullanıldığını düşündüğümüz bu tahkim duvarlarının, M.Ö. 330’dan daha erken bir tarihte inşa edildiğini ve kullanıldığını öne sürebiliriz.

Klazomenai'nin batı sınırında yer alan Uzunkuyu ve Zeytinler Köyü yakınındaki Köytepe'nin kuzey yamacı, Çeşme-İzmir otobanının inşası sırasında ciddi şekilde tahribe uğramıştır. Yüzey incelemesinde tepenin alt yamaçlarından itibaren yoğun olarak arkeolojik buluntulara rastlanmıştır. Bu incelemede tamamı Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlenen diagnostik parçaların tümü toplanmıştır (Çizim: 2). Ayrıca tepenin zirveye yakın olan kısmında tahrip edilmiş bir pithos mezar ele geçirilmiştir. Pithosun ağzı, kuzey yönünde yükselen ana kayaya yaslanmış, mezarın etrafı da 0.40 metre genişliğinde duvar örülerek sınırlandırılmıştır. Bu mezar tahrip edildiğinden ötürü yüzeyde sadece yanmış kemik parçaları ile muhtemelen hediye olarak bırakılan ve M.Ö. 4. yüzyıl sonuna tarihlenen yonca ağızlı bir oinokhoeye rastlanmıştır. Söz konusu pithos mezardan yaklaşık olarak 20.00 metre kadar batıya ilerlendiğinde tepe üzerinde dikdörtgen planlı bir yapının duvar temelleri ile karşılaşmıştır. Bu yapının kuzey-güney yönünde uzanan duvarının uzunluğu 13.00 metreyi bulur. Doğu-batı yönünde uzanan duvarlarının ise yaklaşık 3.00 metrelik bir kısmı korunabilmiştir. Kireç harç kullanılmadan büyük blok taşlardan inşa edilen yapının duvarlarının kalınlığı ise 0.90 metre civarındadır (Resim: 4). Köytepe'nin hemen batısındaki daha alçak tepe üzerinde ise muhtemelen Arkaik Döneme tarihlenen pişmiş toprak lahit parçaları ile seramik cürufları ele geçirilmiştir.

Balıkliova ile Gülbahçe arasında yer alan Cideresi mevki, ana kayanın yüzeye çok yakın olduğu ve volkanik kayaçların bulunduğu alçak bir tepedir. Tepenin denizden yüksekliği yaklaşık 50 metredir. Tepenin zirvesinde poligonal duvar örgüsüne sahip bir savunma sistemi mevcuttur (Resim: 5). Bu alanda M.Ö. 4. yüzyıl, Geç Roma ve Bizans dönemlerine ait olan tanımlanabilir nitelikteki seramik parçalarının tümü toplanmıştır (Çizim: 1: 4). Cideresi mevkiinin kuzeyinde uzanan alanda 200x200 metrelik bir alanda yüzeyde Hellenistik, Geç Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler olduğu gözlenmiştir.

Klazomenai'nin güney sınırında yer aldığını düşündüğümüz Yarentepe'de, Numan Tuna tarafından 1988 yılında ayrıntılı bir çalışma yapılmış, tepedeki mimari kalıntıların ve sur duvarının rölövesi çıkarılmış ayrıca yüzey buluntuları da tarihleme için değerlendirilmiştir². Daha önceki yıllarda bu alanda yapılan çalışmalarda yüzey buluntularına dayalı olarak Yarentepe'deki iskân sürecinin M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından M.Ö. 4. yüzyıl sonuna kadar uzandığı düşünülmekteydi. Ancak 2006 yılındaki çalışmalarda alanda sistemli olarak yüzey seramiğinin toplanması

2 N. Tuna, "İzmir İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1988", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1989), 279-294.

sonucunda kamu alanlarının yer aldığı düşünölen güneybatı terasta açılmış olan derin kaçakçı çukurlarından birinde Orta Tunç ve Geç Tunç Çağı seramikleri saptanmıştır³. Buna bağılı olarak Yarentepe’de iskân sürecinin şimdilik en erken M.Ö. 2. binyılın ikinci çeyreğinde başladığı öne sürölebilir. Peloponnesos Savaşları sırasında, M.Ö. 413 tarihindeki Atina’nın Sicilya bozgunundan sonra ortaya çıkan politik karmaşada Attika-Delos Deniz Birliği’ne diğör İonia kent devletleri ile birlikte isyan eden Klazomenaililer korunaklı bir yerde Polikhne’yi kurarak yerleşmişlerdir. Ancak Atinalılar, M.Ö. 411’de Sparta yanlısı oligarkhlar tarafından başlatılan bu isyanı bastırarak Polikhne’yi ele geçirmişler; isyanın elebaşları da Daphnous adında bir yere sığınmışlardır (*Xenophon*, *Hellenika* I, 1-10). Tahkimli bir yerleşme olan ve korunaklı bir tepe üzerindeki Yarentepe’deki bu iskânın Daphnous olma ihtimali mevcuttur. Yarentepe, güney yönde Azmak Koyu’na dek uzanan Çobanpınar vadisine hâkim durumdadır. Sözü edilen vadide ekibimiz tarafından kısa bir çalışma yürütölmüş ve Kuşçular merkezinin güney civarında dört farklı yerleşim alanı saptanmıştır. Bunlardan iki tanesinde yüzeyde Arkaik Dönem seramikleri mevcuttur (Çizim: 1: 1-3, 5; 2: 6). Vadide muhtemelen Yarentepe’ye bağılı olan daha küçük ölçekli başka yerleşimlerin de yer aldığını düşünmekteyiz; bu nedenle gelecek yıl söz konusu alanda çalışmamızı yoğunlaştıracamız.

Bu yılki çalışma çerçevesinde yüzey araştırması yapılan alanlardan iki tanesinde muhtemelen kült amacıyla kullanılan mağara tespit edilmiştir. Urla merkezde bulunan Dünderlitepe’nin batı yamacında, çapı 5.00 metreyi bulan, 2.00 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 3.00 metre de açıklığı olan küçük mağara içinde kuzey yönünde 1.00 metre genişliğinde ve 1.00 metre yüksekliğinde ve 0.30 metre derinliği olan ana kayaya oyulmuş bir niş mevcuttur.

İkinci mağara ise Uzunkuyu, Zeytinler yakınındaki Söğüt mevkiinde yer alır. Genişliği 11.4 metre olan geniş ve yüksek kovuğun güney yüzünde duvarda, ana kayadan oyulan taht benzeri bir kabartma mevcuttur. Tahtın üzerinde de kabaca haça benzeyen bir kabartma bulunmaktadır. Ancak bu kabartmanın orijinal hâlinin başka bir figür olduğı, olasılıkla da Hıristiyanlık Döneminde yeniden işlenilerek bu figürün haça dönüştüröldüğünü düşünmekteyiz. Mağara etrafında bulunan seramik parçaları arasında sadece Hellenistik ve Geç Roma - Bizans Dönemine ait olan örnekler tanımlanabilmektedir. Strabon, Khersonessos berzahındaki Khalkideis’in yukarısında bulunan ve Philippos oğlu Aleksandros’a tahsis edilmiş olan bir kutsal alandan söz eder (Strabon, XIV.31). Bu mağaranın önünde yer alan düzlük alanın Strabon’un sözünü ettiğı Aleksandros için düzenlenen oyunların gerçekleştirildiğı

3 Sözkonusu buluntular Liman Tepe kazı başkanı Prof. Dr. Hayat Erkanal’ın sözlü ifadesine dayalı olarak tarihlendirilmiştir.

alan olduğu düşünülebilir. Söğüt mevkiindeki bu mağara, büyük olasılıkla Kybele'ye ait olan bir kült mağarasıdır ve Hellenistik Dönem öncesinde de kullanılmış olmalıdır. Bugün Kırandağı olarak bilinen Korykos Dağı eteklerinde yer alan bir başka kült alanı da tarafımızca bilinmektedir. Söz konusu bu iki kült alanının Teos, Klazomenai ve Erythrai arasındaki sınırları işaretlediği düşünülebilir.

Sonuçta elimizdeki veriler henüz ham olsa da Klazomenai kırsalındaki yerleşimlerin dönemler bazında dağılımına dair bir öngörü edinmek mümkündür. Çoğunlukla yüzeyde bulunan seramiklere ve mimari kalıntıların değerlendirilmesine dayalı olarak yaptığımız saptamalara göre Arkaik Dönem içinde ikincil yerleşimlerin Klazomenai'nin merkez çevresinde odaklandığını, ancak Klasik Dönem içinde daha geniş bir alana yayıldığını anlamaktayız. Kuşkusuz bu değişim sosyal ve politik dinamiklerin olduğu kadar çevresel etmenlerin de belirlediği değişimlerdir. Yüzey araştırması sonucunda elde ettiğimiz ham veriler önümüzdeki dönem içinde değerlendirilerek bu dinamiklerin belirlenmesi de amaçlanmaktadır.

Yüzey araştırmasının ilgili olduğu alana ilişkin epigrafik buluntular, yazılı kaynaklar ve saha çalışması sırasında elde edilen bulgular birlikte değerlendirilerek Klazomenai antik yerleşimin teritoryasının sınırlarına ilişkin yeni çıkarımlara varılmıştır. Yayınlanmış olan iki epigrafik buluntu, yerleşimin sınırlarının farklı dönemlerde değiştiğini ve Klazomenai'nin komşu merkezler ile sınır anlaşmazlıkları yaşadığını gösterir. Klazomenai ve Teos arasında yaşanmış bir sınır anlaşmazlığı ile ilgili olan böyle bir yazıt Kos Adası'ndaki Asklepios Kutsal Alanı'nda ele geçirilmiştir ve M.Ö. 4. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir⁴. Her iki yüzünde de metin bulunan bu mermer stelden anladığımıza göre bu şehirler arasında yaşanan sınır anlaşmazlığının çözümlenmesi için Kos'un hakemliğine başvurulmuş, sonuçta da Klazomenai lehine olan bir karar çıkmıştır⁵. Ancak maalesef yazıttan Teos ve Klazomenai arasındaki sınır anlaşmazlığına konu olan bölgenin tam olarak neresi olduğunu anlamak mümkün değildir. Klazomenai'nin bir başka yerleşim ile yaşadığı sınır anlaşmazlığına değinen bir diğer epigrafik buluntu Berlin Devlet Müzesi'nde korunan mermer bir yazıttır. Bugün İzmir Menemen yakınlarında bulunan Görece'deki Temnos⁶ yerleşimi ile yaşanan sınır anlaşmazlığını belgeleyen bu yazıt M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir⁷. Yazıtta göre anlaşmazlık Temnos sınırları içinde bulunan ve stellerle sınırlanan bir temenosun sınırlarının Klazomenaililer tarafından ihlal edilmesi yüzünden çıkmış

4 SEG XXVIII, 1978, no: 697, 881.

5 S. L. Ager, "A Royal Arbitration Between Klazomenai and Teos", ZPE 85, 1991, 87-97.

6 E. Doğer, İlk İskanlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen ya da Tarhaniyat Tarihi (İzmir, 1998), 17-18.

7 SEGXXXVI, 1986, No: 1040.

ve sonucunda İzmir Körfezi'nde Klazomenai ve Temnos arasında bir çatışma yaşanmıştır. Temnoslular Klazomenaileri sınırlarını ihlal etmek ve atalarına saygısızlıkla suçlamışlardır. Bu durumda anlaşmazlığın çözülmesi için Knidos'un hakemliğine başvurulmuş ve Klazomenaililere yöneltilen suçlamaların hiçbir dayanağı olmadığına karar verilmiştir. Bu yazıt üzerine P. Hermann tarafından yapılan yoruma bakılacak olursa, Temnoslular gerçekte Klazomenai'ilerin sınırları içinde bulunan temenosa saldırmasını bahane ederek bir çatışma başlatmışlardır. Hermann'a göre gerçekte İzmir Körfezi'ndeki çatışmanın sebebi her iki yerleşimin de körfezdeki adalar üzerinde hâkimiyet kurma çabasıdır⁸. Sözü edilen bu adalar yoğun alüvyon birikimi sonucunda ada olma özelliğini kaybeden Üçtepeler yani Leukai olmalıdır.

2006 Eylül ayında gerçekleştirilen saha çalışması kapsamında Aerae yerleşimi de ziyaret edilmiştir. Buradaki yerleşimin Teos'un mu yoksa Klazomenai'in mi kontrolü altında olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak Strabon'un (XIV, 32–C644) Erythrai'a varmadan önce küçük bir kasaba olarak tanımladığı Aerae'in hiçbir dönemde Klazomenai hegemonyasına geçtiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Tabi eğer yukarıda sözünü ettiğimiz Teos ve Klazomenai arasında sınır anlaşmazlığına sebep olan yer Aerae değilse. Ancak bunu öne sürmek için ne yazık ki elimizde yeterli veri yoktur. Bundan dolayı Aerae yerleşimi 2007 yılı Eylül ayında gerçekleştirilecek saha çalışmasının kapsamı dışında tutulacaktır.

Antik kaynaklarda adı geçen ve Klazomenai khorası sınırları içinde kaldığı düşünülen sekiz adet yerleşim bulunmaktadır. Bunlar Daphnous (Thukydides 8.23.6), Drymoussa (Thukydides 8.31.3), Lampsos (Steph. Byz. 410.25), Marathoussa (Thukydides 8.31.3), Pele (8.31.3), Polikhne (8.14.3), Skyphia (Steph. Byz. 580.5) ve Skypion'dur (Pausanias 7.3.8). Bunlar arasında Drymoussa, Marathoussa ve Pele'nin Klazomenai kıyılarına yakın olan adacıklar oldukları ve Antik Dönemde de ticarî ve tarım ürünlerinin depolanması için kullanıldıkları antik kaynaklarda belirtilmektedir. Daphnous'un 2006'da ziyaret edilen Yarentepe olduğu, hem konumu hem de boyutundan dolayı düşünülebilir. Polikhne'nin ise Klazomenai yerleşim merkezi sınırları içinde olduğu kabul edilir⁹. Ancak Lampsos, Skyphia ve Skypion'un nerede olabileceğine dair bir veri henüz elimizde mevcut değildir.

8 P. Hermann, "Die Stadt Temnos und ihre auswärtigen Beziehungen in Hellenistischer Zeit", *IstMitt* 29, 1979, 239-271; F. Piejko, "Textual Supplements to the Inscriptions Concerning Temnos", *IstMitt* 36, 1986, 95-97.

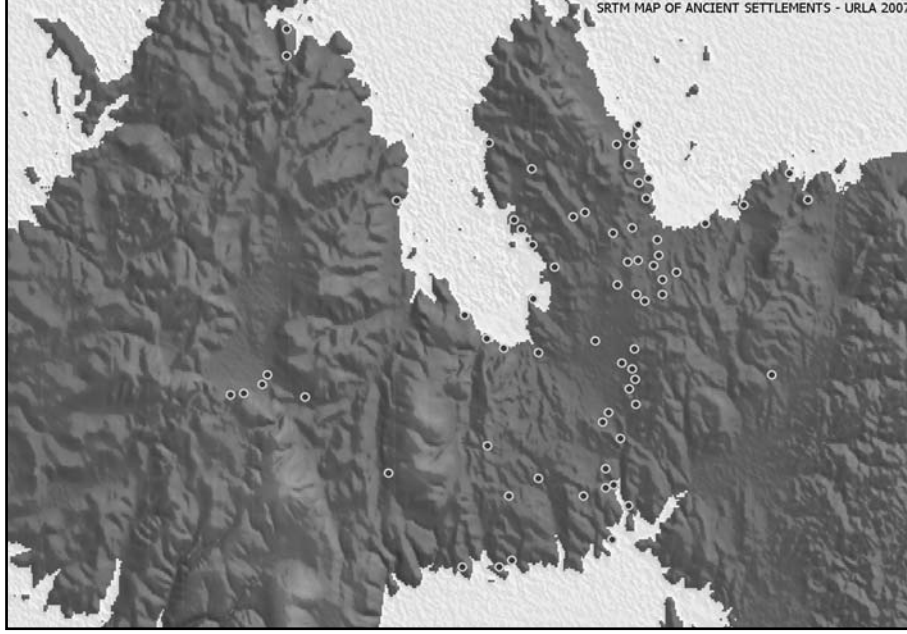
9 F. Özbay, "The History and Archaeology of Klazomenai in the Fourth Century BC and the Settlement at Chyton", A. Moustaka, et.al, *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Abdera, 20-21 October 2001* (Selanik, 2004), 134-137.

2006 yılı alışmalarının ikinci aşamasında Teos antik yerleşiminin sur içinde kalan kısmında intensif yüzey araştırmasına başlanmıştır. Teos ren yeri ve yakın çevresindeki kentsel sit niteliğindeki Sığacık suriçi yerleşimi, 80'li yıllardan itibaren yoğun olarak ikincil konutlaşma tehlikesi altında bulunmaktadır. Bundan tr Teos sit alanının belgelenmesi ve korunması için 1993 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TADAM tarafından TÜBİTAK ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği ile arkeolojik yüzey araştırmaları başlatılmıştır. 1996 yılına dek arkeometrik yöntemler kullanılarak Teos yerleşim alanının sınırlarını belirlemek amacı ile 120 hektarlık bir alanda çalışılmış ve elde edilen veriler doğrultusunda seçilen alanlarda arkeo-jeofizik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 6 kilometreden fazla bir uzunluğa sahip olduğu belirlenen sur duvarlarının, en erken yerleşim alanı olan Kocakır Tepesi (akropol) ile güneye doğru genişleyen yerleşim alanı ile birlikte limanı da içine alarak kuzey-güney ekseninde uzandığı görülmektedir. Bu eğime aykırı olarak Klahlıkır Tepesi'nde görülen Hellenistik ncesi savunma duvarları kuzeye doğru uzanır. Kuzeyde savunma duvarları oldukça tahrip olmuş hldeyse de yüzeyden ve kesitlerden antik yerleşim alanının sınırları belirlenmiştir. Yapılan arkeo-jeofizik çalışmaları sonucunda; Teos'ta sit sınırları ve derin arkeolojik katmanların dağılımı hakkında bilgimiz artmıştır. Bu bağlamda, Kocakır Tepesi ile agora arasındaki yamaç ve düzlüklerin altında derin arkeolojik katmanların bulunduğu, ancak Dionysos Tapınağı'nın güneyinde kalan bölümün, arkeolojik katmanların sığ olmasından da anlaşılacağı gibi Hellenistik Dönemde geliştiği düşünülebilir. Akropolisin güney yamacı boyunca uzanan teraslar ile agora-theatron arasındaki yerleşim kesimi Teos'un iyi bilinmeyen Arkaik ağ yerleşimi için potansiyeli en yüksek alanlar olarak tespit edilmiştir. 1993-1997 yılları arasındaki arkeo-jeofizik çalışmalarından elde edilen bu bilgilerin intensif yüzey araştırması yöntemi ile sınanmasına 2006 yılı çalışmalarında başlanmıştır.

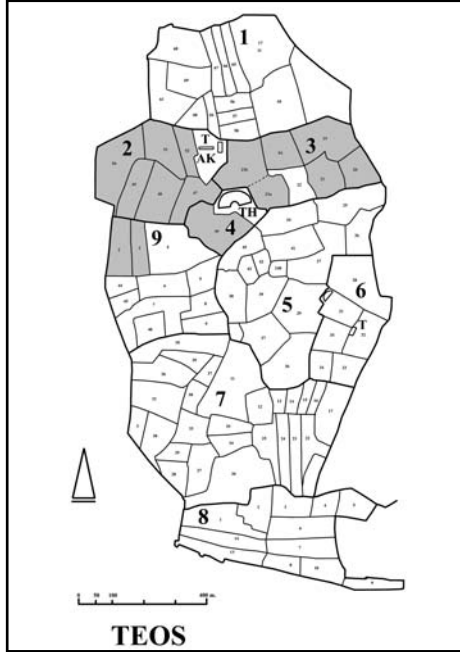
Teos antik yerleşiminin sur içinde kalan kısmında intensif yüzey araştırmasının bir bölümü 2006 yılında gerçekleştirilen saha çalışması ile tamamlanmıştır. Yüzeyden toplanan seramik buluntular 1993 yılında çıkarılmış olan kadastral plana bağlı kalınarak değerlendirilmiştir. 2006 yılı çalışmalarında anahtar planda 2, 3, 4 ve 9 olarak numaralandırılan alanlarda, akropolis ve tiyatro çevresinde intensif yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Plan: 1). Söz konusu alanlarda tarla parselleri gözetilerek tüm diagnostik parçalar toplanmış geriye kalan seramikler sayılmıştır (izim: 6-8). Diagnostik parçalar değerlendirilerek zaman dizini belirlenmiş, yüzeydeki tüm seramik göz önüne alınarak da bu alanlardaki seramik yoğunluğuna dair istatistiki sonuçlar elde edilmiştir. Her bir parseldeki seramik

sayısının alanın yüzölçümüne oranı hesaplanarak beş dereceli bir yoğunluk skalası oluşturulmuştur. Bu çalışmanın başlıca amacı daha önceki yıllarda TÜBİTAK Araştırma Projesi kapsamında aynı alanda gerçekleştirilen jeofizik çalışmalarında elde edilen sonuçlar ile karşılaştırarak potansiyeli yüksek kazı alanlarının belirlenmesine yöneliktir. Aşağıdaki tabloda yüzey araştırması tamamlanan her bir parselin yoğunluk değeri izlenebilmektedir. Önümüzdeki yıllarda sur içi yerleşimin tümünde intensif yüzey araştırmasının tamamlanması, yüzey buluntusu yoğunluğu ve zaman dizinin tüm alan için saptanması planlanmaktadır.

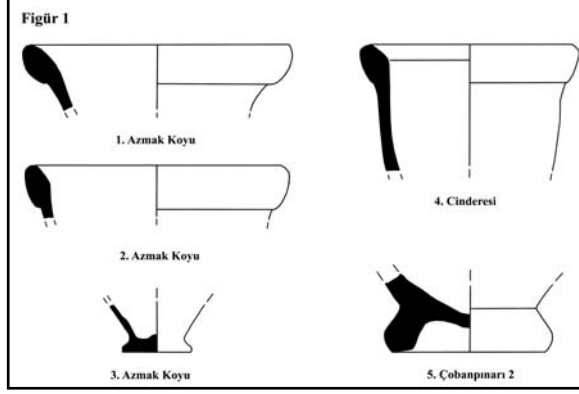
Ada No	Parsel No	Yoğunluk
2	47	Az Yoğun
2	48	Çok Yoğun
2	49	Seyrek
2	50	Az Yoğun
2	51	Seyrek
2	52	Seyrek
3	19	Seyrek
3	20	Az Yoğun
3	21	Seyrek
3	23a	Yoğun
3	23b	Az Yoğun
3	54	Orta Yoğun
4	46	Çok Yoğun
9	2	Orta Yoğun
9	3	Çok Yoğun

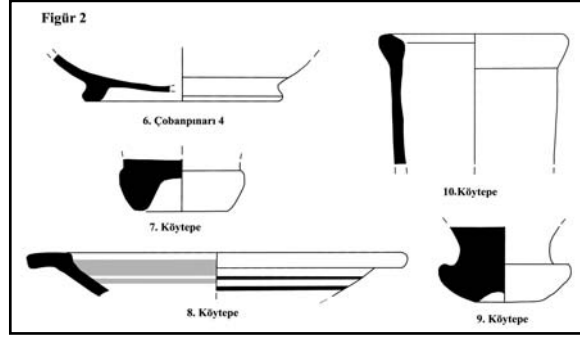
Harita 1: Urla bölgesi SRTM haritası üzerinde 2006 yılı çalışmalarında ziyaret edilen 77 yerleşimin dağılımı

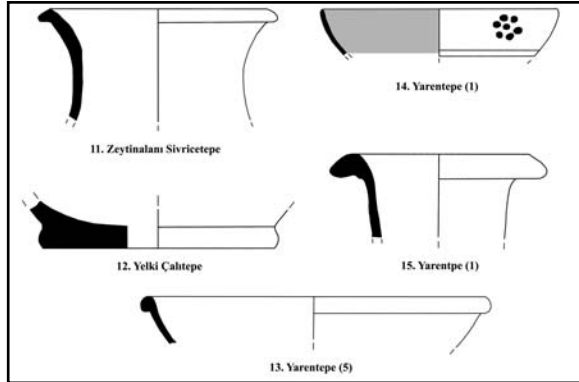
Plan 1: Teos, suriçi yerleşimin kadastral anahtar planı. İntensif yüzey araştırmasının tamamlandığı adalar renklendirilmiştir

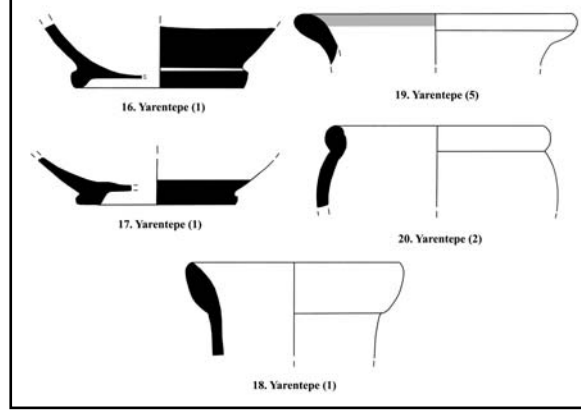
Çizim 1: Azmak, Cideresi, Çobanpınarı yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

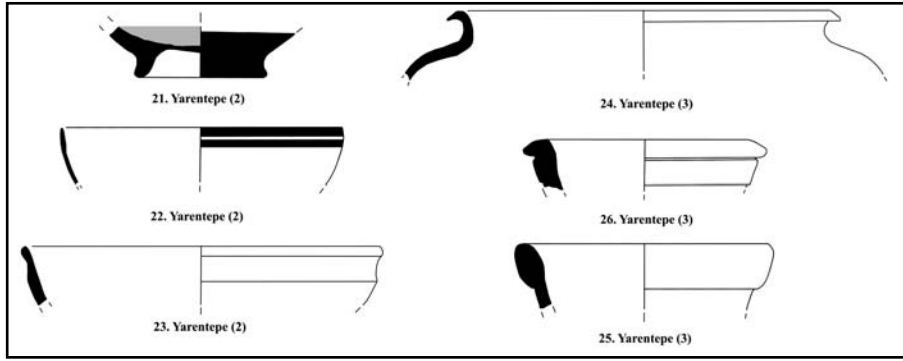
Çizim 2: Çobanpınarı, Köytepe yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

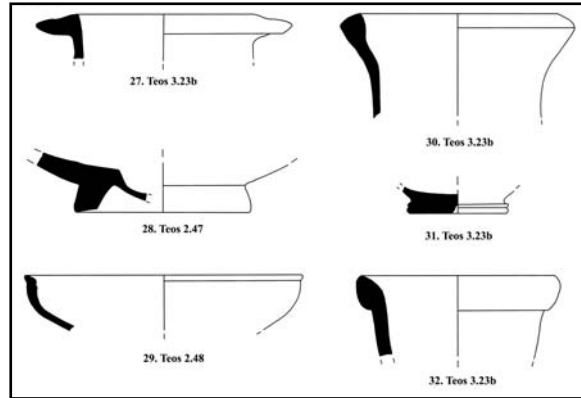
Çizim 3: Sivricetepe, Çalitepe, Yarentepe yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

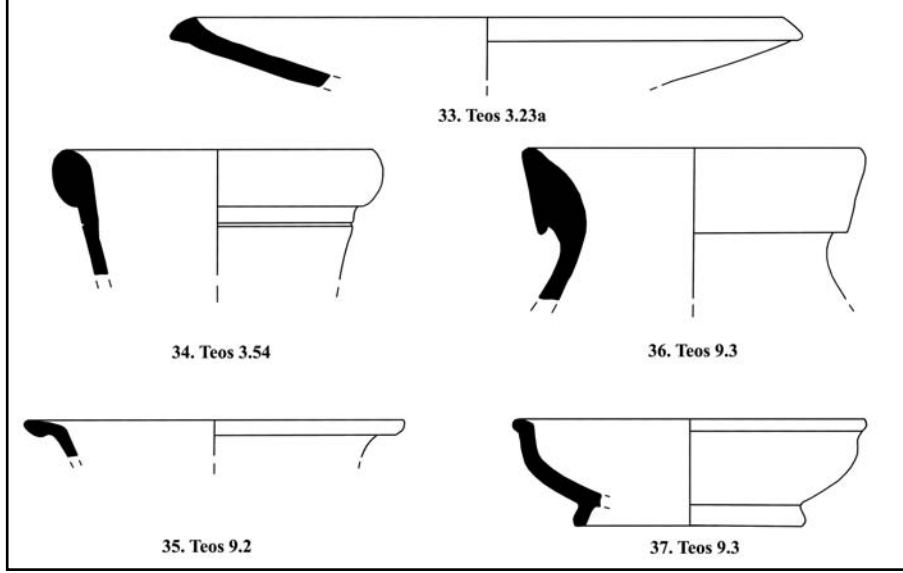
Çizim 4: Yarentepe yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

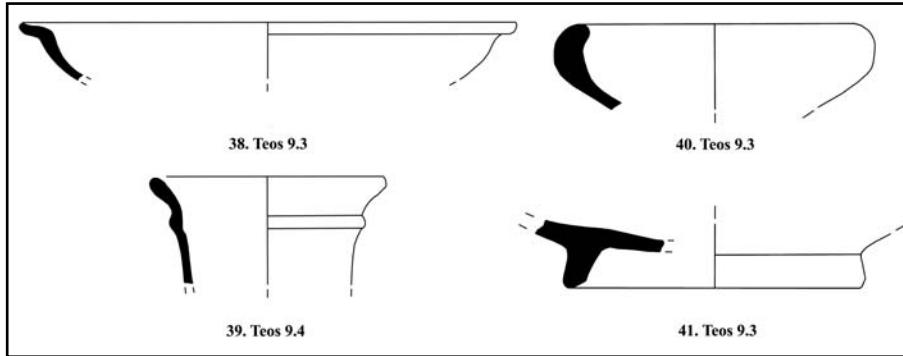
Çizim 5: Yarentepe yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

Çizim 6: Teos, suriçi yerleşim, 2. ve 3. ada parselleri yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

Çizim 7: Teos, suriçi yerleşim, 3. ve 9. ada parselleri yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

Çizim 8: Teos, suriçi yerleşim, 9. ada parseli yüzey malzemesinden seçilmiş örnekler

Resim 1: Sivricetepe üzerinde yer alan Bizans kalesine ait kemerler

Resim 2: Dubatepe, hava fotoğrafı (google görüntüsü)

Resim 3: Dubatepe üzerinde yer alan savunma duvarları

Resim 4: Köytepe üzerinde yer alan mimari yapıya ait duvar temelleri

Resim 5: Cindersi'nde bulunan poligonal duvarlar

KUZEYBATI ANADOLU VE TRAKYA'DA MEGALİTİK, KAYA-OYMA ANITLARI VE KÜLT PROJESİ EDİRNE -KIRKLARELİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006 ÇALIŞMALARI¹

Engin BEKSAÇ*

Projenin ilk basamağı olan Vaysal Köyü çalışmaları esnasında ilk önce Karapınar Dolmeni ziyaret edilmiş ve gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bu ilginç dolmenin bölgenin en güzel örneklerinden olup iki odalı ve dromoslu tipte olduğu gözlemlenmiştir. Dolmenin ana yönü Trakya dolmenleri için alışılmış biçimde güney yönüdür. Oldukça iyi durumda bulunmaktadır. Dolmenin iri taş katkılı üst tümölüs dolgusu da ana kayaç çekirdek yapının önemli bir bölümünü örtecek şekilde yer almaktadır. Dolmenin ortasında yer aldığı alan çevreye hâkim bir platform teşkil etmekteyse de günümüzdeki orman ve çalı dokusu bu durumu gizlemektedir.

* Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, Fen-Edebiyat Fakültesi, Trakya Üniversitesi, 22030 Edirne/TÜRKİYE (ebeksac@hotmail.com)

1 2006 yılı yüzeı araştırması Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde görevli bulunan Bayan Zübeyde Aktaş'ın ve ekip elemanları olarak Öğr. Gör. Şule Nurengin Beksaç, Öğr. Görevlisi İsmail Hakkı Kurtuluş ve Okutman Alper Çam'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Adı geçen ekip elemanlarıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi meslektaşımıza; araştırmaya katkı sağlayan öğrencim Hakan Akıncı ve Neslihan Kurtuluş'a; bu çalışmanın gerçekleşmesinde en büyük katkısı yapan ve maddî ve manevî büyük bir destek sağlayan Trakya Üniversitesi'nin değerli Rektörü Prof. Dr. Enver Duran'a, rektör yardımcıları Prof. Dr. Beyhan Karamanlioğlu'na, Prof. Dr. Timur Kırgız'a, Prof. Dr. Armağan Altun'a, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Nihat Aktaş'a; kendilerine gerekli izinlerin temini kadar sahada her türlü desteği vermeleri nedeniyle çok müteşekkirdiğimiz Edirne ve Kırklareli illeri Hudut Taburu Komutanlıkları ve bu komutanlıklara bağlı Hamzabeyli ve Dereköy Bölük Komutanlıkları'na; Pınarhisar Belediyesi Başkanı Mehmet Kapılı'ya, Lalapaşa Belediyesi Başkanı Ali Osman Uzman'a, Edirne Anıt Eserler Derneği Başkanı Mustafa Hatipler'e, DEKAT Başkanı Sırrı Tayan 'a; Sayın Zülküf Silahşor'a, Veli Aktaş'a, Hasan Çelik'e, Mehmet Solak'a, Şevki Özcan'a, Şaban Oktay'a, Selahattin Taş'a, Sami ve Süleyman Göbel'e, İsmail Tabak'a, Hayrettin Yörük'e, Mehmet Tufan, Ahmet Fener'e, Yüksel Güre'ye, Bahattin İrmak'a, Yücel Özdemir'e, Mehmet Keneş'e; Süleymandanişment Eski Muhtarı Ümmet Yavaş'a; Gazeteci Süleyman Karael'e ve Gazeteci Abdullah Kılıç'a; Fevzi Kaba ve Trakya Üniversitesi elemanı Aladdin Doğan'a ve Müzeler Şube Müdürü Arkeolog Zülküf Yılmaz'a, Kırklareli ve Edirne müzeleri müdürlükleri ve personeline, gerekli izni sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tüm yöneticileri ve personeline sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Önemli ölçüde tahrip edilmiş olan Mandakayalar Dolmeni genel görüntüsü itibariyle, bir benzerine Doğanköy'de rastlanan tipte, boyuna uzun bir oda ve dar bir dromostan ibaret olduğu izlenimini vermektedir. Örtü taşı ve batı tarafındaki taş levhalar yok edilmiştir. Oda ile dromosu ayıran taş levha da oda içine devrilmiştir. Ana eksen güney yönüne odaklı olup taş katkılı tümülüs dolgusundan bir kısmı çevreye dağılmıştır. Bu dolmenin hemen doğusunda ve yoğun çalılık içinde kaldığı için hemen fark edilemeyen bir çist oluşumunun da yer alması ilgi çekicidir. Bu oluşum bu dolmene farklı bir kimlik vermektedir. Özellikle güney ufkuna hâkim bir platform üstünde yer almaktadır.

Karagöl Dolmeni üç tarafındaki levhaları ve örtü taşını koruması sebebiyle daha iyi durumda gibi görülse de, bölgede yol açma çalışması yapan bir greyder tarafından hasara uğratılmış olup her an çökme tehlikesine maruzdur. Güney kısmı tamamen ortadan kaldırılmış olan bu dolmenin tek odalı tipte olması mümkündür.

Ömeroba Köyü'nde yoğunlaştırılan çalışmalar esnasında Kızılöğük ve Sarıgöl mevkilerinde yer alan çok sayıda tümülüsten oluşan nekropol alanları belirlenmiştir. Bu tümülüslerin daha kuzeyde yer alan kale kalıntısıyla birlikte geniş bir peysaj içinde ilginç bir oluşum gösterdiği anlaşılmıştır.

Tümülüslerin teşhis edildiği bölgenin ardından Karapınar Kalesi olarak adlandırılan mevkide Muhtemelen Roma süreci ve öncesinde iskân edildiği anlaşılan bir Trak Kalesi'nin duvar kalıntıları ile belirlenen varlığı tespit edilmiştir. Bu kale oluşumu içinde kültistik bir kullanımı olduğu belli olan bir kaya incelenmiştir. Kalenin üç taraftan bir akarsu ile kuşatılan ve güney taraftan ulaşım imkân tanıyan bir düzlük ile irtibatlı olduğu görülmüştür. Bu kalenin kısmen harçla tutturulmuş taşlardan oluşan bir duvara sahip olan tahkimatının tam güneyinde yuvarlak planlı bir burcun varlığı belirlenmiş ve bu burcun hemen yanı başında batı tarafta bir giriş olabileceği fark edilmiş bulunmaktadır. Akarsu yataklarına inen yamaçlar oldukça dik bir biçimde inmekte olup doğal tahkimat oluşturmaktadır. Genel plan güney tarafta oldukça düz bir hatla birlikte diğer bölümler için kabaca köşelerde yuvarlak olup doğuya doğru da araziye uygun olarak yuvarlaklaşmasına rağmen, bütünüyle dörtgen bir oluşum göstermektedir.

Ömeroba'nın eski mezarlığındaki büyük dikili taşların Türk mezarlığı ile ilişkisini teyit eden başka mezar taşları ile aynı yöne göre yerleştirildikleri ve tamamen İslâmî bir kimlik taşıdıkları anlaşılmıştır. Bu taşların erken dönemlere giden menhirler olmayıp Türk Dönemi mezar taşları olduğu aşîkârdır. Ayrıca bu mezarlık içinde iki tümülüsün varlığı belirlenmiştir. Lalapaşa'nın birçok köyünde

tespit edilen bir özellik olarak, bölgeye yerleştirilen Yörüklerin daha önce bölgede bulunan menhirlere bakarak bu taşları diktikleri safsatasının geçersizliğine işaret eden bilgiler köylülerden toplanmış olup bu tip dikili taşların tamamen Yörük geleneğiyle örtüştüğü iyice netleştirilmiş bulunmaktadır. Dikili taşların ana yönü İslâmî mezarlıklarda görüldüğü gibi kuzeydoğu-güneybatıdır.

Ömeroba Aktaş'ta defineciler tarafından tahrip edilmiş bir çist veya dolmenin izleri görülmüştür. Defineciler tarafından çok kötü biçimde dağıtıldığı için niteliğini tayin etmek çok güçleşmiş olmasına rağmen, ana eksenin güney yönüne göre tayin edildiği fark edilmektedir. Kısmen kayaya oyma bir alt yapının izleri seçilmektedir. Bulunduğu yükseltinin tam zirvesinde yer alan bir podyum düzenlemesinin ortasında yer almakta olup güney ufkuna hâkim konumdadır.

Aynı bölgeye çok yakında bulunan Aktaş Tümülüsü de incelenmiş ve toprak dolgusu önemli ölçüde aşınmış olan bu tümülüsün yoğun iri taş dolgusu ve güney yönünde fark edilen lento benzeri dikili konumdaki taşların varlığı bu tümülüsün altında da dolmen tipi bir düzenlemenin bulunabileceği intibasını vermiştir. Bu tümülüs de çevreye hâkim bir podyum düzenlemesi üstüne yerleşmiş bulunmaktadır.

Bu bölge ardından Tataroğlu Kayalığı mevki dahilinde erken bir kale ile ilişkili taş duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Çok tahrip edilmiş olan kalenin yığma taş duvarlarının izleri kayalık alanda zorlukla fark edilmektedir

Ömeroba Köyü çevresinde yapılan çalışmalar esnasında en ilginç buluntulardan biri hiç şüphesiz Dörtağaç mevki dahilinde ikili bir dolmen kalıntısının tespiti olmuştur. Bu dolmen hem konumu hem de ana eksen itibarıyla olduğu kadar yapılış biçimi ile de çok değişik bir görünüme sahiptir. Harap durumda olan bu kompleksin her iki parçası da üst kapak taşlarını kaybetmiş durumda olup ön bölmeler de devrilmiş ve hatta bu bölümlerin ara taş levhaları da kırılmış bulunmaktadır. Genel niteliği itibarıyla ikili tipte biri büyük, diğeri küçük iki dolmenden oluşan teşkilatın büyük olanı güneydoğuya doğru daralan yamuk planlı bir arka bölme ve önündeki diğer bölme ile bu kısmın önündeki dromostan oluşan bir plana sahip olduğu izlenimini vermektedir. Fakat ön bölmeyi teşkil eden taşlar devrilmiş ve kırılmış olup dromos da tamamen ortadan kalkmış durumdadır. Ayrıca dolmenin kuzeybatı taş levhası hayli içeri alınmış ve yan taraflardaki taş levhalar kuzeybatı tarafa doğru dışarı taşmış bulunmaktadır. Bu durumuyla bu dolmen yine Yıldızdağları üzerinde, fakat Bulgaristan tarafında Malko Trnova yakınlarındaki Beğliktaş kaya oluşumu yakınındaki dolmenleri hatırlatmaktadır. Taş dolgulu tümülüs örtü

sisteminin kalıntıları etrafta durmaktadır. Genelde güneye göre düzenlenmiş Trakya dolmenlerinden ilginç biçimde ayrılan bu dolmen güneydoğuya göre düzenlenmiştir.

Ömeroba çalışmaları kapsamında Kocahüyük mevki olarak adlandırılan mahalde aynı adı taşıyan bir tümülüs ve ona bağlı olarak çevreye dağılan 7–8 tümülüs ile birlikte bölgede başka tümülüsler de bulunduğu, fakat bunların tarla sürülmesi ile toprak seviyesine kadar indirildiği hakkında bilgi derlenmiştir. Bu tümülüslerin ilginç bir kaya oluşumu olan Oğlak Kayalar-Kral Koltuğu ile ilişkisi fark edilmektedir. Bunların yanı sıra, Kocahüyük mevkiinin doğu-güneydoğu kesiminde üzerinde ilginç kanal ve oyuk teşkilatına sahip ilginç bir kaya bulunmuştur. Ayrıca Fincanlık mevkiinde Kocahüyük Nekropolü tümülüsleri ile bağıntılı bir tümülüsün güneydoğu tarafında tarlada dikili olduğu belirtilen, fakat şu anda yerinden sökülerek yol kenarına atılmış vaziyette devrik olarak durmakta olan kısmen yontulmuş ilginç bir dikili taş benzeri kaya oluşuğu ile de karşılaşmıştır. Şu anki hâliyle durumunu tayin etmek zordur.

Süleymandanişment Köyü'nde Mangırtepe mevkiinde yok edilmiş bir tümülüsün izleri yanında bir yerleşmenin izleri görülmüştür. Yüzey buluntuları daha çok Roma ve Erken Ortaçağ dönemleriyle bağıntılı bir yerleşmeye işaret eder gibidir. Alanın güney tarafında ve aradan geçen yolun ötesinde özellikle pitos parçaları ve mezar tuğlaları yüzeyde görülmektedir. Kocahüyük adlı tümülüsün bu alanın güneyinde yer aldığı gözlenirken, Kocameşe mevki kapsamında da yerleşim izlerinin varlığı belirlenmiştir.

Süleymandanişment'in köy mezarlığında büyük dikili taşlar tespit edilmiş ve bunların İslâmî mezar taşları olduğu anlaşılmıştır. Köylüler tarafından "Karataş" olarak adlandırılan yazısız büyük dikili taşlar dikme geleneğinin Süleymandanişment'te hâlen sürmekte olduğu ve hatta 2006 yılı son aylarında mezarlığa bu tip taşların getirilerek dikildiği belirlenmiş olup bu tip taşların modern mermer mezar taşlarıyla birlikte kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca bu tip mezar taşlarının hiçbir şekilde menhir geleneğiyle bağıntılı olmadığı ve tamamen Türk ananelerine bağlı Yörük mezar taşları geleneğinin bir parçası olduğu köylülerden elde edilen bilgilerle açıklığa kavuşturulmuştur².

Ayrıca köy içindeki Ehad Baba Yatırı incelenmiş ve burada da kutsiyeti öne çıkan bir yatırıla bağıntılı İslâmî mezarla bağıntılı bir dikili taşın varlığı gözlenmiştir.

2 Bkz. Beksaç, E., 2006, 2007a ve 2007b.

Bu yatır ve yanındaki dikili taşın kuzeydoğu-güneybatı yönünde yerleştiği ve tüm benzeri alanların genellikle gösterdiği özelliğe haiz olduğu anlaşılmıştır. Bu durum bu tip karataşların İslâmî kimliğini ve Türk Dönemi Yörük mezar taşları olduğunu netleştirmektedir. Bu durum bize Trakya'da menhir geleneğinden bahseden bazı araştırmacıların ne kadar yanılgı içinde olduğunu gösterdiği gibi çalışılan alanların gerçek kültürel ve tarihsel kimliğini bilmeden tezler üretmeye başlayan araştırmacıların nasıl yanılgıya düştüklerinin bir kanıtıdır³.

Köyün ardındaki Kurucuhüyük adıyla bilinen bir başka tümülüsün var olduğu ve Süleymandanişment çevresinde önemli bir tümülüs dağılımının bulunduğu belirlenmiştir. Yoğurtluk mevkiinde yapılan çalışmada burada mevcut olan dolmenin ve iri dikili taşların oluşturduğu mezarlık alanının artık mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Süleymandanişment ve Hacıdanişment arasındaki merada "Canbazın Korusu" adıyla bilinen mevkide orman içinde kalmış ve bazı bölümleri yok edilmiş çok geniş bir alana yayılan ve büyük dikili taşlara sahip bir mezarlığın varlığı anlaşılmıştır. Bu mezarlığın bağıntılı olduğu yerleşimin de Kiremitli Kışla olarak bilindiği ve bu mezarlığın doğu-güneydoğusunda yer alan tepe üzerinde bulunduğu anlaşılmıştır.

Sarıdanişment Köyü çevresinde yapılan çalışma esnasında Ayvazkayaları ve Karacak mevkii olarak bilinen mahallerde yer alan birer dolmenin çalışılması yapılmıştır. Keçiağlı mevkiinde yok edilmiş bir dolmenin bir çukur olarak kalmış izleri belirlenmiştir.

İlk dolmen güney yönüne göre tanzim edilmiş olup üst örtüsü içe devrilmiş vaziyette duran tek odalı veya çist tipi bir oluşuma haizdir. Kayalık bir podyum üstünde yer alan bu anıtın iri taş dolgulu dış toprak örtüsünün önemli bir bölümü mevcut bulunmaktadır. İkinci dolmen Ömeroba'da Dörtağaç mevkiindeki dolmene benzer bir biçimde güneydoğu yönüne göre tanzim edilmiş olup tek odalı dromoslu tipte olduğu intibasını vermektedir. Yine Dörtağaç Dolmeni gibi ana odanın kuzey tarafındaki taş levha iki yan taraftaki taş levhalara göre daha içerde kalmakta ve yan levhalar kuzeybatıya doğru çıkıntı yapmaktadır. Dromosunun sadece güneybatı taraftaki yan levhası kalmıştır. Arka oda uzun bir plana sahip olup içi toprak doludur. Taş dolgulu dış örtüsü önemli ölçüde belli olmaktadır. Tamamen çevreye hâkim kayalık bir podyum üzerinde yer almaktadır.

3 Bu konudaki ilginç bilgilere ulaşmak için bkz. Georgieva I 1998, çeşitli yerler.

Sarıdanişment mezarlığı dahilinde yeni gömü alanında iki ve bunun karşısında yer alan bir tümülüs dışında Hacıdanişment'e giden yolun solunda üzerinde gömü yapıldığını gösteren bir adet tümülüsle birlikte, kuzeybatı yönünde Kervanhüyük olarak bilinen bir adet ve yolun güney batısında İkiz Hüyükler olarak bilinen iki tümülüs de incelenmiştir. Mezarlık çevresindeki ve içindeki tümülüsler üzerinde İslâmî mezarlığın parçası olan ve yazısız dikili karataşlardan oluşan mezar taşları yer almaktadır.

Lalapaşa araştırmalarının ikinci ayağını temsil eden çalışmalar esnasında Lalapaşa İlçesi'ne bağlı Demirköy'de Hüseyinbaba Yatırı veya Yeni Mezarlık ile Demir Baba Yatırı ve mezarlıkları incelenmiştir. İlk mezarlıkta Karataşlar yanında ilginç bir Yeniçeri mezartaşının içinde yer aldığı ilginç Osmanlı yazılı mezar taşlarına da rastlanmıştır. Demirbaba Yatır çevresindeyse karataşlardan oluşma bir mezar alanı bulunmuştur.

Hamzabeyli Köyü'nde öncelikle Hudut Taburu Hamzabeyli Bölük Komutanlığı denetiminde Bulgar sınırına bakan Kızılıcıktepe Kulesi'ne 50–60 m. mesafede bulunan Fincan Kaya incelenerek, bu kaya üzerindeki insan eliyle şekillendirilmiş dairevi düzenlemenin bir Trak kült unsuru olduğu belirlenmiştir. Bu oluşum Bulgaristan'daki birçok benzerine rağmen Doğu Trakya'da bu tipte tespit edilen ilk örnektir. Güney doğu ufkuna hâkim bir biçimde geniş bir kaya oluşumlu yamacın üstündeki podyum üzerinde duran ilginç bir kaya bloku üzerinde yer alan dairevi düzenleme, kayaya kesik kesik oyulmuş bir şekilde bir güneş kursu olduğunu açıkça göstermektedir. Bu tip güneş kurslarını özellikle Erken Demir Çağı Trak Güneş kültürleriyle yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir. Hamzabeyli Dolmeni de bu alanın tam güneyinde aşağıdaki ovada yer almaktadır.

Hamzabeyli Kocamezarlık ve Hamzabeyli Kalesi olarak bilinen ve taş ocakları işletmeleri tarafından ağır biçimde tahrip edilmiş olan alan ilgi çekicidir. Kocamezarlık da büyük karataşlardan oluşan mezar taşlarıyla dikkat çeken bir Yörük mezarlığının son kalan kısımları tespit edilmiş ve hemen yakınlarda bulunan Hristiyan mezarlığının kalan taşları da incelenerek Hristiyan ve İslâmî mezarlıkların hiç bir zaman bir birine karıştırılmadığı netlikle kanıtlanmıştır.

Hamzabeyli Kalesi olarak bilinen mahal taş ocakları tarafından önemli ölçüde tanınmayacak duruma getirilmiş ve bir yamaç boyunca geniş bir alana yayılan duvar kalıntılarından oluşan bir alan olarak teşhis edilmiş ve bu yamacın hemen dibindeki kısımda ilginç bir su maksemnin varlığı belirlenmiştir.

Ayrıca taş ocakları tarafından tahrip edilen ve alanın merkezinde kaldığı belirtilen kesimde artık mevcut olmayan üçgen biçimi dış görünüşe sahip kayaya oyma iki mağaranın (veya kült odasının?) bulunduğu dair bilgilere ulaşılmıştır.

Hamzabeyli Camii haziresinde kenara toplanmış 19. yüzyıla ait yazılı Osmanlı mezar taşlarıyla birlikte, dikili vaziyette duran büyük bir karataşa rastlanmıştır. Bu örnek tip taşların menhir geleneğiyle bağlantısından çok bölgedeki Yörük ve Müsellim yerleşmeleriyle başlayan ve zaman içinde de kullanımı süren öğeler doğal olarak da bu tip taşların Türk Dönemiyle ilişkisini gösteren bir başka örnek olarak karşımızda durmaktadır.

Hamzabeyli Dolmeni, sürülmüş tarlalar arasında bir ada gibi duran, çalılık ve ağaçlarla gizlenmiş durumdadır. Bu dolmenin eskiden üstünde durduğu belirtilen kapak taşı yerinde olmamasına rağmen dolmenin oldukça korunabilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Güney yönüne göre teşkilatlandırılmış olan bu dolmen, komşu köylerden Doğanköy'de bulunan büyük dolmen gibi uzun dikdörtgen bir ana oda ve önündeki kısa dromostan oluşan bir plana sahiptir. Burada ilginç olan güney tarafta muhtemelen dolmen önünde yapılan kültistik eylemleri icra edildiği alana bakan ve dışarı açıldığı kısımda batı tarafta bulunan söve şeklindeki ön taşın, dolmenlerin dışarı açıldığı kısımda esasında böyle taşların bulunmuş olabileceğine işaret etmesidir. Fincankaya'daki Trak sunağı bu dolmenin tam kuzeyinde yer alan tepe üzerinde rahatlıkla seçilmektedir.

Özbekler Mezarlığı olarak bilinen, Tuğlalık Köyü merasında kalan alan zorlukla bulunarak, tarla sürümü nedeniyle tahrip edilmiş ve çok dar bir kesime sıkışarak, yok olmak üzere olan şekliyle tespit edilebilmiş ve burada da büyük karataşlara rastlanmıştır.

Taşlımüsellim Köyü'nde de Çerkez Mezarlığı adıyla bilinen mahalde iri karataşlara rastlanmıştır. Esasında çok geniş bir alana yayıldığı anlaşılan, fakat günümüzde tarla sürümüyle çok dar bir alana sıkışmış bulunan bu mezarlık alanının taşlarının kuzeydoğu güneybatı yönünde dikildiği tespit edilmiştir. Trakya'daki Yörük ve Müsellim mezarlıklarının bir örneği olduğu anlaşılmıştır. Diğer benzerleri gibi yüksek bir podyum üzerinde olup içinde bulunduğu vadiye hâkim durumdaki mezarlıktan geriye çok az bir bölüm kalmıştır. Bu noktada bu mezarlığın yakınında yer alan köyün adı olan Taşlımüsellim de ilginç çağrışımlar yapmaktadır.

Çerkez Mezarlığı olarak adlandırılan alanın yanı başında Trak ve Roma Devri seramik parçalarına rastlanmış ve alanın çevresindeki tepelerde tümülüslerin varlığı gözlenmiştir. Bu durum, Çerkez Mezarlığı olarak adlandırılan mevki ve çevresinde bir Trak yerleşmesinin varlığını ortaya koymaktadır.

Taşlı Müsellim merasında Sazlalarçağı mevkii bir Roma Devri yerleşimi gözlenmiştir. Bu alanın hemen ardındaki yükseltide Sırahöyükler olarak bilinen tümülüsler yer almaktadır. Bu tümülüs alanı üzerinde arazide tuğla ve pitos parçaları yoğun olarak görülebilmektedir.

Domurcalı Köyü'nde köy içinde bulunan bir dolmenin yıllarca önce yok edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca, Bağlık mevkiinde yer alan yıkılmış, yan yana duran iki dolmen incelenmiştir. Bu mevkide 2 yıl öncesine kadar sağlam olduğu anlaşılan güneybatıdaki dolmenin definecilerce dengesinin bozularak devrildiği görülmüştür. Tek odalı ve tek dromoslu olduğu izlenimini vermekte olup ana eksenini açıkça güneydir. Güney ufkuna hâkim yüksek bir podyum üstünde bulunmaktadır. Taş dolgulu örtü sisteminin önemli bir bölümü mevcuttur. Yanındaki tarlada Demir Çağı seramiklerine rastlanmıştır. Kuzeydoğudaki diğer dolmen çalı içinde olup çok harapdır. Muhtemelen tek odalı tipte olan bu dolmenin üst örtüsü ve yan taşları dağılmış vaziyette toprağa saplanmışdır. Güney eksenine göre tertiplendiği bellidir.

Domurcalı Köyü'nün mezarlığındaki yazısız mezar taşları (karataşlar) incelenmiştir. Deniz seviyesinden 227,00 m. yükseklikte bulunan bu mezarlıkta karşılaşılan mezar taşları çok uzun örnekleri de ihtiva etmekte olup tipik bir Yörük mezarlığıdır. Çok geniş bir alana yayılan mezarlığın içinde yeni gömüler yanında çok eski gömüler de mevcuttur. Köy sakinlerinin bu mezarlık içinde kendi parselleri ve bunlara ulaşan yolları tüm ot ve çalı örtüsüne rağmen çok iyi bildiği de anlaşılmıştır. Buradaki mezar taşları arasında çok görkemli olanları da bulunmaktadır. Mezarlık diğer örnekleri gibi çevreye hâkim yüksek bir mevkide yer almaktadır. Ayrıca köyün sakinlerinden edinilen bilgiler, bu mezarlık alanının etrafına çit çevrilmeden önce, burada bir hendek bulunduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu tip hendek kazma geleneği Avrupa'dan çok Orta Asya ile ilintili bir durum göstermekte olup erken Türk mezar ve mezarlık geleneğinin izlerini taşımaktadır. Başka yerlerde menhir olduğu iddia edilen uzun taşları hiç de aratmayacak boyuttaki karataşlara haiz Domurcalı Mezarlığı, tipik bir İslâm mezarlığı olup bu tip taşların Türk kimliği için güzel bir örnek de teşkil etmektedir.

Yağcılı Köyü, Kaynaklar mevkii dahilinde Bronz ve Demir çağları ve Roma Devri seramikleri veren alan ziyaret edilmiştir. Akarsu yatakları ve su kaynakları yanında bulunan bu alanın yüzeyinde bulunan seramiklerinin bazı örnekleri kültistik kapları hatırlattığı için bu alanın "Kaynak Kültleri" ile ilintili olabileceği akla gelmektedir.

Kırklareli Merkez İlçe'ye bağlı Düzorman Köyü'ndeki Trak kalesi ziyaret edilmiş ve defineci faaliyeti ile tahrip edilmekte olduğu görülmüştür⁴.

Düzorman Köyü girişindeki yeni mezarlıkta yer alan mezar taşlarının tüm Trakya'daki benzerleri gibi olduğu görülmüş ve özellikle de Düzorman Köyü eski mezarlığı incelenmiştir. Düzorman'dan Armağan Köyü'ne giden yolun sağında yer alan mezarlık tipik bir Yörük mezarlığı olup tamamen yazısız mezar taşlarından müteşekkildir ve bu türün güzel örneklerindendir. İyi durumda korunmuş olan mezarlığın ihtişamlı bir görünüşü bulunmaktadır. Bu tür taşların erken devirlere giden menhirler olmayıp Yörük ve Müsellim taşları olduğunu ve dolayısıyla da Türk mezarlıkları olduğunu iyice kanıtlaması bakımından önemlidir. Çünkü Düzorman da, bu tip taşların bulunduğu diğer köyler gibi kuruluşu Yörüklere giden bir köydür. Köyden derlenen bilgiler de bu mezarlık ve köyün yakın ilişkisini göstermektedir. Armağan Köyü eski mezarlığında da tüm tahribata rağmen kalabilen bazı karataşlar incelenmiştir.

Kırklareli İli, Merkez İlçe'ye bağlı Dereköy Elmalı mevkiinde 566 m. rakımda bulunan Çift Dolmen bölgenin ağır orman dokusu içinde gizlenmiş olup ulaşılması dikkat istemektedir. Özellikle sınır bölgesinde bulunmaları da önemle üzerinde durulması gereken bir husustur. Çift Dolmenler'den batı tarafta olanı oldukça harap olup sadece üç yan taş blok mevcuttur. Ana eksenini güney, güneybatıdır. Doğu taraftaki dolmen daha iyi durumda olup üst kapak taşı ve dromosun doğu taşı devrilmiştir. Tek odalı tek dromoslu tiptedir. Dromos ile arkasındaki oda arasında her hangi bir açıklık yoktur. Ana ekseninin güneye göre oluşturulmuş olduğu görülmektedir. Büyük boyutlu ve abidevi bir yapıya sahip olan bu dolmenin iki üst üste konmuş ayrı bloktan ibaret doğu tarafındaki duvarındaki üst blok da içeri düşmüştür. Her iki dolmeni de tek bir tümülüs altında birleştirdiği anlaşılan yükseltinin dolgu taşları her iki dolmenin çevresinde bulunmaktadır. Tümülüsün arkasındaki orman içinde yoğun yaprak dokusu altında kalan ilginç bir yüzey oluşumu mevcut olup çok detaylı ve geniş bir araştırmayı gerektirmektedir.

Dereköy'de, Kabine mevkiinde 335 m. rakımlı dolmen bu bölgede yer alan bir başka abidevi örnektir. Önceki dolmen gibi yoğun bir orman dokusu içinde yer almaktadır. Yüksek bir podyum üzerinde bulunmaktadır. İlginç bir plan ve inşa özelliği göstermektedir. Esasında tek odalı, tek dromoslu olan dolmenin doğu tarafındaki yan taş blok çok uzun olup kuzeye doğru uzamaktadır. Kuzey

4 Bu kale Öğr. Gör. İsmail Hakkı Kurtuluş tarafından detaylı olarak çalışılmıştır. Bkz Kurtuluş İ. H., 1997 ve 1999.

tarafındaki arka yan taş da, dromosla odayı ayıran taş bloka göre kısa kaldığı için batı tarafındaki yan taş eğri olarak konulmuş ve dolmenin ana oda planı bir yamuk şeklinde oluşturulabilmiştir. Üst kapak taşı yerinde olmayan bu dolmenin üstünü örten tümülüsün taş dolguları, çevresinde bulunmaktadır. Bu tümülüsün de doğusunda orman içinde, yoğun yaprak birikintisi altında bazı duvar izleri ve ilginç bir yüzey oluşumu fark edilmektedir

Kapaklı Köyü'ndeki Kapakbaba Dolmeni yüksek bir podyum üstünde güney ufkuna hâkim ve güneye göre düzenlenmiş tek odalı ve tek dromoslu tipte bir dolmendir. Güney tarafındaki dromos ve odayı ayıran yan taşı devrilmiş olup dromosu oluşturan taşlar da ayakta değildir. Aynı köy içinde Ramazan Kenar'ın evi yanındaki dolmen ise iki odalı ve dromoslu tipte bir örnek olarak seçilmektedir.

Düzorman Köyü merasında bulunan Eski Düzorman Köyü mevkiindeki dolmen yoğun bir diken ve çalı dokusuyla kaplı olup çalışılması zor bir durum arz etmekteydi. Güney-güneybatı eksenine göre tanzim edilmiş olan bu dolmenin üst kapak taşı mevcut olmayıp yan dört bloku mevcut tek odalı yapısı mevcuttur. Dromos gözlenememiştir. Odanın ön açıklığı mevcuttur. Bu dolmen çevresinde ve bu alana yakın yamaçlarda seramiklere rastlanmıştır. Dolmen geniş bir alanın ortasında yer almakta olup ilginç bir konuma sahiptir. Batı tarafında, batıya doğru yükselen sırtta çok geniş bir alana yayılan seramik buluntuları dikkat çekicidir.

Demirköy ilçe merkezi yakınlarında "Tahirağa'nın Mekânı" olarak bilinen mevkideki dolmen 497 m. rakımlı olup çok ilginç bir örnektir. Güneye doğru eğimli doğal kaya oluşumlarına sahip kayalık bir alanın ortasında bulunan dolmenin yapımında kısmen yerli sabit kayalar da kullanılmıştır. Üst kapak örtüsü de korunmuş olan dolmen kısmen yan bloklarını da oluşturan kayalık üstündedir. İçi definecilerce kazılmış olup çevrede hiçbir buluntuya rastlanamamıştır. Dolmene bitişik falik doğal bir kayanın mevcudiyeti dikkat çekicidir. Güneyde bulunan bir akarsuya doğru alçalan, dil biçimi bir oluşumun ortasında yer alan bu dolmen çevresindeki kaya oluşumlarının genel bir bütün oluşturarak bir kült alanı teşkil ettikleri fark edilmektedir. Trakya bütününde ilgi çekici bir örnek olarak ön plana çıkmaktadır. Güneye göre teşkilatlandırılmış alanın, tam güneyinde yüksek bir tepe yer almaktadır.

Gökyaka, Maglevit-Değirmen Yanı adıyla bilinen mevkide geniş bir nekropol alanı bulunmaktadır. Bu alanda yer alan çok sayıdaki tümülüslerden bazıları definecilerce açılmıştır. Bu açılmış mezarlardan birinin çist tipinde olduğu ve daha çok Geç Antik ve Erken Ortaçağ süreci ile ilişkilendirilmesi uygun görülmüştür. Çevrede hiçbir buluntuya rastlanmamıştır. Sarpdere Köyü, Düzköprü mevkiinde benzeri bir nekropol alanına rastlanmıştır.

Sivriler Köyü, Akbal Mekânı, Altı mevkiinde tümülüslerle rastlanmış ve çevrede başka tümülüs alanları ve kalelerin bulunduğu anlaşılmıştır. Tümülüslerin güney ve güneydoğusundaki tepeler üzerinde erken kaleler yer almaktadır. Sivri Deposu Tuğla Tarlası mevkiinde devrilen bir ağacın ortaya çıkardığı açıklıkta temel izleri görülmüştür.

Pınarhisar İlçesi, Hacıfakılı Köyü yakınlarında Kurtdere veya Kurudere mevkiinde ilginç bir Roma yolunun izlerine ve eski bir köprüye rastlanmıştır. Aynı mahalde yapılan çalışmalarda köprüye yakın bir konumda, batıya doğru, dere yatağı içinde kalker yapılı kayaç yamaca oyulmuş ilginç bir kayaya oyma kült mekânı bulunmuştur. Dere yatağından ulaşıldığı anlaşılan bu mekân çok dar bir kapıdan girilmektedir. Genel plan itibarıyla, dar bir giriş bölümü ve bu bölümün yanında bir set teşkil eden bir yükseltiyle girilen bir ana mekân şeklinde bir plana sahip olduğu ilk bakışta fark edilen bu kült mekânının içerden bir dehlizle devam eden mekânları olduğu, fakat bu dehlizin kapanmış olduğu görülmüştür. Bu dehliz üstünde bir baca teşkilatının varlığı fark edilmektedir. Duvarlarda yuvarlak nişler mevcuttur. Aynı dere yatağı içinde daha ilerde kuzey doğu tarafta ilginç iki kaya oyma kült oluşuğu tespit edilmiştir. Ana bakış açıları güneybatı yönündedir.

Dere yatağı çevresindeki tarlalarda bazı seramik parçaları teşhis edilmiştir. Ayrıca dere yatağı içinde de Trak ve Roma seramik parçalarına rastlanmıştır. Aynı dere yatağı üzerinde, Deliktaş mevkiinde ilginç bir Trak kült odası ve ardındaki ilişkili kayalık alanda altar benzeri bir düzenleme ve kayaya oyulmuş mezar odasına rastlanmıştır. Güneydoğu yönüne bakan kült odası kayaya oyulmuş oval planlı basık bir odadan müteşekkil olup içinde yuvarlak bir nişe sahiptir. Ön bölümde ilginç bir cephe düzenlemesi mevcuttur. Önünde set yapan bir yükselti olup aşağıdaki dereye doğru bakmaktadır. Giriş yuvarlak bir ağız biçimindedir. Bu odanın oyulduğu kayaç oluşumun odanın tam üstüne gelen kısmındaki platform üzerinde çok sayıda cup-marks bulunmaktadır.

Aynı kaya bloku üzerinde ve batıya doğru ilerde ilginç bir kaya çıkıntısı mevcut olup bir altar işlevi gördüğünü gösteren emarelere sahiptir. Kaya blokuna bitişik ve güneybatıya bakan bu yarı bağımsız kaya bloku üzerinde küçük bir set ve kayaya oyma delikler görülmektedir. Bu delikler, bu kısımda orijinalinde var olan, fakat günümüze ulaşmamış ahşap bir yapının varlığına işaret eder gibidir. Ayrıca ana kaya bloku üzerinde de başka izler vardır. Bu bölümün az ilerisinde ve daha batıdaysa, ana kayadan oyulmuş dar bir rampa ile inilen ve dikdörtgen çerçeve teşkil eden bir girişe sahip bir kaya mezarı bulunmaktadır. Bu giriş güneydoğuya bakmaktadır.

Pınarhisar İlçesi merkezi gerisinde bulunan Ambarkaya, Pınarhisar ilçe merkezinin hemen gerisindeki kayalık yükseltinin ortasında bulunan yekpare kayadan oyulmuş üstü açık dikdörtgen planlı bir mekân ile, bu mekânı dışarıya bağlayan dar yuvarlak kemerli basık bir kapıdan müteşekkildir. Bu kapıdan kayadan oyma dört basamakla aşağı yamaç zeminine inilmektedir. Kapısı güneydoğu yönüne bakmakta olan bu kayadan oyma anıt tamamen güney ufkuna hâkim bir podyum üzerinde bulunmaktadır. Çevrede ilginç kaya oluşumları mevcuttur.

Pınarhisar ilçe merkezi ardında Akören Köyü'ne giden yolun solundaki Pekmezdere Mağarası ilginç bir örnek olarak teşhis edilmiştir. Ağız doğuya bakan mağaranın bir orta ana mekân ve buna bağlanan bir batı odasıyla güney ve güneybatıya açılan kolları olduğu görülmüştür. Bir kültür varlığı olarak tescil edilmiş bulunan mağara içinde olduğu kadar doğu yönündeki yamaç ve mağara önünde bulunan alanlarda Bronz ve Demir Çağı seramikleri yoğun olmak üzere Roma seramiklerine de rastlanmıştır. Bu seramik buluntularının niteliği bu mağaranın kültistik yönünü ön planına çıkartacak özellikler göstermektedir. Ayrıca bu mağaranın giriş bölümünde bir taş kazıyıcının bulunmuş olması bu mağaradaki iskân izlerinin çok daha erken süreçlere gittiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Barale, P., *Il Cielo Del Popolo Del Faggio. Sole, Luna E Stelle Dei Ligurs Bagienni*. Pollenzo, 2005.
- Barfield, L. H., "The Context Of Statue-Menhires", *Notizie Archeologiche Bergomensi*, Bergamo, 3, 1995, s. 11-37.
- Beksaç, E., "Kuzey Batı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi 'Edirne ve Kırklareli İlleri 2004 Yüzey Araştırması", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 2006, s.283-292.
- Edirne Merkez İlçe, Lalapaşa Ve Süloğlu'ndan Bazı Örnekler Işığın Edirne'nin
- “Erken Kültür Mirasında Kaya Oyma Ve Kayaç Oluşumlu Yapılar”, *Mekânın Ruhı*. Edirne, 2007, s. 23-34.
- “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit)

- Anıtları Ve Kült Alanları Projesi Edirne ve Kırklareli İlleri 2004 Yüzey Araştırması", 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Çanakkale, 2006, Cilt 1, Ankara 2007, s. 183–200.
- Bradley, R., *Altering The Earth*. Edinburgh, 1993.
- Ritual And Domestic Life In Prehistoric Europe*. Abingdon, 2005.
- Calzolari, E., *La Preistoria Del Caprione*. Barzago, 2006.
- Christov I., *Rock Sanctuaries of Ancient Thrace*. Sofia.
- Fol, V., *Skalata, Konyat, Ogbnyat*. Sofia, 1993.
- Georgieva, I., "Bulgaristan Alevileri". *Bulgaristan Alevileri ve Demirbaba Tekkesi*. İstanbul, 1998, s. 7–160.
- Joussaum, R., *Des Dolmens Pour Les morts*. Poitiers, 1985.
- Les Charpentiers De La Pierre*. Paris, 2003.
- Monuments Megalithiques De Grande-Bretagne Et, D'Irlande*. Paris, 2005.
- Kurtuluş, İ. H., "Trakya Bölgesi Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale İllerinde Türk Dönemi Kaleleri", 14. Araştırma Sonuçları Toplantısı. C. I., Ankara, 1997, s. 31-54.
- "Trakya'da Trak Dönemi Kaleleri. Düzorman Köyü Kalesi", *İlgi Dergisi*. Bahar 1999, s. 22-27.
- Lema Suarez, X. M., *Caminando Entre Dolmenes*. Cee, 2002.
- Llanos A., (Azkarate, A.), *Haitzulo Artifizialak/Cuevas artificiales*. Vitoria-Gasteiz, 2004.
- MacNeil Cooke, I., *Journey To The Stones*. Penzance, 1996.
- Standing Stones Of The Land's End*. Penzance, 1998.
- Mallory, J. P., "Statue-Menhires And The Indo-Europeans", *Notizie Archeologiche Bergomensi, Bergamo*, 3, 1995, s. 319–332.
- Pennick, N., *Celtic Sacred Landscape*. London, 2000.
- Proverbio, F., *Archeoastronomia*. Milano, 1989.
- Tilley, C.–Bennet W., "An Archaeology Of Supernatural Places: The Case Of West Penwith, *Journal Of Royal Anthropological Society*, London, 7, 2001, s. 335–362.
- Zylmann, D., *Das Ratsel der Menhire*. Mainz-Kostheim, 2003.

Resim: 1

AMİK VADİSİ BÖLGESEL ARAŞTIRMALARI 2006

K. Aslıhan YENER*
Hatice PAMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Mustafa Kemal Üniversitesi adına Doç. Dr. K. Aslıhan Yener başkanlığında yürütülen “Amik Vadisi Bölgesel Araştırmaları”, 17.-27.09.2006 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Araştırmalar Amik Ovası’nı çevreleyen Amanos Dağları’nın alt eteklerinde, yamaçlarında ve tepe noktalarında yeni yerleşim yerlerinin tespiti ve önceki yıllarda tespit edilen anıtların ayrıntılı belgelenmesine yönelik olarak yürütülmüştür (Resim: 1) Yüzey Araştırması, 1:25.000 ölçekli harita, uydu fotoğrafları ve yerel kişilerin bilgileri kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmalar Bakanlık Temsilcisi Ünal Demirel, araştırma başkanı Dr. K. Aslıhan Yener, Dr. Hatice Pamir ve Mustafa Kemal Üniversitesi öğrencilerinin katılımları ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada maden ocakları ile ilgili araştırma ve değerlendirmeler A. Yener; yerleşimlerin tespiti ve değerlendirmesi ile ilgili araştırmalar ise H. Pamir tarafından yürütülmüştür.

Amik Vadisi bölgesel araştırmaları uzun soluklu bir proje olarak 1995-2002 yılları arasında yoğun bir şekilde sürdürülmüş, 2003-2004 yıllarında iki yıllık bir yayın ve değerlendirme çalışmasının ardından 2005 yılında yeniden başlatılmıştır. 2006 yılına değin sürdürülen çalışmalar Amik Ovası düzlüğündeki yerleşimlerin tespiti, yerleşim dağılımı, yerleşim biçimleri ile yerleşimler arasındaki ilişkilerin bölgesel ve bölgelerarası bağlamda tanımlanmasına ve yorumlanmasına yönelik gerçekleştirilmiş ve A. Yener’ in editörlüğünde bir dizi makalenin yer aldığı monografi kitabı yayınlanmıştır¹.

Önceki yıllarda yapılan yüzey araştırması sonuçlarının gösterdiği gibi Helenistik Dönemle birlikte ova düzlüğünün yanı sıra dağların alt yamaçlarında ve alçak tepeler üzerinde başlayan yerleşim biçimi Roma Dönemi ile birlikte yüksek bir

* Doç. Dr., K. Aslıhan YENER, The University of Chicago, Oriental Institute, Department of Near Eastern Civilizations and Languages, The University of Chicago/AMERİKA

Yrd. Doç. Dr. Hatice PAMİR, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Tayfur Sökmen Kampüsü, Antakya Hatay/TÜRKİYE e-posta:hpamir@mku.edu.tr

1 Yener, A. K., 2005. *The Amuq Valley Regional Projects, Volume I: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*, Oriental Institute Publications. Vol. 131, The Oriental Institute of the University of Chicago.

artış göstermektedir². Amik Ovası yerleşimlerini besleyen kaynaklardan biri olan dağlık alanlarda endüstriyel kaynaklarının tespiti ve buna dayalı yerleşimler ile ova ile tepelik-dağlık alan arasındaki yerleşim ilişkilerinin tanımlayabilmek amacıyla yüzey araştırmaları ova düzlüğünü çevreleyen dağlık alanlarda araştırmayı zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, Amik Ovası bölgesel araştırmaları 2006 çalışmaları, ovayı çevreleyen dağlık alanlarda, Kisecik ve çevresinde, Yayladağı yakınlarında, ovanın hemen yakınında yükselen tepelik alanlarda ve Kırıkhan ve çevresinde gerçekleştirilmiştir. Yayladağı çalışmaları ise Hatay İli, Antakya ve Samandağ yüzey araştırmaları projesi ile birlikte yürütülmüştür³. Bu yıl yapılan kısa süreli yüzey araştırmasında 8 yeni yerleşim yeri belgelenmiş (AS 356-AS 364), önceki yıllarda tespit edilmiş AS 287 Ceylanlı yerleşiminde ayrıntılı belgeleme çalışması ve yeni buluntu belgelemesi (AS 287B-E) ve mimari kalıntı (AS 272) üzerinde çalışma yapılmıştır.

Amanos Dağları, Kızıldağ Mevkii Araştırmaları: AS AS 356, 232, 225

Kisecik Köyü Üstü, Yurttaşlar Maden Sahası, Maden Ocağı ve Yerleşim

Amik Ovası'nın batısında uzanan Amanos Dağları'nın, Kızıldağ olarak adlandırılan kesiminde, alt etekleri ve yamaçları ve üst kısımları olmak üzere 3 ayrı kısımda yüzey araştırmaları yürütüldü. 2000 metreyi aşan Amanos Dağları (Resim: 2; 3a, b) oldukça ormanlıktır ve geleneksel yüzey araştırma yöntemlerini izlemek zordur. Yerel halk ve MTA'nın bilgilerinden faydalanarak, MTA ile yapılan 1990'lı yıllarda gezilen AS 225 No.lu taş ocağını bu yıl aradık (Resim: 3c-3d). Bu taş ocağı, alanda saptanan çok sayıda tessera kırıklarından tessera üretim işliği olarak tanımlanmıştır. Burada ele geçirilen çanak çömlekler alanın en erken Roma Döneminde kullanılmaya başladığını ve uzun bir süre üretim yapıldığını göstermektedir. Jeolojik açılarından zengin çeşitli renk serpantin ve mermer kırıkları ile dolu alanın bir işlik olduğu önceki yıllardaki araştırmalarımızda anlaşılmıştı. Bu işlik alanında çalışmalarımızı yoğunlaştırmak ve taslak çizimde gösterdiğimiz taş ocakları, evler ve maden ocaklarının girişlerini içeren yerleşim planını çıkarmak üzere tekrar yaptığımız ziyaret, önceki yıllarda kullanılan yolun kullanım dışı

2 Casana, J.-T. J. Wilkinson 2005. "Settlement and Landscapes in the Amuq Region", The Amuq Valley Regional Projects ed. K. A. Yener, s. 25-45.

3 Bu çalışmanın sonuçları Hatay İli, Antakya ve Samandağ Yüzey Araştırmaları, Asi Deltası ve Asi Vadisi Arkeoloji Projesinin 2006 yılı sonuçlarında sunulmuştur.

kalması nedeniyle alana ulaşamadığımızdan, gerçekleştirilememiştir. Burada yapılması planlanan çalışma bir sonraki çalışma dönemine bırakılmıştır.

Kisecik Köyü'nün kuzeydoğusunda, hâlen aktif olan Yurttaşlar Ltd. Şti'ne ait maden sahası içinde eski maden ocağına ait galeriler ve yerleşimler tespit edilmiştir (AS 356). Kisecik'ten Uluçınar (antik Rhosus, eski Arsuz)'a bağlanan dağ yolu üzerinde, Kisecik Köyü'nün yaklaşık 20 km. kuzeybatısında dere yatağının doğu yamacı üzerinde tek bir galeri girişi sahip terk edilmiş eski bir maden ocağı belgelendirilmiştir (Resim: 4). Galerinin içinde 3 ayrı galeri sisteminin olduğu görülmektedir ki, bu durum Roma Dönemindeki galerilerin daha erken döneme ait galerileri kestiğini gösterdiğini düşündürmektedir. Galeriler ve maden kalıntılarından kalkoprit-arsenoprit içeren bakır ve altın madeni işleyen maden ocağı olduğu anlaşılmaktadır. Maden ocağı ile yerleşim alanını dere yatağı ayırmaktadır. Yolum bağlandığı Kisecik Köyü içinde teraslandırılmış alanlar, mimari bloklar, bir kaya mezar odası ve bir dibek taşı tespit edilmiştir. Alanın kuzeyinde muhtemelen kayaya oyulmuş 3 arcosolium içeren bir mezar odası tespit edilmiş ve ayrıntılı çizimi yapılmıştır. Kaba hamurlu günlük kullanım ve depolama kaplarına ait yerleşim alanından toplanan seramik buluntu topluluğu elde edilmiştir. Alandan toplanan seramiklerde II. ve V. yüzyıl arasına tarihlenen Roma Dönemine ait parçalar ele geçirilmiştir. Yine alanda yüzeye dağılmış bol kiremit kırıkları görülmüştür. Bu veriler maden ocağı yanındaki ve yakınlarındaki yerleşimin en erken Roma Döneminde yerleşildiğini göstermektedir.

MTA'nın araştırmalarında bu bölgenin altın olarak oldukça zengin olduğuna dair resmî raporlar ve makaleler yayınlanmıştır. Bu yüksek mertebedeki altın değerlerini Prof. Hadi Özbal da teyit etmiştir. İlginç analiz sonuçlarının arasında da negatif olanlar vardır. Tunç Çağının sonuna tarihlenen ve başkent Alalakh'ın son evrelerini temsil eden bronz aletler ve cürufların hiç birisi, kurşun izotop analizi sonuçlarında (Resim: 5) Amanos'a denk gelmemektedir. Hâlbuki Orta Toros maden ocaklarının polimetallik bakır ve kurşun kaynaklarını kullanmıştır.

AS 357 Karasu Beldesi, Killik Mevkii, Eski Maden Ocağı ve Yerleşim

Kisecik Köyü'nün doğusunda, Karalısu Beldesi'ne bağlı vadi yatağının doğu yakasında maden ocağına ait galeri girişi (Resim: 6, 7) ve teraslandırılmış tarım alanları üzerinde yerleşim tespit edilmiştir. Vadi yatağına doğru, dere taşları veya çok kenarlı kaba şekilli taşlardan kuru duvar örgülü ve tek yüzlü inşa edilen teras

duvarları ile yerleşim kademe hâlinde vadi yatağına doğru hafif eğim yaparak inmektedir. Hâlen zeytin ziraati yapılan alanda etrafa dağılmış hâlde çanak çömlek parçaları, kiremit parçaları ve su dağıtım amaçlı künk parçaları buluntu koleksiyonu içinde yer almaktadır. Alanın kuzeybatı kenarında iki galeri girişi tespit edilmiştir. Galerilerden birisinin içinde 87 cm. kalınlığında kül dolgu tabakası tespit edilmiştir. Tünelin içi dolgu ile kapalı olmasına rağmen tünelin derinliği 15 m. ye kadar izlenmiştir. Tünelin iki girişinden sonra çökme nedeniyle dolgu toprakla tünel kapanmış durumdadır. Buluntular Roma Dönemine ait terra sigillata parçaları, dış yüzü oluklu gevrek kaplar (İ.S. II.-V. yüzyıl), kaba hamurlu günlük kullanım kapları ile Roma ve Geç Roma/Bizans dönemlerindeki asıl yerleşime işaret etmektedir.

AS 358 Kepkeçen Mevkii

Kuzeye eğimli, sürülmüş tahıl tarlası, Kisecik Köyü'nün doğusuna düşen bir alanda seramik ve kiremit yoğunluğu olan tarladır. Yüzeyde kiremit kırıkları kafi derecede mevcuttur. Tarım alanları ve bahçeler ile çevrili alan, Antakya yolu üzerinde uzanmaktadır. Buluntu topluluğunu kırmızı ve demir katkılı, bol taşçık ve kum katkılı kaba hamurlu, günlük kullanım kaplarına ait parçalar, dış yüzü oluklu yüksek ısıda pişmiş gevrek kaplara ait parçalar ve terra sigillata çanak çömlek parçaları ile etrafa dağılmış hâlde iri boyutlu tessera parçaları oluşturmaktadır. Buluntu topluluğu ve alanın genel konumu, Roma ve Geç Roma/Bizans dönemlerine uzanan küçük boyutlu çiftlik ve/veya küçük ölçekli tarımsal nitelikli köy yerleşimi olduğunu göstermektedir.

AS 360 Çanaklı/Çanaktepe Mevkii

Amik Ovası'nı ve dolayısı ile Antakya'yı (eski Antiokheia) batıda Arsuz üzerinden denize bağlayan eski yollardan birisi Kisecik Köyü üzerinden geçmektedir. Bu yol bugün dağ yolu olarak daha çok madencilerin rağbet ettikleri bir yoldur ve modern trafiğin dışında kalmaktadır. Alan 1450 metre yükseklikte dağlık bir alanda dar bir plato üzerinde, eski yolun kuzeyinde yer almaktadır. Alanın yakınlarında krom maden ocakları hâlen aktif olarak işletilmektedir. Arkeolojik birikinti içeren alanın yayılımı yaklaşık olarak kuzey-güney yönünde 110 m., doğu-batı yönünde 90 m.dir (Resim: 8). Alan krom maden sahası içinde olduğu için kısmen tahrip olmuş durumdadır. Alanın içinde düzgün blok taşlar az da olsa tespit edilmiştir, buna karşın bol miktarda çanak çömlek parçası etrafa dağılmış hâlde durmaktadır.

Yüzeyde ağırlıklı olarak Roma terra sigillata ve Geç Roma malzemesi ve gevrek kaplar (brittle ware) ile günlük kullanım kaplarına ait parçalar vardır. Alanın batı yanında, harç kullanılmadan kuru duvar olarak örülmüş yakın yıllarda yerleşilmiş ancak yıkılmış ev yıkıntısı (yayla evi?), hayvancılık amaçlı çevre duvarı ve kuru duvar örgülü daha erken döneme ait 2 adet tek mekânlı ev kalıntısı tespit edilmiştir. Yol kenarında olması nedeniyle yol açma çalışması sırasında açığa çıkan kesit yaklaşık 1.10m. yüksekliğinde kültürel birikintinin varlığını göstermektedir. En alt katta kireç tabakası ve kaba taşlardan örülmüş bir duvar kalıntısının üzerinde kültür tabakası ve onun üzerinde tarım toprağı yer almaktadır. Uzun bir süre yerleşildiği görülen bu yerleşimde seramik veriler, Roma Döneminden başlayan ve Geç Roma Dönemi boyunca devam eden bir tepe yerleşiminin varlığını açığa vurmaktadır. Bu tepe köy yerleşimi olasılıkla Arsuz-Kisecik arasında uzanan dağ yolunu kontrol altında tutan karakol; aynı zamanda ormancılık ve hayvancılıkla geçimini sağlayan yerleşim olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, alanın yakınlarında bugün aktif olan çok sayıdaki maden ocağı da yerleşimin maden üretimi ilişkili de olabileceğini akla getirmektedir.

AS 361 Maden İşleme Sahası

Amanos Dağları üzerinde, ormanlık saha içinde 50x50 m.lik bir alana yayılan yüzeyde bol miktarda demir cürufu tespit edilen ve toplanan maden işleme sahasında çalışılmıştır. Ormanlık doku içinde kalan alanın yüzeyinden toplanan demir cürufları ile bazı mimari taş kalıntılar burasının bir demir madeni işleme sahası olabileceğine işaret etmektedir. Kısmen duvar kalıntısı izleri ve maden girişi olabilecek biçimlenmeler, eski bir demir madeni işleme sahası düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Başkaca arkeolojik buluntu tespit edilememiştir.

AS 361 Maden Ocağı

Kiseciktepe'nin 5 km. güneyinde dağlık alanda hâlen aktif olan Kamil Tümay'a ait krom madeni ocağının bulunduğu alanın güneyinde eski bir maden ocağı girişi tespit edilmiştir. "Demir Şapka (Iron Cap)" olarak adlandırılan bu maden ocağı demir ve bakır madeni çıkarmak için kullanılmıştır ve tek galeri girişi mevcuttur (Resim: 7). Ocak bakır, limonit, demir cevheri ve asbest içermektedir. Maden ocağı girişinin yakınlarında bol miktarda demir cevheri tespit edilmiştir. Alanın

orman dokusu ile kaplı oluşu, madenin ocağı girişinin dik vadi yamacında oluşu diğer buluntuların tespitini güçleştirmektedir. Seramik buluntu yoktur. Bu alanın 1 km. kadar uzaklıktaki AS 352 demir işleme sahası ile ilişkili olabileceği, buradan çıkarılan madenin AS 253 maden işleme sahasında işlenmiş olabileceği düşünülmektedir.

AS 363 Saracık Mevkii

Kisecik-Antakya yolu üzerinde, doğal bir tepe üzerinde hâlen tarımsal bir alan olarak kullanılan alanda tespit edilen yerleşimdir. Yüzeyde az miktarda Geç Roma buluntuları tespit edilmiştir. Tepenin özellikle eteklerinde tarımsal faaliyete dayalı olarak toprağın sürülmesi ile açığa çıkmış, etek kısımlarında yoğunluk gösteren küçük boyutlu bir yerleşim söz konusudur. Buluntu topluluğu günlük kullanım kaplarına ait kaba hamurlu kap parçalarından oluşmaktadır ayrıca bir madenci taşı ve demir cürufu dikkat çekmektedir. Yerleşim, küçük boyutlu Geç Roma çiftliği yerleşimi olarak tanımlanabilir.

Ceylanlı Araştırmaları

H. PAMİR

Kırıkhan'a bağlı Ceylanlı mevkii Amik Ovası'nın kuzey kenarında, Amanos dağ sırasının alt eteklerinde, kayalık bir yamacın iki vadisi boyunca uzanan köy yerleşimidir. Bölgede ilk araştırmalar 19. yüzyıl sonlarında gerçekleştirilmiş; mezar anıt (AS 273) ve mimari yapı kalıntısı (AS 272) Fransız araştırmacılar Perdrizet-Fossey ve Chapot tarafından keşfedilmiş ve yazıtları yayınlanmıştır. 2001 yılı çalışmalarında "Amik Vadisi Bölgesel Araştırmaları" ekibinin yerleşim yerinde yaptığı araştırmalarda, anıt mezarın yanı sıra Ceylanlı yerleşimi (AS 287), tepe üzerindeki mimari yapı kalıntısı (AS 272), mezar anıtı ve tepenin eteklerinde yayılım gösteren geniş bir yerleşim alanı belgelendirilmiştir (AS 273)⁴. Anıtların ayrıntılı olarak belgelendirilmesine yönelik olarak 2006 yılı çalışma döneminde her bir anıt tek tek incelenmiştir (Resim: 9). Ceylanlı Köyü'nde yürütülen çalışmada köy

4 Casana, J.-T. J. Wilkinson 2005. s. "Settlement and Landscapes in the Amuq Region" *The Amuq Valley Regional Projects* ed. K. A. Yener, s. 42-43 fig. 2.25, 2.26; Casana, J.-T. Wilkinson "Appendix A: Gazetteer of Sites", *The Amuq Valley Regional Projects* ed. K. A. Yener, s. 253-254.

yerleşmesi AS 287 A (AS 287), mimari kalıntı AS 272, aşağı yerleşim AS 273'ün dışında kalan ve belgelenmeyen anıtlar olan kabartmalı kaya mezar anıtı AS 287 B, kaya mezar odası AS 287 C, kaya mezar odası AS 287 D ve yazıtlı kaya mezar odası AS 287 E olarak belgelendirilmiştir (Resim: 10).

AS 272 Ceylanlı Tepe Anıtı

Kaya mezar anıtının bulunduğu tepenin en üst noktası, İslâhiye-Antakya yolunun hemen kenarında, Amik Ovası'na ve yola hâkim stratejik konumda bir noktadır. Karasu (antik Melas) Çayı'nın kuzeyinde sivrilen bir kayalığın tepe noktası üzerinde 2 yapı evresi gösteren mimari yapı kalıntısı ve bu yapıyı çevreleyen çevre duvarı temenos(?) tespit edilmiştir. Yapının varlığından ilk kez Perdrizet-Fossey 1890'lı yıllarda bölgeye yaptıkları seyahatteki keşiflerinden biri olarak bahsetmekte ve yapıyı tapınak olarak tanımlamaktadır⁵. Mekân, 6.59x8.24 m. ölçülerinde, doğu-batı aksı üzerinde ve dikdörtgen planlı bir mekândır. Mekânın doğu, batı ve kuzey duvarı ile batı yanda mekânı içte kuzey-güney yönünde bölen 0.80m. genişliğinde iç duvar mevcut, güney duvarı ise tamamen yok olmuştur. Mekânın kuzey duvarı ana kaya üzerine oturmaktadır, diğer duvarları ise toprak üzerine doğrudan oturtulmuştur. Yörede bol bulunan kireçtaşı malzemeden yontulan blok taşlar, kuzeybatı ve güneybatı köşelerde ana kayaya dış yaparak oturtularak bağlanmıştır. Kuzey duvarda 4 parça blok taş in situ ana kaya kısmen kullanılarak biçimlendirilen stylobat düzlemine oturmakta, güneydoğu köşedeki blok ise ex situ (1.90x0.69 m.) durmaktadır. In situ bloklar, doğudan-batıya 0.97x0.87 m., 1.27x 0.91 m., 1.63x0.95 m., 1.03x0.95 m. yükseklik 0.55 m. ve kuzey yüzü silme profilli olarak biçimlendirilmiştir. Stylobatın kuzey dış kenarı 0.27 m. kadar dışa taşmaktadır. Mekânın doğu duvarı toprak üzerinde oturmakta sadece kuzey köşede ana kayaya bağlanmaktadır. 4 sırası izlenen doğu duvarın güney köşesi yok olmuştur. Derz yüksekliği ortalama 0.50 m.dir ve düzgün kesilmiş blok taşlardan örülmüş özellikle 4. sıradaki blok taşların dizilişi isodomik duvar örgüsünü yansıtmaktadır. Bu sıranın üstünde olması gereken silme profilli blok sırası tahrip olmuş, spolie olarak daha sonra çevre duvarlarında kullanılmıştır. Doğru duvarın iç yüzünde blok taşlar 0.37 m. içe doğru çıkıntı yapmaktadır. Mekânın güney duvarı tamamen yıkılmıştır, sadece güney duvarın doğu köşesinde 0.84 m. genişlikte tek bir blok taş görülmektedir. Batı duvarda ise tek sıra bloklar izlenmektedir ve duvar

5 Perdrizet, P.- Ch. Fossey 1897, s. 88.

üzerinde 13 cm. derinlikte basamak mevcuttur. Bu basamağın stylobat düzleminin altına doğru indiği izlenmekte olup stylobat düzleminin altında bir mekânın olabileceğini düşündürmektedir. Batı duvar ortalama 1.13x1.50 m. ölçülerinde blok taşlar kullanılarak inşa edilmiş, blok taşların yüksekliği ölçülememiştir. Batı duvarının 1.05 m. boşluk (toprak doku) ve ardından 0.80 m. kalınlığında mekânı iç kısımda kuzey-güney doğrultusunda bölen duvar mevcuttur. Mekâna ait mimari parçalar etrafa dağılmış özellikle güney yamacın dik yamaçlarından aşağı doğru kaymış durumdadır (Resim: 11).

Bu mekân bulunduğu tepeyi çevreleyen 0.70 m. kalınlığında, kaba dörtgen biçimli küçük-orta büyüklükte taşlar, devşirme malzeme blok taşlar ve harç kullanılarak inşa edilmiş duvar kalıntısı mevcuttur. Bu duvarın güney yüzünde tepedeki mekâna ait 1.90 m. uzunluğunda silme profilli bir blok taş devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Çevre duvarı tepenin stratejik bakımdan en zayıf noktaları güney ve doğu yanda mevcut batı ve kuzey yanda ise mevcut değildir. Çevre duvarının güneybatı köşesinde duvar yuvarlak burç yaparak dönmektedir.

Bu verilerin ışığı altında alanda iki yapı evresinin varlığından söz edilebilir. Buna göre I. yapı evresi mekân ile tanımlanmaktadır. Mekân, genel planı itibarıyla doğu-batı aksı üzerinde uzanmakta, dikdörtgen planlı küçük ve son derece özenli yapısı ile kutsal bir mekân veya tepenin yamacında tespit edilen C, D, E ve F kaya mezar odalarının da bulunduğu tepedeki konumu ile bir mezar anıtı olarak da tanımlanabilir. Alan kaçak kazılarla delik deşik edilmiş durumdadır ve çok az sayıda yüzey buluntusu toplanmıştır. Yüzey buluntusu arasında en erken buluntu olarak birkaç Helenistik seramik parçası göze çarpmaktadır.

II. yapı evresi, tapınak/mezar anıtı? olarak tanımlanan kesme blok taşlardan örülen yapıyı da kuşatan geniş bir alana yayılan, tepeyi doğu, güney ve doğu yanda kuşatan bir duvar kalıntısı ile tanımlanmıştır. Duvarın iç ve dış yüzü düzeltili çok kenarlı taşlar, harç, devşirme malzeme ve moloz dolgu ile örülmüş duvardır. Duvarın kalınlığı 0.90–1.10 m. arasında değişmektedir. Duvar güneyden doğuya doğru devamında tepenin dönüş yaptığı noktada yuvarlak dönüş yapmakta ve burç formunda dönerek tepeyi çevrelemektedir. Bu evre tepenin askerî amaçlı bir tür gözetleme mevkii olarak kullanıldığı evreye aittir. Tepede yer alan mekân büyük olasılıkla yıkılarak kullanım dışı kalmış, bu mekâna ait blok taşlar ve mimari parçalar devşirme malzeme olarak çevre duvarının inşasında kullanılmış ve alan bir tür kale/gözetleme kulesi gibi işlev görmüş olmalıdır. Tüm alan yüzeyinden toplanan buluntu koleksiyonu, Helenistik, Roma, Geç Roma ve İslâmî evrelerin varlığını göstermektedir.

AS 287C Ceylanlı Beşkardeşler Kaya Mezar Anıtı

Ceylanlı Köyü'nden Amik Ovası'na inen yolun batısında, AS 287 B anıtının bulunduğu kayalığın batı dik yamacı üzerinde işlenmiş bir kaya mezar anıtıdır. İki yanında Dor sütunları, tepesinde ise üçgen alınlığı ile niş içinde kabartma olarak biçimlendirilmiş beş figür bulunmaktadır. 5 figürden dolayı yörede yaşayanlar tarafından "Beşkardeşler Mezarı" olarak tanımlanmaktadır. Tam merkezde yer alan figürün başı bir örtü ile kapatılmıştır, örtü omuzlarına kadar inmektedir, çok belirgin olmamasına rağmen ellerini önde kavuşturmuştur. Bu figürün sol tarafında bir erkek ve yanında kadın, sağ tarafında bir erkek ve kadın figürleri ikili grup kompozisyonu şeklinde yerleştirilmiştir. Kadın figürleri kollarını dirsekten merkezde duran figüre doğru kıvrarak göğsüne yapıştırmıştır, erkek figürleri de aynı hareket içindedir; yanlardan merkeze doğru ve tüm dikkatlerini ortada duran figüre doğru yönlendirmişlerdir. Kabartmanın altında en az 6 satırdan oluşan bir yazıt bulunmaktadır. Mezar anıtının varlığından V. Chapot⁶ ve Perdrizet-Fossey⁷ bahsetmektedir, ancak yazıtın varlığından bahsetmemektedir. Üçgen alınlığın içinde merkezde çok tahrip olmasına rağmen kabartma izleri sezilmektedir. Kabartmaların üslup kritiği Roma Dönemi İ.S. II. yüzyıl kabartmalarını yansıtmaktadır. Mezar anıtına ait yazıt üzerinde 2007 yılında çalışılacaktır.

AS 287 D ve E Kaya Mezar Anıtı/ Nişi

AS 287 D kaya mezar anıtı merkezde dikdörtgen açıklığa sahip bir giriş; girişin üzerinde beşik kemerli bir alınlık kabartma olarak işlenmiş niş şeklinde bir mezar anıtıdır. Girişin iki yanında üçgen alınlıklı stel kabartması vardır. Stel kabartmalarının dış kenarlarına yarım sütun kabartmaları işlenmiştir. Üçgen alınlıkların merkezinde kabartma motif izleri vardır ancak diğer kısımlarında herhangi bir iz yoktur, boş bırakılmıştır. AS 287 E kaya mezar anıtı, D mezar anıtının hemen aşağısında merkezde bir giriş; girişin sol tarafında üçgen alınlıklı stel kabartması ve yarım sütun kabartması yüksek kabartma işlenmiş, girişin sağ tarafı ise işlenmemiş, düz bırakılmıştır. Niş biçiminde düzenlenmiş anıtın içinde uzaktan izlenebildiği kadarıyla oturan bir kadın figürünün varlığı gözlenmektedir. Mezar odasına ulaşılamadığından iç mekân düzenlemesi ayrıntılı incelenememiştir. Ulaşımın güç olması nedeniyle anıtların iç mekân düzenlemelerinin incelenmesi gelecek çalışma dönemine bırakılmıştır.

6 Chapot, V., 1902. "Antiquites de la Syrie du Nord", *BCH* 26, s. 187.

7 Perdrizet, P.-Ch. Fossey 1897, s. 85-87.

AS 287 F

Mezar anıtlarının bulunduğu kayalığın en alt kısmında yer alan mezar odası son derece sade görünümlü cephe düzenlemesi içermektedir. Kayaç yüzey, üçgen alınlıklı bir mekân cephesi görünümünde düzenlenmiştir. Cephede son derece sade işlenmiş dikdörtgen bir kapı açıklığı ile içinde 4 arcosolium bulunan mezar odasına ulaşılmaktadır. Mezar odasına açılan kapı açıklığı 0.77 m. genişliğinde ve 0.55 m. derinliğinde olup eşiğine kapı yerleştirme oyukları açılmıştır. İçte batı, kuzey ve doğu yanlarda birer; kuzeybatı köşede de 1.04x1.02 m. ölçülerinde küçük bir mezar yatağı yer almaktadır. Mezar odasını önemli kılan yazıt, anıtın cephesine işlenmiştir. Yazıt 1902 yılında Chapot tarafından yayınlanmış olup en erken İ.Ö.106'ya, en geç de İ.S. 157'ye tarihlendirilmektedir⁸.

Ceylanlı Köyü'nde yapılan 1998 yılı yüzey araştırmasında köy içinde bir çok mimari parça ile bu alanın yakınlarında bazı mimari parçalar ve su değirmeni kalıntıları tespit edilmiştir. Alanın en tepe noktasında başlayarak Ceylanlı'da köyden daha büyük bir kasaba yerleşiminin varlığından söz edilebilir. Helenistik Dönemle başlayan ve Roma Dönemi ile en üst noktasına çıkan ova düzlüğünde yamaçlar ve alçak tepelikler üzerine doğru yayılan yerleşim biçimini, Ceylanlı köy yerleşimi yansıtmaktadır. Kasabalı zenginlerin bir tür aile mezarlığı görünümü taşıyan bu buluntu topluluğunun içinde en tepede yer alan mimari mekân farklılık göstermektedir. Son derece düzgün kesme taş işçiliği gösteren mekân doğu-batı ekseninde uzanmaktadır. Günümüze sadece temel ve duvarlarının alt kısmı kalan mekânın bir tapınak veya bir anıt mezar olup olmadığı konusu açık değildir. Ancak alanın bir temenos duvarı ile çevrelenmiş olması ve yapının doğu-batı aks üzerinde olması tapınak olarak tanımlanmasını kuvvetlendirmektedir.

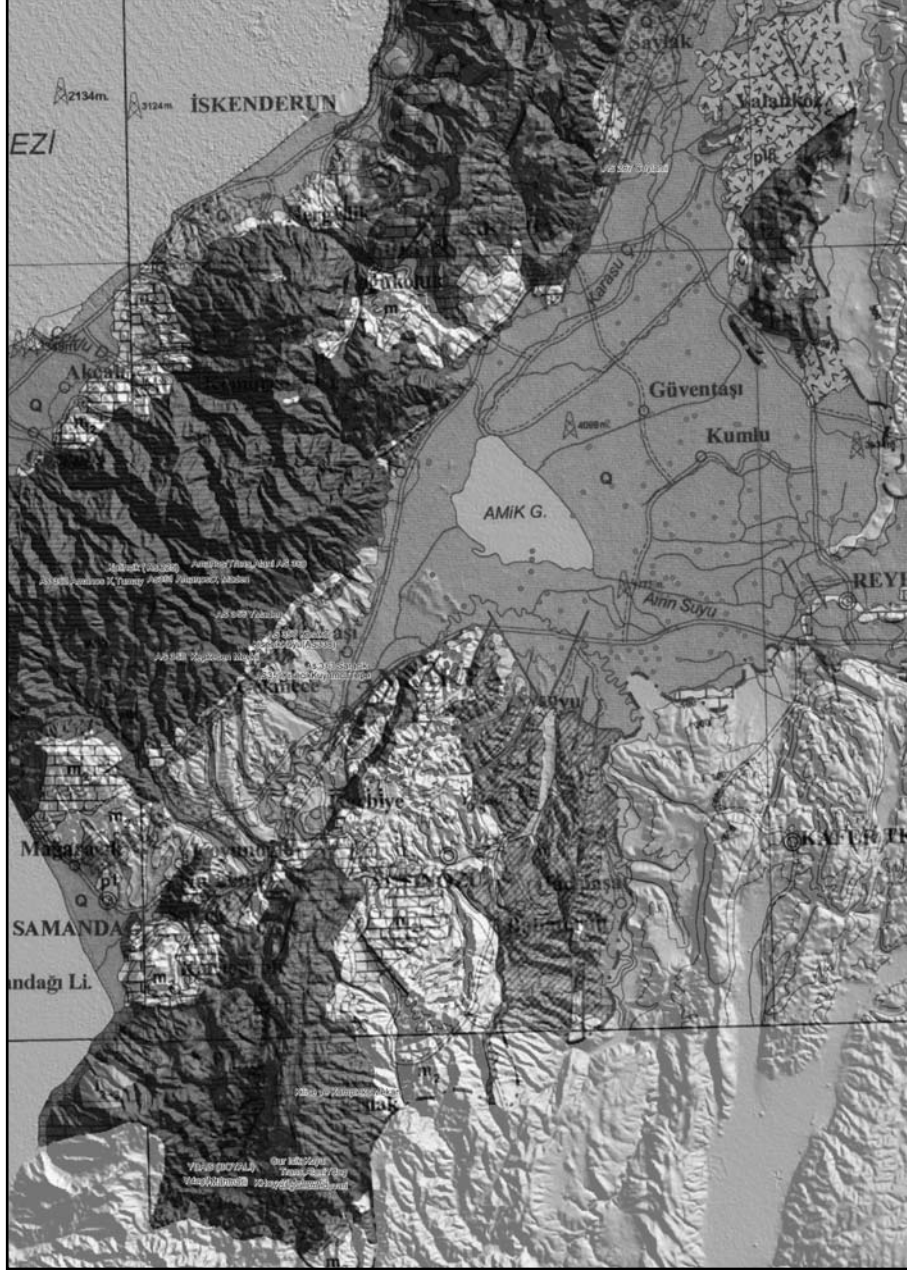
Sonuç

2006 yılı çalışma dönemi kısa ancak verimli geçmiştir. Yüzey araştırmaları Amik Vadisi'ni batı ve kuzey yanda çevreleyen Amanos dağ sırası üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Amanos Dağları zengin orman ürünleri, maden kaynakları ile bugün dahi bölge ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamakta, Antik Çağda Amik Ovası yerleşimlerinin önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Yerleşim biçimi bakımından değerlendirdiğimizde AS 360 tarımsal bir yerleşim değildir. Orman içinde, bir bakıma yalıtılmış bir yerleşimdir. Roma Döneminden

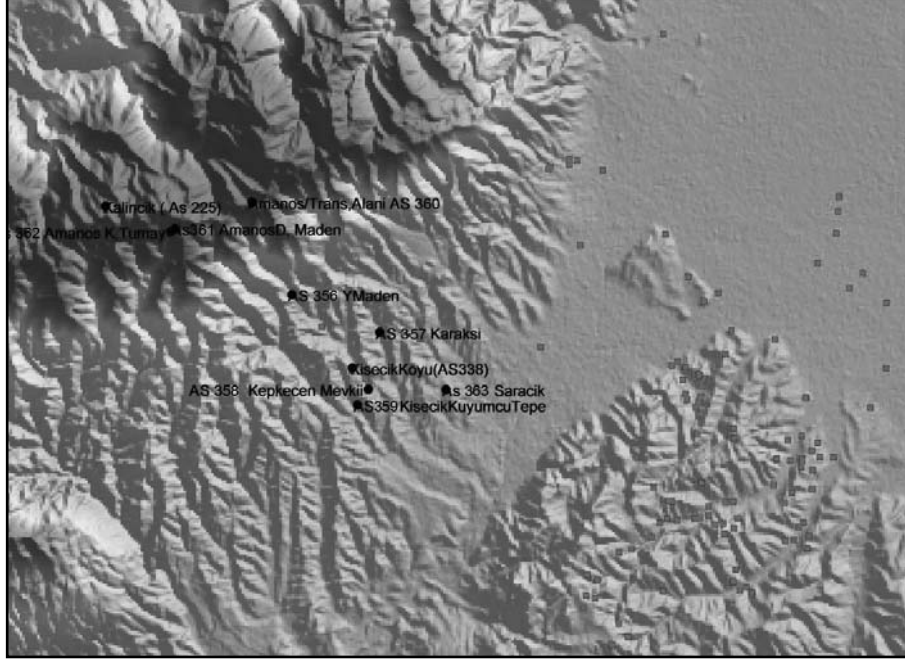
8 Chapot 1902, s. 189-190.

başlayan bir yerleşim göstermektedir. Amik Ovası'nı Arsuz Ovası'nı yani ovayı denize bağlayan ve hâlen kullanılan yolun kenarında yer almaktadır. Hem orman ürünlerine, belki madencilğe dayalı bir köy yerleşimi, hem de yolun kontrolünü elinde bulunduran bir uç yerleşimi kimliği göstermektedir. Bu bakımdan diğer yerleşimlerden ayrılmaktadır. Daha önceki yıllarda tespit edilen AS 225 taş ocağı olarak, AS 347 ve 348 ise maden ocaklarını yanında yer almakta, madenci köyleri ile Amanos Dağları'ndaki endüstriyel kaynaklar ve buna dayalı yerleşim kimliği göstermektedir. Diğer yerleşimler ise Antiocheia'nın teritoryumu içinde Amanos Dağları'nın alçak eteklerinde tarıma dayalı ekonomisi olan küçük ölçekli Roma Dönemi yerleşimleri olarak tanımlanmalıdır. Kısa sürede elde edilen bu sonuçlar 2007 yılı çalışma döneminde Amanos Dağları üzerindeki araştırmalara devam edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

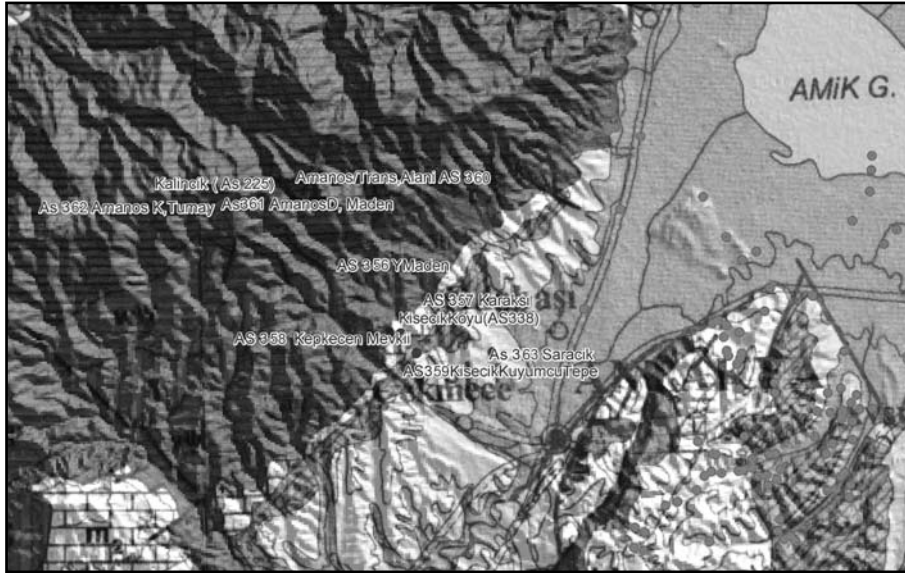
Araştırmalar T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Mustafa Kemal Üniversitesi adına yürütülmüştür. 2006 yılı çalışma ekibinde yer alan Burçak Altunay, İnanç Yamaç ve Volkan Gül'e; Kamil Tümay'a ve Bakanlık temsilcimiz Ünal Demirel'e içten teşekkürlerimizi sunarız. Araştırmalarımız, Fund for Amuq Valley Excavations, INSTAP (The Institute for Aegean Prehistory), Anthony ve Lawrie Dean ve birçok özel şahıs tarafından cömertçe desteklenmiştir. Hatay Arkeoloji Müzesi Müdürü Faruk Kılınç ile uzman arkeologlar Aslı Tuncer, Demet Kara ve Ömer Çelik'e özel teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca yardım ve ilgilerini bizden esirgemeyen Mustafa Kemal Üniversitesi eski rektörü Metin Gürkanlar, Reyhanlı Kaymakamı Mehmet Hamurcu, Hatay Vali Yardımcısı Şükrü Çakır ve Hatay Valisi Mehmet Kayhan'a teşekkürü borç biliriz.

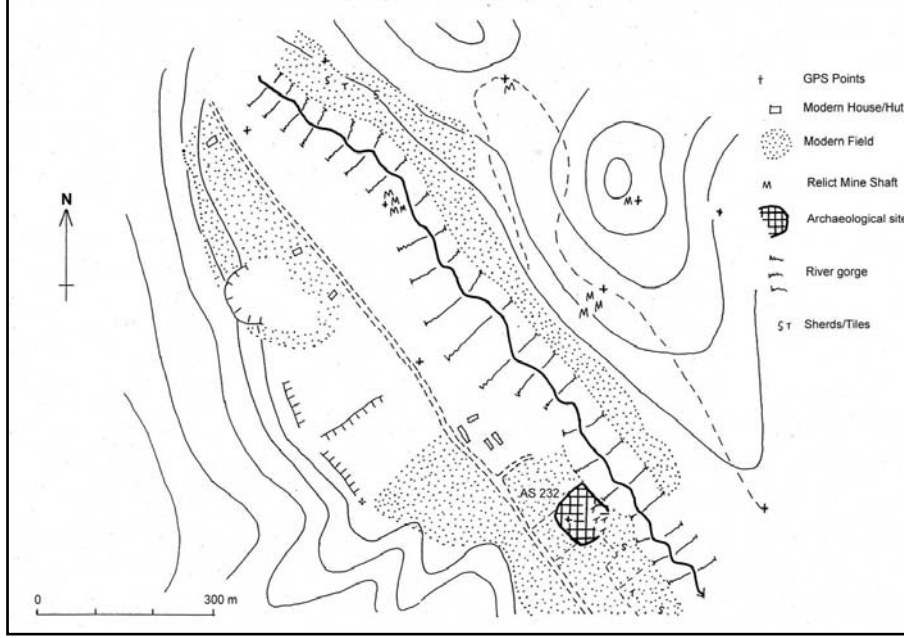
Resim 1: Hatay, Amanos Dağları ve jeolojik yapısı (Nuretdin Kaymakcı)

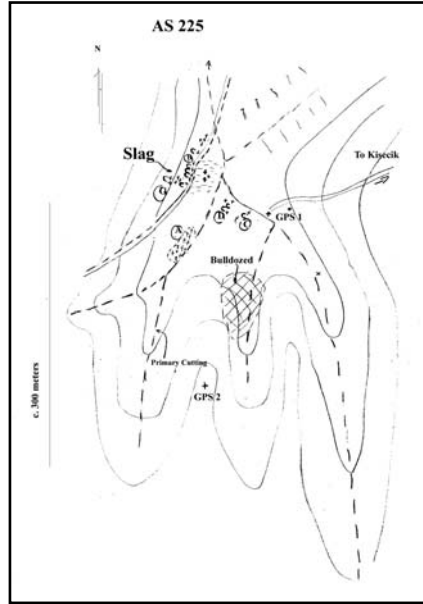
Resim 2: Hatay, Amanos Dağları (Nuretdin Kaymakcı)

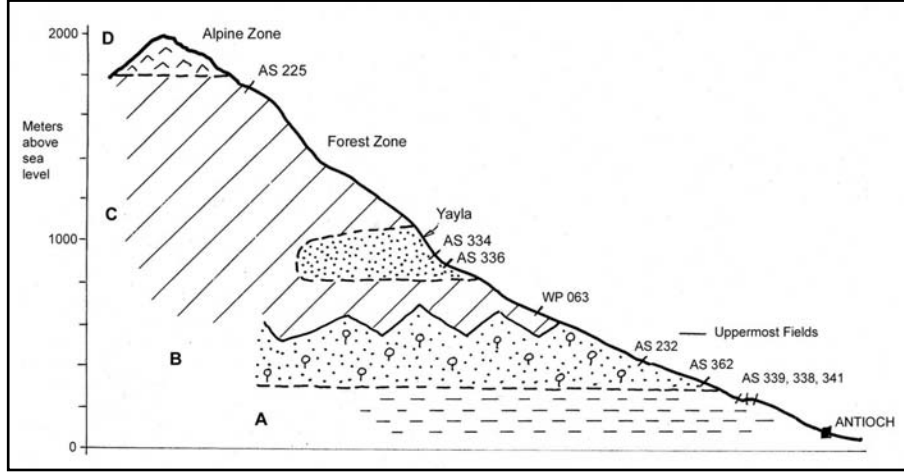
Resim 3a: Hatay, Amanos Dağları ve Kisecek bölgesi (Nuretdin Kaymakcı)

Resim 3b: Amanos Dağları, Kisecek bölgesi, AS 232 yerleşim krokisi (Tony Wilkinson)

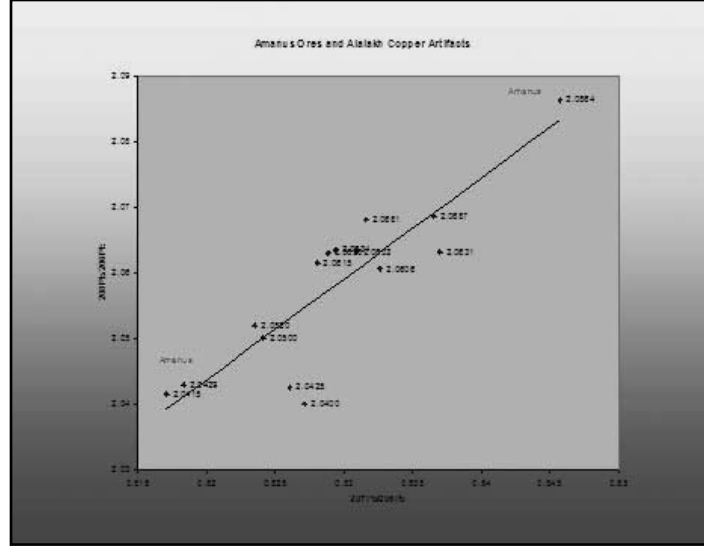
Resim 3c: AS. 225, mozaik atölyesi (Tony Wilkinson)

Resim 3d: Amanos Dağ yerleşim yükseklikleri (Tony Wilkinson)

Resim 4: Kisecek, Kızıldağı Maden Ocağı (Aslıhan Yener)

Resim 5: Kisecek cevherleri ve Alalakh bakırları kurşun izotop analizleri.
(Seppi Lehner -Aslıhan Yener)

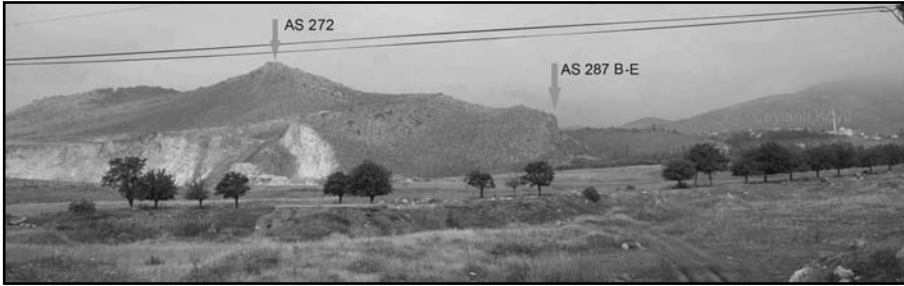
Resim 6: Amanos Dağları, AS 357, Karasu Beldesi, Killik mevkii yakınları eski maden ocağı
(Aslıhan Yener)

Resim 7: Amanos Dağları, AS 357, Karasu Beldesi, Killik mevkii yakınları eski maden ocağı (Aslıhan Yener)

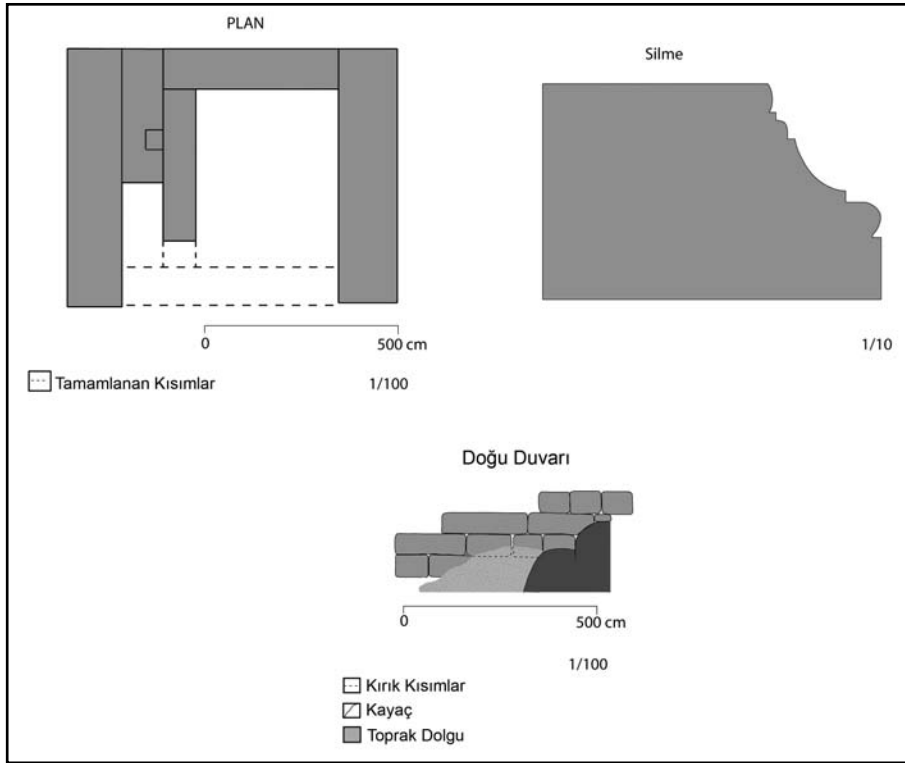
Resim 8: AS 360, Çanaktepe mevkii, genel görünüm (Hatice Pamir)

Resim 9: Ceylanlı ve Ceylantepe genel görünüm, güneybatıdan (Hüseyin Yılmaz)

Resim 10: AS 287, B-E, Ceylanlı kaya mezar anıtları (Hüseyin Yılmaz)

Resim 11: AS 272, mekân/tapınak plan, (H.Pamir-İ.Yamaç)

APHRODISIAS REGIONAL SURVEY

Christopher RATTÉ*

A systematic program of archaeological research at the Graeco-Roman city of Aphrodisias in southwest Turkey was begun in 1961. This program focused on large-scale excavation of the central monuments of Aphrodisias, a prosperous town of 10-15,000 inhabitants, with spectacular results. Well-preserved marble buildings including the Temple of Aphrodite and the Theater together with other public monuments such as honorific inscriptions and portrait statues combine to bring the civic culture of Aphrodisias and the ancient Mediterranean world vividly to life.

Until recently, however, modern knowledge of ancient Aphrodisias extended only as far as the city's fortification walls. Very little attention had been paid to the monuments outside the gates –beginning with the suburban roads and cemeteries– or to the study of the relationship between the urban settlement and its rural environs. Although the excavations had revealed one of the world's best-preserved ancient cities, important questions about the history of the city had remained unanswered.

In the Greek and Roman periods, a city and its territory formed an inseparable unit. Cities were dependent on the natural environment for water and food, as well as other resources, such as, in the case of Aphrodisias, the marble that made its architects and sculptors famous. Obvious subjects of local interest were the water supply, the nature of agricultural exploitation of the valley, and the local geology. Where were the springs and the aqueducts? What were the major crops? How was land divided up? Where did the marble come from?

Throughout most of human history, moreover, the inhabitants of this valley have not lived in a single city, but rather in villages and isolated farmsteads scattered throughout the surrounding valley. To understand how the city came into being –what settlement in the region looked like before the city was founded in the 2nd century B.C.E.– it was necessary to look outside the city walls. To understand the ramification of the city's abandonment in the 7th century C.E., it was also necessary to adopt a larger frame of reference—to determine, for example, whether the depopulation of the city was due to an increase in mortality, or simply to a change in settlement pattern.

* Christopher RATTÉ, The University of Michigan, Department of Classical Studies, 2160 Angel Hall, 435 S. State Street Ann Arbor, Michigan 48109-1003 USA.

These are among the research questions that lie behind the archaeological survey of the region around Aphrodisias begun in 2005. The first two seasons of a four-year program of interdisciplinary research were carried out in 2005 and 2006, bringing together archaeologists, natural scientists, geographers, and sociologists in order to investigate the relationship between human habitation and the natural environment at and around Aphrodisias from the prehistoric period to the present day, with a special focus on the heyday of the city in the Hellenistic and Roman periods (2nd century B.C.E. to 7th century C.E.).

A. Introduction

The excavations at Aphrodisias were begun by Kenan Erim of New York University in 1961 and supervised by Erim until his death in 1990. They revealed an unusually complete ancient town center, remarkable for its well-preserved civic and religious buildings, and for its rich sculptural finds. A new program of fieldwork begun under the joint supervision of Christopher Ratté and R. R. R. Smith in 1993 emphasized study of the city plan and urban development of Aphrodisias, with the goal of clarifying the relationship between the public monuments of the center of the city and the surrounding residential areas. Although this program is still continuing, it has now accomplished many of its primary goals -- thanks in large part to a geophysical survey of the unexcavated areas of the site. The logical next step was to undertake a regional survey of the surrounding territory.

The survey focuses on the very well defined watershed of the upper Morsynus River, a tributary of the Maeander (Fig. 1). This valley encompasses an area of approximately 475 sq kilometers, ranging in elevation from 350 m at the west end of the valley to 2300 m at the summit of Mount Kadmos, the source of the Morsynus, to the east. The city-site of Aphrodisias lies at the center of the valley at an elevation of approximately 500 m. Its principal natural resources are the abundant springs of the surrounding mountains and the fertile soils of the valley floor; other notable assets include potter's earth and marble, both still actively quarried today. In addition to the valley proper, the survey area includes the adjoining plateau to the south (approximately 125 sq km), which epigraphic and archaeological evidence had indicated belonged to the territory of Aphrodisias in the Hellenistic and Roman periods.

The first season of investigation in 2005 consisted of preliminary reconnaissance of the upper Morsynus River valley by a team of 6 persons for a 3-week period. 127 archaeological points of interest were located and recorded (largely on the

basis of local information), including tombs, farmsteads and settlements, olive oil presses, quarries, aqueducts, fortified citadels and hilltop watchtowers, ranging in date from the prehistoric era to the Middle Ages. Recording took the form of measurement and description in a fieldbook, digital photography, separate architectural drawings of certain monuments, and recording of GPS coordinates. In addition to archaeological sites, modern natural resources such as springs, marble and emery quarries and workshops, clay pits, and mills were also recorded. A further 185 points of interest were recorded in 2006 by a larger team of 14 persons working for a longer season of six weeks. Other projects undertaken in 2006 were to return to sites first identified in 2005 in order to make contour maps and detailed architectural drawings and to carry out systematic collection of surface finds, and to begin a more intensive survey of the immediate environs of Aphrodisias. All the field data collected in the first two seasons have now also been incorporated into a GIS, based on elevation data from the Shuttle Radar Topography mission¹, satellite images (Landsat 7 and SPOT), and a digitized version of the 1:100,000-scale geological map of the region (Fig. 2).

B. Results

In the interests of clarity, the following paragraphs treat of the preliminary results of recent research in chronological order, although some subjects are inherently diachronic in nature.

1) The Prehistoric Era (3rd-1st millennium B.C.E.)

Two prehistoric settlement mounds on the site of Aphrodisias attest human occupation in the valley in or before the mid-3rd millennium B.C.E.². So far, the only further evidence for prehistoric occupation observed during the survey is an emery axe-head, found on the surface on the south side of the valley. There are, however, earlier reports of discoveries of prehistoric objects in the vicinity of a well-known cave (Sırtlanini Mağarası, also on the south side of the valley), which will be explored in a future season³.

1 The SRTM elevation data was replaced in 2007 with higher resolution ASTER data.

2 M. S. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias. An Account of the Excavations and Artifact Studies* (Louvain 1986). See also: J. L. L  urquin, "Rapport prospection de la vall  e du Dandalas", in: M. S. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias. An Account of the Excavations and Artifact Studies* (Louvain 1986) 725-35.

3 Y. A  kın, "Sırtlanini Mağarası", *Afrodisias Karacasu Tanıtım Dergisi* 3 (n.d.) 12-15.

2) *The Early Historic Era (6th-4th centuries B.C.E.)*

After the Bronze Age, the first evidence for intensive settlement in the valley belongs to the 6th and 5th centuries B.C.E. Of great interest are a series of small tumulus tombs, which attest close cultural links with Lydia, the Anatolian principality and later Persian province north of Aphrodisias. To date, in addition to three previously known tumuli, six more such tombs have been identified, together with one tomb-marker of the so-called “phallus” type (see figs. 3-4)⁴. The locations of these burial mounds may reflect a pre-urban society in which the valley was dominated by an aristocracy of large landowners -- possibly buried either on their rural estates (a group of the tumulus tombs close to the river) or next to their dependent villages (a group of tumulus tombs in the hills north of the river).

3) *The Hellenistic Period (4th-1st centuries B.C.E.)*

Rural Settlements. The city of Aphrodisias was founded as a Greek polis in the early 2nd century B.C.E., and a major emphasis of research is the nature of rural settlement in the surrounding area before this time (and by extension a better understanding of the circumstances that led to the establishment of the new town), as well as the effect of the growth of the city on outlying villages. In 2005 and 2006, a total of 16 small settlements were recorded. In 2006, controlled collection of surface finds was carried out at six of these sites (Figs. 5, 6). Study of the datable pottery suggests that of these six settlements, five appear to have been abandoned in the early imperial period--perhaps because of the growth of the new town.

Rural Fortifications: A major discovery of the first two seasons was of a network of six hilltop citadels and watchtowers ringing the valley on all sides (Figs. 7, 8). Unlike the earlier tumulus tombs, which show cultural affinities with Lydia, these rural fortifications find their closest parallels in the region of Caria, like Lydia an Anatolian principality with a long pre-Greek heritage, southwest of Aphrodisias. Controlled collection of surface finds has shown that all of the known citadels and watchtowers, some of which may be as early as the 4th century B.C.E., were also

4 On previously known tumulus tombs in the region around Aphrodisias, see: S. Atasöy, “Aphrodisias Yöresindeki Tümülüsler”, *Belleten* 38 (1974) 351–360; R. R. R. Smith and C. Ratté, “Archaeological Research at Aphrodisias in Caria, 1993” *AJA* 99 (1995) 36–42; R. R. R. Smith and C. Ratté, “Archaeological Research at Aphrodisias in Caria, 1994” *AJA* 100 (1996) 24–25.

abandoned in the early imperial period. In addition to pottery, the finds from one of these hilltop citadels included significant amounts of slag and other byproducts of iron processing, and study of satellite imagery showed that the soils down slope of this area are unusually rich in iron, suggesting that as well as serving as lookouts and hilltop redoubts, some of these fortifications may have been established to secure valuable natural resources.

Aphrodisias is located in a natural border region near the east end of the Maeander river basin, and both the tombs and the rural fortifications identified so far help to give a clearer picture of the complex cultural identity of the surrounding valley before the adoption of Greek civic culture, the tombs pointing toward Lydia in the north and east, the fortifications toward Caria in the south and west. The founding of the city was clearly a major event in the history of the valley, and it remains poorly understood. Was it the result of the influx of a new population, or of the colonial policies of larger powers such as the Hellenistic kings of Syria or Rome? Or was it that the local aristocracy had become aware of the benefits that urbanization had brought their neighbors in the Maeander valley, and that they wanted to participate in the larger pan-Mediterranean culture of cities? A major objective of all aspects of the regional survey is to shed further light on these questions.

4) *The Roman Imperial Period (1st century B.C.E. to 4th century C.E.)*

Quarries and other natural resources: Aphrodisias was famous in the Roman period for its virtuoso sculptors, and one of the reasons why the buildings of the city are so well preserved is that so many of them are built out of marble. An extensive series of seven ancient marble quarries located just 2 km from the site has long been known, but never fully studied⁵. In addition, the survey has revealed much more extensive evidence for marble quarrying on the south side of the valley than was previously known; six different quarries have been identified. One of these, near the modern village of Yazır (10 km as the crow flies from Aphrodisias; Fig. 9) is larger than any one of the individual quarries nearer to the site. These discoveries give a much better sense of ancient marble exploitation on a regional

5 P. Rockwell, "The Marble Quarries: A Preliminary Survey," in R.R.R. Smith and C. Roueché, eds. *Aphrodisias Papers* 3 (*JRA* suppl. 20, Ann Arbor 1996) 81-103; G. Ponti, "Ancient Quarrying at Aphrodisias in the Light of the Geological Configuration," in R. R. R. Smith and C. Roueché, eds. *Aphrodisias Papers* 3 (*JRA* suppl. 20, Ann Arbor 1996) 105-10.

scale, and they will require a reconsideration of how much of the surplus wealth of ancient Aphrodisias was expended on marble monuments, for transport was the most expensive component of ancient stone construction.

Aqueducts and water supply: The Morsynus River rises in the slopes of Mount Kadmos, the tall mountain northeast of Aphrodisias. Traces of four aqueducts on the north side of the Morsynus River were recorded in 2005 and 2006, suggesting that springs in the mountains supplied the water used in the ancient city, as they do the nearby villages today. Of the aqueducts, two were aqueduct bridges (Fig. 10), built to carry water over streambeds; the third was a tunnel dug through a hillside, and the fourth a large vaulted subterranean channel. A major question to be investigated in future seasons is whether water was carried to Aphrodisias from the neighboring valley of the Yenidere Çayı, as suggested by L. and J. Robert⁶.

5) Late Roman and Byzantine Periods (4th century C.E. to 13th century C.E.)

Remains of the later Roman and mediaeval periods identified to date include a basilical church immediately outside the West Gate of Aphrodisias; two rural churches in the hills northeast of the city (Fig. 11); and a hilltop fortress at the west end of the valley, which is probably to be identified with ancient “Tantalus,” a stronghold mentioned in Byzantine sources, after which the Morsynus river takes its modern name (Dandalas)⁷. The city of Aphrodisias was almost totally abandoned in the early 7th century, and a major objective of the survey is to see whether a regional perspective sheds new light on this dramatic change. Was the city abandoned because of a local catastrophe, such as an earthquake, plague, or foreign invasion? Or was it because of the more general systemic collapse of the Roman provincial system, and of the administrative network that encouraged the populations of rural areas such as this one to live in towns instead of villages, and that maintained the infrastructure of rural roads, waterworks, and other amenities that made town life possible? What happened to the inhabitants of the city when

6 L. and J. Robert, *La Carie 2* (Paris 1954) 46-49. See also J. M. Reynolds, “New Letters from Hadrian to Aphrodisias: Trials, Taxes, Gladiators, and an Aqueduct”, *JRA* 13 (2000) 5-20.

For earlier archaeological studies of aqueducts, see: M. Çakır, Ö. Verim, R. Aşar, *Antik Afrodisias Kenti Su Yapıları* (İzmir, Ege Üniversitesi, Mühendislik Bilimleri Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü Diploma Çalışması 1978); Ü. Özis, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Türkiye'deki Eski Su Yapıları* (Ankara 1994) 73.

7 Nicetas Choniates, *Hist.* 494.

it was abandoned? Was there a catastrophic increase in mortality? Or did the population simply melt back into the countryside from which their ancestors had come from many centuries before? As noted above, five out of the six settlement sites where controlled collection of surface finds has been carried out appear to have been abandoned in the early imperial period and never resettled, and very little evidence for settlement in the upper Morsynus valley in late antiquity has been found. Until now, however, none of the settlements identified in the plateau south of the valley have been mapped or sampled, and it is possible that the population retreated at least in part to this more remote area after the abandonment of the city.

6) Turkish Period (13th century C.E. to present)

In the Ottoman era, important roads ran from west to east along the north side of the valley, and across the plateau to the south. The routes of these roads can be traced by preserved bridges, and by large cisterns situated at regular intervals. Two Ottoman bridges and four large cisterns have been identified, and architectural records of these important monuments will be made in future seasons.

In addition to its purely academic goals, another objective of the survey is to promote conservation and responsible tourism of the upper Morsynus River valley. Loosely regulated marble quarrying threatens both the pastoral beauty of the valley and its ancient monuments, and casual looting is widespread. By meeting and sharing our data and maps with local administrative, educational, forestry, and security officials, we hope to heighten awareness and respect for this area's priceless archaeological heritage.

C. Conclusion

The first two seasons of regional survey carried out at Aphrodisias in 2005 and 2006 have shown that the archaeological evidence for human activity in this area from the prehistoric period to the present day is equally as well preserved as the city site of Aphrodisias, and presumably for the same reasons -- the absence of either significant geomorphological change or intensive human occupation since antiquity. From a methodological point of view, the results to date demonstrate the continued utility of historically-driven, "low-intensity" reconnaissance of ancient landscapes--informal survey focused on monuments near modern roads and

settlements and on local lore, designed to address specific questions arising in this instance out of the excavations at the city-site of Aphrodisias. In 2006, “high-intensity” sampling of selected areas throughout the valley was also begun, and that strategy will be pursued in coming seasons, in order to form a better idea of how accurately the archaeological evidence recovered so far represents actual habitation in the valley throughout history.

The ultimate goal of Aphrodisias Regional Survey is not only to improve our understanding of the history of this particular region, but also to shed new light on one of the most characteristic features of ancient Greek and Roman civilization -- the emergence, growth and success, and almost total disappearance of cities from rural areas throughout the Mediterranean basin. The archaeological excavations carried out at town-sites such as Aphrodisias over the last century and a half have given us a vivid picture of ancient Greek and Roman civic culture. By turning our attention to the surrounding countryside, by taking an interdisciplinary approach to the study of the rural environment, and by combining traditional and modern methods of data collection and analysis, we will endow that picture with new richness and new scope.

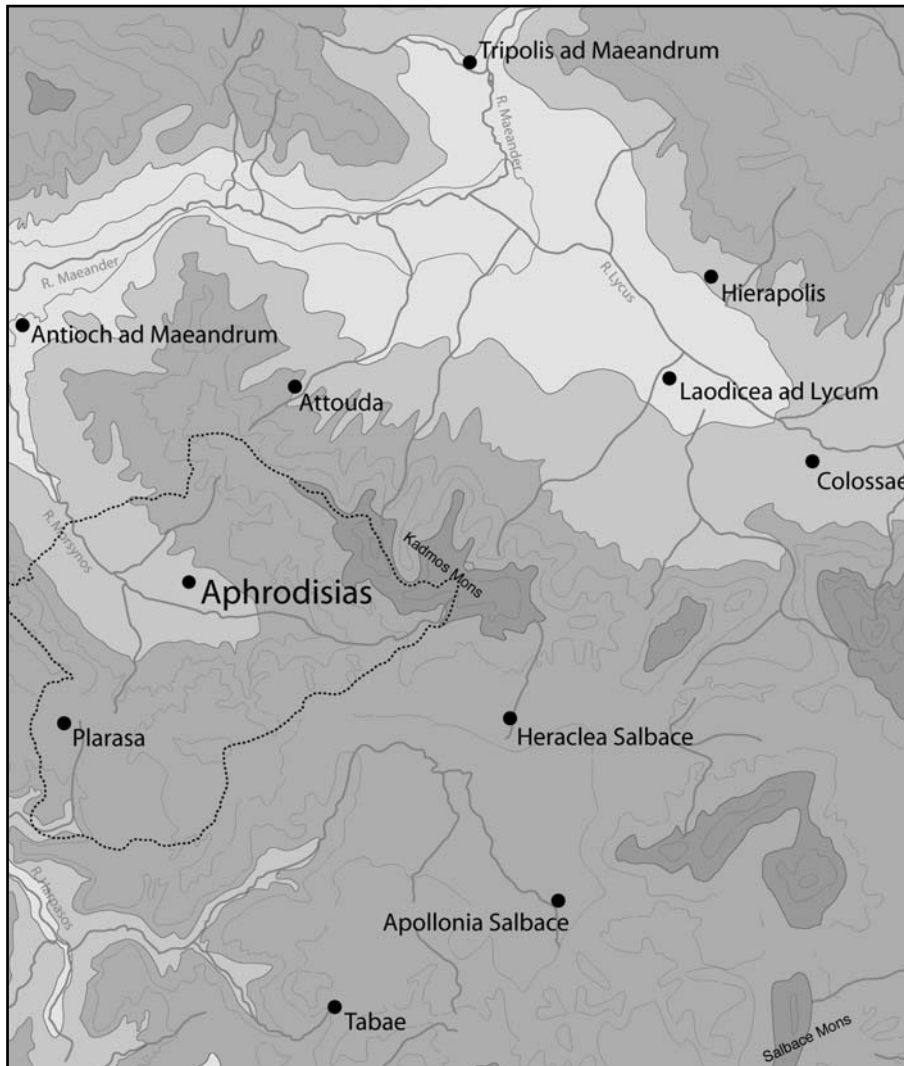

Fig. 1: Map of northeastern Caria

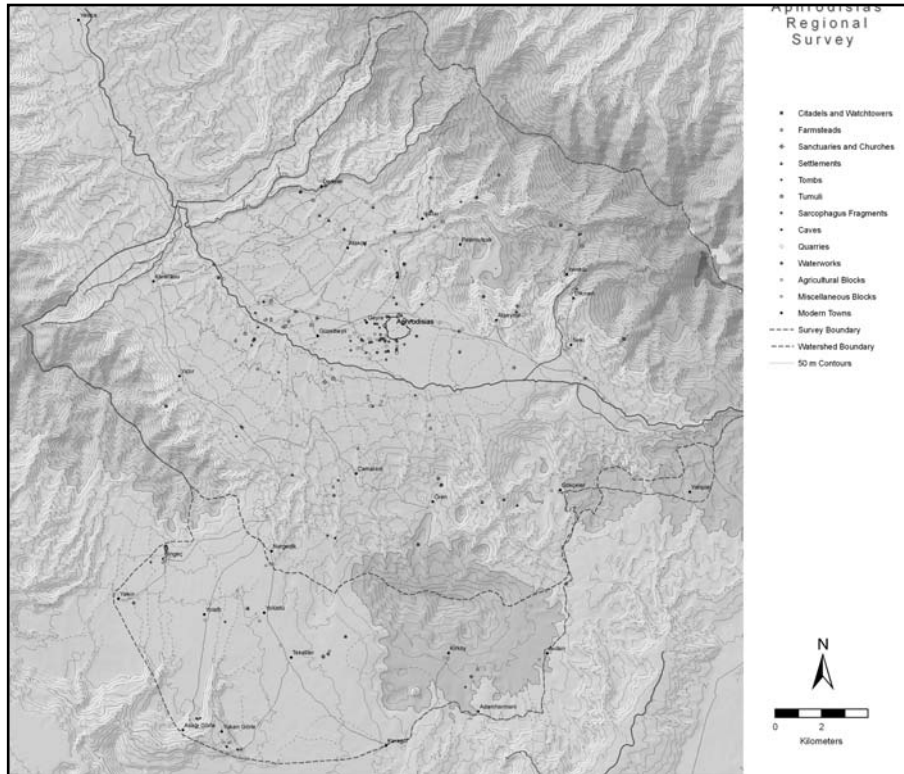

Fig. 2: Map showing results of regional survey (2005 and 2006)

Fig. 3: Entrance of tumulus tomb near Çamarası

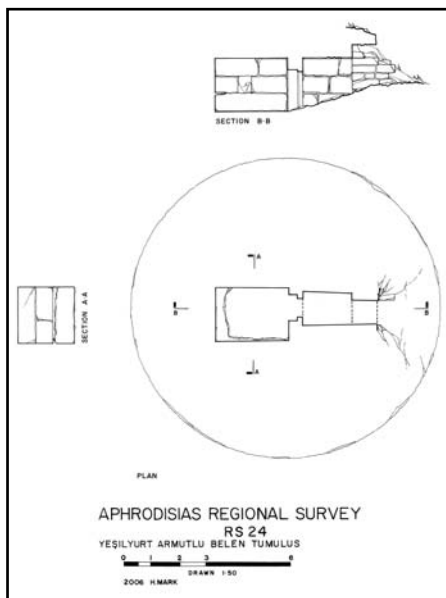

Fig. 4: Plan and section drawings of tumulus tomb near Çamarası

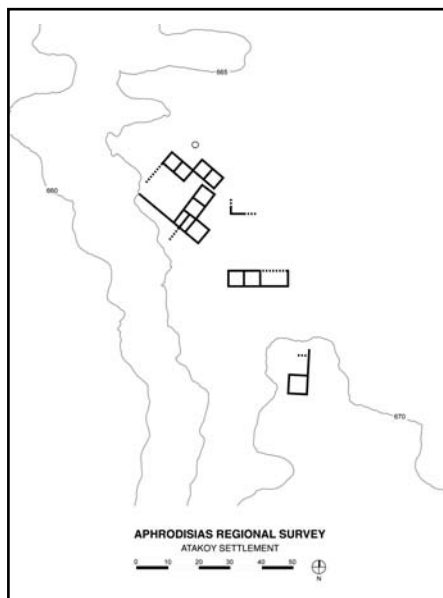

Fig. 5: Plan of settlement near Ataköy

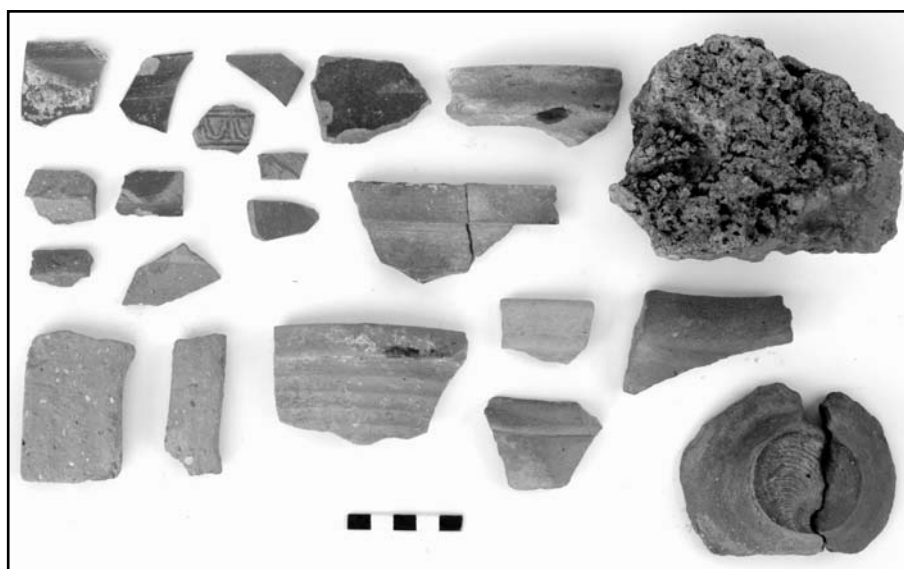

Fig. 6: Surface finds from settlement near Ataköy

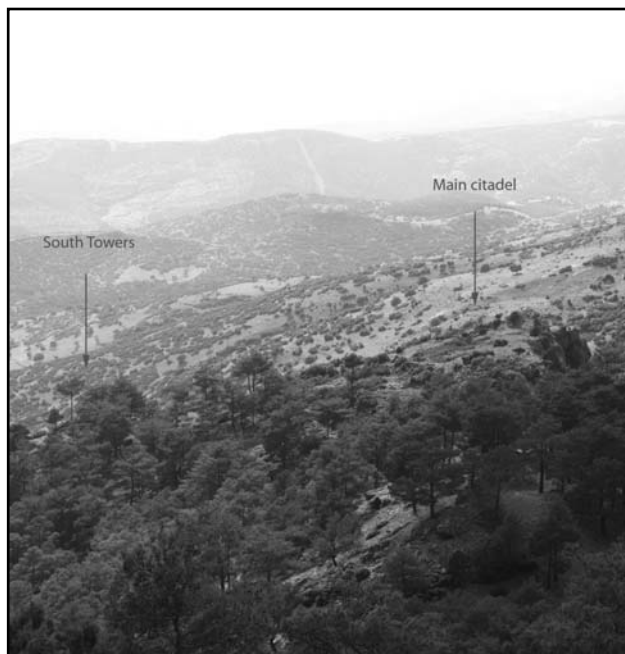

Fig. 7: Citadel near Seki,
view looking west

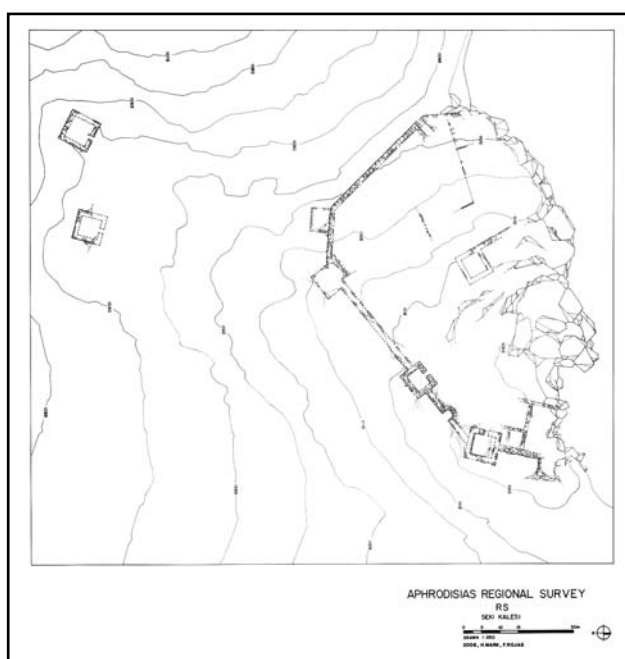

Fig. 8: Plan of citadel near
Seki

Fig. 9: Marble quarry near Yazır

Fig. 10: Aqueduct bridge north of Aphrodisias (near Işıklar)

Fig. 11: Press bed of olive press and screen block from church (in farmhouse near Ataköy)

THE BOUKOLEON MONUMENTAL ITINERARY AND THE TWO CONNECTED WESTERN AND EASTERN ITINERARIES

Eugenia Marta BOLOGNESI*

Giuseppe BERUCCI

Daniele GARNERONE

Starting from the initial Survey of the Great Palace of the Byzantine Emperors in İstanbul, in the first part of September 2005 we focused onto the planning of the Monumental Itinerary of the Palatine Harbour of the Boukoleon on the Sea of Marmara as a first objective for the Urban-Historical Park of Sultanahmet.

We are as usual very grateful to our commissar Dr. Tevfik Göktürk, who followed the researches with interest and always gave very useful advices; to the Director of the İstanbul Archaeological Museums Dr. İsmail Karamut and to the Director of the Department of Restoration and Conservation of the Ministry of Culture and Tourism Prof. Ülkü İzmirligil, as to Prof. Dr. Nuran Zeren Gülersoy, Director of the Department of Urban and Social Studies of İstanbul Technical University. We are in particular very grateful to Arch. Giuseppe Berucci, who guided the study of the Western Itinerary, with Dr. Anna Conticello, Arch. Giovanna Marchei and Arch. İrem Aranci, who also joined the team working at the Eastern Itinerari, with Arch. Daniele Garnerone and Arch. Gianni Dibenedetto.

The itinerary is intended to give a better understanding of this neglected area of the Historic Peninsula and to promote at the same time the revival of the entire neighbourhood.

The site entails the sea-walls on Sahil Yolu, the road to the airport along the sea of Marmara, between Nakilbent Caddesi and Oyuncular Sokak, in particular the distance between the vanished tower of Belisarios to the west and the lighthouse tower to the east. It also entails the defence-wall running northwards from the lighthouse tower up to the little mosque and devotional complex of Kapı Ağa Mahmut Ağa, built at the beginning of the sixteenth century on top of Byzantine ruins.

* Dr. Eugenia Marta BOLOGNESI, Sede operativa, Via Ajaccio, 14 00198 Roma/ITALY.

While following the itinerary through the Boukoleon area by walking on or beside the sea-walls between Küçük Aya Sofya Spor Kulübü and the Maritime Gate, coming to the defence-wall near the lighthouse tower and the devotional complex of Kapı Ağası Mahmut Ağa, it will be possible to plunge into the thousand-years history of the Palace. The installation of explicatory panels about the Monumental Itinerary of the Boukoleon Harbour are planned at the centre of the gardens, in front of the Loggia, between the Monumental Landing Staircase and the Lighthouse Tower on Sahil Yolu.

Needless to say, museums and urban planning layout, as the completion of the itinerary and its opening to the public planned after five years from the beginning of the works, will greatly contribute to the revitalization of the neighbourhood, with a rich history but still absent from cultural tourism routes in present-day İstanbul.

The complexity of the history, archaeology and architecture of the area, where the two civilisations impose strong respect of the respective areas of influence, but also the exaltation of both when they appear to be closely inter-related, requires an equally complex museum project. In it the reshaping of the present-day urban fabric will integrate with the ancient fabric as shown by the cartography of the periods previous to the present. Some of the complexes of buildings identified as focal points of the area in its various historical phases will not only be restored but also re-used for a better appreciation of the territory.

The essential instruments of this reshaping and new use of the urban fabric will be the itineraries linking the monuments of particular importance, respecting all the phases that helped to form the history of the area. These itineraries will be of two different types: the first, through the history of the city, begins from the Ottoman period and goes backwards to the early centuries of Byzantium; the second, through the different phases of development of the Palatine complex of the Emperors of Byzantium, follows the path (rediscovered by us) actually taken by the Emperors to reach the Hippodrome from the Harbour.

The Monumental Itinerary of the Boukoleon Harbour, respecting all phases that helped to form the Boukoleon history, will enhance particularly the fundamental sector of the sea-walls where both itineraries start on the Sea of Marmara.

In this context it may turn out to be necessary to plan new works (exhibition pavilions, paths, pedestrian bridges, etc.). This activity consists in the definition and planning of the structural elements and their links on the basis of a forecast in line with the architectonic and functional requirements, followed by verification of the choices made, and finally checking on the new structural elements and the overall stability.

Onto the Monumental Itinerary of the Boukoleon Harbour converge both the Western and the Eastern Itineraries, studied by Architect Giuseppe Berucci and by Architect Daniele Garnerone.

Characteristics and potential implementations of the district of Sultanahmet, as much as they were pointed out in the 2006 campaign, suggested the possible construction of an itinerary which would come from the high substructures of the Sphendone, the Curved End of the Hippodrome, today At Meydanı, and the tekke of the Uzbeks in Sultanahmet, down to the mosques of Sokollu Mehmet Paşa and of Küçük Ayasofya. Along the itinerary the Roman and Byzantine ruins still emerging from the modern urban tissue were pointed out, and so were the few wooden Turkish houses still surviving in small groups where salient structural and decorative characteristics could be observed. At the same time the functions to be re-assigned to existing buildings were hypothesized, together with imagining new urban centers of action in the area. The attention was drawn to the residential, commercial and tourism potential, also in the bordering areas, whose a possible interchange could be eventually activated with.

Two possible itineraries were actually thought, one for the residents, descending from the northern part of the district down to the gardens on the shores of the Sea of Marmara, already very busy particularly during the City's free time; and the so-called "urban walk", more attentive to the environmental and art-historical peculiarities of the neighborhood. General aim is to make the residents and the travelers curious of the urban developments of this part of town, where they live or also where they happen to be for a few days. The aim ought to be reached through illustrative panels, urban furnishing and various illustrative material.

It is foreseen that the realization of these itineraries will strongly increase tourism offers in the district, which at the moment is particularly dilapidated in particular for what it concerns the wooden Turkish houses. The presence of the mosques of Sokollu Mehmet Paşa and of Küçük Ayasofya, as of the Monumental Boukoleon Harbour of the Great Palace of the Byzantine Emperors on the sea walls, will be the main landmark of the area.

The two itineraries would have two points of contact: 1. in the green area of an "archaeological garden" beside the *tekke* near the Sphendone, where a resting point could be conceived, with a little permanent exhibition about the archaeological value of the area and the building methods from Roman and Byzantine to Ottoman and modern times; 2. in the other green area in the courtyard of the *medrese* near Küçük Ayasofya, which is already space for resting and studying, and where an underground walking passage in correspondence with the ancient Byzantine monumental gate could easily connect this area with the gardens along the sea side bordering Sahil Yolu.

Along the two itineraries a cavea for an open air theatre has also been hypothesized below the Sphendone, together with a series of gardened steps in the empty area beside the Best Western Hotel between the mosques of Sokollu Mehmet Paşa and of Küçük Ayasofya.

The Eastern Itinerary (Table: B, C)

Daniele GARNERONE

The itinerary has a prevailing archaeological character. It descends, partially above and partially beneath the surface of the hill, along the system of terracing which goes from the Blue Mosque down to the shores of the Sea of Marmara.

The path goes through the ruins of the Great Palace of the Emperors of Byzantium.

It begins from the City Hippodrome, the actual At Meydanı. It proceeds beside the remains of the Palace of Güzel Ahmet Paşa (ca. XV century) and the so-called Covered Hippodrome. Coming then underground, the path goes through the Mosaic Peristyle and the extraordinary quality of the mosaic floors, emerging eventually to the day light in the middle of the colorful bazaar in the Ottoman arcades of Arasta Sokak.

Beyond Torun Sokak, it goes on again to the Apsed Hall, opening once onto the Mosaic Peristyle. The ruins of the Apsed Hall are still visible in the centre of a vast garden, at the borders of the same terrace where the Mosaic Peristyle lay. From the Apsed Hall garden the view commands over the Marmara Sea to the Princes Islands and to the mountains of Bithynia. This is the heart of the entire itinerary.

To the north, towards St. Sophia, the path proceeds to the Karianos, ruins of some private apartments of a ninth century emperor, possibly Theophilos (837-42).

To the south, the path descends to the remains of the Sigma and Triconch, ceremonial courtyard of the factions of the Blues and of the Greens which met once in the City Hippodrome and met in the very Palace by the beginning of the ninth century. From here, it will be possible to join with the little mosque of Kapı Ağası Mahmut Ağa (XV. century), which basement would easily house small temporary exhibitions. From here it is possible to proceed to the Lighthouse Tower of the Palatine Harbour of the Boukoleon on the Marmara sea walls and to the Loggia, so-called House of Joustinian. It might be possible to divert through the

area of the long gone Chrysotriklinos Hall, the Throne Hall of the Middle Byzantine Palace. The path descends finally to the sea by the Landing Staircase, which only emperors could descend to enter their barges at the imperial harbour.

The Eastern Itinerary reconnects there to the Western Itinerary.

Here as well strong areas of interest have been pointed out in the streets where wooden Turkish houses still survive and in the historical architectural remains such as the mosque of Kapı Ağa Mahmut Ağa (XV. century) and its surrounding devotional complex. But in the case of the Eastern Itinerary the archaeological ruins are quite dominant and do actually impinge onto the pattern of the modern streets.

The itinerary, sign posted by frequent posters on the streets, will be characterized by points of interchange between the modern City and the art-historical and archaeological monuments of the old Palace. They will be designed to re-qualify and develop decayed areas which have long forgotten their primary cultural identity, making them restful and enjoyable to residents and travelers. Near the tourist information points, coffee houses and restaurants, didactical material for the visitors, multi-medial centers and bookstores.

The Boukoleon Mosaic: A Possible Interpretation

Eugenia Marta BOLOGNESI

The 2006 Campaign took place last September in the first half of the month. We owe as usual our results to the professionalism and the good will of our Commissar Archaeologist Pınar Bursa as to the support of Dr. İsmail Karamut, Director of the Archaeological Museums of İstanbul and to the collaboration of Prof Dr. Nuran Zeren Gülersoy, Director of the Urban and Social Studies Department, Faculty of Architecture, İstanbul Technical University of Taş Kışla.

We shall concentrate in this report onto the possible dating and identification of the mosaic floor which has been recently known as the Boukoleon mosaic, found indeed in the basement of a private house opening onto the railway between Sirkeci and Kumkapı, right behind the Loggia in the sea-walls which is usually called the House of Justinian. We shall leave the technical analysis at the moment in progress by the CNR ISTEK of Faenza, with Dr. Michele Macchiarola and Dr. Francesca Maria Amato, to a specific article where the analysis result will be published. We have anyway to thank Arch. Cristina Brusaporci for the long hours spent in the detailed examination of the mosaic, resulting in the drawings and in the photographs are presented here.

The floor measures 5x7 meters and the central panel follows a rectangular scheme, with irregular squares in the middle and round ribbons along the external perimeter. The colors are mainly shades of light and deep blue and turquoise, deep red, deep green and white, with frequent gold insertions; the patterns are very fine and interlaced the one with the other.

In the middle of the short eastern side of the floor still survives a rectangular marble base with four empty holes at the four corners and among them a close grid, also in marble, emptied of the colorful decorative material which would have most probably once filled it in.

If the marble base is actually what remains of an altar piece, as most scholars agree, then the mosaic floor belongs to an oratory or to a chapel. Together with other remains from this area, in the Archaeological Museums of İstanbul is indeed exhibited a marble angel, which counts among the very few architectural fragments we know of in Constantinople.

The dating of the mosaic has been tentatively placed by J. P. Sodini in the tenth century since the Conference of Byzantine Studies held in Moscow in 1990¹. But in 2001 Maria Mundell Mango took back the dating of the Boukoleon mosaic floor to the first half of the ninth century, analysing with S. E. J. Gerstel and J. A. Lauffenburger typology, chronology and functions of Polychrome Tiles from Byzantium². Recently, the tenth century dating was proposed again by Alessandra Guiglia in *The Art of Byzantium and Italy at the time of the Palaeologians 1261-1453*³ and by Claudia Barsanti in the 2006 Parma Conference about "The Church and the Palace"⁴.

We can now look back in the sources for a chapel near the sea-walls dating to the ninth or to the tenth century.

- 1 J.-P. Sodini, "Le goût du marbre", in *Etudes balkaniques*, "Cahiers Pierre Belon", 1, 1994, "Actes de la table ronde n.9, XVIIIe Congrès international d'études Byzantines, Moscou, Août 1990", 179-201;
- 2 M. Mundell Mango, "Polychrome Tiles found in Istanbul: Typology, Chronology and Function", in *A Lost Art Rediscovered. The Architectural Ceramics of Byzantium*, eds. S.E.J. Gerstel and J.A. Lauffenburger, Baltimore 2001, part.23-5, figs. 1-2.
- 3 cfr. A. Guiglia Guidobaldi "La decorazione pavimentale bizantina in età paleologa", in *L'arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi, 1261-1453*, eds. A. Iacobini-M. della Valle, (Milion, Studi e ricerche d'arte bizantina, 5), Argos, Roma 1999, part. 324-25, with bibl..
- 4 C. Barsanti, "Le chiese del Grande Palazzo di Costantinopoli", in *La Chiesa e il Palazzo*, Atti del Convegno, Parma, 2005, 24, with notes, to be publ.

Indeed, in the Boukoleon area, along the sea-walls, Theophanes Continuatos tells us of Theophilos' works between 827 and 842; and soon after of Basil's works, between 867 and 886. In particular, among Theophilos' buildings, we are told of Kamilas' apartments, in fact, the lower apartments, which I would place, as already said on other occasions, on the lower terrace of the Lower Palace, at 11. m. a.s.l., thus, in the area of the Loggia in the sea-walls. In Kamilas we know existed the oratory dedicated to the Virgin Mary and to the Archangel Michael⁵. This could thus be the chapel which the Boukoleon mosaic floor belongs to and the ninth century dating would then be quite befitting.

At the same time we can't surmise the later interventions in the same area, which leaving aside Basil's works, probably to be identified nearer to the Lighthouse Tower⁶, may be ascribed to Constantine VII Porphyrogenitos, between 913 and 959. The Loggia itself is I think most probably a tenth century addition to the original ninth century plan of an open terrace onto the sea-walls⁷.

Here were I think the apartments where Nikephoros Phokas was killed on Christmas Eve in 969. Now, one obscure Armenian manuscript, quoted only, to my knowledge, by the learned Bury in his History of the Eastern Roman Empire, tells us about the conspiracy against the emperor planned by his wife and the chief eunuch, hiding the killers in the nearby chapel of St. Michael Archangel.

This is, in my opinion, the chapel of the mosaic floor near the railway.

More work is necessary to understand if the mosaic itself is due to the initial planning of the chapel at Theophilos' time, thus in the first half of the ninth century, or to an eventual re-making at the time of the re-shaping of the open terrace, when the Loggia was built, probably in the first half of the tenth century. From there anyway, on that floor, the conspirators headed I think to kill Nicephoros Phokas on Christmas Eve of 969.

5 Th. Cont., Bonn, 143-46; P.G.CIX, 156 ff. Cfr. R. Janin, *Constantinople Byzantine, Développement urbain et répertoire topographique*, 2nd edition, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris 1964, 114-15.

6 The Baths of Basil I were placed by Nikolas Mesarites near the Lighthouse Tower, to the south-east of the chapel of the Pharos. Cfr. Th. Cont. *Vita Basilii* V.87, Ps-Sym.692, Geo. Mon. Cont. 845, Leo Gr. 258. For further discussion see R.J.H. JENKINS and C.MANGO, "The Date and Significance of the Tenth Homily of Photius" *DOP* 9-10 (1956), 125-40; P.MAGDALINO, "Observations on the Nea Ecclesia", *JÖB* 37 (1987), 51-64, spec. 56

7 Theoph. Cont. 447. Cfr. MILLINGEN (*Const. byz.*, 280). Cfr. G.U.S. CORBETT, The building to the north of the Boukoleon harbour called the "House of Justinian", in *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, 2nd report, ed. D. TALBOT-RICE, Edinburgh, 1958, 168-193.

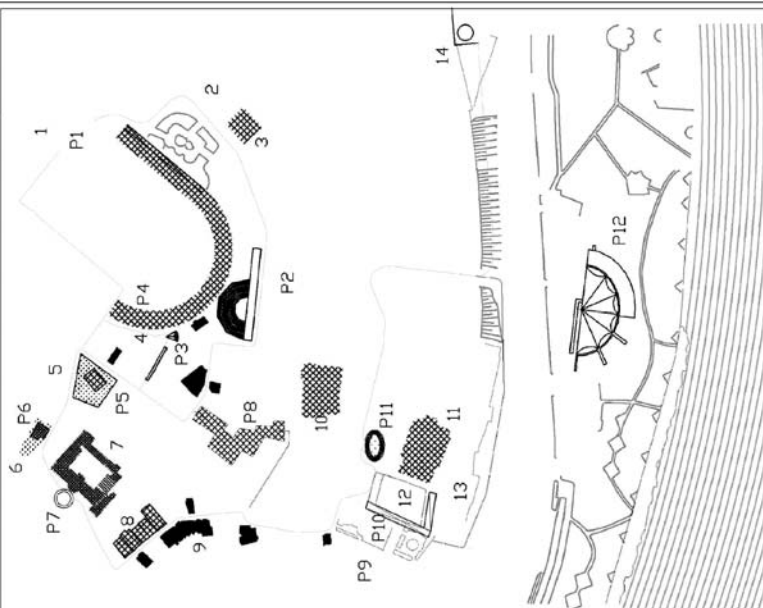
HISTORICAL SITES AND POINTS OF INTEREST	UNIVERSITA' TECNICA DI ISTANBUL / ASSOCIAZIONE PALATINA ISTANBUL MINISTERO PER I BENI E LE ATTIVITA' CULTURALI DIPARTIMENTO PER LA RICERCA L'INNOVAZIONE E L'ORGANIZZAZIONE centro progetti museali ROMA - ITALIA	POTENZIALITA' DEL PERCORSO	FOCUS POINTS AND ITINERARY IMPLEMENTATION
1 - Spina' monuments 2 - Byzantine Cistern 3 - Nakilbent Cami 4 - Hippodrome substructures 5 - Ozbekler Tekkesi (A) 6 - Ozbekler Tekkesi (B) 7 - Sokollu Mehmet Pasa Cami 8 - Byzantine substructures 9 - Wooden houses 10 - Catiadi Hanan 11 - St. Sergios and Bakkos 12 - Kucuk Aya Sofya Tekkesi 13 - St. Peter and Paul' ruins 14 - Boukoleon Harbour			P01 Urban Itinerary Project P02 Open Theatre for Public Events P03 Street Furniture for panoramic view point P04 Exhibition space in Hippodrome Substructures P05 Topographical Museum of the surroundings. P06 Community Centre, Library, Arts' Exhibition Hall, Guest rooms P07 Street Furniture for urban topography P08 Garden Furniture P09 Open museum of Urban Topography P10 Community Centre for recreational activities P11 Garden furniture P12 City Museum

Table: A

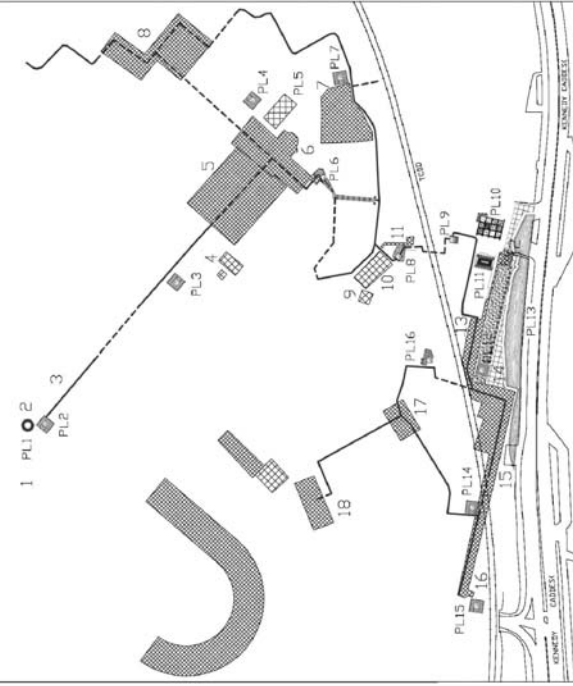
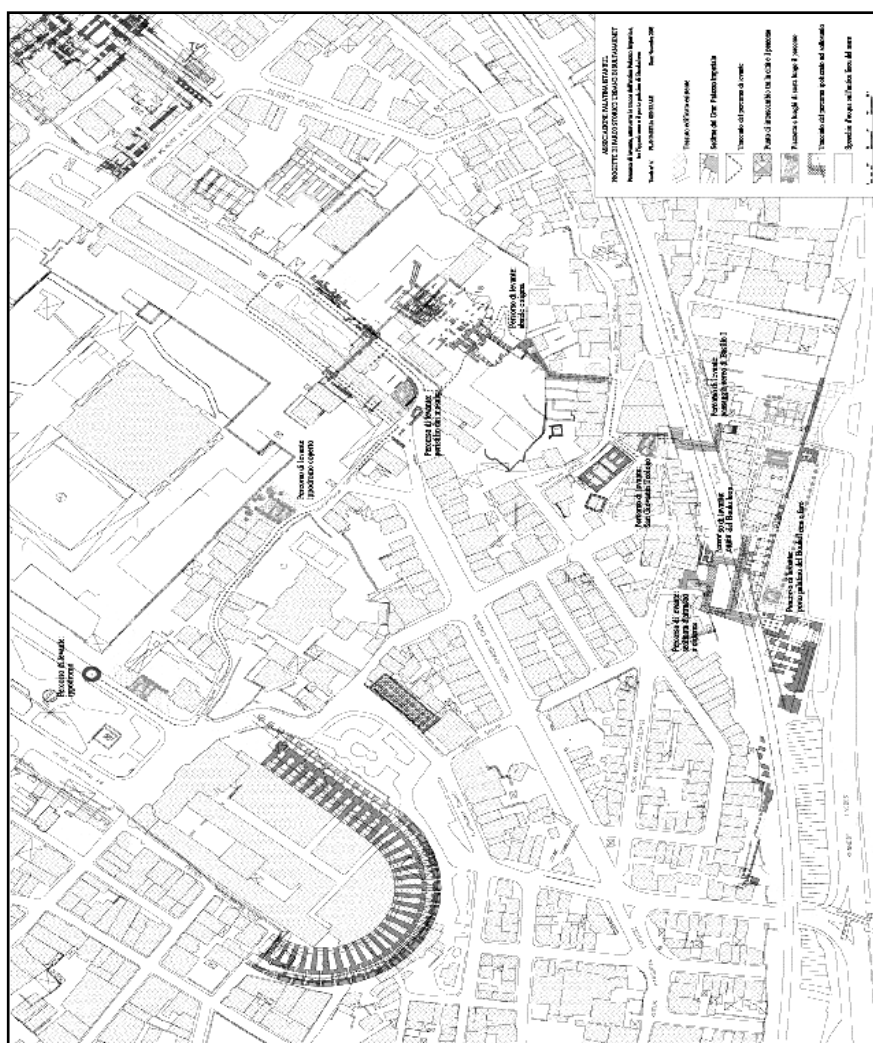
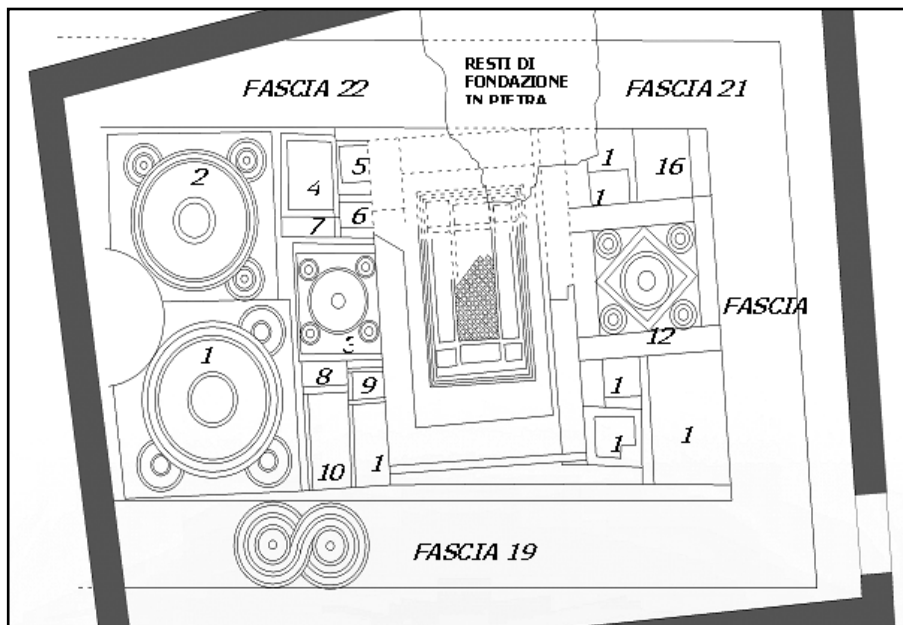
HISTORICAL SITES AND POINTS OF INTEREST	UNIVERSITA' TECNICA DI ISTANBUL / ASSOCIAZIONE PALATINA ISTANBUL POTENZIALITA' DEL PERCORSO DI LEVANTE	FOCUS POINTS AND EST ITINERARY IMPLEMENTATION
<p>1 - Spina' monuments 2 - Kathisma 3 - Kapali Mipodron/Criptoponticos (?) 4 - Turke, Hanaki 5 - Mozaic Dosheli Peristil Avlu 6 - Absidi Salon (?) 7 - Signa, Triconcos (?) 8 - Karianos (?) 9 - Mektep 10 - Kapl Agasi Mahmut Aga Camisi 11 - Basilios Irin hava pasaji 12 - Boukoleon Fener 13 - Boukoleon loca 14 - Boukoleon Palatino Kapsi 15 - Boukoleon Linari kapsi 16 - Boukoleon batindaki kemerleri 17 - Christotrichinos (?) 18 - Joustirianos (?)</p>		<p>PL1 Urban est itinerary project PL2 Kathisma accueilli, exhibition stand, book shop PL3 Kapali Mipodron accueilli, exhibition stand, book shop PL4 Absidi accueilli, exhibition stand, book shop PL5 Absidi coffe house, restaurant PL6 Absidi Fener accueilli, exhibition stand, book shop PL7 Signa/Triconcos accueilli, exhibition stand, book shop PL8 Kapl Agasi Mahmut Aga Camisi accueilli, exhibition stand, book shop PL9 Boukoleon Fener accueilli, exhibition stand, book shop PL10 Public garden PL11 Little square PL12 Boukoleon Palatino Kapsi accueilli, exhibition stand, book shop PL13 Boukoleon Palatino Kapsi, monumental place view PL14 Boukoleon Linari Kapsi accueilli, exhibition stand, book shop PL15 Boukoleon batindaki kemerleri accueilli, exhibition stand, book shop PL16 Christotrichinos accueilli, exhibition stand, book shop</p>

Table: B

Plan 1: Mosaic floor general plan and analysis samples identification

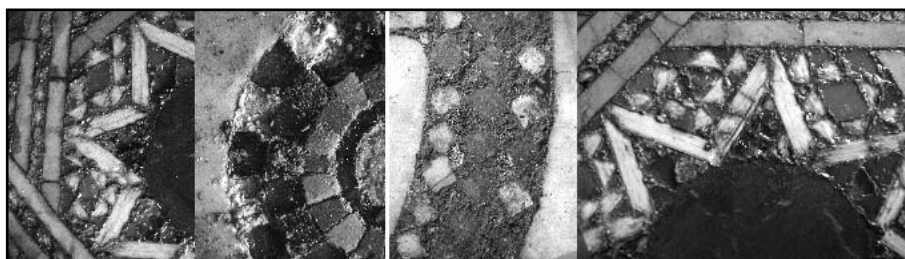

Fig. 1: Decorative details (photo by Arch. Cristina Brusaporci)

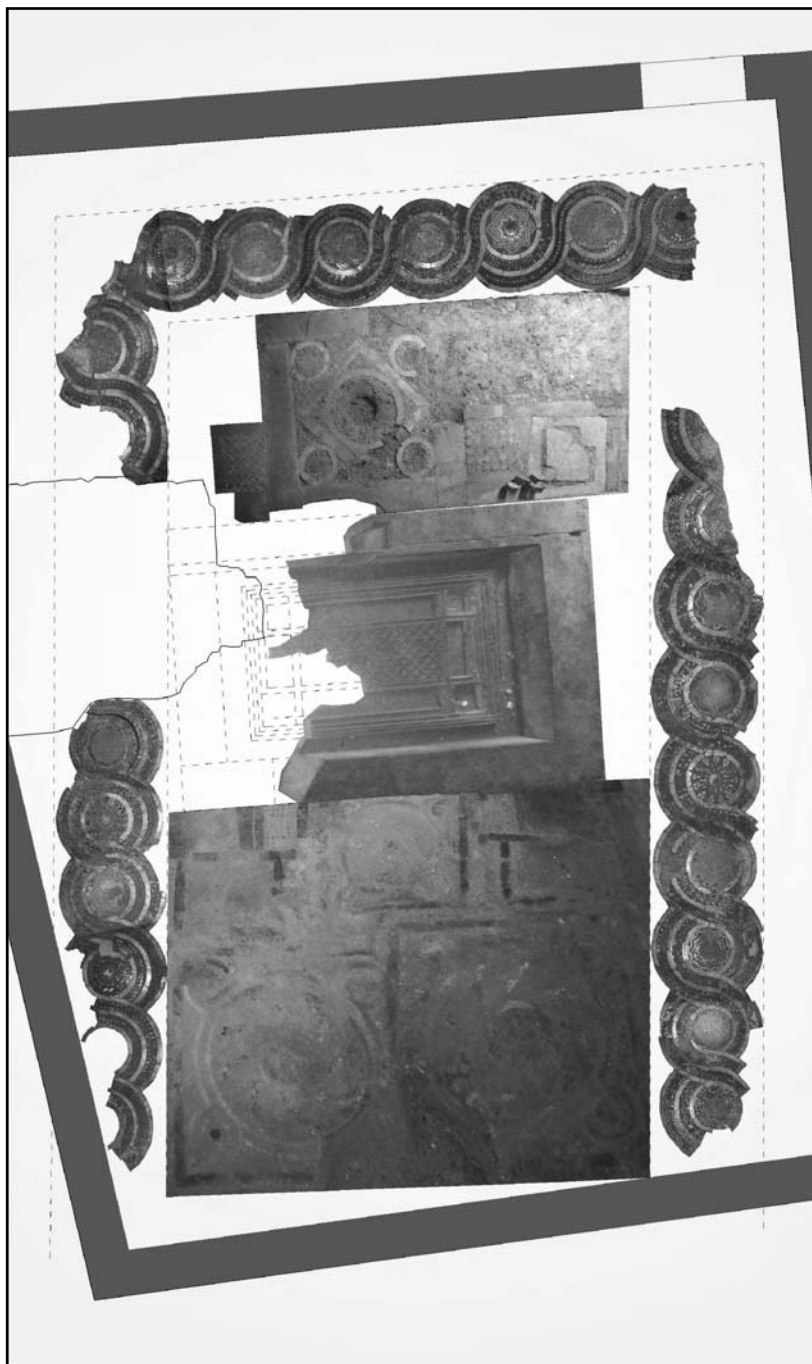

Fig. 2: Photo composition of the general area (by Arch. Cristina Brusaporci)

2006 YILI ERZİNCAN, ERZURUM, KARS VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Alpaslan CEYLAN*
Akın BİNGÖL
Yasin TOPALOĞLU

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın B.16.0.AMG.0.10.00.02./713.1.134261 sayı ve 15 Ağustos 2006 tarihli izinleri ile 14-24 Kasım 2006 tarihleri arasında Erzurum İli Şenkaya, Köprüköy ve Merkez ilçeleri, Erzincan İli Tercan İlçesi, Iğdır İli Merkez İlçesi, Kars İli Merkez ve Kağızman ilçelerinde yürütülmüştür.

Başkanlığım altında yürütülen çalışmalara, Yrd. Doç. Dr. Akın Bingöl, Araş. Gör. Yasin Topaloğlu, yüksek lisans öğrencisi Oktay Özgül, Yavuz Günaştı katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini Erzurum Müzesi arkeologlarından Hacer Kumandaş Yanmaz yürütmüştür. Özverili çalışmalarından dolayı meslektaşlarıma teşekkür ederim.

Yüzey araştırmalarına katkı sağlayan Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu-DPT¹ ve desteklerini bizlerden esirgemeyen Erzurum Müzesi Müdürü Mustafa Erkmen'e, Kars Müzesi Müdürü Necmettin Alp'a, Iğdır Meslek Yüksekokulu öğretim görevlilerinden Aslantürk Akyıldız'a, Sanat Tarihçisi Uzman Hasan Buyruk'a ve Coğrafyacı Oğuz Şimşek'e, Kağızman'dan Sait Küçük'e, Kars'tan Yavuz Yıldırım Öztürkkan'a, ve Erzurum Müzesi'nden Davut Kaya'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim².

* Doç. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Erzurum/TÜRKİYE.

+90 442 231 36 38 ceylanerzurum@hotmail.com

Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Kars/TÜRKİYE.

Araş.Gör. Yasin TOPALOĞLU, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Erzurum/TÜRKİYE.

1 Proje No:2005/05

2 Yüzey araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yaşar Sütbeyaz'a, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ümit Demir'e, Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Selami Kılıç'a, teşekkür ederim.

1998 yılından itibaren Erzincan, Kars ve Iğdır illerinde yürüttüğümüz çalışmalar sonucunda önemli tarihi ve arkeolojik verilere ulaşmış bulunmaktayız. Bu çerçevede 2006 yılı çalışmalarımızda çok verimli tamamlanmış ve bölgenin tarihî ve arkeolojisini aydınlatma açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

2006 Yılında Erzincan Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2006 yılında Erzincan bölgesindeki çalışmalarımız geçen yıl olduğu gibi Tercan İlçesi'nde yoğunlaşmıştır. Yüzey araştırmaları ne yazık ki bu yıl kısıtlı bir sürede gerçekleştirilmiştir.

Müftüoğlu Kalesi

Erzincan İli, Tercan İlçesi, Müftüoğlu Köyü'nün kuzeyinde ana kayaya yapılmış bir kaledir. Kale, deniz seviyesinden 1605 m. yüksekliktedir. Müftüoğlu Köyü ise 1567 m. yüksekliktedir. Kale, taş işçiliği olarak önemli bir yere sahiptir. Kalenin üzeri düzeltilmiştir. Düzeltilen kısımda, taşlar üzerinde oyuklar dikkat çeker. Bu oyuklar, 15 cm., 20 cm., 13 cm. çapında olup ortalama 8-10 cm. derinliğe sahiptir. Ana kayanın doğu tarafı uçurum olduğu için savunması kolaydır. Kalenin batı kesiminde kuru bir dere yatağı vardır. Bu dere yatağı, kalenin doğusundan gelip kalenin batısını dolandır. Kalenin kuzey kesimi tıraşlanarak düz bir alan oluşturulmuştur. Kalenin doğu kesiminde temel kalıntıları rahatça görülür. Ana kayanın uzantısında sur duvarları rahatça görülür. Kale doğu-batı doğrultusunda olup duvar kalıntıları sur yataklarıyla son bulur. Kalenin özellikle doğu kesiminde duvar kalıntıları belirgindir. Duvarlarda büyük ve iri taşlar kullanılmıştır. Taşlar kiklopik teknik ile oturturulmuştur. Taşların dış yüzeyi kabaca düzeltilmiştir. Kalenin kuzey kesiminde 3 m. derinliğinde bir kaçak kazı yapılmıştır. Kalenin güney kesimi daha yayvandır. Erzurum-Erzincan yolunun da bu kesimde bulunduğu görülür. Müftüoğlu Kalesi'nin batı ve güney kısmında kaya basamakları vardır. Kalenin yapısı ve bu kaya basamakları, Çayırılı İlçesi'ndeki Sırataşlar Kalesi ile büyük bir benzerlik gösterir. Kalenin kuzeyinde, yaklaşık 2 m. yüksekliğinde ana kayaya yapılmış sur duvarları vardır. Kalenin güneyinde ilginç bir kaya çanağı vardır. Güneyde sunak alanı diyebileceğimiz çukurlar mevcuttur. Bu çukurlardan batıda olanı 27 cm. çapındadır. Doğuda olanı ise 30 cm. çapında, 25 cm. derinliğindedir. Bu iki çukur arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 2 m.dir. Bu sunak alanda toplam 3 adet sunak vardır. Bu kesimin büyük ihtimal ile kalenin tapınak alanı olduğu düşünülür. Kalenin bir özelliği ise kuzey ve batı yönünde bir dere yatağının olmasıdır.

Ağbaba Kalesi

Erzincan İli, Tercan İlçesi'nin, 2 km. güneydoğusunda, Akbaba Köyü'nün hemen kuzeybatısında yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kale hayvancılık ve tarım açısından oldukça elverişli bir konumdadır. Keramik verileri İlk Tunç Çağından başlayıp, Demir Çağı ve az sayıda Ortaçağ'a tarihlendirilmektedir. Kale duvarlarının kalenin çok sarp olması ve bölgenin sert bir iklime sahip olması nedeni ile yıkıldığı düşünülmektedir. Ana kayaya oyulmuş sur temelleri vardır. Tepenin üst kısmı tıraşlanmıştır. Kalenin üst kısmında küçük bir sur kalıntısı vardır. Ancak buranın sonradan oluşturulduğu düşünülmektedir. Kale doğu-batı doğrultusunda yapılmıştır. Kale deniz seviyesinden 1690 m. yüksekliktedir. Kaleden aşağı doğru inildikçe Ortaçağ yerleşmelerinin sıklaştığı görülür. Kalenin üzerinde ise daha erken dönemlerde yerleşildiği anlaşılar. Kalenin güney kesiminde sur kalıntılarına rastlanabilmektedir. Kalenin batısı ve kuzeyi oldukça sarpıtır. Savunması oldukça kolay bir kaledir. Bu yüzden fazla sur yapılmamıştır. Kalenin doğusunda da belirgin bir şekilde sur kalıntıları görülebilmektedir. Kaleye çıkış doğu tarafındandır. Zaten kuzey ve güneyinde dere yatakları ile oluşturulmuş doğal bir savunma vardır. Tercan ile Akbaba Köyü arası 13,5 km.dir. Akbaba Kalesi'nin hemen batısında Tercan Barajı'nın batısında Köroğlu Kalesi vardır. Akbaba Kalesi bu kale ile karşılıklı yapılmıştır. Bu iki kalenin aynı döneme ait olduğu düşünülmektedir.

Şirinlikale

Erzincan İli, Tercan İlçesi'nin 50 km. güneydoğusunda yer alan kaleye, Tercan'dan Çat'a giden yol ile ulaşılır. Karasu'dan sonra, Kurukol ve Yalınkaya köyleri geçilir. Yaylayolu, Göktaş ve Beşgöze köylerinden Tuzluca'y'a ulaşılır. Tuzluca'y'ın paralelindeki Şihköy Deresi kıyısında yükselen Şirinlikale'ye ulaşılır. Üst tarafı kayalık, doğu ve güney yanı nehir yatağından 50 m. yüksekteki kale tepesi dik bir uçuruma iner. Güneybatıda dikkat çeken uçurum doğal bir koruma sağlamaktadır. Kale Urartu kaleleri içerisinde uygun bir yerdedir. Şirinlikale, Fahri Işık'ın başkanlığındaki bir ekip tarafından yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Şirinlikale'de Urartu ve Ortaçağ yerleşmesi görülmektedir. Kalede ve tam karşısında, nehrin doğu kıyısındaki tepede de Urartu seramiği bulunmakla birlikte, kalede hiçbir duvar kalıntısı kalmamıştır. İç kalenin kuzey kenarında, tahkim duvarlarından heybetli bir parça Ortaçağ'dan kalmaktadır. Şirinlikale, inşaat bakımından Urartu karakteri göstermektedir. Kaya platosunun kuzeyinde, depo biçiminde oyulmuş iki sarnıç ve iç kalenin doğusundaki kuzey ve güney kaya tünelleri, Urartu kale inşaatının orijinal eserlerindendir. Ayrıca doğudaki iç kalede, kaya kütesine yapılmış iki Urartu kaya mezarı vardır.

Şirinlikale’de bulunan iki kaya mezarından ilki tepenin sarp doğu yamacı dibinde, düzeltilmiş kaya yüzündedir. Mezarların baktığı Şihköy Deresi yönünden kolaylıkla ulaşılabilen iki odalı mezar, işçilikte niteliklidir. Mezara girişi sağlayan düzgün dikdörtgen kapı, içten ve dıştan bir silmeyle çevrelenmiştir. 0,60x0,93x1,23 m. ölçülerindeki girişle, boyutları 2,75x3,60x2,10 m. olan ana odaya geçilir. Karşılaşılan ilk döşeme, mezar tabanında kapıya yakın açılmış 0,20x0,40x0,10 m.lik bozuk dikdörtgen biçimli bir çukurdur. Odanın güney duvarı boyunca 0,40 m. aralıklarla, 0,10 m. çapında altı oyuk dizilmiştir. 0,68x0,95x1,27 m. boyutlarındaki arka oda girişi, arka duvarın güney yanına çekilmiştir. Yaklaşık kare biçimli arka oda 3,80x3,90x2,25 m. ölçülerindedir. Ana odadan 0,25 m. derindeki arka odaya basamak işlevindeki eşikle inilir. Odanın kuzeydoğu köşesi büyük tahribata uğramıştır. İkinci mezar; aynı kayalıkta, ilk mezarın güneyinde bulunan kaya mezarı, doğuya doğru bakmaktadır. Bir silmeyle üç yandan çevrelendiği anlaşılan 0,70x0,30x1,0 m. ölçülerindeki kapıdan, 0,20 ve 0,40 m. yüksekliğindeki iki basamakla mezara inilir. 3,12x3,85x2,15 m. ölçüleri olan ana odanın yüksekliği, tavanın kötü işçilikli ilk 2,00 metresinde 2,20 m.yi bulur. Bu kesim dışında işçilik niteliklidir. Mezarın arka duvarının ortasına, 2,12x1,95x1,40-1,70 m. boyutlarında, mezar enince uzanan, 0,40 m. yüksekliğinde bir basamakla çıkılan bölüm açılmıştır. “Eyvan”ın arka duvarı önünde iki sıra hâlinde dizili 14 oyuğun çapları, 5-8 cm. arasında değişmektedir. Ana odanın kuzey köşesinde 0,25x0,30x0,13 m. boyutlarında dikdörtgen bir çukur, bu kesimde uzanan basamağın her bir başında da birer oyuk yer alır³.

2006 Yılında Erzurum Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2006 yılında Erzurum bölgesindeki çalışmalarımız Merkez, Şenkaya, Köprüköy ilçelerinde yoğunlaştırılmıştır.

-
- 3 F. Işık, “Şirinlikale, Bilinmeyen Bir Urartu Kalesi ve Doğu Anadolu’daki Yaratıcı Dağ Topluluğunun Kaya Anıtları Hakkında İzlenimler-Sirinlikale, Eine Unbekannte urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schqoferischen Bergvolks ostanatoliens”, *Bellefen* LI-200, Ankara 1987, s. 497-534., A. Ceylan, “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in the Iron Age”, *Anatolian Iron Ages 5, Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van. 6-10 August 2001*, (Eds. A. Çilingiroğlu-G. Darbyshire) s.21-29, London, 2005, s. 24. N. Çevik, *Urartu Kaya Mezarları Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara, 2000, s. 120-121., N. Çevik “Urartu Kaya Mezarlarında Ölü Kültüne İlişkin Mimari Elemanlar”, *Türk Arkeoloji Dergisi-XXXI*, Ankara, 1997, s. 419 vdd.

Değirmen Mevkii

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi'nin yaklaşık kuş uçuşu 5.82 m. güneydoğusunda olup Çatalkom mevkiinde yer alır. Deniz seviyesinden 2287 m. yüksekliktedir. Doğudan, değirmene doğru dağdan gelen bir yol vardır. Su kaynağının yetersiz olmasından dolayı, değirmen işlevini sonradan yitirmiştir. Değirmenin çevresinde yerleşme yoktur ve değirmen kullanıma elverişli değildir. Bölgenin yaz aylarında kurak olmasından dolayı değirmen yapılmıştır. Günümüzde işlev görmemektedir.

Murathan Yerleşmesi

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi, Çatalkom Değirmeni'nin 800 m. kuzeyinde yer almaktadır. Şenkaya'nın kuş uçuşu 5 km. güneydoğusundadır. Dağ yolu ile dere yatağından, Selim'e giden yol üzerinde bulunmaktadır. Kuzeyinden ve güneydoğusunda gelen derelerin buluşma noktasına yapılmıştır. Kare planlıdır. Dağ yollarını kontrol amaçlı yapılmıştır. Geç dönem keramik buluntularına rastlanır. Han duvarları çok fazla tahrip olmuştur. Birkaç sıra taş izine rastlanır.

Kızıltaş Mağara Yerleşmesi

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi'nin 4.70 km. güneydoğusunda Murathan'ın 500 m. batısında yer alır. 2118 m. yükseklikte yer almaktadır. Doğal bir mağaradır. Mağaranın önü taşlarla örülerek bir yerleşme alanı oluşturulmuştur. 4.30 m. derinlikte olup duvar kalınlığı 2.25 cm.dir. Taşların büyüklüğü 0.90–1 m. arasındadır. Mağaranın hemen üst kısmında ana kayaya işlenmiştir. Yerleşmenin taşları yarı işlenmiş kiklopik tarzıdır. Taşların arası küçük taşlarla doldurulmuştur. Bu duvar mağaranın güney kısmını örter. Yerleşme, Şenkaya'dan Selim'e giden yol güzergâhını kontrol eder. Yerleşme 18 m. uzunluğunda ve 6 m. derinliğindedir. Mağara yerleşmesinin batı tarafında doğal bir mağara daha vardır.

Şenkaya-1 Kalesi

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi'nin doğusunda ve 2396 m. yükseklikte yer almaktadır. Kars İli, Arpaçay İlçesi, Polat Köyü'nde bulmuş olduğumuz kale ile örtüşür. Kalenin girişi batı kesimde olup kuzey ve kuzeybatı tarafı 6–10 m. arasında değişen blok kayalar üzerine oturtulmuştur. Giriş yaklaşık olarak 1.80 m.dir. Üst kısmında savunma duvarları yapılmıştır. Ancak kaçak kazılar sonucu tahrip olmuştur. Kapının batı tarafında bir avlu yapılarak giriş güçlendirilmiştir. Kale

duvarları yaklaşık olarak büyük sal taşlardan oluşturulmuştur. Ortalama 1–1.20 m.dir. Doğu Anadolu'nun en yüksek kalelerinden biridir (2396 m.). Duvar kalınlığı yaklaşık olarak 2 m.dir. Bu kale M.Ö. II. binyıl halkının hayvancılığa ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir. Taşların uzunluğu yaklaşık olarak 1.40–1.50 m., yükseklikleri 50–80 cm.dir. Taşların dış yüzeyleri düzeltilmiştir ve kalenin taşları kiklopik teknikte örülmüştür. Kalenin doğu tarafındaki duvarlar daha geniş şekilde yapılmıştır. Bunun sebebi ise kalenin doğu tarafını savunmak açısından zor olmasıdır. Sur duvarlarının yüksek olduğunu gösteren en büyük özellik ise sur duvarlarına bindirilen iç taşların bir sıra kaydırılarak basamak oluşturulmasıdır. Ayrıca bu kalenin doğu tarafındaki duvarların yüksekliğini gösterir. Surun doğu duvarlarına çıkış basamakları batı ve kuzeyde iki sıra hâlinde yapılmıştır.

Şenkaya-2 Kalesi

Erzurum İli, Şenkaya ilçe merkezinin 300 m. kuzeyinde yer almaktadır. Şenkaya Kalesi 2, büyük sal taşlardan yapılmış bir kaledir. Kalenin yüksekliği 1888 m.dir. Şenkaya Kalesi bu kalenin güneydoğusunda yer almaktadır. Ana kayanın üst kısmına büyük blok taşlardan yapılan bir kısım vardır. Kalenin güney kısmına teraslama yapılmıştır. Kalenin duvar kalınlığı 2.50–2.70 m. arasındadır ve kale oval planlı bir yapıya sahiptir. Burada da çok sayıda kaçak kazılar yapılmıştır. Kalenin kuzey kesimindeki taşlar daha büyüktür ve 2 m. uzunluğunda 1.10 m. eninde büyük taşlar kullanılmıştır. Kalenin güney eteğinde ikinci bir sur duvarı bulunur. Kale kapısının kalenin batı kısmında yer almasından dolayı kaleye yapılacak saldırılar kolayca önlenebilmektedir. Kalenin batı kesiminde de yüksek taşlardan oluşan bir sur yapısının oluşturulmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca kalenin batı kısmında kiklopik tarzda teras duvarlarının yapıldığı görülmektedir. Kalenin güney sur duvarlarının ayakta kalan kısmının uzunluğu 3 m.dir ve kale surları oldukça tahrip olmuştur.

Şenkaya Kalealtı Yerleşmesi

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi, Şenkaya Kalesi'nin altındaki yerleşme duvar örgüsü ve keramik vardır. 2045 m. yükseklikte yer almaktadır. Şenkaya Kalesi'nin hemen güneyinde aşağı doğru inerken yer alır. Çok az sayıda keramik ve duvar kalıntısı bulunmaktadır. Rüzgârdan ve kışın etkisinden korunabilen bir konumda yapılmıştır.

Köroğlu Kalesi

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi'nin batısında "Timur Kışlası" olarak ifade edilen yerin kuş uçuşu 1.5 km. kuzeyinde, Teketaş'ın 1.725 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Kalenin kuzey ve kuzeybatısı sarp uçurum ve sudur. Doğusundan modern Oltu-Gaziler karayolu geçmektedir. Günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuş olan kalenin bulunduğu tepelik alanda kaçak kazılarla birlikte doğal bir kayma sonucu büyük bir tahribat vardır. Muhtemelen küçük bir gözetleme kalesi vardır. Yaklaşık 1449 m. yükseklikte yer almaktadır. Köroğlu Kalesi sarp bir kale olmakla beraber kalenin Lahsor Deresi'ne bakan kısmı uçurumdur.

Puruttepe Kalesi

Erzurum İli, Şenkaya İlçesi, Şenyurt Köyü'nün yaklaşık olarak kuş uçuşu 2 km. kuzeybatısında Güzelyayla Köyü'nün 1.50 m. güneyinde yer alır. Erzurum-Tortum Karayolları Bakımevi Onarım Merkezi'nin güneydoğusunda yaklaşık olarak anayola 500 m.lik bir mesafede yoldan 70 m. yükseklikte doğal bir tepenin üzerinde yerleşmenin var olduğu tespit edilmiştir. Yapmış olduğumuz yüzey araştırmasında tepenin kuzeybatı eteklerinde yerleşim olduğu ve yerleşmenin güneydoğusunda yükselen tepenin üstünde de savunma amaçlı bir yerleşmenin var olduğunu tespit ettik. Tepenin üstünde savunma amaçlı olduğunu düşündüğümüz mimari kalıntılar temel seviyesinde (5.15 m.) görülmüştür. Kaçak kazılar yapılmış olup bu kaçak kazının giriş kısmında temel izlerine rastlanmıştır. Kaçak kazının bir kısmında yaklaşık 5.15 m. derinliğe ulaşılmış ve buradan bir tünel açılarak yerleşmenin alt tarafına geçilmiştir. Kaçak kazı alanlarında inceleme ve materyal toplamada elde ettiğimiz keramikler Geç Kalkolitik, İlk Tunç, Erken Demir ve Orta Demir Çağı keramikleri bulunmuştur. Zengin bir merkezdir. Kaçak kazılarda çok sayıda çanak-çömlek kırıkları toplanmıştır. Tepe güneyinde dağ silsilelerine bağlanmaktadır. Kuzeyinden geçen Gürcü Boğazi'nı da kontrol altında tutmaktadır.

Şendurak Kalesi

Erzurum İli, Oltu İlçesi, Subatık Köyü'nün kuş uçuşu 1.86 km. kuzeyinde ve 2200 m. yükseklikte yer alır. Zemin deniz seviyesinden 1788 m. yüksekliktedir. Bölgeye hâkim bir tepeye konulan kale stratejik açıdan önemli bir kaledir. Bölgenin yüksek kalelerinden birini oluşturmaktadır. Kalenin sur duvarları harçlı olarak yapılmış ve yapısal olarak Ortaçağ özelliği göstermektedir.

Aras Yerleşmesi

Erzurum İli, Horasan İlçesi'nin en uç sınırında, Aras Nehri'nin kenarında bulunan yerleşme Tavşancık ile Pirali köyleri arasında Taşlıgüney'in güneyinde yer alır. Erzurum–Kars güzergâhının Karaorgan Deresi'nin Erzurum giriş kısmında bulunan yerleşme yolun kuzeyinde yükselen kireçtaşı bir tepenin üzerinde yer alır. Yerleşmenin güney kesiminde Aras Irmağı ve modern Erzurum–Kars yolu geçer. Yerleşmenin 2 katlı bir şehir yerleşmesi olduğunu düşünmekteyiz. Bu iki katlı yerleşmede (çok katlı) yaklaşık derinlik olarak ayakta kalan kısım 21 m. derinlikte holün sağ ve solunda çok sayıda yerleşme tespit edilmiştir. Bu yerleşmenin güney kısmı kireç ve kumtaşı olması nedeniyle akmış durumdadır. Alt ve üst katlar arasında bağlantı olan yerleşmeler vardır. Ocak yerleri ve nişlerin çok sayıda yapıldığı yapılar vardır. Bu yerleşmenin alt tarafında 7 m.lik yerleşmelerin olduğu tespit edilmiştir. Giriş yaklaşık olarak 2.5 m.dir. Zeminin denizden yüksekliği 1517 m.dir. Yerden 63 m. yüksekliktedir.

Şıpsıp Yerleşmesi

Erzurum-Kars karayolunun üzerinde bir kaya sığınağı özelliği taşımaktadır. Batısından geçen dere ve çevresinde bulunan otlaklarla kaplı olan merkez yerleşmeye son derece elverişlidir. Kaya sığınağının doğu kesimi dağlık alanı oluşturmaktadır. Yerleşim Paleolitik Çağ özelliği göstermektedir. Merkezde bulunan veriler değerlendirilmektedir⁴.

Köprüköy, Kaptır Kalesi

Erzurum İli, Köprüköy İlçesi'nde, kaya basamaklı su tüneli ve kaya odaları bulunan kalenin günümüzde herhangi bir mimari özelliği ne yazık ki kalmamıştır. Kale yapısal özellikleri bakımından Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı özelliği taşımaktadır. Kalede hâlen özelliğini taşıyan 40 civarında kaya basamaklı su tüneli bulunmaktadır. Ayrıca kalede ulaşımı tamamen kaybolmuş iki odalı bir kaya odası da bulunmaktadır.

2006 Yılında Kars Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2006 yılı Kars bölgesi yüzey araştırmaları Merkez ve Kağızman ilçelerinde gerçekleştirilmiş ve şu merkezler tespit edilmiştir.

4 H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 1 vdd.

Kızlar Kalesi

Kars İli, Kağızman İlçesi, Çeperli Köyü'nün 6 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2011 m. yüksekliğindedir. Yapısal olarak iç kale oldukça büyük taşlardan yapılmış olup dış surların da olduğu düşünülmektedir. Ancak bu dış surların tahrip olması nedeni ile günümüze kadar ulaşamadığı düşünülmektedir. Kalenin sur kalınlığı yaklaşık olarak 3 m.dir. Kiklopik tekniktir. Taşların ön yüzleri düzeltilmiş olup arka yüzleri olduğu gibi bırakılmıştır. Kale özenli bir şekilde yapılmıştır. Kalenin giriş kapısı doğu tarafında yer almaktadır. Teknik olarak kare planın dışına çıkmıştır. Kalenin ilginç bir mimari yapısı vardır. Kalede çok az sayıda keramik buluntusu mevcuttur. Kalede çok sayıda kaçak kazı yapılmıştır. Kalenin en büyük özelliği surlarında büyük taşların kullanılmış olmasıdır. Ancak ortada ana bir kale bulunmaktadır. Bu kalenin duvarlarının testere dişleri ile oluşturulmuş, savunma amaçlı bir kale olduğu düşünülmektedir. Bu küçük kalenin tapınak alanı olma ihtimali yüksektir. Kaleye güney ve kuzeybatısındaki yollar yardımı ile ulaşılır. Kalenin güney eteğinde oval plan gösteren yapılar vardır. Kalenin kuzey kesiminde de savunma amaçlı olduğu düşünülen oval bir yapının mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Kale çok yüksekte yer almaktadır. Kaleden daha yüksek kesimde Çırçır Dağı'nda 2300 m. yükseklikte bir kalenin daha var olduğu köy halkı tarafından beyan edilmiştir. Keramik buluntuları arasında, Urartu keramiğine yakın keramikler vardır. İlk Tunç Çağına ait keramik buluntularının daha fazla olmasına rağmen yapısal olarak kale, Erken Demir Çağı özelliği taşımaktadır. Kale duvarlarında harç kullanılmamıştır.

Çamuşlu, Kaya Panoları

Kars İli, Kağızman İlçesi'nde Yazılıkaya'nın üstünde Çamuşlu Yaylası'nda bulunan kaya panosunda iki dağ keçisi tespit edilmiştir. Kabartma olarak yapılan dağ keçilerinden büyük olan 80 cm. boyunda, 60 cm. enindedir. Diğer Dağ keçisi ise daha küçük boyutludur.

Ağca Kalesi

Kağızman'ın yaklaşık 40 km. uzağında Ağcakale Köyü'nde yer almaktadır. Kalede yaptığımız incelemelerde kalenin yapısal olarak Ortaçağa ait olduğu anlaşılmaktadır. Sur duvarlarının yapımında kireç harcı kullanılmıştır. Kale duvarlarındaki taşlar orta boyda ve işçiliksizdir. Sur duvarlarının yüksekliği günümüzde 5-6 m.yi bulmaktadır. Kalenin alt kısmında mezarlık alanları bulunmaktadır.

2006 Yılında Iğdır Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

Iğdır bölgesinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında şu merkezler belirlenmiştir.

Aşağı Aktaş Kalesi

Iğdır İli, Karakoyunlu ilçe merkezinin yaklaşık 15 km. güneydoğusunda, Aktaş Köyü'nün güneybatı tarafında, Ağrı Dağı'nın kuzeyinde, Ağrı Dağı'ndan ovaya akan lavların oluşturduğu tepeciklerden ovaya hâkim bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Bugün büyük bir oranda tahrip olan kale tepenin üzerindeki düzlük bir alana inşa edilmiş olup ovayı kontrol altında tutmaktadır. Kalenin oturduğu tepenin etrafı kalın sur duvarlarıyla çevrilmiş olup surların çevrelediği bu alana giriş iki kapı ile sağlanmaktadır. 2.30 m. genişliğinde olan bu kapılardan bir tanesi kuzeyde yer almakta olup ovadın kaleye girişi sağlayan ana kapıdır. Diğer kapı ise kuzeybatıda yer almaktadır. Bu kapı da iki derin vadinin birleştiği ve mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılan vadiye açılmaktadır. Üç yanı derin vadiyle çevrili olan kalenin sur duvarlarının kalınlığı 2 m. ile 2.65 m. arasında değişmektedir. Oturduğu tepenin konumu itibarıyla girinti ve çıkıntılar oluşturarak dalgalı bir şekilde devam eden sur duvarlarının uzunluğu 1000 m.yi geçmektedir. Kalenin bir tanesi batıda iki vadinin birleştiği alana hâkim, girişin hemen solunda oldukça büyük ölçülerde inşa edilmiş olan kulesi, diğeri ise bu kuleye oranla daha küçük ölçülerde inşa edilmiş ve Ağrı dağlarının kuzey yamaçlarına bakan iki kulesi mevcut olup bu kulelerden batıdaki bir yıkıntı hâlinde, tepe görünümündedir. Ağrı Dağı yamaçlarına bakan diğer kule ise, temel seviyesinde seçilebilmektedir.

Sürmeli Köyü Kalesi

Iğdır İli, Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 14.5 km. kuzeydoğusunda, Sürmeli Köyü'nün 400 m. doğusunda, asfalt yoldan takiben 1 km. içeride, Sürmeli Çukuru'nun tam başlangıç noktasında, Aras Nehri'ne hâkim üçgenimsi bir alan üzerinde yer almaktadır. Kaynaklarda değinilmeyen kalenin ilk inşa evresi bilinmektedir. Karakale'nin oturduğu düzlüğün yaklaşık 2 km. batı ucunda bulunan kalenin hemen altından Aras Nehri geçmekte olup kale bütün bir boğazı görecektir şekilde inşa edilmiştir. Kalenin Aras Nehri'ne bakan kuzey tarafı çok yüksek sarp kayalıklarla çevrili olup kaleye giriş güney taraftaki düzlükten sağlanmaktadır. Bir duvar kalıntısı dışında büyük oranda harap olan kale surları, diğer kalelerden değişik bir örgü sistemiyle inşa edilmiştir. Kalan izlerden duvarların etrafı iri

taşlarla örülmüş, iç taraflar küçük moloz taşlar ve çamur harçlarla doldurulmuştur. Kalenin oturduğu uç taraftaki bu üçgenimsi alan, güneydoğu taraftan “L” şeklinde çeviren surların kalan izlerinden, surun başlangıç kısmı olan batı taraftan, girişin yanından ve L’yi meydana getiren dirsekte olmak üzere üç adet yuvarlak kuleyle desteklendiği kalan izlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Geniş bir vadi ve boğazı kontrol altında tutan bu kale Aras Nehri’ne doğru eğimli bir yapıda olup surlarla çevrili bir alan içerisinde niteliği anlaşılamayan yine taş ve toprak dolgulu duvarlarla örülü bir takım temel izleri görülebilmektedir.

Yüceotağı Kalesi

İğdır İli, Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 20 km. güneyinde, Yüceotağ Köyü’nün kuzeybatısında, bölgeye hâkim bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin hangi uygarlık zamanında ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Kaynaklarda adına değinilmeyen kalenin, ilk inşa evresi hakkında da herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kale kuzeye doğru daralan üçgen bir alan üzerine kurulmuştur. Kale üç taraftan derin ve yüksek kayalıklarla çevrilmiş olup sadece güney kısımdan düzlüğe açılmaktadır. Çevresinde eski yerleşim izleri görülen kalenin kontrol ettiği coğrafi alanın özelliğinden dolayı çok önemli bir yerde olduğu ve bu nedenle bölgeyi ele geçiren kavimler tarafından önemli bir üs olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Güney taraftan düz bir araziden ulaşılan kalenin giriş kısmı, yuvarlak bir kule ile desteklenmektedir. Bu silindirik şeklindeki kule tam orta tarafa yerleştirilmiş olup kulenin sağında ve solunda uzanan duvarlar devam etmeyip doğal kayalıklarla son bulmaktadır. Kaleye geçit veren kapı ise silindirik kulenin solunda batıya düşen tarafın uç kısmında yer almaktadır. Kale alanına girilince karşımıza çıkan kalıntıların muhtemelen kale içindeki yerleşime ait kalıntılar olduğu, sivil ve askerî amaçlarla inşa edildiği fikrini taşımaktayız. Bu iç taraftaki kalıntılar temel seviyesinde olup kesin bir fikir edinmemiz için yeterli verileri ortaya koymaktadır.

Katırlı Kalesi ve Su Göleti

İğdır İli Tuzluca İlçesi’nin 32 km. güneyinde bulunan Katırlı Köyü’nün hemen doğusunda köye ve doğaya hâkim bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Yöre tarihi açısından önem arz eden ve civarındaki Aslanlı, Gedikli, Yağlı kalelerine merkez üs vazifesi gören kalenin güneyinde Yassıbulak, batısında Güllüce-Mollakamer, kuzeyinde Yağlı, Doğanyurt köyleri yer almaktadır. Güneyden eğimli bir yolla

ulaşılabilen kalenin, doğusundaki Aşık Hüseyin Kalesi'nde olduğu gibi küçük bir su göleti bulunmaktadır. Kale alanı içerisinde ev olabilecek küçük mimari kalıntılarının yanında daha büyük toplumsal uzun dikdörtgen ve kare planlı yapıların kalıntıları da dikkatleri çekmektedir.

Yağlı Kalesi

İğdır İli, Tuzluca İlçesi'nin 46,5 km. güneydoğusunda, Yağlı Köyü'nün kuzeyinde, Gülahmet Köyü ile Yağlı köyleri arasında bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin bulunduğu tepe kuzey ve batı taraftan tamamıyla ovaya hâkim olup doğuda Doğanyurt Deresi vadisi ile güneyde Katırlı Kalesi'ne bakmaktadır. Kalenin yapıldığı tepe oldukça büyük olduğundan mimari yapılanma özellikle ovaya hâkim kayalık uçta görülmektedir. Kaleden günümüze çok az bir kalıntı ulaşmıştır.

Üçkaya Kalesi

İğdır İli, Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 11 km. güneydoğusunda, Buruksu Köyü ile Üçkaya Köyü arasında, yöreye hâkim çok yüksek olmayan bir tepe üzerinde bulunan eski bir yerleşimin kalıntısıdır. İlk inşa evresi bilinmeyen kalenin bulunduğu konum, kapladığı alan ve kullanılan malzeme açısından Urartulara kadar uzanabileceği tahmin edilmektedir.

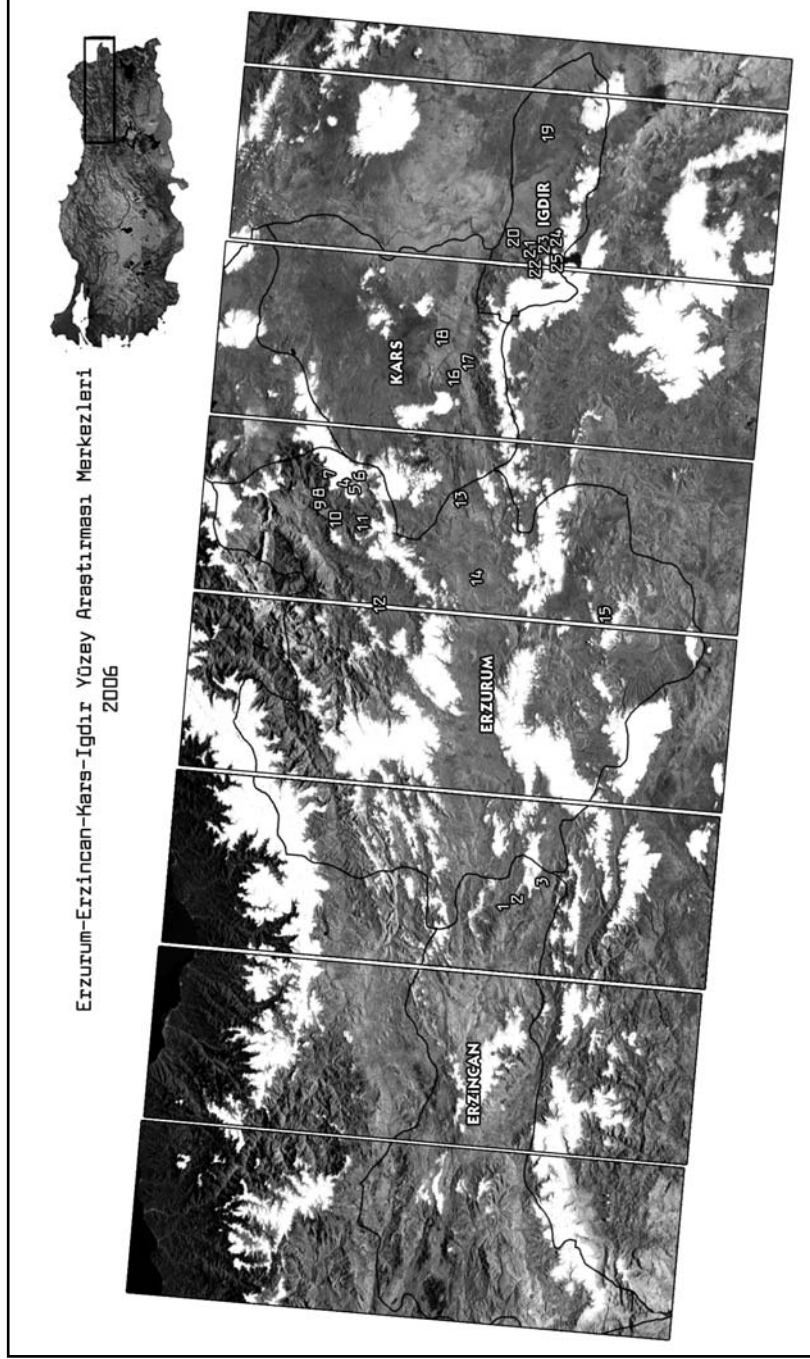
Zarif Kalesi

İğdır İli, Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 33 km. güneyinde, Sinekler olarak bilinen köy ve mezra yerleşimlerinin oluşturduğu büyük ve sulak bir vadiye bakan Zarifane Köyü'nün güneybatısında, yüksek bir tepe üzerinde kurulu bir kaledir. Bugün tamamıyla yıkılmış olan kale vadiye hâkim bir nokta üzerine inşa edilmiştir. Kale üç yönden doğal savunmaya elverişli olup, batı yönden düzlüğe açılmaktadır. Günümüze ulaşan izlerden kalenin tam planı hakkında bir fikir edinmek güçtür. Ancak, kalenin suya yakın oluşu ve sulak bir vadiye bakışı ile konumu itibarıyla ve 2 m.ye yaklaşan sur izlerinden Urartu kalelerinin genel özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

2006 yılı çalışmalarımızda tespit ettiğimiz; Erzurum Şenkaya İlçesi, Penek Kilisesi, İğdır Kul Yusuf Kümbeti (Çakıltaş) gibi kültür varlıkları üzerinde detaylı yayın çalışmaları ekibimizin sanat tarihçisi üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Harita'da Gösterilen Merkezler

1. Müftüoğlu Kalesi
2. Ağbaba Kalesi
3. Şirinlikale
4. Değirmen Mevkii
5. Murathan Yerleşmesi
6. Kızıltaş Mağara Yerleşmesi
7. Şenkaya-1 Kalesi
8. Şenkaya-2 Kalesi
9. Şenkaya Kalealtı Yerleşmesi
10. Köroğlu Kalesi
11. Puruttepe Kalesi
12. Şendurak Kalesi
13. Aras Yerleşmesi
14. Şıpsıp Yerleşmesi
15. Köprüköy Kaptır Kalesi
16. Kızlar Kalesi
17. Çamuşlu Kaya Panoları
18. Ağca Kalesi
19. Aşağı Aktaş Kalesi
20. Sürmeli Köyü Kalesi
21. Yüceotağı Kalesi
22. Katırlı Kalesi ve Su Göleti
23. Yağlı Kalesi
24. Üçkaya Kalesi
25. Zarif Kalesi

Resim 1: Müftüoğlu Kalesi, Erzincan

Resim 2: Ağbaba Kalesi, Erzincan

Resim 3: Şirinlikale, Erzincan

Resim 4: Kızıltaş Mağara yerleşimi, Erzurum

Resim 5: Şenkaya Kalesi, Erzurum

Resim 6: Şenkaya 2 Kalesi, Erzurum

Resim 7: Puruttepe Kalesi, Erzurum

Resim 8: Şendurak Kalesi, Erzurum

Resim 9: Aras yerleşmesi, Erzurum

Resim 10: Aras yerleşmesi, Erzurum

Resim 11: Şıpşıp Mağarası, Erzurum

Resim 12: Kaptir Kalesi, Erzurum

Resim 13: Kaptir Kalesi, Erzurum

Resim 14: Katırlı Kalesi, Iğdır

Resim 15: Kızlar Kalesi, Kars

ŞEKERHANE KÖŞKÜ (SELINUS) 2006

Claudia WINTERSTEIN*

Die antike Stadt Selinus liegt östlich von Alanya bei der modernen Stadt Gazipaşa (Provinz Antalya). Ein paar Kilometer westlich von Gazipaşa geht die ebene Küstenlandschaft des antiken Pamphylien in die felsige, von kleinen Buchten durchzogene Küste des Rauen Kilikien über.

Im Sommer 2005 wurde die Erforschung eines antiken, heute als Şekerhane Köşkü (Abb. 1) bezeichneten Gebäudekomplexes in Selinus begonnen¹. 2006 wurden während einer Frühjahrskampagne (06.03.-14.04.2006) die Arbeiten zur Dokumentation und Untersuchung des Baukomplexes in Selinus fortgesetzt und mit der Bearbeitung des zum Şekerhane Köşkü gehörenden Fundmaterials im Museum Alanya begonnen. Die Arbeiten im Museum konnten während einer Herbstkampagne (13.11.-08.12.2006) zum Abschluss gebracht werden.

Der Şekerhane Köşkü liegt etwa mittig zwischen der Agora und der Nekropole der antiken Stadt Selinus in der dem Burgberg vorgelagerten Ebene. Die Anlage besteht aus einem zentralen Gebäude, das in einem ausgedehnten, von Säulenhallen umgebenen Temenos liegt (Abb. 2). Sie wurde möglicherweise als Kenotaph für den römischen Kaiser Traian errichtet, der auf dem Weg von Syrien nach Rom im August 117 n. Chr. in Selinus verstarb². Im frühen 13. Jh. n. Chr. wurde die Anlage von den Seldschuken zu einem Jagdschloss umgebaut und von deren Sommerresidenz in Alanya aus genutzt³.

* Dipl.-Ing. Claudia WINTERSTEIN, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69-71, 14195 Berlin/ALMANYA, email: cw@dainst.de

1 Das Projekt wird in einer Kooperation zwischen dem Museum Alanya sowie dem Architektur-Referat und der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts durchgeführt. Die Projektleitung liegt bei Seher Türkmen (Museum Alanya) und Prof. Dr.-Ing. Adolf Hoffmann (DAI). Die bauforscherische Bearbeitung des Şekerhane Köşkü erfolgt durch Dipl.-Ing. Claudia Winterstein (DAI Berlin). Mitarbeiter der Kampagnen 2006 war der Student Clemens Brünenberg (Institut für Baugeschichte, Universität Karlsruhe).

Mein besonderer Dank gilt der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen in Ankara für die erteilten Genehmigungen. Ebenso möchte ich unserem Kooperationspartner, den Mitarbeitern des Museums Alanya, für die gute und erfolgreiche Zusammenarbeit danken.

Weiterer Dank gebührt Prof. Scott N. Redford und dem McGhee Center for Eastern Mediterranean Studies der Georgetown University für die großzügige Bereitstellung von Unterkünften in Alanya sowie der Belediye von Gazipaşa, die uns bei organisatorischen und technischen Problemen jede erdenkliche Hilfe zukommen ließ.

2 Cassius Dio, LXVIII 33.

3 Vgl. S. Redford, *Landscape and the State in Medieval Anatolia. Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya, Turkey*, BARIntSer 893 (Oxford 2000), 30-44.

Neben der zeichnerischen Dokumentation und der bauhistorischen Analyse zur Klärung der einzelnen Bauphasen ist das Ziel der Untersuchung dieses Gebäudekomplexes, Aussagen über seine ursprüngliche Gestalt zu treffen sowie seine Zweckbestimmung zur Erbauungszeit zu klären.

Der gesamte Baukomplex des Şekerhane Köşkü wird im Zusammenhang mit seiner unmittelbaren Umgebung in einem Lageplan im Maßstab 1:500 aufgenommen. Die verformungsgetreue steingerechte Bauaufnahme des zentralen Baukörpers erfolgt im Maßstab 1:20 in Grundriss, Aufsicht (Abb. 3), Schnitten und Ansichten. Ein exemplarischer Ausschnitt der die Hofanlage umgebenden Temenosmauer sowie der Fundamente der Säulenhallen erfolgt im Maßstab 1:50. Einzelne Details der Bauornamentik und aussagekräftige Architekturfragmente werden im Maßstab 1:5 oder 1:2 zeichnerisch erfasst. Als Arbeitsmethode kommt das tachymetergestützte Handaufmass zum Einsatz. Dabei werden ausgehend von einem 2005 vermarkten Festpunktnetz zahlreiche markante Punkte des Gebäudes mit einem elektrooptischen Tachymeter dreidimensional eingemessen. Die Punkte bilden das Gerüst für die detaillierte Vermessung und Zeichnung von Hand. Neben dieser Methode kommt an geeigneten Stellen die Photogrammetrie zum Einsatz: zur Dokumentation ebener Flächen dienen maßstäblich entzerrte Orthophotos als Grundlage für die Zeichnung.

Die Temenosmauer des Şekerhane Köşkü umschließt in etwa eine quadratische Fläche von 83 m Seitenlänge. Parallel zu ihr verlaufende Fundamentstreifen lassen auf umlaufende Säulenhallen schließen, die im Osten entweder zweihüftig oder einer Raumreihe vorgelagert waren. Die Fundamentstreifen zeichnen sich an der Geländeoberfläche deutlich ab und wurden in manchen Bereichen von Archäologen des Museums Alanya durch Sondagen freigelegt. Die tragende Struktur der Temenosmauer besteht aus lokal anstehendem, weichem Ufersedimentgestein. Regelmäßig angelegte kleine Löcher lassen auf ehemals vorhandene Marmorinkrustationen schließen.

Der Şekerhane Köşkü selbst hat Außenmaße von etwa 14 auf 22 m. Bei dem bis zu einer Höhe von etwa 4,5 m aufrecht stehenden flachen, sehr massiv wirkenden Baukörper handelt es sich um das Sockelgeschoss des antiken Baus (Abb. 4). Es umfasst zwei tonnenüberwölbte Räume (Abb. 5) und wurde sorgfältig in abwechselnden Schichten aus stehenden und liegenden Quaderplatten errichtet, die ebenfalls aus dem lokal anstehenden Ufersedimentgestein bestehen. Die heutige Sockelverkleidung aus großen Blöcken unterschiedlichen Formats besteht zum Teil auch aus diesem Gestein, zum Teil aus hellem, mit gelben und

roten Adern durchzogenem Marmor, der ebenfalls lokal ansteht. Es handelt sich hierbei nahezu ausschließlich um Spolien des römischen Gebäudes, die von den Seldschuken für ihren Umbau verwendet wurden.

In die Front der mittelalterlichen Sockelverkleidung wurden typische Architekturelemente der Seldschuken integriert, wie ein von einer spitzbogigen Tonne überwölbter İwān sowie eine auf die Plattform des wohl abgeräumten Obergeschosses führende Treppe aus Kragsteinstufen. Zudem finden sich im von den Seldschuken neu geschaffenen Durchgang zu den Gewölberäumen und zum Teil auch an der Fassade in rot und weiß gehaltene geometrische Wandmalereien. In römischer Zeit war der Sockel offenbar mit einem aus hellem Marmor gearbeiteten großformatigen Figurenfries verkleidet, von dem sich Bruchstücke im Museum Alanya befinden⁴.

Die seldschukische Ummauerung des antiken Sockels bildet auf dem Podium eine Art umlaufende Attika aus. Bis zu ihrer Oberkante war das Obergeschoss vor seiner Freilegung mit Steinen und Erde angefüllt und bildete somit eine ebene Plattform aus⁵. Das antike Bauwerk bestand im Obergeschoss aus großformatigen Marmorblöcken. Von der im Norden liegenden Vorhalle aus betrat man über drei Stufen die Cella des Gebäudes (Abb. 6). Die kolossale Schwelle weist Vertiefungen und Überreste eines vermutlich feststehenden Metallgitters auf. Große Pfannen rechts und links der Schwelle deuten auf eine zweiflügelige Tür. Einige Marmorplatten des Cellafußbodens sind in situ erhalten. An der Rückwand der Cella befinden sich die Spuren eines breit gelagerten Postamentes. In einem späteren Schritt wurde dieses von zwei weiteren kleineren Postamenten flankiert. Man kann davon ausgehen, dass auf den drei Postamenten insgesamt wohl fünf Statuen aufgestellt werden konnten. An der südlichen Außenwand der Cella, die in diesem Bereich noch gezeichnet werden muss, befindet sich ein fein geschnittenes attisches Basisprofil in situ (Abb. 7). Neben diesem ist am Şekerhane Köşkü noch ein weiteres überaus qualitativvolles Stück der antiken Bauornamentik erhalten. In der seldschukischen Ostfassade ist ein Fragment eines korinthischen Pilasterkapitells oder eines Blattfrieses (Abb. 8) absichtsvoll in Sockelhöhe eingebaut.

4 Die Publikation der zum Şekerhane Köşkü gehörenden Bauplastik durch Seher Türkmen ist in Vorbereitung.

5 Die Plattform wurde 2003 von Dr. İsmail Karamut und Seher Türkmen vom Museum Alanya freigelegt, wobei auf dem Sockelgeschoss Spuren eines tempelartigen Gebäudes mit Cella und Säulenvorhalle entdeckt wurden.

Neben der Arbeit in Selinus selbst wurden 2006 die zum Gebäudekomplex des Şekerhane Köşkü gehörenden Architekturfragmente in den Depots des Museums Alanya untersucht. Bei den etwa 330 Stücken handelt es sich zum überwiegenden Teil um kleine und kleinste Bruchstücke der verschiedenen Bauglieder (Abb. 9), die in ihrer Gesamtheit dennoch klare Rückschlüsse auf den Aufbau und die Dekoration des kaiserzeitlichen Baus zulassen. Während der Arbeit im Museum wurde jedes Fundstück in einem Katalog in Stichworten, Skizzen und Fotografien erfasst. Neben der Arbeit am Fundkatalog wurden einige für die Rekonstruktion des Gebäudes aussagekräftige Stücke im Maßstab 1:2 gezeichnet (Abb. 10).

Erste Ergebnisse der bauforscherischen Untersuchung des Şekerhane Köşkü deuten darauf hin, dass sich ursprünglich auf dem zentral in der von Säulenhallen umgebenen Hofanlage stehenden Sockelgeschoss ein tempelartiger Aufbau befand. Die leicht erhöht liegende Cella besaß zur Vorhalle hin kurze Anten. In der Front der Vorhalle lassen sich vier Säulen rekonstruieren. Die Säulendurchmesser deuten auf einen ehemals schlanken und mit seinem hohen Sockelgeschoss fast turmartig wirkenden Bau hin. Der Sockel könnte mit den marmornen, zum Şekerhane Köşkü gehörenden Reliefplatten verkleidet gewesen sein. Allem Anschein nach besaß der Sockel weder einen direkten Zugang, noch gab es eine vor ihm liegende Freitreppe, die den Zugang in die Vorhalle ermöglicht hätte. Das Gebäude scheint hauptsächlich auf seine Außenwirkung hin konzipiert zu sein. Dennoch zeugen auch im Gebäudeinneren mehrere Details von seiner besonderen Qualität. Dazu zählen die heute noch begehbare mehrläufige Innentreppe zwischen Erdgeschoss und Cella, deren Gefüge meisterhaft in die Sockelkonstruktion integriert ist, sowie die aufwendige Belichtung des Treppenhauses und des Gewölberaumes unter der Cella. Die drei ‚doppelgeschossigen‘ Lichtschlitze an dessen Rückwand zeigen ein hohes Maß an geometrischer Komplexität. Diese Details machen es schwer vorstellbar, dass die Räume im Sockelgeschoss ohne weiteren Nutzen waren und lediglich als Substruktionen für den darüber errichteten Aufbau dienten.

In der Bauausführung konnte der in der Gebäudekonzeption erkennbare hohe Qualitätsanspruch nicht durchgehend erreicht werden. Dies zeigt vor allem die Bearbeitung der Architekturfragmente. Zum einen gibt es außerordentlich qualitativvoll gearbeitete Bauteile, zum anderen finden sich aber auch Stücke, die in deutlich niedrigeren Qualitätsstufen hergestellt sind (Abb. 11). Dies könnte auf den Einsatz lokaler Handwerker neben möglicherweise stadtrömischen hindeuten.

In seiner Gesamtheit nimmt der Gebäudekomplex aber dennoch eine herausragende Stellung in der ansonsten eher bescheiden anmutenden

Architektur Westkilikiens ein. Über die Bearbeitung der Bauornamentik zeigen sich erste Ansätze einer möglichen Datierung des Gebäudekomplexes in die mittlere Kaiserzeit.

2007 soll die Bauaufnahme am Şekerhane Köşkü in Selinus in einer letzten Kampagne zum Abschluss gebracht werden. Eine sich daran anschließende vergleichende Einordnung des antiken, dem Kaiser zuzuordnenden Gebäudes in die Tradition römischer Grabbauarchitektur soll mögliche Vorläufer oder Parallelen aufzeigen. Darüber hinaus ist zu untersuchen, inwieweit die Architekturform und Bauornamentik des kaiserlichen Baus als Impulsgeber für spätere lokale provincialrömische Grab- und Memorialbauten gedient hat.

Abb. 1: Die Hauptfassade des Şekerhane Köşkü von Norden mit dem Burgberg von Selinus im Hintergrund

Abb. 2: Der Gesamtkomplex aus Zentralbau und Temenos vom Burgberg aus gesehen

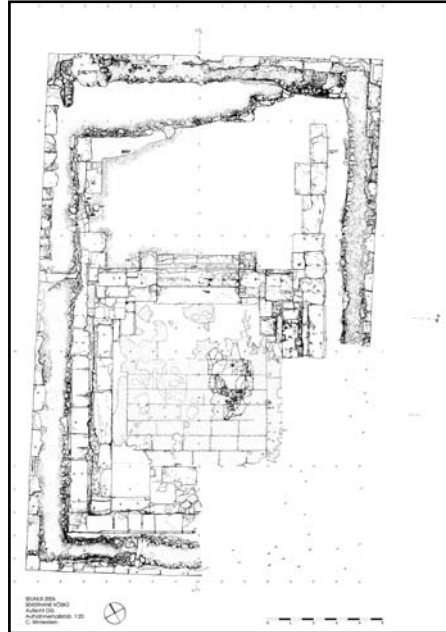

Abb. 3: Aufsicht auf das Sockelgeschoss
(Stand 2006)

Abb. 4: Eingangsfassade des Şekerhane Köşkü

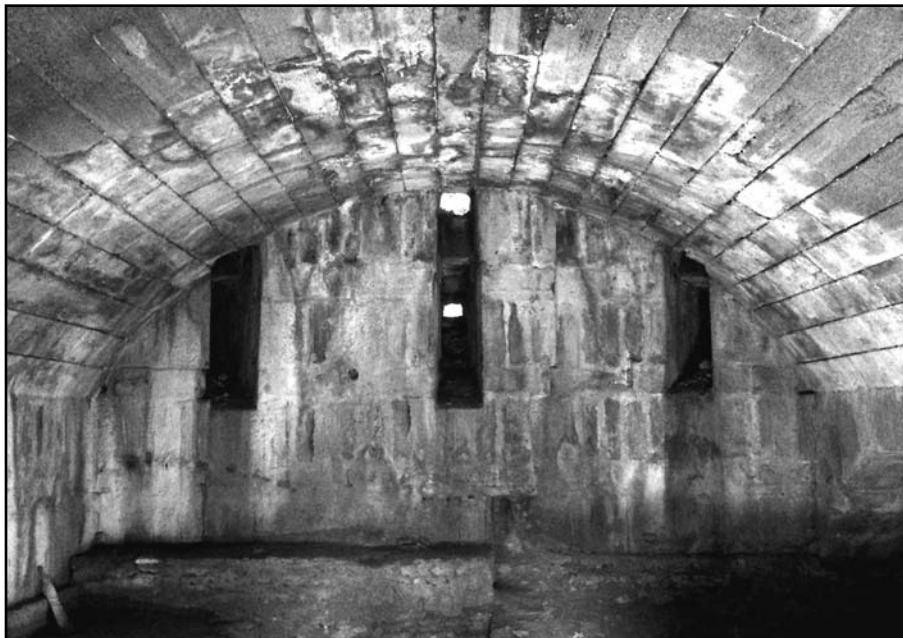

Abb. 5: Blick auf die Rückwand des tonnenüberwölbten Raumes unter der Cella

Abb. 6: Stufen und Schwelle der Cella

Abb. 7: Attisches Basisprofil der
Cellarrückwand in situ

Abb. 8: Pilasterkapitell oder Blattfries in der seldschukischen Außenwand

Abb. 9: Architekturfragmente
des Şekerhane Köşkü im
Museum Alanya

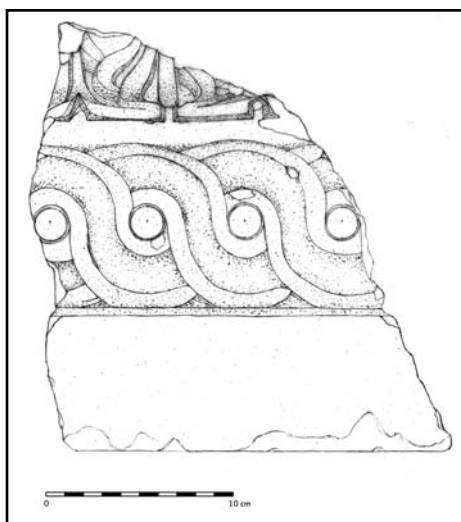

Abb. 10: Ansicht eines attischen
Basisprofils mit Flechtband- und
Anthemionverzierung

Abb. 11: Architekturfragmente
des gleichen Typs in
stark unterschiedlicher
Ausführungsqualität

THE SUNKEN BYZANTINE SETTLEMENT, 2005-2006 UNDERWATER SURVEY AT HAZAR LAKE, EASTERN ANATOLIA

Çiğdem ÖZKAN AYGÜN*

Our first expedition to Lake Hazar was in June 2005, and our studies have continued as underwater survey in October 2005 and in September 2006 enlarging our group with the members from Geological and Geophysical Engineering Departments of Istanbul Technical University¹.

Being the first archaeological underwater survey on the site, our survey came out with plenty of information about the sunken settlement and there are still lots of questions to be answered. Also due to the obstacles not depending on our research group, the survey has to be enlenghtened to the forth coming years².

Lake Hazar is a volcanic lake at the foot of Mount Hazarbaba that is 30 km. from Elazığ in Eastern Anatolia. The lake is 7 kilometers wide and 22 kilometers long and its deepest point is 230 meters (measured by sub-bottom profiler during 2006 survey). The closest town is Sivrice which is 3 km. away.

The Eastern Anatolian fault line passes under the Hazar Lake and is still active. Its activity and climatic reasons have caused changes in the water level of the lake during the years. The lake is fed through two rivers from its northeast and southwest.

* Dr. Çiğdem ÖZKAN AYGÜN, İstanbul Technical University, Faculty of Science and Letters, Department of Humanities & Social Sciences, Ayazağa Campus, İstanbul/TÜRKİYE.
e-mail:ozkanci@itu.edu.tr

1 Hazar Lake project is accepted as BAP (Scientific Research Project) of İstanbul Technical University under the direction of the author with the title of "Elazığ Hazar Lake Archaeological, Geological and Geophysical Research" and has been supported financially and technically. We want to present our gratitude to the rectorate of the İstanbul Technical University for their support.

2 2006 survey could not cover the northern and eastern sides of the Island. We had to dive together with the under water police as a decision of Museum manager of Elazığ. It was declared by the police that they have seen bombs underwater on the second day of the research and the survey had been stopped by the Museum manager, Haydar Kalsen. We could continue only with the permission from the Governor of Province, restricting our research area. Also the underwater police has carried out some ceramic pots out of the water according to the directions of the museum manager which were given through the telephone without knowledge of the author so we do not have the chance to locate them on the site plan and those pots have been damaged due to the miss carriage and lacking conditions of conservation.

The rising water level was the main reason that the settlement on and around the Kilise(church) island was deserted. The evacuation of the area spreads into a time span from 1795 to 1830.

The focus of our survey was around the island of Kilise Adası (or “Church Island”) that is located on the southwestern section of the lake (Fig. 1). Most probably the island was originally a peninsula and was connected to the mainland on the southern side, the inhabitants built the defensive features on the southern side of the site and the lake protected the remainder of the site.

Through this survey a sunken walled settlementn was discovered and explored. The area was mentioned in the reports of the travelers as a church/monastery³ which was named Surp Nshan, Cowk, or Dzovk⁴ which became the religious center of its region⁵ in eleventh and twelfth century. The area have continued to be inhabited by Armenian population till its evacuation because of the earthquake in 1784 and gradual raise of water. The existance of a village called Gölcük⁶ with 50-60 houses living on weaving and leathersmith in the XIXth century was mentioned in the municipal archives. It is also mentioned that the inhabitants have moved to Surek village after the raise of water⁷.

The water level of the lake has turned to be falling again due to the construction of a private hydro-electricity central. We were informed by Hasan Karabulut, the Mayor of the Sivrice that the 1255 m. of water level (altitude from the sea level) in 1950, has fallen down to 1236m. in 2005. This change in the level of water is also the reason for that the upper levels of the gate towers of the ancientl settlement are possible to be seen out of water.

During our surveys, the sunken archaeological area of 2,5 km² is explored, all of the architectural findings are measured and drawn underwater and the plan of the sunken walled settlement is prepared by the help of total-station. The reference points are signed on the surface of the water as the projection af the sunken artifacts in order to utilise total-station. (Fig. 2).

3 Saint-Martin 1819, *Mémoire Historique et Géographique sur l'Arménie*, Vol. 1, pp. 49-50; Andreasyan 1964, *Harput Tarihi, Polanyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, p. 97; Evliya Çelebi 1314, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vol. 3., 218; Sungurluoğlu 1954: *Harput Yollarında*, Vol. 1.

4 'Dzovk' means 'the sea' in Armenian.

5 İnciciyan 1804, *Coğrafya*, p. 240.

6 'Gölcük' means 'little lake' in Turkish.

7 The place that the inhabitants of Gölcük has moved is not the same place as modern Surek village it is actually 'Eski Surek-Old Surek' which is evacuated now.

The investigation of the site was begun from the two towers and the result of the first dives provided evidence of fortification walls as well as the main gate of the city. The two towers were the gate-houses which flanked the city gate and were built 20 m. apart on an east-west axis (Fig. 3). The eastern gate house has a L-shaped floor-plan. A raised road extends from the gate houses towards the mainland⁸.

According to the manual measurements which were also checked through the total-station, the total length of the city wall is 520 m. and the raised road is 206 m. This raised road connects the city walls to the land from south-east direction.

The height of the gate-houses and towers are 5 m. from mud to water level and 4 m. out of water (the measurement is taken in September 2006 from the deepest point) which means 9 m. of height. The area is described as alluvial basin⁹. Some parts of the area is covered with ~3 m. of mud. We can say that the towers had more than 10 m. of height considering the part under the mud.

The brick towers, or gate-houses, and the circuit wall are constructed of bricks that are 37 centimeters long by 35 centimeters wide by 4 centimeters thick and are joined by mortar that is 4 centimeters thick. The dimensions of the brick and the way of construction reminds Vth-VIth century Constantinopolitan work. The gate-houses seem to have been roofed with low vaults as there is evidence of a pennaculum. They are three storied buildings, with the upper two levels containing arched windows (Fig. 4). The lower level walls had embrasured loopholes instead of arched windows. The floor between the two upper stories is quite distinct on the interior where the joist holes for the floor are visible. The floor between the upper two stores must have been separated through a wooden flat. The lower levels are accessed by a circular stairway (Fig. 5). Three table amphora of different dimensions were found at the very bottom of the stairway (Fig. 6).

The protective circuit wall, which is currently underwater, was 5 m. in height till the mud and constructed of brick and mortar (Fig. 7) with ashlar masonry in the lower course of the wall (Fig. 8). The thickness of the circuit wall changes from 2,2 m. to 1,1 m.

The main wall is interrupted by five vaulted rectangular rooms (Fig. 8). Those vaulted buildings have a dimension of 3,7x3,8 m. from outside. They are 2 storied

8 Ç. Özkan-Aygün, "Hazar'ın Batık Şehri", *Atlas Dergisi*, Vol. 157, April 2006, pp.128.

9 This knowledge is given by Prof. Okan Tüysüz during our '2006 Archaeological, Geological and Geophysical Research Project' which we have conducted together in September 2006.

buildings with an embrasured loophole on the upper floor. Those buildings probably had been used as store houses aside from their protective puposes as well as helping as a buttress (Fig. 9).

The doors of those rooms are mostly covered with mud. It is possible to enter in through the window over the door (Fig. 10). The wall extends to the island, turns to the east and runs parallel to the southern shore of the island. There are three more rooms on the wall which runs parallel to the southern shore of the island. Then the wall diappears under the soil flowing from the island.

As a result of our research in September we have found out the second protective circuit wall which runs on the west of the first wall beginning from the western gate-tower and arriving to the island. It is possible to see that this wall is affected by the earthquakes more than the eastern wall and it is repaired in later periods. The later constructions are made of rough stone and brick instead of only brick.

There are other rooms and a very well preserved building collocated with this circuit wall. It was a long and narrow brick building that was constructed in the same method as the city walls that have a base of ashlar masonry with upper levels of brick and mortar. The building ran 26 m. in length and was 4 m. wide and was angled to the southwest by 70° (Fig. 11). The building used barrel vault construction that had eight windows on two sides (Fig. 12). The building is closed with an apsidal wall at the southwest.

The south shore of the island is has 7 more buttresses which have niches of 2,1 m wide niches between them.

It is worth noting that it is only the gate-house towers and the fortified wall that provide defensive features as the area's geography provides natural defenses, such as the Hazarbaba Mountain and the lake. Most probably the island was originally a peninsula and was connected to the mainland on the southern side, the inhabitants built the defensive features on the southern side of the site and the lake protected the remainder of the site¹⁰.

A road, with a width of 1.5 m., leading from the city gate to the main land was found during survey of the region. This road has a length of 206 m. and then it is lost under the plants close to the shore.

10 Ç. Özkan-Aygün, "Hazar Lake Sunken Settlement Elazığ, Turkey 2005 Survey Report", FeRA(Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde) www.fera-journal.eu, August 2006, p. 32.

It was an interesting finding that the road had 6.4 m. interval and had conjunction points for a wooden bridge. This makes a proof for the knowledge about a river given by the villagers that they heard from their ancestors.

On the western side of the island, there are many crudely worked stones, which suggest a man-made construction but because of the nature of scatter, it is not possible to understand the plan. Ceramic sherds have been found on the island, and on the northern side and the pieces of medieval green-glazed graffito plates were discovered that are now housed at the Elazığ Museum (Fig. 13).

Additional archaeological sites in vicinity were reviewed with the aim of researching construction techniques, such as the monastery of Kulvenk, an 11th century church of Venk in Tadım, the fortress of Harput and the church of St Mary. A similarity between the brick-work of the 6th century Byzantine tower fortress of Harput was found with the towers on the island. Apart from that example, the all-brick construction is unique for the area¹¹.

As a result of our under surveys in 2005 and 2006 which had to last short terms under the obstacles which some of them are mentioned above footnotes, we have completed the total-station measurements and underwater drawings of all architectonical findings in the area which is allowed for us to work. It has not been found a church which would prove the writings of the ancient travellers. It could be on the island which was the highest point of the peninsula before the area was sunken. But the constructions on the island is totally destroyed. We can make a comment that the soda water of the lake has been a great help to protect the findings with the help of the calcherious layer which has covered the surface of the findings.

Hazar Lake is like a boundary between the Byzantine and Arab forces after VIIth century and then Byzantine and Turkish forces after Xth century. We can explain the powerfull city walls. This sunken settlement is more like a garrison which is also protected by another castle which was located on Hazarbaba mountain at the point called Kesrik-Kale¹². This castle is perfectly located to watch the possible enemies which could threaten the sunken settlement of our day.

11 Ç. Özkan-Aygün, "2005-2006 Underwater Survey at Hazar Lake Eastern Turkey", 20th December 2006, Université Paris I-Sorbonne, Ecole Doctorale d'Histoire, Centres de recherche d' Histoire et civilisation byzantines et du Proche-orientmédiéval, http://www.univparis1.fr/recherche/etudes_doctorales_et_financements/ed/ed113_histoire/cr/histoire_et_civilisation_byzantines_et_du_proche-orient_medieval/article6031.html?recalcul=oui

12 Ç. Özkan-Aygün, "Hazar Gölü'ndeki Batık Yerleşim", SBT 2006 (10. Sualtı Bilim ve Teknolojisi Toplantısı) Bildiriler Kitabı, 2006, p. 85.

The geologists and geophysicists were added to the for the 2006 survey. Future results will illuminate the seismic characteristics of the region and will determine how the water level rose and eventually covered the settlement. Our purpose for the future underwater archaeological survey will be completing survey in the area which was closed to our work for the so called existence of bomb under the water.

Finally we want to add that this project has a wholistic approach with the aim of bringing utilities to the life of the people and future of the region. We have developed projects and shared them with the local authorities in Elazığ and Sivrice through 'Valilik-Governorship of Province', 'Kaymakamlık- Governorship of District' and 'Belediye-Municipality' and also added those to our reports that we gave to the Ministry of Culture and Tourism of Turkey. Those projects can be summarized as follows:

1-The continuing education for the local population regarding the history and preservation of the archaeological site

2-The reintroduction of pottery production in the village of Uslu

3-Projects for building diving tourism around the sunken city walls through guided tours and transparent ascencore for those who do not scuba dive.

We have been in contact with CEKUL (The Foundation for Preservation for the Environment and Culture) for the realisation of those projects.

BIBLIOGRAPHY

- Andreasyan H. D. (1964), *Polanyalı Simeon'un Seyahatnamesi* (1608-1619), İ.Ü. Edb. Fak. Yay. No:1073, İstanbul
- İnciciyan L. (1804) , *Coğrafya*, Vol.1, Vien.
- Saint-Martin J. (1819), *Mémoire Historique et Géographique sur l'Arménie*, Vol. 1, Paris.
- Sungurluoğlu I. (1954) *Harput Yollarında*, Vol. 1, İstanbul.
- Ardıçoğlu, N. (1964), *Harput Tarihi*,İstanbul.
- Özkan-Aygün, Ç., "Hazar Gölü'ndeki Batık Yerleşim", SBT 2006 (10. Sualtı Bilim ve Teknolojisi Toplantısı) Bildiriler Kitabı, 2006, pp. 79-86.
- Özkan-Aygün, Ç., "Hazar Lake Sunken Settlement Elazığ, Turkey 2005 Survey Report", FeRA (Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde) www.fera-journal.eu, August 2006, pp. 31-35.

Özkan-Aygün, Ç., “Hazar’ın Batık Şehri”, *Atlas Dergisi*, Vol. 157, April 2006, pp. 128-132.

Özkan-Aygün, Ç., “2005-2006 Underwater Survey at Hazar Lake Eastern Turkey”, 20th December 2006, Université Paris I-Sorbonne, Ecole Doctorale d’Histoire, Centres de recherche d’ Histoire et civilisation byzantines et du Proche-orient médiéval, http://www.univparis1.fr/recherche/etudes_doctorales_et_financements/ed/ed113_histoire/cr/histoire_et_civilisation_byzantines_et_du_proche-orient_medieval/article6031.html?recalcul=oui

Fig. 1: Kilise Adası (or “Church Island”) that is located on the southwestern section of the Hazar lake (Photo: by Prof. Dr. Okan Tüysüz).

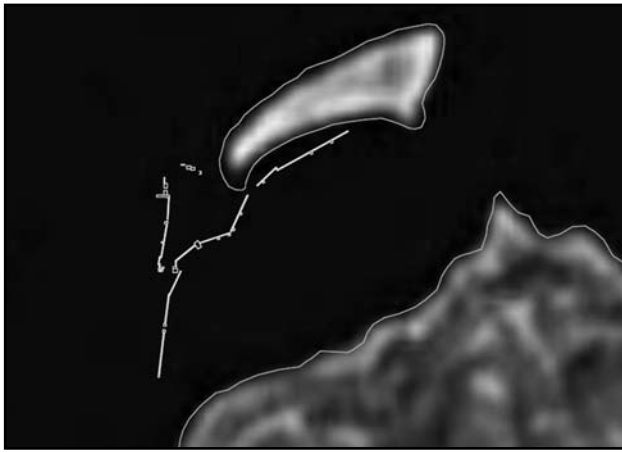

Fig. 2: Plan of the sunken walled settlement which is prepared through the help of total-station

Fig. 3: The gate-houses which flanked the city gate and were built 20 m. apart on an east-west axis (Photo: by Dr. Çiğdem Özkan Aygün)

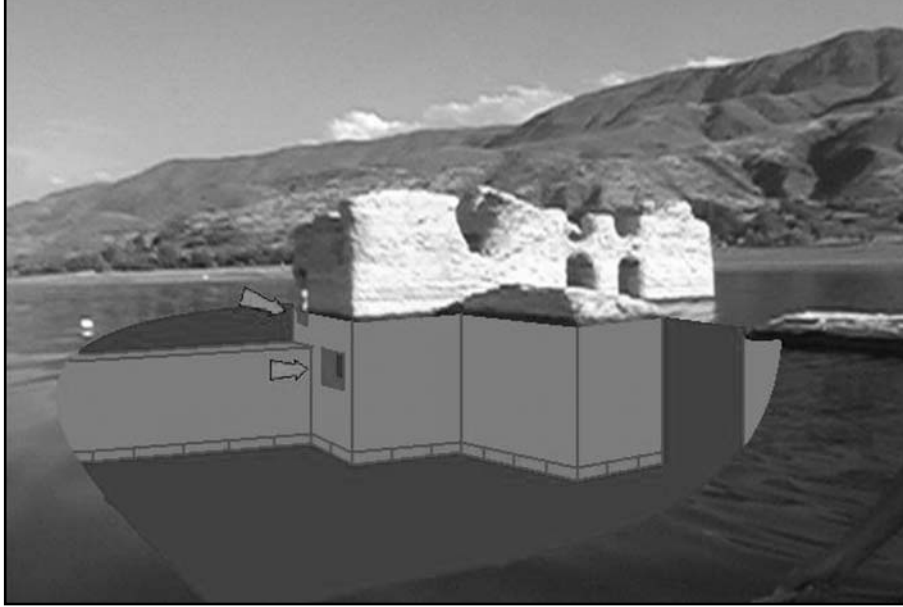

Fig. 4: The three-storied gate houses (Illustration: by Engin Aygün)

Fig. 5: The circular stairways reaching to the lower levels of the gate-house (Photo: by Engin Aygün)

Fig. 6: The table amphora in the gate-houses
(Photo by Engin Aygün)

Fig. 7: The protective circuit wall made of brick and mortar
(Photo by Engin Aygün)

Fig. 8: The ashlar blocks at the foundation of the circuit wall
(Photo by Engin Aygün)

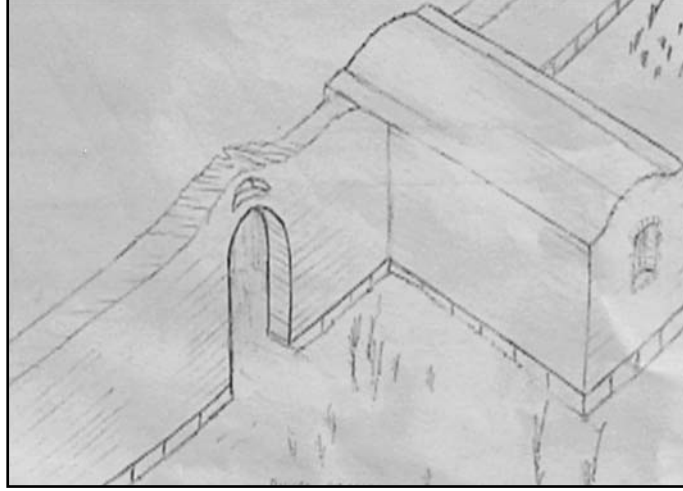

Fig. 9: The store house-buttresses on the circuit wall (Illustration by Engin Aygün)

Fig. 10: It is possible to enter in through the window over the door of the buttresses (Photo by Engin Aygün)

Fig. 11: The building with 26 m. of length and 4 m. of width angling to the southwest by 70°
(Illustration by Engin AYGÜN)

Fig. 12: Embrasured loophole windows

SUMMARY OF THE 2006 CILICIA SURVEY (İSKENDERUN BAY REGION)

Gunnar LEHMANN*
Ann E. KILLEBREW
Marie-Henriette GATES

The third, 2006 season of archaeological survey in the Bay of İskenderun took place during three weeks from late September to mid-October. As in previous years, the team's six archaeologists were participating as members of a cooperative research project supported by Bilkent, Pennsylvania State and Ben-Gurion Universities. The 2006 survey staff consisted of Marie-Henriette Gates (project director, Bilkent University), Ann Killebrew (Pennsylvania State University), Gunnar Lehmann (Ben-Gurion University), Baruch Halpern (Pennsylvania State University), Benni Claasz Coochson (Bilkent University) and Ahmet Çağan (Middle East Technical University). The survey was also graciously assisted by Sn. Gökhan Bozkurtlar, representing the Ministry of Culture and Tourism's Department of Cultural Affairs and Museums, which kindly renewed permission for the continuation of this survey. The survey members once again wish to express their thanks to the Ministry, and to its excellent representative Sn. Bozkurtlar, for their interest and contribution to the season's successful outcome.

The region covered by this season's permit involved İskenderun and its hinterland, for an area of about 75 square kilometers. The survey methodology combined intensive exploration within the built-up area of the city of İskenderun, and intensive field walking in transects of 30 m width in selected fields and hills west and south of İskenderun. We also interviewed the local population and discovered a number of sites with their help. All sites were photographed, recorded by GIS mapping techniques, and sampled by collecting ceramic and other finds. Finds collections were then analyzed, recorded, drawn and photographed at the survey's field quarters, the Kinet Höyük Excavation House (Yeşil-Dörtöl). At the close of the season, the 2006 survey finds were stored in the excavation house's sealed depots, together with those of previous survey seasons.

* Dr. Gunnar LEHMANN, Ben Gurion University of the Negev. Beer Sheva/ISRAEL.
Professor Ann E. KILLEBREW, The Pennsylvania State University, University Park, PA./
USA.
Dr. Marie-Henriette GATES, Bilkent University, Ankara/TURKEY.

Fieldwork concentrated on the city of İskenderun, the lower slopes (northwest piedmont) of the Amanus Mountains and their transition into the coastal plain. Most of the extant and/or visible archaeological sites are situated in this transitional zone. Site density is especially high in the area of the Amanus foothills. Here some 30 sites were found in an area of 11 square kilometers. Thus, 75% of all sites recorded in 2006 were found concentrated in 15% of the 2006 survey area. The majority of these sites date to the late Persian and Hellenistic periods (4th-1st c. BC) as well as to the early Byzantine period. A few Bronze and Iron Age sites were also recorded. Although the Bronze and Iron Age sites were few in number, they proved to be large and significant. Notable for its size is Early Bronze Age Dutlu Tarla (83), a settlement of 14 ha. Another important site recorded in 2006 is Dağılbaz Höyük (45), a prominent mound and steep citadel with remains from the Late Bronze and Early-Middle Iron Age (15th-7th c. BC). The finds at Dağılbaz Höyük included Hittite and Late Helladic IIIC ceramics.

In addition, we are confident that the 2006 season has significantly contributed to resolving one long-standing enigma in the history of the Bay of İskenderun. A Phoenician emporion named Myriandros receives repeated mention in texts of the Persian, Hellenistic and Roman periods, but its location remained uncertain. We may have located the site at Büyükdere/Pınar Tepe (44/94). The artifacts collected there date to the late 7th century BC–early Byzantine period. Another contribution of the 2006 season is the mapping and archaeological documentation of the earliest remains of İskenderun, ancient Alexandria at Issos (58), on the slopes south of the modern city on the hills of Esentepe and Çankaya. We were able to identify here artifacts from the end of the 4th century BC, the time of the city's founding by Alexander the Great. Finds from the entire area of modern İskenderun then extend from the Hellenistic to the Roman, Byzantine and Medieval periods.

During the 2006 survey season of the Cilicia/İskenderun Bay (Mopsos) Project, forty sites were surveyed and documented (Map 1). The sites are as follows:

Site No. 41; Site Name: Karaağaç

UTM East 242023; UTM North 4049172; Dating: EB, Hell-Byz

A low höyük immediately south of the street to Arsuz, ca. 6 meter high and 130 m in diameter. The höyük is built over with modern houses. On the höyük we found a concentration of pottery, building stones and roof tiles in dark, ashy soil.

The preliminary pottery reading suggests Bronze Age and Iron Age pottery as well as Hellenistic sherds. Seton-Williams (1954: 159) reported Hittite, Hellenistic and Roman pottery.

Site No. 44; Site Name: Büyükdere (Ada Tepe, Haram Çeş, Aynul Haramiya, 'Ayn al-Haramiya) (Map 2)

UTM East 234580; UTM North 4046770; Dating: Pers/Hell – Hell - Rom – Byz

Settlement remains on a low hill forming a cape at the coast. The site reaches down to the beach. The modern road cuts into the site exposing walls and mosaics. A dense concentration of roof tiles and pottery was found at the beach and on the low mound. Current road constructions caused salvage excavations conducted in Spring 2006 by the Antakya museum. These excavations exposed domestic architecture in the beach area (234615.4046478) that dates to the Byzantine period exclusively. This area was the sea side edge of the site. Earlier pottery, mainly Hellenistic and Roman is concentrated on the low mound east of the modern road and covers most of the site. According to Seton-Williams, the site was investigated by M. Chammas in 1930-31 (but Chammas apparently worked in fact at Esentepe in İskenderun, see Hellenkemper and Hild 1986: 113 n. 69). Seton-Williams (1954: 147 with references) reported Hellenistic and Roman pottery. The name Seton-Williams gave the site, Ada Tepe, is not used by the local population. Ada Tepe is in fact the name of a high hill overlooking the region further to the south. The local name of the site is Büyükdere. South of the low mound is a higher hill, site 94, Pınar Tepe, with some Alawite tombs overlooking the site at a height of 69 m. On the hill we found Late Bronze Age, Iron Age and Persian period pottery.

Site No. 45; Site Name: Dağlıbaz Höyük (Figs. 1, 2)

UTM East 242900 UTM North 4046000; Dating: MB - LB - IA – Pers – Hell - Byz

Large höyük near Kışla Köy with steep slopes on all sides. Illicit excavations on the top of the site exposed large boulders that seem to be part of a monumental structure. Walls that were probably fortifications are visible in cuts and around the slopes. The top of the site is approximately 200x100 m. Below the höyük there are settlement remains around the mound to the north and to the east. Among the small finds were a female terracotta figurine, the foot of a terracotta bull figurine, and a Late Helladic IIIC sherd (Fig. 2).

Site No. 58; İskenderun (Çankaya; Ancient Alexandria kat' Issos) (Fig. 3)

UTM East 246870 UTM North 4051000; Dating: Pers?-Hell -Rom-Byz -MA-Ott

A concentration of pottery, roof tiles and building material embedded in dark ashy soils, was found on hills overlooking İskenderun at its south. These hills are known as Esentepe in general and as Çankaya in the particular area where the artifacts were found. The hill slope is steep in the north rising to some 60 meters in height. The hill then slopes more gently towards an acropolis like summit at a height of 159 meters. The artifacts were found over an area of ca. 1100 m length and 300 to 400 m width. Pottery was collected in slope cuts, gardens and yards within the modern settlement on the hills. Standing architecture was nowhere observed on the hills. At 246900.4050350 illicit digging exposed what appears to be monumental stone architecture. In a garden at 246852.4050844 column drums were found in addition to large quantities of pottery and roof tiles. On the Çankaya summit two cisterns were excavated by illicit diggers. The contents of the cisterns were thrown out next to the cistern openings and contained large quantities of diagnostic pottery sherds (position 246941.4050575 and 246911.4050508).

Earlier explorations on Esentepe and Çankaya were conducted by Heberdey and Wilhelm (1896: 19) in 1891 and 1892 and Janke (1904). Between 1930-31, Paul Chammas (1931) investigated the hills in soundings. He reported fortifications, domestic architecture, sewage channels, cisterns, wells and the remains of installations for oil production. Chammas uncovered mosaics in at least one, apparently Roman, house. These mosaics are today in the museum of Antakya (Keskil 1969: 34-35; inscriptions on the mosaics were published as Jalabert and Mouterde 1950: nos. 705-707). On the slopes of Esentepe and Çankaya, Chammas discovered Roman sarcophagi, tombs covered with roof tiles and rock-cut graves. Between 1983 and 1985 Hellenkemper and Hild visited İskenderun and published soon after the most detailed report on its antiquities available today (Hellenkemper and Hild 1986: 112-115). By the time of their visit, most of the visible archaeological remains on Esentepe and Çankaya were already destroyed. They observed, however, remains of ancient ashlar walls along the slopes and between the dense modern domestic architecture here.

Few archaeological remains were observed in the lower modern city. At 246200.4051950 the ruins of fortifications are visible. The ruins, called İskenderun Kalesi, were part of a restoration plan in 1998. Apparently the plan was never carried out. The ruins lie neglected and heavily damaged by a new road leading to Arsuz

and the regulated river bed. Both modern constructions cut into the fortifications. The remaining parts lie today on both sides of the river and on both sides of the modern road. In their summary of the antiquities of İskenderun, Hellenkemper and Hild give a detailed description of the fortifications (Hellenkemper and Hild 1986: 113-115). In the 1930s Chammas (1931: 31, 58) saw a polygonal castle with eight sides built with large limestone boulders. Chammas' soundings exposed walls standing up to ca. 5 m high and 2.30 m wide, and the diameter of the castle was 97 meters. Built into the walls and between the stones were late antique roof tiles. According to Hellenkemper and Hild (1986: 112-115) the plan of the building is clearly later than Medieval and was most probable constructed during the Ottoman period. Since there are no installations for artillery, the castle might have been built during the 16th century. As a dated comparison, an octagonal tower at Yumurtalık (Ayas) has a building inscription of Süleyman I (Hellenkemper and Hild 1986: 114 n. 77). Janke (1904) also mentions that in 1802 the traveler Colonel Squire saw heavy iron rings attached to the castle for tying ships. The fortifications were close to swamps that were drained only in the late 19th and early 20th century.

Corona satellite images of 1967 show an intact southern half of an octagonal circle of fortifications around a point where presently the bridge of the Arsuz road stands. Heberdey and Wilhelm (1896: 19) mention an abundant spring at the foot of the Çankaya hill. This is apparently the "Ain" that appears on the French map of the Syrian coast published by Chasseloup-Laubat (1828). This spring is drawn next to a symbol for fortifications, most probably İskenderun Kalesi.

In the cemetery of an Orthodox Christian church at 246377.4052024 we found a scatter of pottery and roof tiles. The earliest finds seem to date to the late Roman/early Byzantine period, other finds are Medieval and Ottoman. Although a careful survey was carried out in the modern city center no further archaeological remains were discovered. Only very few foundation pits at current construction sites were open and in the yards and gardens of the city only very few artifacts were visible. In a pit at 246293.4053429 settlement debris was observed in-situ to a depth of ca. 1.70 m. Another pit, at 246250.4052570, was found without any settlement remains buried in it. In gardens at 245698.4052519 column drums, many roof tiles and a pottery concentration was found. The garden owners told us that the material was not in-situ and came from construction pits within the modern city around the present courthouse in the city center (246934.4053218). More remains of the digging of foundation pits for modern buildings in İskenderun were found dumped in a vast area of the airfield west of the city around 245000.4052400. These dumps

were only partly surveyed. Dussaud reported archaeological artifacts he saw at the Nusayri (Alawite) cemetery in the 1920s (1927: 446-447). Among the artifacts he noticed were column drums, ancient walls and tombs covered with three large roof tiles of 56 cm length and smaller concave roof tiles. Although we were able to locate this former cemetery at 246400.4051500, we found the site destroyed and built over by a modern market area.

Site No. 59; Kızlarkalesi (Jonas' Pillars, Bab Yunus, Sakaltutan)

Dating: Rom

Today a road and the railway cut through the rock of the Cilician Gates (Kilikai Pylai). Hellenkemper and Hild (1986: 108-110) describe the building remains in detail.

Site No. 60.

UTM East 240950 UTM North 4048370; Dating: Hell – Hell-Byz

A concentration of pottery and roof tiles in a ploughed field with few diagnostic sherds. The extent of the site is ca. 50 m in diameter. There is a large stone that was part of a wine press. The stone seems now to be out of its original context and may have served as a boundary marker. Field stones with a size of 30-50 cm are scattered in the field.

Site No. 61; Site Name: Issos Hotel

UTM East 235050 UTM North 4047310; Dating: Byz

The site was discovered during the construction of the 'Issos Hotel' at the beach. Witnesses say that they saw a mosaic exposed. The site is now completely destroyed by the hotel construction. The pottery and roof tiles visible on the beach are concentrated over a strip of 50 m.

Site No. 62.

UTM East 235430 UTM North 4047440; Dating: Hell? – Rom-Byz

Beach area partly built over by the modern hotel. Visibility was good on the beach, otherwise the site is completely built over by modern constructions. Today

the site is flat with a concentration of pottery and roof tiles in the alluvial soil. The ruins are exposed in a cut eroded away by the sea along the beach. Domestic architecture is visible in the cut that is covered by 40-50 cm of alluvial soil. There is a long wall-like construction visible in the sea that runs parallel to the beach. The latter is constructed of stones, mortar and pottery inclusions.

Site No. 63; Site Name: Arpaderesi Mağara

UTM East 238760 UTM North 4045400; Dating: LB – Pers? – Hell - Rom

Several concentrations of artifacts are scattered over the hill. Part of the site is ploughed but other parts are not cultivated. At B.139 (238760.4045400) there are a few rock cut installations and caves with pottery and very few roof tiles. Building stones with a diameter of 20-50 cm are concentrated here. Some of the pottery seems to date to the Bronze Age. At B.140 (238530.4045440) we noted rock installations and settlement remains with field stones and roof tiles. At B.141 (238562.4045352) a concentration of pottery with only a few roof tiles was found lying in an area of ca. 50 m diameter. At B.142 (238720.4045270) there was a concentration of pottery in a flat ploughed field on a terrace overlooking a creek. There were almost no roof tiles in this part of the site.

Site No. 64; Site Name: Arpaderesi Köyü

UTM East 238380 UTM North 4045350; Dating: MA

Some Medieval pottery was found scattered in the village between the modern houses. Several older decorated stones were noted in secondary use built into the walls of modern houses.

Site No. 65; Site Name: Kurtların Tepe

UTM East 239380 UTM North 4045440; Dating: Pers/Hell – Hell

Extensive and dense concentration of pottery and roof tiles scattered on a hill (170x290 m). Rock installations were visible on areas with flat exposed rock surface. Among the pottery are many sherds of storage jars. A few basalt fragments are scattered over the site.

Site No. 66.

UTM East 239020 UTM North 4045510; Dating: Pers – Hell

This site is represented by a concentration of pottery and roof tiles located on a hill (150x120 m). Among the pottery are many sherds of storage jars. A few fragments of basalt grinding stones are scattered over the site.

Site No. 67.

UTM East 237610 UTM North 4046080; Dating: LB? – Hell-Byz

This site is represented by a concentration of pottery and roof tiles on the slopes of a hill (200x90 m). Among the pottery are many sherds of storage jars.

Site No. 68; Site Name: Yassı Tepe

UTM East 237360 UTM North 4047380; Dating: Rom

An installation located on top of a hill, it was probably a wine press, destroyed by illicit digging. The site is very small and consists apparently only of the installation, with pottery and roof tiles found around it.

Site No. 69; Site Name: Karahüseyinli 1

UTM East 240820 UTM North 4046170; Dating: IA2 – Byz – MA/Ott

The site, damaged by modern graves, lies on the western slope of a hill north of the present village. Parts of it are damaged by a modern cemetery and other parts are built over by modern houses. In addition, a road cuts through the site. There were only a few roof tiles along with the pottery.

Site No. 70; Site Name: Karahüseyinli 2

UTM East 241030 UTM North 4045900; Dating: MA

The site lies next to a modern bridge. A concentration of pottery was found in open areas next to a creek and modern houses. The site measures approximately 50x50 m. within a built-up area.

Site No. 71; Site Name: Karahüseyinli 3

UTM East 241060 UTM North 4045750; Dating: Hell – MA/Ott?

A concentration of pottery and roof tiles within a ploughed field on the slope of a hill next to a road leading into the mountains at the edge of the modern village.

Site No. 72; Site Name: Karahüseynli 4

UTM East 240820 UTM North 4046220; Dating: Pers/Hell – Hell – Byz – MA/Ott

A large concentration of pottery and roof tiles in ploughed fields and tree orchards at the edge of the present village. The site slopes gently toward the north. In the south the site borders to site 69, Karahüseynli 1. Roof tiles are more densely concentrated in the lower, northern parts of the site. There are at least two main phases of the site, a larger Roman-early Byzantine one and a smaller Medieval/Ottoman one in the south.

Site No. 73.

UTM East 239740 UTM North 4045980; Dating: Pers – Hell – Byz

A dense concentration of pottery and roof tiles on a slope with many stones (20-30 cm diameter). The site is damaged by orchards planted on it.

Site No. 74.

UTM East 239900 UTM North 4045730; Dating: Hell

A small concentration of pottery and roof tiles on a slope with many stones (20-30 cm diameter).

Site No. 75.

UTM East 240020 UTM North 4045630; Dating: Pers? – Hell

A small concentration of pottery and roof tiles on a slope with many stones (20-30 cm diameter).

Site No. 76.

UTM East 239580 UTM North 4043740; Dating: Hell? – MA/Ott

A small concentration of pottery and roof tiles in loose greyish-white soil on a slope north of a small hamlet. Parts of the site are in the hamlet gardens.

Site No. 77.

UTM East 239580 UTM North 4043740; Dating: Rom? – Byz

A large concentration of pottery and roof tiles, with field stones, basalt fragments and architectural remains such as a small column. The site lies in the mountains within a newly planted orchard.

Site No. 78.

UTM East 238250 UTM North 4044700; Dating: EB

The site was identified by a concentration of pottery in ploughed fields on the lower slopes of the mountain foothills. Nearby is the spring of Çatal Pınar. The soil is darker than the red soils around the site. The pottery concentrations appear as patches within the fields and seem to be somewhat dispersed over an extended area. There are almost no roof tiles.

Site No. 79.

UTM East 238550 UTM North 4044750; Dating: Pers

The site was identified by a concentration of pottery with almost no roof tiles. The site is located on the lower slopes of the mountain foothills. Nearby is the spring of Çatal Pınar. There are many sherds of Basket-Handled amphorae.

Site No. 80.

UTM East 238650 UTM North 4044730; Dating: EB – Hell-Byz

A concentration of pottery and roof tiles in a garden on the lower slopes of the mountain foothills. Nearby is the spring of Çatal Pınar.

Site No. 81.

UTM East 233860 UTM North 4043570; Dating: Hell – Byz

A concentration of pottery and roof tiles in a ploughed field on a hill overlooking the plain. The soil is mixed with a white mortar like substance.

Site No. 82.

UTM East 241610 UTM North 4046120; Dating: Hell?

The site, a small concentration of pottery with very few roof tiles in the summit of a hill, is uncultivated today. There are no remains of building materials.

Site No. 83; Site Name: Dutlu Tarla

UTM East 242670 UTM North 4046470; Dating: EB – Pers/Hell – Byz

A large concentration of pottery, the site slopes gently down to the north and extends over 450 x 400 m. Most of the area is covered by EB pottery only. However, there are two patches with concentrations of later pottery and roof tiles.

One patch in the south has Persian period pottery, while another one around an abandoned modern house displays also Byzantine pottery.

The abandoned house was built 20 or 30 years ago by a family originally from Malatya (thus the house is called 'Malatya House' in the local tradition). The family is buried behind their abandoned house. In the area of the 'Malatya House' there are the tops of walls visible. Otherwise, there are no architectural remains. At the southern edge of the site there is a low rocky hill cropping out which is the highest point of the site.

Site No. 84; Site Name: Fransız Köprü (Bridge of the Franks)

UTM East 242606 UTM North 4046242; Dating: Ott.

A small, old bridge over the Belençay creek, it is still standing and is today used only by farmers going to their fields. The local tradition assigns the bridge to the 'Franks' or Crusaders.

Site No. 85, Site Name: Sıfın

UTM East 243350 UTM North 4046010; Dating: Ott - Modern?

An abandoned village on a hill, it is identified on the maps by Kiepert and Dussaud as an existing settlement. Today only two türbe, Alawite shrines, are in use. Stone foundations of buildings and concentrations of pottery and roof tiles are visible on the surface.

Site No. 86; Site Name: Sıfın Köprüsü (Sıfın Bridge)

UTM East 243316 UTM North 4045860; Dating: Ott - Modern?

A destroyed bridge over the Belençay creek.

Site No. 87; Site Name: Belençay Watermill

UTM East 244091 UTM North 4045498; Dating: Ott – Modern

An abandoned watermill on the Belençay creek.

Site No. 88.

UTM East 242990 UTM North 4046440; Dating: Hell – Rom/Byz

This site is identified by a wall visible on the surface, probably a former terrace or boundary wall. It may be also the remains of a former irrigation channel in

form of a narrow aqueduct. Nearby are more remains of structures visible on the surface. A concentration of pottery and roof tiles was found in the soil surrounding these structures.

Site No. 89.

UTM East 243940 UTM North 4045180; Dating: Ott/Modern

A modern rural sanctuary, the türbe of Şeyh Muhammet el-'Arabe, it included several structures and a small settlement. The area is a popular site of worship for Alawites in the region.

Site No. 90; Site Name: Alawite Cemetery in Karaağaç

UTM East 245430 UTM North 4051010; Dating: Ott/Modern

Modern Alawite cemetery around the türbe of Şeyh Turhan Reyhani, it was founded after the death of the şeyh around 1860. Pottery was collected from a water hole that was recently dug. The cemetery is threatened by recent constructions in the municipality of Karaağaç. The preservation of the site is mainly the merit of one individual, Naim Bıkmaz.

Site No. 91.

UTM East 243060 UTM North 4046770; Dating: Hell

This site included a Hellenistic cemetery with cist-like tombs covered with large roof tiles or stone slabs. All visible tombs are looted and destroyed by illicit diggers. Human bones and a few pottery sherds are scattered all over the site in an area of approximately 50 m diameter.

Site No. 92.

UTM East 242990 UTM North 4047660; Dating: Hell – Byz

A concentration of pottery and roof tiles in an orchard, it included remains of mosaics with fragments of the floor and tesserae still sticking together. The mosaics are of white limestone tesserae and were apparently associated with agricultural installations (farmhouses).

Site No. 93.

UTM East 242470 UTM North 4047670; Dating: Hell

The site was identified by a small concentration of roof tiles with few pottery sherds. A layer of roof tiles is visible in a cut. These may be the remains of a single, small structure.

Site No. 94; Site Name: *Pınar Tepe* (Map 2)

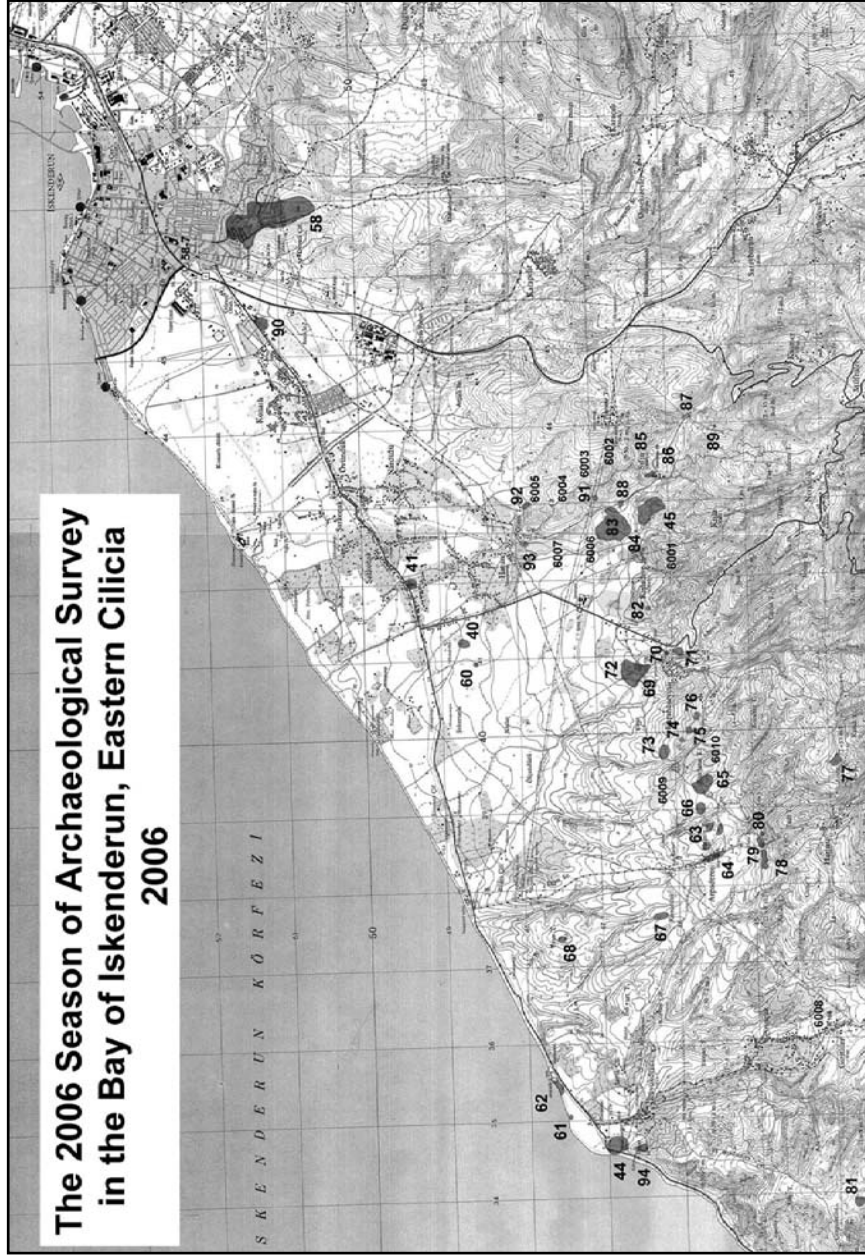
UTM East 234610 UTM North 4046380; Dating: LB – Late Iron Age – Pers
– Hell –
Byz

A small site on a hill 69 m high with some Alawite tombs, it overlooks the site of Büyükdere (site 44). There are no visible remains of ancient structures. Late Bronze Age, Iron Age (late 7th and 6th centuries BC) and Persian period pottery was found on the summit and on the slopes of the hill concentrated over an area of 150x80 m. Site is probably to be identified with the Phoenician settlement of Myriandros. The oldest textual evidence for this trading location in the Bay of İskenderun dates to around 400 BCE and was written by the Greek author Xenophon, who visited Myriandros and called it a “Phoenician emporion.” The site is mentioned again in the 4th century BCE by the Pseudo-Skylax as “Myriandros of the Phoenicians”. Myriandros is last mentioned in the early Byzantine period (Stephanus of Byzantium).

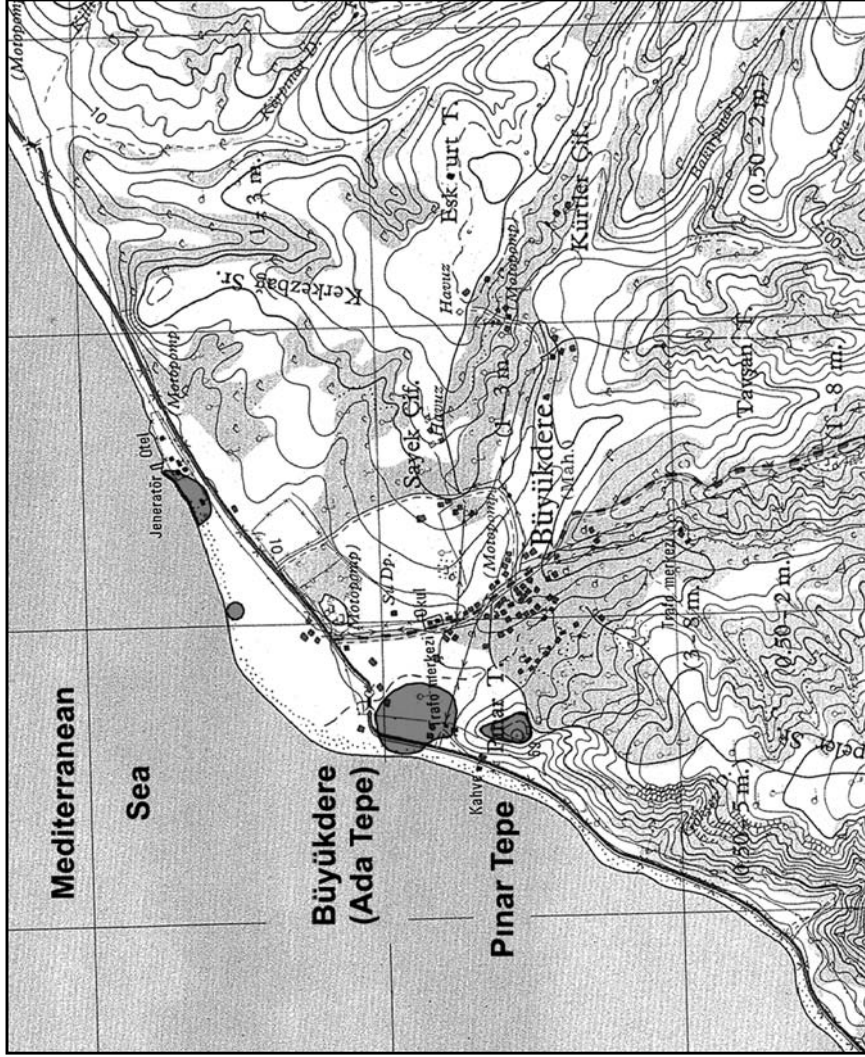
REFERENCES

- Chammas, P. 1931. *Alexandrette*. Alexandrette (İskenderun): (self published).
- Chasseloup-Laubat, F., 1828. Carte des côtes de Caramanie et de Syrie comprises entre
Lissan el Kahpeh et Latakieh (Golfes de Tarsous et d’Alexandrette) d’après le
travaux des Capitaines Beaufort et Mansell, de la Marine Royale Anglaise
publiée par le ordre de l’empereur, sous le ministère se son excellence Mr. le
Comte Chasseloup-Laubat, sénateur, secrétaire d’état au Département de la
Marine et de les Colonies.
- Dussaud, R., 1927. *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale*.
Bibliothèque Archéologique et Historique 4. Paris: Geuthner.

- Heberdey, R. and A. Wilhelm, 1896. Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892.
Denkschriften/Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 44.6: Wien.
- Hellenkemper, H. and F. Hild, 1986. *Neue Forschungen in Kilikien*. Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzanti 4: Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse 186: Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jalabert, L. and R. Mouterde, 1950. *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, volume III.1: Région de l'Amanus, Antioche n° 699-988*. Bibliothèque Archéologique et Historique XLVI. Paris: Geuthner.
- Janke, A., 1904. *Auf Alexanders des Grossen Pfaden: Eine Reise durch Kleinasien*. Berlin: Weidmann.
- Keskil, S., 1969. *Hatay Museum Guide*. Hatay Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayınlarından, No. 5. Istanbul : Milli Eğitim Basımevi.
- Seton-Williams, M. V., 1954. Cilician Survey. *Anatolian Studies* 4: 121-174.

Map. 1: Sites Surveyed in the Bay of Iskenderun 2006 Archaeological Survey Season

Map. 2: Ancient Myriandros - Sites 44 (Büyükdere) and (Pinar Tepe)

Fig. 1: General View of Site 45 - Dağlıbaz Höyük

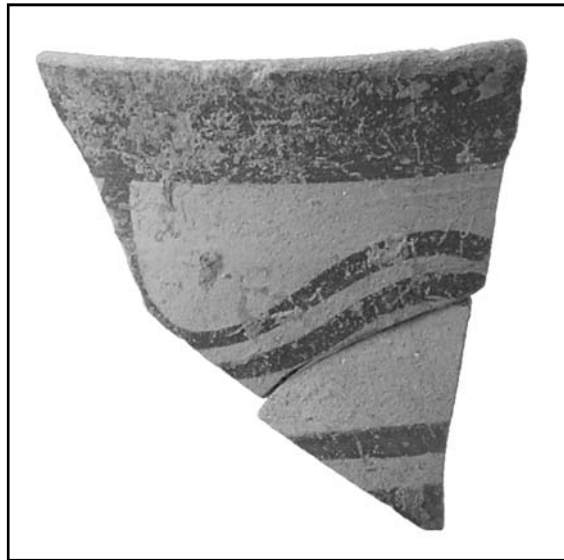

Fig. 2: Late Helladic IIIC Pottery from Dağlıbaz Höyük

Fig. 3: Site 58 (Çankaya) - Ancient Alexandria

DİVRİĞİ KALESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006¹

Erdal ESER*

Giriş

İlk inşasının Bizans Dönemi içerisinde olduğu düşünülen Divriği Kalesi, Ortaçağ Anadolu-Türk askerî mimarisinin iyi koruna gelmiş önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Üzerinde yer aldığı alanın topografik şartlarına uyumlu kuruluşu ile günümüze gelebilen yapı, sınırlı sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmaların büyük bölümü de, Kale Camii ile ilgilidir.

Yerleşim içerisinde kalan örneklerle birlikte kaleler, özellikle sur içerisinde eski yerleşme dokusunun korunuyor olması nedeni ile önem taşımaktadır. Divriği Kalesi de, bahsedilen bu özellikleri yansıttığı olması nedeniyle dikkat çekmektedir.

Divriği Kalesi'nde yapılacak bir arkeolojik kazı, yerleşme dokusunun ortaya çıkarılabilmesi için gereklidir. Bu yapılırken kuşkusuz Mengücekoğulları'na dair bilinen tarihî perspektif de, ayrıntılı olarak incelenmiş olacaktır. Ulusal ve uluslararası bilimsel platformda sunulacak yeni verilerin Mengücekoğulları ve bölge tarihçesi açısından önemli katkıları olacağı düşünülmektedir.

Konum-Coğrafi Yapı

Divriği, Sivas'ın güneydoğusunda, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünün İç Anadolu sınırına yakın kesiminde, denizden 1250 m. yükseklikte, Fırat Nehri'nin kollarından biri olan Çaltı Irmağı ile birleşen derenin vadi tabanında ve yamaçlarında yer alır. Şehrin ilk kurulduğu yer ise kuzeydoğu kısmında Çaltı vadisine çok dik yamaçlarla inen bir tepe üzerinde bulunan kale civarı ve etekleridir (Resim: 1)². Yerleşme çevresinin yüksek dağlarla çevrili olması nedeniyle ulaşım

* Dr. Erdal ESER, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü 58140 Sivas/TÜRKİYE erdaleser@cumhuriyet.edu.tr

1 "Divriği Kalesi Yüzey Araştırması", Sivas Valiliği İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği tarafından sağlanan bütçe ile gerçekleştirilmiştir. Dönemin Sivas Valisi Sayın Dr. Hasan Canpolat, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mehmet Bakır ve Divriği Belediye Başkanı Sayın Mehmet Güresinli'ye desteklerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Yüzey araştırması ekibi: Cumhuriyet Üniversitesi'nden Dr. Meryem Acara Eser, Dr. Aydın Büyüksaraç, Araş. Gör. Özgü Arısoy, Araş. Gör. Özcan Bektaş ve Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Sayın Uğur Işık'tan oluşmuştur. Değerli katkıları ve uyumlu çalışmaları için kendilerine teşekkür ederim.

2 A. Balgalmış, "Divriği", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul 1994, s. 452-454, bil. s. 452.

zorluklarla karşılaşmaktadır. İlçenin dış bağlantısı Sivas-Erzincan demiryolu ve Sivas-Divriği karayolu ile sağlanmaktadır, Sivas demiryolu ile 179 km., karayolu ile 184 km. uzaklıktadır. Doğuda Erzincan, batıda Kangal, kuzeyde Zara ve İmranlı, güneyde ise Malatya ile çevrilidir³.

Kuzey-güney doğrultusunda ve yüksek bir tepe üzerinde yer alan kalenin dış sur uzunluğu, yaklaşık 1 000 metre, iç kalenin yıkılan surları ile 1 500 metreye ulaşmaktadır. Kuzey-güney açıklığı 400 metre, doğu-batı eni ise yaklaşık 200 metredir. Dış ve iç kaleyi çevreleyen duvarlar boyunca yer alan burçlar; kare, çokgen ve dairesel planlıdır. Dış kale surları; güneybatı ve batıda yer alan iki kapı ile şehre açılmaktadır, ancak birinci kapı sonradan örülmüş ikinci ise yıkılmıştır. Doğu bölüm surlarının yüksekliği 5-8 metre arasında değişmektedir, duvarlar topografik şartlara uygun bir oturma planına sahiptir⁴.

Genel Tarihçe

Divriği ile ilgili tarihî bilgiler, bölgenin Sasani-Bizans mücadelesine sahne olması ile birlikte başlamaktadır. Sasanilerin, tarih sahnesinden çekilmeleri sonrası bölgede Arap-Bizans çatışmaları söz konusudur. III. Mikhail'in, 9. yüzyıl ortalarında gerçekleşen Anadolu seferi sonucu, Divriği, Bizans güçlerinin eline geçer⁵. Bölgede Bizans hâkimiyeti söz konusu olmakla birlikte, Divriği, Pavlikanlar'ın merkezi durumundadır. Zaman zaman farklı güçlerin yanında yer alan Pavlikanlar'ın, Divriği'deki hâkimiyetlerinin ne kadar devam ettiği kesin olarak bilinmemektedir⁶.

3 H. Denizli, *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas 1995, s. 225; "Divriği, Sivas İli'ne bağlı ilçe merkezi. Fırat kollarından Çaltı Suyu'nun kıyısındadır ve adı, gerçekte, bu topografyasını yansıtır. Kasabanın tarihsel adı Bizans Döneminde özellikle Tephrike biçiminde kullanılmıştır. "Bol su, gür su" anlamındaki Anadolulu sözcüğün Abra, Abphra, Ebra, İbra gibi çeşitlemeleriyle karşılaştığımız için Tephrike adındaki ephr(a) bölümünün de o çeşitlemelerden birini yansıttığını görebiliyoruz. Aynı yerleşimin adı, Arap kaynaklarında Aprike biçiminde kullanılmıştı; demek adın, Ermeni ağzında, baştaki D-'si ihmal edilen Aprig yani Apr(a)-ig diye bir çeşitlemesi de varmış." B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 218.

4 H. Denizli, *a.g.e.*, s. 227.

5 F. Işıltan, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1981, s. 212-220.

6 O. Turan, *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1981, s. 55; Divriği'de bu tarihlerde bir kale yerleşmesinin varlığı söz konusudur.

Bölgede ve Divriği’de kesin Türk hâkimiyetinin ne zaman başladığı bilinmemektedir. Bununla birlikte 1071 Malazgirt Muharebesi’ni izleyen yıllarda Mengücek Gazi ya da oğulları tarafından ele geçirildiği düşünülmektedir⁷.

1142’de, Mengücek Devleti’nin parçalanmasından sonra, Mengücek Süleyman Şah’ın payına düşen Divriği, Mengücekoğulları’nın Divriği kolunun başkenti olur. 13. yüzyılın ikinci çeyreği içerisinde Anadolu Selçuklu Devleti’nin hâkimiyet alanı içerisinde yer alan Divriği, 1243’teki Köseadağ Savaşı’nı izleyen günlerde Moğol baskısına karşı koyamamıştır⁸. 676 (1277) yılında Memlûk Sultanı Baybars’ın Anadolu seferi dolayısı ile bu ülkeye gelen Moğol hükümdarı Abaka, Divriği’ye uğramış ve surların yıktırılmasını emretmiştir⁹.

14. yüzyıl başlarından sonlarına kadar Divriği’nin tarihine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzyılda Sivas, İlhanlılara sonra da Eratnaoğulları’na tabi olmasına rağmen, Divriği Memlûklular’ın elindedir. Bu arada 14. yüzyıl sonlarında Yıldırım Bâyezid’in bölgedeki seferleri sırasında Osmanlı topraklarına katılan Divriği, yaklaşan Timur tehlikesinden dolayı Memlûklularla yapılan ittifakla tekrar Memlûklulara bırakılmıştır. Divriği, ancak Mercidabık Zaferi (1516) sonrası kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir¹⁰.

Araştırma Tarihçesi

Divriği literatüre daha çok külliyesi ile girdiğinden, kale ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olmaktan öteye geçemediği görülmektedir. Son yıllarda, Kale Camii ile ilgili çalışmalar yapılmakla birlikte, önemli bir askerî mimarlık örneği olan kale hakkında detaylı çalışma ve araştırma bulunmamaktadır.

7 O. Turan, *a.g.e.*, s. 55; N. Sakaoğlu, *Türk Anadolu’da Mengücekoğulları*, İstanbul 1971, s.597; G. Eken, *Fizikî, Sosyal ve İktisâdî Açısından Divriği, (1775-1845)*, A.Ü. Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 1.

8 O. Turan, *a.g.e.*, s. 60.

9 O. Turan, *ay.es.*, s. 62; N. Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 75; F. Sümer, “Mengücekler”, *İslâm Ansiklopedisi*, 7, Eskişehir 1997, s. 713-718, bil.s. 717. Bu emrin yerine getirilip getirilmediği bilinmemekle birlikte, güneybatı köşede yer alan kapının bu dönemde iptal edilmiş olma olasılığı güçlüdür.

10 G. Eken, *a.g.t.*, s. 2.

Anadolu'daki bir çok diğer yerleşme gibi Divriği ve kalesi hakkındaki ilk bilgiler de, tarihçiler ve seyyahların yazmış oldukları kitaplar içerisinde elde edilmektedir¹¹.

Anılan çalışmalar incelendiğinde; kayalık tepe üzerinde ve ilk yapımı Pavlikanlar Dönemine tarihlendirilse de genel görünüm ve malzeme teknik özellikleri ile bir Ortaçağ kalesi olduğu; biri sonradan kapatılmış iki kale kapısının varlığı ve sur boyunca bazı yapı kalıntılarının, depo ve cephaneliklerin bulunduğu; bir "Melik Kasrı (sarayı)"na ait kalıntılar, bir ahmedek ile surlar üzerinde kitabe ve figürlü bezemelerin yer aldığı öğrenilmektedir. Ayrıca 1649'da Divriği'yi gören Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde; kalede yağmur suyu sarnıçları, buğday ambarları, cephaneler, 300 toprak damlı ev, bir cami ve iki kapısı olduğu kaydı yer almaktadır¹².

2006 Yılı Çalışmaları

"Divriği Kalesi Yüzey Araştırması", arkeoloji-sanat tarihi disiplinlerinin gerektirdiği yöntemlere ek olarak, arkeojeofizik ölçümlerle de desteklenmiştir¹³. Kale yüzeyi, küçük buluntuların araştırılması amacıyla detaylı olarak dolaşmış ve fotoğraflanmıştır.

11 Divriği ile ilgili bilgi içeren araştırmalardan bazıları şunlardır; Strabon, *Geographica/Coğrafya*, XII/I, II, III, (çev. A. Pekman), İ.Ü. Ed. Fak, İstanbul 1969, XII, 8; Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, Müteferrika Tabi, İstanbul (1145/1729), s. 624-625; W. F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldes and Armenia*, II, Londra 1842, s. 8; M. V. de Saint-Martin, *Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure*, II, Paris 1852, s. 577-578; C. Ritter, "Divrigi", *Die Erdkunde*, X, Berlin 1859, s. 795-799, bil.s.795-797; V. Cuinet, *La Turquie d'Asie, Geographie administrative statistique descriptive Et raisonne de chaque province de L'Asie-Mineure*, I, Paris 1892, s.687-688; M.F. Grenard, "Notes Sur les Monuments du Moyen âge Malatia, Divrigi, Siwas, Darende, Amasia et Tokat", *Societe Asiatique*, XVII, Paris 1891, s.549-553, bil.s. 554-555; Şemseddin Sami, *Kamusu'l Âlam, Tarih ve Coğrafya Lügâti*, III, Mihran Matbaası, İstanbul 1892, s. 2220; V. W. Yorke, "A Journey in the Valley of the Upper Euphrates", *Geographical Journal*, VIII, 1896, s. 453; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II-III, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1898, s. 211-214; M. van Berchem, *Materiaux Pour Des Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Le Caire 1910, III, lev. 5; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, Hannover 1925, s. 442; A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, II, Paris 1934; A. S. Ülgen, "Divriği'nin Şehircilik ve Anıtları Yönünden İncelenmesi", *Mimarlık*, 5/6, Ankara 1948, s. 33-37; W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. M. Pektaş), M.E. Basımevi, İstanbul 1961; Önge ve diğerleri, *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978; A. Durukan ve M. S. Ünal, *Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatı Bibliyografyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994; Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 189-238.

12 N. Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 209.

13 Konu ile ilgili detaylı bilgi Dr. A. Büyüksaraç tarafından yapılan çalışmada sunulacaktır.

Kale Camii'nin bulunduğu alandan başlanarak yapılan araştırmada, sur içi bölümünde, kurumuş otların da olumsuz etkisi ile seramik buluntu ile karşılaşılmamıştır (Resim: 2). Üst bölümde cami ve daha çok kuzeyinde olmak üzere kaya mimarisi kalıntılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum caminin batısındaki ilk platformda da söz konusudur. Kalıntılar; mezar odası, sarnıç, dibek ve mağaralardan oluşmaktadır (Resim: 3, 4). Kalenin bulunduğu alanda, güney bölümde ise, bu türden kayaya oyulmuş birimlerin bulunmadığı görülmüştür.

Kale Camii'nin batısında kalan ve ikinci platform olarak nitelendirdiğimiz, güneyde Aslanlı Burç'tan başlayarak kuzeye doğru gelişen ikinci bölümde yapılan araştırmanın ana problemi, Kale Camii'ne yakın konumlanmış olma ihtimali bulunan bir saray yapısının aranması olmuştur (Resim: 5). Bu bölümün, olası bir yapısal kurgu için düz ve geniş bir alan sunuyor olması, ayrıca aslanlı bir burçla, külliye'nin bulunduğu alana hâkim bir noktada konumlanması, bu düşüncüyü güçlü kılan özellikler arasında yer almaktadır. Adı geçen alanın kuzeyinde, bazı mekânlara ait temel kalıntıları çıplak gözle de tespit edilebilir durumdadır. Ancak, yüzeyde küçük buluntuya rastlanmamıştır.

Batıda yer alan ve sur içerisinde kalan nispeten geniş ve düz alanda, çıplak gözle yapılan araştırmalar sonucunda, mekânların varlığına işaret eden kimi temel ve duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Bu bölümde dikkat çeken en önemli özellik; en üst noktadan başlamak koşulu ile zaman içerisinde büyük oranda doğal nedenlerle gerçekleşen toprak kayması sonucu, yaklaşık olarak 8-10 m. yükseklikte molozla dolmuş olmasıdır. Dolgu, özellikle kuzeyde yer alan giriş bölümünde net olarak izlenebilmektedir. Sur içerisinde kalan bu alanda çoğunluk 12.-13. yüzyıl ve 18.-19. yüzyıla tarihlenen seramik buluntu ile karşılaşmıştır. Bu bölümün, 12. yüzyıldan başlamak üzere 19. yüzyıla kadar yerleşim alanı olarak kullanıldığı, küçük buluntuların varlığından da anlaşılmaktadır¹⁴.

Günümüzde, kale girişi olarak biri güneydoğuda diğeri ise batıda yer alan iki açıklık kullanılmaktadır. Güneydoğuda yer alan giriş, sonradan bu bölümdeki duvarın delinmesi sonucu oluşturulmuştur. Dehlize açılan giriş özgün değildir (Resim: 6). Mağara kuruluşundaki dehliz içerisinde kaçak kazı yapıldığına dair izler mevcuttur. Bugün ziyaretçiler tarafından kullanılan giriş burasıdır. Batıda yer

14 Söz konusu seramikler, yüzey araştırmasının tamamlandığı 25 Ağustos 2006 tarihinde Sivas Müzesi'ne teslim edilmiş, 28.08.2006 tarihinde Bakanlığa yaptığımız başvuruya 04.09.2006 tarih ve 144291 sayılı yazı ile verilen olumlu yanıt sonrasında, ayrıntılı fotoğraf çekimi inceleme ve çizimlerinin yapılması amacı ile Sivas Müzesi'nden teslim alınmıştır.

alan ve kuşatma kemeri günümüze gelebilen ikinci kapı, yukarıda belirtilen moloz akıntı nedeni ile kısmen dolmuş durumdadır (Resim: 7). Bu bölümde, kitabenin bulunduğu seviye göz önüne alındığında, sur önü alanın da zaman içerisinde moloz ile dolduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Batıda yer alan giriş kapısının, geç döneme tarihlenen kilisenin varlığından hareketle, bu bölümde yer alan sur dışı mahallelere açılıyor olduğu ileri sürülebilir. Bu bölümde özellikle Yukarı Kilise'nin kuzeyindeki sırtlarda, yamaç yerleşmesine işaret eden bulgulara rastlanmıştır. Bu bölgede ağaçlandırma yapılması ve kanal açılmış olması, anılan yerleşme alanına da zarar vermiş görünmektedir.

Aşağı Kilise'den günümüze yalnızca kuzeydoğu duvar gelebilmiştir. Belediyeye ait mezbahanın kilisenin kuzeyinde yer alıyor olması, yapılan yol çalışması sırasında yapının büyük oranda zarar görmesine neden olmuştur. Halk arasında "Soğuk Mağara" adı ile anılan mağaranın girişinin de, neredeyse kapanmak üzere olduğu tespit edilmiştir (Resim: 8).

Güney köşede yer alan kapının sonradan kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapının, külliye yakın konumlanmış olması nedeni ile kalenin "Sultan Kapısı" olma ihtimali söz konusudur. Ancak, yukarıda da belirtildiği aşağıya akan molozlar nedeni ile bu bölüm de kalın bir moloz tabakası ile dolmuştur (Resim: 9)¹⁵. Sur üzerinde görülen birleşme ve farklı teknik izleri, duvarların en az 3 farklı inşa ya da onarım dönemine işaret etmektedir. Bu konudaki detaylı çalışmalar, ileride planlanan kazı dönemleri içerisinde kesin bir değerlendirmenin yapılmasını sağlayabilecektir.

Yapılan araştırmalar sırasında saptanan sorunların başında, Divriği Kalesi'nin bir bekçisinin bulunmuyor olması gelmektedir. Ayrıca, ilçeden görülmeyen değişik noktalarda kaçak kazı çukurlarının varlığı söz konusudur.

Diğer bir sorun ise, özellikle batıda alt kotta toplanan moloz tabakasının, sur üzerine büyük bir baskı yapıyor olmasıdır. Bu tabakanın kaldırılması planlanan onarım çalışmaları açısından önemlidir.

15 Bu kapının, Moğol Hanı Abaka'nın emri ile yıkılmış olma ihtimali söz konusudur.

Kale'de yapılan yüzey araştırması sırasında yüzeydeki küçük buluntulara yönelik tarama çalışmaları üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada; iç kale alanı, ikinci aşamada dış sur ile iç kale arasındaki alan, üçüncü aşamada ise sur dışı/dış surun çevresi incelenmiştir.

İç kalede; sırlı ve sırsız seramik, az sayıda çini ve bir cam bilezik parçası bulunmuştur. Sırlı seramiklerde iki grup dikkati çeker: tek renk yeşil sırlı ve çok renkli kap parçaları. Ağız, kaide ve gövdelerin saptandığı seramiklerin bezemesinde daha çok kazıma tekniğinin kullanıldığı görülür, mevcut parçalarda; ağız kenarlarında ve gövdelerde paralel çizgiler ile çok renkli sırlı seramiklerde bitkisel motifler yaygındır. Bu grup yoğun olarak Antakya, Al-Mina, St. Symeon Limanı, Anamur, Kıbrıs gibi Akdeniz Bölgesi ve Anadolu'nun doğusundaki yerleşmelerde ortaya çıkan ve 13. yüzyıla tarihlenen seramikler ile benzerlik gösterirler. Üretim yeri olarak genellikle 12. yüzyılda Antakya'nın en önemli limanı olan St. Symeon Limanı kabul görmekle birlikte, bu grubun farklı bölgelerde ele geçirilmesi, Scott Redford'a göre bütün Ortaçağ Doğu Akdeniz Hristiyan, İslâm devletlerinin arasındaki ilişkileri ve ticaretin varlığını yansıtmaktadır¹⁶.

Firuze ve turkuvaz renkli çini parçaları az sayıda olmakla birlikte, camide veya iç kalede yer alan sarayda çini süslemenin varlığını düşündüren verilerdir. 12.-13. yüzyıllarda Anadolu Türk sanatında yaygın çini kullanımı da bu görüşü desteklemektedir¹⁷. Sırsız seramiklerde ele geçirilen ağız, kaide ve gövde parçaları günlük kullanım kaplarına aittir. Kahverengimsi sarı ve kırmızı, kaba hamurlu seramikler testi, amphora ve küplere aittir. Hamur özellikleri Ortaçağ kazılarında ele geçirilen seramiklerle benzerlik göstermektedir. Buluntular arasında Geç Roma-

* Dr. Meryem ACARA ESER, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 58140 Sivas/TÜRKİYE

16 St. Symeon Limanı seramiği olarak bilinen seramikler ve çeşitli bölgelerde ortaya çıkan örnekler için bkz. S. Redford, "Port Saint Symeon Seramiği" Denilen Hatay ve Çukurova Bölgesi Sgraffito Seramiği", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, 19-20 Nisan 2001, Bildiriler*, Ankara 2001, 485-490; S. Bilici, "Alanya Tersanesi Seramik Buluntuları", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, 19-20 Nisan 2001, Bildiriler*, Ankara 2001, 107-132, Resim 3, Örnek No.3; G. Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Ortaçağ Kazısından Küçük Buluntular", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 8-10 Nisan 2002, Bildiriler*, Kayseri 2002, 515-535, Resim 9; E. Piltz, *The Von Post Collection of Cypriote Late Byzantine Glazed Pottery*, Jonsered 1996.

17 Anadolu Türk sanatında çini kullanımı için bkz. G. Öney, *İslam Mimarisinde Çini*, Ada Yayınları: İzmir 1987, 44-59.

Erken Bizans Dönemine ait kırmızı astarlı bir gövde parçası da yer almaktadır. Mavi renkli cam bilezik parçasının, Rusafa'da 6.-7. yüzyıllara, Sardes'te 10.-14. yüzyıllar arasına, Saraçhane'de 11. yüzyıla, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazısında 8.-12. yüzyıllar arasına tarihlendirilen benzerleri bulunmaktadır. Buluntular tek renk cam bileziklerin, özellikle mavi ve burma örneklerin 6. yüzyıldan itibaren üretildiğini göstermektedir¹⁸.

Dış sur içerisinde de benzer seramikler saptanmıştır. Çoğunluğu yeşil sıran farklı tonları kullanılarak bezenen kâse ve çanaklara ait, ağız ve gövde parçaları üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış geometrik ve bitkisel motifler görülmektedir. Seramikler genel özellikleri ile 12.-13. yüzyıllara ait örneklerdir. Söz konusu alanda aynı yüzyıllara ait, Bizans Dönemi kazılarında yoğun olarak karşımıza çıkan, sarı, açık yeşil, kahverengi sırlı; sgraffito, kazıma ve slip teknikleri, spiral motifleri ile bezeli örnekler de bulunmuştur¹⁹. Ayrıca, iç surda olduğu gibi bu bölümde de kazıma tekniği ile bezeli, sır altı çok renkli boyalı, 13. yüzyıla tarihlenen seramikler yoğunudur (Resim: 10).

Dış sur içerisinde; 12.-13. yüzyıllara tarihlenen İran (Rey veya Nişapur) kökenli örneklerin yanı sıra, Alanya Kızıl Kule'de bulunan ve 13. yüzyıla ait Anadolu Selçuklu seramiği olarak nitelendirilen turkuvaz rengi sırlı kaplara benzerlik gösteren seramik parçalarına, Geç Osmanlı Dönemine ait, içleri tümü ile dışları kısmen yeşil sır kaplı testilere ait kaide ve gövde parçalarına, 16. yüzyıla ait beyaz hamurlu, kırmızı rengin kullanıldığı ve çok renkli seramikler grubundan bir kap parçasına ve 19.-20. yüzyıllara ait Avrupa yapımı porselenlere ait parçalara da rastlanmıştır²⁰. Sarımsı kahverengi ve kırmızı hamurlu sırsız seramiklerde, testi

18 Cam bilezikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Y. Ötügen, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısından Seçme Küçük Buluntular" (Ö. Çömezoğlu, Cam Bilezikler), *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, 19-20 Nisan 2001, Bildiriler*, Ankara 2001, 368-369; G. Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü'nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri", *Ortaçağ'da Anadolu. Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, Ankara 2002, 355-372.

19 Bizans Dönemine ait örnekler için bkz. D. Papanikola-Bakirtzi, F. N. Mavrikiou ve Ch. Bakirtzis, *Byzantine Glazed Pottery in the Benaki Museum*, Athens 1999.

20 İran kökenli seramikler için bkz. G. Fehervari, *Islamic Pottery. A Comprehensive Study Based on the Barlow Collection*, London 1973, 75, No. 64, res.E, E. Grube, *Islamic Pottery of the Eight to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, London 1976, 176, No.111-112; Alanya Kızıl Kule örneği için bkz. S. Bilici, "Alanya-Tersane ve Kızıl Kule Çevresinden Bir Grup Sırlı Seramik", *Adalya*, VIII (2005), 329-349, res.8; Geç Osmanlı Dönemi tek renk sırlı kaplar için bkz. N. Özkul Findık, *İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara 2001, 126-137; Osmanlı Dönemi, kırmızı rengin kullanıldığı çok renkli seramikler grubu için bkz. *ay.es.*, 256-264, fot. 236,266,267,269; Porselenler hakkında genel bilgi için bkz. J. P. Cushion, *Handbook of Pottery and Porcelain Marks*, London 1980.

ve küplere ait ağız ve kapak parçaları, kulp ve gövdeler bulunmuştur. Buluntular arasında 17. yüzyıl sonlarında üretilmeye başlayan, 19. yüzyılda yaygınlaşan kırmızı astarlı bir lüle parçası da yer almaktadır²¹.

Dış sur çevresinde yapılan incelemelerde; Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait terra sigillata kap parçası, sırsız seramiklerde 6. yüzyıldan itibaren görülen Bizans Dönemi pithoslarına ait ağızlar, testilere ait ağız ve kulplar, düz ve kazıma çizgi bezemeli gövdeler ile bir lüle ve 12.-13. yüzyıllara ait yeşil sırlı, kazıma bezemeli kap parçaları, 13. yüzyıla tarihlenen çok renkli sırlı kap parçaları bulunmuştur²².

Sonuç olarak; Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntunun yok denecek kadar az olması dikkati çekmektedir. Özellikle sırlı seramiklerde 12.-13. yüzyıl üretimi örnekler yoğundur, bunun yanı sıra Geç Osmanlı Dönemine ait seramikler ve az sayıda olmakla birlikte porselen parçaları da bulunmaktadır. Bu veriler, 12. yüzyıldan itibaren 20. yüzyıl başlarına kadar yoğun yerleşim alanı olduğunu düşündürmektedir. Ancak, verilerin yüzey buluntusu olduğu göz ardı edilmemelidir. Kazı çalışmaları gerçekleştirildiği takdirde küçük buluntular daha kesin bir biçimde kalenin yerleşim tarihini destekleyecektir.

21 Lüleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Bakla, *Tophane Lüleçiliği*, İstanbul 1993.

22 Bizans Dönemine ait benzer pithoslar için bkz. I. Mader, "Keramik der Feldforschungen im Gebiet Von Kyaneai aus den Jahren 1989-1992", *Asia Minor Studien*, Band 24, Bonn 1996, 107, kat.no.95-96.

Resim 1: Divriği Kalesi (HGK Arşivi)

Resim 2: Kale yüzeyi, genel görünüm

Resim 3: Kale Camii'nin kuzeyi, sarnıç, genel görünüm

Resim 4: Kale Camii'nin kuzeyi, kaya mezarı, genel görünüm

Resim 5: Aslanlı Burç, kuzeyden genel görünüm

Resim 6: Güneydoğu giriş

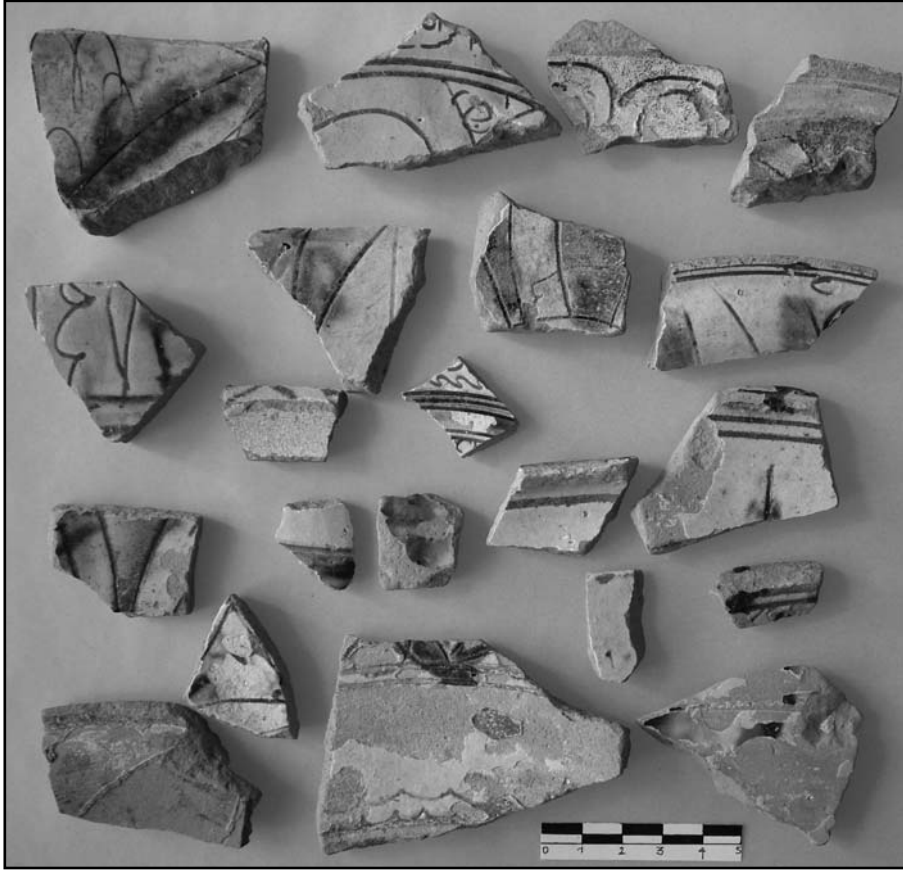
Resim 7: Batı kapı, doğudan genel görünüm

Resim 8: Aşağı Kilise, güneyden genel görünüm

Resim 9: Güneybatı, Sultan Kapısı (?), genel görünüm

Resim 10: Dış sur, seramik buluntular

BERICHT ZU DEN ARBEITEN IN ANDRIAKE IM JAHR 2006

Thomas MARKSTEINER*

Die Kampagne dauerte vom 15.09 bis zum 1.10. 2006, das Team setzte sich aus Vermessern, Archäologen und Studenten zusammen¹. Als Regierungsvertreter stand uns Mustafa Samur vom Museum Antalya zur Seite. Wie schon im Vorjahr lag das Schwergewicht der Arbeiten bei der Vermessung der an der Oberfläche anstehenden Ruinen. Im Unterschied zur ersten Kampagne, in welcher der zentrale Bereich um die Agora und die *Horrea Hadriani* untersucht worden waren, wurde im Jahr 2006 mit der Aufnahme teils weit auseinandergelegener Bereiche der Niederlassung begonnen, um die Grundlagen für die Erstellung eines Gesamtplanes zu schaffen und um einen Überblick über die Ruinenlandschaft zu gewinnen. Auch wurde das geodätische Fixpunktnetz entsprechend erweitert. Als Vermessungsgrundlage wurden Planskizzen einzelner Gebäudekomplexe angefertigt. Die Vermessung erfolgte mit einem GPS-Gerät, welches jedoch aufgrund des starken Baumbewuchses und des oft ungewöhnlich guten Erhaltungszustandes der fallweise hoch anstehenden Ruinen, nicht immer das gewünschte Ergebnis zeitigte: Aufgrund von Satellitenabschattungen konnte in manchen Bereichen nicht vermessen werden. Im Zuge dieser Kampagne wurden etwa 40% der verbauten Fläche aufgenommen, sodaß insgesamt knapp 60 % der Niederlassung vermessen sind (Abb. 1). An mehreren Stellen wurde Oberflächenkeramik gesammelt, gezählt und fallweise auch zeichnerisch dokumentiert (s. den Beitrag von B. Marksteiner).

Um die Aufnahme- und Vermessungsarbeiten durchführen zu können, musste an zahlreichen Stellen Unterholz ausgeschnitten werden. Mit Unterstützung der Belediye von Demre konnten darüber hinaus die *Horrea Hadriani* weitgehend von Buschwerk befreit werden. Die Fassade des Monumentalbaus ist jetzt von der Strasse aus besser erkennbar. Im Inneren des Gebäudes wurden sechs der acht Räume gesäubert, sodaß sich Besucher ungehindert bewegen können.

* Thomas MARKSTEINER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz-Klein-Gasse 1, 1190 Wien/AVUSTURYA

1 Das Projekt wurde aus Mitteln des ÖAI finanziert. An den Arbeiten waren S. Baybo; A. Konecny; C. Kurtze; H. Schwaiger; U. Schuh und B. Stark beteiligt. Die Keramikfunde werden durch B. Marksteiner bearbeitet. Ihnen allen sei für ihre wertvolle Mitarbeit gedankt. Besonderer Dank gilt den türkischen Behörden für die Erteilung der Arbeitsbewilligung.

Die Arbeiten berührten erstmals den Nordbereich der Niederlassung, der sich auf einem länglichen Höhenrücken erstreckt. Diese Nordstadt war in spätantiker Zeit befestigt worden. Die unter Verwendung zahlreicher Spolien errichtete Befestigungsmauer wurde zu einem späteren Zeitpunkt mit Türmen aus kleinteiligem Mörtelbruchsteinmauerwerk verstärkt. Im Inneren des Mauerringes befindet sich eine dichte Verbauung aus Mörtelbruchsteinmauerwerk. Der Nordwestbereich ist jedoch weitgehend von Sanddünen überlagert. Im Zentrum der Niederlassung und an deren höchstem Punkt liegt eine große Kirche (D). In deren Umgebung sind große antike Werkstücke verbaut, darunter ein Giebeleck, die von einem antiken Monumentalbau stammen dürften. Weiters wurde im Südosten der Niederlassung, im Bereich von Kirche A und eines Thermengebäudes gearbeitet. Die Vermessung des zentralen Bereiches östlich und westlich der Horrea wurde weitergeführt. Darüber hinaus wurden die Ruinen der hellenistischen Befestigung im Südwesten aufgenommen.

Im Zuge der Arbeiten konnten wichtige Fragen zur Geschichte und Entwicklung des Hafenortes geklärt werden. Auf einer Erhebung im Südwesten des Hafenbeckens liegt eine schon länger bekannte, hellenistische Befestigungslinie² (Abb. 2). Es zeigte sich, dass diese als Ringmauer den Nordhang umschlossen haben dürfte, an welchem schlecht erhaltene Verbauungsreste in Gestalt von Terrassierungsmauern, wohl die Ruinen einer Siedlung, aufgenommen werden konnten. Die in diesem Bereich aufgefundene Keramik datiert von hoch- bis in späthellenistisch-frühromische Zeit. Auf dem dicht mit Ruinen bestandenen Hügelrücken nördlich des Hafens haben wir ebenfalls Keramik dieser Periode gefunden, die hellenistische Siedlung erstreckte sich demnach wahrscheinlich an beiden Seiten des Hafeneinganges³. In der Nordstadt liegen die frühen Ruinen allerdings unter dem Sand von Wanderdünen begraben und dürften wohl auch der massiven spätantiken Überbauung zum Opfer gefallen sein.

Andriake findet im Portulan des Pseudo-Skylax keine Erwähnung⁴ und auch im archäologischen Befund ist die klassische Periode nicht vertreten. Demnach scheint

2 W. Wurster in: J. Borchhardt et alii, Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, *IstForsch* 30 (1975) 52; Th. Marksteiner, Die befestigte Siedlung von Limyra, *Forschungen in Limyra* 1 (1997) 168. 170, Abb. 201.

3 Dies würde mit der Überlieferung bezüglich der Eroberung des Hafens durch P. Lentulus Spinther übereinstimmen, im Zuge derer einer Kette, welche die Hafeneinfahrt sperrte, durchbrochen werden musste (Appian, *bellum civile* IV 82 [344]). Eine derartige Einrichtung macht nur Sinn, wenn die Befestigungspunkte an beiden Seiten der Einfahrt geschützt sind.

4 In Abschnitt 100 nennt Pseudo-Skylax die lykischen Häfen Telmessos, Patara, einen Hafen von Phellos und Limyra.

der Hafenort in klassischer Zeit noch nicht bestanden zu haben. Dies entspricht der geringen Bedeutung, welche auch andernorts im Lykien der klassischen Zeit dem Ausbau von Häfen beigemessen wurde⁵. Die erste Erwähnung des Ortes erfolgt in Zusammenhang mit der Eroberung der ptolemäischen Niederlassung durch Antiochos III im Jahr 197 v. Chr.⁶ Ausweislich der historischen Überlieferung und der archäologischen Befundlage dürfte die Gründung des Hafenortes im 3. Jh. v. Chr. stattgefunden haben.

Eine Gruppe von im Südbereich oberhalb des ehemaligen Hafenbeckens gelegenen Bauten gehören ausweislich ihrer Bauweise in die späthellenistische oder frühkaiserzeitliche Periode. Die beiden Bauten weisen typologisch Verwandtschaft mit den Häusern ländlicher Siedlungen Zentrallykiens auf⁷. Dieser Bereich dürfte folglich vor dem hochkaiserzeitlichen Ausbau des Hafens ziviler Wohnbebauung Raum geboten haben.

Ein massiver Ausbau der Hafeninfrastruktur erfolgte in der römischen Kaiserzeit. Insbesondere sind hier das hadrianische Horreum und eine Platzanlage hervorzuheben, aber auch weitere, zumeist stark zerstörte Bauten am südlichen Rand des Hafenbeckens gehören in diese Periode. Wahrscheinlich darf auch das Aquädukt, dessen Kaskade etwa 500 m östlich des Hafenortes erhalten ist⁸, diesem Bauprogramm zugewiesen werden.

Die größte Ausdehnung erreichte der Hafenort in spätantik-frühbyzantinischer Zeit, ein Großteil der anstehenden Ruinen, einschließlich fünf großer Kirchen, gehört in diese Periode.

5 Zur geringen Bedeutung der Häfen für die vorhellenistische Siedlungslandschaft Lykiens insbesondere der frühen Klassik s. etwa Verf., *Siedlungsstrukturen in Lykien in: Götter, Heroen, Herrscher in Lykien Ausstellungskatalog Schallaburg* (1990) 26f.; ders., *Städtische Strukturen im vorhellenistischen Lykien in: M. H. Hansen (Hrsg.), A Comparative Study of Six City-State-Cultures, Historisk-filosofiske Skrifter 27, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* (2002) 58; M. Zimmermann, *IstMitt* 53, 2003, 270 f.

6 Hieronymus Comm FGrHist 260 F 46. Zur frühen Geschichte Andriakes s. etwa M. Zimmermann, *Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens, Antiquitas Reihe 1, Bd. 42* (1992) S. 220 f. und Anm. 173 und J. Ma, *Antiochos III. and the Cities of Western Asia Minor*, Oxford 2000, 84 f.

7 Genannt sei hier etwa die nahegelegene Niederlassung Istlada, die sich ebenfalls auf dem Territorium von Myra befand.

8 Zu dieser Einrichtung und deren Interpretation als Wassermühle s. Borchhardt in: J. Borchhardt et alii, *Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, IstForsch* 30 (1975) 71 f. Für eine Interpretation als Kaskade sprachen sich D. Murphy und M. Mengel aus. s. D. Murphy und M. Mengel in: G. Jansen (Hrsg.), *Cura Aquarum in Sicilia* (2000) 155; dies. in: Chr. Oblig - Y. Peleg (Hrsg.), *Cura Aquarum in Israel* (2002) 167 ff.

Die in verschiedenen Bereichen der Niederlassung aufgenommene Keramik enthielt keine Funde, die über das 8. Jh. n. Chr. hinausführen. Dieser Befund deckt sich mit dem Umstand, dass sich auch in der Bausubstanz keine hochmittelalterliche Phase festmachen lässt⁹. Insbesondere fehlen in Andriake die in lykischen Kirchen häufigen, sekundären Kapelleneinbauten. Der Frage nach dem Zeitpunkt der Aufgabe der Niederlassung wird in den nächsten Kampagnen noch eingehender nachzugehen sein.

In der Kampagne 2006 wurde den konstruktiven Merkmalen der Horrea Traiani einige Aufmerksamkeit geschenkt. Auf den ersten Blick ist das Bauwerk stark der regionalen Bautradition des Hellenismus verpflichtet. Das zweischalige Mauerwerk weist Binderblöcke auf, die von der isodomen Außenschale in das Mauerinnere kragen. Die stark zum polygonalen tendierenden Innenschalen der Außenmauern sind strukturell schwach und den Außenschalen untergeordnet. Auch die Binnenmauern sind teils dem polygonalen Stil verpflichtet, nahe der Durchgänge weisen sie allerdings isodomen Aufbau auf. Die Laibungen der Zu- und Durchgänge sind alternierend als Läufer und Binder versetzten Blöcken aufgemauert. In den Schalenzwischenräumen wurde Mörtel als Bindemittel verwendet. An einigen Stellen, insbesondere in der westlichen Seitenkammer und an der Nordwand konnte festgestellt werden, dass die Hausteinauern des Gebäudes auf einem Mörtelgussfundament ruhen (Abb. 3). Diese massive Mörtelverwendung stellt einen deutlichen Bruch mit der hellenistischen Bautradition Lykiens dar.

Die Fassade des Gebäudes wird im heutigen Zustand von zwei seitlichen Teilgiebeln überragt. Schon im Rahmen früherer Forschungen wurde erkannt, dass diese nicht zu einem durchgehenden Giebel gehört haben dürften, der eine mittige Höhe von mehr als 5 m gehabt und das Gebäude optisch erdrückt hätte¹⁰. Die Auffindung eines Giebelendblocks im Bereich von Kammer 6, welcher in Sturzlage befindlich zu sein scheint, belegt dass der westliche Giebel nur unwesentlich weiter zur Mitte der Fassade geführt war, als es der heutige Zustand abzulesen erlaubt. Eine analoge Situation ist für die Ostseite zu rekonstruieren (Abb. 4).

9 s. auch U. Peschlow, *Reallexikon der byzantinischen Kunst* 6 (2002) 836. Mittelbyzantinische Umbauten an den Kirchen erkennen Hellenkemper und Hild, s. H. Hellenkemper – F. Hild, Lykien und Pamphylien, *Tabula Imperii Byzantini* 8, Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 320 (2004) 438.

10 P.-J. Trombetta – J.-N. Charniot, *Bulletin Monumental* 151-I, 1993, 103.

Die beiden seitlichen Kammer an der Fassadenseite waren zu einem nicht näher eingrenzbaeren Zeitpunkt von nach auuuen fallenden Pultdächern überdeckt. Dies wird durch Reste hydraulischen Mörtels an der Fassade der Horrea belegt. Dieser findet sich auf einer von Aussen nach Innen ansteigenden Linie, die annähernd die Neigung der Giebel aufweist. Der Mörtel dürfte dazu gedient haben, das Einsickern von Regenwasser am Übergang des Ziegeldaches zur ansteigenden Mauer zu verhindern. Vergleichbare Mörtelreste finden sich auch an der Fassade des Gebäudes im Bereich zwischen den beiden lateralen Kammern. Dieser Mörtel dürfte, ebenso wie die Konsolen an der Fassade sowie die Konsolen neben den Eingängen in die seitlichen Kammern in Zusammenhang mit einem leichten Vordach gestanden haben (Abb. 5). Bei diesem muss es sich um eine Holzkonstruktion gehandelt haben. Die kleinen Konsolen an der Fassade dürften einen Balkenzug getragen haben. Im Westen hat sich auf entsprechender Höhe ein Balkenloch in der Wand der seitlichen Kammer erhalten, welches das Ende eines dieser Holzbalken aufgenommen haben dürfte. Die größeren Konsolen an den Seitenwänden bildeten wohl die Auflager für die Frontseitigen Trägerbalken, die sonst von Holzstützen getragen wurden.

Keramikfunde der Kampagne 2006 (Abb. 6)

Banu YENER-MARKSTEINER

In der Arbeitskampagne 2006 wurde das Aufsammeln von Oberflächenkeramik an ausgewählten Stellen innerhalb des Siedlungsareals weitergeführt. In der Südstadt wurden an drei unterschiedlichen Stellen, bei der Agora, bei der Kirche B und nordwestlich der Horrea Hadriani Flächen von jeweils 10 m² ausgesteckt und alle Fragmente mit einer Mindestgröße von 3 Zentimetern gesammelt und statistisch dokumentiert. Aus diesen Scherben wurden die profilgebenden Fragmente wie Rand- und Bodenstücke sowie große Wandfragmente ausgewählt, gezeichnet und dokumentiert.

Die erste, auf den Murexschüttungen nordwestlich der großen Zisterne bei der Agora gelegene Fläche sollte einen Vergleich mit den Ergebnissen des Vorjahres ermöglichen: In diesem als Z/NW bezeichneten Bereich wurden ähnliche Ergebnisse wie im Vorjahr in dem Bereich nordöstlich der großen Zisterne (ZNO/1) gewonnen. Allerdings war die Gesamtzahl der Scherben deutlich geringer als ZNO/1. Insgesamt 65 Fragmente wurden gezählt, von diesen stammten 55 Fragmente von Amphoren.

Die zweite Fläche wurde nordwestlich von den Horrea, am Rand der Ebene oberhalb einer Gebäudegruppe aus Bruchsteinmauerwerk (Bef. 32/40) ausgesteckt. Die Gesamtzahl der Lesefunde von dieser Fläche (S/NWG) lag bei 210 Stück. Circa 30% des Materials stammte von Ziegeln, 15 % von Amphoren, 13% von feiner Ware mit rotem Überzug und circa von 9 % Küchenware. Aufgrund des Erhaltungszustands konnten 32% der Keramikscherben nicht bestimmt werden.

Weiters wurde eine Fläche südlich von Kirche B, am Rand der Ebene abgesucht. In diesem S/ K-B/1 bezeichneten Bereich fanden sich insgesamt 184 Fragmente. Mit Circa 50 % überwiegen Ziegeln innerhalb des gesammelten Materials. Unter den Keramikfunden sind die Amphoren mit 15 % am zahlreichsten vertreten, es folgen die Feinware mit 10 % und mit 8 % das Kochgeschirr.

Die zeitliche Streuung des Scherbenmaterials aller abgesuchten Flächen in der sog. Südstadt liegt in dem Rahmen zwischen dem 1. und dem 8. Jh. n. Chr., nur in dem Bereich Z/NW bei der großen Zisterne lag die Spanne zwischen dem 5.-8. Jh. n. Chr.

Eine Fläche von 10 m² wurde auch in der sog. Nordstadt nördlich der Kirche D ausgesteckt. Da ein Großteil der Nordstadt mit Sand oder/und Flora bedeckt ist, sodass kaum Keramikfunde gemacht werden können, wurde ein leicht nach Süden fallendes Areal ausgewählt, wo an der Oberfläche Scherben feststellbar waren. Insgesamt wurde 74 Fragmente gesammelt, 30 % davon waren als Ziegel zu bestimmen. Unter dem Keramikmaterial war nebst den Amphoren mit circa 25%, auch der Anteil der Feinware relativ groß (circa 18%). Küchenware blieb mit 6% ungefähr in dem von den anderen Flächen festgestellten Prozentanteil. Unter der Feinware befanden sich zahlreiche hellenistisch-frührömische Fragmente wie etwa Teller mit breiter Lippe, Trinkschalen mit Π-förmigen Henkeln sowie ein Fragment einer knidischen Lampe.

Im Süden Andriakes wurde der Bereich beider hellenistischen Befestigungsmauer von der Verfasserin nach Keramik abgesucht. Im Bereich des Steinversturzes entlang der Mauer war die Menge des Keramikmaterials erwartungsgemäß sehr spärlich. Unter den wenigen Fragmenten ist ein Amphorenhenkel mit Stempel hervorzuheben. Dem Verputz einer in die Befestigungsmauer integrierten Zisterne waren zahlreiche relativ große Keramikscherben beigemischt, darunter in erster Linie Wandfragmente von Amphoren und rot-rotbraun bis dunkelgrau überzogene Teller hellenistischer Zeitstellung. Am Hang unterhalb der Befestigungsmauer,

in dem als Siedlungsgebiet zu definierendem Bereich, war die Suche nach Oberflächenkeramik erfolgreicher. Auch hier überwogen hellenistisch datierbare Scherben.

Einige Fragmente von verschiedenen Fundplätzen werden hier vorgestellt.

KATALOG

- 1) A/06- Befest.-Zi-1
Randfragment eines Tellers mit eingerollter Lippe.
Dm.: 18 cm
T: 7.5 YR 8/4 rosa, hart, rote, graue und weiße Einschlüsse.
Ü: A: schwarz- rot-braun, u. Teil ausgespart.
I: rot-braun.
Dat.: 3. Jh. v. Chr.
- 2) A/ 06- N-3
Randfragment eines Tellers mit breiter Lippe
Dm.: 16 cm
T: hell grau, fein, weich, leicht glimmerig.
Ü: A: ausgewaschen
I: dunkel grau-schwarz
Dat.: 2. Jh. v. Chr.
- 3) A/06-Befest. N-Hang-2
Randfragment einer Schale mit eingebogenem Rand.
Dm.: 18 cm
T: 7.5 YR 7/6 orange, fein, einige weiße Einschlüsse.
Ü: Reste von schwarzem Überzug
Dat.: 2. Jh. v. Chr.
- 4) A/06-S-NWG-8
Randfragment eines Tellers.
ARS Hayes Form 105/17 var.
Dm.: 22 cm
Dat.: 580/600 – 660 n. Chr.

- 5) A/06-S/NWG-6
Randfragment einer Schüssel.
CRS Hayes Form 9 var?
Dm.: 22 cm
Dat.: 580-600 n. Chr.
- 6) A/06-S/NWG-6
Randfragment einer Schüssel.
CRS Hayes Form 11
Dm.: 32 cm
Dat.: 550-650 + n. Chr.
- 7) A/06-S/ K-B1-2
Randfragment einer Pfanne??
Dm.: 30 cm
T: braunlich grau, grob, eher hart, zahlreiche weiße und gelblich weiße
Einschlüsse (z. T bis 1 mm), Quarz, Glimmer.
Oberfl. außen griffig, innen glatt.
- 8) A/06-S-NWG-9
Randfragment eines Topfes.
Dm: 16 cm
T: 2,5 YR 6/4 hell rötlich braun, reduziert, sehr hart, weiße und graue
Einschlüsse.
Dat.: 7. Jh. n. Chr.

Abb. 1: Gesamtplan von Andriake (Stand 06)

Abb. 2: Aussenschale der Befestigungsmauer im Süden

Abb. 3: Mörtelgussfundament der Horrea

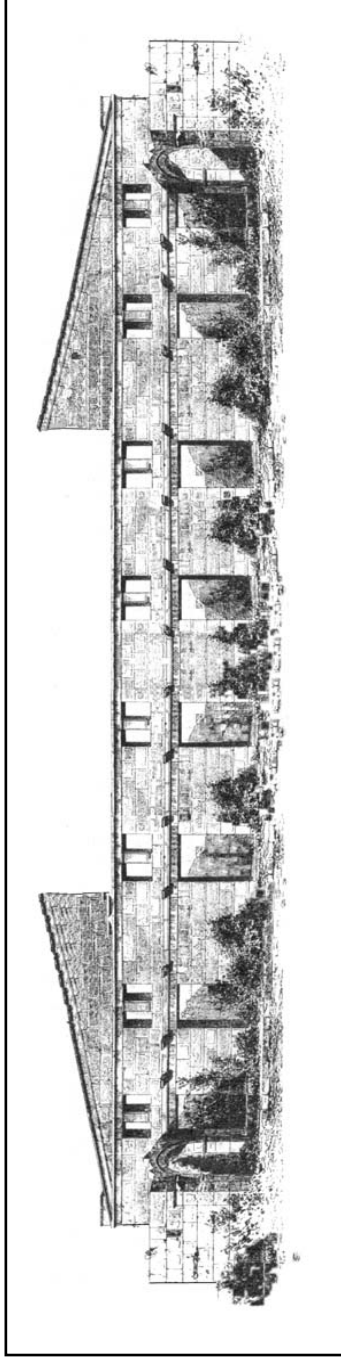

Abb. 4: Rekonstruktion des Giebels der Horrea

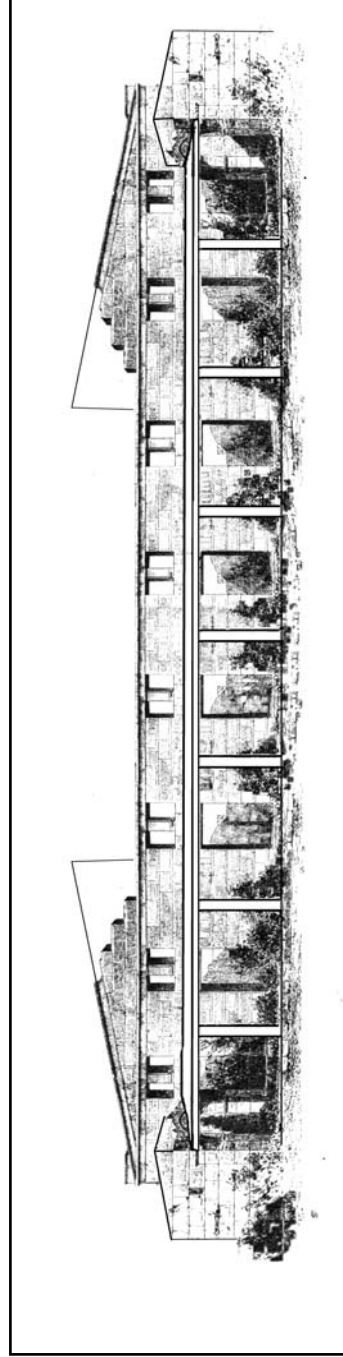

Abb. 5: Rekonstruktion des Vordaches der Horrea

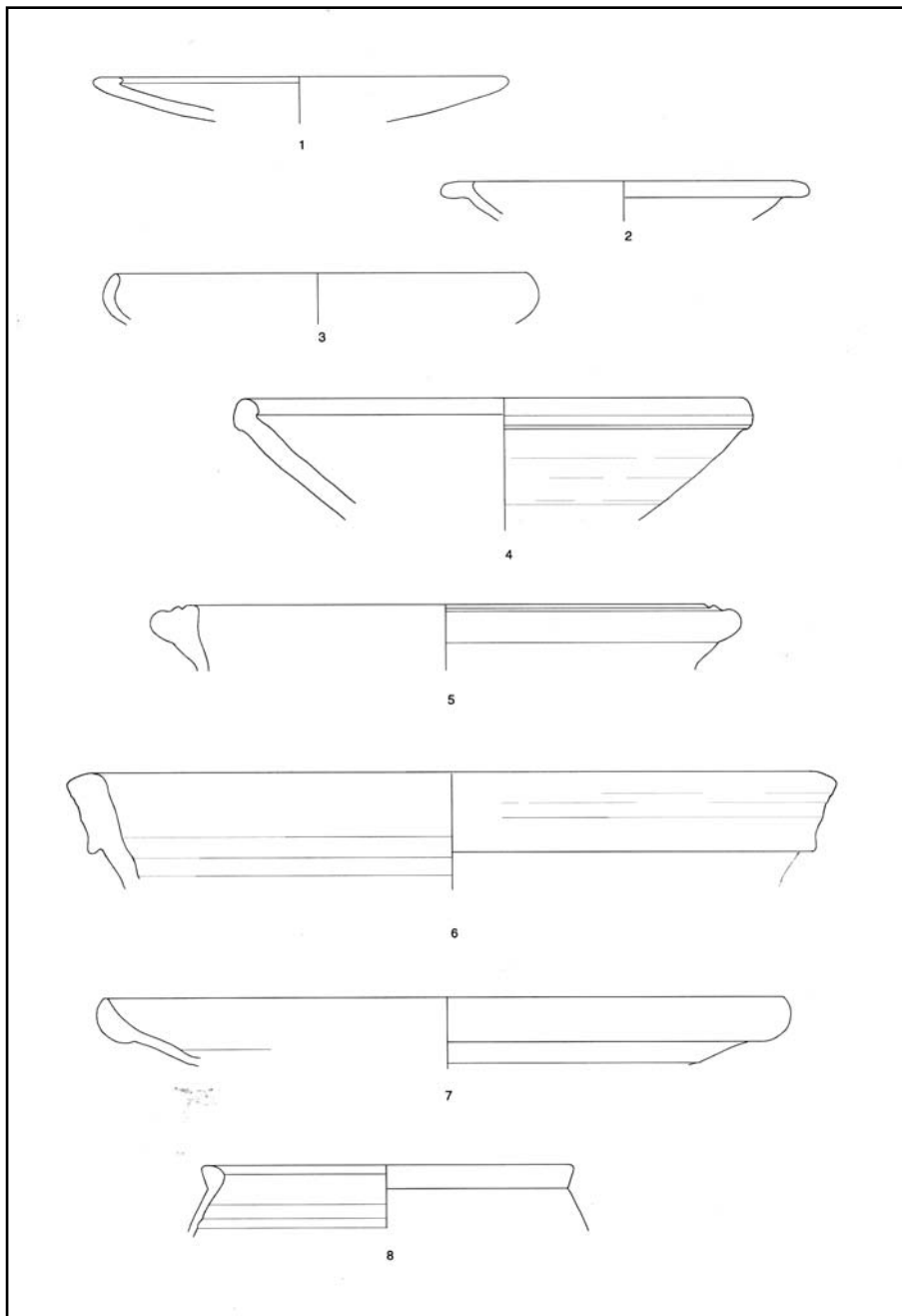

Abb. 6: Keramikfunde

ÇİVRİL'DEN HİERAPOLİS ARKEOLOJİ MÜZESİ'NE TAŞINAN MİMARİ ESERLER

Bilal SÖĞÜT*
Tunç SEZGİN
Banu DÖNMEZ

Denizli ili sınırları içinde bulunan yerleşim merkezlerine getirilmiş olan Antik Döneme ait mimari eserlerin kataloğu ile ilgili çalışmalara Sarayköy İlçesi, Hisar Köyü (Attouda) müze deposunda bulunan eserler ile başlamıştık. Aynı şekilde katalog çalışmasına, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda, Denizli Müzesi Müdürlüğü'nün bilgisi dahilinde, yerleşim merkezlerine getirilip oralarda muhafaza edilmekte olan eserler ile devam edilmisti. Buradaki esas amaç; Phrygia, Karia, Pisidia ve Lydia bölgeleri içinde yerleşimleri bulunan ve buna bağlı olarak da bu bölgelerin etkilerini taşıyan Denizli'de, mimari uygulamaları, kazı buluntusu olmayan eserler üzerinde belirlemektir. Çalışmaların ilk gününden itibaren kataloğu yapılan eserlerde oldukça önemli etkileşim ve mimari uygulamaların varlığı anlaşılmıştır.

Bu tür eserlerin toplandığı yerler, genellikle yakınlarında antik bir yerleşimin bulunduğu, modern yerleşim alanlarıdır. Çoğu antik kentler ve buralara bağlı küçük yerleşim birimleri ile ilgili yüzey araştırması yapılamadığından, buralardaki mimari uygulamalar bilinmemektedir. Biz de bu açığı kapatmak düşüncesiyle, yerleşim merkezlerine getirilen ve Denizli Müzesi Müdürlüğü kontrolünde bir yere toplanmış olan eserler ile ilgili katalog çalışmasına devam ediyoruz¹.

Hisar Köyü'ndeki (Attouda) katalogların tamamlanmasından sonra², bu yıl biraz da zorunluluğa bağlı olarak, Çivril Kaymakamlığı bahçesine toplanmış

* Yrd. Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, DENİZLİ

Araş. Gör. Tunç SEZGİN, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, DENİZLİ

Araş. Gör. Banu DÖNMEZ, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, DENİZLİ

1 Gösterdikleri yakın ilgi ve yapıcı yaklaşımları ile yardımlarını her zaman bizden esirgemeyen Denizli Müzesi Müdürü H. Hüseyin Baysal ve müze uzmanlarına çok teşekkür ederiz.

2 Hisar Köyü'ndeki müze deposu ve çevresinde bulunan mimari eserlerin toplu bir değerlendirmesi için bkz. B. Söğüt, "Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar", 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı -2, 2007, 383-396,

olan ve buradan Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne taşınan mimari parçaların kataloğu tamamlanmıştır³. Çünkü bunlar, bu yıl müze bahçesine taşınmış ve bir kenarda toplu olarak durmaktadır. Gelecek dönemlerde aynı birlikteliği ve belirli bir yere ait olan toplu grubu aynı şekilde bulmak mümkün olmayabilir. Bu nedenle acilen bu kataloğun tamamlanması gerekiyordu. Ayrıca bu çevrenin genelini kapsayan en geniş çalışmalardan birisi, farklı yerlerde bulunmuş olan yazıtlar hakkındaki yayınlardır⁴. Yayımlanan yazıtların yanı sıra, bu mimari katalogların da çıkarılmış olması, bölgede araştırma yapmak isteyenler için sağlam bir kaynak oluşturacaktır.

Çivril ve çevresinde bulunup, Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne daha önceden de aralıklı olarak eserlerin getirildiği bilinmektedir. Bunların büyük bir çoğunluğunu yazıtlı mezar taşları oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen eserler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birisi zemine bağlı oldukları için Çivril 30 Ağustos İlköğretim Okulu bahçesinde bulunanlardır. Diğeri ise toplu olarak Çivril Kaymakamlığı önünden alınıp Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne taşınanlardır.

30 Ağustos İlköğretim Okulu'nun bahçesinde, giriş kapısının doğusunda mermer fallos, batısında ise Zeus kabartmalı duvar bloku bulunmaktadır⁵.

Fallos

Gri mermerden yapılmış olan fallosun yüksekliği 1,30 m., baş çevresi 2,90 m., gövde çevresi ise altta 1,60 m., üstte 1,72 metredir (Resim: 1). Düzensiz kenarlı, yaklaşık 0,10 metreden fazla yüksekliğinde olduğunu düşündüğümüz plinthe, üzerinde silindirik biçimli bir gövde kısmı ve en üstte yuvarlak bir baş vardır. Alışılmış fallos biçimlerinden farklı olup genel şekli yuvarlak bir altar üzerinde duran küre biçimindedir. Kürenin üst orta kısmında küçük bir çukurluk vardır. Çukurluk aşağı doğru daralmaktadır ve ağız kenarı 0,07 m., zemini 0,02 m., derinliği 0,045 m. ölçülerinde, huni biçimlidir (Resim: 2). Bunun etrafı çok sık el sürülmüş olmaktan

3 Bu yılki çalışmalarımıza Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri; Mustafa Kağıtçı, Elif Gülşen, Selçuk Çaprak ve Yakup Hiçdurmaz katılmışlardır. Katalog yazımı esnasında Arkeolog Adil Eker'in yardımları olmuştur. Araştırmamıza katılan ve katalog çalışmasında katkıda bulunan tüm ekip üyelerine teşekkür ederiz.

4 Bu bölgede Eumeneia ve çevresinde bulunan yazıtların toplu ele alındığı bir çalışma için bkz. Th. Drew-Bear, "Nouvelles Inscription de Phrygie", *Studia Amstelodamensia ad Epigraphicam, Ius Antiquum et Papyrologicam Pertinentia* 16, 1978, 53-114.

5 B. Söğüt-C. Şimşek, "Çivril Çevresindeki Arkeolojik Kalıntılar", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri*, 2002 (2002a), 283-284, Res. 16, 18.

dolayı parlak görünümlüdür. Bu parlaklık alt bölümlere doğru azalmakta ve çukurluğun simgesel ve kült ile ilgili bir yönün olabileceğini düşündürmektedir. Alttan yukarı doğru genişleyen silindir altar görünümünde olan gövdenin kaidesi düzdür, üst bölümde ise bir geçiş profilinden sonra hafif dış bükey ve düz olarak tamamlanmaktadır. Plinthe kısmının kenarları üst kenardan düzensiz olarak görünmektedir. Ancak üst seviyesine kadar beton ile dolu olduğundan kenarlarındaki düzensizliğin nedenini tam olarak belirlemek mümkün değildir. Bu şekli ile tam bir fallostur. Ancak malzemesi ve işçiliği ile plinthe, gövde ve başlık bölümünün işlenişi normal bir altar olmadığını düşündürmektedir.

Orijinalinde de burada konulduğu gibi uygun bir zemine yerleştirilmiş olmalıdır. Eserin kesin buluntu yeri ve ait olduğu yapı bilinmemektedir. 30 Ağustos İlköğretim Okulu Müdür Yardımcısı Ömer Palaz'ın verdiği bilgilere göre; Çivril ile Koçak Köyü arasında Ali Kızmaz'ın kum ocağında bulunmuş ve buraya 1970'li yıllarda getirilmiştir⁶. Kum ocağının bulunduğu yer bir düzlük olmakla birlikte, buluntu yerinin ve şeklinin nasıl olduğu ile ilgili kesin bir kayıt yoktur. Fallos bilinen örneklerden farklı ve oldukça kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Bu nedenle sıradan bir yapıya ait olmamalıdır. Tümülüs mezarlarda kullanılan örneklerin genelde şekilleri bilinmektedir⁷. Phrygia ve Lykaonia bölgelerinde mezarlarda ve farklı yerlerde kullanılmış olabilecek, ikili ve tekli örnekler sağlam olarak bulunmuştur⁸. Mezar örneklerinin tamamı bundan daha küçük ve bu kadar düzenli yapılmamıştır. Genellikle yuvarlak bir baş ve geçiş elemanından sonra silindir biçimli bir gövde dikkati çeker. Böylelikle bu fallos kült amaçlı kutsal bir mekâna ait olabilir. Bulunduğu yerde böyle bir yapı kalıntısı bilinmediğinden, bir yerden başka bir yere taşınırken burada kalmış olma ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

6 1970'li yıllarda ören yeri bekçileri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıydılar. Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi kum ocağında bulunan bu eser, bu ilkokula getirilmiş olmalıdır. O dönemde burada eski ilkokul binası bulunmaktaymış. Daha sonra, şimdiki okul 1977 yılında yapıldığında, bu fallos da buraya yerleştirilmiş. Fallos zemine gömülü olduğu için 30 yıldır burada muhafaza edilmektedir ve hiçbir zaman taşınması da düşünülmemiştir. Görünen o ki, buna gerek de yoktur.

7 Denizli il sınırları içinde bulunan ve genellikle tümülüslerde kullanılmış olan fallos örneklerinden Hierapolis Nekropolü'nde bulunanlar için bkz. C. Şimşek, *Hierapolis Güney Nekropolü*, Konya, 1997 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 17-18, Çiz. 1-3.

8 Denizli ve çevresinde bilinen fallos örnekleri ve bunlar ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Söğüt-Şimşek 2002a, 283-284, Res. 15-16; Söğüt 2007, 390. Konya'nın Ilgın İlçesi sınırlarında oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Lykaonia bölgesinde Ilgın merkez ve merkeze yakın Didiği Tekkesi'nde görüldüğü gibi, bunların büyük bir çoğunluğu, İslâmî Dönem mezarlarında şahide ve ayak taşı olarak kullanılmıştır. Yapıların duvarlarında örgü taşı olarak kullanılan örneklerin varlığı da bilinmektedir. Bunlar arasında oldukça farklı bir örnek, Yalbürt Hitit su havuzu yakınında bulunmaktadır. Yalbürt'ta havuzun yakınında bağımsız olarak duran fallos kireçtaşından çifte olarak yapılmıştır.

Okulun bahçesinde giriş kapısının batı kenarında bulunan eser ise üzerinde Zeus kabartmasının bulunduğu mimari parçadır (Resim: 3). Köşe ve kenarlar ile Zeus'un yüzünde tahrip, vücut yüzeyinde de kırılma ve yüzeysel aşınmalar vardır. Yaklaşık olarak 0,10 m. zemine gömülüdür. Genişliği 1,07 m., derinliği 0,46 m., yüksekliği 0,69 m. olan blokun üst ve her iki yan kenarı anathyrosis ve arkası kaba yonudur. Her iki yan kenarda kabartmanın solunda düz yüzey üzerinde anathyrosis, sağında ise iki kademeli bir yüzey üzerinde anathyrosis vardır. Sağ kenarın ön bölümü düz, arka kısmı çapraz kesilmiştir. Buna göre kabartmanın sol yanına yaslanan köşe blokundan sonra duvar L biçiminde devam ediyor olmalıdır. Üst yüzeyin sol kenarı 0,45 m. genişliğindeki bölüm, 0,045 m. yüksek yapılmış ve sağ kenarda iki, sol kenarda 3 kenet yeri vardır. Ön yüzde ortada tondo üzerinde Zeus büst kabartması bulunmaktadır. Zeus khiton üzerine, sağ omuzu açıkta bırakacak şekilde himation giymiştir. Toplanan himation kumaşı sol omuzdan çıkıp iki göğüs arasından geçerek sağ kol altına doğru çapraz uzanan bir tomar şeklindedir. Sağ kol ile göğsü arasında, kanatlarını hafif açmış, gövdesi 3/4 cepheden, baş profilden betimlenmiş ve Zeus'a doğru hafif hamle yapar şekilde kartal betimi vardır. Sol göğsüne yaslanan mızrak hafif çapraz olarak, aşağıdan yukarıya doğru blokun ön cephesinin tamamını kaplamıştır. Üzerine büst kabartmasının yapıldığı tondonun orta bölümü düz, kenarı her tarafta eşit olmayan yuvarlak kabartma bordür şeklindedir. Kabartmanın sağ bölümünde kaba yonu olarak bırakılmış, yaklaşık 0,30x0,69 m. ölçülerinde bir bölüm vardır. Burası muhtemelen yarım kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda ele alınan fallosta olduğu gibi büyük bir ihtimalle aynı dönemde buraya getirilmiştir. Bu blokun nereden getirildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Çivril yakınında bir yerden getirilmiş olmalıdır. Çivril yakınında Peltai ve Eumeneia kentleri bulunmaktadır. Bunlardan Peltai daha yakındır. Daha eski bir kuruluş olan Peltai'nin içinde ya da yakınında bulunan Zeus kültü ile ilgili bir yapıya ait olabilir. Yapının köşe kısmına yakın bir yerde olan bu blok, büyük bir ihtimalle Zeus kültü ile ilgili bir yapının parçasıdır. Taş yüzeyindeki işlemlere göre, bu yapının dışı çok önemli olmasına rağmen, iç bölümü o kadar değildir. Bu şekli ile blok Zeus ile ilgili bir kült yapısına, büyük bir ihtimalle de bir tapınağa ait olabilir.

Sağ omuzu açıkta bırakan himation betimlemesi; Zeus, Poseidon, Sarapis ve Asklepios gibi görkemli "baba tanrılar"ın kült yontularında görülen ve gövdenin üst kısmını heroik nitelikli olarak çıplak bırakılma düşüncesinin bir sonucudur.

Kabartmanın bu tiplerden ayrılan yönü ise himation altına yuvarlak yakalı bir khiton giymiş olmasıdır. Yuvarlak yaka olarak farklı kumaşlardan yapılmış khiton giyen Zeus betimlemeleri, Karia ve Phrygia bölgelerinden bilinmektedir⁹.

Her iki omuz ve göğüsler üzerindeki elbiselerin verilışı gayet başarılıdır. Hatta bazı detaylar kaybolmuş olmakla birlikte, detayların işlenmesinde ileri bir işçiliğin varlığı dikkati çekmektedir. Aynı başarı khiton üzerinde himation kumaşının katlamalarının işlenişi ve ikisinin arasındaki ayırmda da görülmektedir.

Zeus betimlemelerinde iki elbisenin birlikte görülmesi ile sık karşılaşılmaz. Genellikle sağ omuzu açıkta bırakacak şekilde himation giymektedir. Ancak Karia¹⁰ ve Phrygia bölgelerindeki Zeus betimlemelerinde bu şekilde ikili elbise sıklıkla görülmektedir. Göğüs kısmında ilâveleri olmakla birlikte, yuvarlak yakalı khiton giymiş bu tipin erken örneği Zeus Labraundos'ta bulunmaktadır¹¹. Betimleniş biçimi haricinde himationda, her hangi bir değişiklik görülmezken, altında giydiği khitonlar bazen yuvarlak yakalı, bazen de V yakalı yün elbisedir. Çivril Zeus'u V yakalı khiton giymiştir. Aynı şekilde khiton üzerinde himation giyilmesi Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda bulunan Sarapis büstünde de görülmektedir¹².

Sağ göğsü hizasındaki kartal ile omzuna yaslanmış olan asa, Zeus'un kutsal hayvanı ve atribüsüdür. Detayları kaybolmakla birlikte, kanatlarını hafif açmış ve Zeus'a doğru uzanır gibi betimlenmiş olan kartalın sol ayağı yanındaki yivlere göre, ayaklarında yıldırım demeti olmalıdır.

Yukarıda ele alınan fallos ve Zeus kabartmasının dışında, Çivril Kaymakamlığı bahçesinde bulunan eserler Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiş ve şimdi

9 Genel olarak Hades'i Zeus ve Poseidon betimlemelerinden ayıran en önemli özellik tanrının khiton giymesidir. Ancak Karia ve Phrygia bölgelerinde görülen yerel "baba tanrı" betimlemelerinde her zaman ayrımı görmek zordur. Çünkü her iki şekilde de betimlenmiş Zeus heykel ve kabartmaları bu bölgelerden bilinmektedir.

10 Bölgede bulunan en güzel örnek Herakleia Salbake antik kentinde ele geçirilmiş ve şimdi 77 envanter numarası ile Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan Zeus Ktesios Patrios yazıtı ve Zeus kabartmasının görüldüğü örnektir. Bkz. L. Robert, *Le Carie Historie et Geographie Historique Tome II*, Le Plateau de Tebai et Ses Environs, Paris, 1954, 165, no: 42; W. H. Buckler-W. M. Calder, *Monuments and Documents from Phrygia and Caria*, MAMA VI, Manchester, 1939, 33, no: 87, Lev. 16; Şimşek 1997, 62-63, Res. 177.

11 Yunanistan Tegea'da bulunmuş ve şimdi British Museum'da sergilenmekte olan bir stel üzerinde Ada, Zeus ve Idrieus betimlenmiştir. M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına tarihlenen bu kabartmada; Zeus himation altında yuvarlak yakalı bir khiton giymiştir. Bkz. A. Kızıl, *Uygurlukların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, Milas, 2002, 97, Res. 83; A. Peschlow-Bindokat, *Latmos'ta Bir Karia Kenti Herakleia Şehir ve Çevresi*, İstanbul, 2005, 49.

12 A. A. Tırpan-B. Söğüt, *Koranza Kazıları 1998*, 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*, 2000, 156, Res.10; A. A. Tırpan-B. Söğüt, *Lagina*, Muğla, 2005, 44-45, Res. 51.

müze bahçesinde düzgün bir şekilde sergilenmektedir (Resim: 4). 56 ayrı parçadan oluşan bu mimari eserler sütun kaideleri, postamentler, sütun ve paye başlıkları ve korniş bloklarıdır. Ayrıca mezar steli, mezar taşı ve heykel kaideleri de vardır (Resim: 5).

Kaideler arasında postament, postament-sütun kaidesi ve sadece postament olarak düzenlenmiş, kireçtaşı ve mermerden yapılmış örnekler bulunmaktadır. Mermer ve kireçtaşından yapılmış olan dörtgen postament biçimindeki altlıklar altar ve heykel kaidesi olarak kullanılmışlardır. Bu ayrımın kesin olarak yapılabilmesi için ya üzerinde yazıt ya da üst bölümünde heykelin yerleştirildiğine dair bir iz bulmak gerekir. Aksi takdirde çoğunlukla bu ayrım zordur. Çünkü dörtgen altılar da aynı şekilde; kaide, gövde ve taç bölümleri ile tam işlenmektedir (Çiv. 5, 20, 21). Büyüklükleri bazen belirleyici olabilir. Ancak çoğunlukla bu da yeterli olmayabilir.

Sütun kaidesi olarak kullanılmış olan postamentlerle ilgili iki farklı örnek vardır. Bunlardan birisi postament ve Toskania kaideden oluşan, diğeri ise postament ve Attik-ion kaideden oluşan örnektir. Sütunce kaidesi olarak kullanılan örneklerde ise tercih edilen postament ve attik kaidenin birlikte işlendiği parçalardır. Birlikte işlenen örneklerde üstteki kaide plinthesi, postament taç bölümünden küçük yapılmışlardır. Bunun sayesinde de kaide ile postament kolay bir şekilde ayırt edilebilmektedir. Attouda örneklerinde görülen¹³ ve plinthe köşe bölümün belirgin bir şekilde ayrıldığı kısım ise burada işlenmemiştir. Böylelikle kendi içerisinde bazı ayrımlar kolay bir şekilde belirlenebilmektedir.

Postament ve Attik-ion kaide olarak işlenen, yan kenarlarında orta kısma yakın bir yerde düz bir bölümün bulunduğu ve büyük bir ihtimalle araya parapetin yerleştirilmiş olabileceği Çiv. 024 numaralı mimari eleman üzerinde önemli detaylar bulunmaktadır (Resim: 6). Çiv. 024 numaralı postamentin yan kenarındaki işlenmemiş kısımlarda bulunan ve bazı bölümlerde zorlukla seçilebilen izler, bir dikdörtgen kübik blokun, nasıl postament olarak kesilmiş olduğunu gösteren çizgilerdir. Bu çizgilere göre blok dörtgen olarak kesildikten sonra önce dikey orta noktasını belirleyen bir çizgi, sonra postament ile kaide bölümünü ayıran çizgiler belirleniyordu. Daha sonra kaide ve postamentin kendisindeki detay bölümlerin yerleri çizgi olarak ayrılıyor olmalıydı. Tüm bölümler tamamlandıktan sonra profil açılmasına başlanıyordu. Bu kaidenin bir yan kenarı orta bölümünde bulunan

13 Attouda örneklerinde Attik-ion kaide plinthesi, postament üzerinde ayrı, köşelerinden ayaklı bir altlıkmiş gibi işlenmiştir. Böylelikle plinthe daha vurgulu ve estetik bir görünüm almıştır. Postament hakkında bkz. Söğüt 2007, 388, Res. 8-9.

dikey kısımdaki derin ve yüzeysel çizgiler blokun işlenmesindeki aşamaları ortaya koymaktadır (Resim: 7).

Bağımsız kaide olarak işlenmiş, mermer iki farklı örnek bulunmaktadır. Bunlardan birisi bir sütunceye ait olan Attik-ion kaidedir (Çiv. 044). Diğeri ise alışılmış kaide örneklerinden tamamen farklı olan bir sütun kaidesidir (Çiv. 047). Hem bu mimari elemanlar arasında, hem de bölgede görülen örnekler arasında ayrı bir yere sahip olan ikinci kaidede, alışılmışın dışında uygulamalar dikkati çekmektedir. Ancak bu, hiç benzeri bulunmayan örnek değildir.

Antik mimari içerisinde farklı bir Çivril örneği olan bu kaide; plinthe, torus ve bir trokhilos şeklinde işlenip kaideden geçiş bölümü ile sütun gövdesi alt kısmını içermektedir (Resim: 8). Bu şekli ile plinthenin varlığı kesin olmakla birlikte, üst torus yoktur. Böylece tam bir Attik-ion kaide oluşmamaktadır. Plinthe üzerine yerleştirilen torustan sonra gelen astragal üstte iç bükey bir profile dönüşmektedir. İçbükey profilin üst kenarı, altta olduğu gibi bir astragal biçimindedir. Ancak bu astragalden sonrası sütun gövdesine doğru yatay düz bir hat şeklinde devam etmekte ve ikisinin birleştiği nokta köşe oluşturmaktadır. Bu şekli ile plinthe kaide, en yakın Toskania örneklerle benzetilmektedir. Torustan sonra sütuna geçiş kısmını oluşturan bölüm, alışılmışın dışında derin ve büyük işlenmiş olup bu bölüm kaide geneline göre orantısızdır.

Çivril kaidesinin benzerleri daha önceden Helenistik Dönemde Pergamon'da gymnasium ve Agora Tapınağı'nda görülmektedir¹⁴. Phrygia bölgesi içinde ise Attouda da bulunmaktadır¹⁵. Attouda kaidesi kireçtaşı olmasına rağmen, bu yeni örnek mermerdir. Büyük bir ihtimale, Çivril kaidesi de aynı şekilde Pergamon kaideleri örnek alınarak yapılmış olmalıdır. Yerel bir usta tarafından yapılmış olduğu düşünülen kaide, burada biraz farklı yorumlanmıştır.

Çivril'in yaklaşık 9 km. doğusunda Işıklı Kasabası'nda bulunan Eumeneia kentinin Pergamon kuruluşu olduğu bilinmektedir. Bu kent Pergamon Kralı II. Attalos tarafından M.Ö. 159-138 yıllarında, kardeşi Eumenes adına kurulmuştur¹⁶. Kent kuruluşundan sonra Pergamon ile ilişkileri ve mimari etkileşimleri artmış olmalıdır. Bu kaide, Attouda örneğinde olduğu gibi Pergamon etkisinde, bu

14 Bkz. F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, 1994, Yukarı Agora Tapınağı: Taf. 126.5, 127.1, Exedra D: Taf.132.1.

15 Söğüt 2007, 387-388, Res. 7.

16 Eumeneia kenti ve kuruluşu hakkında bkz. W. Ruge, "Eumeneia", *RE VI.1*, 1082; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, 1954, 126, 984; B. Söğüt-C. Şimşek, "Eumeneia", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri*, 2002 (2002b), 301-331.

bölgede yapılmış bir örnektir. Eğer tamamen tahrip olmadan ele geçerse, bölgede gelecekte, bu kaidenin benzer örneklerinin bulunacağı kesindir. Bu farklı kaide de önemli bir yapıya ait olmalıdır.

Sütun gövdesi ile ilgili örnekler oldukça azdır. Bunların büyük çoğunluğu, küçük olduklarından kolay taşınabilen ve bunun da dışında farklı amaçlarla kullanılabilen malzemelerdir. Bunlar genellikle son dönemlerde yuvak ve dibek gibi farklı amaçlarla ya da bir yapıda duvar taşı olarak kullanılmıştır. Sağlam kalanlara, bezemeli ve işlemeli bloklar gibi önem verilmeyip bir yere toplanacak kadar önemli olmadıkları düşünülmüş ve diğer parçaların yanına getirilmemiştir. Yerleşim birimleri içinde dolaşıldığında kaide ve sütun parçalarına sıklıkla rastlamak mümkündür.

Kataloğa alınan başlıklar arasında Korinth ve Pergamon tipi başlık bulunmaktadır. Korinth başlıkları M.S. 2. yüzyıl ve sonrasına aittir (Resim: 9). Tam Korinth başlıklarının yanı sıra alt bölümünde akantus yaprakları üst bölümünde dil betimlemelerinin olduğu başlıklar vardır. İncelenen bir paye başlığı ise Erken Bizans Dönemine aittir. Pergamon tipi başlıklardan, hem sütuna (Çiv. 004), hem de payeye (Çiv. 048) ait olan örnekler görülmektedir.

Üst yapı elemanları ile ilgili olarak, arşitrav ya da kapı lentosu olarak kullanılmış olabilecek bir yazıtlı parça ile korniş bloku incelenmiştir. Çiv. 017 numaralı korniş bloku Severuslar Döneminde inşa edilen Korinth düzeninde bir yapıya aittir (Resim: 10).

Katalogu yapılan parçalar arasında en büyük grubu nekropol buluntuları oluşturmaktadır. Bunlar arasındaki yoğunluk, mezar taşları ve mezar altarıdır. Bu parçalardaki yazıtlar ayrı bir çalışma konusu olduklarından burada ele alınmamıştır. Ağırlıklı olarak mimarisi ve süslemesi üzerinde durulmuştur.

Mezar taşları arasında en yaygın örneklerden birisi Eumeneia tipi mezar taşıdır. Bunlardan birisi, Çiv. 009 katalog numaralı, M.S. 2. yüzyıl sonu-M.S. 3. yüzyıl başlarına tarihlenen, Aurelius Zenodotos'un ailesi için yaptırdığı heroona diktirdiği mezar taşıdır (Resim: 11). Eumeneia antik kentinin adıyla bütünleşmiş olan bu mezar taşı; kaide, gövde, taç ve bunun üzerine yerleştirilmiş olan beşik çatılı bir üst yapıdan oluşmaktadır¹⁷. Üst yapı, her iki cephesinde köşe ve tepe akroterleriyle birlikte tam betimlenmiştir (Resim: 12). Tamamına yakınının bir kenarında Eumeneia monogramı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarından örnekler daha önce de Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Dörtgen bir postament

17 Söğüt-Şimşek 2002a, 283, Res. 14.

biçiminde yapılmış, bazılarının ön cephesinde tabula ansata ya da sadece ansata içinde yazıtların olduğu mezar taşları vardır. Bu tip mezar taşlarından kabartmalı örneklerin varlığı bilinmekle birlikte¹⁸, bu grup içerisindekiler figürsüzdür. Bunlar arasında dörtgen, girlandlı, üst bölümünde torus biçimli ve dış kenarı meşe yaprakları ile bezenmiş bir yükseltinin olduğu yarım kalmış örnek (Çiv. 052), burada varlığı konusunda şüphenin olmadığı atölyelerin kesin belgelerindendir (Resim: 13).

Mezar taşlarının haricinde sütunlu lahit tekne kısmına ait parçalar da ele geçirilmiştir (Resim: 14). Lahit teknelerine ait klineli ve beşik çatılı olmak üzere iki tip kapak bulunmaktadır. Klineli olanlar bölgede yaygın görüldüğü gibi¹⁹, bir erkek ve bir kadın figürlerinin sol kolları üzerine, yan yana yaslanır şekilde betimlendiği örneklerdir (Resim: 15). Beşik çatılı olanlar ise; tam çatı betiminin işlendiği, köşe ve tepe akroterleri ile kalypter, stroterin ve çörtlenlerin görüldüğü örneklerdir. Bunun dışında sade bir beşik çatıda köşe ve tepe akroterlerinin işlendiği kapaklar da vardır.

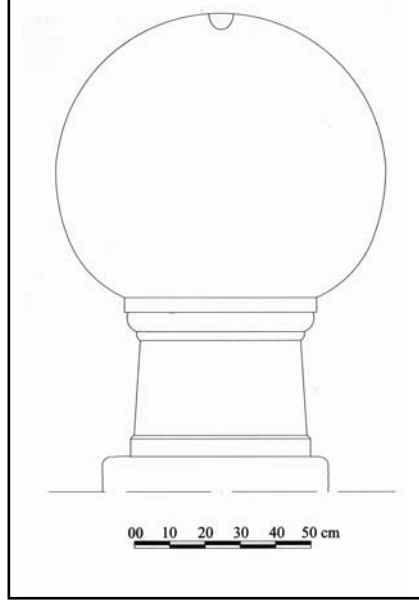
Sonuç olarak Çivril merkezde bulunup büyük bir kısmı Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ne getirilen mimari eserlerde hem bölgesel hem de yerel özellik ve etkiler görülmektedir. Kataloğu yapılan örnekler Roma İmparatorluk ve Erken Bizans dönemlerine aittir. Gelecekte yapılacak çalışmalar ile güzel parçaların ortaya çıkacağı kesindir. Aynı çalışmaya Eumeneia antik kenti Roma Dönemi yerleşmesinin üzerine kurulduğu Işıklı Kasabası içinde bulunan örnekler ile devam edilecektir.

18 Eumeneia kentinde bulunmuş kabartmalı bir örnek için bkz. Söğüt-Şimşek 2002b, 312, Res. 24a-b.

19 Söğüt-Şimşek 2002a, 283, Res. 11-12.

Resim 1: 30 Ağustos İlköğretim Okulu bahçesindeki fallos

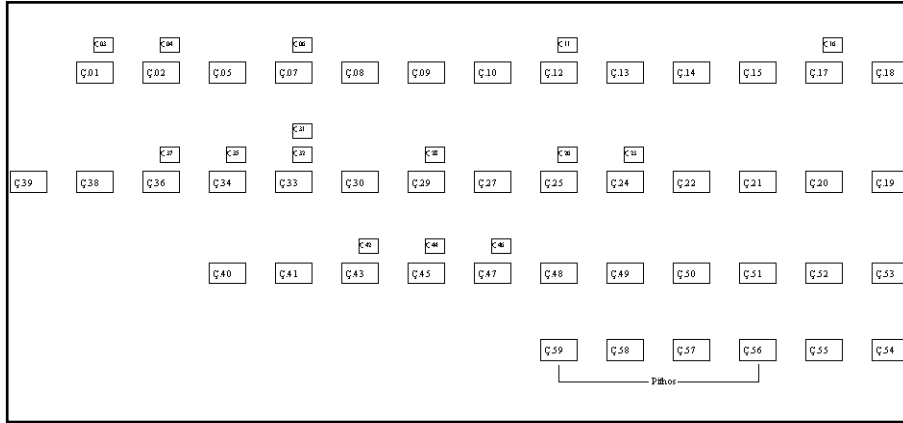
Resim 2: 30 Ağustos İlköğretim Okulu bahçesindeki fallosun çizimi

Resim 3: 30 Ağustos İlköğretim Okulu bahçesindeki Zeus kabartmalı blok

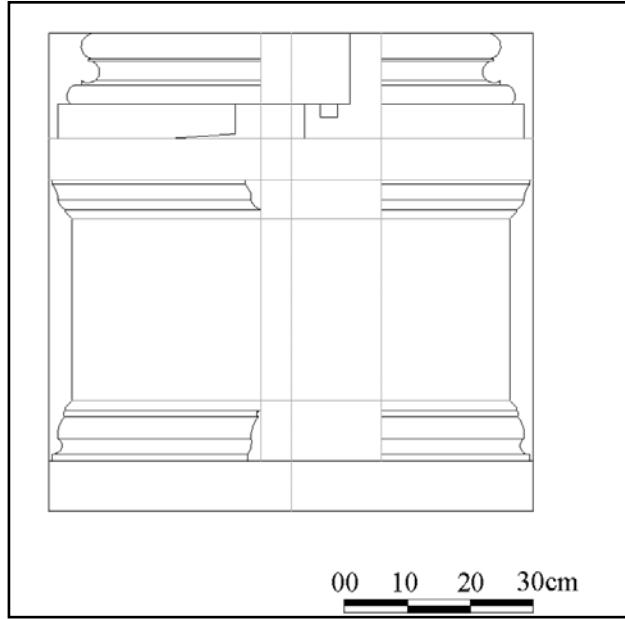
Resim 4: Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ndeki Çivril eserleri

Resim 5: Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ndeki Çivril eserlerinin taş planı

Resim 6: Çiv. 024 numaralı postament ve Attik-ion sütun kaidesi

Resim 7: Çiv. 024 numaralı postament ve Attik-ion sütun kaidesinin çizimi

Resim 8: Çiv. 047 numaralı Toskania sütun kaidesinin çizimi

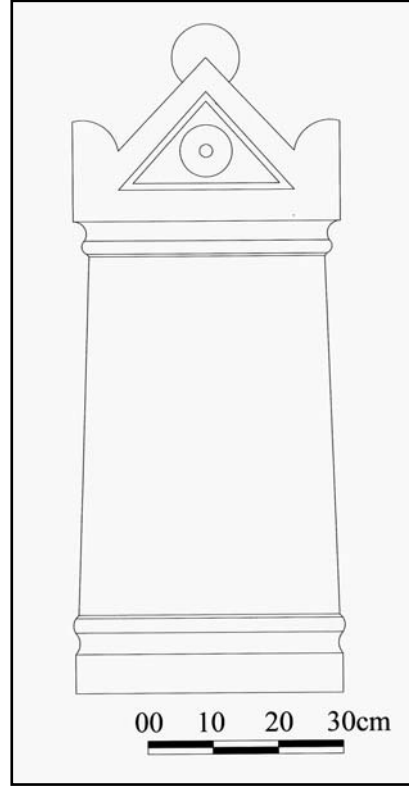
Resim 9: Çiv. 043 numaralı Korinth sütun başlığı

Resim 10: Çiv. 017 numaralı korniş blokundan detay

Resim 11: Çiv. 009 numaralı Aurelius Zenodotos'un yaptırdığı Eumeneia tipi mezar taşı

Resim 12: Aurelius Zenodotos'un Eumeneia tipi mezar taşı, ön cephe çizimi

Resim 13: Çiv. 052 numaralı yarım kalmış girlandlı dörtgen altar

Resim 14: iv. 037 numaralı stunlu lahit parçası

Resim 15: iv.055 numaralı klineli lahit kapağı

FIFTH MILLENNIUM ANTHROPOMORPHIC FIGURINES IN SOUTHEASTERN AND CENTRAL ANATOLIA: COMPARATIVE MUSEUM RESEARCH

Ellen BELCHER*

The Halaf cultural horizon occurred during the fifth millennium B.C.¹ and extended throughout upper Mesopotamia, including southeastern Anatolia. Halaf material culture is well-known for its imaginative and beautifully made architecture, polychrome-painted pottery, geometric stamp seals and figurines. The regional character and variation of Halaf figurine assemblages however, is poorly understood, particularly in southeastern Anatolia. My research and study of these figurines reveals distinct southeastern Anatolian styles and technologies, some of which demonstrate direct connections to central Anatolia.

This article presents preliminary conclusions from a comparative analysis of contemporaneous anthropomorphic figurines belonging to the Halaf and Chalcolithic cultures conducted at museums and ongoing excavations in central and southeastern Turkey.

Geography of Halaf Figurines

Not all Halaf settlements are known to have made and used figurines, but they were quite common across the broad horizon of Halaf culture encompassing southeastern Turkey, northern Syria and northern Iraq (Map: 1). Figurines are known from Halaf settlements which cluster in the upper Euphrates, Khabur and Tigris river-valleys up to the Amanus Mountains, which are the western extent of fifth millennium Mesopotamia. Remarkably, figurines from Halaf settlements in northern Syria and Iraq illustrate regional styles only distantly-related to those of southeastern Anatolia although they originate from settlements geographically nearby.

* Asst. Prof. Ellen H. BELCHER, John Jay College/City University of New York, Lloyd Sealy Library, 899 Tenth Ave., New York, NY 10019/USA (ebelcher@jjay.cuny.edu).

1 Dates in this article are un-calibrated; the Halaf culture occurs in the sixth millennium, calibrated.

In this period, communication of anthropomorphic imagery mainly followed east-west trade routes perhaps following the Anatolian steppe. At least for the factors that influenced figurine production, north-south communication appears to have been less important. Indeed, very few Halaf settlements and no figurines have been found along the Syrian Euphrates. A lacuna in the geography of Halaf figurines in the extreme southeast of Anatolia probably reflects a historical lack of excavated sites rather than actual occurrence².

Geography of Fifth Millennium Central Anatolian Figurines

Figurines are distributed across several fifth millennium Chalcolithic settlements in Central Anatolia, including Canhasan, Çatalhöyük West, Köşk Höyük, Güvercinkaya, Kuruçay Höyük, Hacılar and Aphrodisias. The style and technology of these assemblages show a regional character that will not be discussed here; the purpose of my study is to identify an inter-regional relationship to Mesopotamia.

Eastern connections have been established for objects found alongside figurines at a few central Anatolian sites. For instance, Halaf style stamp seals were found at Köşk Höyük (Özkan, 2001). Also, painted pottery similar to that from late Halaf levels at Domuztepe has been found at Çatalhöyük West, Yumuktepe-Mersin and Canhasan. Central Anatolian figurines give evidence of an extended east-west exchange of ideas, ideology and imagery that may have traveled together with these stylistic techniques. Raw materials such as obsidian, probably also traveled on several east-west routes. Well traveled routes such as those over the Taurus Mountains and through the Cilician Gates are well documented in later periods

Museum Research

In order to compare figurine assemblages from sites in Southeastern Anatolia, in the summers of 2000 and 2002, I studied Halaf figurines in the museums of Şanlıurfa and Diyarbakır, as well as at several ongoing excavations. In the summer of 2006, I traveled west to study two small groups of anthropomorphic figurines from the central Anatolian sites of Aphrodisias, in the Aphrodisias Museum, and

² New Halaf excavations in the Mardin and Siirt regions may soon yield more examples. Recently a figurine fragment was found in the 2006 excavations Kerküşti Höyük, in the Mardin region; see Aslı Erim-Özdoğan, 2008.

Güvercinkaya, in the Aksaray Museum³. The evidence suggests that Halaf artistic communication may well have extended across the Taurus Mountains, beyond the traditional borders of Mesopotamia. This research is beginning to show that some of the figurine styles from Halaf sites in southeastern Anatolia –especially those from the site of Domuztepe— may connect to figurines from central Anatolia.

Typology of Fifth Millennium Halaf and Anatolian Figurines

It is not generally understood that the best-known ‘classic’ Halaf figurine type is actually from a small chronological and geographic window of the Halaf horizon that does not include Anatolia. This type, representing a curvaceous seated female with arms supporting exaggerated breasts and hands clasped at the sternum occurs in abundance at late Halaf settlements in Northeastern Syria and Northwestern Iraq⁴. Exaggerated features were often decorated with polychrome stripes while the hands, heads and feet were abbreviated. Most figurine types from that region are created of clay and can sit on a flat surface without support.

While a few features of Anatolian Halaf figurines resemble those from Syria and Iraq, most possess distinctly Anatolian features, some of which are similar to contemporaneous figurines from central Anatolia. Anatolian types from both southeastern and central Anatolia are noticeably less curvaceous. Many are quite flat, almost two dimensional figurines rendered in both clay and stone, and several are represented in standing poses. Many Anatolian figurines cannot be displayed on flat surfaces without support. There is much variation and special attention made to modeled details on figurine heads, of which only a few examples survive. This contrasts with minimal delineation or decoration of the torso, breasts and arms. Decoration is usually limited to incision, light washes and punctuation, and perhaps inlay. These differences in figurine styles contrast with a somewhat homogeneous material culture of pottery, seals and architecture throughout the Halaf horizon. A special focus of this project are the figurines from Domuztepe, which were made and used at the western edge of Mesopotamia, and show little connection to Halaf styles, although they were found amongst a recognizable Halaf material culture.

3 Research was supported in 2000 by a C. V. Starr dissertation grant, Columbia University, in 2002 by the Center for the Ancient Mediterranean, Columbia University and in 2006 by the Research Foundation/ City University of New York. I thank the General Directorate of Cultural Heritage and Museums and in particular Levent E. Vardar for granting me permission to conduct this research.

4 Examples include Von Oppenheim 1943, taf. CV: 1-18; Mallowan 1938: fig. 5: 1-9, 11 amongst many others.

HALAF FIGURINES FROM SOUTHEASTERN ANATOLIA

Çavı Tarlası Figurines, Şanlıurfa Museum⁵ (Drawing: 1)

At the site of Çavı Tarlası, on the upper Euphrates, the late Halaf figurines found show distinctly Anatolian variations on Halaf themes. With the exception of one limestone figurine⁶, all of the figurines from this site are molded in clay. The distinctive features of these figurines demonstrate an Anatolian figurine style loosely resembling other Halaf types. Arms are abbreviated to short stubs and are attached to a very flat upper torso with small appliqué breasts. Most striking are figurines that feature a hole that takes the place of a head and neck (1a-b), which allowed for the insertion of interchangeable heads that could have been made of different materials. Detached figurine heads were not found at this site; perhaps they were made of perishable materials?

Seated examples (1d-e) feature legs that extend well below the base of the figurine. This type of figurine would need support when displayed, such as a small stool, or perhaps it was designed to sit on the edge of a shelf. Incised lines and sometimes a red wash comprise the only decoration; in some examples a navel is represented by punctation.

Girikihacıyan Figurines, Diyarbakır Museum⁷ (Drawing: 2)

Figurines from late Halaf levels at Girikihacıyan are also distinct Anatolian types of clay figurines. One standing figure (2a) is very flat with incised decoration; holes show where appliqué breasts had once been attached. Another standing figurine (2b) is columnar with small appliqué breasts. A few leg fragments, (2e) when attached to the torso, may have also extended below the base, meaning these figurines also would require support for display purposes. No figurine heads found at this site, although breaks at the necks of these figurines show that they were once attached.

5 Thank you to Alwo Von Wickede for his permission to study the Çavı Tarlası figurines and to Eyüp Bucak for facilitating my study of them at the Şanlıurfa Museum.

6 ÇT84-2, on exhibit in the Şanlıurfa Museum; see Von Wickede and Herbordt 1988: abb. 5: 1.

7 Thank you to Patty Jo Watson for granting me permission to study the Girikihacıyan figurines and to the staff of the Diyarbakır Museum for facilitating my study there.

Fıstıklı Höyük Figurines, Şanlıurfa Museum⁸ (Drawing: 3)

Three clay figurines were found at the early Halaf site of Fıstıklı Höyük. One figurine is a flat, standing type with arm stubs (3a), similar to later examples from Çavı Tarlası. Holes for attachment of appliqué breasts remain and incisions decorate the waist and navel. Another example similar to this one was also found in the same level. A less carefully made figurine (Fig. 3b) may represent a standing male. Attachment scars suggest that an appliqué phallus was represented, but is now broken off.

Tell Kurdu Figurines, Hatay Region¹⁰ (Drawing: 4)

Early Halaf figurines found in the Amuq B settlement at Tell Kurdu are all made of clay and are portrayed in Anatolian styles. One fragment (4b) is a standing flat type with arm stubs. This example is also incised and punctated to represent the female pudenda. Another columnar shaped fragment is decorated with fingernail marks (4d). A third example may represent a skirted kneeling female (4c). A head fragment (4a) is unique in that it is the only figurine example of this time with modeled ears. A complete figurine (4e) shows no detail or decoration on its pointed head.

Domuztepe Figurines, Kahramanmaraş Region¹¹ (Drawings: 5, 6)

The last Halaf figurine assemblage from southeastern Anatolia I present here is from the site of Domuztepe, an early and late Halaf settlement at the western edge of Mesopotamia. The prolific community of artists at Domuztepe produced a diverse and quite skilled assemblage of artifacts, including pottery, figurines, pendants and seals, many in Halaf styles, but others—especially the figurines—having stylistic and material connections with central Anatolia.

The figurines found at Domuztepe differ dramatically from other Halaf examples both in style and technology. Apart from a figurine-vessel, so far no

8 Thank you to Eyüp Bucak for facilitating my study at the Şanlıurfa Museum and to Susan Pollack and Reinhard Bernbeck for granting me permission to study the Fıstıklı Höyük figurines.

9 FH-9900, now in the excavation's depot; see Bernbeck, Pollack, et al. 2003: fig. 37c.

10 Thank you to Rana Özbal, Folkke Gerritsen and K. Aslıhan Yener for granting me permission to study at the Tell Kurdu figurines in the site's depot.

11 Thank you to Elizabeth Carter and Stuart Campbell for the many years of continuing support of this research project and for their permission to study the figurines from Domuztepe.

clay anthropomorphic figurines have been found. A stone head fragment, perhaps of a male (5b) was found in early Halaf levels. Facial hair and a headdress are represented by incision, and it may have been painted with a light red wash, of which only scant traces remain. The deep eyes probably once held inlay, but I have not yet had a chance to analyze the material remaining in these holes. A suggestively-shaped pebble (5c) was decorated with incision to create a phallic symbol that might also be interpreted as a seated figure.

A remarkable and unique anthropomorphic-vessel of a standing female was found in late Halaf levels (5a). Although the paint is nearly gone, faint traces of an eye (reconstructed in the drawing) can be detected on the neck of the vessel. The breasts and thin arms are appliqué, and the hands are represented with splayed fingers. Diagonally hatched painted bands encircle the hips, knees and ankles, perhaps representing beaded ornaments. Beads have been found at every area of excavation at Domuztepe, perhaps fallen from similar body ornaments. The left foot is slightly upturned and gives the impression that the figure is walking. Indeed, even in its fractured state, this vessel stands without support on its feet. Wear on the soles of the feet and sides show that this vessel was displayed standing and was often held. Perhaps it was used to hold and pour liquids.

No close parallels to this extraordinary vessel have yet been found. In fact only a few anthropomorphic vessels are known from contemporaneous sites, including lone examples from Yarım Tepe II, Arpachiyah, Köşk Höyük, Canhasan and Çatalhöyük West, as well as further afield in western Anatolia and the Balkans. Each example is unique and rendered in different sizes, poses and styles, although all may have been made with clay-slab technology similar to Domuztepe. It seems that only the concept, as well as perhaps the meaning and use of anthropomorphic vessels was communicated between these sites, while style and overall imagery was the invention of local artisans.

A type of figurine not found at any other Halaf sites, but common at Domuztepe, are several examples of flat, pendant-figurines (5a-d). String-wear at the piercings proves that these were suspended from these holes, possibly to be worn as jewelry, hung on a wall, or sewn to clothing. Some are pierced at the pubic area, meaning they may have hung upside down. Two more complete figurines suggest that the heads may also have been pierced (5a, d). These figurine-pendants are of locally available stones which are ground, polished and incised. The only parallels to this type are found at sites west of Domuztepe in central Anatolia.

Other objects, such as beads, pendants, seals, mirrors and stone bowls show are the products of the prolific stone workshops of Domuztepe, and are made of local and imported materials, such as obsidian¹². Analysis of the obsidian and other non-local stones is ongoing, but we expect results to conclude that at least some must be from Cappadocian sources, further supporting central Anatolian connections.

CENTRAL ANATOLIAN CHALCOLITHIC FIGURINES

*Aphrodisias Figurines, Aphrodisias Museum*¹³ (Drawing: 7)

The site of Aphrodisias brings to mind the amazingly well preserved classical settlement, which has been under excavation for more than a century. In the 1960s, soundings were excavated into three mounds on the site, in order to investigate the prehistoric roots of Aphrodisias (Joukowsky 1986). Three figurines date to the earliest Chalcolithic levels of soundings on the 'Pekmez' mound. Other figurines from 'prehistoric' soundings date to Bronze Age levels which are too late for consideration in this project.

Examples from this level are a type called 'Killia figurines' which are named for a figurine purchased near Troy said to have come from Killia. This type is a western Anatolian figurine tradition found at several Chalcolithic sites which perhaps continues into the early Bronze Age. Recently a middle Chalcolithic figurine workshop was found at Kulaksızlar, where 'Killia' and other figurines were produced (Takoğlu 2005). The close similarities of the 'Killia' figurines to the pendant-figurines at Domuztepe show that this type also traveled over the Taurus Mountains into Mesopotamia. Since all known examples are of local stone, the imagery may have traveled on another, perhaps ephemeral material, such as felt, leather or textiles. 'Killia' type figurine-pendants have also been found at Canhasan, mid-way between Aphrodisias and Mesopotamia¹⁴.

These two Aphrodisias examples are cut, ground and polished from locally available stone into an overall flat shape with features rendered in low relief on

12 Unfinished objects of imported materials are abundant at Domuztepe, such as a group of unfinished obsidian beads; see Campbell, 2007: 18.

13 I thank R. R. Smith for permission to study these figurines and the Aphrodisias museum staff for facilitating my study there.

14 CAN/62/169, CAN/62/106, on exhibit in the Museum of Anatolian Civilizations, Ankara; see French 1963: pl. II: d.

the front. An upper torso fragment (7a) represents a figure with bent elbows and hands the on upper chest indicated by notching on the side and low relief. A second figurine (7b) is in the same pose, but without as much detail. The heads of both these figurines have broken off. A third figurine(7c) from the same level, may give clues to what the heads may have looked like; this figurine is roughly carved from a schist pebble.

*Güvercinkayası Figurines, Aksaray Museum*¹⁵ (Drawing: 8; Figs: 1, 2)

Güvercinkayası is a middle Chalcolithic site situated in Central Anatolia, 29 km northeast of Aksaray. The site is on a well protected rock outcrop, overlooking a wide river plain and was continually occupied for 400 years (Gülçur and Fırat, 2005). All examples of figurines from this site excavated thus far were hand molded from clay although some animal figurines have stone inlay.

Two similar seated figurines (8c-d) sit without support on their bases leaning backwards so that the heads, which have now broken off would have been gazing upwards. Both of these have arms that are reduced to arm stubs, perhaps suggesting bent arms (given the evidence from Aphrodisias). The lack of adult body-features suggests that this type may represent a young person, perhaps a bundled baby. This type of figurine has parallels in central Anatolia; however, other than the arm stubs and flat base, it has no clear connection to Halaf Mesopotamia.

A seated figurine, (8b) found on the floor of a burnt structure is the earliest figurine found at Güvercinkayası and has parallels to examples in Mesopotamia. The wide thighs are molded together with a round bottom and a flat base on which it sits without support. The sharply bent legs are tucked up close to the lower torso with incised flat shins. A hole at the break in the torso reveals that this example may also have had interchangeable heads possibly of different materials, such as those from Çavı Tarlası. The pulled up legs and rounded lower torso is very similar to late Halaf figurines from Tepe Gawra¹⁶ and Arpachiyah¹⁷, in northern Iraq, as well as several examples from nearby Köşk Höyük¹⁸.

15 I thank Sevil Gülçur for permission to study the figurines from Güvercinkayası. Thank you also to Yücel Kiper and the helpful staff of the Aksaray museum for facilitating my research.

16 See for example Tobler 1950, plate LXXXI: c-d, amongst others.

17 See for example Mallowan and Cruikshank Rose 1935: figs. 47:2 and 3.

18 See for example Silistreli 1989: Lev. V: 1-2, amongst others.

Two heads from later levels at Güvercinkayası are quite different from each other. One (Fig. 1) wears a high headdress, decorated by incision and has deep eyes ringed by appliqué which also may have held inlay. The second example (Fig. 2) has similar appliqué eyes; here the upper head and/or headdress has now broken off. The wide faces are similar to that of Domuztepe (5b), which also features a headdress and deep, possibly inlaid eyes. High headdresses seem to have been in style across Mesopotamia and Anatolia in this period –and they can still be found as part of traditional dress in parts of Turkey today. It seems that in the fifth millennium Anatolia figurine heads could have a wide degree of variation, unlike Halaf figurine heads from sites in Syria and Iraq, which were much more standardized.

Conclusion

This study of contemporaneous fifth millennium central and southeastern Anatolian figurines reveals that there was more communication between the workshops of these two regions than previously supposed. Mesopotamian artisans at this time appear to have balanced local, regional and cultural styles with those from much further away in central Anatolia when making choices in figurine production. The result is a varied and imaginative corpus of figurines that crosses the traditional borders of Mesopotamia for influences that develop into uniquely Anatolian figurine types and styles. While more figurines remain to be studied, an east-west artistic exchange has tentatively been identified through this research.

Acknowledgments

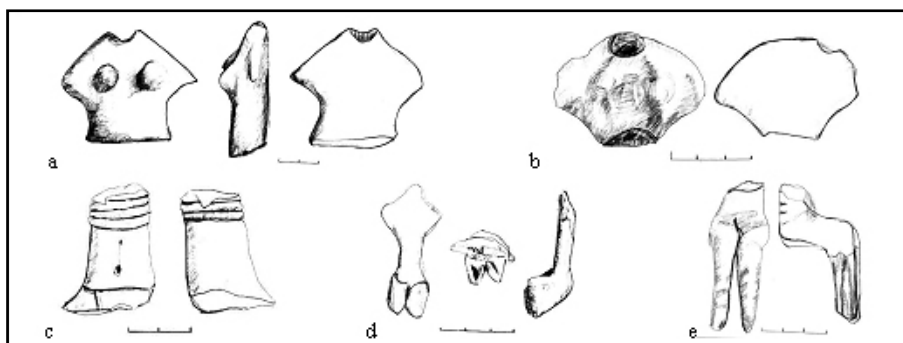
Thank you to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums for their generous permission for me to conduct this research and to the staff of each museum for their assistance. Thank you also the directors and team members of each excavation for their hospitality, which sometimes lasted for several days. I thank also the granting agencies for the funds that made these research trips possible. All drawings are by the author, except drawings 5a, courtesy of W. Patrick Finnerty and 6b-d, courtesy of Stuart Campbell.

REFERENCES

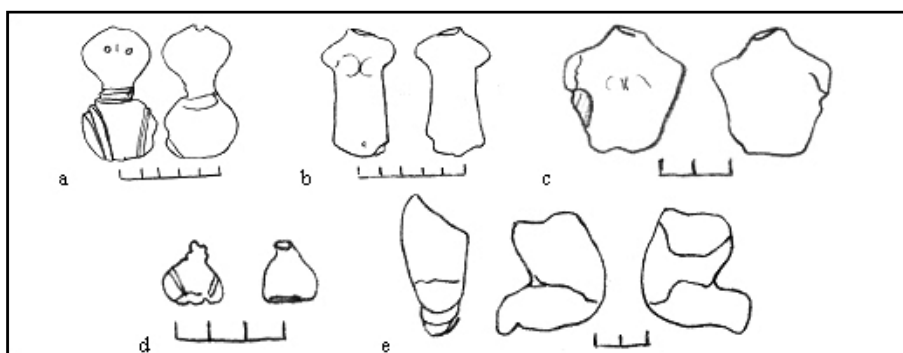
- BERNBECK, REINHARD, POLLACK, SUSAN, ET. AL.
2003, "The Biography of an Early Halaf Village: Fıstıklı Höyük." *Istanbuler Mitteilungen* 53: 9-77.
- CAMPBELL, STUART
2007, "Domuztepe 2006." *Anatolian Archaeology* 12: 18-19.
- FRENCH, DAVID
1963, "Excavations at Can Hassan." *Anatolian Studies* 13: 29-42.
- GÜLÇUR, SEVİL and FIRAT, CELINE
2005, "Spatial Analysis of Güvercinkayası, a Middle Chalcolithic Hilltop Settlement in northwestern Cappadokia: a preliminary Report." *Anatolia Antiqua* XIII: 41-52.
- JOUKOWSKY, MARTHA SHARP
1986, *Prehistoric Aphrodisias: An Account of the Excavations and Artifact Studies*. Providence, R.I: Brown University Press.
- MALLOWAN, M. E. L. and CRUIKSHANK ROSE, JOHN
1935, "Excavations at Tall Arpachiyah 1933." *Iraq* II: 1-178.
- ERİM ÖZDOĞAN, ASLI,
2008, "Mardin-Kerküşti Kurtarma Kazıları" *Kazı Sonuçları Toplantısı* 29. (forthcoming).
- OZKAN, SULEYMAN 2001
"Halaf Seals from Köşk Höyük." *Anatolica* 27: 15-22.
- TAKOĞLU, TURAN
2005, *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia: An Analysis of Production and Craft Specialization*. Oxford: BAR International Series 1358.
- SİLİSTRELİ, UĞUR
1989, "Köşk Höyük Figürin ve Heykelcikleri." *Belleken* 207-208: 497-503.
- TOBLER, ARTHUR
1950, *Excavations at Tepe Gawra: Levels IX-XX*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- VON WICKEDE, ALWO and HERBORDT, SUZANNE
1988, "Çavı Tarlası." *Istanbuler Mitteilungen* 38: 5-35.

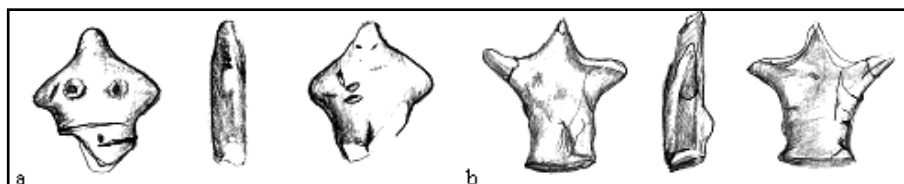
Map 1: Fifth Millennium Anatolian sites with figurines mentioned in article

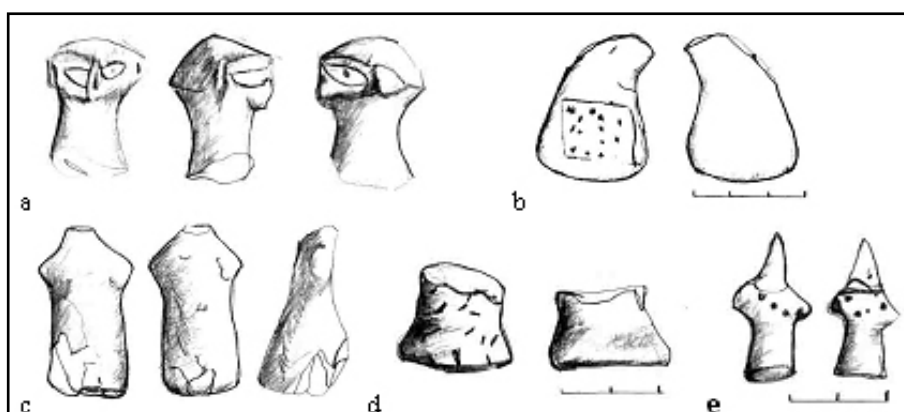
Drawing 1: Examples of figurines from Çavı Tarlası

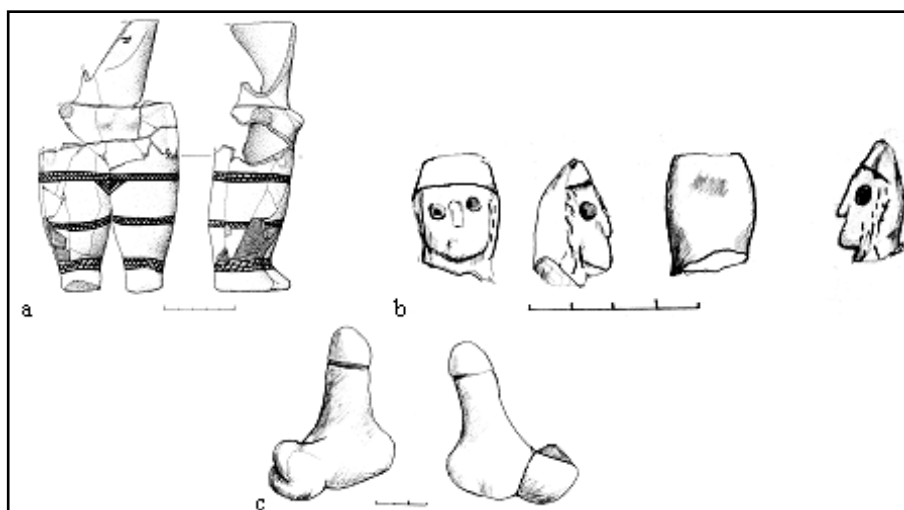
Drawing 2: Examples of figurines from Girikihacıyan

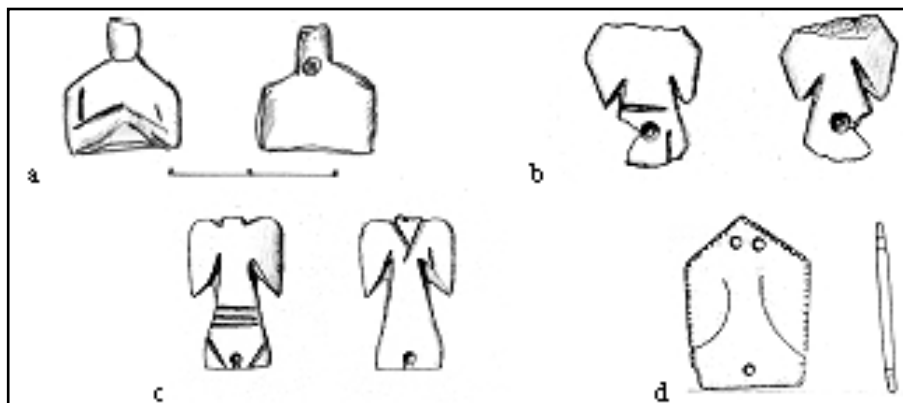
Drawing 3: Examples of figurines from Fıstıklı Höyük

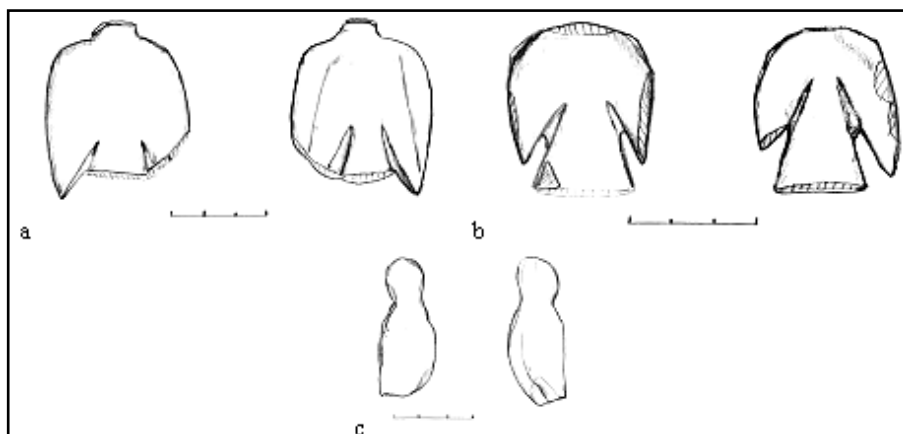
Drawing 4: Examples of figurines from Tell Kurdu

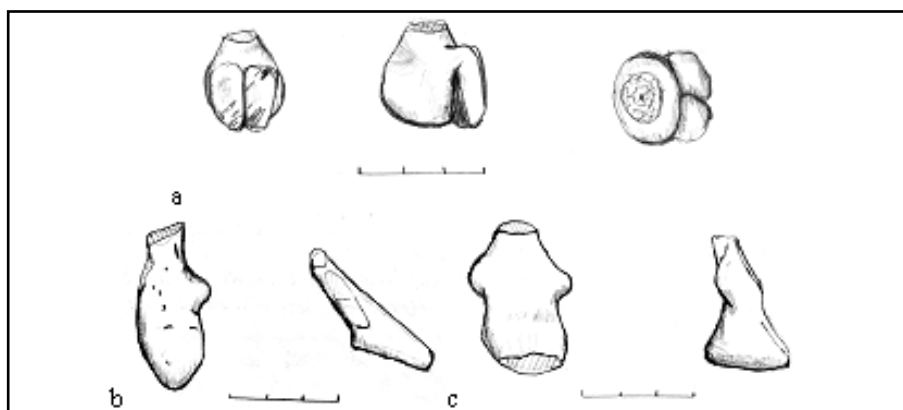
Drawing 5: Examples of figurines from Domuztepe

Drawing 6: Examples of figurine-pendants from Domuztepe

Drawing 7: Examples of figurines from Aphrodisias

Drawing 8: Examples of Figurines from Güvercinkeyası

Fig. 1: Figurine head fragments from Güvercinkayası

Fig. 1: Figurine head fragments from Güvercinkayası

KÖSEDAĞ SAVAŞ ALANI ARAŞTIRMALARI 2006¹

Erdal ESER*

Giriş

Anadolu Selçukluları'nın Anadolu'ya geliş süreci içerisinde, yerleşik güçlerle yapmış olduğu savaşlarla birlikte², 1240 yılında gerçekleşen Babailer İsyanı ve 3 Temmuz 1243 tarihinde gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nın özel yere sahip olduğu

* Dr. Erdal ESER, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü 58140 Sivas/TÜRKİYE erdaleser@cumhuriyet.edu.tr

- 1 "Köseadağ Savaş Alanı Yüzey Araştırması", Sivas Valiliği İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği tarafından sağlanan bütçe ile gerçekleştirilmiştir. Dönemin Sivas Valisi Sayın Dr. Hasan Canpolat ve Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mehmet Bakır'a desteklerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım. Yüzey Araştırması ekibi: Cumhuriyet Üniversitesi'nden Dr. Meryem Acara Eser, Dr. Aydın Büyüksaraç, Araş.Gör. Özgü Arısoy, Araş.Gör. Özcan Bektaş ve Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Sayın Uğur Işık'tan oluşmuştur. Değerli katkıları ve uyumlu çalışmaları, her türlü övgünün üzerindedir.
- 2 Selçuklular'ın Anadolu'ya gelmeleri sonrası, Köseadağ Savaşı'na kadar yapılan önemli savaş ve fetih hareketlerinden bazıları şunlardır; 1071 Malazgirt Meydan Savaşı; 1082 Çukurova (Kilikya)'nın ve Tarsus'un alınması; 1083 tüm Çukurova'nın fethi; 1085 Antakya'nın fethi; 1086 Halep Savaşı; 1092 Bizanslılar'ın Marmara kıyılarından atılması; 1095 Malatya Muhasarası; 1096 Haçlılarla İznik Savaşı; 1097 Eskişehir Meydan Muharebesi; 1101 Haçlı ordusunun Amasya'da yok edilmesi; 1103 Haçlılar'dan Elbistan ve Maraş'ın alınması; 1105 Malatya'nın fethi; 1107 Habur Nehri Savaşı; 1108 Toroslar'ın geçilerek Ermeniler'in bozguna uğratılması; 1113 İznik, Bursa, Balıkesir ve Edremit civarında Bizans güçleri ile savaş yapılması; 1116 Seydigazi, Kütahya, Bolvadin ve Akşehir'de Bizanslılarla savaş yapılması; 1117 Ceyhan bölgesinin Franklardan alınması; 1129 Karadeniz sahillerinde bazı kalelerin fethi, Anazarba'da Haçlı güçlerinin mağlup edilmesi; 1131 Kilikya'da bazı kalelerin fethedilmesi; 1146 İmparator Manuel ile Konya Savaşı; 1147 II. Haçlı Ordusu ile Eskişehir Savaşı; 1153 Kilikya Ermenileri üzerine sefer düzenlenmesi; 1176 Myriocephalon (Kumdanlı) Savaşı; 1182 Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir'in alınması; 1183 Alaşehir ve sahillere sefer düzenlenmesi; 1185 Batı Anadolu'nun fethi ve Bizans'ın haraca bağlanması; 1190 III. Haçlı Ordusu ile, Akşehir ve Konya savaşları; 1196 Menderes Havzası'nın işgali; 1199 Kilikya Seferi; 1206 Trabzon Komnenos Devleti ile savaş yapılması; 1208 Kilikya Ermenileri ile savaş yapılması; 1211 Alaşehir Savaşı; 1214 Sinop'un fethedilmesi; 1216 Antalya'nın fethi; 1223 Kalonoros Kalesi'nin fethi; 1225 İç-il'in fethi; 1227 Kırım'ın fethi; 1228 Erzincan ve Karahisar'ın fethi, Trabzon'un Muhasarası; 1230 Yassı-Çimen Savaşı; 1238 Sumeysat'ın fethi; 1239 Diyarbakır Muhasarası; Babai İsyanı; 1243 Köseadağ Savaşı. Selçuklu Dönemi zaman dizimi için bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.659-676; Ü. Hassan, "Siyasal Tarih. Açıklamalı Bir Kronoloji.", Türkiye Tarihi 1, *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 137-281, bil. 239-244; E. Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Çağı Kronolojisi", *Cogito. Selçuklular*, 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.169-182.

görülmektedir³. İlki, iç sosyal ve siyasal dengeler sonucu oluşmuş görünse de, ikincisi Doğu'dan gelen yeni ve baskın güç içeriğine sahip Moğollarla yapılmıştır.

Kösedağ Savaşı'nı, Anadolu Türk tarihi açısından önemli kılan özellikler; Selçuklu Devleti'ni siyasî otorite olmaktan uzaklaştırması, doğudan yeni gelenlerle birlikte belki de 1071 sonrası sosyal ve siyasal anlamda ikinci büyük *değişim*'i yaratmış olmasıdır⁴.

Tarihsel metinler incelenmiş olmakla birlikte, Kösedağ Savaşı henüz tüm yönleri ile özellikle de olası arkeolojik verileri açısından ele alınıp değerlendirilmemiştir. Bu nedenle "*Anadolu Savaş Alanları Araştırmaları Kösedağ Savaş Alanı Yüzey Araştırması*" adlı yüzey araştırması projesi; devamında arkeolojik çalışmaları da hedeflemesi ve konu ile ilgili ilk çalışma olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Bilinenler

Sivas il sınırları içerisinde yer alan Kösedağ, adını, Zara ve Suşehri ilçeleri arasında bulunan ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan dağ grubundan almaktadır⁵. Selçuklu ordusunun dağın, kuzey eteğinde Kelkit Çayı'na yakın bir

- 3 Babailer İsyanı için bkz. C. Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, çev. İ. Kalaycıoğlu, Ankara 1970, s. 193-202; M. Bayram, "Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile ilişkisi", *Diyanet Dergisi*, 18 (1979), s. 69-78; A. Y. Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resul-Babailer-İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1980; M. Bayram, "Babailer İsyanı Üzerine", *Hareket*, Mart 1981, s. 16-28; R. Çamuroğlu, *Tarih, Heteredoksi ve Babailer*, Metis Yayınları, İstanbul 1992; A. Y. Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heteredoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul 1996; M. Bayram, "Baba İlyas-ı Horasanî ve Cihâdnamesi", *Cem*, Nisan 1997, s. 50-52.
- 4 Selçuklu Sultanlığı'nın siyasî hayatında en büyük hadisenin, Cengiz'in fetihleri neticesinde İran'da yerleşen Moğollar'ın Anadolu'yu çapullarına hedef ederek Kösedağı'nda Gıyaseddin Keyhusrev ordularına indirdikleri darbe olduğunda şüphe yoktur. İlgili görüş ve devamı için bkz. M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 1, (1243-1453), Cem Yayınları, İstanbul 1995, 249, 250 ve ayrıca 347, 361.
- 5 Kuzey Anadolu sıradağlarının güneye açılan en önemli kollarından biri olan Köse Dağları gerek yükselti gerek uzunluk gerek kapladıkları alan açısından Sivas'ın en önemli dağlarıdır. Yıldızeli'ndeki 2537 m. yükseltili Yıldız Dağı'yla başlamaktadır. Doğuya doğru Asmalı Dağı (2406 m.), Tekeli Dağı (2621 m.), Köse Dağı (3050 m.) ve Kızıldağ (3015 m.) ile süren bu dağlara kimi kaynaklarda Kızılırmak Yayı Dağları, kimilerinde de Yeşilirmak Yayı Dağları denir. Bu yüksek sıra Doğu Anadolu dağlarıyla birleşmektedir. Kuzeyde Kelkit Vadisi'ne doğru yükseltisi hızla azalan Köse Dağları'nın büyük bölümü Karadeniz Bölgesinde kalmaktadır. Bu nedenle Karadeniz ikliminin etkileri güçlüdür. Köse Dağları'nın kuzey yamaçları yer yer iğneli ağaçlarla, yapraklılardan meşe ve menengiç ağaçlarından oluşan ormanlarla kaplıdır. <http://www.sivas.gov.tr/cografya/yeryuzu/index.htm>, 01.02.2005, 02:40.

düzlükte ordugâh kurduğu düşünülmektedir⁶. Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu ise, Köseadağ'a yakın olan Akşehir yöresindeki ovada konaklamıştır⁷.

Savaşa katılan asker sayıları ile ilgili olarak tarihî kaynaklar ve araştırmalarda farklı değerlendirmeler mevcuttur. İbni Bibi: “..İktalara bağlı sipahilerden ve ücretli askerlerden (Kadim-u cera-hur) meydana gelen 70 bin süvari, çocukları, seçkin adamları ve hiçbir zaman yanından ayırmadığı haremiyle birlikte Sivas mahsuresine hareket etti.” diyerek II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in asker sayısı hakkında bilgi vermektedir⁸. Bununla birlikte Bibi'nin daha sonra “...normal askerlerin dışında sipahiden 80 bin yiğit süvari okyanus gibi coşmaya başladı”⁹ sözleri, asker sayısının kesin bilinemeyeceğini ancak, çok fazla olduğunu düşündürmektedir. İbni Bibi'nin bahsettiği ücretli askerler içerisinde; memleket içinde de bütün İktâ sipahileri ve bir kısmı Frank, Gürcü, Rum, Ermeni ücretlilerinden oluşan merkez kuvvetleri de bulunmaktadır¹⁰. Anonim Selçukname'nin verdiği 100.000 rakamı da bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir¹¹.

- 6 O. Turan, *a.g.e.* (not 2), s. 433, dipnot 50; savaş tarihi takvimlerde; “Sultanın Tatarlara mağlup olması tarihi 643 yılı” şeklinde kaydedilmiştir. O. Turan, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984; Ü. Hassan, *a.g.m.*, (not.2), s. 241'de; Selçuklu ordusunun yeri için Köseadağ'ın sirtlarında denmektedir.
- 7 Y. Yücel ve A. Sevim, Türkiye Tarihi, I, (Fetihten Osmanlılara Kadar) (1018-1300), Ankara 1990, s. 126; savaşın yapıldığı yer hakkında; K. Göde, Eratnalılar (1327-1381), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 5, dipnot 17'de; S. Runciman, History of Crusades, Cambridge 1961, III, s. 253'te savaş yeri “Sadagh” olarak yazılmıştır kaydı yer alır. Bununla birlikte, Prof. Dr. Fikret İşıltan tarafından Haçlı Seferleri Tarihi adı ile yapılan Türkçe çeviride yer adı Köseadağ'dır. Karşılaştırma için bkz. S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, çev. F. İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 217. Sadagh'ın Köseadağ kelimesinin bozulmuş hâli olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacıardan W. Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, çev. Ord. Prof. Dr. E. Z. Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 596'da; Köseadağ Savaşı'ndan, Büyük Erzincan Savaşı olarak söz eder ve 1244 tarihini verir. Savaşın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bağımsızlığını doğurduğunu, Moğol hanlarının basit bir uyruk sırasına girdiğini belirtir ki, metinde bir karışıklık olduğu ortadadır.
- 8 İbni Bibi, *El Evamirü'l-ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçukname)*, II, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 67; Köseadağ Muharebesi sıralarındaki Türk ordusu, Selçuklular Anadolu'yu fethederken kullarılandan tamamıyla farklı olmak üzere, büyük bir çoğunlukla sultan, divan ve emirlerin masraflarıyla beslenen ücretli askerlerden mevcut bulunuyordu. Bu vaziyette, Türk ve hele Türkmen unsurlar, asalet ruhunun bir ifadesi olmak üzere, isterse sultanın kapısında olsun, nöker ve kul olmayı, yani ücretli askerliği kendilerine yakıştırmayarak itibar etmez olduklarından, orduya ve emirlerin kapılarına asker sağlanması için yabancı milletlere müracaata mecbur kalınıyordu. M. Akdağ, *a.g.e.*, (not 4), s.32, dipnot 1-3.
- 9 İbni Bibi, *a.g.e.*, (not 8), s. 68; kesin olan bir şey varsa o da, Nasihüddin Faris kumandasında 2000 kişilik Halep askerinin 640 Zilhicce'sinde (Haziran 1243), Sivas'a gelerek sultanın güçleri arasına katılmış olmasıdır. İbni Bibi, *ay.es.*, s.67; O. Turan, *a.g.e.*, (not 1), s. 432.
- 10 O. Turan, “Keyhusrev II”, *İslâm Ansiklopedisi*, 62 (1977), s. 620–629, bil. s. 625.
- 11 Anonim, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, (çev. F. N. Uzluk), Ankara 1952, 32.

Yine İbni Bibi ve araştırmacılarından O. Turan'ın naklettikleri savaş sahneleri araştırma açısından önem taşımaktadır. İbni Bibi, "*Gürcü oğlu, Veliyeddin Pervane, Nasuheddin Farsi ve diğer asker sahipleri (sipehsalar) ve komutanlar (leşkerleş) büyük bir cesaretle canlarını hiçe sayarak, 3 bin Frank ve Rum süvariyle geyiklerin bile sarp iniş ve çıkışlarında yürüyüp gezinemeyeceği geçitlerden (derbend) yılan gibi aktılar*" diyerek, savaşı ya da ilk saldırıyı gerçekleştiren gücün sayısı ile coğrafi şartları belirtmektedir¹². O. Turan ise, farklı kaynakları da değerlendirerek daha detaylı bilgiler sunar: "*Veliüddin Pervane, Nâsihuddin Fâris, Gürcü (Şalva) oğlu Zahir üd-devle ve Nizâmeddin Suhrâb kumandasında bulunan 20.000 (bir rivayete göre 3000) süvari kûs, boru ve davul sesleri ile dağdan ovaya iniyor ve Moğollara karşı hücumla geçiyorlardı. Bu Selçuklu kuvvetleri karşısında Moğollar, ilk defa sahte bir ric'at yapmış; İslâm kaynakları da bunu onların önce mağlûp oldukları şeklinde anlamışlardır. Nitekim öncü kumandanları da Tatarların bozguna uğradığı kanaati ile bu haberi sultana eritirdiler ve zafer sevincine kapıldılar. Fakat biraz sonra Baycu Noyan dönüp hücum emri verince Selçuklu öncüleri şehit edildi.*"¹³. Selçuklu ordusu, özellikle Çanakçı Dağları ve Akören, Kuşçu, Yapak, Eymir gibi öz köyleri yöresinde de, kuzeyden gelen Pontus kuvvetlerine karşı savaşmak durumunda kalmış, bir grup Türk askeri, Pontuslu Rumlar tarafından Çanakçı Taburbozan'da pusuya düşürülmüştür. Bu felaket Selçuklular için sonun başlangıcı olmuş, Anadolu toprakları giderek Moğol tahakkümüne boyun eğmiştir¹⁴.

Her iki kaynağın da işaret ettiği gibi, savaş; sayıları 3.000 ile 20.000 arasında değişen Selçuklu öncü kuvveti ve Moğollar arasında meydana gelmiştir. Öncü kuvvetinin yok edilmesi, savaşın kaderini de belirlemiş ve başta sultan olmak üzere tüm komutanlar savaş alanını terk ederek yenilgiyi kabul etmişlerdir¹⁵.

12 İbni Bibi, *ay.es.*, (not 8), s. 70; Köseadağ Savaşı'nda Selçuklular'ın hizmetindeki Frank birliği 2.000 kişiden oluşuyordu. Komutanlarından biri Cenevizli Bonifacio de Castro (Molinis), diğeri de Kıbrıslı bir Latin olan Giovanni di Liminata (Limniati) idi. Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri, I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Metis Yayınları, 1990, s. 95. Ayrıca, Selçuklu Dönemi ücretli ordu bilgileri için bkz. *ay.yer*

13 O. Turan, *a.g.e.*, (not 2), s.436;

14 A. Mahiroğulları, *Dünden Bugüne Zara*, 3. Baskı, Sivas 1999, s. 51. Çalışma, hem Pontus güçlerinden bahsetmesi hem de coğrafi noktalar bildirmesi açısından ilgi çekicidir. Ancak verilen bilgiler için yer gösterilmemiştir.

15 "Bütün kaynakların ittifak ve tasvirlerine göre Moğollar Selçuklu ordugâhında hesapsız ganimet elde ettiler. Sultanın ihtişamlı otağı, emirlerin renkli çadırları, at, katır, deve ve çeşitli silahlardan başka sayısız kumaş, elbise, mefruşat, kıymetli yemek takımları, altın, gümüş ve mücevherat sonsuz idi. Beauvais'ye göre bu ganimetler 300 deve yükü altın (her yük 40.000 sultani yani 8.000.000 lira kıymetinde) ve 3000 hayvan yükü altın ve gümüş eşya olarak bir büyük evi dolduracak miktarı buluyordu. Zırhlar da kırk araba ile taşınıyordu. Sultan hayvanlarla meşgul olduğu için aslan, pars ve başka vahşi hayvanlarını da birlikte getirmiş ve bunlar da otağının yanında Tatarlar'a intikal etmişti." O. Turan, *ay.es.*, (not 2), s. 437.

2006 Yılı Çalışmaları

2006 yılı çalışmalarına Köseadağ zirvesi ve Köse Süleyman Ziyaretgâhı görülerek başlanmıştır (Harita: 1; Resim: 1)¹⁶. Köseadağ ve çevresinde yer alan köylerde yapılmış olan incelemeler sırasında, yerel hikâyelerde Köseadağ Savaşı ile ilgili izler aranmıştır. Genel kanı, savaşın Köseadağ zirvesine yakın bir konumda yapılmış olduğudur. Yer tespiti bu anlamda faydalı olmuştur.

Günümüzde, zirvede Köse Süleyman Ziyaretgâhı yer almaktadır. Köse Süleyman'ın mezarının üzeri sekiz destek üzerinde taşınan baldaken kuruluşlu bir kubbe ile örtülmüştür. Anısına her yıl kutlamalar düzenlenen Köse Süleyman destansı bir kişilik olup savaş sırasında yaptıklarına ilişkin elde kaynağa dayalı veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, çevre illerden de gelen büyük bir kalabalık tarafından adına kurbanlar kesilip “asker” adı verilen dikilitaşlar yapıldığı Aksu Köyü sakinleri tarafından belirtilmiştir (Resim: 2).

2809 m. yükseklikteki zirveden sonra, 2400 m. rakımda yer alan ve halkın kutlama alanı olarak kullandığı *Sakar Öküz Çeşmesi* mevkii önem taşımaktadır (Resim: 3). Yüksek tepeler arasında kalmış sulak ve düz bir alan olan Sakar Öküz Çeşmesi'nin, Selçuklu ordugâhı olarak kullanılmış olduğuna inanılmaktadır. Tepeler arasında yer alması, eğimli arazide bulunan tek düz alan olması nedeni ile böyle bir ihtimal söz konusu olmakla birlikte, elde yeterli veri bulunmuyor olması; ovaya olan uzaklığı ve tarihî kaynaklarda adı geçen savaş araç-gereçlerinin bu yüksekliğe çıkarılmış olması mümkün görünmemektedir. Geniş bir alanın yerel halk tarafından savaş alanı olarak işaret ediliyor olması da bu değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır (Harita: 2).

Zirveden, Kelkit Ovası'na doğru inildiğinde kimi yer adlarının dikkat çektiği görülmektedir. Bunlardan bazıları, zirveye yakın konumlanmış olan Aksu Köyü civarında yer almaktadır. Bu mevki isimlerinden *Harp Deresi* ve *Saray Önü* taşıdıkları anlam nedeni ile önemlidir. Ancak, yapılan ilk incelemelerde anılan

16 Kuzey Anadolu sıradağlarının güneye açılan en önemli kollarından biri olan Köse Dağları gerek yükselti gerek uzunluk gerek kapladıkları alan açısından Sivas'ın en önemli dağlarıdır. Yıldızeli'ndeki 2537 m. yükseltili Yıldız Dağı'yla başlamaktadır. Doğuya doğru Asmalı Dağı (2406 m.), Tekeli Dağı (2621 m.), Köse Dağı (3050 m.) ve Kızıldağ (3015 m.) ile süren bu dağlara kimi kaynaklarda Kızılırmak Yayı Dağları, kimilerinde de Yeşilirmak Yayı dağları denir. Bu yüksek sıra Doğu Anadolu dağlarıyla birleşmektedir. Kuzeyde Kelkit Vadisi'ne doğru yükseltisi hızla azalan Köse Dağları'nın büyük bölümü Karadeniz Bölgesi'nde kalmaktadır. Bu nedenle Karadeniz ikliminin etkileri güçlüdür. Köse Dağları'nın kuzey yamaçları yer yer iğneli ağaçlarla, yapraklılardan meşe ve menengiç ağaçlarından oluşan ormanlarla kaplıdır. <http://www.sivas.gov.tr/cografya/yeryuzu/index.htm>, 01.02.2005, 02:40.

mevkilerin savaş için uygun yerler olmadıkları kanısına varılmıştır. Bununla birlikte, tarihî kaynaklarda Selçuklu ordusuna ait askerlerin ovaya iniş, yer ve şekillerine uydukları görülmüştür. Aksu Köyü sakinleri bu alanlarda tarımla uğraşmakla birlikte, savaş buluntusu ile karşılaşmadıklarını beyan etmişlerdir. Ancak tekrar incelenmesinde fayda bulunmaktadır (Resim: 4).

Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu uzmanlarının Çevirmehanı Köyü'nü işaret etmeleri üzerine, adı geçen köye gidilmiştir. Köy sakinleri, savaşın Köseadağ'ın batı yamaçlarında gerçekleştiğini bildiklerini ve zaman zaman demir buluntularla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. 2007 çalışma döneminde dağın batı yamaçlarına çıkılması planlanmaktadır (Resim: 5).

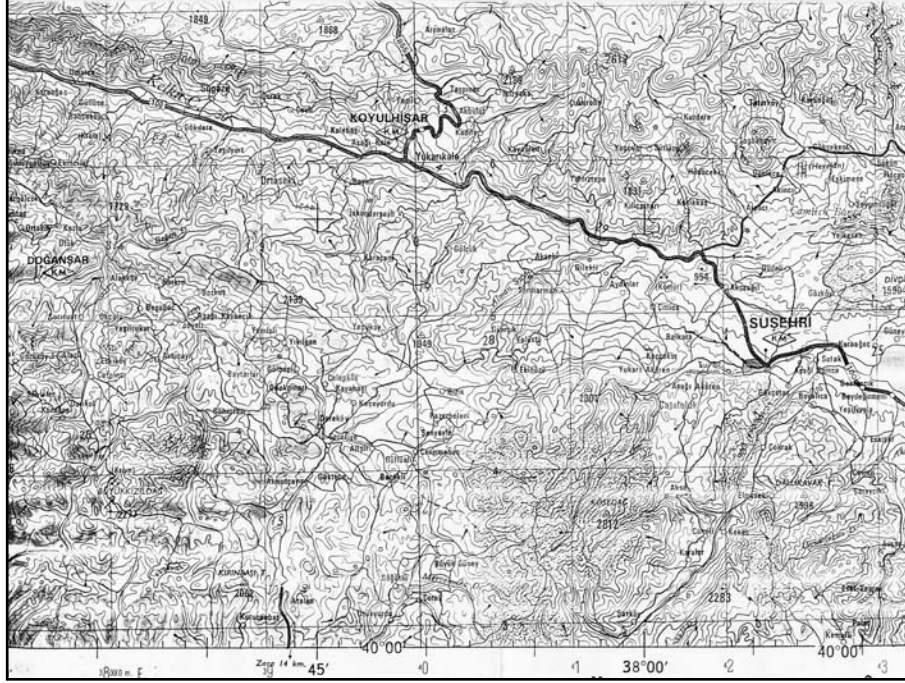
Sivas Müzesi'nde bulunan ve Gemin Deresi mevkiinden getirildiği öğrenilen zırhlara ait buluntu yerinin kesinleştirilmesi bugün için mümkün görünmemektedir (Resim: 6). Ancak, savaş ya da bozgun sonrası alanın genişliğini göstermesi açısından bu bilgi önem taşımaktadır.

Yer isimleri söz konusu olduğunda öne çıkan noktalardan birisi de, günümüzde Koyulhisar İlçesi'ne bağlı olan Ekinözü Köyü'nün güneyindeki *Kemikçukuru Vadisi*'dir. Köseadağ'ın kuzeybatısında bulunan vadi, adı ve konumu dolayısı ile dikkat çekmektedir.

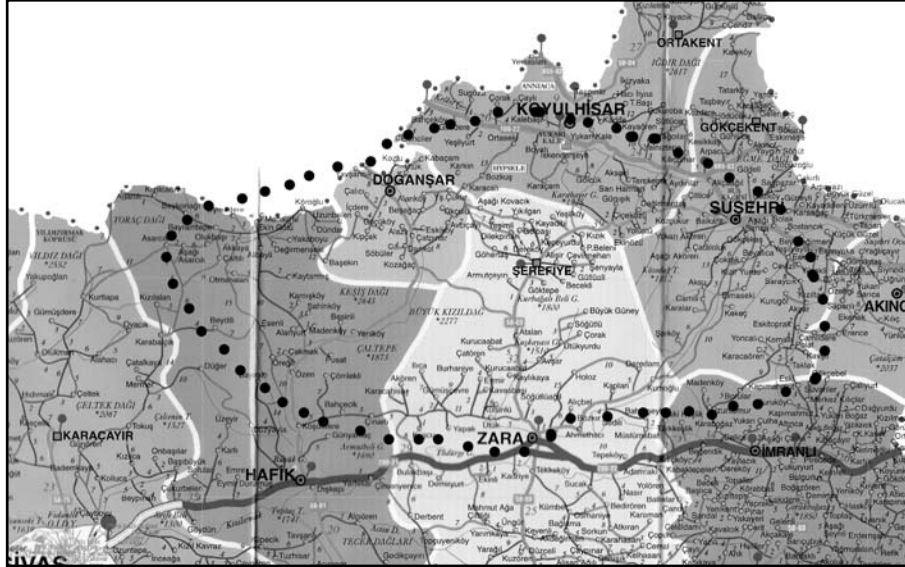
2006 çalışması sırasında gidilen Mestanlar Yaylası'nda bulunan mezarlık alanının daha detaylı incelenmesi gerekmektedir. Yayla sakinleri tarafından, adı geçen mezarlık alanında savaşta ölen askerlerin gömülü oldukları bilgisi belirtilmiştir. Eski oldukları anlaşılan mezarlar ve çevresinde 2007 çalışmaları sırasında yüzey taraması yapılması planlanmaktadır.

Köseadağ Savaşı'na ilişkin 2006 yılı çalışmaları çerçevesinde; Moğol ordusunun Kelkit Çayı Vadisi'ne paralel olarak vadinin güneyinden Köseadağ mevkiine geldikleri anlaşılmıştır. Köseadağ bölgesinin sahip olduğu topografik şartların zorluğu, Sivas Müzesi koleksiyonunda yer alan zırhların buluntu yerlerinin bilinmiyor olması ve gidilen her köyde savaşın yapıldığına inanılan farklı noktaların işaret edilmesi, araştırmanın düşünülen daha güç olacağını gösteren noktalar olarak dikkat çekmektedir.

Tüm zorluklarına rağmen, 2006 yılı ön araştırmalarını genel sonuçları itibari ile başarılı olarak nitelendirmek mümkündür. Öncelikle; savaşın yapıldığı alanın genel olarak algılanması araştırma ekibi ve konu açısından önemlidir. Ayrıca, yine yüzey araştırması sırasında görüşülen çevre sakinlerinin vermiş oldukları bilgiler çerçevesinde, savaş alanının kısmen de olsa daraltılmış olması söz konusudur ki, gelecek yıllarda yapılacak çalışmalar açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

Harita 1: Köseadağ ve çevresi

Harita 2: Yüzey araştırması bölgesi

Resim 1: Köse Süleyman Ziyaretgâhı

Resim 2: Köse Dağı, "taş askerler"

Resim 3: Sakar Öküz Çeşmesi

Resim 4: Aksu Köyü, Harp Deresi mevki

Resim 5: Çevirmehanı Köyü Yaylası

Resim 6: Gemin Deresi

A HELLENISTIC *TERRACOTTA* BULL-HEAD *RHYTON* FROM THE MUSEUM OF TARSUS IN CILICIA¹

Ergun LAFLI*

ÖZET

Bu bildiride Tarsus Müzesi'nde sergilenmekte olan, İ.Ö. 1. yy.'a ait olması gereken boğa başı şeklindeki bir pişmiş toprak rhyton tanıtılmaktadır. Nu tür törensel amaçlı boğa başlı rhytonlar Anadolu'da ele geçmekte ve bunların özellikle Hellenistik çağda mezar armağanı ya da bazı ritüellerde kullanılan sunu kapları oldukları düşünülmektedir.

A Late Hellenistic *terracotta rhyton* in the shape of a bull's head at the Museum of Tarsus in Plain Cilicia is remarkable in terms of its preservation and detail richness. Its features are as follows:

Length 26 cm; height 18 cm (with horns); width 15 cm;

Orange-red clay with inclusions and slip, slip of the same color as the clay; mold-made,

rest hand-finished;

Late Hellenistic period, 1st century B.C.;

Probably found in Tarsos; inv. 18670, acquired in 1973 by a local salesman;

In Display Case 5, Tarsus, Local Archaeological Museum.

Figs. 1-6.

Parallel to the norms of the Late Hellenistic coroplastic art, the bull's head is finely modeled with rich relief details. This *terracotta* ceremonial drinking vessel in the shape of a head of a bull has two little horns as well as a horizontal handle. It was decorated with a major grapevine leaf and little grapevine groupings on the top of his head. The main leaf between his both horns has been connected with a bond on and under his nose (Fig. 2). The surface has been perfectly preserved with a shinny slip and very fine patina.

* Yard. Doç. Dr. Ergün LAFLI, M. A., Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No: A 461/1, Tınaztepe/Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, TR-35160, İzmir/TURKEY; e-mail: <elafli@yahoo.ca>; web site: <web.deu.edu.tr/terracottas>.

1 This *rhyton* has been studied and published through an authorisation issued by the Turkish Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Monuments and the Museums [permit no.: B.16.0.KVM.200.11.02.02.14.01.222.11.(TA07.40/E)]. In this paper the Harvard Reference System has been used and for abbreviations the *AJA* chart has been followed.

The *rhyton* was filled with the appropriate liquid through the hole in its rim and emptied during the ritual through another hole in its nostrils. It should be originally a ritual offering vessel used during the fertility cult celebrations to pour liquids. On his large nose a hole is suggesting a bull that has been readied for a sacrifice. This example from Tarsus, however, could be a burial gift and as a secondary use it was probably put in a monumental grave of Tarsos. The Museum of Tarsus reflects various aspects of the daily lives of Greek and Roman *domus* in Classical Tarsos, the *metropolis* of Cilicia. But this *rhyton* is an outstanding example of the Late Hellenistic burial goods in Cilicia.

The bull *rhytoi* played a special role in Greek and Roman Asia Minor. *Rhyton* (libation vessel), for use in sacred rituals, was already produced since the IInd millennium, though it became common after the birth of the red-figure². In pre-Hellenistic Greek world there were numerous very well known examples of clay, metal, and stone vessels ("*rhyta*") that were for pouring libations. Scenes of the figured rhyton are sometimes arranged on the neck, though there are numerous examples without figures.

The most similar bull's head *rhyton* to the one at Tarsus has been identified at the *Staatliche Museen zu Berlin* which has been lost during the Second World War and known only through a bad illustration. This museum piece is morphologically most similar one to ours from Tarsus.

Two very similar parallels to our example at Tarsus came from the excavations in Asia Minor: A similar *terracotta rhyton* has been found in a domestic context at Porsuk Höyük in southern Cappadocia³. This piece is black-slipped and by the French excavators its date has been secured as „Hellenistic“⁴. A second parallel has been discovered at German excavations at the Höyük of Perge. The Perge piece is also Hellenistic in date and it is slipped with white as well as rose engobe. Only a big fragment of this piece is preserved, namely its mouth to his horns, i.e. the upper hull. The excavator of Perge thinks that it is rather a votive *terracotta* („Hohlterrakotta“) rather than a cultic vessel, because of its surface colours instead of a red slip like the one at Tarsus or a black slip like the one at Porsuk⁵. Both of these pieces are similar in morphology.

2 For an earlier rhyton from eastern Cilicia: Gates 2005, p. 415.

3 Beyer 2005, p. 302, fig. 9a-b: „Chantier IV, fragments de rhytos hellénistiques à vernis noir“.

4 Beyer 2005, p. 297: „Ces vases présentent différents états et ont fonctionné tant à l'époque hellénistiques que romaine, ainsi qu'en attestent de beaux fragments de rhytons (figs. 9a-b); clairement associé au sol de fonctionnement des murs“.

5 Written communication with Dr. Matthias Recke (Giessen).

Rhytoi as burial elements at Cilician Hellenistic and Roman graves are not seldom: In the *necropolis* of Elaiussa-Sebaste a *terracotta rhyton* in form of a boar's head has been found in a rock-cut grave in a rescue excavation by Mustafa Ergün of the Museum of Erdemli in 1973 (Fig. 7). This piece is today at the display of the Museum of Anamur and it has been said that a coin of Cladius I as well as early Roman *terracotta unguentarium* and *amphoriskos* were also found in this grave. Further examples of *rhytoi* in different animal forms are known from the Hellenistic and Roman *necropoloi* in Rough Cilicia (especially from Kelenderis and Soloi).

ABBREVIATIONS AND REFERENCES

- Beyer 2005, D. Beyer *et alii*, Porsuk (Zeyve Höyük): Rapport sommaire sur la campagne de fouilles de 2004, *AnatAnt* 13 (2005) pp. 295-318.
- Gates 2004, M.-H. Gates, 2002 Season at Kinet Höyük (Yeşil-Dörtöl, Hatay), in: T.C., *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt. 26-31 Mayıs 2003, Ankara* [Kültür Bakanlığı Yayınları, 2997-1/Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 99.] Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi 2004, pp. 405-416.
- Scheibelreiter 2005, V. Scheibelreiter, Löwe und Stierkopf. Zu einem Mosaikbild aus dem Hanghaus 2 von Ephesos, in: B. Brandt/V. Gassner/S. Ladstätter (eds.), *Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzinger* (Vienna 2005) pp. 309–317.

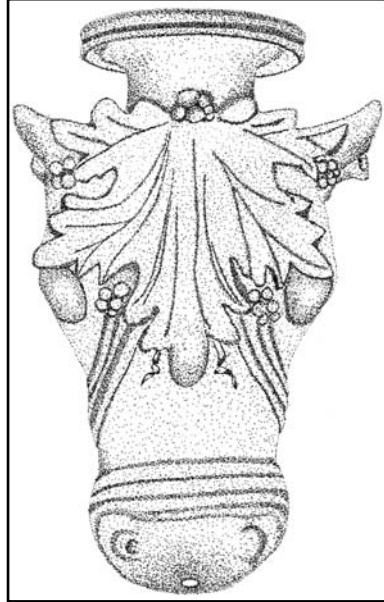

Fig. 1: A Late Hellenistic terracotta *rhyton* in the shape of a bull's head from the Museum of Tarsus; front view (illustration: Binnur Gürler, 2007)

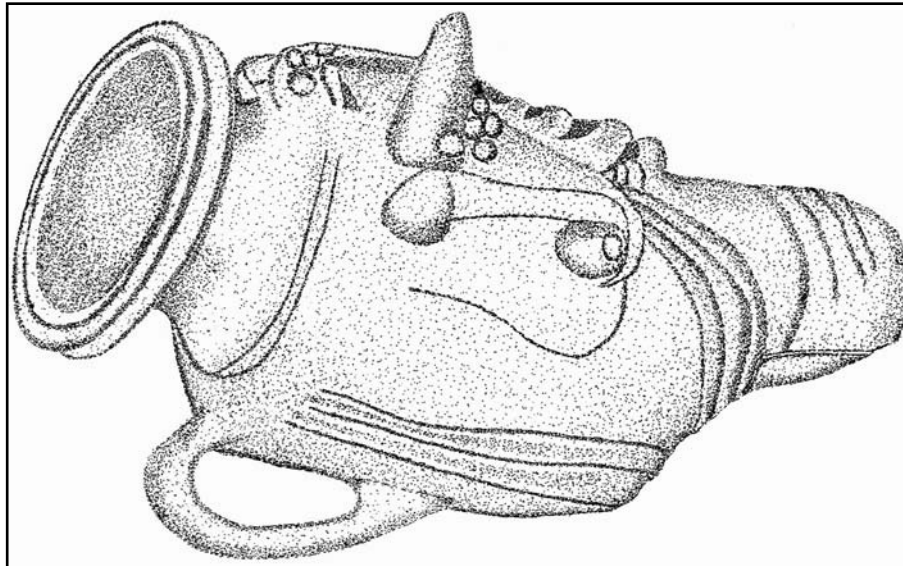

Fig. 2: Right profile view (illustration: Binnur Gürler, 2007)

Fig. 3: Front view (photo: Ergün Lafli, 2007)

Fig. 4: Right profile view (photo: Ergün Lafli, 2007)

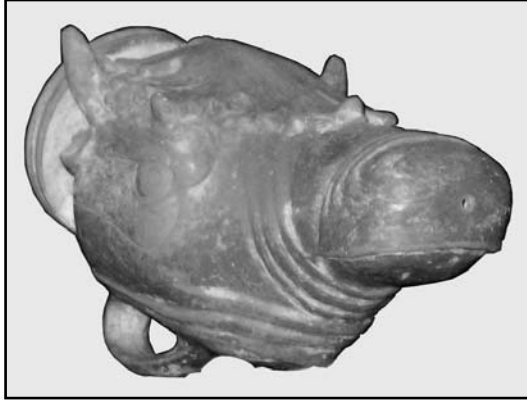

Fig. 5: Right profile view (photo: Ergün Lafli, 2007)

Fig. 6: Left profile view (photo: Ergün Lafli, 2007)

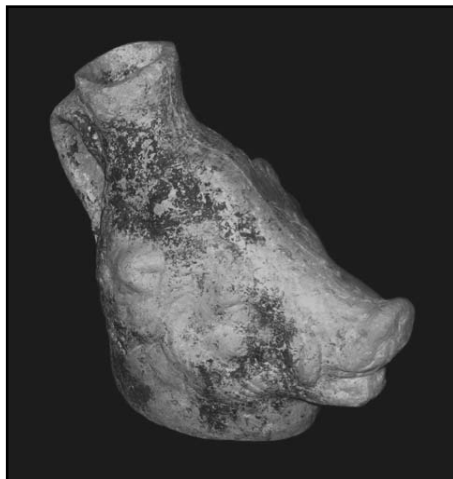

Fig. 7: A Roman *terracotta rhyton* in the shape of a boar from Elaiussa-Sebaste at the Museum of Anamur; right profile view (photo: Ergün Lafli, 2007).

2006 YILI KIRKLARELİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Eylem ÖZDOĞAN*
Heiner SCHWARZBERG
Mehmet ÖZDOĞAN

GİRİŞ

1980 yılından bu yana sürdürülmekte olduğumuz Trakya araştırmaları kapsamında geçtiğimiz yıl, Kırklareli İli'nde 20 günlük bir yüzey araştırması yapılmıştır. 2006 yılında başlamış olduğumuz proje, bölgede oluşturmaya çalıştığımız "Kültür Sektörü ve Kültür Varlıkları Yönetimi" bilinci bağlamında ve arkeolojinin yanı sıra etnoarkeoloji, kırsal ve kentsel kültürel miras, jeoarkeoloji ve jeolojik miras gibi değişik alanları da içeren yeni bir çalışmanın ön hazırlık aşamalarını oluşturmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde geçtiğimiz yıl gerek kazı gerekse köy ve kent mimarisi ile ilgili belgeleme çalışmalarımızın yoğunlaştığı Kırklareli İli'nde çalışılması planlanmıştır. Bu bağlamda Kırklareli Merkez, Pınarhisar, Kofçaz ve Demirköy ilçeleri pilot bölge olarak belirlenmiştir.

İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına Kırklareli İli, Ahmetçe Köyü'nde bulunan Trakya Araştırmaları Merkezi'nde sürdürmüş olduğumuz çalışmalar 19 Temmuz-07 Ağustos 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığında yapılan yüzey araştırması İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye Bilimler Akademisi, Alman Arkeoloji Enstitüleri ve Bochum Bergbau Museum işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma ekibi Eylem Özdoğan M.A. (İ.Ü), Heiner Schwarzberg (DAI/Halle-Saale), Prof. Dr. Volker Heyd (DAI/Bristol), Prof. Dr. Namık Yalçın (jeolog/İ.Ü.), Dr. Fuat Şaroğlu (jeolog), Dr. Ünsal Yalçın (jeolog/Bochum), Zeynep Eres M.A. (mimar/İTÜ), Şafak Nergiz (İ.Ü), Hande Özyarkent (İ.Ü), Mehmet Karauçak (İ.Ü), Özgür Yılmaz (İ.Ü), Barış Özçorlu (İ.Ü), Serdar Yalçın (B.Ü), Frank Stremke (Halle-Saale) ile Selahattin Dereli'den (fotoğrafçı-İ.Ü) oluşmaktadır.

Çalışmalarımız İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'nun parasal desteği kadar, Türkiye Bilimler Akademisi'nin sağladığı çeşitli olanaklardan yararlanarak

* Eylem ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.
Heiner SCHWARZBERG, Martin-Luther Üniversitesi, Prehistorya Bölümü, Halle (Saale)-ALMANYA.
Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

gerçekleştirilmiştir. 2006 yılı uzun erimli, kapsamlı bir çalışma olarak öngörülen bu projenin esaslarının belirlendiği, yöntemlerin geliştirildiği ilk aşaması olarak planlanmıştır. Bu bağlamda özellikle değişik alanları temsil eden meslektaşlarımızla yaptığımız işbirliği, adı geçen kişi ve kurumların özveri ve iyi niyetinin sonucudur.

Çalışmalarımız ve uzun erimli yaklaşımımız, Kırklareli İli'ndeki çeşitli kişi ve kurumlar tarafından ilgi ve destek görmüş, başta yerel bilgilendirme ve gerekli olan belgelerin sağlanması açısından bize her türlü kolaylık sağlanmıştır. Bu bağlamda özellikle Kırklareli Belediye Başkanlığı'na, Kaynarca Belediyesi'ne, Kırklareli Köy-Koop Başkanı Sayın Erdoğan Kantürer'e ve çalışmanın her türlü olumsuz koşullarına yılmadan çözüm arayan şöförümüz Casim Karabaş'a teşekkür etmek isteriz. Her zaman olduğu gibi Kırklareli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Kırklareli Müze Müdürlüğü'ne gösterdikleri iyi niyet ve dayanışma için teşekkür borçluyuz. Bakanlık temsilcisi olarak aramızda bulunan Sayın Dilare Tanış, sorunlar karşısından yılmayan tutumuyla çalışmalarımızın gerçekleşmesine önemli bir katkı yapmıştır.

ÇALIŞMA SAHASI

Geçtiğimiz yıl yaptığımız çalışmalar Kırklareli Merkez İlçesi'nde sürdürülmüştür. Burada Teke (İnece) Deresi vadisinde, özellikle vadinin doğu yakası ile dereye bağlanan İğridere ve Eriklice derelerinde çalışılmıştır. Şeytandere vadisinde yaptığımız çalışma ise daha çok vadinin kuzey kesimi ile Şeytandere'nin kollarından olan Tüylüce Deresi ve Susam Deresi gibi daha küçük vadilerde sürdürülmüştür.

YÖNTEM VE AMAÇLAR

Belirlediğimiz bu alan içerisinde yaptığımız çalışmanın ana amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Ekibimiz tarafından önceki yıllarda belgelenen buluntu yerlerine ait bilgilerin TÜBA-TÜKSEK veri tabanı formatına uygun bir hâle dönüştürülerek güncellenmesi ve eksik verilerin tamamlanması.
- Çalışma alanının yoğun olarak taranması ve dönem ya da nitelik gözetmeksizin saptanan bütün kültür varlıklarının, diğer buluntu yerlerine uygulanan veri tabanı formatına göre belgelenmesi.
- Yoğun tarama yaptığımız alanda karşılaşılan ve bölgeye özgü olabilecek sorunların saptanması ve yöntemimizin test edilmesi.

- Arkeolojik çalışmanın yanı sıra öncelikli olarak jeoakeoloji bilimi ile uyumlu bir araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli ön değerlendirme ve yöntem çalışmalarının yapılması.

Öncelikli olarak belirlenen alan içerisinde ekibimizin önceki yıllarda yapmış olduğu çalışmalar yeniden değerlendirilmiş, saptanan buluntu yerleri ile ilgili harita, görsel malzeme ve bilgi fişleri incelenmiştir. Bu ön hazırlık çalışmasının ardından buluntu yerleri yeniden numaralandırılmış ve elimizdeki veriler elektronik ortama aktarılmıştır. Gerek bilgi fişlerinin gerekse bütün görsellerin elektronik ortama aktarılması, elimizdeki malzemeyi sistematik bir veri tabanına dönüştürmeye hazır hâle getirmiştir. Eksik olan bilgilerin tamamlanması ve “Coğrafi Enformasyon Sistemi” kapsamında koordinatlarının alınması için bilinen buluntu yerleri yeniden ziyaret edilmiş ve belgelendirilmiştir.

Daha önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmalarından bilinen bu buluntu yerleri ile ilgili çalışmaya paralel olarak, belirttiğimiz alanlarda yoğun yüzey taraması, sistematik toplama ve belgeleme yapılmıştır.

BULGULAR

Bölgede 2006 yılında yapılan çalışmalar sırasında Neolitik Çağdan Yakın Çağa kadar uzanan bir süreci temsil eden 83 buluntu yeri belgelendirilmiştir. Bunların 31'i önceki yıllarda saptanan buluntu yerleridir¹ ve çalışmamız kapsamında yeniden ziyaret edilerek bilgileri güncellenmiştir. Diğer 52 yer ise yeni bulunmuştur. 83 buluntu yerinin 19'u höyük, 27'si düz yerleşme ya da dağınık buluntu yeri, 30'u tümülüs ve tümülüs mezarlığı, 2'si dikilitaş topluluğu diğerleri ise mezarlık, mağara, yapılı mağara, taş ocağı ve sarnıçtan oluşmaktadır.

Neolitik-Kalkolitik Çağ

Şeytandere'nin kollarından biri olan Tüylüce Deresi üzerinde, Yenimahalle Köyü'nün hemen güneyinde bulunan Değirmenyolu Mevkii Höyüğü Kırklareli'inde kazı çalışmalarını yaptığımız Aşağı Pınar Höyüğü ile çağdaştır ve Balkan kronolojisine göre Neolitik Çağa tarihlendirilmektedir. Sığ bir yerleşim dolgusuna sahip olan buluntu yeri Türkiye Trakyası'nda bilinen ender Neolitik Çağ yerleşmelerinden birisidir. Oldukça gelişkin ve organize bir köy toplumunun izlerini

1 Özdoğan, 1982;1983; 1985.

taşıyan Aşağı Pınar'ın bölgede, bu dönemi temsil eden tek yerleşme olmadığı, yakın çevrede çağdaşı başka yerleşmelerin de olması gerektiği düşünülüyordu. Ancak şimdiye kadar bunların yalnızca bir kaçı saptanabilmiştir. Bu nedenle Değirmenyolu Mevkii Höyüğü, söz konusu dönem açısından önemlidir. İkilik Mevkii (Karahalil Köyü), Koyunbaba (Koyunbaba Köyü), Bulgar Kaynağı (Kırklareli Merkez) ve Kaynarca (Kaynarca ilçesi) höyükleri bölgede Neolitik ve Kalkolitik Çağ buluntuları içerdiği bilinen diğer yerleşmelerdir. Manastır Mevkii olarak adlandırılan ve Karahalil Köyü yakınlarında bulunan bir başka höyükte yine Aşağı Pınar ile çağdaş olabilecek niteliktedir. Ayrıca burada Balkan kronolojisine göre Son Neolitik Çağ- Karanovo V kültürüne ait çanak çömlekler de rastlanmıştır. Önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmalarından bilinen Helvacı Şaban, Tatar Mezarlığı, Kaynarca ve Kocatepe gibi yerleşmelerde de bulunan ve aynı kültürü temsil eden bu çanak çömlekler Trakya'da henüz kazısı yapılmadığı için çok iyi tanımlanamamış bilinmeyen bir döneme ışık tutmaktadır.

Tunç Çağı

Manastır Mevkii (Karahalil) ile Tatar Mezarlığı (Oruçlu), Koyunbaba (Koyunbaba) ve Kaynarca (Kaynarca) höyükleri Neolitik ve Kalkolitik Çağın yanı sıra İlk Tunç Çağına tarihlenmektedir. Ancak bu höyüklerden yalnızca Manastır Mevkii geçtiğimiz yıl yapılan çalışmalar sırasında bulunmuştur, diğerleri ise önceki yıllardan bilinen ve 2006 sezonunda yeniden ziyaret edilen höyüklerdir.

Geçtiğimiz yıl hâlen kazı çalışmalarını sürdürmekte olduğumuz Kırklareli Höyüğü Kanlıgeçit mevkii çevresinde de bir yüzey taraması yapılmıştır. İlk Tunç Çağına tarihlenen yerleşimin ya da yerleşime ait aşağı şehrin zaman içinde belki de yer değiştirerek oldukça geniş bir alana yayıldığı anlaşılmış ve bu alanda bir jeofizik çalışmasının gereği bir kez daha görülmüştür.

Demir Çağı

Bölgede Demir Çağı ve sonrasına da tarihlenen bazı alanlar tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı höyük, diğer bir kısmı ise bir ya da bir kaç tabakalık düz yerleşmeler niteliğindedir. Özellikle Arkaik/Helenistik Döneme ait buluntulara Teke (İnece) ve Tüylüce derelerinin yakınlarında dağınık ancak geniş bir alanda rastlanmıştır. Terzili Köyü yakınlarında bulunan Gaziler Bayırı ve Kırklareli merkezi yakınlarında bulunan Ketendere mevkii, Yenimahalle Köyü'nde bulunan Sarıyarlarbaşı mevkii,

Karahalil Köyü'ndeki Manastır düz yerleşmesi ve Dokuzhöyük Köyü'nün kuzeyinde bulunan Tekederesi Karşıyaka düz yerleşmeleri başlıca Arkaik/Helenistik Dönem buluntu yerleridir.

Sıraladığımız bu yerleşmelerin bazılarında ve özellikle nehir taraçalarındaki bazı dağınık buluntu alanlarında ise Bizans ve Ortaçağa tarihlenen bulgularla da karşılaşmıştır. Ancak bunların çoğu tanımsız niteliktedir.

Diğer Buluntu Yerleri

Geçtiğimiz yıl höyük, düz yerleşme/dağınık buluntu yerlerinin yanı sıra yığma mezar tepeleri, mağara, mezarlık, taş ocağı ve sarnıç türündeki değişik buluntu alanlarında da çalışılmıştır.

Yığma Mezar Tepeleri

Trakya ve özellikle de araştırdığımız bölge, mezar tepeleri bakımından çok zengin bir bölgedir. Bu mezarlar tümülüs ve taşlı tepe olarak adlandırılan daha sığ bir dolgusu bulunan kurgan türü mezarlar olarak iki farklı grup oluşturmaktadır. Tümülüsler, bir kısmı Demir Çağına tarihlenen ve ortalama 4-15 m. yüksekliğinde ve 40-70 m. çapında konik, diğer bir bölümü ise daha yayvan biçiminde olan mezar tepeleridir. Bölgede bulunan tümülüslerin en belirgin özelliği coğrafi dağılımları ile ilgilidir. Bunların bir kısmı derin vadilerin yüksek sırtlarında, vadiye hâkim konumlarda, genellikle küçük sel yarıklarıyla parçalanmış olan sırtların, vadiye doğru çıkıntı yapan burunlarında yer almaktadır. Bu tümülüsler vadi boyunca yüksek noktalara sıralanmış ve uygun açıyla bakıldıklarında birbirlerini görececek konumlara yapılmıştır. Diğer tümülüsler ise vadi içlerinde genellikle nehirlerin yayvan ve geniş ilk teraslarında ya da alçak platolarda yer almaktadır. Bunlar çoğu zaman adeta bir tümülüs mezarlığı oluşturacak şekilde grup hâlinde yapılmıştır. Dokuzhöyük Köyü arazisinde bulunan Dokuzhöyük tümülüsleri bunun en tipik ve güzel örneğini oluşturmaktadır. Burası sistematik olarak 1981 yılında yapılan yüzey araştırması sırasında bulunmuş ve geçtiğimiz yıl yaptığımız güncelleme çalışması sırasında yeniden ziyaret edilmiştir. Bölgede Dokuzhöyük tümülüsleri kadar iyi korunmuş olmamakla birlikte bir çok tümülüs mezarlığı bulunmaktadır. Ancak geçtiğimiz yıl yaptığımız çalışma bize buradaki tümülüs tahribatının ne denli yaygın olduğunu bir kez daha göstermesi bakımından önemlidir. Birkaç örnek dışında taradığımız bölge içinde neredeyse tahrip edilmemiş tek bir tümülüse

dahi rastlamadık. Bunların neredeyse büyük bir kısmı defineci çukurları ile tahrip edilmiş, geri kalanı da yine aynı nedenle tümüyle dağıtılmıştır.

Alışlagelen tümülüslerin yanı sıra, bölgede “taşlı tepe” olarak da bilinen daha alçak ve yayvan, dolguları toprak değil taş olan mezar tepeleri de bulunmaktadır. Trakya’da bu tür mezar tepeleri yalnızca M.Ö. 11. yüzyıla tarihlenen Taşlıcabayır² kazısıyla tanınmakta, Bulgaristan’da bilimsel olarak kazılmış onlarca bu tür tepe, bunların M.Ö. 3. binyıldan başlayan ve steplerin kurgan geleneğini yansıtan kalıntılar olduğunu göstermektedir. 2006 yılında, bunların en iyi örneğine Yoğuntaş Köyü’nde rastlanmıştır. Burada, diğerlerine oranla daha yüksek bir sırt üzerinde ve birbirine neredeyse bitişik olarak yapılmış üç grup hâlinde taşlı tepe bulunmuştur. Tümülüslerde görülen yoğun tahribatin benzeri taşlı tepeler için de geçerlidir.

Dikili Taşlar

Trakya’da bir çok köyün eski mezarlıklarında dikili taşlara rastlanmaktadır. Ortalama 2 m. uzunluğunda 50-70 cm. çapında dikili taşlardan oluşan bu mezarlıklar olasılıkla bölgede megalitik kültürün yaygın olduğu İlk Demir Çağına tarihlendirilmektedir. Ancak yerel olarak bunların Ortaçağ şehit mezarları olduğu görüşü hâkimdir. Bu düşünce nedeniyle eski köy mezarlıkları bu tür dikili taş topluluklarının bulunduğu alanlara kurulmuş ve aynı tür mezar taşlarının kullanımına devam edilmiştir. Ancak bunlar daha küçük mezar taşları ile dikili taşlardan ayrılmaktadır. Geçtiğimiz yıl yaptığımız çalışma sırasında İnece ve Asilbeyli köylerinin eski mezarlıklarında olasılıkla Demir Çağına ait olan dikili taş toplulukları ile karşılaşmıştır. Asilbeyli Köyü’nün hemen güneyinde bulunan ve Mezarlık Alçağı olarak adlandırılan buluntu yeri dikili taşların sayısı ve alanın büyüklüğü bakımından dikkat çekicidir. Burada onlarca değişik boy ve genişliklerde dikili taş bulunmaktadır. Ancak burada da çok sayıda defineci çukuruna rastlanmıştır.

Mağara

Kayalı Köyü yakınlarında bulunan Bedre Mağarası ilk olarak 1980 yılında belgelendirilen³ ve Orta Kalkolitik, Demir Çağı ve Ortaçağda iskân edilen bir mağaradır. Ancak gerek mağaranın konumu, gerekse boyut ve biçimsel özellikleri

2 Özdoğan, 1987.

3 Özdoğan, 1985.

burada daha eski dönem dolgularının da olabileceği düşündürmektedir. Bedre Mağarası'nın içinde de çok sayıda kaçak kazı çukuru vardır. Ayrıca mağara bir taş ocağının hemen kenarında yer almaktadır. Taş ocağı şu an için mağaraya zarar vermese de içinde bulunduğu kayalık ortamı tahrip etmektedir. Geçtiğimiz yıl bulduğumuz bir başka mağara da Şorka Mağarası'dır. Burası Eriklice Köyü yakınlarında bulunan ve Eriklice Deresi vadisinde dar kayalık bir boğaz üzerine açılmış bir mağaradır.

Mezarlık

2006 yılında Kayalı Köyü yakınlarında orta kısmında tahrip edilmiş bir tümülüs ya da taşlı tepe bulunan ve etrafı çok sayıda mezar ile çevrili bir alan saptanmıştır. Bir sırtın üzerindeki bu mezarlık alanının orta kesiminde yığma bir mezar tepesi yer almaktadır. Mezarların bununla ilişkili olduğu ve Demir Çağına tarihlendiği düşünülmektedir. Kaçak kazılar tarafından açılmış olan bazı mezarlarda taş kemerlere ve dörtgen biçimli düzgün kenarlı taşlara rastlanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ön hazırlık niteliğinde olan bu çalışma sırasında hem taradığımız alan içerisinde kalan buluntu yerlerinin ve kültür varlıklarının belgelenmesi, hem de çalışmamız sırasında karşılaştığımız sorunların tanımlanıp gerekli çözüm önerilerinin tartışılabilmesi bir zeminin oluşturulması hedeflenmişti. Saptadığımız buluntu yerlerinin büyük bir kısmı düz yerleşme ya da dağınık buluntu alanlarından oluşmakta, tanımlı höyüklerle ise ender olarak rastlanmaktaydı. Bunun kuşkusuz en önemli sebebi, Balkan kültürleri ile ilişkili bölgedeki yerleşim geleneği ve yakın çağlara kadar bölgede çok güçlü bir yönetim ağının kurulmamış olmasıdır. Merkezileşmeyen bir sistem dahilinde gelişen toplumlar daha çok dağınık köyler ve çiftlik yapılarından oluşan bir yerleşim biçimini benimsemişlerdir. Diğer bir neden ise gerek su kaynakları gerekse diğer lojistik koşullar bakımından yerleşmeye elverişli alanların Trakya'daki dağılımıdır. Bu nedenle bölgede, birkaç örnek haricinde Anadolu'dan alışık olduğumuz tanımlı höyüklerle rastlanmamaktadır. Buradaki höyüklerin önemli bir kısmı alçak ve yayvan görünümlüdür, bir ya da birkaç tabakalı düz yerleşimler çok yaygındır. Ayrıca aşınma nedeniyle bazı vadi yamaçlarında dağınık buluntu alanlarına ve çoğu zaman basit çiftlik yapılarına ait tanımsız kalıntılara bölgede sıklıkla rastlamak olasıdır.

Trakya'daki arkeolojik buluntu yerlerinin bu durumu onların saptanıp tanımlanmasını da önemli ölçüde güçleştirmektedir. Bölgedeki tarımsal faaliyetlerin özellikle de makineli tarımın yaptığı tahribat bu durumu daha da güçleştirmektedir. Bu nedenle yoğun tarama yapacağımız alanlarda bölgenin jeoarkeolojik açıdan sahip olduğu özellikleri göz önünde bulundurduk. Bölgede şimdiye kadar yapılan çalışmalarda buluntu yerlerine yalnızca belirli bir enlemlerde rastlanmaktaydı. Buluntu yerlerindeki bu dağılım büyük ölçüde, Yıldız Dağları'ndan Ergene Havzası'na geçiş sahasında yaşanan aşındırma ve biriktirme zonlarıyla ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Yalnızca aşındırma ve biriktirme sahasının arasında kalan alanda bulunan yerleşimler tespit edilebildiği için Trakya'daki yerleşimlerin dağılımında belirli bir coğrafi şablon ortaya çıkmaktadır. Bu yıl bunu sınamak amacıyla aşındırma sahası içerisinde kalan bazı yüksek alanlarda da tarama yaptık ve bu alanların şimdiye kadar yapmış olduğumuz gözlemleri doğrulayacak şekilde boş olduğunu gördük. Coğrafi açıdan bölgenin bir diğer önemli özelliği de su kaynaklarının yerleşme yerlerine olan etkisiydi. Trakya ve özellikle Ergene Havzası, sanılanın aksine yüzey ve yeraltı suları bakımından çok zengin olmayan bir bölgedir. Bu nedenle bölgedeki arkeolojik yerleşmelerin tespiti açısından nehir boyları, küçük vadiler ve günümüzde kurumuş dahi olsa su kaynaklarının bulunduğu alanlar düşük önem taşımaktadır. Bölgedeki tarihöncesi dönem yerleşmelerinin önemli bir kısmı nehir çataklarında ve su kaynakları yakınında bulunmaktadır. Bu nedenle bu yıl çalışmamız sırasında daha çok nehir vadileri taranmıştır.

Arkeolojik buluntu yerlerinin saptanıp tanınmasındaki sorunlar aşabilmek amacıyla belirlediğimiz alanlarda yoğun tarama yaptık. Ancak yoğun tarama yalnızca küçük bazı vadi boyları ya da seçilmiş bazı alanlar için anlamlıydı. Daha geniş bölgelerde bütün bir alanı bu şekilde taramak imkansız idi. Bütün bu deneyimler bize Trakya gibi buluntu yerlerinin saptanmasının güç olduğu bölgelerde farklı bir araştırma yönteminin izlenmesi gerektiğini bir kez daha gösterdi. Bu nedenle bölgedeki araştırmalar sırasında yerel kurum, kişi ve sivil toplum kuruluşları ile yapılacak sistemli işbirliği ve bir ön eğitim çalışmasının bu sorunların çözümüne önemli ölçüde katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Köy arazilerinin, yerel unsurlarla da bir araya gelinerek yapılacak bir eğitim çalışması sonucunda, sistematik ve çok yönlü bir şekilde taranması, Trakya'da bir arkeolojik envanteri çıkarılabilmesinin kanımızca en gerçekçi yoludur. Bu çalışmalara ek olarak bölgenin hava fotoğraflarının çekilmesi ve bunun geniş alanlara uygulanması, gerek alçak ve yayvan höyüklerin gerekse Trakya'da yoğun olarak bulunan mezar tepelerinin tespiti açısından çok anlamlı olacağını düşünmekteyiz.

Diğer bir yöntem ise gerekli görülen alanlarda burgu metodu ile sondaj yapılması ve çeşitli jeofizik yöntemlerin uygulanmasıdır.

2006 yılında yaptığımız alan çalışması, yalnızca arkeoloji açısından ele alındığında bile, geleneksel yöntemlerle yapılan yüzey araştırmalarının ne ölçüde yetersiz kaldığının açık bir göstergesidir. Nitekim, geleneksel yöntemlerle uzun yıllar boyunca taramış olduğumuz bölgede 2006 yılında farklı bir bakış açısıyla belgeleme yapılmış olması söz konusu alandaki buluntu yerlerinin sayısını 31’den 83’e çıkarmıştır. Gene de araştırma yaptığımız bölge içindeki tüm buluntu yerlerini saptamış olduğumuz gibi bir iddiamız yoktur. Bölgede her mevsim bulunan yoğun bitki örtüsü, sulu tarım bölgeleri ve alüvyon kitlemesi göz önüne alındığında, farklı yöntemlerle yapılacak yeni bir taramanın bu sayıyı da en az iki katına çıkartacağından kuşkumuz yoktur.

Kaynakça

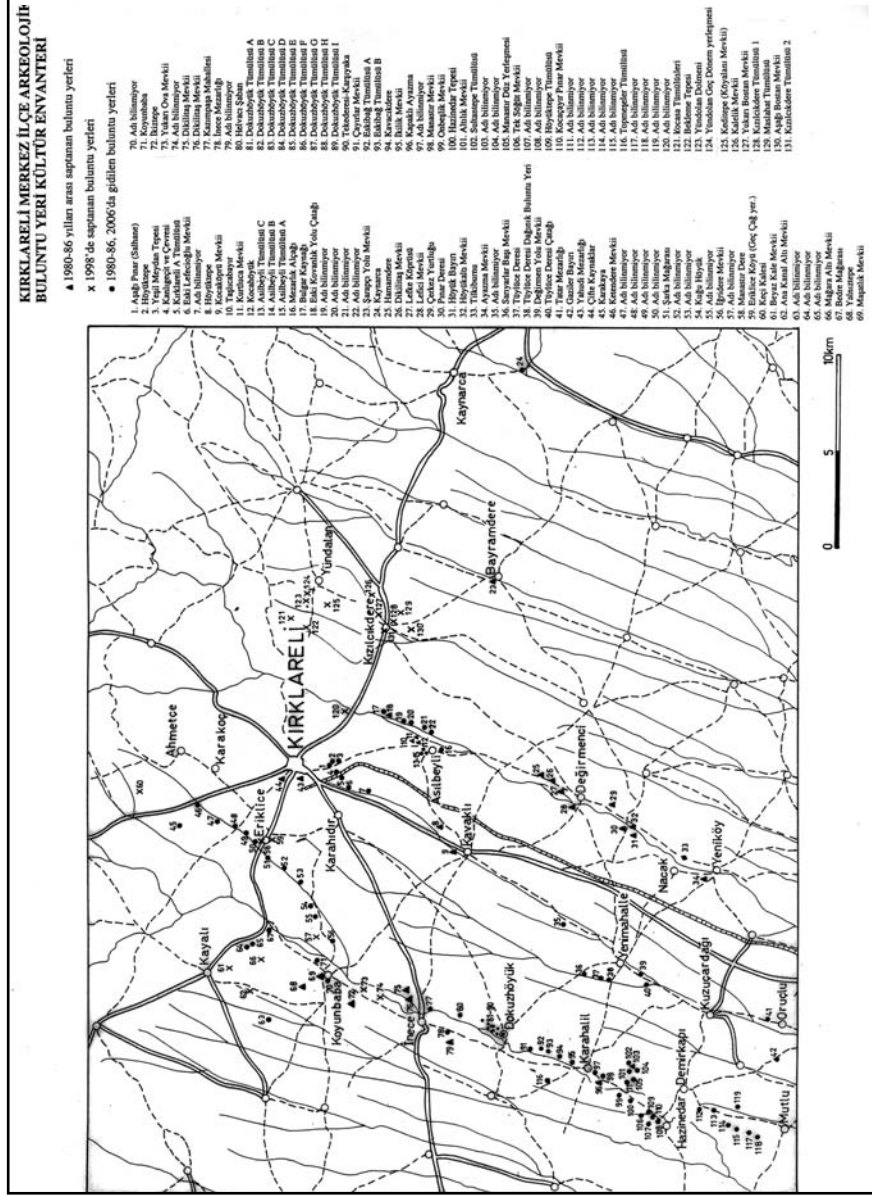
Özdoğan, M.,

1982, “Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları 1981 Yılı Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 137-141.

1983, “Trakya’da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10/11, 21-58.

1985, “A Surface Survey for Prehistoric and Early Historic Sites in Northwestern Turkey”, *National Geographic Research for 1979*. Washington, s. 517-541.

1987, “Taşlıcabayır, A Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace”, *Anatolica* XIV, 7-39.

Çizim 1: Çalışma sahası ve buluntu yerleri

Resim 1: Manastır Mevkii Höyüğü

Resim 2: Karanovo V dönemi çanak çömlekleri

Resim 3: Bedre Mağarası'nın bulunduğu kayalık

Resim 4: Bedre Mağarası'nın girişı

Resim 5: Höyüktepe Tümlüsü, Haznedar Köyü

Resim 6: Kuğuhöyük, tahribat

Resim 7: Taşlı tepe grubu, Yoğuntaş Köyü

Resim 8: Asilbeyli Köyü "Mezarlık Alçağı", dikili taşlar

2006 YILI ÇORUM-ÇANKIRI İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Tunç SİPAHİ*
Tayfun YILDIRIM

İlk kez 1996 yılında başladığımız yüzey araştırması programında Boğazköy, Alacahöyük ve Eskiypar gibi merkezlerin batısında kalan ve Delice Irmağı'na doğru olan bölgedeki eski yerleşim alanlarının ve mezarlıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır¹. Çünkü o tarihe kadar yapılan çalışmalar Boğazköy ve Alacahöyük merkezli bir çevrede sürdürülmüştü ve söz konusu bölgemizde kapsamlı bir araştırma programı uzun süreli olarak yürütülmemiştir. 1995 yılı ve öncesinde Çorum Müzesi'ne bu bölgeden gelen ihbarlar ve eserlerden, bölgede bir araştırma yapılması gerekli hâle gelmişti. 1996–2006 yılları arasında sürdürülen çalışmalarımızda yapılan tespitlerin ve elde edilen arkeolojik verilerin önemli olanları aşağıda sıralanmıştır:

1. Araştırmalarımızın 1997 yılı programı sırasında Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Yörüklü Beldesi'ndeki Hüseyindede Eski Hitit yerleşimi tespit edilmiştir. Burada bulunan kabartmalı Eski Hitit vazoları arkeoloji dünyasında yerini almıştır, vazolar üzerine yapılan yayınlar ve tartışmalar devam etmektedir. Hüseyindede kazıları 2004 yılında tamamlanmıştır. Hüseyindede ve eserleriyle ilgili yayınlar yapılmış olup yeni yayın çalışmaları sürdürülmektedir.

2. 1998 yılı araştırmalarımızda tespit edilen Yörüklü Fatmaören'de 2003 ve 2004 yıllarında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Burada Hüseyindede Eski Hitit yerleşimiyle çağdaş, ancak büyük ölçüde tahribat görmüş küçük bir Hitit dinî yerleşimi belirlenmiştir.

* Doç. Dr. Tunç SİPAHİ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE

Doç. Dr. Tayfun YILDIRIM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE; tuncsipahi@gmail.com.

1 2006 yılı yüzey araştırma programımız büyük ölçüde Çorum İl sınırlarında, Eylül ayı içinde sürdürülmüştür. Çankırı bölgesine kısmen girilmiş, uzun süreli yoğun yağış ve elverişsiz zemin koşulları nedeniyle bu bölgede 2007 yılında ziyaret edeceğimiz noktaların tespitleri ve arazi bilgi toplama çalışmaları yürütülmüştür. Boyalı Höyük ve Resuloğlu kazı ekiplerinin kaldığı Yörüklü Beldesi eski karakol binası araştırma ekibimiz tarafından kullanılmıştır. Osmancık İlçesi Belediye Başkanlığı, çevredeki araştırmalarımız sırasında ulaşım ve konaklama ihtiyaçlarımızı karşılamıştır. Kendilerine teşekkür ederiz.

3. Yine 1998 araştırmalarında tespiti yapılan aynı bölgedeki Boyalı Höyük'te köylüler tarafından bir tahribatın gerçekleştirildiği haberinin alınması üzerine 2004 yılında burada bir temizlik çalışması yapılmıştır. 2005 yılında ise Boyalı'da arkeolojik kazılara başlanmış ve kazılara 2006 yılında da devam edilmiştir (araştırmamız sırasındaki tespitlerimiz üzerine gerçekleştirilen kazıların tümü orum Müzesi başkanlığında yürütölmüştür. Hüseyinde kazısı: Doç. Dr. Tunç Sipahi, Doç. Dr. Tayfun Yıldırım; Fatmaören, Boyalı Höyük kazıları: Doç. Dr. Tunç Sipahi; Resuloğlu kazısı: Doç. Dr. Tayfun Yıldırım'ın bilimsel denetiminde gerçekleştirilmiştir). Boyalı Höyük kazıları sırasında açığa çıkarılan eserler arasında Eski Hitit Dönemine ait ritonlar, ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları, seramikler, kabartmalı kap parçaları ve çeşitli idoller bulunmaktadır. Bu kazılar Hüseyinde'de'yi yalnızlıktan kurtarmıştır. Ayrıca, bölgedeki yeni kazılarla bu kazılardan elde edilen yeni buluntularla, bölgenin Eski Hitit Dönemindeki yerleşim modeli tanınmaya başlamıştır.

4. 1998 yılındaki araştırmalarımız sırasında tespiti yapılan Uğurludağ Resuloğlu extramural Eski Tunç ağı mezarlığında arkeolojik kazılar başlatılmıştır. Devam eden Resuloğlu kazılarında altın, gümüş, elektron, tunç, akikten yapılmış kap kakak, silah, süs eşyası ve benzeri mezar eşyası bulunmaktadır. Bu eserler Alaca Höyük Eski Tunç ağı mezarlarından tanıdığımız dönemin ölü gömme adetlerinin bölgemizdeki yansımasını göstermiştir. Araştırmalarımız sırasında tespit edilen ve arkeolojik kazısı gerçekleştirilen bu merkezler de dikkate alındığında; araştırmalarımızın yürütöldüğü 10 yıllık süre içinde elde edilen sonuçlar şunlardır:

a) Araştırmalarımızı sürdürdüğümüz bölgede kaçak kazılar ile eski eser kaçakçılığının öduka fazla öduğu belirlenmiştir. Arkeolojik kazı gerçekleştirdiğimiz adı geçen 4 yerleşim yeri kaçak kazılar ile tahrip edilmiştir. Resuloğlu'nda bu yasa dışı faaliyetler hâlen devam ediyordu. Arkeolojik kazılara başladıktan sonra bu merkezlerdeki kaçak kazı tahribatı durdurulmuş oldu. Daha önce kaçak kazılar sırasında elde edilen arkeolojik eserlerin peşine düşölerek orum Müzesi'ne iadeleri sağlanmıştır (Hüseyinde vazolarının bazı parçaları: Ankara Gaziosmanpaşa, Ulus İşmet Paşa Mahallesi; Çorum, Sungurlu Yeşilyurt Köyü Muhtarlığı'ndan, aynı köyün bir ahırından; Yöröklü Beldesi çevresinden toplanarak müzeye teslim edilmiştir. Daha sonra bunlar kazımızdan gelen ana parçalarla biraraya getirilerek restore edilmiştir.

b) Araştırmalarımızda tespit edilen sayısı 100'den fazla ören yeri, mezarlık ve tümölösün hassas tespitleri yapılarak hazırlanan haritalar ile ayrıntılı resimler jandarma komutanlıklarına verilmiştir. Özellikle Çorum Müzesi elemanlarınca

dijital ortamda korunan bu verilerin emniyet güçleri tarafından da kullanılması sağlanmıştır. Yüzey araştırması gezilerimiz sırasında belediye başkanları, köy muhtarları eski eserler ve sit alanları konusunda ve şüpheli bir durumda veya bir eski eser buldukları zaman nasıl müzeye ulaştıracakları konusunda bilgilendirilmiştir. Bu sayede bölgemizden tarımsal faaliyetler veya rastlantı sonucunda bulunan bazı eserler müzelere teslim edilmiştir.

c) 2003 yılında Çankırı İli, Yapraklı İlçesi'nde, Alakır mevkiinde tespit edilen ETÇ mezarlığından çıkartılan ve köyde saklanan gaga ağızlı testilerin Çankırı Müzesi'ne teslimi sağlanmıştır. Arkeolojik kazılar yaptığımız Hüseyindede Tepesi'nde daha önce bulunan ve Sungurlu'da bir şahsa satılan ETÇ testilerinin Çorum Müzesi'ne teslimi sağlanmıştır. 2006 yılında bir Eski Hitit yerleşimi tespit ettiğimiz Çorum, Sungurlu, Kaledere, Araplar Yaylası'nda bizden hemen sonra tarla sahibi tarafından bulunan Eski Hitit taş kalıbının Çorum Müzesi'ne intikali sağlanmıştır (tarla sahibi, bir arkeolojik eser tesadüfen tarlasında bulunduğu anda yapacağı konusunda aydınlatılmıştır) (Resim: 3).

d) Hititler'in başkenti Boğazköy çevresinde, özellikle batısındaki Hitit yerleşimleri hakkında önemli bilgiler bölgemizden sağlanmıştır. Bu doğrultuda Hüseyindede ve Boyalı kazıları Eski Hitit Döneminin mimarisi için değerli veriler ortaya koymuştur. Daha önceleri Çankırı İnandık'tan başkent Boğazköy'e ulaşan eski yolun hattı üzerine bazı hipotezler mevcuttu. İlk önce Hüseyindede, sonra Fatmaören ile Boyalı Höyük kazıları son olarak Kaledere'de bir Eski Hitit yerleşiminin tespiti bu güzergâh hakkında kesin kanıt vermiştir (Plan: 3).

e) Delice Irmak'tan doğuya doğru gidildiğinde önceki yıllardaki araştırmamızda keşfettiğimiz Tokullu Eski Hitit yerleşimi, sonra doğuya doğru Çavuşçu Eski Hitit yerleşimi, aynı hat üzerinde Fatmaören, Hüseyindede, Boyalı ve en doğuda Kaledere Eski Hitit Dönemi arkeocoğrafyası için önemli bir bölge oluşturmuştur (Plan: 3). 2006 yılı çalışmalarımız bu bölgede yoğunlaştırılmış, yaklaşık 1200 m. civarında bir yüksekliğe ulaşan alanlarda yüzey taramalarına devam edilmiştir. Yaklaşık 25 km. uzunluğa sahip ve bereketli bu vadi, Eski Hitit Döneminde olduğu kadar Hatti Döneminde de önemlidir (M.Ö. III. binyıl sonu). Kaledere'de bulunan Eski Hitit kalıbı (ki bu tipler Assur Ticaret Kolonileri Döneminden de bilinmektedir) maden atölyelerinin bu kesimde olabileceği konusunda ön bilgiler sağlamaktadır.

f) Araştırmamızı sürdüğümüz alanlarda Hitit İmparatorluk Dönemi yerleşimlerine şimdilik rastlanmamıştır. Ağırlıklı olarak karşımıza Eski Tunç Çağı ve Eski Hitit Dönemi yerleşimleri çıkmaktadır. Bu durum Hüseyindede, Fatmaören ve Boyalı'da da gözlenmiştir. Çankırı il sınırları içinde de aynı durum devam etmektedir.

Özellikle Yapraklı İlçesi'nde keşfini yaptığımız ve yukarıda bahsi geçen Alakır Mezarlığı Eski Tunç sonu ve Hitit'in erken safhası arasına yerleşen malzeme vermektedir. Bu mezarlıkta da kaçak kazılar devam etmektedir. Burada yapılacak acil bir kurtarma kazısı bölgede M.Ö. III. binyıldan II. binyıla geçiş için önemli sonuçlar sağlayacaktır.

g) Çorum'un kuzeyinde son yıllardaki araştırmalarımız sırasında Eski Tunç Çağı yerleşimleri tespit edilmiş olup M.Ö. II. binyıl izleri şimdilik zayıftır. Ancak, Osmancık'ın doğusunda, Çorum il sınırları dışında, aynı coğrafi bölgede sürdürülen Vezirköprü, Oymaağaç yüzey araştırmalarında bulunan Hitit tabletleri bizim için önemlidir. Ekibimiz tarafından sürdürülen araştırmalar ve diğer araştırmalar arasındaki interdisipliner çalışmalar bölge için değerli sonuçlar verecektir.

h) Araştırmalarımız ilgi alanımız olan M.Ö. III., II, I. binyıllar üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Ancak, çok sayıda Klasik yerleşim, Roma mezarlığı, tümülüs, kilise kalıntısı raporlarımızla duyurulmuş, bildiri kitaplarında yayınlanmıştır. Roma Dönemi mezar stelleri, yazıtlar ve günümüz yerleşimlerinde karşımıza çıkan Roma Dönemi mimari parçalar ilgili müzelere bildirilmektedir. Böylece konu ile ilgili uzmanlara da bilgi sağlanmaktadır. Tüm öneriler ilgili müzeye iletilmekte olup gerekirse interdisipliner çalışma önerileri de tarafımızdan yapılmaktadır. Örneğin Çorum Osmancık İlçesi Temence mevkiinde Roma, Bizans ve Ortaçağ mimari buluntuları mevcuttur ve bunların, uzmanları tarafından çalışılmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

İ) Son yıllardaki araştırmalarda tespit edilen yerlerin GPS cihazı ile hassas koordinat tespitleri yapılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda daha önceleri tespit edilen merkezlerin de GPS planlamalarının yapılması düşünülmektedir. Bu uygulama bir lokalizasyon kargaşasını engelleyecektir. Yaptığımız tespitlere ait bilgiler Çorum ve Çankırı müzelerine verilmektedir. Böylece il kültür envanterlerine katkıda bulunmaktadır.

Yukarıdaki sonuçların ve değerlendirmelerin doğrultusunda planlanan "2006 Yılı Çorum Çankırı İlleri Yüzey Araştırması"na, dört alt bölge içinde devam edilmiş ve aşağıdaki sonuçları aşağıda sıralanmıştır:

1. Sungurlu İlçesi ve Çevresi

2006 yılında Çorum-Çankırı araştırma bölgemiz dört alt bölgeye ayrılarak taranmış, sonuçlar bu alt ayrıma göre sıralanmıştır (Plan: 1).

1. Ecerintepe, Eski Hitit Yerleşimi (Resim: 1)

200601 (yer kodu)

40 22' 35,81949" enlem

34 26' 50,77974" boylam

1342 m. denizden yüksekliği

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi, Araplar Yaylası'nın doğusunda yer almaktadır. Kaledere Köyü'nün doğusunda, bölgenin yayla olarak kullanılan kesimindedir. Bölgeye Araplar Yaylası ismi verilmiştir. Kayalık bir yükselti ile çevresindeki hafif meyilli tarlalardan Eski Hitit Dönemine ait seramikler toplanmıştır. Bu bölge, Hüseyindede ve Boyalı gibi merkezlerin içinde yer aldığı Tokullu-Kaledere hattının (Resim: 7) kuzeydoğudaki en uç noktasını oluşturması açısından önemlidir (Plan: 3). Yerleşimin bulunduğu alan bölgeye hâkim ve bereketli bir arazi yapısına sahiptir. Yükseltinin yamaçlarında tarladan çıkarıldıktan sonra kırılarak atılmış küplere ait parçalar da tespit edilmiştir. Eski Hitit seramiklerinin yanı sıra arazi taramaları sırasında bir adet bronz sikke, bir adet kabartmalı Eski Hitit kap parçası ve bir adet pişmiş toprak ağırşak bulunmuştur. Seramik buluntuların tümü Hitit Dönemine aittir (Resim: 2). Bölgede çalışmalarımızı tamamlayıp Osmancık yöresine geçtiğimiz sırada Ecerintepe'de tarımsal faaliyet sırasında bir taş kalıbın çıkarıldığı haberini aldık. Bunun üzerinde Kaledere'ye tekrar giderek tarla sahibi tarafından tesadüfen bulunan eserin M.Ö. II. binyıla ait kolcuklu balta kalıbı olduğunu belirledik (Resim: 3). Ayrıca yüzeyinde disklerin, çubukların ve yine balta döküm yuvalarının yer aldığını gördük. Bu eserin, tarlasında bulan kişi tarafından Çorum Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmesi sağlanmıştır.

2. Araplar Yaylası, Eski Tunç Çağı Yerleşimi (Harita: 1)

200602

40 22' 30,83963"

34 26' 45,37986"

1297 m.

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi, Araplar Yaylası, Ecerintepe Eski Hitit yerleşiminin yaklaşık 300–400 m. kuzeydoğusunda bir yükseltiye yaslanmış Eski Tunç Çağı yerleşimidir. Yükseltinin yamaç kesimlerinden ve eteklerinden bölgenin karakteristik E.T.Ç. seramikleri toplanmıştır.

3. Araplar Yaylası, Sarıkaya Mevkii

200603

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi, Araplar Yaylası, Sarıkaya Mevkii

40 22' 43,73933"

34 26' 45,13993"

1331 m.

Araplar ETÇ yerleşiminin yaklaşık 250 m. batısındadır. Hafifi eğimli bir tarlanın yüzeyinde yaygın çanak çömlek parçaları mevcuttur. Çanak çömlek parçaları M.Ö. III. binyıl, M.Ö. II. binyıl ve M.Ö. I. binyıla aittir. Son döneme ait olanlar dağınık ve seyrek durumdadır.

4. Sarıseyh Mevkii

200604

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi, Yayla Sarıçiçek mevkii

40 22' 49,43923"

34 26' 34,82023"

1359 m.

Bölgeye hâkim, yüksekçe bir noktadadır. Yerleşim bir tepeye ve çevresindeki yükseltilere yayılmıştır. Çevreden Roma Dönemine ait kırık bir cam kap parçası ile Roma Dönemi seramikleri toplanmıştır.

5. Mazılığın Tepe Çevresi

200605

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi

40 22' 24,29935"

34 28' 58,03635"

1362 m.

Bölgenin en yüksek noktalarından biri, ormanlık bir alan içinde iki adet yükseltilidir. Höyük tepe olarak da tanınmaktadır. Alçak tepede herhangi kültürel bir iz yoktur. Daha yüksekçe olan tepede M.Ö. II. binyıla ait seramikler tespit edilmiştir. Tepenin 50 m. güneybatısında II. binyıl seramiği daha yoğundur (40 22' 22,13940", 34 28' 56,41638", 1344 m.). Batı kesiminde daha alçak kotta bir çeşme mevcut olup tepenin yüksekliği çeşmeden itibaren yaklaşık 25 m.dir (40 22' 23,57938", 34 28' 54,73644", 1337 m.). Bu çevreden ise Roma yerleşimine ait seramikler toplanmıştır.

6. Göller, Klasik Dönem Yerleşimi

200606

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Kaledere Beldesi, Göller mevki

Kaledere'nin 1,5 km. güneybatısındadır. Geniş bir alana yayılmış Roma yerleşimidir. Batısında küçük bir çay mevcuttur. Arazi taşlı tarla şeklinde, tarla olarak kullanılan kesimlerden çok sayıda taş yamaçtan aşağıya atılmıştır. Bölgedeki parçaların tamamı Klasik Döneme aittir.

II. Alaca İlçesi ve Çevresi

7. Kiremitliğin Tepe, Kafalı Höyük (Resim: 4)

200607

Çorum İli, Alaca İlçesi

40 22' 30,17455"

34 53' 32,85780"

1277 m.

Ana kaya üzerinde ve çevresinde yayılım gösteren bir höyüktür. Höyüğün güney ve kuzey kesimlerinden geçen yolun yapımı sırasında büyük bir tahribat gerçekleştirilmiştir. Kayalık kesimin orta noktasından yaklaşık 3–4 metrelik bir çukur, ana kaya içine iş araçları ile açılmıştır. Tahribat çevresinden ve yüzeyden M.Ö. III. binyıl ve M.Ö.II. binyıla tarihlenen çanak çömlek parçaları toplanmıştır.

8. Osmankalesi (Resim: 8)

200608

Çorum İli, Alaca İlçesi, Çalpınar Köyü

40 17' 25,31906"

35 07' 02,11500"

1471 m.

Yüksekçe bir tepenin zirvesinde ve çevresinde yayılım gösteren bir höyüktür. Tepede çok sayıda defineci çukuru görülmüştür. Kaçak kazı çukurlarının kesitlerinde yangın izleri görülmektedir. Ayrıca yine kaçak kazı çukurlarında temel taşları mevcuttur. Bu kesimlerde ve daha güneydeki düşük kot farklı alanlarda M.Ö. III. ve II. binyıllara ait seramikler mevcuttur (Resim: 9).

III. Osmancık İlçesi ve Çevresi

9. Tencerekaya, ETÇ Yerleşimi

200609

Çorum İli, Osmancık İlçesi

41 00' 31,07995"

35 00' 43,89875"

684 m.

Engelibeli bir arazide yer alan bir yerleşim alanıdır. Kayalık zemin yapısı mevcuttur. Kayaların üstü ve çevresi Eski Tunç Çağı seramikleri ile kaplıdır. Siyah astarlı seramikler daha yoğundur. Yerleşim alanının batısında bir çeşme vardır. Bu kesimde de ETÇ seramik parçaları görülmüştür (Resim: 5). Kayalık alanda bir kaya yüzeyi lahit şeklinde oyulmuştur, kapak taşı yoktur. Köyde çamaşırhane olarak kullanılan bir binanın içinde de taş bir lahit tespit edilmiştir (Resim: 6). Su teknesi olarak kullanılan bu lahlin kapağına ait olabilecek parçalar aynı yapının tabanında bulunmuştur. Olasılıkla köyün altında ve çevresinde bir Roma yerleşimi mevcuttur.

10. Sarıkaya

200610

Çorum İli, Osmancık İlçesi

41 01' 24,17896"

34 59' 17,56133"

778 m.

Yüksekçe kayalık bir alanda yer alan ETÇ yerleşimidir. Bu kesim bölgeye hâkim bir noktadadır. Arazinin kayalık yapısı ve erozyon nedeniyle seramik çok fazla değildir. Köyün altında bir Roma yerleşimi vardır. Eski yerleşimdeki yapılara ait taşlar bazı evlerde tekrar kullanılmıştır. Ayrıca köyün yakınındaki tarlalarda Roma Dönemine ait unguanteriumları vardır.

11. Öbekkaya

200611

Çorum İli, Osmancık İlçesi, Öbektaş Köyü

41 02' 43,91739"

34 57' 35,20447"

1084 m.

Yüksek kayalıkların yer aldığı engebeli bir bölgedir. Bölgenin deprem alanında olması nedeniyle iri kayalar koparak aşağıdaki vadiye yuvarlanmıştır. Yamaçlar tamamen kayalıktır ve bazı yerlerde kayalık alan nedeniyle zor geçiş sağlanmaktadır. Geniş bir alana yayılmış M.Ö. I. binyıla ait seramikler mevcuttur. Çevrede Roma Dönemine ait seramikler ve taban kiremitleri de görülmüştür. Demir Çağı kale yerleşimleri için uygun bir yerdir. Köy içinde Roma Dönemine ait yazıtlı bir taş mevcuttur. Bu taş Öbekkaya mevkiinden getirilmiştir. Ayrıca bir evin bahçesinde, üzerinde haç motifi olan düzgün bir taş mevcuttur. Bu çevrede tahrip edilmiş bir kilise yapısı olmalıdır.

IV. Çankırı Kızılırmak, Çorum Uğurludağ İlçesi ve Çevresi

12. Dedeyüzü

200612

40 24' 56,51970"

34 09' 10,72822"

607 m.

Çorum İli, Uğurludağ İlçesi, Cacıklar Köyü, Delice Irmağı'na yaklaşık 700–880 m. uzaklıkta, Resuloğlu'nun güneybatısındadır. Eteklerden yüksekliği yaklaşık 25 m.dir. Yükseltinin eteklerinde erozyon izleri mevcuttur.

13. Maltepe, Roma Yerleşimi

200613

Çorum İli, Uğurludağ İlçesi

34 12' 407"

40 25' 951"

894 m.

Bölgeye hâkim bir noktadadır. Resuloğlu, Delice ve Kızılırmak vadisini yüksekten görmektedir. Heykel parçaları vardır. Tarımsal tahribat izleri mevcuttur. İşlenmiş mermerden mimari elemanlar görülmüştür.

14. Ferhatlı Höyük (Resim 10)

200614

Çorum İli, Uğurludağ İlçesi, Ferhatlı mevki

40 35' 25,66018"

34 34' 44,35158"

549 m.

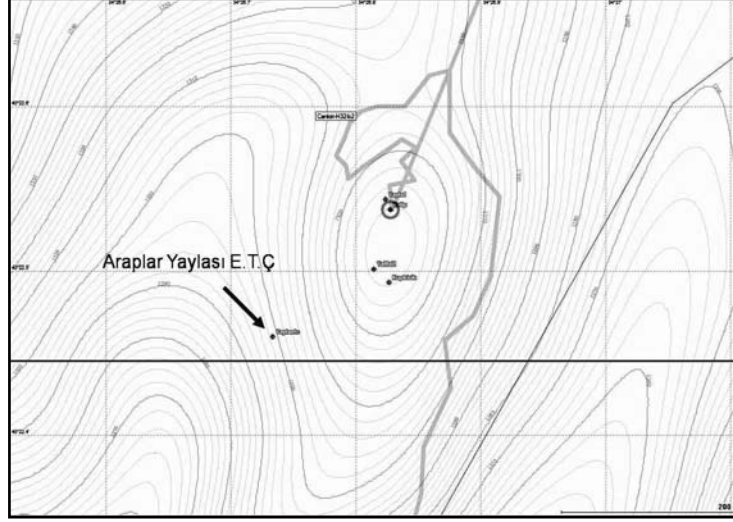
Çayözü'nün yakınlarındadır. Etek seviyesinden yaklaşık 60 m. yüksekliğe sahiptir. Eski Tunç Çağından Ortaçağa kadar seramik parçaları mevcuttur. Kaçak kazı çukurları görülmüştür. Güneybatı kesiminde bir çay vardır.

2007 yılı yüzey araştırmalarına yukarıdaki tespitlerin ışığında devam edilecektir. 2007 yılında Çankırı bölgesine ağırlık verilmesi planlanmıştır². 2007 yılı için önemli diğer araştırma alanımız 25 km.lik Tokullu-Kaledere hattıdır (Plan: 3)³. Özellikle Kaledere çevresinin çok ayrıntılı araştırılmasının gerekli olduğuna inanıyoruz. Çevrede M.Ö. III. binyıl maden kaynaklarının da varlığı hakkında görüşler mevcuttur. Hatti kültürünün üzerindeki Eski Hitit Devleti zamanında bu bölgedeki diğer yerleşimlerin aranması, araştırmamızın bu bölgedeki amacını oluşturacaktır. Yukarıda da vurguladığımız gibi Osmancık çevresinin arkeolojik önemi giderek artmaktadır. Son aşamada Osmancık bölgesinde taramalara devam edilecektir⁴.

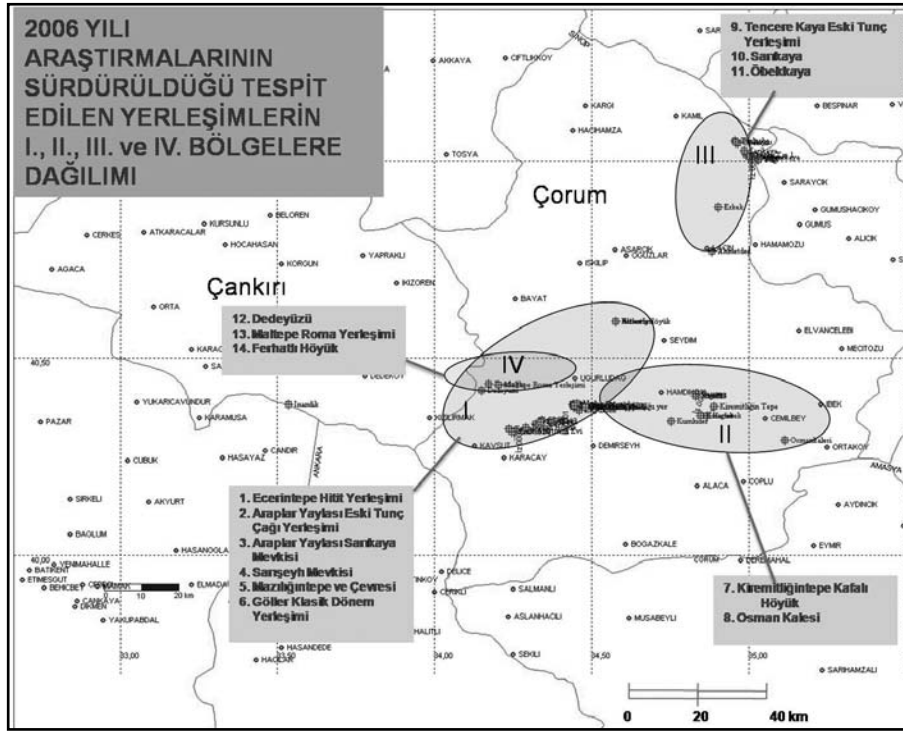
2 Çankırı Valiliği bu hususta her türlü desteği sağlayacağını bildirmiştir.

3 Tokullu-Kaledere hattı 2006 yılında Ecerin Tepe Hitit yerleşiminin tespit edilmesi ile İnandık'tan hareketle Hüseyindede üzerinden Boğazköy'e ulaşan yolun rotası kesinlik kazanmıştır.

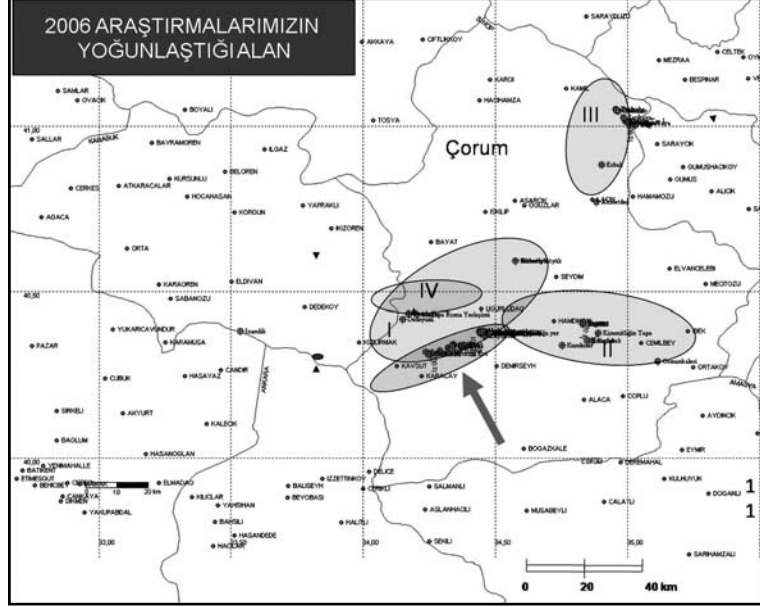
4 T. Yıldırım, T. Sipahi, "2005 Yılı Çorum, Çankırı İlleri Yüzey Araştırması", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (29 Mayıs 2006 Çanakkale), Ankara 2007, s. 335, 340, 341; Osmancık yöresindeki yüzey taramalarımıza 2005 yılından itibaren yoğun bir şekilde devam etmekteyiz. Bölgede tespitini yaptığımız yerleşimler ETÇ. ağırlıklıdır. Mevcut seramikler Boğazköy, Alaca Höyük ve Yörüklü çevresinden tanıdığımız tiplere paralellik göstermektedir. Bu kesimde belirlenecek olan M.Ö. 2. binyıla ait yerleşimler, Hitit ülkesinin kuzey sınır bölgesi için önemli sonuçlar sağlayacaktır.

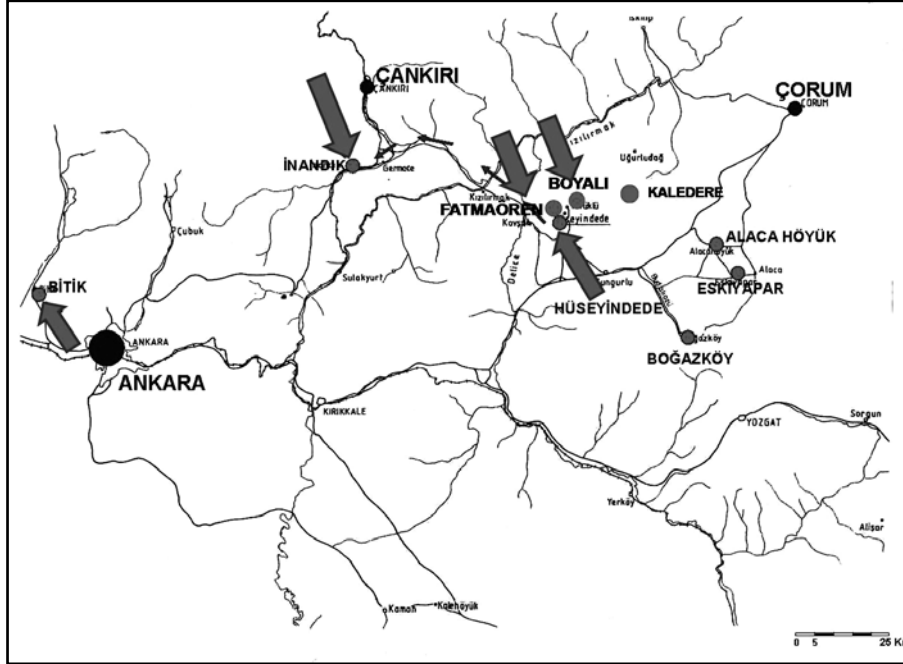
Harita 1: Kaledere, Ecerin Tepe, Araplar Yaylası, E.T.Ç. yerleşiminin yer aldığı bölgenin topografik haritası

Plan 1: 2006 yılı araştırmasının sürdürüldüğü bölgeler

Plan 2: 2006 yılı araştırmasının yoğunlaştığı alt bölge

Plan 3: Tokullu-Kaledere hattı ve bölgemizdeki kazı merkezleri

ECERİNTEPE HİTİT YERLEŞİMİ

Çorum İli
Sungurlu İlçesi
Araplar Mevkisi

Yer Kodu:

2000601

Denizden

Yüksekliği:

1342 m

Koordinatları:

40 22'

35,81949" E

34 26'

50,77974" B

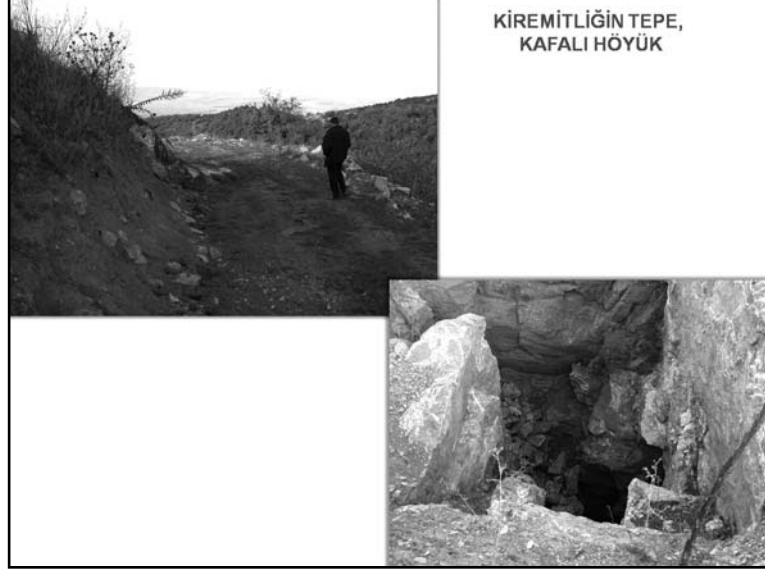
Resim 1: Ecerintepe, Hitit yerleşiminin konumu

Resim 2: Ecerintepe, Hitit seramiği

Resim 3: Ecerintepe'de M.Ö. II. binyıla ait taş kalıbın bulunduğu kesim

Resim 4: Kiremitliğin Tepe'den görünüm

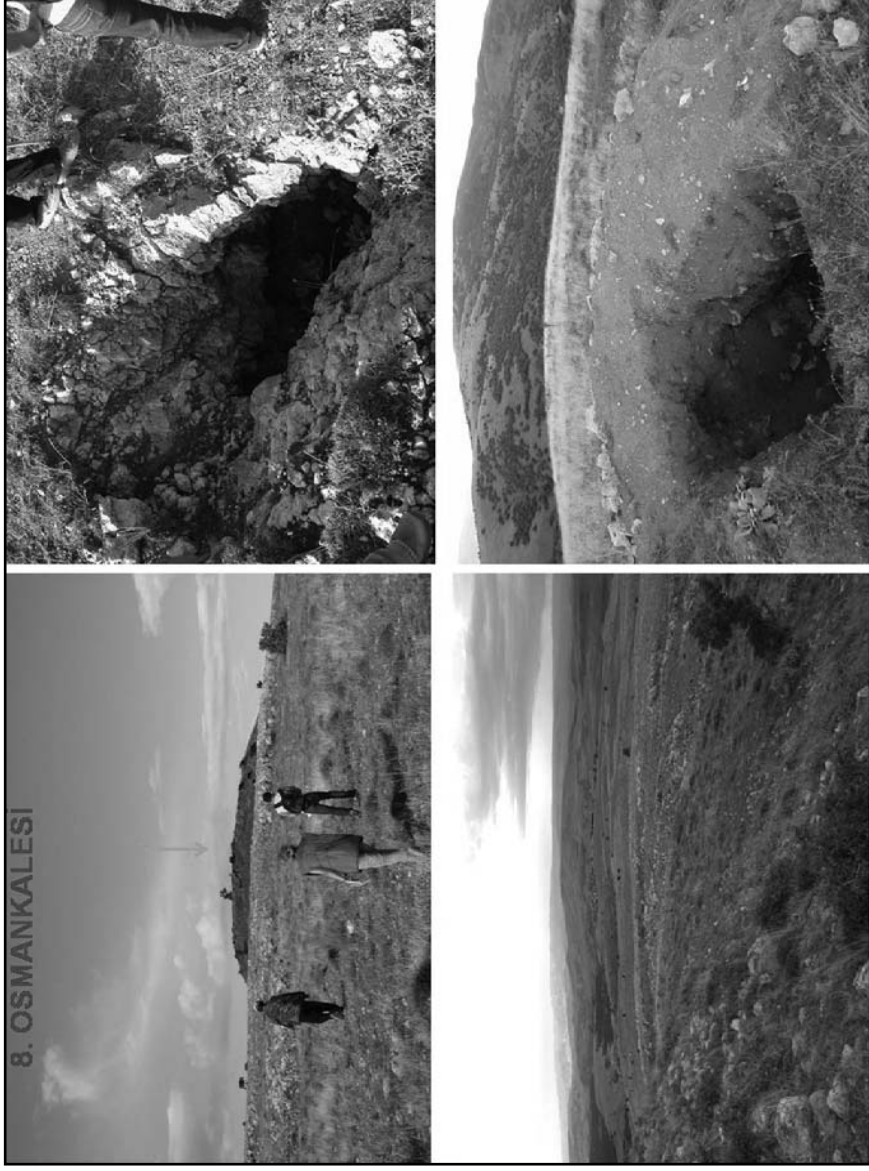
Resim 5: Osmancık, Tencerekaya, E.T.Ç. yerleşimi

Resim 6: Tencerekaya çevresindeki kayaya oyulmuş lahit

Resim 7: Kaledere'den Boyalı ve çevresinin görünümü

Resim 8: Osmankale'den görünüm

8. OSMANKALESİ

Çorum İli
Alaca İlçesi
Çalpınar Köyü

Yer Kodu:

2000608

Denizden

Yüksekliği:

1471 m

Koordinatları:

40 17' 25,31906" E

35 07' 02,11500" B

Resim 9: Osmankale seramiği

FERHATLI HÖYÜK

Çorum İli
Uğurludağ İlçesi
Ferhatlı Mevkisi

Yer Kodu:

2000614

Denizden

Yüksekliği:

549 m

Koordinatları:

40 35' 25,66018407" E

34 34' 44,35158" B

Resim 10: Ferhatlı Höyük

TOPKAPI SARAYI DUVAR ÇİNİSİ DİJİTAL VERİ TABANI PROJESİ 2006 ÇALIŞMASI

Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU*
Murat KOCAASLAN

Topkapı Sarayı Müzesi duvar çinisi dijital veri tabanı projesi 2001 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle, Topkapı Sarayı Müzesi (emekli) Müdürü Dr. Filiz Çağman tarafından başlatılmıştır. Bilimse danışmanlığı ile koordinatörlüğünü Prof. Dr. Filiz Yenişehirlilioğlu'nun yürüttüğü projeyi, İstanbul Topkapı Sarayı Sevenleri Derneği maddî ve manevî olarak desteklemektedir¹.

Projenin Amacı

Topkapı Sarayı'nda, Osmanlı Döneminden günümüze kadar sarayın farklı yerlerinden toplanmış, depolarda saklanan çok sayıda çini bulunmaktadır. Proje kapsamında, kutular içerisinde en ufak parçalarına kadar yüzyıllar boyunca depolarda saklanmış bu örnekler bilgisayar ortamında dijital veri tabanına aktarılmakta, gruplandırılarak depolanmaktadır. Böylece restorasyon uzmanları tarafından kolay erişilebilirliği sağlanmaktadır. Topkapı Sarayı'nda sürekli olarak onarım ve restorasyon çalışmalarına gereksinim duyulmaktadır. Çini onarımları kapsamında ise depolarda korunmuş olan parçalardan yararlanılması, özgün malzemenin onarım kriterleri kapsamında yeniden kullanılmasını sağlayacak önemli bir kaynaktır. Sarayda korunmuş olan bu parçalar Osmanlı çini sanatının günümüze kadar bilinen ve bilinmeyen grupları, üretim teknikleri, onarım ve yeniden kullanım yöntemleri hakkında zengin bilgiler sunmaktadır.

2006 Çalışması

Temmuz-eylül ayları arasında ekipler hâlinde yürütülen projede, sarayın harem bölümünde bulunan "cariyeler koğuşu" çalışma mekânı olarak kullanılmıştır (Resim: 1).

* Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Ankara/TÜRKİYE

Araş. Gör. Murat KOCAASLAN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE

1 Proje hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 2005 yılında düzenlenen Dr. Filiz Çağman'a Armağan Sempozyumu.

2006 çalışması: 17 Temmuz-26 Ağustos 2006 tarihleri arasında 41 gün süreyle, farklı üniversitelerden 18 araştırmacı ve öğrenciler ile Topkapı Sarayı Müzesi'nden bir uzmanın katılımıyla sürdürülmüştür² (Resim: 2).

2001 yılından başlanılan projeye 2005 yılında müze müdürünün değişmesi nedeniyle bir yıl ara verilmiştir. Bir yıllık aradan sonra başlanılan çalışmada, öncelik verilerin depolanması için kullanılan bilgisayarların kurulmasına verilmiştir. Projenin daha hızlı ilerlemesi amacıyla iki ayrı bilgisayarda çalışıldığından iki ayrı dosya hâlindeki veriler bir araya getirilmiş ve düzenlenmiştir.

Daha önceki yıllarda haremdeki 9 No.lu depodan ve Harem Camii'nden gelen kutulardaki Avrupa imalatı çiniler -Hollanda, İtalya, İspanya- veri tabanına ilk kez kaydedilmeye başlanmıştır (Resim: 3). Avrupa çinilerinin kaydedilmesi için bir kişi görevlendirilmiş ve bilgisayarlardan biri sadece bu iş için kullanılmıştır. Bu çinilerin çoğunluğu cariyeler tuvaletinde -6 No.lu depo- bulunmaktadır. Bunların üzerlerinde envanter numaraları vardır, ancak numaralamanın ne zaman yapıldığı öğrenilememiştir. İkinci bilgisayarda ise çalışma mekânında 2004 yılında gruplanmış olan farklı dönemlere ait Osmanlı Dönemi çinileri iki kişi tarafından veri tabanına kaydedilmeye başlanmıştır.

Avrupa çinilerinin kayıt işlemleri bitirildikten sonra aynı bilgisayara, çalışma mekânındaki dolapların içerisinde bulunan ve yine 9 No.lu depo ile diğer mekânlardan gelen kutulardan çıkan 18. yüzyıl ve sonrasında imal edilen Kütahya çinilerinin ilk kez bu yıl veri tabanına kaydı yapılmaya başlanmıştır (Resim: 4).

Cariyeler avlusundaki 9 No.lu depoda, 2004 yılında veri tabanına kaydedilmesi planlanan ancak gerçekleştirilemeyen, samanlara sarılı olarak tahta kutular içinde bulunan çinilerin kayıtlarına 2006'da başlanmıştır. Bu çiniler temizlenip kurutulduktan sonra gruplara ayrılmış ve veri tabanına alınmıştır. Bu çiniler arasında Osmanlı Döneminden kalma farklı yüzyıllara ait olanların yanında 1960 yılında üretilmiş ve onarımlarda kullanılmış çinilerle de karşılaşmıştır. Kayıt işlemleri bitirilen çiniler kapaklı kutulara konmuş ve düzenlemesi yapılmış olan 9 No.lu

2 Proje Üyeleri (2006): Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu (proje yöneticisi: Başkent Üniversitesi), Dr. Filiz Çağman (Sakıp Sabancı Müzesi), Prof. Dr. Ebru Parman (Doğuş Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Gülgün Yılmaz (Trakya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Nurşen Özkul Findık (Gazi Üniversitesi), Araş. Gör. Murat Kocaaslan (Hacettepe Üniversitesi), Araş. Gör. Ebru Bilget (Hacettepe Üniversitesi), Araş. Gör. Ünal Araç (Hacettepe Üniversitesi), Uzman Esra Müyesseroğlu (Topkapı Sarayı Müzesi), Araş. Gör. Nurdan Sürbaha (Hacettepe Üniversitesi), Araş. Gör. Ebru Findık (Hacettepe Üniversitesi), Çiçek Akçıl (Marmara Üniversitesi), Clara Alvarez (Paris Sorbonne Üniversitesi), Serhan Tuncer (Hacettepe Üniversitesi), Ersay Uçak (Hacettepe Üniversitesi), Hatice Öztürk (Hacettepe Üniversitesi), Fatma Yalaz (Hacettepe Üniversitesi), Pınar Kırmızı (Hacettepe Üniversitesi), Yeliz Korkmaz (Trakya Üniversitesi).

depoya iki kutu üst üste gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Resim: 5). Bu depoda çini sayısı fazla olduğundan 2006 çalışmasında tüm çiniler veri tabanına girilememiştir. Çinilerin kayıt altına alınamayanları önümüzdeki yıl zaman kazanmak amacıyla sünger ile temizlenmiş ve kapaklı kutulara gruplara ayrılarak konmuş, tekrar 9 No.lu depoya yerleştirilmiştir. Kayıt altına alınan çinilerle, kayıtsız çiniler depoda ayrı ayrı yerlere ikişer sıra hâlinde sıralı olarak dizilmiştir. Ayrıca 9 No.lu depoda bu yıl temizlenmeyen çiniler ise deponun dip tarafına alınmıştır.

Bu yıl yapılan yeni bir uygulama ise kutulara etiket hazırlanması olmuştur. Pvc kaplanan bu etiketlerden biri envanterlik, diğeri isi etütlük kutularda kullanılmıştır. Bunların bir kısmı kutulara asılmıştır (Resim: 6).

Sonuç

2006 yılı yaz döneminde 41 gün süren çalışma sonunda 3975 adet çini veri tabanına işlenmiştir. Bu çiniler 66 adet kapaklı kutuya yerleştirilerek 9 No.lu depoya konmuştur. 9 No.lu depodan çıkan çinilerin içerisinde envanterlik olamayacak kadar küçük olan çiniler 22 adet mavi kutuya konmuş, üzerleri siyah naylonla kapatıldıktan sonra etütlük malzemelerin konduğu cariyeler koğuşu hamamına taşınmıştır.

2006 yılı çalışmasında:

- En erken tarihli çini, önceki yıllarda grubu oluşturulan ve 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen 69 No.lu gruba ait parçadır. Cumhuriyet Döneminde üretilen 1960 tarihli çiniler ise en geç tarihi oluşturmaktadır. Cumhuriyet Dönemine ait bu çiniler, 1960 yılında haremde yapılan onarımlar sırasında Kütahya'dan Metin Çini Fabrikasına sipariş edilen ve artan çinilerdir³.

- 2006 yılında, 18. yüzyıl ve Cumhuriyet Dönemi çinilerinin fazlalığı dikkat çekicidir. 1187 parça 18. yüzyıl ve 1179 parça da Cumhuriyet Dönemine ait çininin veri tabanına kaydı yapılmıştır. 18. yüzyıl çinilerinin büyük kısmı Avrupa çinileridir. Avrupa çinileri, Hollanda ve Napoli çinilerinden oluşmaktadır.

- Kayıt altına alınan 3975 adet çiniden; 1413 adedi Osmanlı, 1179 adedi Cumhuriyet Dönemine ait olup 1383 adedi de Avrupa kökenlidir.

3 Bu onarım için özellikle bkz.: Mualla Anhegger Eyüboğlu; *Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul 1986.

- Çinilerin imal edildiği yerlerin sağlıklı ve bilimsel kriterlerle belirlenmesi amacıyla çini analizi yapılması planlanmaktadır. Bu analizler için İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Emel Geçkinli ile görüşülmüş ve izin yazıları yazılmıştır. 2007 çalışmasının bir bölümünü de bu analizler oluşturacaktır.

2006 çalışması sonunda

- Daha önceki yıllarla birlikte 11885 parça çini veri tabanına kaydedilmiş, bu çiniler 200 adet kutuya konarak depoya kaldırılmıştır.
- Tüm çiniler içinde 17. yüzyıl çinilerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir (Resim: 7).
- Bezeme türüne göre, bitkisel bezeme çinilerde ağırlıklı olarak kullanılmaktadır (Resim: 8).
- Hamur rengi daha çok beyazdır (Resim: 9).
- Bezeme tekniğine göre, çok renkli sır ağırlığı oluşturmaktadır (Resim: 10).
- Kökenine göre ise Osmanlı Dönemi çinileri, Avrupa imalatı çinilerinden daha fazladır (Resim: 11).

Resim 1: Çalışma mekânı: Topkapı Sarayı Müzesi, harem, cariyeler koğuşu

Resim 2: 2006 çalışmasından görüntüler

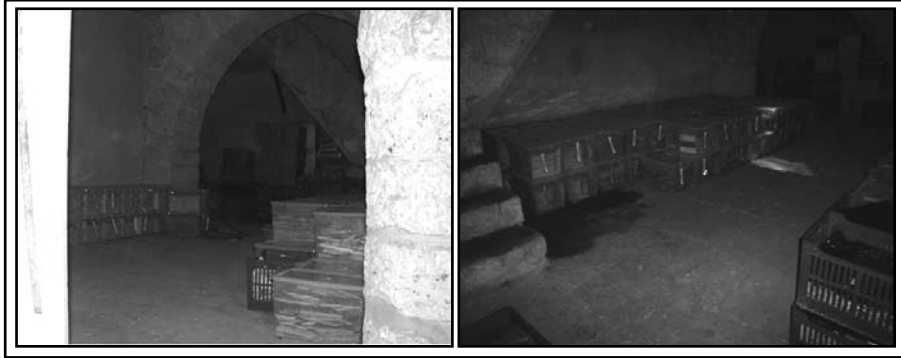
Resim 3: Avrupa imalatı çinilerden iki örnek

Resim 4: 18. yüzyıl Kütahya çinilerinden örnekler

Resim 5a: 9 No.lu depo, işe başlarken

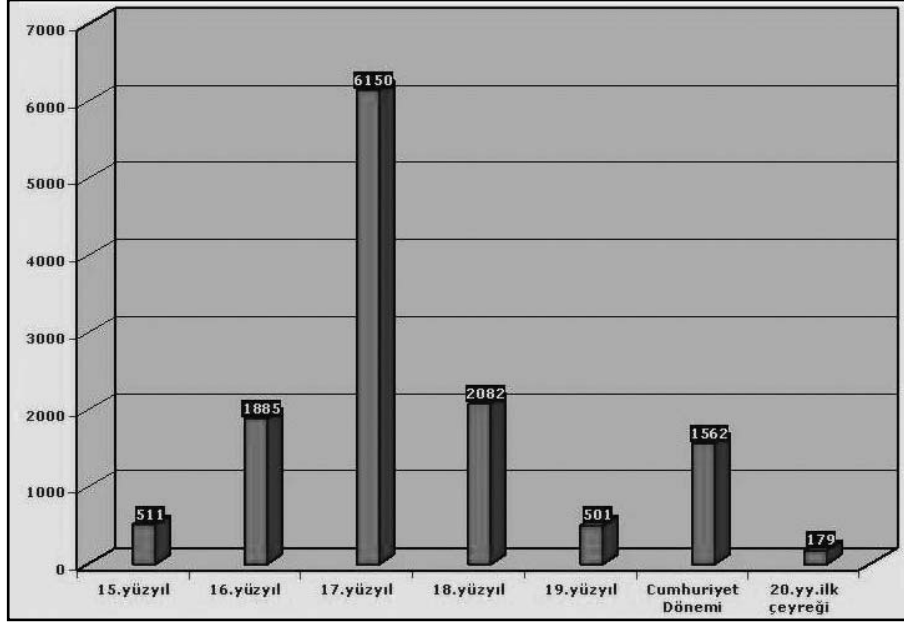

Resim 5b: 9 No.lu depo, iş bittikten sonra

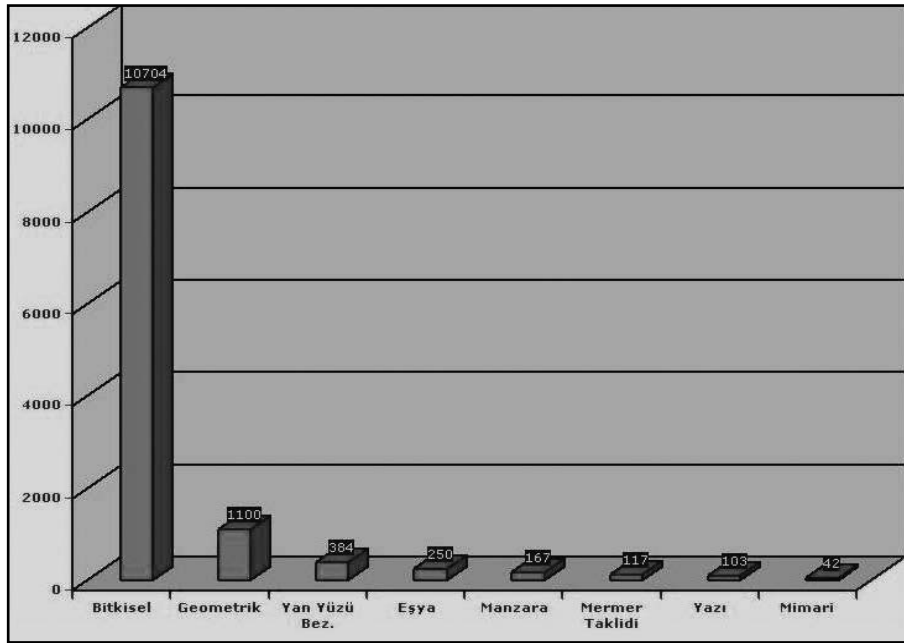

Resim 6: 2006'da hazırlanan etiketler

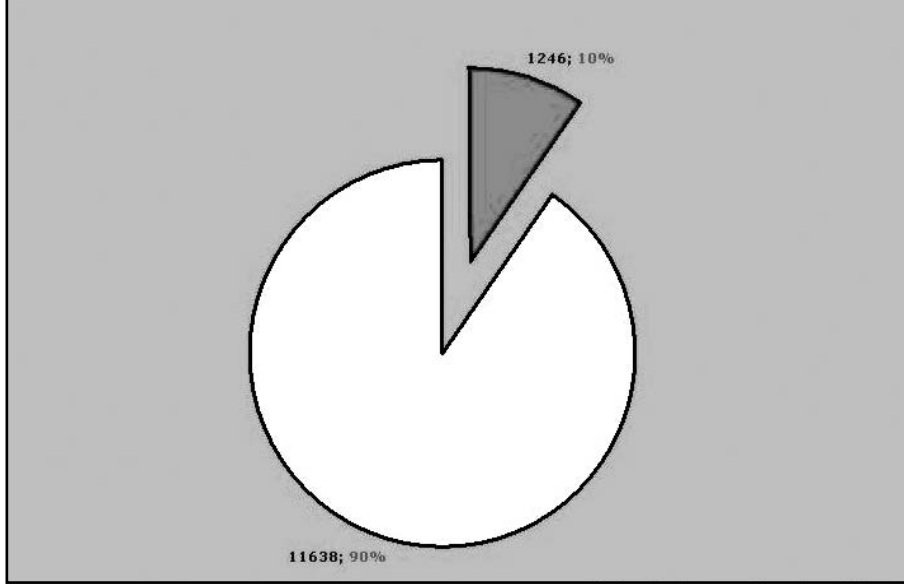
Resim 6: 2006'da hazırlanan etiketler

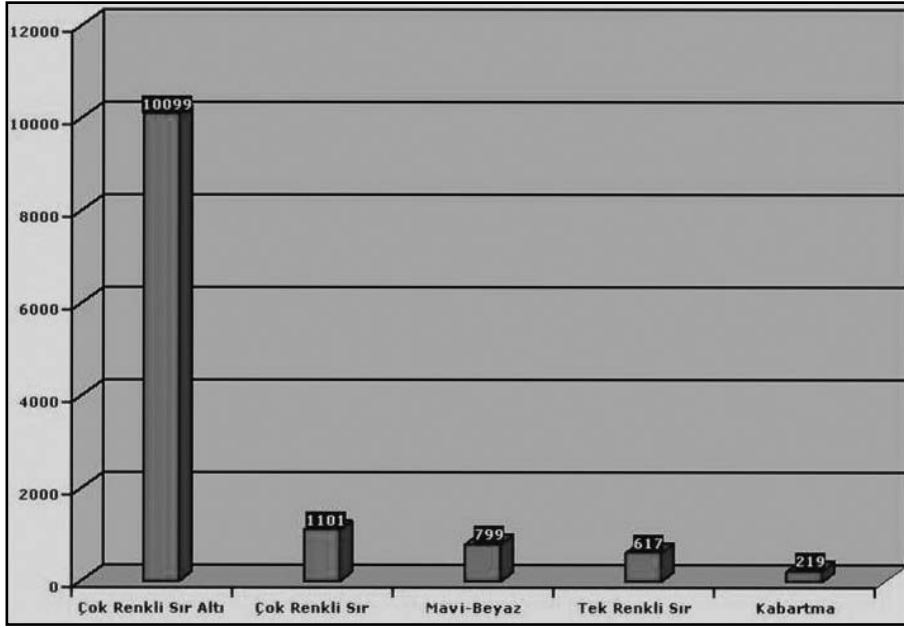
Resim 7: Yüzyıllara göre

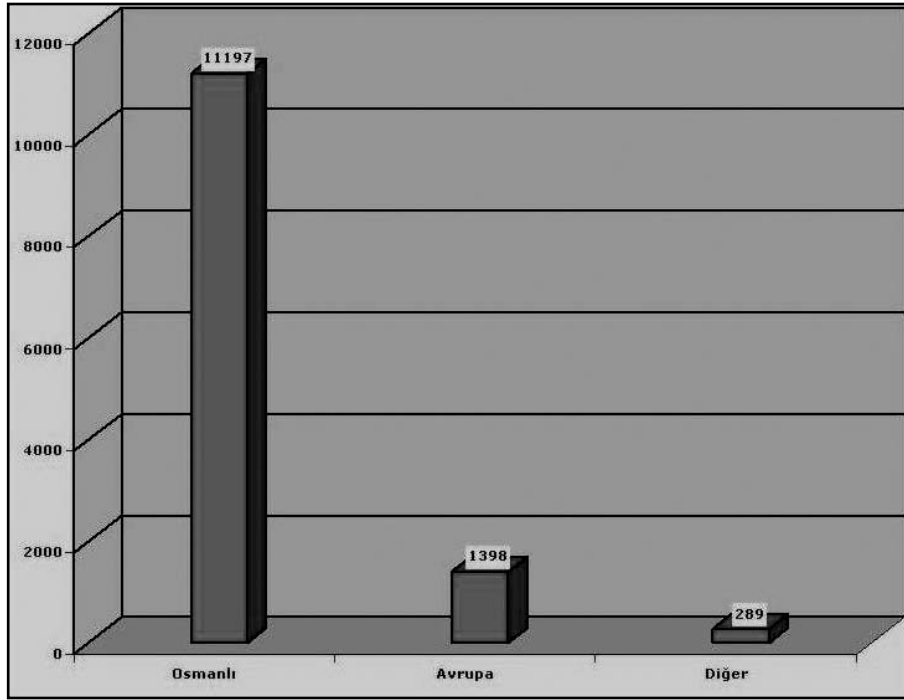
Resim 8: Bezeme türüne göre

Resim 9: Hamur rengine göre

Resim 10: Bezeme tekniğıne göre

Resim 11: Kökenine göre

CENTRAL LYDIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY: 2006 RESULTS

Cristopher H. ROOSEVELT*
Cristina LUKE

I. INTRODUCTION

The 2006 season of the Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) took place between 18 May and 26 June, with a total of 20 days spent conducting field work and the remaining time devoted to the processing and analysis of finds. The ultimate goal of the project is to record accurately the locations of sites of cultural activity in a c. 350 square kilometer area of central Lydia surrounding the Gygaean Lake (Marmara Gölü), comprising parts of the districts of Ahmetli, Saruhanlı, Gölarmara, and Salihli in the province of Manisa (Map: 1). The project aims to understand better the multi-purpose use of the landscape for settlement, burial, and resource exploitation from prehistoric to modern times and shifts in such use in response to environmental, socio-political, and economic changes, such as lake formation and drought, the rise of urbanism and subsequent imperial regimes, and later agricultural intensification and industrialization. The 2006 season focused on areas west and north of the Gygaean Lake but included also the region known as Bin Tepe, just south of the Gygaean Lake, which is commonly thought to be the royal burial ground for the ancient Lydian capital of Sardis (Sart), located c. 10 km to the south, across the middle Hermos (Gediz) River valley.

The results of the 2006 season complement those of 2005 by continuing to provide a fuller understanding of the multi-period use of the central Lydian landscape. During archaeological survey, the team documented a total of 164 survey units, clarifying our understanding of the distribution of cultural activity in the survey area, and identified 27 points of interest that include previously unidentified settlements, cemeteries, and quarries, an unpublished inscription, and various other sites including two previously undocumented tumuli. Seven days of lake sediment coring and hydrographic survey on the Gygaean Lake resulted in a clearer

* Cristopher H. ROOSEVELT, Boston University, Central Lydia Archaeological Survey Department of Archaeology, USA.
Cristina LUKE, Boston University, Central Lydia Archaeological Survey Department of Archaeology, USA.

understanding of lake bathymetry (underwater topography) and the collection of 14 lake sediment samples. Fifteen soil samples for micromorphological analysis were collected from the exposed scarps of five previously excavated or destroyed tumuli over the course of two days. Over a total of four days, we prepared architectural drawings of the previously undocumented chamber-tomb complex of a tumulus, and visited 20 other tumuli with the aim of reassessing the conditions of previously documented tumuli in central Lydia. Finally, lab work included preliminary analyses of finds collected in 2006 and re-analyses finds from the 2005 season. In addition to database cataloguing, photography, and drawing, small samples were taken from 289 sherds for chemical analyses in the United States. These preliminary results from the 2006 season continue to indicate the potential for future years of survey and, eventually, new excavations around the Gygaean Lake.

II. ARCHAEOLOGICAL SURVEY

The regional focus of our work in 2006 was the area west and northwest of the Gygaean Lake comprising small valleys, shrub-covered ridges and hilltops, and lower foothills leading down to flood plain and the lake itself. As in Bin Tepe, revisited again in 2006 but the primary focus of the 2005 season (Roosevelt 2007), the open landscape provides for good visibility and many sites can be located easily by sight during field walking (Map: 2; Fig. 1). The western and northwestern lakeshore areas are almost entirely covered by thick layers of alluvium and relatively recent lake muds and, thus, we limited survey in these low lying areas in 2006, concentrating instead on the uplands.

We recorded the locations of all survey units and surveyed features using hand-held Global Position System (GPS) receivers, marked their locations on 1:25,000 scale field maps, and documented their locations and conditions on standardized forms and with digital photography. For tumuli, we recorded location, diameter, height, and condition, and noted anything of special interest, including locations and dimensions of looters' tunnels, visibility, and accessibility and composition of chamber-tomb complexes, among other details. Survey units comprised agricultural fields and other geomorphological units, and their modern condition and use were recorded in addition to the presence or absence of cultural materials. Along the c. 2 meter-wide survey track walked through each survey unit, we counted all cultural materials encountered (e.g., ceramic sherds, tiles, lithics), and collected diagnostic materials for purposes of assessing the date and type of cultural activity

represented (Fig. 2). In addition, longer tracks were walked along prominent ridges with no clearly defined boundaries; new units were begun at major natural breaks (e.g., ravines) or at points of distinct cultural material. "Points of interest" (POIs) were marked with separate GPS points. Each POI was identified by a high-density of cultural materials, architectural remains, and/or other diagnostic features as an area in the landscape the remains at which unquestionably indicated past cultural activity and which may be best suited for intensive survey in future years.

In addition to these systematic methods, we consulted local informants in the area, particularly the farmers whose fields we walked. These conversations provided contemporary information relating to land use, settlement migration, tumulus condition, looting activities, and short- and long-term landscape changes, including variability in lake level.

Tumuli

While many tumuli were visited in the 2006 season, only two were previously undocumented: the Kurt Tepe (T06.02) and Kılcanlar Aa (T06.07) tumuli (Map: 2). Full documentation in 2006 revealed that each had been subjected to previous looting and destruction. While access to their chamber-tomb complexes was obstructed by infilled tumulus sediments, evidence on the surface showed that these complexes had been opened, looted, and at least partially destroyed in relatively recent times.

Architectural Recording

Two days were spent drawing the chamber-tomb complex of the BT05.58 tumulus, a complex documented for the first time in 2005 (Roosevelt 2007). The tomb chamber and its associated stone furniture fragments were drawn along with the antechamber, porch, and dromos (Fig. 3). While we intended to record the architecture of the chamber-tomb complexes of additional tumuli initially documented in 2005, access to them had since been blocked by erosion of tumulus fill. Ongoing intensive looting and mistreatment of tumuli and their chamber tomb complexes in central Lydia places them in grave danger of complete destruction (Roosevelt and Luke 2007). With ministry permission, work in the future will include clearing of the modern accumulation of soils from the openings of previously accessible chamber-tomb complexes for the purpose of proper architectural recording before all trace of them is lost.

Reassessment of Previously Documented Tumuli

In 2006 we began a new program of reassessing the conditions of tumuli previously documented in 2001, during a tumulus survey in the province of Manisa (Roosevelt 2006; Roosevelt and Luke 2006a), and in 2005, during the initial year of this project (Roosevelt 2007; Roosevelt and Luke 2006b). The goal of this program of reassessment is to document changes in the conditions of tumuli in recent times, providing a mechanism to estimate the rate at which tumuli are being looted in the region. Each year we will aim to document at least a 10% sample of the 116 tumuli still standing in Bin Tepe and other tumuli within the current CLAS study area originally documented in 2001 or earlier. In 2006 we documented three major characteristics at each revisited tumulus: 1) change or no change from previously documented condition; 2) the extent of recent looting; and 3) the impact of agricultural and/or other non-looting activities. In addition, we recorded local knowledge about when specific tumuli were and are still being looted. In some cases local knowledge has provided rare details of actual looting events (see Roosevelt and Luke 2006b).

In 2006 we revisited 18 tumuli within and 2 tumuli outside of Bin Tepe, a ca. 17% sample of the tumuli in Bin Tepe. In some cases the accesses of previously open chamber-tomb complexes were obstructed by eroded tumulus sediments or intentional blockage. In other cases recent evidence of plunder was apparent. Such evidence suggests that looters focus their work on the least visible sides of tumuli, opposite villages and roads, for example. Tumuli are being destroyed not only by active looting, but also by aggressive agricultural practices, even within areas classified with first degree protection. Plowing for field crops cuts through tumulus edges, and olive orchard planting results in the digging of tree wells on lower tumulus slopes. Most disturbing, perhaps, was the apparent local disregard for protection of the archaeological landscape, with tumuli and other monuments seen as treasure troves and/or obstacles to agricultural activities.

In addition to the regular course of this reassessment program, one full day was spent at the Haciveliler A tumulus (T06.01), the looting of which was first documented in 1999 and again in 2001. When we found a large assemblage of looters' tools (picks, shovels, buckets, candles, a particulate mask, etc.) inside the tumulus we called the Jandarma station in Gölarmara. Jandarma members came to the tumulus and oversaw the documentation of the looting as well as the confiscation of the looters' tools, which were later deposited at the Manisa Museum (Fig. 4).

Soil Sampling from Previously Excavated or Destroyed Tumuli

Five tumuli were revisited in 2006 for the purpose of soil sampling for micromorphological analyses. Each of the five tumuli has suffered from extreme plunder or had been excavated fully previously: in several cases tumuli had been bulldozed through the middle, leaving very little information about either tomb complexes or the overall appearances of the monuments. The exposed scarps of these tumuli do, however, provide valuable information about tumulus construction methods. In many cases multiple layers of soils are apparent to the eye and provide specific information about tumulus construction. To study these largely destroyed tumuli and to extract from them any surviving information, we took 15 soil samples over the course of two days that are currently being analyzed by N. P. Wolff using micromorphological methods at Boston University (Wolf and Roosevelt 2007). The samples are very small and have an insignificant effect on tumuli that have already been severely destroyed.

Survey Units And Points of Interest

During the course of the survey we surveyed 164 fields, resulting in a coverage of approximately 157,650 square meters, or roughly 15.8 hectares (Map: 2). We concentrated on ridges, slopes and fields with good surface visibility; these included fields newly planted with tomato, eggplant, squash, and tobacco, as well as freshly tilled olive orchards and grape vineyards. We avoided fields planted in cereals (mature or harvested barley and wheat) and slopes and ridges densely vegetated with maquis and other shrubs due to their poor surface visibility. Our coverage of fields included the heavily silted flood plain on the western and northwestern shores of the lake. These areas were largely barren of archaeological materials: the majority of cultural material documented tended to be located along dredged canals or mixed with construction debris. Areas bordering the flood plain, especially on the southwestern and northeastern shores, and low mounds yielded more cultural material.

In 87 of the 164 survey units we noted no material culture at all. Of the remaining 77 survey units, we collected diagnostic material from 42; material seen in the remaining 35 survey units was not diagnostic, and thus was not collected. The date of collected material ranged from Early Bronze Age through Ottoman times.

As fields were surveyed, 27 points of interest were identified according to the method described above, and these include the following sites: 14 sites with settlement remains (including one recently abandoned village); six sites with graves of rock-cut or cist tombs; two ancient marble quarries; one site with architectural fragments; one isolated lithic scatter; one isolated inscription; one ancient well; and one site associated with a fresh water spring. Other sites mentioned by local informants but not accessible due to the high water level of the Gygaean Lake include Kiremit Tepe (nearest Haciveliler) and Dede Tepe (nearest Sazköy). These are probably occupation mounds flooded by the Gygaean Lake, and we hope to investigate them in future years.

Of particular importance for the purposes of this project is the new discovery of settlements of diverse periods. The settlements appear to be somewhat evenly distributed throughout the landscape of central Lydia, from the shoreline of the Gygaean Lake, west towards the foothills of the Gür and Lale Dağları, and north towards the foothills north of the lake. Occupation periods range from Early Bronze Age to Ottoman times, with only one possibly earlier stray find (Table: 1). The Ottoman and Byzantine periods were fairly well represented throughout the area in 15 survey units, with seven sites of varying sizes represented by architectural remains and/or dense surface material that provided a rich assemblage of diagnostic wares; the largest and most complex of these was POI06.20, located behind the Yandımoğlu Zeytinyağı Fabrikası just south of Gölarmara. While Late Roman, Roman, and Hellenistic period material was clearly attested in 25 survey units, it was never found in high density, perhaps suggesting the use of the area in these times primarily for dispersed rural production, while larger hamlets and urban centers were located in other areas, at Gölarmara and Sardis, for example. Only one survey unit (SU06.23) produced possible evidence from the Neolithic period—a ceramic body sherd with triangular impressions—but much more abundant were remains of the Iron and Bronze Ages, specifically the Lydian–Late Lydian (Persian) periods and the Middle–Late Bronze Ages.

Lydian and Persian period evidence was attested in at least 18 survey units, at least four of which bore evidence for small, hamlet-sized settlements located in both upland and lowland situations, the latter both along the southwestern shore of the lake and along the edge of its northern floodplain (Table: 1; Map: 2). These lowland sites, POI06.22 (Buğdaylık) and POI06.27, were also the most densely covered by diagnostic materials and probably represent the largest and most prosperous sites of the period discovered in 2006.

Period	# of SUs	#	# and Identification of POIs
Byzantine/Ottoman	15	7	POI06.08 (Tekke Tepe); POI06.09 (Eski Haciveliler); POI06.13 (Kızılcayar); POI06.14–15 (Sazköy); POI06.20; POI06.21 (Göketep); POI06.027
Hellenistic/Roman/Late Roman	25	—	No high-density sites
Lydian–Late Lydian (Persian)	18	4	POI06.13 (Kızılcayar); POI06.018 (Yandımoğlu Çeşmesi); POI06.22 (Buğdaylık); and POI06.27
Middle–Late Bronze	8	2	POI06.01 (Kaymakçı); and POI06.24 (Kılcanlar Asartepe)
Early Bronze Age	5	—	No high-density sites
Yet to be determined	—	2	POI06.05; POI06.07

Table 1: Chronological distribution of survey units (SUs) and settlement points of interest (POIs).

Middle to Late Bronze Age remains were recovered from eight survey units, and two fortified settlements stand out from the rest in size and complexity: Kaymakçı (POI06.01) and Asartepe (POI06.24). Both are located in easily defensible places with commanding vantages over the region, perhaps even controlling communication routes. Kaymakçı occupies the entire lower ridges of Gür Dağ known locally as the Kaymakçı and Karataş Ridges (Fig. 5). More than one kilometer in length, its sinuous, monumental fortification walls enclose 8.6 hectares of multiple large terraces supporting clearly defined enclosures, some with ca. 1.4 meter-wide walls, a series of gates, and many other buildings, some with ca. 0.85 meter-wide walls. One day of handheld-GPS surveying provided data to produce a rough site plan, leaving more detailed microtopographic and geophysical work for the 2007 season (see Roosevelt and Luke 2007).

Asartepe is a hilltop site located north-northwest of the village of Kılcanlar, north of the Gygaean Lake (Fig. 6). This site consists of a large terraced hilltop upon which are scattered building remains, just as at Kaymakçı. The building remains are not nearly as well-defined as those at Kaymakçı, but future intensive survey will clarify the features of the site.

Ceramic and lithic surface remains at both sites date to the second millennium BCE, and future analyses will clarify finer chronological details. The analyses of the material remains and architecture at these sites, along with continued survey in the region, will add significantly to our knowledge of this largely unknown period in central western Anatolia. Preliminary data from the 2007 season confirm that this area was well-populated with fortified sites in the second millennium, with Kaymakçı perhaps serving as the regional capital of central Lydia (see Roosevelt and Luke 2007).

Of the other miscellaneous points of interest, most notable are two ancient marble quarries located north of Haciveliler in the foothills of the Lale Dağları (POI06.12 and POI06.16)—both unidentified in previous surveys and stone sourcing studies (compare Çolak and Lazzarini 2002; Tykot and Ramage 2002)—and cemetery areas north and northwest of the village of Haciveliler, including the areas of Naltepe (POI06.06) and Karakayalar (POI06.10–11)—with evidence of cist and sarcophagus burials as well as both rock-cut and masonry-built chamber tombs. In addition, a Roman-period Greek inscription found in Halil Erkan's çeşme in Haciveliler (POI06.03) is of interest. It appears to be unpublished, and all data relating to it collected by this project has been submitted to Prof. Dr. Hasan Malay for study.

III. RECORDING AND ANALYSIS OF SURVEY FINDS

All finds collected during the survey (ceramic, lithic, stone, and other small finds) were processed for the purpose of establishing the date and function of particular survey units and points of interest. Based on macroscopic analyses, Early Bronze Age (EBA), Middle to Late Bronze Age (M–LBA), and Iron Age (IA) ceramics are clearly distinguishable; yet, detailed chronologies will be secure only with data from excavations (even basic test trenches) that can provide stratified datasets. Regional comparanda are available from the work of the Sardis Expedition in the 1960s and later at Ahlatlı Tepecik and Eski Balıkhane (primarily EBA and IA; see Mitten and Yüğrüm 1968, 1971, 1974) and at Kılcanlar Höyük (primarily M–LBA), and of course from Sardis itself, where the deepest levels of sector House of Bronzes reach back to the Late if not the Middle Bronze Age.

In addition to the regular documentation of finds by photography, drawings, and detailed descriptions stored in a database, a selection of ceramic sherds was

sampled for chemical analyses. Each sample consisted of ca. 300–400 milligrams of clay powder for use in Instrumental Neutron Activation Analysis (INAA) at the Missouri University Research Reactor (Luke and Roosevelt 2007). In total 289 samples were taken from 26 different survey units and points of interest (including several multi-component sites), with a chronological focus on EBA (15), M-LBA (8), and IA (7) sites and an approximately equal number of samples representing each time period. The results of this INAA study should add to our understanding of Bronze Age ceramic production (see Neff and Glascock 1997; Pullen 1995), and should reveal evidence of continuity and/or change between Bronze and Iron Age production. Of specific interest will be the juxtaposition of these results with our understanding of long-term settlement patterns that shift from sites located in low-lying areas or near the Gygaean Lake in the EBA, to easily defensible and often fortified hill- and ridge-top sites in the M-LBA, to sites located in both upland and lowland situations in the IA. The results will help show also whether there are any correlates in ceramic production (e.g., decentralization or centralization) to increasingly centralized political control in the M-LBA at Kaymakçı and in the IA at Sardis.

IV. GEOMORPHOLOGICAL SURVEY AND LAKE SEDIMENT CORING

As part of the broad goals of CLAS, we aim to determine the geomorphological, topographical, and paleoenvironmental history of the study area. In 2006 these aims were addressed with a program of lake-sediment coring and bathymetric (underwater topography) survey in the Gygaean Lake (Marmara Gölü). Of primary interest to our work is the date of formation and long-term history of the lake, and the effects of these things on local populations in western Anatolia. The Gygaean Lake is the largest lake between the Lakes District, to the southeast, and the Aegean and Marmara Seas, to the west and north, respectively—all areas of known Neolithic activity (Özdoğan and Başgelen 1999). Recent geological research suggests that the Gygaean Lake may have formed between 6000 and 3000 BCE (Hakyemez, Erkal, and Göktaş 1999: 550). The transformation of an alluvial valley to a lake basin must have had profound effects on local populations, with new opportunities for exploitation of aquaculture, reeds, and the lake water. In the broader context, this shift in lifeways may have played a significant role in prehistoric human development: the spread of sedentary and agricultural lifestyles from the Near East to Europe (Lichter 2005a, 2005b). If our current understandings

of local settlement history are correct, then lake formation and initial human occupation may have been roughly contemporary. The precise dating of this environmental transformation is thus of great significance, and it may be related also to wider patterns of environmental and landscape dynamics in Anatolia and the Near East.

The coring program was overseen by Dr. Mark R. Besonen of the University of Massachusetts Amherst, and was conducted during five days on the lake. Prior to coring, a roughly 2.5x2.5-meter coring platform was constructed from wood and plastic barrels (Fig. 7). This was towed to coring locations behind a local fishing boat. Two sediment-core transects leading from shallower to deeper water in the western area of the lake, north-northwest of Tekelioğlu, and consisting of four coring sites each were completed (Map: 2). Lake-sediment cores were extracted along these transects using a five-centimeter diameter, modified Livingstone Square-Rod Piston Corer, allowing observation of bulk changes in physical sedimentology that are probably indicative of changing water levels in the lake (Fig. 8). At present it is possible to make only preliminary comments, as full interpretation awaits final analyses currently underway in the United States by Dr. Besonen. Each of the cores ended at a uniformly hard and partially oxidized clayey layer that probably represents the pre-lake flood plain. A few layers above this basal layer, a significant desiccation layer indicates that between periods of healthy lake conditions there was an extended period of drought. Radiocarbon analyses of organic material taken from an underlying sedimentary unit will provide a terminus post quem for this drought.

In addition to the coring program, a hydrographic or bathymetric survey of the lake was begun in 2006. The depth and underwater topography of the Gygaean Lake is currently not well documented. The establishment of lake bathymetry will help guide our coring program, and will provide data for reconstructions of paleotopography. Using a Garmin GPS178 Sounder, a combination Global Position Satellite (GPS) receiver–depth sounder, we were able to conduct a hydrographic survey of parts of the western area of the lake from a fishing boat (Fig. 9). Because of the abundance and density of lake grasses, however, the survey was successful only in the western half of the lake, and in areas where lake grasses were absent. At present we can say that the deepest area of the lake during the late spring/early summer period of high water is north and northwest of Tekelioğlu, where depths

of up to c. 6.1 meters were recorded with the GPS-depth sounder. In order to complete the bathymetric survey in an accurate fashion, we will have to return another time when the grasses are less pervasive, probably before 15 April or after 30 August, according to local information.

V. FUTURE RESEARCH PLANS

The Central Lydia Archaeological Survey is a landscape archaeology project that aims to understand better the multi-purpose use of the landscape and shifts in that use in response to environmental, socio-political, and economic changes. The 2005 and 2006 seasons focused primarily on documenting sites of cultural activity in Bin Tepe and in areas to the west and north-northwest of the Gygaean Lake. With these two seasons behind us, we will continue extensive survey west of Bin Tepe, in the Büyükbelen Valley between the Çal and Gür Dağları, and to the north and east of the Gygaean Lake. In addition to extensive survey, we plan to begin intensive survey of selected transects across representative landscape types as well as intensive survey of specific sites with high-accuracy GPS and geophysical methods. In addition to these archaeological survey aims, we plan to continue our programs of 1) environmental archaeological investigations with terrestrial in addition to lacustrine coring and soil sampling for core-sediment, chemical, palynological, and micromorphological analyses; 2) architectural recording of tumulus chamber-tomb complexes and preserved settlement features, especially those now known from the Middle to Late Bronze Age sites; 3) sampling of ceramic and other finds in addition to nearby stone quarries and stone tomb complexes for addressing questions of ancient resource exploitation through chemical analyses; and 4) reassessment of tumulus conditions with respect to destruction caused by looting, agricultural, and other practices. Finally, we plan to begin developing local educational programs both to share our results with those living in the area and to understand better how local populations view and value the ancient landscapes of central Lydia.

Acknowledgements

The 2006 season could not have been conducted without the sponsorship of Boston University, the American Research Institute in Turkey (ARIT), and anonymous donors. Many thanks to these supporters in addition to survey team

members (K. C. Cooney, N. P. Özgüner, and N. P. Wolff), specialists (Dr. M. R. Besonen, Dr. D. J. Pullen, and C. A. Wait), E. Yılmaz, our Ministry of Culture and Tourism Representative, and C. H. Greenewalt, Jr., director of the Archaeological Exploration of Sardis, and the Sardis team. For research permissions and general assistance we are grateful to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism, especially to M. Ayaz, A. Usta, and L. Vardar, and also to M. Tosunbaş, the director of the Manisa Museum, and her staff. For permissions and assistance relating to the Gygaean Lake work, we thank the General Directorate of Protection and Control of the Ministry of Agriculture and Rural Affairs, and especially K. Özdemir and E. Mutlu of the Manisa Agriculture Directorate, for their generous help and for the provision of the Gediz I research vessel for preliminary work on the lake. Finally, we thank the local villagers and farmers who offered access to fields in addition to their perspectives about the area. For further information about the project, please contact us at chr@bu.edu or cluke@bu.edu, and/or please visit our project website at <http://people.bu.edu/chr/CLAS>.

References Cited

- Çolak, M., and L. Lazzarini. 2002. Quarries and Characterisation of a Hitherto Unknown Alabaster and Marble from Thyatira (Akhisar, Turkey). In *ASMOSIA VI. Proceedings of the Sixth International Conference of The "Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity," Venice, June 15-18 2000*, edited by L. Lazzarini, 35–40. Venice: Laboratorio di Analisi dei Materiali Antichi, Dipartimento di Storia dell'Architettura Istituto Universitario di Architettura di Venezia.
- Hakyemez, H. Y., T. Erkal, and F. Gökteş. 1999. Late Quaternary Evolution of the Gediz and Büyük Menderes Grabens, Western Anatolia, Turkey. *Quaternary Science Reviews* 18: 549–54.
- Lichter, C., ed. 2005a. *How Did Farming Reach Europe? Anatolian–European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium CAL BC. Proceedings of the International Workshop, Istanbul, 20–22 May 2004. Byzas 2*. İstanbul: Deutsches Archäologisches Institut.

2005b. Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the Actual State of Research. In *How Did Farming Reach Europe? Anatolian–European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium CAL BC. Proceedings of the International Workshop, Istanbul, 20–22 May 2004*, edited by C. Lichter, 59–74. Byzas 2. Istanbul: Deutsches Archäologisches Institut.

Luke, C. and C. H. Roosevelt. 2007. Central Lydia Archaeology Survey (CLAS): Ceramic Production from the Early Bronze through Iron Ages. Proposal for Instrumental Neutron Activation Analysis, Missouri University Research Reactor, March 2007.

Mitten, D. G., and G. Yüğrüm. 1968. Excavations at Ahlatlı Tepecik on the Gygean Lake, 1968. *Dergi* 17-1: 125–7.

1971. The Gygean Lake, 1969: Eski Balıkhane, Preliminary Report. *Harvard Studies in Classical Philology* 75: 191–5.

1974. Ahlatlı Tepecik beside the Gygean Lake. *Archaeology* 27: 22–9.

Neff, H., and M. Glascock. 1997. Report of Early Bronze Age Sardis and the Third Millennium B.C. in Western Anatolia for Samples Submitted by D. Pullen. Missouri University Research Reactor, May 13.

Özdoğan, M., and N. Başgelen, eds. 1999. *Neolithic in Turkey, the Cradle of Civilization: New Discoveries*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Pullen, D. 1995. *Early Bronze Age Sardis and the Third Millennium B.C. in Western Anatolia. Proposal for Instrumental Neutron Activation Analysis*, Missouri University Research Reactor.

Roosevelt, C. H. 2006. Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-Period Settlement Patterns. *Journal of Field Archaeology* 31.1: 61–76.

2007. Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24 (2): 135–54.

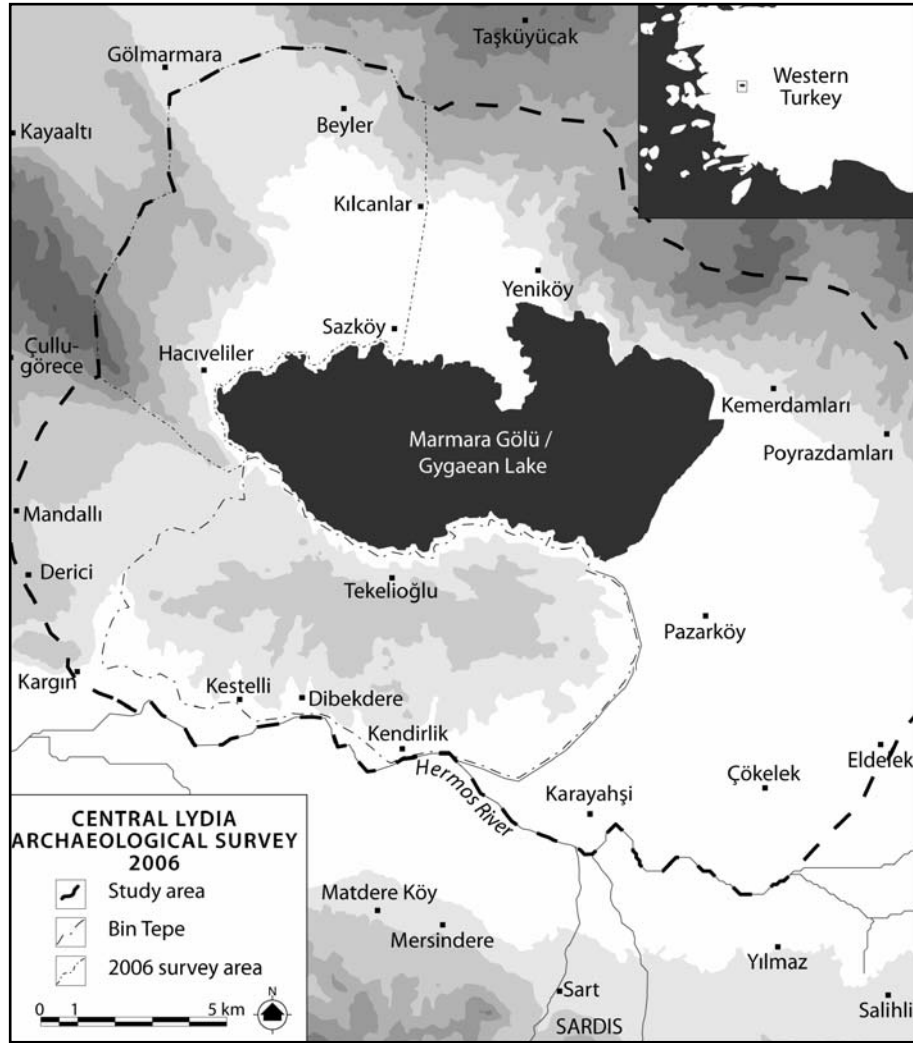
Roosevelt, C. H., and C. Luke. 2006a. Looting Lydia: the Destruction of an Archaeological Landscape in Western Turkey. In *Archaeology, Cultural Heritage, and the Antiquities Trade*, edited by N. Brodie, M. Kersel, C. Luke, and K. Walker Tubb, 173–87. Gainesville, FL: University Press of Florida.

2006b. Mysterious Shepherds and Hidden Treasures: the Culture of Looting in Lydia. *Journal of Field Archaeology* 31.2: 185–98.

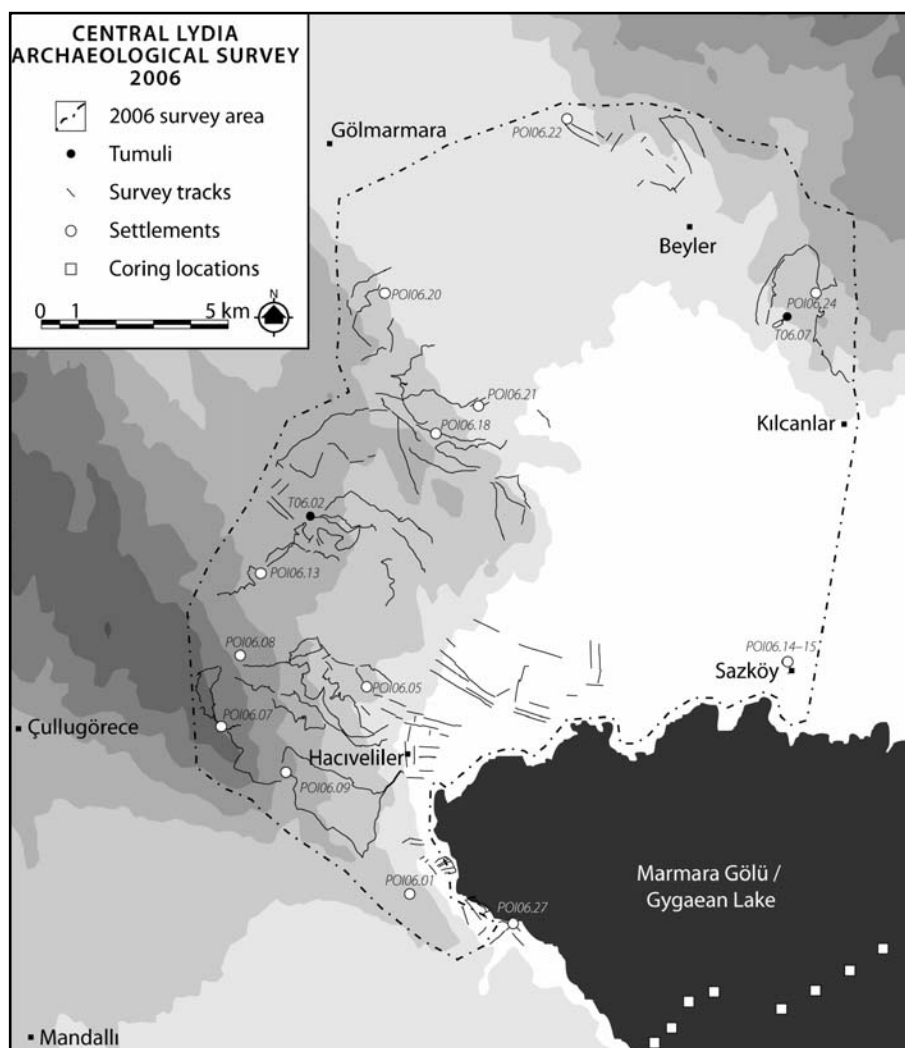
2007. Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) Report on the 2007 Season to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Ministry of Culture and Tourism, Republic of Turkey.

Tykot, R. H., and M. H. Ramage. 2002. On the Importation of Monumental Marble to Sardis. In *ASMOSIA VI. Proceedings of the Sixth International Conference of The “Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity,” Venice, June 15-18 2000*, edited by L. Lazzarini, 335–9. Venice: Laboratorio di Analisi dei Materiali Antichi, Dipartimento di Storia dell’ Architettura Istituto Universitario di Architettura di Venezia.

Wolf, N. P., and C. H. Roosevelt. 2007. Micromorphology of Tumulus Sediments from Lydia, Western Turkey. Paper delivered at the annual meeting of the Society of American Archaeology, Austin, Texas, 25–29 April.

Map 1: Map of the CLAS study area, showing the regional focus of the 2006 season

Map 2: Map showing the 2006 survey area, with newly documented tumuli, survey tracks, settlements, and lake coring locations

Fig. 1: View of the northwestern part of the survey area, the focus of activity in 2006

Fig. 2: Systematic field survey in action, with N. P. Wolff, K. C. Cooney, and N. P. Özgüner

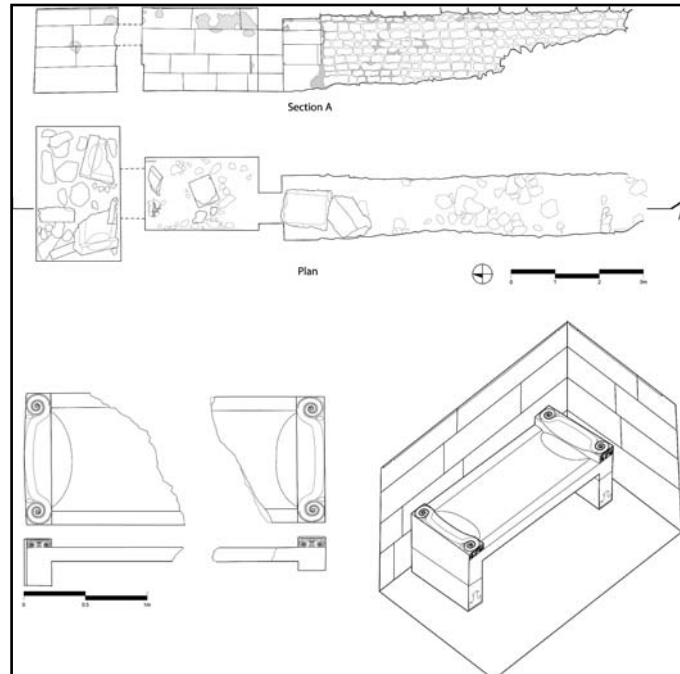

Fig. 3: Drawings of the chamber-tomb complex of the BT05.58 tumulus, including section, plan, kline, and restored isometric of chamber showing original placement of kline (drawings by C. A. Wait)

Fig. 4: Jandarma soldiers with confiscated looters' equipment in the looters' trench on the Hacivelliler A tumulus

Fig. 5: View of Kaymakçı (POI06.1) to SSW from the Gygaean Lake. Arrows indicate approximate extent of terraced and fortified enclosure

Fig. 6: View of Asartepe to NNW. Arrows indicate approximate extent of terraced and fortified enclosure

Fig. 7: Team members extract a sediment core from a raft on the Gygaean Lake

Fig. 8: Dr. M. R. Besonen examines a sediment core with N. P. Özgüner

Fig. 9: View of the GPS-depth sounder used to conduct bathymetric survey of the Gygaean Lake

EGE VE AKDENİZ BÖLGELERİ SUALTI ARAŞTIRMASI 2006 YILI ÇALIŞMALARI

Harun ÖZDAŞ*

2006 yılı Ege ve Akdeniz bölgeleri sualtı araştırması¹ üç etapta İzmir, Aydın, Balıkesir, Çanakkale ve Antalya illeri kıyılarında gerçekleştirilmiştir. Kültür Bakanlığı Çeşme Müzesi arkeologlarından Hüseyin Vural araştırmada temsilci olarak görev almıştır. TÜBİTAK ve Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından desteklenen projemize Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi aynî katkı sağlamıştır. Tespit edilen batıklar ve diğer buluntular coğrafi bilgi sistemine aktarılmıştır.

Araştırmada bölge balıkçıları, eski süngerciler ve dalgıçlar batık alanlarının tespitinde kılavuzluk yapmışlardır. Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknoloji Enstitüsü'ne bağlı K. Piri Reis ve Dokuz Eylül 1 gemisinin yanı sıra yöreden kiralanan tekneler de araştırmada kullanılmıştır. 2006 yılı çalışmalarında toplam 10 batık tespiti gerçekleştirilmiştir. Birinci etapta tespit edilen batıklar;

- 1-Nergis Yarımadası, Helenistik batık
- 2-Nergis Yarımadası, Rodos batığı
- 3-Doğan Bey Burnu, M.S. 4.-5. yüzyıl Kartaca batığı
- 4-Dilek Yarımadası, M.S. 6.-7. yüzyıl Bizans batığı
- 5-Dilek Yarımadası, M.Ö. 1. yüzyıl Kos batığı

1-Nergis Yarımadası, Helenistik Batık

İzmir'in güneydoğusunda yer alan Nergis Yarımadası çevresinde (Harita: 1) gerçekleştirilen dalışlarda, kayalık bir zeminde 15-25 m. derinlikte küçük kümeler hâlinde 30- 40 adet kırık amphoraya rastlanmıştır. Zemin kaynamış durumda kümeler hâlinde bulunan amphoralar arasında ve çevrede dağınık hâlde çok

* Yrd. Doç. Dr. Harun ÖZDAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü Öğretim Üyesi, İzmir/TÜRKİYE

1 Bu çalışma bizi derinden üzen bir trafik kazasında kaybettiğimiz öğrencilerimiz Yaşar Mete Oymaklı ile İrem Uygur'a adanmıştır.

miktarda safra taşı yer almakta olup ayrıca yine amphoralar arasında kırık taş çipo parçasına rastlanmıştır. Deniz tabanı yaklaşık 30 derecelik bir eğime sahip olup bölgede, 25 m.den sonra başlayan kumluk zeminde, yüzeyde birkaç kırık seramik parça dışında örnek bulunamamıştır. Bununla birlikte kumluk zeminde batığa ait amphora ve diğer eserlerin bulunma olasılığı vardır. Batığa ait kalıntılar yaklaşık 150-200 m2'lik bir alana dağılmış (Resim: 1) durumdadır. Buluntular birbirine ve ana kayaya kaynamış olduklarından örnek çıkarılamamıştır. Gerçekleştirilen araştırmada üç farklı amphora formu tespit edilmiştir. Bu formlardan mantar ağızlı örneğin (Resim: 2) benzeri Atina agora kazılarında² ve Gela'da³ ele geçirilmiş ve M.Ö. 4. ile M.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan Helenistik Döneme tarihlendirilmiştir. Örnek çıkarılamadığı için ikinci form hakkında yorum yapmak şimdilik pek mümkün olmamaktadır. Üçüncü form ise küçük boyutlu Knidos amphoralarına⁴ benzemekle birlikte tutamağı farklıdır. Batık ve çevresine iki kısa dalış gerçekleştirilebilmiştir. Önümüzdeki yıl yapılacak detaylı araştırma sonucunda batık ile ilgili daha sağlıklı bir bilgi edinmek ve tarihleme yapmak mümkün olacaktır.

2-Nergis Yarımadası, Rodos Batığı

Nergis Yarımadası'nın güneyinde gerçekleştirilen araştırmada (Harita: 1) dar bir vadi şeklindeki alanda birbirine kaynamış kırık durumda büyük bir amphora yığınının (Resim: 3) rastlanmıştır. Kalıntıları 5-18 m. derinlikte karşımıza çıkan batık, yaklaşık 100 m2'lik bir alana dağılmıştır. Tamamına yakını sivri kulplu Rodos amphoralarından (Resim: 4) oluşan yığın yaklaşık 40 derecelik bir eğime sahip kayalık dik bir yamaçta yer almaktadır. Tek dalış yapılabilen batık alanı ve çevresinde çok miktarda safra taşının yanı sıra az sayıda mutfak kabına rastlanmış olup küçük seramik buluntular daha çok alanın derin bölümlerinde

- 2 V. R. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, (Princeton .1961) şek. 42, ayrıca bu tip amphoralar Samos amphoraları içinde de değerlendirilmektedir. bakınız. V. R. Grace, "Samian Amphoras", *Hesperia*, 40-1.1971 s. 67. lev. 15, şek. 13.
- 3 Gela Güney Sicilya'da antik bir şehir. E. L. Will, "Gerco-Italic Amphoras", *Hesperia*, 51.3 (1982), 341-344, lev. 85, şek. a-b; Bu yayında amphoralar Greko-İtalik (form a1) olarak tanımlanmıştır.
- 4 O. Alpözen, "Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları", *TAD XXII-2* (1975), s. 9, lev. 3, şek. 1; O. Alpözen, H. Özdaş, B. Berkaya, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, (Ankara, 1995), s. 86-87.

karşımıza çıkmaktadır. Sağlam amphora örneğine rastlamadığımız batık, mevcut Rodos amphoralarına⁵ bağlı olarak M.Ö. 2. yüzyıl sonu-M.Ö. 1. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

3-Doğanbey Burnu, Kartaca Batığı

İzmir Sığacık Körfezi'nin güneyinde Doğan Bey Burnu'nda gerçekleştirdiğimiz dalışlarda (Harita: 1) genellikle kayalık sert bir zemine sahip bir alanda kırık seramik parçaları ile uzun silindirik gövdeli büyük boyutlu amphoralara (Resim: 5) rastlanmıştır. 15-25 m. derinde karşılaştığımız amphoralar dağınık bir hâlde karşımıza çıkmaktadır. Boyu bir metreyi aşan amphoralar içinde sağlam örneğe rastlanmamıştır. Uzun silindirik formlu Kartaca amphoralarının yanı sıra küresel gövdeli ve yuvarlak dipli amphoraların da bulunduğu alanın zaman içinde çok tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Çevrede ayrıca çok miktarda safra taşının yanı sıra birkaç tane pişmiş toprak mutfak kabı görülmüştür. Yaklaşık 150 m²lik bir alana yayılmış olan yoğun seramik kırıklarının bulunduğu batık alanında görüş mesafesinin az olması çalışmaları zorlaştırmıştır. Bununla birlikte yüzeyde yaklaşık 10-15 kadar kırık amphora dağınık hâlde görülebilmektedir. Her ne kadar diğer batıklara göre sınırlı sayıda amphora ve seramik buluntuya rastlanmışsa da amphoralar, pişmiş toprak kap parçaları ve safra taşları ile buluntuların konuma bağlı olarak batmış bir gemiye ait bir kargo olduğunu anlaşılmaktadır. Kalıntıların sığ suda olmasından ötürü eserlerin amatör dalgıçlar veya eski süngerciler tarafından alınmış olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kuzey Afrika'da değişik bölgelerin yanı sıra Kartaca'da da üretilmiş olan silindirik gövdeli bu tip amphoralar genellikle M.S. 3. yüzyıl sonu M.S. 4. yüzyıl⁶ başlarına tarihlendirilmektedir. Benzer amphoraları taşıyan ve Güney Fransa kıyılarında bulunan Aziz Rafael batığı⁷ ise M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu nedenle batığın M.S. 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başına tarihlemenin doğru olacağı düşüncesindeyiz. Bölgede çalışmalar

5 Sivri kulplu Rodos amphoraları için bakınız. V. Grace, "Commercial Amphoras (The Antikythera Shipwreck Reconsidered)", *TAPS* 55 (1965), s. 7., res. 4; M. Siciallano-P. Sibella, *Amphores*, (Paris 1991), s. 89; E. Doğer, *Antik Çağda Amphoralar*, (İzmir 1992), s. 91, res. 87; O. Alpözen, H. Özdaş, a.g.e., s. 93; A. K. Şenol, *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, (Ankara 2003), s. 14, 22.

6 D. P. S. Peacocke-D. F. Williams, *Amphorae and Roman Economy*, 1986 London, s. 153-154; M. Siciallano-P. Sibella, a.g.e., s. 80; L. C. Lancaster 2005 *Concrete Vaulted Construction in Imperial Rome: Innovations in Context*. Cambridge 2005. s. 69, şek. 48; O. Alpözen, H. Özdaş, a.g.e., s. 74.

7 C. Santamaria, "L'épave Dramont <<E>> A Sint-Raphael", *ARCHAEOAUTICA*, 13, (1995) Paris, s. 12-66.

önümüzdeki yılda sürdürüleceğinden bu çalışmalar sonucunda daha kesin verilere ulaşmak mümkün olabilecektir ki, Anadolu kıyılarında bugüne kadar bulunan ilk Kartaca batığı olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Batık Kuzeybatı Afrika ile Anadolu arasındaki ticaretin somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4-Dilek Yarımadası, Bizans Batığı

Aydın, Kuşadası, Dilek Yarımadası'nın batı ucunda (Harita: 1) Kuşadalı bir dalgıcın⁸ yer göstermesi sonucu bulduğumuz bir birine kaynamış büyük bir blok hâlindeki seramik yığını ile karşılaşmıştır. 3-8 m. derinlikte karşımıza çıkan kalıntılar yaklaşık 100 m²lik bir alanda tamamı kırık ve birbirine kaynamış seramik parçalarından oluşmaktadır. Çok sığda bulunmasından ötürü doğal nedenlerden tahrip olmuş batık alanında amphoraların yanı sıra, safra taşları ile pişmiş toprak mutfak kaplarına ait parçalara rastlanmıştır. Ayrıca değişik metal parçaların yanı sıra olasılıkla gemi marangozuna ait demir çiviler (Resim: 6) bulunmuştur.

Batık biri büyük olmak üzere üç grup hâlinde birbirine kaynamış kırık amphora kümelerinden oluşmaktadır. Kayalık zeminde yer alan buluntular arasında sağlam örneğe rastlanmamıştır. Batığın derin kısımlarında görülen metal çivilerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Batıkta bulunan kırık gövde, kulp ve boyun parçalarından kargonun silindir gövdeli ve genellikle M.S. 5.-7. yüzyıllara tarihlenen Bizans amphoraları⁹ oldukları anlaşılmaktadır. Yassıada batığında benzer formu amphoralar M.S. 7. yüzyıla¹⁰ tarihlendirilmiştir. Akdeniz'de yaygın olarak rastladığımız amphoralar çeşitli yayınlarda karşımıza çıkmaktadır. Silindir gövdeli, üzeri yivli amphoralara bağlı olarak M.S. 6.-7. yüzyıla, Bizans Dönemine tarihlediğimiz batık sığ bir bölgede olmasından ötürü oldukça kötü durumdadır.

5-Dilek Yarımadası, Kos Batığı

Dilek Yarımadası'nın batı ucunda yer alan bu batık (Harita: 1), Mustafa Irkaş tarafından gösterilmiş olup aynı yörede tespit edilen Bizans batığının hemen

8 Zıpkın Mustafa lakaplı Mustafa Irkaş bu bölgedeki batıkların yerlerini göstermiştir.

9 Siciallano-Sibella, a.g.e., 100; O. Alpözen, H. Özdaş, a.g.e., s. 113.

10 G. F. Bass-F. Van Doorninck Jr., *Yassı Ada I* (Texas College Station 1982), s. 157-160; F. Van Doorninck, Jr., "The Cargo Amphoras on the 7th Century Yassı Ada and 11 th Century Serçe Limanı Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine Amphoras as transport Jars, *BCH Suppl.* XVIII (1986), s. 247-252.

yakınında yer almaktadır. Bölgede deniz tabanı farklı bir morfolojik yapı göstermekte olup irili ufaklı oyuklar şeklinde adeta arı kovani şeklini hatırlatan bir yüzey şekli görülmektedir. Amphoralar (Resim: 7) bu oyukların içinde yer almakta olup yaklaşık 200 m² lik geniş bir alana dağılmıştır. 3-9 m. derinlikte bulunan amphoralar irili ufaklı 6 küme hâlinde karşımıza çıkar. Batık alanında yüzeyde yaklaşık 200-250 adet ikiz kulplu kırık amphora dağınık olarak görülebilmektedir. Batığın sığ suda olmasında ötürü zaman içinde oldukça tahrip olduğu anlaşılmaktadır.

Ege ve Akdeniz’de geniş bir dağılım gösteren ve batıkta bulunan ikiz kulplu Kos amphoraları¹¹ M.Ö. 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Buna bağlı olarak batığı da aynı yüzyıla tarihlemenin doğru olacağını düşünmekteyiz.

2006 yılı ikinci etap çalışmaları, İzmir Karaburun dışında Ayvalık ve Bozcaada’da gerçekleştirilen dalışlarda tespit edilen batıklardan oluşmaktadır. Bunlar;

6-Karaburun, M.S. 7. yüzyıl Bizans batığı

7-Ayvalık Küçük Maden Adası, M.S. 11.–12. yüzyıl Bizans batığı

8-Ayvalık Yellice Adası, M.S. 11.-12. yüzyıl Bizans batığı

9-Bozcaada M.S. 12.–13. yüzyıl Bizans kiremit batığı

10-Bozcaada tabak batığı

6-Karaburun, Bizans Batığı

İzmir Karaburun’un batısında bulunan (Harita: 1) batık, dalgıç Süleyman Yalçinkaya tarafından gösterilmiştir. Piri Reis araştırma gemisinin yanaşmasına ve demirlemesine uygun olmayan sarp bir kayanın hemen dibinden gerçekleştirilen dalışlarda, dik bir yamaç şeklindeki kumluk deniz tabanında 10-12 adet sağlam ve kırık durumda silindirik gövdeli amphoraya rastlanmış ve bir örnek çıkarılarak (Resim: 8) Çeşme Müzesi’ne teslim edilmiştir. 35-45 m. derinliklerde karşılaştığımız amphoralar yoğunlukla büyük bir kayanın doğusundaki yamaçta bulunmaktadır. Çevrede safra taşlarının yanı sıra, pişmiş toprak maltız parçaları da tespit edilmiştir. Deniz tabanının morfolojik yapısından kumluk zeminin altında çok miktarda amphora olduğu anlaşılmaktadır. Tek dalış gerçekleştirilebilen batık

11 Benzerleri ve detaylı bilgi için bakınız A. K. Şenol, *a.g.e.*, 40, 43-44; Grace, *a.g.e.*, 11 şek. 12; Alpözen 1975, 11 Lev. 4, şek. 2; Siciallano-Sibella, *a.g.e.*, s. 90; B. Böttger, “Die Kaiserzeitlichen und Späntiken Amphoren Aus Dem Kerameikos, *AM*, 107 (1992), s. 333-337; O. Alpözen, H. Özdaş, *a.g.e.*, s. 97.

alanının yaklaşık 100 m. doğusunda, 50 m. derinliklerde büyük bir çapa ve çok sayıda amphoranın olduğu Süleyman Yalçinkaya tarafından belirtilmiş olmakla birlikte, söz konusu bölgeye hava şartlarının uygun olmaması nedeniyle dalış yapılamamıştır.

Bu tip amphoralar Ege dışında Karadeniz, Filistin ve Mısır'da yaygın olarak karşımıza çıkmakta olup batıda İtalya ve İngiltere, güneyde batıda ise Tunus'a kadar dağılım göstermektedir¹². M.S. 5. yüzyıl başlarında ilk örneklerine rastladığımız bu tip amphoralar, bu yüzyılın sonu ile M.S. 6. yüzyıl başlarında yaygın olarak kullanılmıştır. En geç örneklerine ise Bodrum Yassıada Bizans batığında¹³ rastlanmıştır. Batıkta ayrıca küresel gövdeli amphoralara ait gövde parçalarına rastlanmıştır. Bu buluntular ışığında batık M.S. 6.-7. yüzyıl Bizans Dönemine tarihlendirilmiş ve bir amphora çıkarılarak Çeşme Müzesi'ne teslim edilmiştir.

7-Ayvalık, Küçük Maden Adası, Bizans Batığı

Kuzey Ege'de öncelikli çalışma alanı olarak Ayvalık bölgesi belirlenmiştir. Bu kapsamda yöredeki dalgıçlarla¹⁴ bağlantı kurulmuş ve elde edilen bilgiler doğrultusunda ilk dalış Küçük Maden Adası çevresinde (Harita: 1) gerçekleştirilmiştir. Araştırma ekibi birinci dalışta büyük bir amphora yığınının oluştuğu bir tepe (Resim: 9) ile karşılaşmıştır. Yaklaşık 30 derecelik bir eğime sahip posedonyalarla kaplı kumluk zeminde bulunan batık 24-28 metrelerde olup kalıntılar 34 metrelere kadar dağılım göstermektedir. Batıkta üst üste 7 amphora sırası görülebilmektedir. Büyük bir tepe şeklindeki yığında yaklaşık 2000-2500 amphoranın olduğu tahmin edilmektedir. Farklı ölçülerde fakat aynı tip amphoralardan oluşan yığın yaklaşık 200 m²lik bir alana yayılmıştır. Çevrede yapılan incelemede amphoralar dışında çok sayıda safra taşlarına rastlanmıştır. Genel morfolojik yapıdan kumluk zeminin altında bir ya da daha fazla amphora sırasının olduğu anlaşılmaktadır. Benzer tip amphoralara M.S. 11. yüzyıl Serçe Limanı Bizans batığında¹⁵, Marmara Hayırsız

12 D. P. S. Peacock ve D. F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy*, (London and New York 1989), s. 186.

13 G. F. Bass ve F. H. Van Doorninck, *Yassı Ada I*, (Texas College Station 1982), s. 155-157.

14 Red Coral Dalış Okulu sahibi Ferdi Yüksel dalış teknesi kaptanı Emin Doğrular ve Tolga Tuğul Piri Reis araştırma gemisine gelerek bölgedeki batığın yerini göstermiştir.

15 G. F. Bass ve F. Van Doorninck, "An 11th century shipwreck at serçe liman, Turkey, *IJNA* 7.2 (1978), s. 126, res. 9; F. VanDoorninck, *a.g.e.*, s. 253-257.

Ada Bizans batığında¹⁶ rastlanmaktadır. M.S. 10.-12. yüzyıllar arasında üretilen bu tip amphoraların 11.-12. yüzyıllarda ticarete yoğun olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Benzerleri Ganaos Tip 1 olarak da adlandırılan bu amphoraların Marmara Bölgesi'nde üretim atölyeleri tespit edilmiştir¹⁷. Batık bu veriler ışığında M.S. 11.-12. yüzyıl Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir. Geniş bir dağılım alanı olan bu tip amphoralara Karadeniz, Marmara, Ege ve Adriatik'te¹⁸ rastlanmaktadır. Batık 2005 yılından bugüne kadar sürdürmekte olduğumuz araştırmalarda bulduğumuz en iyi korunmuş batık olmuştur.

8-Ayvalık, Yellice Adası, Bizans Batığı

Ayvalık Yellice Adası'nın açığında (Harita: 1) dalgıç Emin Doğrular tarafından verilen bilgi doğrultusunda yapılan dalışta, diğer bir amphora yığını (Resim: 10) ile karşılaşmıştır. Batık üzerinde yaklaşık 150 kadar amphora kırık ve sağlam olarak görülebilmektedir. Batık 24-26 m. de yaklaşık 200 m²lik bir alana dağılmış durumdadır. 24 m.de büyük bir taş yığını dikkat çekicidir. Olasılıkla geminin kargosunun bir bölümünü oluşturmakta olan yığının hemen altında ve çevresinde çok sayıda amphora bulunmaktadır. Bölgede deniz tabanı yer yer posendonya (deniz çayırı) ile kaplıdır. Batık alanının hemen kuzeyinde yer alan büyük kayanın altında bir adet pithos tespit edilmiştir. Ayrıca aynı kayanın güneyinde ne olduğu tam olarak anlaşılamayan uzun bir metal parça kum zeminde göze çarpmaktadır. Amphoralar Küçük Maden Adası amphoraları ile benzerlik göstermekte ise de ağız ve kulp şekilleri farklıdır. Bu tip amphoralar yine M.S. 11. yüzyıl Serçe Limanı batığında¹⁹ bulunmuştur. Üzeri bir tür yosun tabakası ile kaplı amphoralara bağlı olarak bu batık da M.S. 11.-12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Bölgedeki deniz tabanının genel morfolojik yapısından kum altında daha fazla amphoranın olduğu anlaşılmaktadır.

16 C. Pulak, "1984 Marmara Sualtı Araştırması", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1985), s. 54-55, res. 8.

17 N. Günsenin, "Ganos centre de production d'amphores a l'epoque Byzantine, *Anatolia Antiqua* II, XXXVIII, (1993), s. 193-198. Yazar tarafından bu tip amphoralar "Günsenin1" olarak da sınıflandırılmıştır.

18 I. Barnéa, "La Ceramique Byzantine de Dobruaudja, (Xe-XIle siecles)", *BCH Suppl. XVII*, (1989), s. 131-142; L. Bjelajac, "Byzantine Amphorae in Serbian Danubian Area in the 11th-12th centuries", *BCH XVIII* (1989), s. 109-118.

19 Bkz dipnot 15.

9-Bozcaada, Bizans Kiremit Batığı

Ege'de en kuzeyde Bozcaada çevresinde (Harita: 1) dalışlar yapılmıştır²⁰. Her ne kadar araştırma programında Gökçeada'ya kadar gidilmesi planlanmış ise de hava şartları buna imkân sağlamamıştır. Bozcaada'nın kuzeydoğusunda bulunan Sıçan Adası yakınında güçlü akıntının bulunduğu yerde gerçekleştirilen ilk dalışta, üç küme hâlinde çatı kiremitlerinden oluşan bir yığın (Resim: 11) ile karşılaşmıştır. Düz kaplama (stroter) kiremitleri ile yarım yuvarlak profilili oval kapama (kalypter) kiremitlerden oluşan yığınlar zemine ve birbirlerine kaynamış durumdadır. Üzerleri çökelti kaplı olduğundan herhangi bir süsleme görülememiştir. 3-6 m. derinde bulunan batıkta yüzlerce kiremit sayılabilmektedir. Kiremitleri taşıyan gemi hemen güneyde bulunan sığa çarparak batmış olmalıdır. Ayrıca batığın güneyinde kapağı anımsatan büyük bir kesme taş blok yer almaktadır. Yaklaşık 200 m²lik bir alana yayılmış olan batık alanında çevrede çok miktarda safra taşı bulunmaktadır. Batıkta bulunan yarım yuvarlak profil veren kapama ve düz kapama kiremitleri Pergamon'da Ketsel'de²¹ bulunan Bizans kiremitlerini anımsatmaktadır. Buna bağlı olarak batığın 12.-13. yüzyıl Bizans Dönemine tarihlendirilmesinin uygun olacağı kanısındayız. Kiremitlerin zaman içinde çok yavaş bir değişim geçirmesi, Bizans Dönemine ait tarihlendirilmiş kiremidin az oluşu tarihlendirmelerde sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Batık çevresinde ise kiremit dışında başka bir esere rastlanmamıştır. Yöredeki güçlü soğuk su akıntısı detaylı çalışmayı engellemiş ve batık üzerine sadece bir dalış gerçekleştirilebilmiştir.

10-Bozcaada, Osmanlı Tabak Batığı

Bozcaada çıkışının güneyinde sığılık bir bölgede (Harita: 1) gerçekleştirilen ilk keşif dalışında, çevreye dağılmış durumda yüzlerce kırık tabakla karşılaşmıştır²². Sığda 3.-4. m. lerde bulunan tabak yığınları (Resim: 12) yaklaşık 500 m² lik bir alana yayılmıştır. Değişik ölçülerdeki tabak formlarının yanında pişmiş toprak pipolar bulunmuştur. Tabaklarda 4 farklı form tespit edilmiş olmakla birlikte yüzeyde görülen örneklerin hemen hemen tamamı kahverengi astarlı ve siyah renkli boya (Resim: 13) ile bezenmiştir.

20 Bozcaada'da eski süngercilerden Kerim Kılavuz ile bağlantı kurulmuş ve onun yer göstermesi sonucu bu batık tespit edilmiştir.

21 Ö. Özyiğit, "Alaturka Kiremidin Oluşumu", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* V, (İzmir 1990), 169, res. 11.

22 Bu dalış bölgesi de süngerci Kerim Kılavuz tarafından gösterilmiş olup teşekkür ederiz.

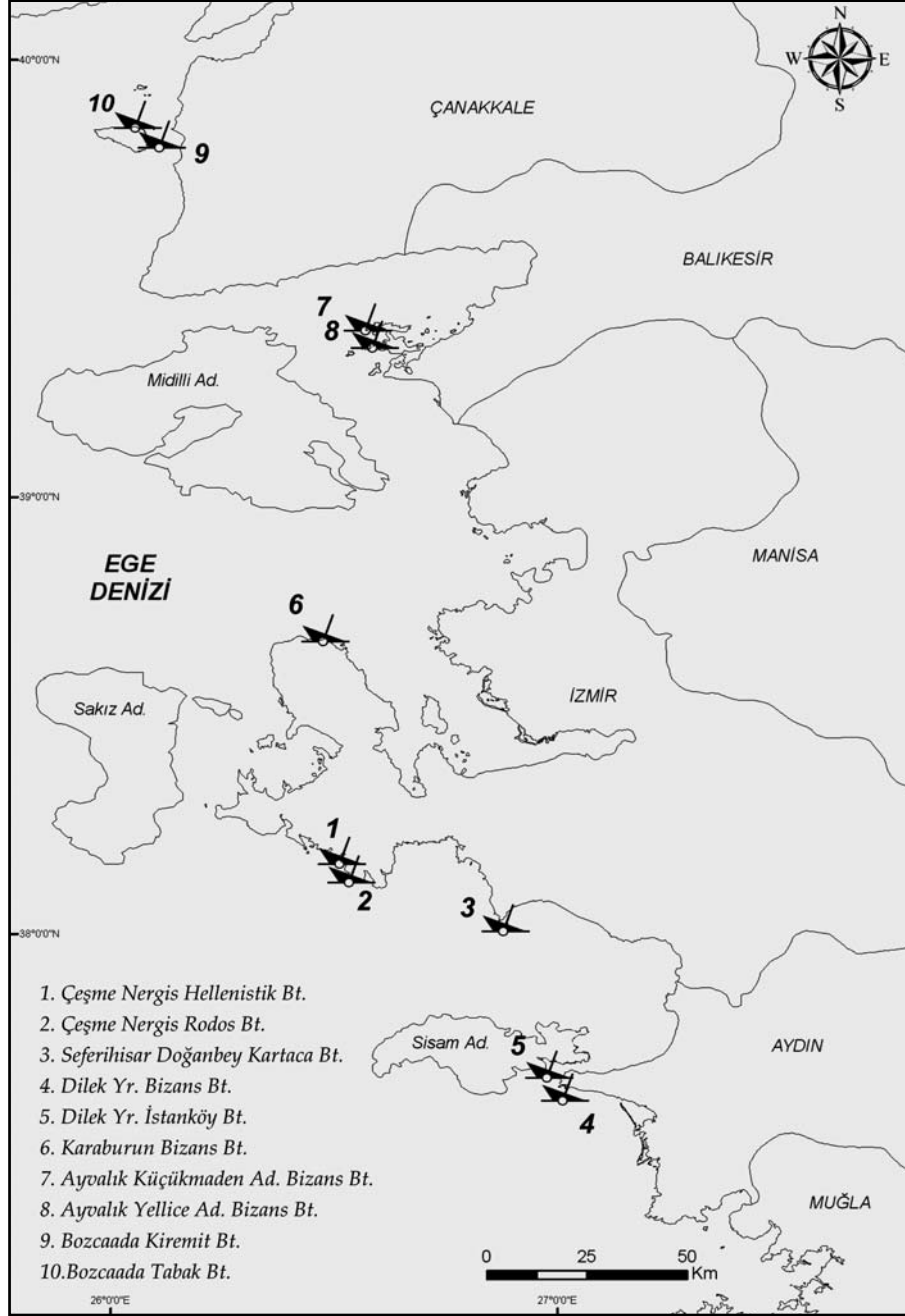
Batık olarak yorumladığımız ve sığda olmasında ötürü zaman içinde çok tahrip olmuş olan kalıntılar hâlen tahribata açıktır. Kumluk bir zeminde bulunan tabaklardan 3 büyük yığın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yığınların büyük bölümü kum altında bulunduğu büyük olasılıkla yüzeyde görülenden daha fazlası kum altında bulunmaktadır. Yüzeydeki bulgulara göre yaklaşık 500-600 kadar tabak olduğu tahmin edilmektedir. Sağlam tabak örneği bulamadığımız batık alanında kum altında çok miktarda olduğu kesindir. Benzer tabak örneklerine Ege Bölgesi'nde rastlanmaktadır²³. Pipolardan ötürü 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen batıkta bulunan tabaklardan, yükü taşıyan geminin 19. yüzyıla ait bir gemi olabileceği izlenimi doğmaktadır. Güney İtalya'da üretilen ve "Albisola" sınıfı olarak adlandırılan tabakları çağrıştıran tabaklara bağlı olarak batığı, 19. yüzyıla tarihlendirmenin mümkün olduğu düşünülmekle²⁴ birlikte tarihleme ve sınıflandırma çalışmaları sürdürülmektedir.

Araştırmamızın son etabında Kumluca ve Kekova bölgelerinde 2005 yılında tespit etmiş olduğumuz batıklar ve mimari kalıntılar üzerinde çalışılmıştır. Kekova bölgesinde tersane koyundaki mimari kalıntıların fotoğraf ve video görüntüleri tamamlanmış ayrıca ilk defa kale açıklarındaki dalgakıran (Resim: 14) üzerinde çalışılmıştır. Mevcut kalıntıların 2007 yılından itibaren akustik yöntemlerle rölevelerinin çıkarılması planlanmaktadır.

2006 yılı sualtı araştırması yukarıdaki veriler ışığında sonuçlandırılmıştır. Toplam 10 batık ve mimari kalıntı üzerinde çalışılmıştır. Ülkemizde ilk defa bir Türk üniversitesi, Ege ve Akdeniz'de sualtı kültür mirasına yönelik sistematik bilimsel bir çalışmayı başlatmıştır. Sualtı kültür mirasımızın sağlıklı bir arşivi ve envanteri bu çalışma sonunda ülkemize kazandırılmış olacaktır.

23 Ege Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Lale Doğer benzer tip tabakların İzmir agora kazılarında bulunduğundan söz etmiş olup değerlendirme çalışmaları devam etmektedir.

24 Detaylı bilgi için Bkz. M. L. Wartburg, *Type of Imported Table Wares at Kouklia in the Ottoman Period* (Nikosia 2001), 362-381; M. Habn, "Medieval-Modern Pottery Summary" ed. by B. J. Hayden, *Reports on the Vrokastro Area, Eastern Crete: Volume III: The Vrokastro Regional Survey Project: Sites and Pottery* (Pennsylvania 2005), 81-99. Bu yayınlarda benzer tip tabaklar "Albisola Taches Noires" tipi olarak verilmiştir.

Harita 1: 2006 yılı araştırmasında bulunan batıkların konumları

Resim 1: Nergis Yarımadası, Hellenistik batık, genel

Resim 2: Hellenistik batıktan detay

Resim 3: Nergis Yarımadası, Rodos batığı

Resim 4: Rodos batığından detay

Resim 5: Doğanbey, Kartaca batığı, amphora detayı

Resim 6: Dilek Yarımadası, Bizans batığı, çivi örnekleri

Resim 7: Dilek Yarımadası, Kos batığı

Resim 8: Kanlıkaya, Bizans batığı,
amphora örneği (KBB 2007-01)

Resim 9: Küçükmaden Adası, Bizans batığı

Resim 10: Yellice Adası, Bizans batığı

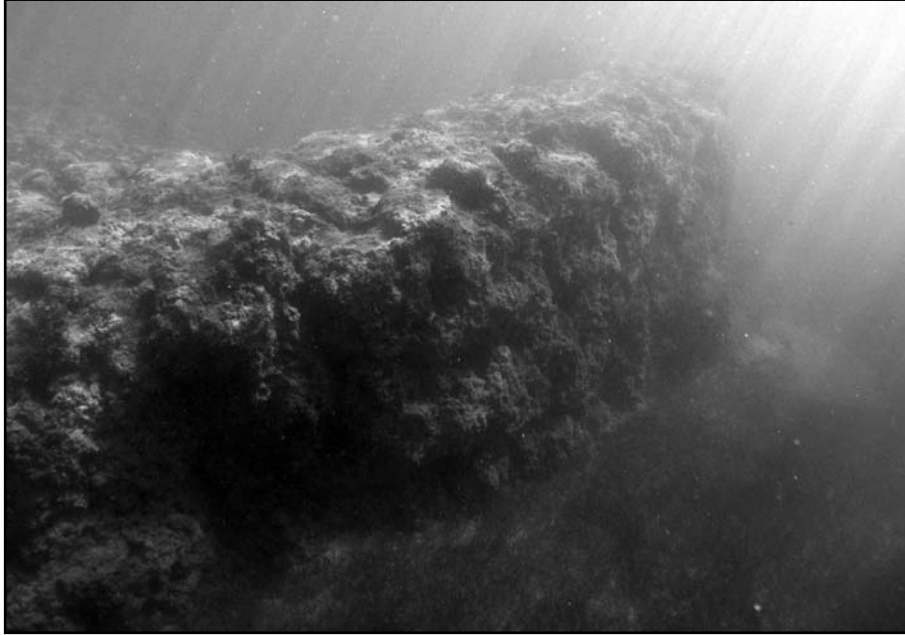
Resim 11: Bozcaada, kiremit batığı

Resim 12: Bozcaada, tabak batığı

Resim 13: Bozcaada, tabak batığı, detay

Resim 14: Kekova, kale, mendirek kalıntısı

TEMNOS (GÖRECE KALE-SOUTHERN AEOLIS) RESEARCH PROJECT: 2006 REPORT

Giuseppe RAGONE*

The “Temnos Research Project” was submitted to the concerned Turkish authorities in November 2005 and was approved by the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of Turkey on July 20th 2006. The first archaeological survey of the ancient site (ca. 570 m. above sea level, on the mountains NE of Menemen, İzmir) was conducted from August 12th to September 2nd 2006, under the direction of Prof. Dr. Giuseppe Ragone (IIIrd University of Rome) and with the assistance of Dr. Aliye Usta, representing the General Directorate of Cultural Heritage and Museums. The international survey-team included: Prof. Dr. Hasan Malay (İzmir), Dr. Monica L’Erario (IIIrd University of Rome), Dr. Alejandro Serrano Méndez (Barcelona), Dr. Roger Sala Bartolí and Dr. Maria Lafuente Marruedo (SOT Prospecció Arqueològica, Barcelona)¹. The research project was totally financed with public funds granted by the Department of Ancient World Studies of the IIIrd University of Rome and the Italian Ministry for University and Research.

The earliest mention of Temnos, one of the 12 «*ancient towns*» of the Greeks in southern Aeolis, is found in Herodotus². Strabo clarifies the location of the town (and of nearby Aegae): «*These cities are in the mountainous country which is above the district of Cyme, and that of the Phocaeans and Smyrnaeans, beside which flows the Hermus river. Not far from these cities is Magnesia under Sipylus*»³. Pliny the Elder agrees in positioning Temnos «*in the interior*» of Aeolis; but he puzzlingly observes that «*it formerly stood at the mouth of the Hermus*»⁴. This is perhaps only an inference, based on the well known phenomenon of coastal progradation at the mouth of this river (today’s Gediz)⁵. Actually, Temnos has a

* Prof. Dr. Giuseppe RAGONE, Università degli Studi “Roma Tre”, Dipartimento di Studi sul Mondo Antico, Via Ostiense 236, IT-00144 Roma (ITALY). E-mail: ragone@uniroma3.it

1 SOT Prospecció Arqueològica, C/ Emeterio Escudero 76 bis, ES-08190 Samt Cugat del Vallès - Barcelona (SPAIN). E-mail: roger_sal_bar@yahoo.es; prospeccions@yahoo.es

2 Hdt. I 149,1.

3 Strab. XIII 3, 5.

4 Plin. *NH* V 119-121; cf. J. M. Cook, “Cities in and around the Troad”, *Annual of the British School at Athens* 83, 1988, pp. 7-19, espec. 11 n. 5.

5 Cf. G. Ragone, “La progradazione costiera nella regione del delta dell’Ermo e la colonizzazione greca nell’area fra Smirne e Cuma eolica”, in: C. Albore Livadie - F. Ortolani (eds.), *Climatic-Environmental Variations and Impact on Man in the Circum-Mediterranean Area during the Holocene*, Bari 2003, pp. 273-328.

commanding position overlooking the point in which the valley of the Hermus (between Mt. Sipylus and Mt. Sardene) comes to an end, and the river enters definitively into the open plain: a natural crossing point today and perhaps also in the past (cf. Map: 1; fig. 1).

Very little is known of the history of Temnos in the archaic age. According to Pausanias, Pelops, on his way from Sipylus to Olympia, crossed the Hermus and stopped in the site where Temnos was later to be founded. There he carved a *xoanon* – a wooden statue – of Aphrodite in a living myrtle-tree, propitiating the goddess and asking for Hippodameia to become his bride⁶.

The foundation legend reported by Stephanus of Byzantium naïvely derives the name Temnos from the Greek verb *temnein*, “to cut”, “to break”: allegedly, an oracle ordered a certain Omallos (perhaps to be emended to Malaos) to found a new town in the very place where the axle of his cart would break (a clear allusion to the abrupt location of Temnus: cf. figs. 2-3)⁷.

According to Xenophon Temnos, thanks to its impregnable position, was one of the very few Greek cities in Asia Minor which managed, by their own forces, to keep their independence from the Persians⁸.

Its autonomous bronze coinage begins in the IV century B.C. and continues till the late Roman Imperial age. A hoard of about 300 coins of the III century B.C., chiefly small coppers of Temnos, was found in the neighborhood of Smyrna, and was published by Milne in 1914⁹. The hoard of Tell Kotchek, on the Syrian border, buried between 167 and 155 B.C., contained –among 604 Alexandrian tetradrachms– 196 items from Temnos and 342 from Alabanda¹⁰. The coinage of Temnos, among other things, gives us precious information about the local cults, the city's *pantheon*¹¹.

6 Paus. V 13, 7.

7 Steph. Byz. s.v. Τῆμνος; Malaos is one of the two ktistai of Cyme mentioned by Strab. XIII 1, 3; for the etymology of the place name *Temnos* cf. J. Manessy-Guitton, “Temenos”, *Indogermanische Forschungen* 71, 1966, pp. 14-38.

8 Xen. Hell. IV 8, 5.

9 J. G. Milne, *A Hoard of Coins of Temnos*, London 1914.

10 IGCH 1773; cf. H. Seyrig, *Trésors du Levant anciens et nouveaux* (Trésors monétaires séleucides, 2), Paris 1973, nr. 15: “Trésor de Tell Kotchek”.

11 The following cults are attested: Aphrodite, Apollo, Dionysus, Athena, Zeus Akraios, Nemeseis, river-god Hermus, Heracles, Tyche, Serapis.

Some of the few inscriptions of Temnos (or concerning Temnos) discovered so far – about 15 in number – testify to its good relations, during the III century B.C., with cities of neighbouring regions (for example Pergamum, Smyrna, Elaea, Teos)¹². During the reign of Alexander colonists from Temnos settled in Egypt, in Elephantine: the local papyri preserve a contract of marriage between a certain Heracleides of Temnos and Demetria of Kos (311-310 B.C.), which mentions three Temnitans as witnesses; and a will by a Dionysius and his wife Callista, Temnitans themselves (285-284 B.C.)¹³.

After its annexation to the Pergamene kingdom, Temnos –according to the prevailing opinion– remained subject to (and tributary of) the Attalid kings for most of the III and II century B.C.¹⁴ Yet political troubles and discontinuity in the area were perhaps more relevant than commonly admitted. During the II century B.C. land disputes with some neighbouring towns arose and were solved by arbitration¹⁵; but Temnos generally preserved and strengthened its political alliance system (other inscriptions testify to alliances and friendship ties with Sardis, Erythrae, and Colophon, between the II and I century B.C.)¹⁶. In 155 B.C.

12 Pergamum: *Inscripfen von Pergamon* 5; *OGIS* 265; L. Robert, "Sur le traité d'isopolitie entre Pergame et Temnos", *Revue des études grecques* 40, 1927, pp. 214-219; H. H. Schmitt, *Die Staatsverträge des Altertums*. III. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr., München 1969, nr. 555; W. Gawantka, *Isopolitie*, München 1975, nr. 27. Smyrna: *Inscr. v. Smyrna* II 1, nr. 584 (also I, nr. 2); cf. L. Robert, *Études Anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Paris 1937, pp. 90-110. Elaea: L. Robert, "Inscriptions d'Aiolide", *Bulletin de correspondance hellénique* 57, 1933, pp. 492-504, espec. 492-499. Teos: P. Herrmann, "Die Stadt Temnos und ihre auswärtigen Beziehungen in hellenistischer Zeit", *Istanbuler Mitteilungen* 29, 1979, pp. 242-249 [239-271]; *SEG* XXIX 1149. Cf. also *Inscr. v. Ilion*, nr. 40 (= M. Barth - J. Stauber [eds.], *Inscripfen Mysia & Troas* [IMT], Packard Humanities Institute CD #7, 1996, nr. 195); *infra*, n. 25.

13 *PEleph.* 1-2.

14 Cf. e.g. *Inscr. v. Pergamon* 157.

15 Cf. P. Herrmann, cit., pp. 249-271 (Cnidian arbitration between Temnos and Clazomenae); see also F. Piejko, "Textual Supplements to the New Inscriptions Concerning Temnos", *Istanbuler Mitteilungen* 36, 1986, pp. 95-97.

16 Sardis: J. Keil - A. von Premerstein, "Erster Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Äiolis", *Denkschrift der Akademie der Wissenschaften in Wien* 53.2, 1908, nr. 202, pp. 95-97; *IGRR* IV 1514 (ca. 25 B.C.). Erythrae: H. Engelmann, "Inscripfen von Erythrai", *Epigraphica Anatolica* 9, 1987, p. 145 nr. 16; *SEG* 37, 933; see also Diog. Laert. V 84, as emended by K.J. Rigsby, "Missing Places", *Classical Philology* 91, 1996, pp. 254-260. Colophon: B. D. Meritt, "Inscriptions of Colophon", *American Journal of Philology* 56, 1935, pp. 381-382 nr. VII; L. Robert, "Décrets de Kolophon", *Revue de philologie* 10, 1936, pp. 166-168 (Id., *Opera minora selecta*, II, Amsterdam 1969, pp. 1245-1247); Id., *Hellenica. Recueil d'épigraphie de numismatique et d'antiquités grecques*, X, Paris 1955, p. 298; P. Herrmann, cit., p. 241. Temnitans citizens are mentioned in *IG* II 2 1031 (Athens, 90/80 B.C.); *IG* VII 3196 (Orchomenus, I cent. B.C.).

the king of Bithynia, Prusias II, in the course of a war against Attalus II, burned the sacred precinct of Apollo *Kynneios*, probably at the town's periphery (the story is related by Polybius)¹⁷.

Cicero gives some details on the political and administrative organization of Temnos, which in Republican times had a *senatus*, five *praetores*, three *quaestores*, and four *mensarii*¹⁸. He also mentions the famous rhetorician Hermagoras of Temnos, who flourished during the II century B.C. and wrote an appreciated manual in five books, the *Art of Rhetoric*¹⁹.

In 17 A.D. Temnos was damaged by a severe earthquake, which affected many other places in the same area. All these cities were restored thanks to generous donations by the Emperor Tiberius²⁰. Their thanksgiving monument is reproduced on the so called "Puteoli base", or "Tiberian base" from Puteoli, which preserves –among others– the male personification of Temnos²¹.

Late Roman cartography (in particular the derivative *Tabula Peutingeriana*) still registers Temnos on the Smyrna > Pergamum road, 33 miles far from Kyme²². The last mentions of the town occur in Hierocles' *Synecdemus* (ca. 530) and in the Acta of some Councils, which were attended by bishops from Temnos²³. From the last decades of the IX century onwards, the lack of evidence becomes complete, and definitive.

Temnos has never been the object of regular archaeological surveys or excavations (the results of P. Devambez' campaign in 1934 remained unpublished). A brief survey was conducted some years ago by Prof. Ersin Doğer, in order to delimit the archaeological area to be classified for preservation. There is neither a

17 Pol. XXXII 15, 11-13. The sanctuary is mentioned also in *Inscr. v. Smyrna* II 1, nr. 584 (supra, n. 12), found by P. Devambez at Temnos.

18 Cic. *pro Flacc.* XVI 42; XIX 44.

19 Cic. *De inv.* I 8; 10-19; 97; *Brut.* 263; 271; see also Strab. XIII 3, 5; Quint. II 15, 14; 21, 21; III 1, 16; 1, 18; 3, 9; 5, 4; 5, 14; 6, 21; 6, 53; 6, 56; 6, 59-60; 11, 1-10; 11, 18; V 9, 12; VII 4, 4; Su(i)d. s.v. Ἑρμαγόρας, etc.; cf. D. Matthes (ed.), *Hermagorae Temnitae testimonia et fragmenta*, Lipsiae 1962; M. Zanatta (ed.), *Ermagora. Testimonianze e frammenti*, Milano 2004.

20 Tac. *Ann.* II 47.

21 *CIL* X 1, nr. 1624; H. Dessau, *Inscr. Lat. Sel.*, nr. 156; cf. *Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli (la scultura greco-romana, le sculture antiche della collezione Farnese, le collezioni monetali, le oreficerie, la collezione glittica)*, I 2, Roma 1989, pp. 116-117 nr. 101, figs. 101-101 a-b-c; C. Vermeule, "The basis from Puteoli: cities of Asia Minor in Julio-Claudian Italy", in: L. Casson - M. Price (eds.), *Coins, Culture, and History in the Ancient World. Numismatic and other Studies in Honor of Bluma L. Trell*, Detroit 1981, pp. 85-101.

22 Tab. *Peut.* VIII 4 Weber (= IX 4 Miller); cf. Anon. *Ravenn. Cosmogr.* II 18 p. 30 Schnetz; V 9 p. 91 Schnetz; Guido Geogr. 98-99 p. 134 Schnetz.

23 Hierocl. 660-661 (pp. 16-17 Burckhardt / p. 22 Honigmann); W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London 1890, p. 104.

general sketch map, nor a detailed topographical and archaeological relief of the ancient town and its territory. The rare epigraphical findings have been casual, not resulting from systematic research.

Our preliminary biennial (2006-2007) survey is expected to develop into a wider long-term research program, consolidated and prolonged in time by stable financial resources, and hopefully by the consent of the Turkish authorities to confirm their permission. At present, the research program includes archaeological, topographical and epigraphical survey at Temnos and in its territory (in particular in the modern villages of Eski/Yeni Hasanlar, İğnedere, Eski/Yeni Görece, Telekler, Eski/Yeni Süleymanlı, Bozalan); and geophysical prospecting (georadar, resistivity etc.) of some selected zones. We aim at realizing a general archaeological map of the survey area, intended as an instrument for its future preservation and valorization (cf. Map: 2).

A) *NECROPOLIS*: In 2006 two separate necropoleis were explored and delimited, about 0.5 km N and 1 km NE of the acropolis hill (Görece Kale) respectively, on both sides of the track bordering its lowest E slopes. They are almost completely ravaged by illegal digging, often very vast and deep, undoubtedly the result of long-lasting undisturbed work (years-, if not decades-long), encouraged by the isolation of the area and by a lack of effective local control. We explored, positioned by GPS and put on satellite photographs more than 200 GPS WayPoints (> WPs), corresponding to as many holes, variable in dimensions and depth (cf. maps 3-4). Such an impressive number is certainly still far from the total amount of illegal excavations in the necropolis areas. A minor number of holes might be relics of P. Devambez' 1934 unpublished excavations. Most tombs are cists, made with local stone slabs (perhaps volcanic, classifiable by colour and mineral inclusions in four main types), covered by flat or roof-shaped lids, and with roughly uniform orientation within the different areas (fig. 4). Very scanty relics of grave goods survive (perhaps a pure consequence of accurate, long-lasting depredation), most of them being fragments of rough, unpainted clay wares.

B) *ACROPOLIS*: The acropolis (Görece Kale), difficult to ascend and itself damaged by illegal excavations, has been explored only briefly, with the main purpose of tracking and positioning by GPS the contour of the two (upper and lower) terraces on its top, both following an approximate NW / SE axis (cf. map 2). Once again, we have registered and positioned many of the holes produced by illegal digging, on the above mentioned terraces and on the NE and E slopes of the roughly conical acropolis hill. In some cases, especially near the acropolis top, such holes have probably destroyed sanctuaries or sacred areas (still suggested

by votive niches carved in the natural rock); in other cases they have unearthed and damaged artefacts and structures connected with water-supply (cisterns, wells, clay pipes), residential and/or artisanal quarters (millstones, mortars [sometimes decorated], olive-presses and clay loom-weights are remarkably frequent) [cf. Figs. 5, 6], and perhaps some apsidal Byzantine building (identification still uncertain).

C) *THEATRE*: The theatre, identified on the northern slopes of the acropolis (cf. Map: 2), is poorly preserved and mostly invaded by vegetation. Yet in some points the cavea tiers are still visible and *in situ*, with their decorated steps/seats of local stone (Fig. 7). Also the *parodoi* walls, the *analemmata* and the foundations of the skene are easily recognizable. Some architectural and decorative pieces from the scene-building (column and semi-column drums, entablature fragments, bases etc.) are still accumulated in the orchestra. Once again, our work included complete photographic documentation, general measuring and GPS positioning of the main visible structures (especially the skene and the *parodoi* walls). Among the architectural relics of the *scenae frons* laying on ground in the orchestra, two fragmentary bases were identified, one with a single carved hollow in which the foot of a statue was to be fitted; and another with a short unpublished inscription (Fig. 8). A paper squeeze of the inscription was made, and its digital image, enhanced by colour and contrast regulation, is perfectly readable. Prof. Hasan Malay gives the following transcription and translation of the incomplete text: -]είρας Διαφ[άνο(υ)ς? | πρ]υτανεύσας[ς = e.g. «...-eítas, son of Diaphanes ?, (dedicated, made, constructed etc. this) after having served as prytanis». The dedication, probably to be dated on palaeographic grounds to the late Hellenistic Age, mentions the *prytanis*, the eponymous magistrate of Temnos already known from one other inscription²⁴. It is worth mentioning, by the way, that the name Διαφάν[ης] | [Τ]ημνίτης could be convincingly restored in a fragmentary list, compiled by Philodemus, of Stoic philosophers, pupils of Chrysippus²⁵.

D) *AGORA (?)*: The largest architectural complex discovered in the 2006 survey lies on the NW and W slopes of the acropolis hill: an impressive rectangular terrace or platform ca. 200 m long, bordered and sustained by a polygonal wall, preserved

²⁴ *Inschriften von Pergamon* 5 (cf. *supra*, n. 12).

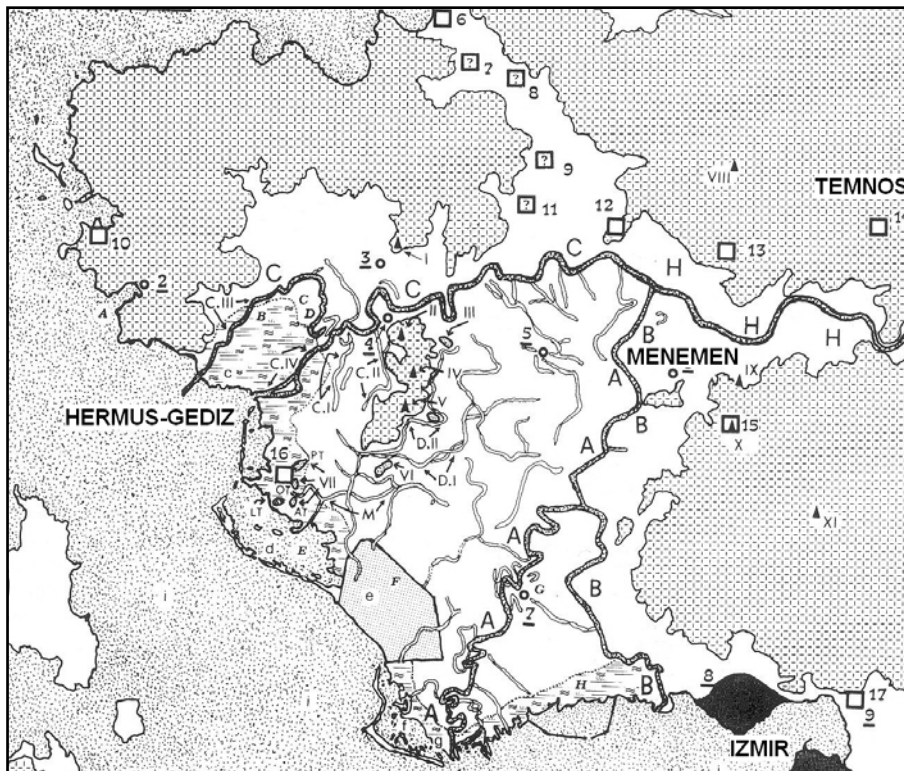
²⁵ *PHerc. 1018* (*Ind. Stoic. Herc.*), col. XLVI, lin. 5-6 (A. Traversa [ed.], *Index stoicorum Herculanensis*, Genova 1952) = Chrysipp. Sol. frg. 12 (H.F.A. von Arnim [ed.], *Stoicorum veterum fragmenta*, II. *Chrysippi fragmenta logica et physica*, Lipsiae 1903); cf. T. Dorandi (ed.), *Filodemo. Storia dei filosofi. La stoà da Zenone a Panezio (PHerc. 1018)*, Leiden - New York - Köln 1994; reviewed by M. Gigante, *Gnomon* 72, 2000, pp. 294-301, espec. 299. Cf. also Διαφάνης Πολλέως Τημνίτης in *Inscr. v. Ilion*, nr. 40 (*supra*, n. 12); T. Dorandi, "Epigraphica philosophica", *Prometheus* 15, 1989, pp. 37-38; R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques*, II, Paris 1993, D 93.

in some parts to a height of around 3 m (cf. Fig. 9). This was probably the main public space of the town, its agora; a hypothesis strengthened by the existence, on its S side, of two adjacent and probably connected large terraces, and by the fact that the main rectangular platform and the lower hill-slopes below it are scattered over a large area with unfluted column drums (at least 41: the number of the corresponding GPS WPs taken so far), similar in shape and remarkable dimensions (diameter: ca. 70 cm; height: ca. 110 cm: cf. Fig. 10), and probably to be interpreted as relics of a porch (stoa). The ground surface inside the rectangular terrace is irregular: a probable hint to the presence of more underground architectural relics. The column drums, with other visible blocks and fragments, may represent only the emerging level of a much bigger accumulation.

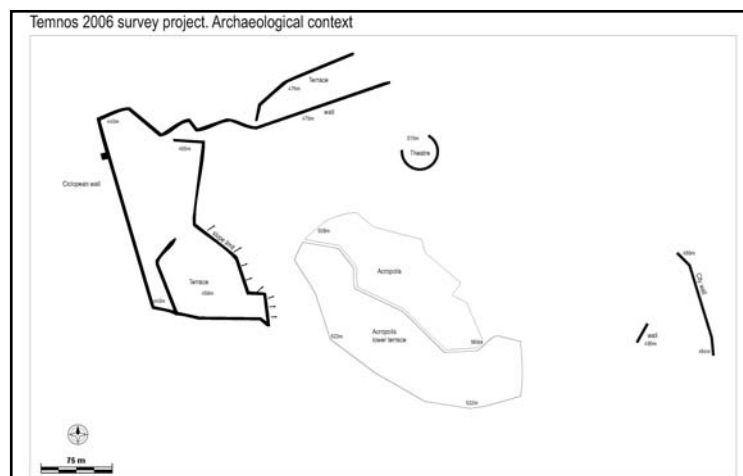
The acropolis slopes, at both higher and lower altitudes than the *agora*, are crossed by other imposing walls, to be interpreted in some cases as further terraces (a means to broaden the habitable surface in this steep area of the town); in other cases, especially at the lower altitude and in case of longer rectilinear tracts, as parts of the city wall (at present not retraceable in its whole perimeter). All around the two acropolis hilltop-terraces, the fortification walls (Temnos was an *oppidum*, according to Pliny the Elder)²⁶ are no more than scraps, diaphragms filling the gaps of the abrupt natural rock. The agora terraces and the other structures described so far have been surveyed and positioned by GPS (79 WPs in total, including the above mentioned 41 corresponding to the column drums of the stoa; plus the continuous contour tracking of the polygonal sustaining wall).

F) *TERRITORY*: As said above, the survey area, encompassing a radius of ca. 10 km all around the town site, includes some modern villages, where reused ancient spoils can be sporadically identified (mostly column drums; one decorated stone slab –probably from an ambo– laying on ground in the little square of Yeni Görece, etc.). Accurate survey and registration of these ancient relics is useful and possible, especially in the deserted agro-pastoral villages of Eski Hasanlar, Eski Görece and Eski Süleymanlı, where rural houses and public buildings (mosques) are increasingly decaying, as a consequence of recent depopulation (some decades ago the inhabitants moved to homonymous villages founded in lower and more accessible areas nearby). A preliminary survey of the abandoned and collapsing buildings of Eski Görece and Eski Süleymanlı revealed many architectural fragments (drums, capitals, entablature blocks, decorative reliefs etc.: cf. Fig. 11), and a few millstones and oil presses, which confirm the unchanged agricultural nature of this peripheral part of the territory of Temnos.

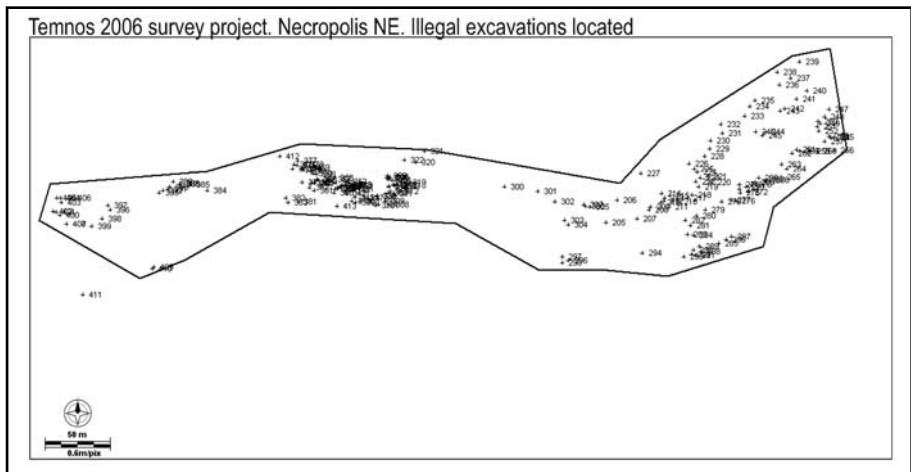
26 Plin. *NH* V 119 (cf. *supra*, n. 4).

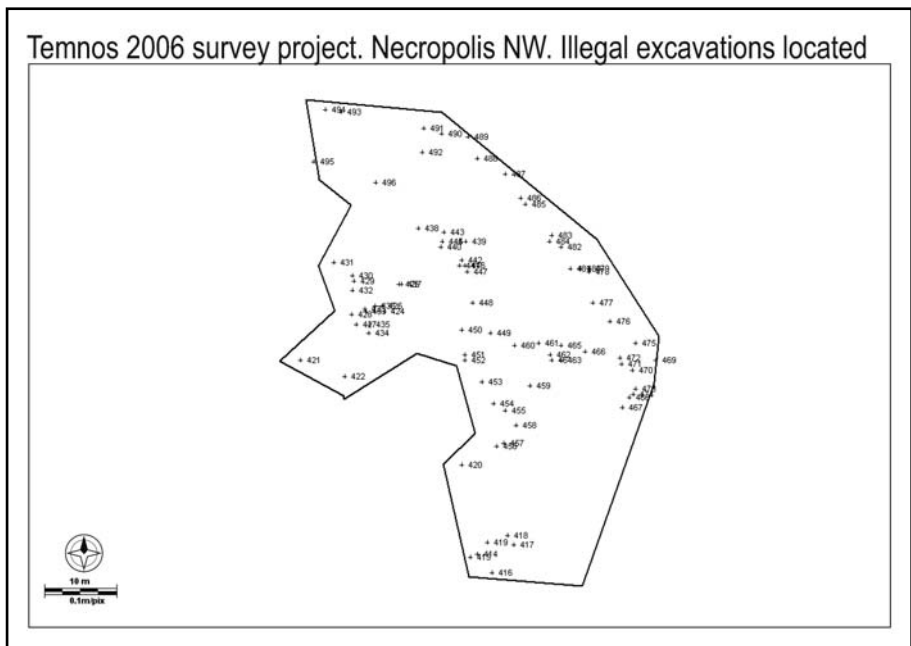
Map. 1: Temnos and the Hermus-Gediz delta plain [G. Ragone]

Map. 2: Temnos-Archaeological context [GPS WPs and tracks elaborated by M. Lafuente Marruedo-R. Sala Bartrolí-A. Serrano Méndez]

Map. 3: NE necropolis-Illegal excavations [GPS WPs and tracks elaborated by M. Lafuente Marruedo - R. Sala Bartrolí-A. Serrano Méndez]

Map. 4: N necropolis-Illegal excavations [GPS WPs and tracks elaborated by M. Lafuente Marruedo-R. Sala Bartrolí-A. Serrano Méndez]

Fig. 1: Hermus-Gediz river-View from the Emiralem Regulator dam

Fig. 2: Acropolis hill (Görece Kale)-View from Eski Görece

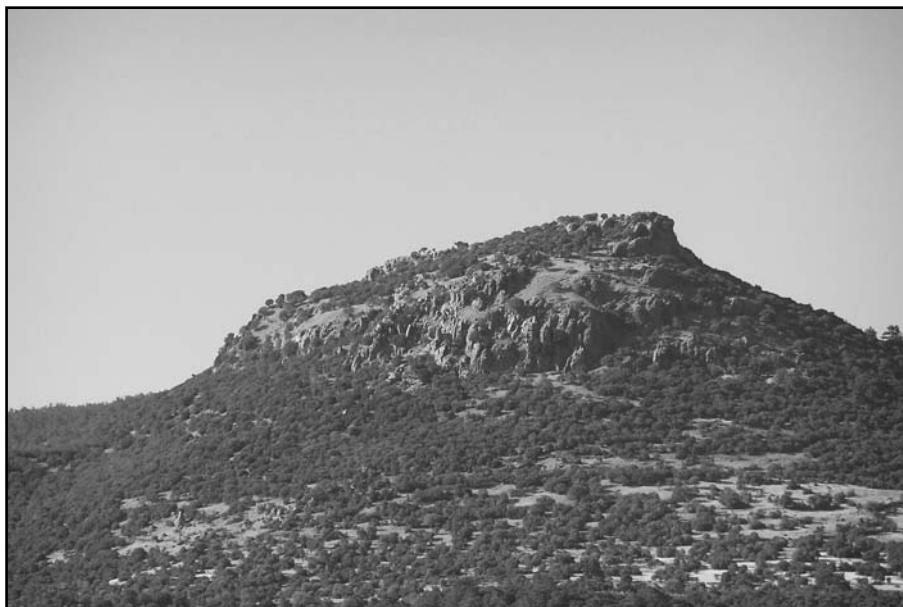

Fig. 3: Acropolis hill (Görece Kale)

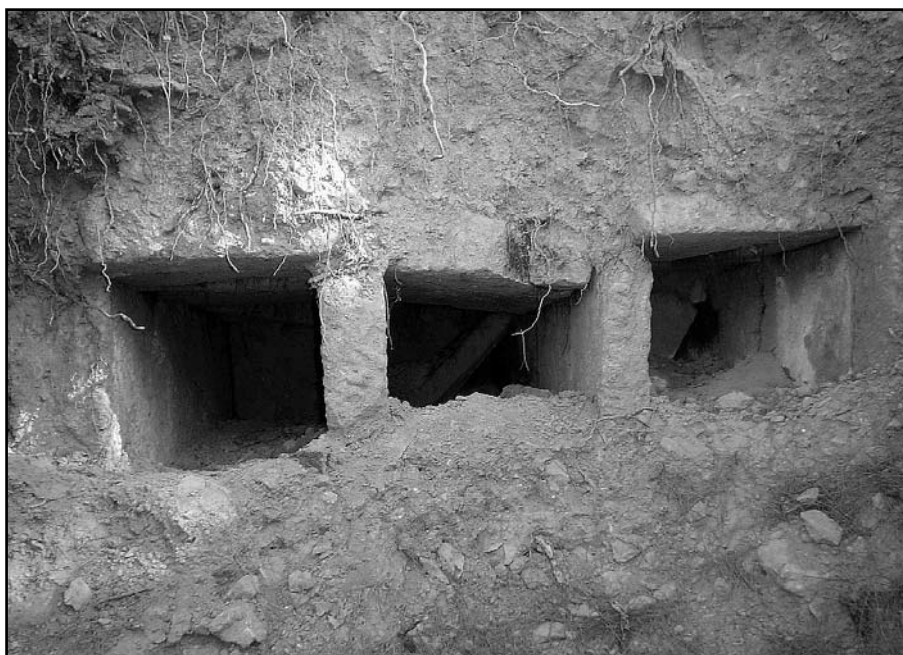

Fig. 4: Cist tombs (NE necropolis-Illegal excavation GPS WP 372)

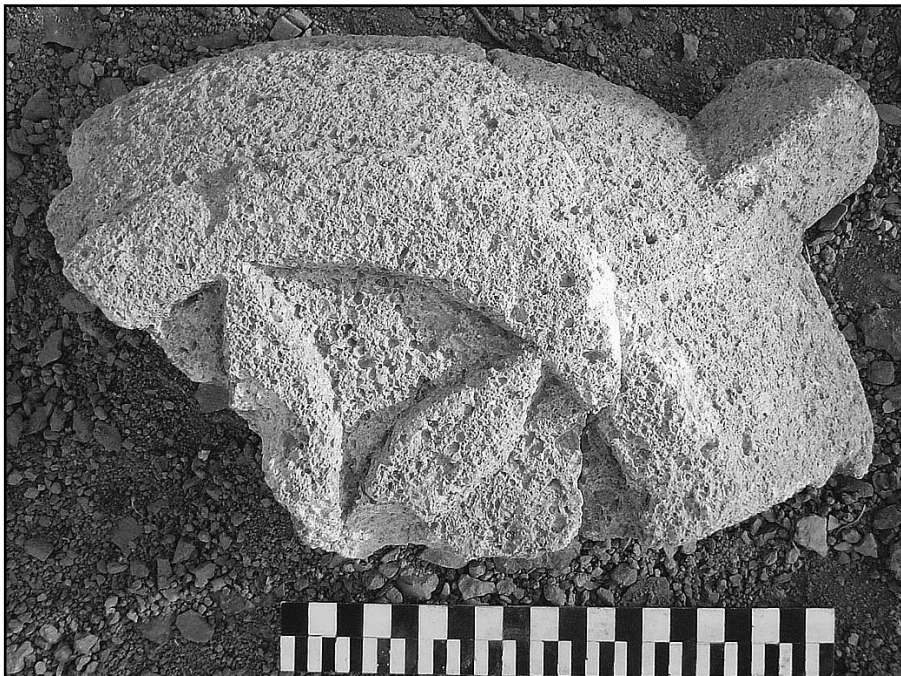

Fig. 5: Decorated mortar (W slopes of the acropolis-Illegal excavation GPS WP 80)

Fig. 6: Decorated stone block (W slopes of the acropolis-Illegal excavation GPS WP 80)

Fig. 7: Theater-Seat rows (GPS WP 193)

Fig. 8: Theater (orchestra)-Inscribed base

Fig. 9: Agora-Polygonal terrace wall

Fig. 10: Stoa (?) -Column drums (GPS WP 121)

Fig. 11: Eski Görece-Reused decorative relief (ruined house wall GPS WP 50)

2006 YILI, MUĞLA İLİ, MİLAS İLÇESİ İLE ÖREN VE SELİMİYE BELDELERİNDE ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Abuzer KIZIL*

04.09.2006 tarihinde başlayan yüzey araştırması 11.09.2006 tarihinde sona ermiştir¹. Ören Beldesi (antik Keramos) territoriumunda yer alan Alatepe, Kultak, Çamlıca, Keramos su yolu, Pinar'ın Kumluca Mahallesi ve Pinar Köyü'nün bir bölümünde yapılan yüzey araştırması 2006 yılı için planlandığı şekilde sonuçlandırılmıştır. Araştırma aşamaları çalışmanın seyrine göre aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir.

Alatepe Köyü, Hisarteppe Mevkii: Alatepe Köyü'nün güneyinde, kuzeyi denize dik inen, zirvesi Gökova Körfezi'ne hâkim, Hisarteppe olarak bilinen tepenin kuzey yamacında, alt tarafları kuru taş duvarlarla desteklenen teraslarda yapı kalıntıları tespit edilmiştir (Resim: 1). Yer yer plan veren ya da duvarları izlenebilen yapılarda yerel kireçtaşı bloklar kullanılmıştır. Yıkık durumda olan bu duvarların mimari açıdan belli bir plan çerçevesinde oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Bazı duvarlar defineciler tarafından yapılan kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Yapıların dış ve teras duvarlarında kullanılan büyük blokların yanında defineci kazılarında ortaya çıkarılan duvarların daha küçük taşlarla örülmüş olmaları, bunların ara duvar olduklarını göstermektedir. Sadece bir yapının köşesinde Hellenistik Dönemde sıkça rastladığımız köşe bandına rastlanmıştır. Rahatlıkla izlenebilen duvarlarda hem poligonal, hem de bosajlı rektagonal örgü tekniği kullanılmıştır. Zirvenin doğusunda ana kayanın düzgün bir şekilde kesilmesi sonucu elde edilen mekânlar da vardır. Somut verilere rastlanmamış olmasına rağmen tam zirvede yer alan kalıntılar kutsal bir yapıya veya bir kuleye ait olmalıdır. Savunma amaçlı yerleşimde yapılan araştırmada ne mermer bir bloka, ne de yazılı veya plastik bezemeli bir elemana rastlanmıştır. Gözlemlenen profilli bir kapı eşiği parçası

* Yrd. Doç. Dr. Abuzer KIZIL, Muğla Üniversitesi, Milas Sıtkı Koçman MYO, Muğla/TÜRKİYE
akizil@mu.edu.tr

1 Araştırma ekibinde yer alan, arkeologlar Sinem Türkoğlu, Şahin Gümüş ve Aysun Topaloğlu, ile Bakanlık Temsilcisi Mehmet Çakıcı'ya katkılarından dolayı teşekkür ederim.

ise tek örnektir. Yüzeyde yoğun olarak rastlanmayan seramik parçaları arasında pithos ve çatı kiremiti parçaları çoğunluktadır. Bunların dışında monokrom, profil veren, günlük işlerde kullanılan kap fragmanları ele geçirilmiştir. Mat siyah firnisli küçük kap parçaları Hellenistik Döneme tarihlendirilebilir.

Bu yerleşimin batısında, yaklaşık elli metre mesafede yer alan oda mezar olasılıkla burada yaşayan statü sahibi bir aileye aitti. Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen mezarın girişi güneyden olup Gökova Körfezi'nin ihtişamlı manzarasına bakmaktadır. Dikdörtgen planlıdır (Resim: 2). Düzgün yontulmuş rektagonal kireçtaşı bloklarla inşa edilmiştir. Tonoz çatının ön kısmı defineciler tarafından tamamen tahrip edilmiştir (Resim: 3). Buna bağlı olarak, mezarın içi moloz ve blok taşlar ile dolduğundan gömü düzeni hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olamamıştır. Tonoz çatı, biri birinin üzerinden taşırılan blok taşların iç çıkıntılarının tıraşlanması sonucu elde edilmiştir. Blok taşların derzleri daha sonraki bir dönemde ince sıva ile doldurulup perdahlanmıştır. Bu uygulama mezarın bir süre sarnıç olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Alatepe Köyü, Akpınar Mevkii: Alatepe Köyü'nün yaklaşık 3 km. kadar kuzeydoğusunda, hafif meyilli bir zeytinlik arazi vasıflı olan Akpınar mevkiindeki izlerden burada yapay teraslamalar üzerine kurulmuş çiftlik veya mezra niteliğinde küçük bir yerleşimin (kome) var olduğu anlaşılmaktadır. Arazinin tıpkı günümüzde olduğu gibi antik çağlarda da zeytin ve bağcılık tarımı yapılmasına uygun bir özelliği vardır. Kumtaşı ve küfeki taşından yapılmış bloklar günümüz sınır duvarlarında kullanılmıştır. Bunlardan yarım kalmış sütun tamburları ile silmeli bir iki parça dışında kalan eserler çok fazla bir özellik taşımamaktadırlar.

Yerleşim alanında tespit edilen değişik formlardaki üç işlik² (Resim: 4) ve siyah bazalttan yapılmış olan, yarısı kırık değirmen taşı bu mezra sakinlerinin bağcılık ve zeytincilik ile geçindiklerine işaret etmektedir. Bu işliklerden yarım küre şeklinde çukur olanının içindeki artık izleri oldukça dikkat çekicidir ve olasılıkla üzüm şirasına ait olmalıdır. Yüzey gözlemlerinden elde edilen çatı kiremiti parçaları, boyalı sıva ve kötü işçilikli mozaik kalıntıları Geç Roma Dönemine tarihlendirilebilir.

2 İşliklerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. B. Söğüt, "Dağlık Kilikia'da Tülü Asar (Lamos?) Yüzey Araştırması 2002", 21. AST- 1, 2003, 281-282, Resim 5; A. Diler, "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri-1993", 12. AST, 1995, 441 vd.; A. Diler, "İç Karya Yüzey Araştırması-1995", 14. AST-1, 1997, 189 vd.; A. Diler, "İç Karya Yüzey Araştırması-1996", 15. AST – 2, 1998, 411-413.; F. Ertuğ, "Linseed oil and oil mills in central Turkey Flax/Linum and Eruca, important oil plants of Anatolia", *Anatolian Studies* 50, 2000, 180 vd.

Yerleşim alanındaki en iyi korunmuş ve en önemli yapı hiç şüphesiz tespit edilen tonozlu bir oda mezardır (Resim: 4). Buradaki yerleşimin ileri gelen bir ailesine ait olabilecek bu mezar kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Mezar odasının kemerli yapıya sahip olan girişi doğuya bakmaktadır. Mezar düzgün kesilmiş kumtaşı bloklarla inşa edilmiştir. Tonoz çatılı bir üst örtü sistemine sahip olan mezar odasının arka duvarı defneciler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yan duvarlarında asimetrik olarak uzanan dörtgen birer niş yer almaktadır. Mezar odasının içinde gömü düzeniyle ilgili ip ucu verebilecek herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır³. Dış cephenin her iki yanında yer alan dörtgen kesitli, arkaları açık olan mekâncıkların ne amaçla yapıldıklarını yorumlamak oldukça zordur⁴. Bu mekânlardan sağdakinin sadece arka tarafı korunabilmiştir.

Kultak Köyü, Kirsebaşı Mevkii: Alatepe-Kultak Köyü yolu üzerinde, yolun hemen elli metre batısında, oval bir yükselti şeklindeki tepede araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda tepenin yola bakan tarafında büyük kumtaşı bloklardan yapılmış bir yapı kalıntısı ile tepeyi çevreleyen oval duvar kalıntıları tespit edilmiştir.

Buradaki yapı kalıntısının büyük bir kısmı defneciler tarafından tahrip edilmiştir (Resim: 5). Belli aralıklarla dikine yerleştirilmiş bloklardan bazıları yerlerinden sökülmüştür. Böylelikle dikdörtgen planlı bu yapı içerisinde oluşan çukurluk tarla sahibi tarafından moloz taşlarla doldurulmuştur. Kenar kesimlerde in situ olarak korunan bloklardan yapının sınırları yaklaşık olarak tespit edilebilmiştir. Yerlerinden sökülen, yapıya ait bazı bloklar aşağı doğru yuvarlanmıştır. İstinat duvarı niteliği taşıyan moloz taş örgülü duvar ise yapı ile bağlantılı olup kuzeydoğudaki duvarın yapıdan itibaren başladığı açıkça belli olmaktadır. Bu yapı kalıntısı basit, taşra özelliği taşıyan dinsel nitelikli bir yapı olmalıdır. Tepenin orta kesiminde yine kumtaşından yapılmış bir işlik Antik Çağ yöre insanının geçim kaynağına işaret etmektedir.

Kirsebaşı'nda rastlanan çok sayıda seramik parçaları içinde firmisli olanlarının yanı sıra, dudak kenarı yumurta dizisi şeklinde bezemeli olan kap parçası da oldukça ilgi çekicidir.

3 Mezardaki gömülerin bölgede sıkça rastladığımız zeminden yüksekte yer alan sanduka tipi lahitlere veya klinelere yapılmış olmaları büyük bir olasılıktır. Bkz. A. Kızıl, "Beçin Hellenistik Dönem Oda Mezarı", *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (Ankara 1996, 255-271).

4 Buna benzer bir uygulama, hâlen kazıları devam eden Milas, Çakıralan Köyü Belen mevkiindeki antik yerleşim alanındaki bir oda mezarda da görülmektedir. Aradaki fark Belen mevkiindeki hücre şeklindeki dikdörtgen kesitli derin nişlerin bir ön giriş odasında, Çakıralan'dakilerin ise açıkta yer almalarıdır. Şar Komana'sındaki anıt mezarda olduğu gibi bu nişlere gömü yapıliyordu.

Kultak Köyü, Sofu Tepe ve Karabaş Tepe: Sofu Tepe ve Karabaş Tepe, Keramos'un doğusunda, üzerinde arkeolojik kalıntı barındıran iki farklı tepedir. Bu tepeler aynı zamanda bugünkü Kultak Köyü'nün tam olarak güneyinde yer almakta olup ormanlık arazi içerisinde bulunmaktadır.

Denizden yüksekliği 597 m. olan Sofu Tepe'nin zirvesi kayalık bir jeolojik yapıya sahiptir. Güney yönü oldukça dik olarak denize doğru uzanmaktadır. Bu tepe tıpkı Hisartepe gibi Gökova Körfezi'ne hâkimdir. Buradan Alatepe Köyü yakınlarındaki Hisartepe, Akpınar mevkii, aşağıda söz edeceğimiz Karabaş Tepe net bir biçimde görülebilmektedir. Sofu Tepe zirvesinde oluşturulan ve kaçak kazılar sonucu tahrip edilen mekânların duvar örgüleri hemen yakında yer alan zirvedeki ana kayadan alınan bloklarla inşa edilmiş olmalıdır. Zirvede kaçak kazılar sonucu kısmen açığa çıkmış olan birkaç mekân çok düzgün olmamakla birlikte rektagonal duvarlara sahiptir. Yine zirvede bir kısmı ile ana kayaya oturmuş bir mekânın güneye bakan duvarının yarım daire biçiminde plan gösterdiği tespit edilmiştir. Zirvenin güney kenarında da bu tür mekânların devam ettiği bellidir. Ancak herhangi bir plan ortaya koymak mümkün değildir.

Sofu Tepe'nin hemen güneyinde yer alan Karabaş Tepe'nin de arkeolojik kalıntılara sahip olduğu tespit edilmiştir. Karabaş Tepe zirvesinde iki farklı sur kalıntısından başka bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Bu kalıntılardan birincisi tamamen coğrafi konuma göre biçimlenmiş, yaklaşık iki yüz metrekarelik bir alanı çevreleyen izlerdir. İkincisi ise yine topografik konuma göre şekillenmekle birlikte diğer izlerin hemen güneydoğusunda L şeklinde takip edilebilen sur kalıntısıdır. Karabaş Tepe'deki her iki kalıntı da moloz taştan harçsız olarak örülmüş bir duvar örgüsüne sahiptir. Duvar yükseklikleri ne yazık ki korunamamıştır.

Gerek Sofu Tepe'de ve gerekse Karabaş Tepe'de belli duvar izleri haricinde önemli bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Sofu Tepe, Karabaş Tepe ve Hisar Tepe Keramos territoriumu dahilinde ortak bir savunma zincirinin halkaları olmalıdır.

Keramos Su Yolu Araştırmaları: Araştırmalara antik Keramos'un su ihtiyacını karşılayan kaynağını, güzergâhını ve suyun taşınması için başvuru mühendislik yöntemlerini tespit amacıyla başlanmıştır. Kocadere Vadisi boyunca vadinin sağ yamacında duvar ve kanal buluntuları ile rahat bir şekilde izlenebilen güzergâhın belli bir mesafeden sonra büyük vadinin iki kola ayrılması nedeniyle bu konuda belli bir zorluk çıkarabileceğini düşünürken, köprü ve yol çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkan ve istinat duvarını andıran, şekilsiz taş örgülü, harçlı duvarın

sola yöneliyor olması araştırmayı bu yöne kaydırmıştır. İçinde su birikintileri olan yer yer suyun aktığı vadi boyunca yapılan araştırmalarda çalışmalarımızı boşa çıkarmayacak duvar ve kanallarla karşılaşmıştır. Bu noktadan yukarı doğru bir iki kilometre yol alınmasına karşın yoğun bitki örtüsü nedeniyle herhangi bir su yolu izine rastlanamamıştır.

Dik yamaçtaki duvar üç mimari aşama geçirmiştir. En altta düzgün bir biçimde yerleştirilen rektagonal taşlarla örülen harçsız duvar en eski, olasılıkla Geç Helenistik Erken Roma, üstteki moloz örgülü duvar Roma'nın geç dönemi ve en üstteki onarım ise Bizans Dönemine ait olmalıdır. İçi ince bir sıva ile perdahlanan kanalların dış yüzleri kalın bir kalker tabakası ile kaplanmıştır.

En üst seviyedeki bu kısımdan itibaren Keramos'a doğru su yolu kalıntıları takip edilerek incelenmeye çalışılırken derenin solunda iki devasa ana kayanın ortasında göze çarpan ve oldukça büyük yerel taş blokların yontulmasıyla elde edilen duvar kalıntısının su yolu ile ilişkisini kanıtlayacak ip ucu elde edilmediği gibi münferit olarak yapısal işlevini anlamak da net olarak mümkün olamamıştır. Akla gelen en mantıklı yorum bu kalıntının bir köprü ile ilgili olabileceğidir⁵.

Vadinin iki kola ayrıldığı noktadan itibaren Keramos'a doğru dere yatağı takip edilerek yapılan araştırmada yaklaşık 1.5 km. sonra devasa bir ana kayanın alt tarafı oyularak bir su kanalının elde edildiği tespit edilmiştir. Bu kanal sadece kaya bloku üzerinde izlenebilmektedir. Aşağı ya da yukarı doğru devam ettiğini gösterecek herhangi bir ize rastlanmamıştır. Devam eden güzergâh araştırmasında bir su bendi kalıntısı ile de karşılaşmıştır. Bu su bendi irili ufaklı çay taşları ve kaba çay kumu ile kireçten oluşan bir harçla elde edilmiştir. Antik Dönemde de kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz bu set yakın geçmişe kadar işlevini devam ettirmiş olmalıdır. Derede akan suyun önüne gerilen bu set sayesinde suyun yönü güneydeki tepenin yamacına açılan kanala verilmiştir. Kanal ana toprağın oyulması ile elde edilmiştir. Bu kanala yönlendirilen su, tarımsal sulamanın yanı sıra olasılıkla değirmenler için kullanılıyordu.

Yapılan su yolu tespit ve kullanılan yöntem araştırmaları esnasında derenin Ören'den geliş istikametine göre sol tarafta yer alan su yolunun karşı yamaca geçiş noktasının daha yukarıda olmadığı, bu noktanın yaklaşık yüz metre aşağısında olduğu mevcut izlerden kesin olarak anlaşılmıştır. Bu noktada dere yatağının tam ortasında yer alan taşa oyulmuş yuvaların kemer ayakları için

5 Bu köprü, Keramos'u Stratonikeia ve Idyma'ya bağlayan antik yolun üzerinde yer alıyor olmalıydı.

açıldığı, başka bir ifadeyle kemer ayaklarından bir tanesinin derenin tam ortasında yer aldığı gözlemlenmiştir. Karşıya geçen su yolu, ana kayaya bitişik olarak örülen duvarın üzerindeki açık kanaldan Ören'e doğru akmaya devam etmiştir. Araştırma güzergâhında rastladığımız yıkık bir değirmene ait kalıntılar ile plastik borularla Ören'e doğru akan suyun Antik Çağdan günümüze kadar aynı şekilde hizmet ettiğini göstermektedir

Suyun, arazinin elverdiği noktalarda yerin altından geniş çaplı künklerle taşındığının anlaşılması önemli bir tespit olmuştur⁶.

Ören'den Alatepe ve Kultak üzerinden Muğla'ya giden yolun kestiği ve olasılıkla bir kısmının yol yapım çalışmaları esnasında tahrip edildiği kemerler yoldan geçenlerin rahatlıkla görebildikleri bir noktada yer alırlar.

Keramosa doğru güzergâhı rahatlıkla izlenebilen su yolunun akışını sağlayabilmek için mühendislerin zorlu coğrafya koşulları karşısında başvurdukları farklı teknik ve yöntemlerin de hayret ve hayranlıkla izlenmesi mümkün olmuştur. Ören'e yaklaştıkça derin bir vadinin Kemer Dere'sine açıldığı dar boğazında su kemerlerinin mühendisliğinin zirvesine çıktığı ve anıtsallaştığı çift katlı kemer uygulaması kalıntıları ile karşılaşmıştır (Resim: 6). Kemerin yukarı doğru ana kayaya bitişik olarak yapılan duvarının yol yapım çalışmaları esnasında yok edildiği açıkça belli olmaktadır. Bu çift katlı muntazam işçilikli kemerlerin yer aldığı vadinin sol tarafındaki kayalık uçurum boyunca izlenen ve ana kemerlere bağlanan sağır kemerli duvarların üstü, kısmen de kayanın oyulması ile oluşturulmuş kanallarla ana kemerlerin beslendiği anlaşılmaktadır. Bu yan kolun paralelinde yukarı doğru devam eden vadinin içi su akan bir dere niteliği taşıması bu kolun suyunun nereden geldiği konusunda bizi araştırma yapmaya sevk etmesi üzerine yamacı tırmanarak kanal seviyesine çıktığımızda kanalın doğuya doğru daha fazla devam etmediği görülmüştür. Bu durumda bu yan kolun sadece yağmur sularından yararlanmak için inşa edildiği görüşünden başka farklı bir açıklama getirilememiştir.

Benzer mühendislik sistemlerinin uygulanması ile devam eden su yolunun takibi Keramos'u çevreleyen şehir surunun doğusundaki kalıntılarının altından

6 Kemerlerin görülmediği noktalarda su taşıma sisteminin ne şekilde yapıldığı sorusunun cevabı, 72 yaşına rağmen hâlâ çevikliğinden bir şey kaybetmeyen, güler yüzlü ve misafirperver, bu yörede tek başına yaşayan, sempatik Halil İbrahim Özkan sayesinde öğrenilmiştir. Pişmiş topraktan yapılmış, su borusuna benzeyen bir şeyler gördünüz mü? sorumuza evet cevabı vermesi bizi heyecanlandırmıştır. Evinin yanındaki künkü göstermekle kalmayıp künkün toprak aşınması neticesinde ortaya çıktığı noktadaki in situ künkü de göstermiştir.

geçen künklerle sona ermiştir. Surların altından şehirle buluşan su açık ve kapalı kanal sistemiyle Bakıcak Tepesi'ne yönelerek buradan şehrin değişik noktalarına taksim edilmiş ve Keramos sakinlerine hayat vermiştir.

Alacain Tepe: Su yolları araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız büyük vadinin birbirinden ayrılan kolları arasında yer alan ve halk arasında Alacain olarak isimlendirilen tepenin zirvesinde Helenistik ve Roma Döneminde kullanım görmüş kale duvarları, küçük mekânlar, blok taşların ana kayadan koparıldığı yuvalar ile bir sarnıç tespit edilmiştir. Tepenin güney ve batısında izlenebilen Helenistik duvarlar büyük, düzgün kesilmiş kireçtaşı bloklardan inşa edilmiştir (Resim: 7). Duvarların köşeleri Helenistik Dönemin karakteristik bir uygulaması olan dikey silme profillidir. Sur duvarı dörtgen planlı iki kule ile desteklenmiştir. Kulelerden batı yöne doğru olanı iyi korunamamıştır. Güneyde daha alt bir seviyede yer alan duvar kalıntısı iki mimari aşamalı olup alt kısmı Helenistik, üst kısmı ise Roma Dönemine aittir. İzlenebilen en uzun Helenistik duvar kalıntısı yine bu yönde, bu duvar kalıntısının hemen üst tarafında uzanmaktadır. Daha batıdaki duvar kalıntısı bir terasın istinat duvarı olmalıdır. İç kesimdeki küçük mekân irili ufaklı taşlarla harç kullanılarak örülmüştür. Yuvarlak planlı sarnıcın aşağı tarafı moloz taş ve harçlı duvar örgüsüne sahiptir. Üst tarafında ise ana kayaya bitişik olarak yine harçlı bir duvar örülmüştür. Duvarın yüzeyi düzgün perdahlanmış, su geçirmez bir sıva tabakası ile kaplanmıştır. Ana kayaya yaslanan duvar defineciler tarafından sökülerek tahrip edilmiştir. Sarnıcın üst tarafındaki ana kayanın yüzeyinde dörtgen bir niş yer almaktadır.

Üç tarafı sarp kayalık olan kaleye sadece güneydeki yamaçtan zorlukla çıkılabilmektedir. Diğer yerlerde karşılaştığımız gibi tepenin farklı bölgelerinde defineciler tarafından önceki yıllarda yapılan kaçak kazılar sonucu oluşan tahribat dikkat çekmektedir.

Çamlıca Köyü: Çamlıca Köyü Mezarlığı'nın girişinin solunda tespit edilen kayrak taşı blokları ile harç kullanmaksızın inşa edilen ve defineciler tarafından tahrip edilen kalıntı bir mezara ait olmalıdır⁷.

⁷ Lagina kazı ekibi tarafından kazı çalışmaları devam eden, Ören, Çakıralan Belentepesi ile Hüsamlar Köyü Mengefe mevkiinde ortaya çıkarılan Geometrik Dönem mezarlara benzerliğinden dolayı bu mezarı da aynı döneme tarihleyebiliriz.

Çamlıca Köyü'nün arkasındaki yerel ismi ile Gambar Tepe olarak bilinen mevkide köy muhtarı rehberliğinde yapılan araştırmada tepenin zirvesini çevreleyen kuru duvar örgüsünde kayrak taşından yapılmış birkaç mimari blok dikkat çekmiştir. Tepeden çıkarıldığı ifade edilen bu bloklarla ilgili yapılan incelemede sık maki ve çalılıklar arasında kaçak kazı çukurları dışında herhangi bir mimari kalıntı veya buluntuya rastlanmamıştır. Tepenin hemen eteğinde yer alan modern mezarlığın batı duvarı dışında musalla taşı olarak kullanılan antik üç taş blokun da söz konusu tepeden getirildiği ifade edilmiştir.

Köyün kuzeydoğusundaki Belen Alanı mevkiinde ise ana kayaya oyulmuş bir oda mezar boğa başı kabartmasıyla civardaki tek örnek olarak karşımıza çıkmıştır (Resim: 8, 9). Mezar odasına girişin sağında, solunda ve karşısında yine ana kayanın sandık şeklinde oyulması ile elde edilmiş üç lahit bulunmaktadır. Sağ ve sol yandaki lahitler tahrip edilmiştir. Mezarın üst tarafı tonoz şeklinde biçimlendirilmiştir. Lahitlerin üst taraflarında dörtgen kesitli birer niş asimetrik olarak yer almaktadır. Karşıdaki lahdin üst tarafında bir metop üzerine cepheden boğa başı (bukranion) kabartması yapılmıştır. Kapı girişinin karşısındaki lahit teknesinin nişi ise yaklaşık olarak orta eksene denk gelmektedir. Fazla büyük olmayan girişin bir taş levha ile kapatıldığını gösteren yuva izleri belli olmaktadır. Girişin önündeki ana kayanın biçimlenmesiyle giriş farklı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu mezarın hemen üst tarafındaki düz sayılabilecek tarlalık alanda az da olsa gözlemlenebilen kaba çatı kiremiti parçaları tek başlarına küçük bir yerleşim yerinin varlığına işaret edip etmeyecekleri soru işaretidir.

Pinarköy, Kumluca Mahallesi: Pinar Köyü'nün Kumluca Mahallesi'nde yapılan incelemede köyün içinde devasa rektagonal bloklarla örülmüş, olasılıkla bir çiftlik evi olabilecek dörtgen plan veren bir yapı tespit edilmiştir (Resim: 10). Duvar köşeleri Hellenistik Dönem özelliği olan bant şeklinde yontulmuştur. Güney, batı ve kuzey duvarlarının bir kısmı iyi bir şekilde korunan yapının güney duvarında bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Bu girişin üst tarafında yer alan bir blok kilit taşı formundadır. Bu yapının güneyinde doğu-batı istikametinde uzanan, yine aynı döneme ait, ancak daha küçük düzgün kesilmiş taşlarla örülmüş başka bir duvar kalıntısı daha vardır. Büyük taşlarla örülen yapının tahrip olan doğu tarafında yıkık durumda iki odalı yeni bir yapının yer alması her iki kalıntı arasında ilişki kurmayı zorlaştırmaktadır. Adı geçen yeni yapının önünde kuzeybatı yönünde uzanan bir duvar sırası zorlukla seçilebilmektedir. Büyük yapının güneybatı köşesinde son dönemlerde yapılmış baca şeklindeki yuvarlak bir yapı kalıntısı da bulunmaktadır.

Pinarköy, Asarlıktepe: Pinar Köyü'nün güneydoğusunda Asarlık olarak isimlendirilen mevkide yapılan araştırmada Antik Döneme ait dörtgen planlı oda kalıntıları ile bu kalıntıların kuzeyindeki yamaçta cepheleri vadiye bakan kaya oygu oda mezarların yer aldığı nekropol tespit edilmiştir.

Yerleşmi Alanı: Sık bitki örtüsü ve çam ağaçlarının yürümeyi zorlaştırdığı alandaki çamur harçla ve yerel kırma taşlarla örülen duvarlarla elde edilen mekânların çoğu, kaçak kazılar sonucu gün yüzüne çıkarılmıştır (Resim: 11). Kaçak kazı toprağı içerisinde göze çarpan ve M.Ö. 4. yüzyıla tarihleyebileceğimiz siyah parlak firnisli Attika seramiğı fragmanları⁸ (Resim: 12) yerleşim yerinin tarihi konusuna da açıklık getirmektedir. Bunların dışında çatı kiremiti parçaları, pithos parçaları ve günlük hayatta kullanılan monokrom, kaba seramik parçaları yoğunluktadır. Gerek yerleşim alanında ve gerekse nekropolde defineciler tarafından geçmiş yıllarda sürekli kaçak kazılar yapıldığı ve bu kaçak kazılar neticesinde kalıntılara büyük zarar verildiğı görülmüştür.

Nekropol: Mezarlar ana kayanın oda şeklinde oyulması ile elde edilmiştir. Bütün mezarların planları yaklaşık olarak birbirine benzerdir (Resim: 13, 14). Sadece bir mezarda yerel kireçtaşı ve harç kullanılarak elde edilen duvarla yapılmış bir ön giriş farklılık arz eder. Yöre sakinlerinden edinilen bilgiye göre oda şeklindeki bu ön giriş tahrip olmadan önce duvarlarının alt seviyelerinde sekiler yer almakta idi. Bu sekiler olasılıkla defin esnasında veya mezarda yatanlar için özel günlerde düzenlenen merasimlere gelen insanların oturmaları içindi⁹. Duvarlardaki küçük nişlere ise kandil v.b. objeler konuluyordu. Gömüler lahit şeklinde oyulan sandukaların içine gerçekleştirilmiştir. Üst tarafları tonozvari bir şekilde oyulan mezarlardan bazısının varlığı ancak, açılan küçük girişler sayesinde anlaşılmaktadır.

Oda mezarların dışında akropol ile nekropol arasındaki alanda rastlanan sanduka şeklinde oyulan kaya mezarı ile akropolün batısındaki zeytinlik alanda Pinar'a giden yolun solunda, Geç Klasik Dönemin tipik bir uygulaması olan yerel kireçtaşı blokların dikine yerleştirilmeleri ile elde edilen lahit tipi mezar yaygın bir mezar tipi olarak karşımıza çıkmaz. Bu her iki mezar da kaya oygu oda mezarlar gibi tahrip olmaktan kurtulamamıştır.

8 En dışta ince, ondan sonra daha kalın şerit bezemeli kaide altı örneğı için bkz. Brian A. Sparkes and Lucy Talcott, "Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Century B.C.", Part 2, The Athenian Agora, XII, Plate 26/592

9 Benzer uygulamalar için bkz. E. A. Rosenbaum, *Anamur Nekropolü—The Necropolis of Anemurium*, Ankara 1971, 12, Fig. 1, Type II.

Nekropol alanında ele geçirilen yumurta dizili iri taneli bir mermerin üzerinde sıkça karşılaştığımız bir terim olan Agathe Tukhe'nin 'Agath' kısmı okunabilmektedir. Bu parçanın bulunduğu alanda ele geçirilen mozaik parçaları ve defineciler tarafından kazılan toprağın kesitinde izlenebilen mozaik Anemurium'da¹⁰ olduğu gibi bazı mezarların tabanlarının mozaik döşeli olabileceği konusunda fikir vermiştir.

Bu alanda yapılan araştırmada rastlanan ve ana kayanın oyulması ile elde edilmiş yuvarlak çukurlar dikkat çekicidir (Resim: 15). Değişik çaplardaki bu çukurlar olasılıkla işlik olarak kullanılıyordu. Akropolün güneydoğusundaki zeytinlik alanda yine ana kayanın oyulması ile elde edilen bir tanesi dörtgen formlu iki çukur da bu amaçla yapılmış olmalıdır.

10 E. A. Rosenbaum, *Anamur Nekropolü–The Necropolis of Anemurium*, Ankara 1971, 26 vd. Lev. XXXVI-XLII.

Resim 1: Hisartepe mevkii, duvar kalıntısı

Resim 2: Hisartepe mevkii, oda mezar

Resim 3: Akpınar mevkii, ışık

Resim 4: Akpınar mevkii, oda mezar

Resim 5: Kirsebaşı mevkii, yapı kalıntısı

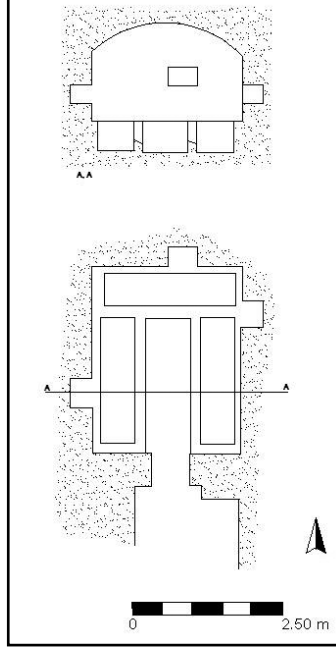
Resim 6: Aquadükt

Resim 7: Alacain Tepe, duvar kalıntısı

Resim 8: Çamlıca Köyü, kaya oygu mezar

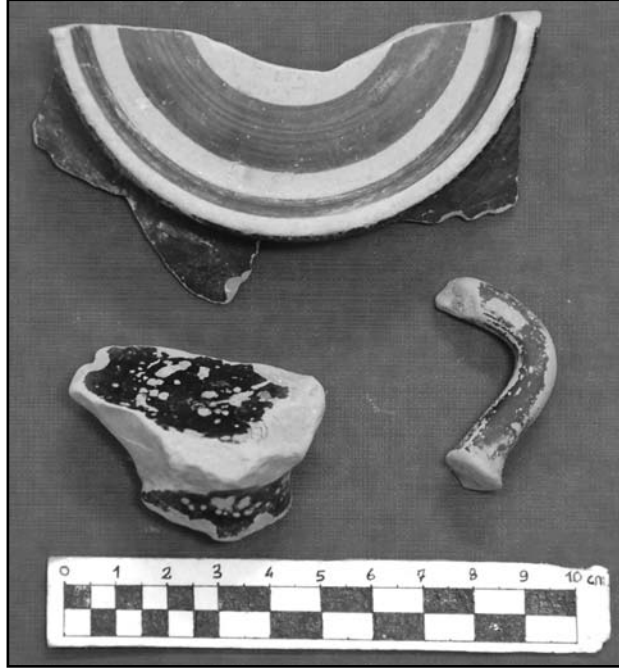
Resim 9: Çamlıca Köyü, kaya oygu mezarın çizimi

Resim 10: Kumluca, duvar kalıntısı

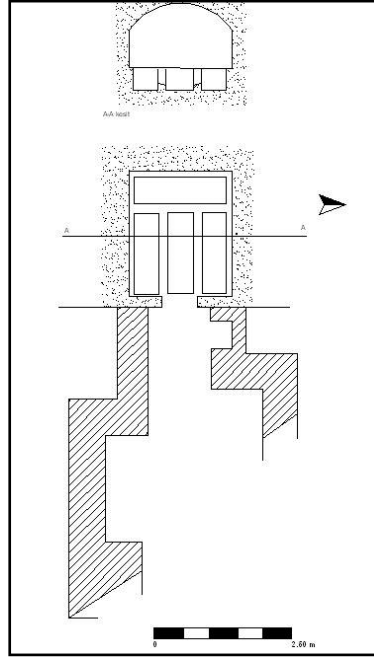
Resim 11: Asarlık Tepe, duvar kalıntısı

Resim 12: Asarlık Tepe'de ele geçirilen seramik

Resim 13: Asarlık Tepe'deki nekropelden bir mezar

Resim 14: Resim 13'teki mezarın çizimi

Resim 15: Asarlık Tepe, ışık

ÇATALHÖYÜK, SUBERDE VE ERBABA NEOLİTİK DÖNEMİ ÇANAK ÇÖMLEĞİNİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ: ERKEN, ORTA VE GEÇ GELENEKLER

Serap ÖZDÖL*

2002-2004 yılları arasında, Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki, "Çatalhöyük, Suberde ve Erbaba'da, eski ve yeni kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkarılmış pişmiş toprak eserler" üzerine yapılan çalışmaların burada sunulacak olan boyutunu; Çanak Çömlekli Neolitik Dönemin Yakınoğu için anahtar yerleşmelerinden Çatalhöyük ile aynı havzadaki komşu yerleşmeler Suberde ve Erbaba'nın, M.Ö. yak. 7000-6000 yılları arasına verilen Neolitik çanak çömlek buluntu topluluklarını incelemek ve bin yıllık kültürel sıradüzenlerindeki gelişmeleri karşılıklı iletişim, etkileşim ve zamandizin bağlamında değerlendirebilmek oluşturmaktadır¹.

Söz konusu süreç ve malzeme ortaya konulurken; Çatalhöyük, Anadolu'nun Çanak Çömleksizden Çanak Çömlekli Neolitiğe Geçiş ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemlerinde, tabakalı ve kesintisiz çanak çömlek veren tek merkez olduğu ve burada çanak çömlek en ilkelden gelişmişe doğru güvenilir bir silsile sağladığı için örnek bir merkez olarak kullanılacaktır. Suberde ve Erbaba yerleşmeleri ise Çatalhöyük ile kimi zaman koşut zamanlı ve türdeş Neolitik çanak çömlek buluntu topluluklarına sahip oldukları ve bugün için tabakası belirsiz bir malzeme durumunda korundukları için, dikey sıradüzeni bilinen komşu bir malzemeyle karşılaştırılarak zamandizin içinde doğru yerlerine yerleştirilmek üzere bu çalışmanın kapsamında incelenmişlerdir.

* Dr. Serap ÖZDÖL, Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, Öğretim Görevlisi, 35930 Dalyan-Çeşme, İzmir; /TÜRKİYE serap.ozdol@ege.edu.tr.

1 Söz konusu çalışmalar "Anadolu'da Erken Neolitik Dönem Çanak Çömlek Kültürleri ve Çatalhöyük Örneği" adlı doktora tez çalışmam kapsamında ve Konya Arkeoloji Müzesi, Çatalhöyük kazı projesi ve alınan özel izinlerle malzemenin getirildiği Ege Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmayı destekleyen başta tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu olmak üzere, Çatalhöyük kazı başkanı Sayın Prof. Dr. Ian Hodder, Konya Müzeleri Müdürü Sayın Dr. Erdoğan Erol ve Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Sayın Kazım Mertek ve Arkeolog Enver Akgün ile adını sayamadığım tüm diğer müze çalışanlarına gönülden teşekkür ederim.

Çatalhöyük çanak çömleği buluntu topluluğu, yerleşmenin kazıcısı James Mellaart tarafından 1960'lı yıllarda en tipik kap biçimleri ve mal özellikleri dikkate alınarak ve tabakasal gelişimi verilmeden az sayıda bir grup örnekle yayınlanmıştır². Daha sonraki yıllarda ise, Last³, Yalman ve Özdöl⁴ gibi diğer bazı araştırmacılar tarafından da, Çatalhöyük'ün eski ve yeni kazılarında elde edilen Neolitik çanak çömlek toplulukları üzerine yeni çalışmalar gerçekleştirilmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmada ise, Çatalhöyük'te Mellaart zamanında kazılan tek alan olan ve bugünkü kazı çalışmalarında "Güney Alanı" olarak nitelendirilen bölümde, XII-II. tabakalarında ortaya çıkarılmış yaklaşık 750 parçalık etütlük malzeme ile Konya Müzesi'nde teşhir ve depoda korunan yaklaşık 10 adet tam kap örneği üzerinde çalışılmıştır.

Çatalhöyük'te Mellaart zamanında yapılan kazılarda en geç 0. tabakadan en erken XII. tabakaya kadar VI. tabakada VIA ve VIB olmak üzere 14 ayrı yapı katı saptanmış ve yerleşmenin kültürel sıradüzeni M.Ö. yak. 6500 – 5700/5600 yılları arasına verilmiştir⁵. Ian Hodder başkanlığında gerçekleştirilen yeni dönem kazılarında ise 0. tabakadan XIII. tabakaya kadar (XII-öncesi a-d) 18 ayrı yapı katı ayırt edilmiş ve yerleşmenin M.Ö. yak. 7400/7100 yılları arasında başlayıp, 6200/5900 arasında sona erdiği anlaşılmıştır⁶. Yeni kazılarda XII. tabakanın altında ortaya çıkarılan ve çöplük ve ahır olarak kullanıldığı anlaşılan XIII. tabaka, Çatalhöyük'ün küçük bir alanda da olsa "Çanak Çömleksiz" bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Mellaart tarafından ortaya çıkarılan tabakalanma, yeni dönem kazılarında büyük oranda teyit edildiğinden ötürü güvenilir ve bu çalışmada incelenen malzemenin dikey sıralanmasında bir sorun gözlenmemiştir.

Bu araştırmada incelenen Suberde ve Er Baba Neolitik çanak çömlek buluntu toplulukları ise; Jacques Bordaz ve ekibinin söz konusu yerleşmelerde gerçekleştirdikleri kazı çalışmalarının ardından⁷, bazı genel değerlendirmeler şeklinde yayınladıkları ve günümüzde Konya Arkeoloji Müzesi'nde korunan malzeme grubudur.

Suberde'de yürütülen kazılar üç tabakanın varlığını ortaya çıkarmıştır ve yerleşmenin C14 tarihlerine sahip tek ve en erken Neolitik tabakası olan III.

2 Mellaart 1962; 1963; 1964; 1966; 1967; 1975.

3 Last 1996; 2005.

4 Yalman ve Özdöl 2003.

5 Mellaart 1975, 98-99.

6 Cessford 2005, 65-99; Hodder 2005, 1-22.

7 Bordaz 1965; 1966; 1969; 1970; 1971; 1973; Bordaz ve Bordaz 1976; 1977; 1978; 1982.

tabakanın alt ve üst evreleri M.Ö. yak. 7600-6750 yılları arasına verilmektedir⁸. Suberde'nin bu çalışmanın konusunu ilgilendiren en erken 16 parça seramiği, III. tabakanın üst evresinden, karışık yüzey tabakası olan I. tabakaya kadar çeşitli tabakalar ve mekânlar içinde tarif edilmiş olsalar da, hangi parçaların hangi tabakalara ait oldukları belli değildir ve bu nedenle Suberde Neolitik çanak çömleği "tabakası ve konteksti belirsiz" olarak kalmaktadır.

Erbaba'da yaklaşık 4 metrelik dolgu tabakasında kesintisiz 3 tabaka saptanmıştır. En erken III. tabakaya ait C14 verileri, üstteki II. ve I. tabakalara göre daha çok sayıdadır ve güvenilir kabul edilir. III. tabaka M.Ö. yak. 6600-6400 yılları arasına verilirken, yerleşmenin sonu M.Ö. yak. 6000 yıllarına tarihlendirilmektedir⁹.

Erbaba malzemesi içinde bu çalışmanın kapsamında incelenecek grup, Bordaz'ın "Kum Katkılı Mallar" şeklinde adlandırdığı III. tabakanın tek ve en erken Neolitik seramik malzemesidir. Bu parçalar hafirin tanımları ve Çatalhöyük'ün VII-IV tabakaları arasındaki "Koyu Yüzlü Açıklı Mal" a olan benzerlikleri dikkate alınarak seçilmişlerdir. Bununla birlikte, kum katkılılar, II. tabakada onlarla birlikte ortaya çıkan "Yumuşakça Kabuklu Mallar" ile birlikte I. tabakaya kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁰. Böylece kum katkılılar içinde çoğu III. tabakadan olmakla birlikte, II. ve I. tabakalara da ait olabilecek yaklaşık 1000 parça burada ayrıntılı olarak incelenmiş ve yumuşakça kabuklular Neolitik'in geç evrelerine tarihlenmeleri nedeniyle bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır.

Bu çalışmada, Çatalhöyük'te XII-II. tabakaları arasında ortaya çıkarılan Neolitik çanak çömlek buluntu topluluğunun üç farklı gelişim evresi gösterdiği anlaşılmıştır. Kimi zaman birbiri içine giren ve çağdaş olarak da izlenebilen bu üç evre, bazı ortak özellikler taşıyıp, birbirlerine letseler de, her biri ayrı ve tipik mal ve biçim özelliklerine sahiptirler. Bu özellikler yalnızca Çatalhöyük'te değil, Suberde ve Erbaba gibi komşu yerleşmelerde, daha da ötesi Anadolu ve Kuzeybatı Suriye'deki diğer bazı Neolitik yerleşmelerde de izlenebilmektedir. Malzeme içinde saptanan üç farklı çanak çömlek geleneği, kültürel sıradüzenlerine göre ve klasik terminolojiye uygun olarak "Erken, Orta ve Geç Gelenek" şeklinde tanımlanmıştır.

1-Erken Gelenek (M.Ö. yak. 7000–6700/6600)

Çatalhöyük XII–VIII/VII; Suberde III üst–I

8 Bordaz 1969, 44-47, 59; 1973, 283; Thissen 2002, 310, 324.

9 Bordaz 1973, 287; Thissen 2002, 307, 324.

10 Bordaz 1970, 61; 1973, 283-284; 1976, 41-42.

2-Orta Gelenek (M.Ö. yak. 6700/6600-6400/6300)

Çatalhöyük VIII/VII-IV/III; Erbaba III-II

3-Geç Gelenek (M.Ö. yak. 6400/6300-6000)

Çatalhöyük IV/III-I-0, Kopal; Erbaba II-I

Erken Gelenek

Çatalhöyük'ün en erken yerleşim tabakası olan XII. tabakadan başlayarak görülen "Erken Gelenek", tipik özellikleriyle VII-VI. tabakaya kadar örnekler vermiştir. Çatalhöyük'ün bu çalışmada incelenen "Erken Gelenek" üyelerinin %75'ini bol bitkisel katkılı kaba mal (Mal 1), geri kalanını ise aynı kilden üretilen az bitkisel katkılı ya da yalnızca mineral katkılı (Mal 2) olmak üzere iki temel mal grubu oluşturur (Resim: 1). Gelenek üyelerini birbirinden ayıran en temel ve belki tek özellik, bitkisel katkının varlığı ya da oranıdır. Bununla birlikte, örneklerin hemen tümünde görülen kalsit tanecikleri ve yumuşakça kabukları, bazı arkeometrik sonuçlarla birlikte, bu gelenek mallarının alüvyal kökenli yerel bir kilden yapıldığını göstermiştir¹¹.

Çatalhöyük "Erken Gelenek" örnekleri, bitkisel katkıdan dolayı süngerimsi gözenekli, devetüyü, krem, gri, tonlarında alacalı açık renkli yüzeyli, koyu renk özlü, düzensiz ateşte az pişirilmiş, yumuşak ve dağılgandırlar. Parçalara kalitesiz açkı ya da ıslak sıvazlama uygulanmıştır. Örneklerin hemen hepsinde saman katkı izleri çok belirgindir.

Çatalhöyük'te Mal 1 ve Mal 2 arasında biçimsel olarak bir farklılık gözlenmemiştir. Kap biçimleri 1-2.5 cm. duvar kalınlığına sahip, kalın ve düz dipli, çoğunlukla dışbükey duvarlı, küresel gövdeli içe dönük ağız kenarlı derin ya da sığ çanaklardan oluşur. Dik duvarlı, yarım hilal biçimli ve huni biçimli çanaklar da repertuar içinde yer alırlar (Çizim: 1). Basık ya da kare görünümleri, sepetler, taş, mermer ve ahşap kaplardan esinlenerek biçimlendirilmiş olduklarını düşündürür. Biçim repertuarı içinde hiçbir tutamak ya da kulp örneğine rastlanmamıştır.

Suberde'de 16 parçadan oluşan "Erken Gelenek" çanak çömlek repertuarı içinde, birbirlerinin türevi niteliğinde 2 mal grubu ayırt edilmiştir (Resim: 2). Bunlar içinde; bol iri bitkisel ve kahverengi taşçık katkılı, bol gözenekli ve kaba bir dokuya sahip Mal 1, 10 parçayla temsil edilir. Mal 2 ise bitkisel ve taşçık katkılı olsa da, Mal 1 kadar kaba değildir ve bazıları kırmızı astar izlerine sahiptir.

¹¹ Çatalhöyük Neolitik seramikleri üzerine yapılan arkeometrik analizlerde saptanan kil türleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özdoğan 2006, 211-214.

Bitkisel katkı ve kil kaynağının gölgesel kökenli olduğunu düşündüren kalsit ve yumuşakça kabuğu içeriği, Suberde “Erken Gelenek” üyelerini yapım teknolojisi bakımından Çatalhöyük mallarıyla ilişkili kılar. Çok kaba ve gevşek bir dokuya sahip, çoğu devetüyü, pembemsi kahve ve kırmızıya yakın tonlarda alacalı açık renk yüzeyli Suberde malları, pişme teknolojisi açısından da Çatalhöyük “Erken Gelenek” malları ile benzer. Yüzey işlemleri ve bitirme teknolojisi kaliteli olmayan Suberde’nin çömlekçiliği, daha kaliteli olan Çatalhöyük örneklerinden bu açıdan farklılık gösterir.

Suberde “Erken Gelenek” kap biçimleri, az sayıdaki küçük boyutlu örnek nedeniyle, Çatalhöyük örneklerine bakılarak yorumlanmış ve içe dönük ağız kenarlı, dışbükey ya da küresel gövdeli çanak formunun Çatalhöyük’te olduğu gibi tipik bir kap biçimi olduğu anlaşılmıştır (Çizim: 2).

Orta Gelenek

Çatalhöyük’te VII-IV tabakaları arasında, “Erken Geleneğin” bitkisel katkılı malları yerlerini %75 oranına sahip mineral katkılı mallara bırakır. “Orta Gelenek” süreci içinde yer alan tek mal türü olmasa da, horizonu temsil eden bu tipik “Koyu Yüzlü Açıklı Çanak Çömlek”; Çatalhöyük’te kil, katkı türü, biçimlendirme ve pişirme gibi teknolojilerde büyük bir değişimin temsilcisidirler.

Çatalhöyük VI. tabakada koyu yüzlü mineral katkılı mal grupları olan Mal 5 a-b (Resim: 3) ve kırmızı astarlı mineral katkılı “Mal 6” ile birlikte birdenbire 8 mal grubuyla karşılaşırız. “Erken Geleneğin” gölgesel kökenli yerel kil kaynaklarından üretilmeye devam eden “Mal 3 a-c” ve “Mal 4 a-b”, “Erken Gelenek”ten farklı olarak daha rafine edilmiş ve az bitkisel katkılı bir hamura sahiptir.

“Mal 5” ve “Mal 6”, çeşitli miktar, boyut ve renklerde mineral içeriklidir. “Mal 5”, volkanik kökenli kolüvyal bir kil kaynağından üretilmiştir. “Mal 5b” ile temsil edilen kaba dokulu örnekler %12 gibi bir oranla oldukça azdır ve “Mal 5”in büyük çoğunluğu (Mal 5a) ince-orta olarak nitelendirilebilir. Grup üyeleri siyah, kahverengi, kahvemsiz siyah, koyu gri, grimsi kahve ya da daha az kırmızı tonlarında koyu yüzlü ve çoğunlukla alacalıdır ve “Erken Geleneğe” göre daha kontrollü ve orta ve iyi kalitede pişirilmişlerdir. “Mal 5” ve “Mal 6” üyelerinin hemen hepsi değişen kalitelerde açıklıdır ve hamurun kendisinden elde edilen bir kille astarlanmış görünmektedir. Bu dönemde kapların duvarlarının yeni bir yapım tekniği olan örs ve tokmak tekniği ile dövülerek inceltildiği görülür.

“Orta Geleneği” “Erken Gelenek”ten farklı kılan en önemli özellik, koyu yüzlü mineral katkılı mallarla birlikte biçim repertuarına giren ve yemek pişirme ile ilgili görünen çömlek formlarının varlığıdır. “Mal 5”in %76’sını, “Orta Geleneğin” ise tüm temel kap biçimlerinin yarısından fazlasını (%64), ince duvarlı, küresel ya da derin gövdeli daralan ağızlı ya da dik kenarlı çömlek formları oluşturur (Çizim: 3). Kap biçimleri arasında boyunlu formlar görülmez.

“Mal 5” ve “Mal 6”ya ait diplerin çoğu, mal grubunun tipik ince duvarlı ve küresel gövdeli kaplarına ait geniş açılı ve düz örneklerdir (Çizim: 3). “Orta Geleneğin” en yaygın ve tipik tutamaklarını, ucu yukarı dönük ya da düz bir biçimde yerleştirilmiş, dikine ip delikli yatay tutamaklar oluşturur (Çizim: 3; Resim: 3).

Erbaba’da “Orta Gelenek”; ana toprak üzerine kurulmuş III. tabakanın tek mal türü olan “Koyu Yüzlü Açıklı Mallar” ile temsil edilir. Bu büyük grup, “Mal 1” olarak adlandırılmış ve kendi içindeki kalite ayrımlarına göre de “Mal 1a” ve “Mal 1b” olarak tanımlanmıştır (Resim: 4).

Erbaba “Mal 1” grubu, şekilsiz, farklı renklerdeki bol mineral içeriği ile Çatalhöyük seramikleriyle aynı kil kökenini, başka bir deyişle volkanik kökenli kolüvyal bir kil kaynağını düşündürür. “Mal 1a”, koyu yüzlü grubun içinde, görece ince ya da orta nitelikteki alt grubu oluşturur ve Çatalhöyük’ün “Mal 5a”sı ile karşılaştırılabilir.

Erbaba “Mal 1” grubu yüzey renkleri, Çatalhöyük türdeş grubu gibi koyu renklerde alacalıdır ve içlerinde orta-iyi kalitede pişirilmiş olan örnekler olduğu gibi görece kırılgan ve gevrek örnekler de vardır. Parçaların hemen hepsi değişik kalite ve tekniklerde açkılanmıştır ve Çatalhöyük malları gibi hamurdan elde edilen bir kille astarlanmışlardır. Dış yüzler, sistemli bir biçimde açkılanmış olsalar da, çoğunlukla donukça, kimi zaman da parlakça bir görünüme sahiptir. Erbaba koyu yüzlü mallarında da örs ve tokmak tekniği uygulanmıştır.

Erbaba’nın “Orta Gelenek” horizonuna verilen tipik koyu yüzlü mallarının, Çatalhöyük’ün benzer mal gruplarıyla karşılaştırıldığında daha bol katkılı, mika içeriği fazla ve kaba dokulu oldukları, yüzeylerin daha koyu, daha donuk ve genel görünüm ve kalite bakımından aynı geleneğin daha taşra karakterli ürünleri oldukları söylenebilir.

Erbaba’dageleneğeaittekbirçömlekçikdışındatamkapörneğiyokturveparçalar kap formları hakkında bilgi verseler de küçük boyutlarda korunabilmişlerdir.

Çatalhöyük “Orta Geleneği” içinde saptanan 4 temel çömlek tipine Erbaba koyu yüzlü mineral katkılı grubu içinde rastlanmıştır (Çizim: 4). Erbaba biçim repertuarı içinde küresel derin gövdeli daralan ağızlı çömlekler, Çatalhöyük’teki gibi

en yoğun kap biçimini oluşturlar. Çatalhöyük'ten farklı olarak Erbaba çömlekleri içinde ağız ve boynu hafif hareketli, daha doğru bir deyişle hafif dışa dönük ağız kenarlı ama yine daralan ağızlı ve küresel derin gövdeli formlar da sevilen bir biçim görünümündedir.

Çatalhöyük "Orta Gelenek" içinde görülen toplam 5 adet temel çanak tipinin hepsi Erbaba'nın en erken çömlekçiliği içinde de, ancak değişen kullanım oranlarıyla yer bulmuştur (Çizim: 4). Çatalhöyük'te, "Orta Gelenek" içinde birkaç örnekle görülseler de "Geç Geleneğe" özgü olarak tanımlanabilecek hareketli kıvrımlı, yani "S" profilli çanaklar, Erbaba'nın koyu yüzlü grubu içinde daha yoğun bir biçimde temsil edilmektedirler.

Erbaba "Orta Gelenek" dip formları içinde küresel gövdeli çömleklere ait geniş açılı düz dipler en yoğun grubu oluşturlar. Erbaba koyu yüzlü kapları üzerinde 7 temel tutamak tipi gözlenmiştir. Bunlardan en yaygını, Çatalhöyük'te de en çok kullanılan dikine ip delikli yatay tutamaklardır.

Karşılaştırmalar ve Sonuç

Çatalhöyük, Suberde ve Erbaba'da, Neolitik çanak çömlek buluntu topluluklarının üç gelişim evresi gösterdikleri anlaşılmıştır. Ortak "gelenek" adlarıyla yukarıda tanımlanan bu çanak çömlek sıradüzeni; Anadolu ve Yakındoğu'da zamansal ve niteliksel olarak karşılaştırılabilecek diğer Neolitik çanak çömlek topluluklarının tanımlanması ve zamandizindeki doğru yerlerinin önerilmesi için kullanıldığında aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkar:

Çatalhöyük ve Suberde'de her iki yerleşmeye ait en erken kap biçiminin çanak formunda olması, kalsit içerikli kil kaynakları, benzer yüzey işlemleri ve malzemelerin geldiği kontekstlerin mutlak tarihleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Çatalhöyük ile Suberde arasında şöyle bir eşleştirme önerebiliriz:

Çatalhöyük

XII-IX

Suberde

III (üst)-I

Yukarıdaki kıstasları Anadolu ve Yakındoğu'nun diğer yerleşmelerine uyarladığımızda, Antalya bölgesindeki Bademağacı ile Höyücek yerleşmelerinin ana toprak üzerindeki en erken çanak çömlek malzemeleri; M.Ö 7. binyılın

başlarına verilen tarihleriyle¹² “Erken Gelenek” süreci içinde görünmektedirler. Bademağacı ve Höyücek’in açık renk yüzeyli, mineral içerikli, yüzey işlemleri kalitesiz bu örnekleri, çok az sayıda ve küçük parçalar hâlinde korunmuştur ve çizimleri arasında herhangi bir tüm kaba rastlanmaz¹³. Söz konusu yerleşmelerin en erken katları olan ENÇ I/9 ile EYD 3’ün tek kap tipi, görece ince cidarlı, derin ya da sığ, küçük ve orta boy çanaklardır. Söz konusu malzeme grupları, hamur, katkı ve duvar kalınlıkları gibi bazı farklılıklara karşın, zamandizin açısından “Erken Gelenek” içinde, ancak geleneğin sonlarında ve “Orta Geleneğe” yakın bir yerde değerlendirilebilir¹⁴. Buna göre;

<i>Çatalhöyük</i>	<i>Bademağacı</i>	<i>Höyücek</i>
X-VIII/VII	ENÇ/I 9	EYD 3
	ENÇ/I 8?	

Anadolu yaylasının dışında Toroslar’ın güneyi ve güneydoğusuna doğru, Kilikya Ovası, Amik Ovası, Rouj Havzası gibi bölgelerde, yerel bazı farklılıklarına karşın kalın duvarlı çanak formu ve kalsit içerikli kil gibi özellikler açısından Orta Anadolu örnekleri ile benzeşen diğer bazı Neolitik erken çanak çömlek merkezleriyle karşılaşıyoruz. Bunlar arasında “Kumlu Mal” ya da “Kerkh Malı” olarak tanınan malzeme grupları, Yümüktepe’nin¹⁵, Amik Ovası yerleşmelerinden Tell el-Cüdeyde’nin ve Rouj Havzası’nda Tell el-Kerkh’in¹⁶ en erken çanak çömlekli tabakalarında ortaya çıkarılmışlardır. Söz konusu karşılaştırmalara göre;

<i>Çatalhöyük</i>	<i>Yümüktepe</i>	<i>Tell el-Cüdeyde</i>	<i>Tell el-Kerkh</i>
XII-VIII	XXXIII-XXX	Amik A1 Evresi	2a Evresi

“Orta Geleneği” Çatalhöyük’te, tabakasal gelişimini net bir biçimde izleyebildiğimiz ve VII-IV tabakaları arasındaki 8 mal grubu içinde %75 oranında temsil edilen “Koyu Yüzlü Açıklı Mallar” (Mal 5a-b) karakterize eder.

12 Duru 2002, 404, 406, 414; 2003, 558, 565, 573; 2005, 528-529, 537-538.

13 Duru 2005, 529; Duru – Umurtak 2005, 28, 32-33, 35, Şekil 6.

14 Bademağacı, Höyücek, Hacılar ve Kuruçay’ın en erken yerleşimleri ve buralardan ele geçirilen seramik örneklerinin Orta Anadolu malzemesiyle karşılaştırılması ve zamandizin önerileri ile ilgili ayrıntılı tanımlama ve tartışmalar için bkz. S. Özdöl, “Anadolu Platosunda En Eski Çanak Çömlekli Neolitik: “Erken Gelenek” Orta Anadolu ve Göller Yöresi Kanıtları”, *Arkeoloji Dergisi* X, 2007/2, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2007 (baskıda).

15 Caneva 2004; Balossi 2004a, 135; 2004 b.

16 Miyake 2003, 119-141.

Bu tipik mal türünün Çatalhöyük'e en yakın izlerini Beyşehir-Suğla Havzası'nda buluruz. Bölgedeki Erbaba yerleşmesi, en erken tabakasında ortaya çıkarılan tek mal türü ile Çatalhöyük "Orta Geleneğine" birçok açıdan paralel bir malzeme grubu sağlamıştır. Erbaba ve Çatalhöyük koyu yüzlü malları arasındaki bu yakınlığın yanında, Erbaba'nın bazı formlarında Çatalhöyük'ün "Geç Gelenek" malzemesi içinde gözlenen hareketli kıvrımlar gibi bazı görece geç özelliklerin görülmesi ve Erbaba'nın en erken III. tabakasına ait C14 tarihleri¹⁷ beraber ele alındığında, her iki yerleşme arasında şu türde bir korelasyon önerilebilir:

<i>Çatalhöyük</i>	<i>Erbaba</i>
VII-V	III
IV-III	II

Bademağacı ENÇ/I (8?)7-5 tabakaları¹⁸ ve Höyücek EYD 3¹⁹ yerleşmeleri çanak çömlek buluntu toplulukları, Çatalhöyük ve Erbaba "Orta Geleneği" ile koyu yüzlü mallar içermedikleri için benzemezken, orta ve iyi pişme kalitesi, açık yüzeyle ve açık ağızlı, küresel gövdeli orta sığ ya da derin ince duvarlı çanak formları gibi özellikler açısından benzeşmektedirler. Ayrıca düz dipler, dikine ip delikli tutamaklar ve sepet kulplar gibi bazı biçim özellikleri de sözü edilen malzemeyi Orta Anadolu çanak çömlek geleneği ile yakınlaştırır. Bununla birlikte Orta Anadolu ve Beyşehir-Suğla havzalarının "Orta Gelenek" için en karakteristik biçim tipi olan ve koyu yüzlü grubun yarısından fazlasını oluşturan çömlek formunun, Göller Yöresi ve Antalya çömlekçiliğinin "Orta Gelenek" aşamasında görülmediği anlaşılmaktadır. Bademağacı ve Höyücek'in en erken tabakalarından gelen mal tanımlarına, C14 verileri²⁰ ve Orta Anadolu kanıtlarını eklediğimizde bölgeler arasında şu şekilde bir bağlantı önerilebilir:

<i>Çatalhöyük</i>	<i>Bademağacı</i>	<i>Höyücek</i>
VII-IV	ENÇ/I (8?)7-5	EYD 2-1

17 Erbaba III. Tabakası M.Ö. yak. 6600-6400 arasına verilmektedir. Bordaz 1973, 287; Thissen 2003, 307, 324.

18 Duru 2000, 193-194, Lev. 7: 4; 2001, 586, Lev. 5: 1-3; 2005, Lev. 27: 2.

19 Duru-Umutak 2005, 28, 35, 45, Lev. 97.

20 Bademağacı C14 tarihleri için bkz. Duru 2002, 410; 2001, 597; 2003, 565; 2005, 537 ve Höyücek için bkz. 1995, 473; 1999, 179; 2002, 410; Thissen 2002, 332. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özöl 2006.

Kuzeybatı Anadolu’da kazısı yapılmış merkezler arasında Çatalhöyük’ün M.Ö. yak. 7000-6400/6300 yılları arasına verilen “Erken ve Orta Gelenekler” silsilesini tümüyle ve güvenilir tabakalı malzemesiyle temsil edebilecek bir yerleşme bugün için yoktur. Bununla birlikte, bu bölgede mutlak tarihlendirme ölçümlerine göre elde edilen en erken M.Ö. 6500/6400 tarihleri, yaklaşık olarak Çatalhöyük’te VI. tabakanın sonları ile V. tabakanın kesiştiği bir dönemdir ve “Orta Gelenek”in başlangıcı olmasa bile gelişkin evresi ya da sonlarına karşılık gelir. Kuzeybatı Anadolu’da Menteşe²¹, Fikirtepe²² ve Demircihöyük²³’ün en erken çanak çömlekleri; Çatalhöyük ve Er Baba’nın “Orta Gelenek”inden tanıdığımız tipik koyu yüzlü açkılı, bol mineral içerikli, ince duvarlı, koyu alacalı yüzeyli, dikine ip delikli yatay tutamaklı, düz dipli ve çoğunlukla daralan ağızlı küresel derin gövdeli çömleklerden oluşur. Ancak Er Baba’da olduğu gibi bu yerleşmelerde de hareketli kıvrımlı kaplar Çatalhöyük’e göre daha yaygındır ve bu eğer Orta Anadolu’nun tipik sade düz hatlı çömlekçiliğinden farklı bir çömlekçilik geleneğini yansıtmıyorsa, Çatalhöyük buluntu topluluğuna göre geç ve daha gelişkin bir özelliktir. Yukarıdaki ölçütlere göre yerleşmeler arası zamandizinsel eşleştirme:

<i>Çatalhöyük</i>	<i>Menteşe</i>	<i>Fikirtepe</i>	<i>Demircihöyük</i>
V/IV	Basal	Arkaik	A Malı ve B Malı

Orta Anadolu’nun Çatalhöyük örneğinde ortaya konulan ve Suberde ve Er Baba malzemeleriyle desteklenen yaklaşık bin yıllık Neolitik çanak çömlek sıradüzeni, Yakınoğlu’da en güvenilir ve kesintisiz bir biçimde Toroslar’ın güneyindeki, Kilikya Ovası, Amik Ovası ve Kuzeybatı Suriye’deki Rouj Havzası’nda izlenebilmektedir. Çatalhöyük’te “Orta Gelenek”in baskın mal grubu koyu yüzlüler, yukarıda sözü edilen teknolojik ve biçimsel özellikleriyle, Yümüktepe’nin XXIX-XXVIII, Tell el-Cüdeyde’nin²⁴ ve Rouj Havzası’ndaki Tell el-Kerkh’in²⁵ koyu yüzlülerine büyük oranda benzerlik gösterirler. Bu durum Çatalhöyük ile hemen tüm nitelikler açısından uyuşan Er Baba Orta Gelenek çömlekçiliğini de doğrudan adı geçen bölgelerin çanak çömlek gelenekleriyle yaklaştırır. Bununla birlikte, Orta Anadolu

21 Roodenberg et al. 2003, 27-28, 31, 34-35, Fig. 5b, 12-17.

22 Özdoğan 1999, 213, Fig. 5 ve 32.

23 Seeher 1987, 79-80.

24 Balossi 2004a, 135-137, Tablo 2, Fig. 5, Class 3; 2004b, 113-116, Tablo 4-6.

25 Miyake 2003, 119-141.

“Orta Gelenek” üyeleri, Doğu Akdeniz Neolitiğine özgü baskı bezemeden yoksun olmaları, en yaygın kap biçiminin dikine ip delikli yatay tutamaklı daralan ağızlı çömlekler olması ve boyunlu çömleklerin repertuarda olmaması gibi özellikleriyle Güney Anadolu ve Kuzeybatı Suriye örneklerinden ayrılırlar. Söz konusu görece karşılaştırmalara, malzemelerin geldiği kontekstlerin mutlak tarihlerini²⁶ de eklediğimizde şöyle bir eşleştirme önerebiliriz:

<i>Çatalhöyük</i>	<i>Yümüktepe</i>	<i>Tell el-Cüdeyde</i>	<i>Tell el-Kerkh</i>
VIII/VII-IV	XXIX-XXVIII	Amik A2	Rouj 2b

Yukarıda ortaya konulan tablo; Çanak Çömlekli Neolitik Çağın erken dönemlerinde Doğu Akdeniz daha doğru bir deyişle Kuzeybatı Suriye, Güney Anadolu, Göller Yöresi ve Orta Anadolu kültür bölgelerinde, bu çalışma kapsamında çanak çömlek temelli olarak saptanan bir ilişki ve etkileşim horizonunu gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

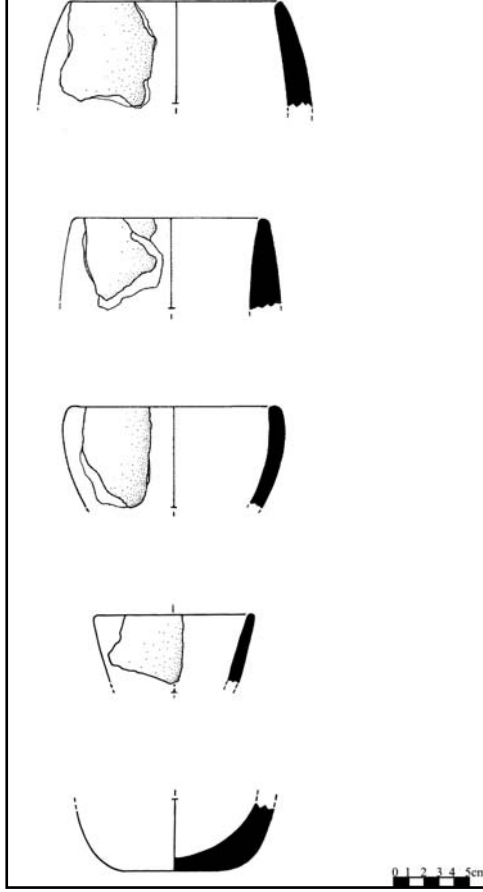
- Balossi, F., 2004 a-“The pottery production of levels XXVII-XXVI”, In I. Caneva-V. Sevin (Eds.), *Mersin-Yumuktepe a Reappraisal*, Università Di Lecce Dipartimento Di Beni Culturali Collana del Dipartimento, 12: 135-141.
- Balossi, F., 2004 b-“New Data for the Definition of the DFBW Horizon and Its Internal Developments, the Earliest Phases of the Amuq Sequence Revisited”, *Anatolica* XXX, 109-149.
- Bordaz, J., 1965-“Suberde Excavations, 1964”, *Anatolian Studies* 15: 30-32.
- Bordaz, J., 1966-“Suberde Excavations, 1965”, *Anatolian Studies* 16: 32-33.
- Bordaz, J., 1969-“The Suberde Excavations, Southwestern Turkey: An Interim Report”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 17/1: 43-71.
- Bordaz, J., 1970-“Erbaba (Beyşehir), 1969”, *Anatolian Studies* 20: 7-8.
- Bordaz, J., 1971-“A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, A Neolithic Site near Beyşehir, Turkey”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 18/2: 59-64.

26 Balossi 2004b, 129-133, Tablo 5-7

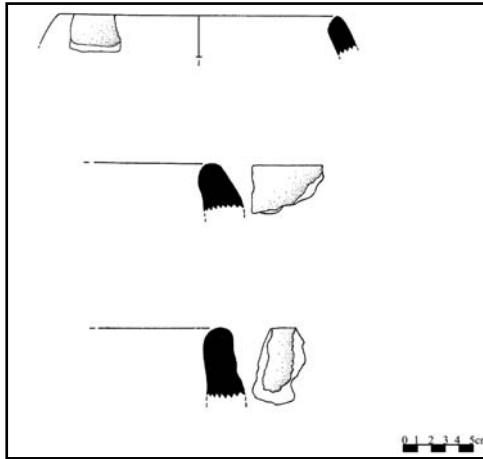
- Bordaz, J., 1973-“Current Research in the Neolithic of South Central Turkey: Suberde, Erbaba and Their Chronological Implications”, *American Journal of Archaeology* 77: 282-288.
- Bordaz, J.-L. Bordaz, 1976-“Erbaba excavations, 1974”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 23/2: 39-43.
- Bordaz, J. – L. Bordaz, 1977 - “Beyşehir-Suğla Basin, 1976”, *Anatolian Studies* 27:32-33.
- Bordaz, J.-L. Bordaz, 1978-“Erbaba, 1977”, *Anatolian Studies* 28: 20-21.
- Bordaz, J.-L. Bordaz, 1982-“Erbaba: The 1977 and 1978 Seasons in Perspective”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 26 (1): 85-92.
- Caneva, I., 2004-“The early human occupation (7000-6000 BC)”, In I. Caneva-V. Sevin (Eds.), *Mersin-Yumuktepe a Reappraisal*, Università Di Lecce Dipartimento Di Beni Culturali Collana del Dipartimento, 12: 33-44.
- Cessford, C., 2005-“Absolute Dating at Çatalhöyük”, In: I. Hodder (Edt.), *Changing materialities at Çatalhöyük reports from the 1995-1999 seasons*, Volume 5. (McDonald Institute Monographs; BIAA Monograph 39) Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research; London: British Institute of Archaeology at Ankara: 65-99.
- Duru, R., 2000-“Bademağacı Kazıları 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu”, *Bellefen* 64/239, Ankara: 187-212.
- Duru, R., 2001-“Bademağacı Kazıları 1999 Yılı Çalışma Raporu”, *Bellefen* 64/240, Ankara: 583-598, Lev. 1-24.
- Duru, R., 2002-“Some Observations on the Early Stages of Pottery Production in the Lake District (Ancient Pisidia)”, *Festschrift Manfred Korfmann*, Tübingen: 403 – 419.
- Duru, R., 2003-“Bademağacı Kazıları, 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu”, *Bellefen* 64, Ankara: 549 – 594, Lev. 1 – 53
- Duru, R., 2005-“Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu”, *Bellefen* 68/252, Ankara: 519-560, Lev. 1-53.
- Duru, R.-G. Umurtak, 2005- Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara.

- Hodder, I., 2005 "Changing Entanglements and Temporalities", In: I. Hodder (Edt.), *Changing materialities at Çatalhöyük reports from the 1995-1999 seasons*, Volume 5, (McDonald Institute Monographs; BIAA Monograph 39) Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research; London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1-22.
- Last, J., 1996- "Surface pottery at Çatalhöyük", In: I. Hodder (Edt.), *On the surface: Çatalhöyük 1993-1995*, Volume 1, (McDonald Institute Monographs; BIAA Monograph 22) Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research; London: British Institute of Archaeology at Ankara: 115-171.
- Last, J., 2005- "Pottery from the East Mound", In: I. Hodder (Edt.), *Changing materialities at Çatalhöyük reports from the 1995-1999 seasons*, Volume 5, (McDonald Institute Monographs; BIAA Monograph 39) Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research; London: British Institute of Archaeology at Ankara, 101-138.
- Mellaart, J., 1962- "Excavations at Çatalhöyük, First Preliminary Report, 1962", *Anatolian Studies* 12, 41-66.
- Mellaart, J., 1963- "Excavations at Çatalhöyük, Second Preliminary Report, 1962", *Anatolian Studies* 13, 43-103.
- Mellaart, J., 1964- "Excavations at Çatalhöyük, Third Preliminary Report, 1963", *Anatolian Studies* 14, 39-119.
- Mellaart, J., 1965- "Anatolian Pottery as a Basis for Cultural Syntheses", In Frederick R. Matson (ed.), *Ceramics and Man*, Aldine Publishing Company, Chicago: 218-239.
- Mellaart, J., 1966- "Excavations at Çatal Hüyük, Fourth Preliminary Report, 1965", *Anatolian Studies* 16: 165-191.
- Mellaart, J., 1967- *Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Thames and Hudson, London.
- Mellaart, J., 1975- *The Neolithic of the Near East*, Thames and Hudson, London.
- Miyake, Y., 2003- "Pottery", In: T. Iwasaki, A. Tsuneki (eds.), *Archaeology of the Rouj Basin*, vol. I, Tsubaka, Department of Archaeology, University of Tsubaka.

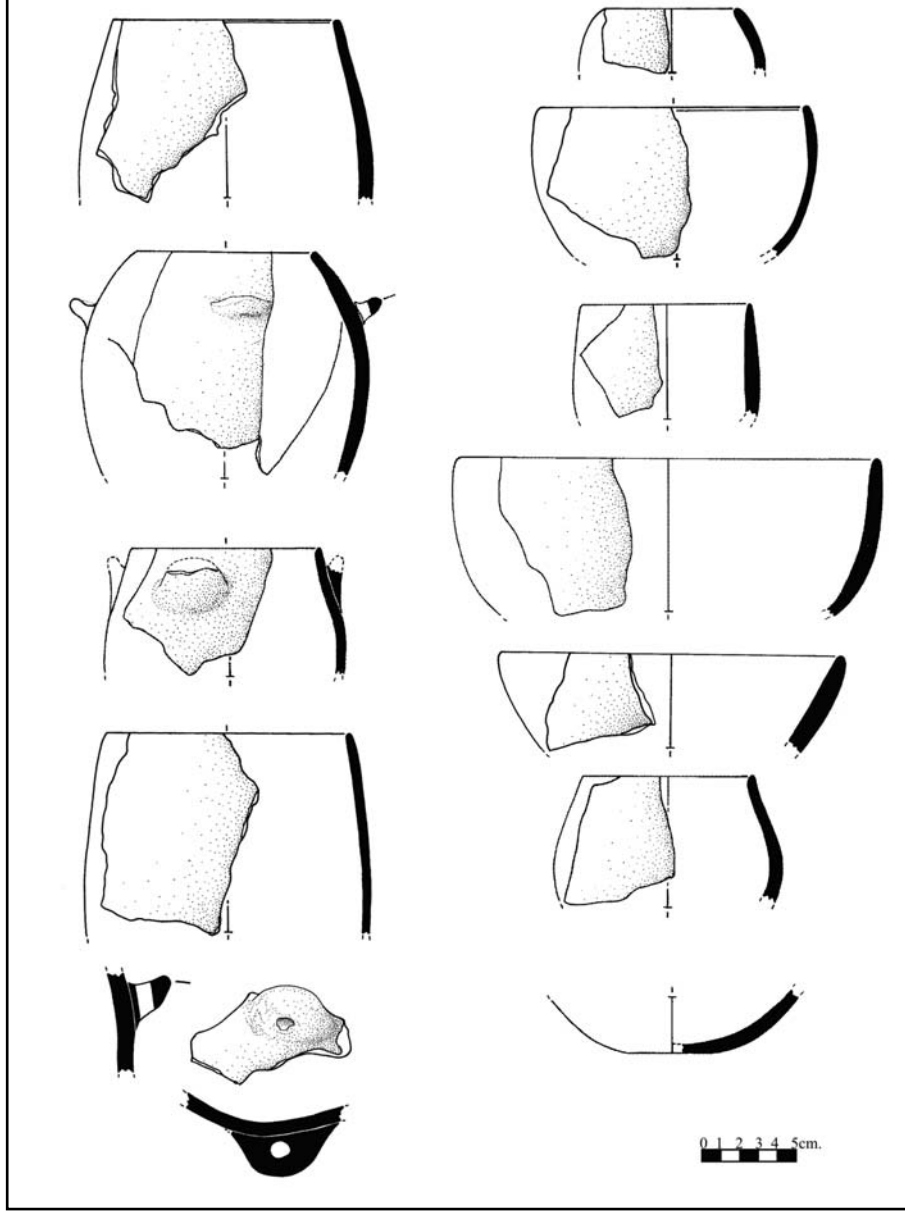
- Özdoğan, M., 1999-“Northwestern Turkey: Neolithic Cultures in Between the Balkans and Anatolia”, In M. Özdoğan-N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization. New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 203-224.
- Özdöl, S., 2006-*Anadolu’da Erken Neolitik Dönem Çanak Çömlek Kùltürleri ve Çatalhöyük Örneği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ph. D.), İzmir.
- Roodenberg, J, A van As, L. Jacobs, M. H. Wijnen, 2003-“Early Settlements in the Plain of Yenişehir (NW Anatolia), The Basal Occupation Layers at Menteşe”, *Anatolica* XXIX: 17-59.
- Seeher, J., 1987-*Demircihöyük, Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978*, III. 1, Die Keramik 1, Mainz.
- Thissen, L., 2002-“Appendix I. The CANeW 14C databases, Anatolia, 10,000-5000 cal BC”, In F. Gérard - L. Thissen (Eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, Internal developments and External Relations During the 9th – 6th Millennia cal BC*, Ege Yayınları, İstanbul: 299-337.
- Yalman, N.-S. Özdöl, 2003-“Pottery Report”, *Çatalhöyük 2003 Archive Report*. http://catal.arch.cam.ac.uk/catal/Archive_rep03.

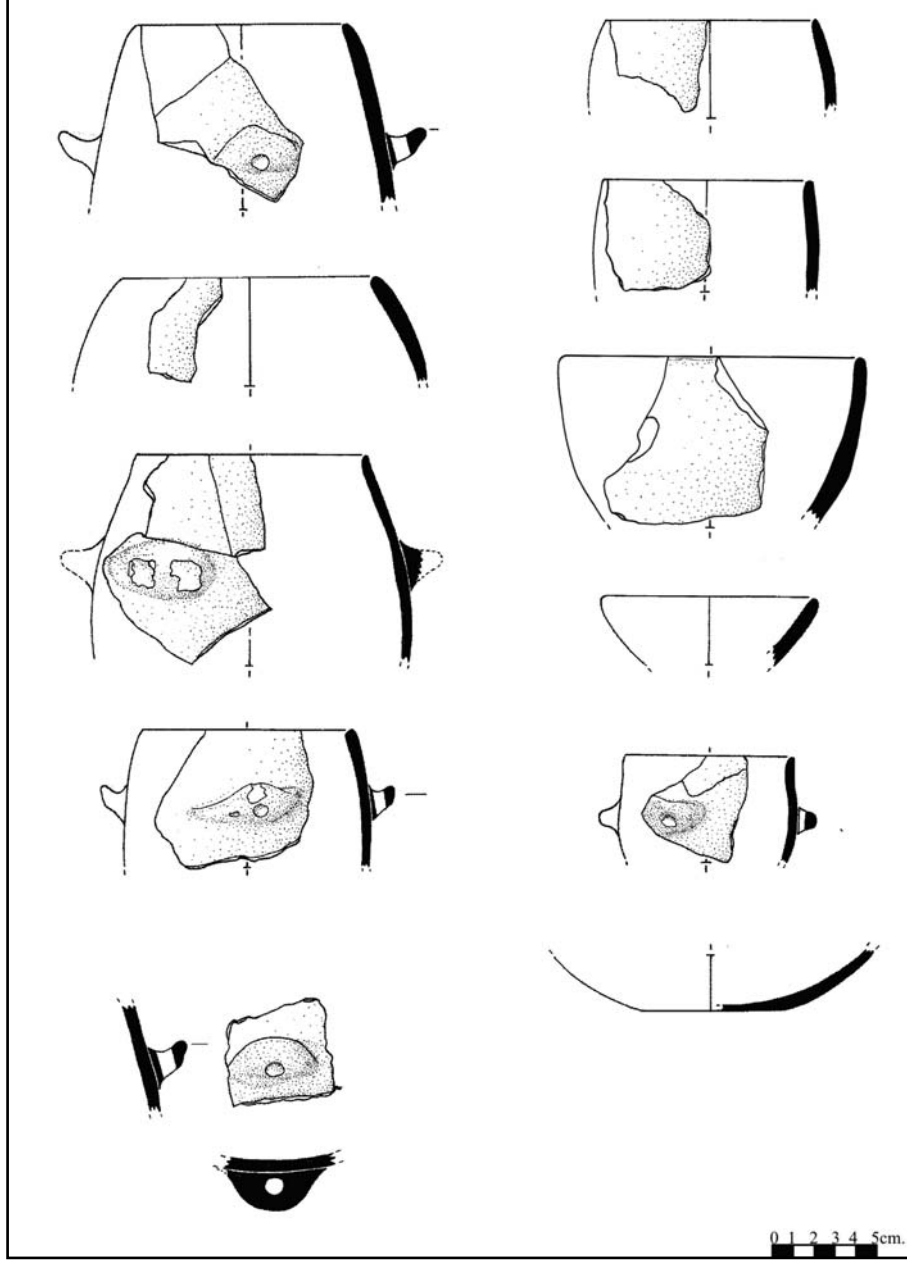
Çizim 1: Çatalhöyük, XII.-VIII. tabakalar arası, "Erken Gelenek" çanak çömlek kap biçimleri

Çizim 2: Suberde, III üst-I tabakaları arası, "Erken Gelenek" çanak çömlek kap biçimleri

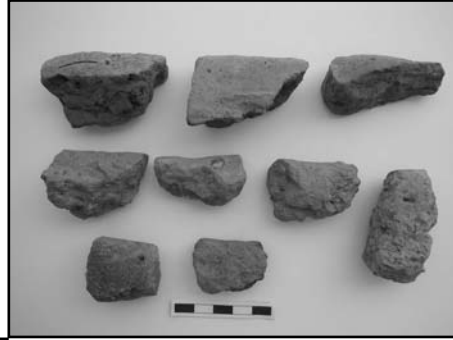
Çizim 3: Çatalhöyük, VII.-IV. tabakaları arası, "Orta Gelenek" çanak çömlek kap biçimleri

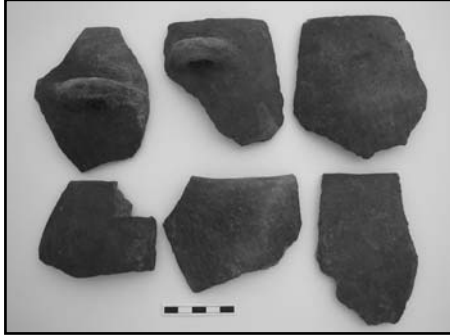
Çizim 4: Erbaba, III.-II. tabakaları arası, "Orta Gelenek" çanak çömlek kap biçimleri

Resim 1: Çatalhöyük, XII.-VIII. tabakalar arası, "Erken Gelenek" çanak çömlek örnekleri

Resim 2: Suberde, III üst-I tabakaları arası, "Erken Gelenek" çanak çömlek örnekleri

Resim 3: Çatalhöyük, VII.-IV. tabakalar arası, "Orta Gelenek" "Mal 5" çanak çömlek örnekleri

Resim 4: Erbaba, III.-II. tabakaları arası, "Orta Gelenek" çanak çömlek örnekleri

HATAY İLİ, ANTAKYA VE SAMANDAĞ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006

Hatice PAMİR*
Gunnar BRANDS
Figen ÇEVİRİCİ

2006 yılı çalışmaları, Hatay ili, Samandağ' da, merkez ilçesi olan Antakya' da ve Roma döneminde ve geç antik çağda Antiokheia' nın teritoryumunun güneyinde uzanan kesimlerde yer alan bugünkü Yayladağı ilçeleri sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir¹ (Harita 1). Antakya ve Samandağ ilçelerinde daha önceki yıllarda başlatılan çalışmalara devam edilmiş, antik çağda Antiokheia' nın teritoryum alanı içinde yer alan Yayladağı ve Altınözü ilçelerinde arkeolojik dokunun tespitine yönelik olarak açık alan yüzey araştırması yapılmıştır. Çalışmaların sonuçları aşağıda sıralandığı gibidir:

Antakya çalışmaları

H. PAMİR

Antiokheia antik kenti Asi Nehri ile doğusunda kuzey-güney yönünde uzanan Habibineccar Dağının arasındaki düzlükte, yamaçlarda ve Habibineccar Dağının

* Yrd. Doç. Dr. Hatice PAMİR, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tayfur Sökmen kampüsü, Serinyol-Antakya/Hatay TR, hpamir@mku.edu.tr

Prof. Dr. Gunnar BRANDS, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Institut für Altertumswissenschaften, Seminar für Orientalische Archäologie und Kunstgeschichte, Brandbergweg 23c, D - 06099 Halle/ALMANYA, gunnar.brands@orientarch.uni-halle.de

Dr. Figen ÇEVİRİCİ, Cumhuriyet Mahallesi, 1605 sok. 16/2 Mersin. E-mail: figencevirci@hotmail.com

1 2006 yılı Araştırmalarında Bakanlık Temsilcisi olarak Hatay Arkeoloji Müzesi' nden Funda YÜKSEL görev yapmıştır. Diğer Ekip Üyeleri, Uzman Tülin Tümay (Mustafa Kemal Üniversitesi), , Dr. Shin'ichi Nishiyama (Cyber University Japonya), Yüksek Mimar Özgür Deniz Emir, Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğrencileri Burçak Altunay, İnanç Yamaç, Volkan Gül, Ratibe Kuzey, Feryat Şahin katılmışlardır. Antiokheia kent içi kalıntılarının başlıcalarını oluşturan mimari kalıntılar üzerinde belgeleme ve mimari analiz çalışmaları Prof. Dr. Gunnar Brands başkanlığında mimarlardan oluşan ekip (ekip üyeleri için bkz dip not 14), Antiokheia ve Selekeia Pieria' daki mimari kalıntıların haritlanması ve her iki antik kentin topografik haritalama çalışması Prof. Dr. Ullrich Weferling başkanlığındaki ekip (bkz. dip not 14) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarımıza verdiği izin ve destek nedeniyle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü' ne, Araştırma gurubumuzun konaklaması ve rahat çalışma ortamı sağlamak amacıyla Bilimsel Araştırma Merkezi kurarak araştırmamızı destekleyen ve maddi destek sağlayan Samandağ Kaymakamı Sayın Selim Çapar' a, Antakya çalışmaları sırasında ilgi ve desteğini esirgemeyen Antakya Belediye Başkanı Sayın Mehmet Yeloğlu' na ve Küçükdalyan Belediye Başkanı Sayın Lina Sahillioğlu' na en içten teşekkürlerimi sunarım.

tepe düzlüğü üzerinde uzanmaktadır. Antiokheia' dan kalan anıtlar Habibineccar Dağının kuzey eteklerinden başlayarak güney eteklerine doğru ve batı yamaçları ile Asi Nehri ile dağ etekleri arasında kalan ova düzlüğü sırasıyla Maşuklu Belediyesi, Küçükdalyan Belediyesi ve Antakya Belediyesi sınırları içinde kalmakta ve yoğun modern yerleşim işgali altındadır. Küçükdalyan Belediyesi sınırları içinde kalan ova düzlüğü, kentin ilk kurulduğu Seleukoslar döneminde Asi Nehri' nin yatağı arasında ada konumunda olduğu ve yakın yıllara kadar bu topografyasını korumasından dolayı, ada mevkii olarak adlandırılmıştır. Bu mevkide 1932–1939 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında Roma dönemine ait hamam yapıları (A Hamamı, B Hamamı, C Hamamı, D Hamamı ve E Hamamı), Kule, Bizans Stadyumu, Hipodrom/Circus ve Tapınak olarak adlandırılan yapının kalıntıları ile çeşitli villa/ev ve kentin sokaklarına ait kalıntıları ortaya çıkarılmış ve tanımlanmıştır². Ada mevkisinde yer alan yapılar İ.S.6. yy da yaşanan deprem felaketleri ve ardından Sasani akınları ile büyük yıkım geçirmiş, yapıların kalıntıları zamanla nehrin taşkın ovasının silt birikintisi ve Habib neccar dağından süpürülen erozyon toprağı altında kaldığından kente ait kalıntılar kimi noktalarda daha yüzeye yakın kimi noktalarda 10 m. kalınlığı bulan toprak altında kalmıştır³. Kentin geçirdiği deprem felaketleri ve ardından yerleşimin daha güneye kaydırılması ile bu alanların yerleşilmemesi de kente ait yapıların gömülmesinde bir diğer etken olarak değerlendirilmelidir. Bugün bu mevkide Hipodrom kalıntısı ve tapınak olarak adlandırılan yapı kalıntısı ile şehir surlarına ait kalıntılar dışında toprak yüzeyinde kalıntı görülemez. Modern yerleşimin yoğunluğu ve mimari kalıntıların yüzeydeki azlığı nedeniyle, kente ait kalıntıları en iyi tespit edebileceğimizi düşündüğümüz kısmen daha az yerleşime uğramış noktalar olan Habibineccar Dağının tepe kısımları, batı yamaçları ve eteklerinde yüzey araştırması 2004 yılında başlatılmış, kalıntıların belgelenmesine 2006 yılında devam edilmiştir.

Habibineccar dağının tamamı antik kayıtlarda Silpius Dağı olarak geçmekte, dağı doğu-batı yönünde ikiye bölen *Parmenius* (bugünkü Hacıkürüş Deresi)'un kuzeyindeki kısım 6. yüzyıldan itibaren Staurin olarak adlandırılmış, güneyindeki kısım ise Silpius olarak kullanılmaya devam etmiştir⁴. 2006 yılı yüzey araştırması Staurin Dağının *Parmenius*'a kadar uzanan batı yamaçları ve batı eteklerinde gerçekleştirilmiştir. 2006 yılı yüzey araştırmasında toplam 114 adet arkeolojik

2 Antioch on the Oromtes Vol. I-V, Princeton University Press

3 G. Downey, 1961. A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest , s. 18. Princeton.

4 Downey 1961, s. 16. dipnot 5.

değere sahip kalıntı tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Buluntular büyük ölçüde tahrip olmuş durumdadır. Buluntuların yoğunlaştığı yamaçlar kısmen modern insan tahribatından kurtulmuş, dik eğimli yamaçlardır. Bu alanda yerleşimden çok zirai amaçlı faaliyetler halen devam etmektedir. Burada yürütülen sistematik yüzey araştırmasına göre elde edilen veriler başlıca aşağıdaki gruplardan oluşmaktadır.

Staurin üzerinde yer alan kurumuş dere 2 dere yatağının kuzey ve güney yamaçlarında toplam 7 adet mağara tespit edilmiştir. Bu mağaralar geniş iç mekânları ile bazı kısımları düzeltileme izleri taşımaktadır. Bu mağaralardan birisinde dolgu izleri ve bir-iki taş alet parçaları gözlemlenmiştir. Mağaraların yakınlarından toplanan yüzey buluntuları büyük depolama kaplarına ve günlük kullanım kapları ile çatı kiremit parçalarından oluşmakta, mağaraların sıklıkla rastlandığı üzere bir tür depo olarak kullanılmış olabileceklerini getirmektedir.

Staurin Dağının batı yamaçları yaklaşık 3 m. ile 6m. arasında değişen genişlikte, tepe kısımlarına doğru iki noktada daha geniş düzlük olarak düzenlenmiş ve istinat duvarları ile desteklenmiş teraslar şeklinde düzenlenmiştir. Teras alanlarında yürütülen bazı noktalarda, tepe kısımlarına doğru daha geniş düzlüğe sahiptir. Teras duvarları tek yüzlü kuru duvar veya tek yüzlü harç kullanılarak bağlanmış örgü duvarlardır. Özellikle yamaçların alt kısımlarında ve zayıf noktalarda tespit edilen duvarlar harç kullanılarak örülmüş tek yüzlü, kaba dörtgen şekilli taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Yamaçlarda tespit edilen bu duvarların yanı sıra tepenin eteklerinde istinat duvarları *opus quadratum* ile *opus latericium* almalı duvarlar olarak inşa edilmişlerdir. Teraslar üzerinde tespitte edilen mekânlara ait kalıntılar çok az yüzeyde görülebilmektedir. Mekânların varlığına dair seramik buluntular ve mermer kaplama parçaları ve sütun parçaları gibi mimari parçaların yanı sıra etrafa dağılmış çok sayıda tessera tespit edilmiştir. Kayaç doku üzerine inşa edilmiş basamaklar ve nişler ile sarnıçlar ve su kanalları, teras yerleşimlerinin varlığını göstermektedirler. Teraslandırılmış alanda bir sarnıç ve yakınında niş içindeki açık hava kült anıtı yanında tespit edilen 6. yüzyıla tarihlendirilen ve *Anastasius Palladi* isimli bir kişiye ait *horois* sınır yazıtı bu alandaki yerleşimi ve mülkiyet sınırlarını yansıtmaktadır⁵. Teraslardaki mimari kalıntıların yakınlarında tespit edilen su depoları/sarnıçlar ve su kanalları teraslardaki yerleşimlerin su ihtiyacını da karşılamış olmalıdırlar. *Basileia* (aşağı şehir) ile yamaçları ve tepe yerleşimlerini bağlayan kayaç yüzeye işlenmiş merdivenler ve yol kalıntıları tespit edilmiştir. Alandan toplanan yüzey buluntuları ve diğer arkeolojik veriler

5 Bu yazıt Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Araş. Gör. Hatice Kalkan tarafından tanımlanmıştır.

kentin bu kısmının roma ve geç roma döneminde şehir yerleşim alanı içinde değerlendirildiğini, teraslamalar yapılmak ve terasları destekleyen istinat duvarları ile yerleşim alanları elde edildiğini yansıtmaktadır⁶.

Antiocheia' nın su temini ile ilgili olarak kuruluşundan itibaren su yolları inşa edildiğini antik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Seleukos I kendi kurduğu kente su temini için 8 km kadar güney batıda yer alan Daphne (bugünkü Harbiye) den su getirmek için su yolları yaptırmış Antiochus IV döneminde yeniden su yolları planlanmış ve inşa ettirilmiş⁷, Roma imparatorları çoğalan nüfusu ile büyüyen kentin su ihtiyacını karşılamak için su yolu inşasına önem vermişlerdir⁸. 2006 yılında yürütülen yüzey araştırmasında, güneyden (Harbiye yönünden) kuzeye (Basileia) doğru Staurin dağının batı yamaçlarını geçen farklı kotlarda ve çeşitli ölçülerde kaya içine oyulmuş su kanalları, su kanalları ile bağlantılı sarnıçlar belgelenmiştir. Su kanalları kaya içine oyulmuş 1.00-160m. arasında değişen yükseklikte, 0.60-0.85m. arasında genişliğe sahiptirler. Su kanallarının dar kapı şeklindeki açıklıkları bulunmaktadır. Su kanallarına bağlantılı sarnıçlar kısmen kayaya oyulmuş kısmen örgü duvarla oluşturulmuştur. Toplam 13 sarnıç, 15 su kanalı, ayrıca su depolama ve dağıtım sistemine ait düzenlemeler tespit edilmiş ve belgelenmiştir.

2004 – 2005 yıllarında yürütülen yüzey araştırmasında Staurin Dağının kuzey eteklerinde Antiocheia şehir surlarının dışında ve şehir surları içinde yer alan kaya mezar odaları ve kayaya işlenmiş mezar anıtları belgelenmişti⁹. Bu yıl yapılan araştırmalarda bağımlı lahit mezarların yanı sıra 2006 yılındaki belgeleme çalışmalarında kayaya işlenmiş tek mekânlar, kayaç yüzeye işlenmiş basamaklar ve taş işlikleri belgelenmiştir. Yamaçlardaki yapıların kayaç arka duvarları açığa çıkmış diğer kalıntıları erozyon nedeniyle süpürüldüğü için planları tam olarak belirlenememiştir. Yine teraslardaki yapılara ait kayalara işlenmiş basamaklar tespit edilmiştir. Ada mevkiini (Basileia) Staurin dağının üzerindeki düzlükte tespit edilen yerleşime bağlayan yaklaşık 3 m.-3.67 arasında değişen genişlikte dere yatağı

6 Downey 1966 s.17 de surları ve kalesi ile Silpius Dağının antik kentin üzerinde yükselen bir kule gibi durduğunu belirtmekte; dağın kente doğru olan yüzünde, en alt kısımlarında (eteklerinde) antikçağda derece derece yükselen teraslarının bulunduğunu ve bazı yamaçlarda villalar ve halk hamamlarının kente hâkim etkileyici manzaraya sahip olarak yerleşmiş olabileceğini yazar. 6. yüzyıl yazarı Malalas (Chronicle 307), yamaçta inşa edilen halk hamamından bahsetmektedir.

7 Seleukos I dönemi için Downey 1961 s. 72 dn.83, Antiochus IV dönemi su yolları Downey 1961 s. 102

8 Downey 1961 s.155, 212, 221.

9 Önceki yıllarda yapılan araştırma sonuçları H.Pamir H. Pamir - G. Brands, 23. Arastirma Sonuçları Toplantısı 2, Antalya 2005 (Ankara 2006) 89-102; H. Pamir - G. Brands, 24. Arastirma Sonuçları Toplantısı 2, Canakkale 2006 (Ankara 2007) 397-418.

boyunca yükselen yolun kayaya işlenmiş basamakları ve yol belgelenmiştir. Staurin Dağı yamaçlarında ve dağın üst kısmındaki düzlük alanda yürütülen çalışmalarda, kentin sınırları içinde yer alan ve Antiochus Epiphanes IV tarafından kurulduğu öne sürülen Epiphaneia olduğu düşünülen¹⁰ yerleşim alanında yürütülen transect ve intensive yüzey araştırması burada yoğun bir yerleşim dokusunun varlığını ortaya çıkarmıştır. Tepelik alanın belirlenmiş alanında Jeofizik araştırmalarla desteklenen yüzey araştırmasının seramik buluntularının değerlendirmesi Dr. Figen Çevirici tarafından yapılmaktadır.

Staurin Dağının batı yamaçları üzerinde dağın güney kesimlerine doğru kayaç yüzey üzerine iki kabartma belgelenmiştir. Bu buluntular içinde Zeus Keraunios tipinde şimşek demeti üzerinde kanatları iki yana açılmış yükselen kartal kabartması, Zeus tapınımı ile ilgili bir açık hava kült alanı Charonion anıtı yakınlarında tespit edilmiştir¹¹. Bir diğer buluntu ise Staurin Dağının güney yamacında, kaya üzerine işlenmiş figürlü sahne içeren kabartma belgelenmiştir. Batı yüzdeki sahne 31 cm x 79 cm panel şeklinde işlenmiş, kylene uzanmış bir erkek figürü ve hemen yanında arkıllı iskemle üzerine uzanmış erkek figürü yer almaktadır. Sahneyi çevreleyen kabartma çerçevenin altında oldukça tahrip olmuş 5 satırdan oluşan yazıt yer almaktadır. Güney yüzdeki kabartmalı sahne ise oldukça tahrip olmuş durumdadır. Burada ise *kylene* uzanmış bir kadın ve bir erkek figürü ile *kylinen*in yanında oturan bir erkek figürü yer almaktadır. Bu sahnenin altında yazıt izleri tespit edilmiştir. Anıt herhangi bir mezar odası veya mekan ile bağlantılı olmayıp tek başına durmaktadır. Kabartmalar, İ.S. 2. yüzyıl Roma dönemi mezar stellerindeki kompozisyon düzenini yansıtmaktadır.

Samandağ çalışmaları

Asi deltası' nın kuzey ucunda yer alan Seleukeia Pieria antik kentinde 2002 yılından bu yana yürütülen arkeolojik yüzey araştırmalarında kentin anıtsal kalıntıları belgelenmektedir. Bu yıl yürütülen çalışmada Seleukeia Pieria' da önceki yıllarda tespit edilen mimari kalıntıların haritalanmasına yönelik olarak aşağı şehir ve yukarı şehir' de gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 300 hektarlık bir alana yayılan seleukeia pieria' da başlıca kalıntıları teşkil eden şehir surları, surlar üzerindeki 2 anıtsal kapı, doğu ve batı nekropol alanlarında yer alan mezar anıtları, dor tapınağı, iç ve dış liman ile çevresindeki mimari kalıntıların jeodezi

10 W. Hoepfner 1999., Geschichte des Wohnens I s. 485 vd. W. Hoepfner, 2004, AW 35, s.7-9

11 Charonion açık hava kült anıtı bkz.G.W.Elderkin1934."The Charonion",Antioch on the Orontes 1:83-84.

ölçümü ile haritalama çalışmasına devam edilmiştir. Bu çalışma Prof. Dr. Ullrich Weferling başkanlığında bir ekip tarafından yapılmaktadır. Bu çalışma sırasında antik kentin aşağı kent olarak adlandırılan liman çevresindeki yerleşimlerde kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yapı kalıntılarının belgelenmesi çalışması da gerçekleştirilmiştir. Hristiyanlık dönemine ait bir yapıya ait olduğu anlaşılan bir kapı lentosu üzerinde haç kabartması ve yine iç kısmı dolgu toprak olmakla birlikte tonozlu bir yapıya ait mezar veya bir mekân tespit edilmiştir. Bu yapının sadece ulaşılabilen kısımlarında ölçüm yapılmış ve yüzey buluntusu toplanmıştır.

Yayladağı çalışmaları

Yüzey araştırmasının önemli bir kısmını oluşturan antik dönemde Antiokheia'nın teritoryum alanı içinde yer alan Yayladağı ve Altınözü çevresindeki yüzey doksunu genel anlamda taramak ve 2007-2008 yıllarında yapmayı planladığımız yüzey araştırmasına hazırlık olmak üzere kısa süreli yüzey araştırmasını Yayladağı ve çevresinde gerçekleştirdik. Yayladağı Antakya yolunun doğu tarafında kayaya oyulmuş mimari kalıntılar, kayaya oyulmuş mekanlar, bir şapel ve kaya mezar odaları içeren bir köy yerleşimi belgelendi. Gürışık köyü yakınlarında ve Yayladağı Mahmatlı köyü yakınlarında yüzey araştırmasında tunç çağından İslami döneme kadar uzanan yerleşimin varlığı tespit edilmiştir.

Archäologische untersuchungen im stadtgebiet von antiochia am orontes/antakya 2006

Gunnar BRANDS¹²

Die 2004 begonnenen forschungen in antiochia am orontes, dem heutigen antakya, konnten dank der genehmigung durch die generaldirektion der denkmäler und museen sowie der finanzierung durch die fritz thyssen-stiftung im sommer 2006 fortgeführt werden¹³. Die schwerpunkte der kampagne bildeten die aufnahme eines topographischen gesamtplans der stadt sowie die bauaufnahme

12 Prof. Dr. Gunnar Brands, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Institut für Altertumswissenschaften, Seminar für Orientalische Archäologie und Kunstgeschichte, Brandbergweg 23c, D - 06099 Halle/ALMANYA, gunnar.brands@orientarch.uni-halle.de

13 Zu den Ergebnissen der bisherigen Kampagnen vgl. H. Pamir - G. Brands, in: 23. Arastirma Sonuçları Toplantısı 2, Antalya 2005 (Ankara 2006) 89-102; G. Brands – C. Meyer, in: 21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Antalya 2005 (Ankara 2006) 149-154; H. Pamir - G. Brands, in: 24. Arastirma Sonuçları Toplantısı 2, Canakkale 2006 (Ankara 2007) 397-418.

der stadtmauern und des ‚eisernen tores‘. Zugleich konnte mit der aufnahme der wasserbauten der stadt begonnen werden. Die im jahr zuvor aufgenommene bearbeitung des megalopsychia-mosaiks im hatay arkeoloji müzesi wurde mit einer umfassenden schadenskartierung abgeschlossen¹⁴.

Topographische untersuchungen

Die in den vorjahren begonnene, umfassende neuaufnahme des stadtgebietes wurde 2006 mit hilfe von intensiven geländebegehungen fortgesetzt. Besonderes augenmerk galt der aufnahme der stadtmauer auf dem silpius, die zwischen südmauer und kastell auf einer länge von 2900 m im massstab 1:1000 mitsamt der wall- und grabenanlagen, steinbrüche und strassentrassen in einer tiefe von ca. 100 m zu seiten der kurtine erfasst wurde.

Im bereich des staurin wurden mauerverläufe (gesamtlänge 3900 m) und andere bauhistorisch relevante objekte mit hilfe der gps-tachymetrie eingemessen und in den topographischen stadtplan (1:5000) übernommen. Einen weiteren schwerpunkt der arbeiten bildete die dokumentation der wasserbaulichen anlagen (kanäle, zisternen und brunnen) auf den beiden stadtbergen silpius und staurin.

Die stadtmauern auf dem silpius und dem staurin

Die bergseitige befestigung antiochias lässt sich grob gesprochen in zwei abschnitte gliedern: die silpius- und die staurinmauer¹⁵. Die erhaltene mauer auf dem silpius setzt im süden etwas unterhalb einer monumentalen bastion an (turm 1') und verläuft von dort –trotz einiger fehlstellen kontinuierlich zu verfolgentlang des geländekamms, bis sie etwa 500 m nördlich des silpiusgipfels auf das

14 Das Projekt wird von Doc. Dr. Hatice Pamir und Prof. Dr. Gunnar Brands geleitet; als Regierungsvertreterin fungierte Frau Funda Yüksel vom Museum Antakya, der wir für ihren Beistand zu großem Dank verpflichtet sind. Die Kampagne fand zwischen dem 13. August und dem 15. September 2006 statt. Die Leitung der geodätischen Arbeiten lag in den Händen von Prof. Dr. Ulrich Weferling (HTWK Leipzig), der von Holger Evers, Stefan Mortag, Hannes Seidemann und Fanet Göttlich unterstützt wurde; die Vermessungsarbeiten in Seleukia Pieria führten Prof. Dr. Wolfried Wehmann (HTW Dresden) und Dana Munzig durch. Die Bauaufnahme an der Stadtmauer wurde von Christiane Brasse, Katharina Steudtner, Caroline Mathis, Oliver Conrad, Maria Sasse und Katja Seltenheim (TU Cottbus), die Untersuchungen am Eisernen Tor von Björn Grimm und Andreea Banea (TU Berlin), die an den städtischen Wasserbauwerken von Prof. Dr. Matthias Döring (FH Darmstadt) und Benjamin Limmer durchgeführt. Die Aufnahme des Megalopsychia-Mosaiks betreuten Dr. Sabine Schrenk (Köln) und Magdalena Baur (TU Berlin).

15 Der südliche Abschnitt der Silpiusmauer zwischen Bastion und Kastell war Gegenstand einer Masterarbeit von Chr. Brasse (TU Dresden / MLU Halle-Wittenberg 2006).

‚antakya kalesi‘ trifft, in dessen ummauerung sie partienweise nachweisbar ist. An der nordspitze des kastells setzt ein aussergewöhnlich steiler mauerabschnitt an, der in die parmeniosschlucht hinabführt. Das am fuss der schlucht gelegene eiserne tor verbindet die silpiusmauer mit der auf dem staurin. Auch sie ist nicht lückenlos erhalten, doch ist ihr verlauf entlang des südlichen abhangs des staurin über die gut erhaltene, wenn auch stark bewachsene westseite bis zu den nördlichen ausläufern des staurinplateaus ohne weiteres zu verfolgen. Von dort verlief die staurinmauer in nordwestlicher richtung und traf am fuss des staurin auf den nördlichen abschnitt der hauptstrasse antiochias in richtung beroea (aleppo). Ihr weiterer verlauf in der ebene ist in einzelnen abschnitten heute noch erhalten, vor allem im bereich der basileia, während sie im zentralen und westlichen stadtgebiet weitgehend zerstört und nur durch die amerikanischen bauaufnahmen der 30er jahre nachgewiesen ist.

Die mauern auf silpius und staurin bestehen von einigen ausnahmen abgesehen aus einem massiven kern aus *opus caementicium* mit einer stadt- und feldseitigen quaderverkleidung. Am häufigsten ist eine aussenschale aus grossformatigen kalksteinblöcken in pseudoisodomem versatz. Insbesondere in den partien, in denen die mauer ein starkes gefälle zu überwinden hat, erscheinen aus einem oder mehreren lagen bestehende, dem geländeverlauf folgende, treppenartig ansteigende quaderbänder, die grösstenteils in den *caementicium*-kern einbinden, auch in der aufgehenden wand, wo sie offensichtlich als abgleichschicht für das kleinteilige *opus vittatum* fungieren. Weniger häufig, aber insgesamt doch prominent vertreten, sind partien mit einer reinen *opus vittatum*-verkleidung. Da sie nie gleichzeitig auf beiden mauerseiten auftritt, ist denkbar, dass sie mit einer reparaturphase in verbindung zu bringen ist. Die technik erscheint gelegentlich auch im wechsel mit einer mehrlagigen quaderschalung. Ebenfalls selten sind partien in *opus mixtum*, die an der silpiusmauer lediglich an zwei türmen zu beobachten sind¹⁶, während sie im bereich des eisernen tores beidseitig –mehrheitlich aber auf der staurinseite- vorkommt.

Die mauer weist in den südlichen partien des silpius eine dichte, wenn auch unsystematische turmierung auf. Die kleineren türme treten zumeist nur feldseitig (ausnahmsweise auch nur stadtseitig) in erscheinung, die grösseren dagegen sind sowohl stadt- als auch feldseitig ausgebildet.

16 Sie müssen, wie die im 19. Jahrhundert abgerissene Südmauer Antiochias zeigt (G. Downey, A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest (Princeton 1961) Abb. 19), allerdings sehr viel häufiger gewesen sein.

Schwankende turmabstände –in der regel zwischen 40 und 70 m- können bei einer geländemauer ohne weiteres mit den unterschiedlichen topographischen situationen und als reaktion auf bereiche unterschiedlicher militärischer gefährdung erklärt werden, ohne dass ausgeschlossen werden kann, dass sich darin unterschiedliche bauphasen äussern. Ähnliches gilt auch für die turmformate. An der silpiusmauer sind kleine, bastionenartig flache türme, deren grundflächen unter 50 qm liegen, sowie als regelfall grössen zwischen 80 und 100 qm zu beobachten. Eine ausnahme bleiben die mit besonderen geländesituationen zu erklärenden türme mit grössen zwischen 140 und 170 qm¹⁷.

Demgegenüber fällt die turmierung der staurinbefestigung wesentlich spärlicher aus. Mit ausnahme des rundturms an der südostecke der staurinbefestigung überwiegen, soweit der erhaltungszustand ein urteil zulässt, hier rechteckformate mittlerer grösse.

Nach dem bisherigen stand der dinge ist für die bislang eingehender untersuchte silpiusbefestigung zwischen bastion und kastell von mindestens vier bau- und zwei reparaturphasen auszugehen. Dass damit die mauertypologie noch keineswegs vollständig erfasst ist, deutet sich bei einem blick auf die noch nicht en detail aufgenommene ‚nordmauer‘ an, die die verbindung zwischen kastell und eisernem tor in der parmeniosschlucht herstellt. Sie ist technisch in sich einheitlich, unterscheidet sich allerdings deutlich von der vorherrschenden bauweise im südlichen silpiusbereich. Beidseits des eisernen tores treten mit den resten einer opus *mixtum*-mauer erneut züge zutage, die sich am ehesten mit der von louis-françois cassas am ende des 18. Jhs. Dokumentierten, wenig später zerstörten südmauer der stadt in verbindung bringen lassen¹⁸.

Von einigen partien der südlichen silpiusbefestigung haben sich nur die trasse und geringe reste der sockelzone erhalten. Insbesondere in dem rund 250 m langen abschnitt zwischen den türmen 5 und 8 sowie zwischen 18.2 und 22 ist häufig nur der *caementicium*-kern nachweisbar. Um zusätzliche anhaltspunkte für die chronologie dieser mauerabschnitte zu gewinnen, wurden hier wie im bereich von vermuteten reparaturstellen mörtelproben entnommen¹⁹.

17 Auf dem Silpius zählen dazu Turm 7 und 20 sowie der Rundturm an der Südostecke der Staurinbefestigung. - Die Bastion im Süden der Silpiusmauer (si.t 1: Grundfläche ca. 24 x 24 m) kann bauartlich nicht zur Gruppe der Türme gerechnet werden und bleibt in dieser Aufstellung deshalb unberücksichtigt.

18 s.o. Anm. 5.

19 Ihre Untersuchung wird von PD Dr. Dr. Hüniger vom Lehrstuhl für Baustoffe/Bauchemie der BTU Cottbus durchgeführt.

Polygonalmauern

Neben die kaiserzeitlichen *opus caementicium*-mauern treten vereinzelte, auf einer länge von mehreren hundert metern erhaltene trassen einer gut gefügten polygonalmauer, die im wesentlichen giuseppe lugli's „terza maniera“²⁰ –blöcke mit sauber geglätteten aussenflächen und exakten, geradlinigen oder gekurvten fugen- entspricht²¹. Polygonalmauerabschnitte finden sich, soweit der freilich noch nicht abgeschlossene survey erkennen lässt, lediglich an der west- und südflanke des staurin. Ob es sich bei ihr tatsächlich um reste der hellenistischen befestigungsmauer oder nicht doch um eine terrassierungsmauer im zusammenhang mit der bebauung auf dem staurin gehandelt hat²², soll mit einer für die kampagne 2007 geplanten vollständigen aufnahme geklärt werden.

Die ‚auszenmauer‘

Auf dem von den amerikanischen ausgräbern publizierten stadtplan erscheint neben der stadtmauer auf silpius und staurin ein weiterer befestigungsring, der von g. Downey als teil der literarisch verbürgten frühkaiserzeitlichen befestigung interpretiert wurde („wall of tiberius“)²³. Er ist der –als teil der justinianischen stadtverkleinerung angesehenen- staurinmauer in einer entfernung von ca. 180 - 500 m vorgelagert.

Eine mehrtägige begehung liess erkennen, dass der von den amerikanischen angenommene verlauf dieser mauer nur in der staurinseitigen partie einigermaßen zutreffend erfasst wurde. Unerkannt blieb vor allem, dass die mauer ursprünglich durch den hinteren teil der parmeniosschlucht und von dort über einen dem silpius vorgelagerten hügel geführt wurde, um möglicherweise auf höhe des antakya kalesi mit der silpiusmauer zusammenzutreffen. In welcher form die ‚auszenmauer‘ mit der staurinmauer verbunden war, liess sich vorderhand nicht klären.

Von der ‚auszenmauer‘, die sich im gelände deutlich abzeichnet, haben sich nur geringe reste der feld- und stadtseitigen verschalung bis in eine höhe von maximal 3 m erhalten. Auch sie scheint mehrere bau- und reparaturphasen

20 G. Lugli, *La tecnica edilizia romana I* (Rom 1957) 55-68.75-81.

21 Vereinzelt erscheinen auch –der „seconda maniera“ entsprechende- Partien mit stark schwankenden Blockformaten sowie stärker bossierten Oberflächen und Fugen, die mit kleineren Keilsteinen ausgefugt sind.

22 Vgl. W.A. Campbell, *AJA* 42, 1938, 205f.; W. Hoepfner (Hrsg.), *Geschichte des Wohnens I* (Stuttgart 1999) 485f.

23 Downey a.O. Abb. 11. Die Mauer blieb damals undokumentiert (vgl. J.-P. Callu, *MEFRA* 109, 1997, 127-169 Abb. 6.7).

aufzuweisen, wie der wechsel zwischen partien in *opus quadratum* und *opus vittatum* andeutet. Kaum zu beurteilen ist ohne sondagen die mauerorganisation; nachweisbar sind mindestens ein rundturm sowie zwei toranlagen im norden und osten des berings.

Die beiden mauersysteme auf dem staurin schliessen ein areal ein, auf dem 2005 ein geophysikalischer survey teile einer siedlung mit einem regelmässigen strassenraster zutagebrachte²⁴. Sollte es sich bei dem areal, wie wolfram hoepfner vorschlug, um das von antiochos iv. Epiphanes (175 – 164 v. Chr.) Angelegte stadterweiterungsviertel handeln (epiphaneia)²⁵, wäre die ‚aussenmauer‘ die von strabo (16,2,4) als königliche baumassnahme bezeichnete befestigung oder, folgt man malalas, eine erst in der frühen römischen kaiserzeit angelegte (oder erneuerte ?) Ummauerung der bergstadt²⁶.

Aufgrund ihrer bedeutung für die stadtgeschichte antiochias soll die ‚aussenmauer‘ in der kampagne 2007 gründlich dokumentiert werden. Es erscheint angesichts der steinbruchtätigkeit am südrand des plateaus, dem bereits längere mauerabschnitte zum opfer gefallen sind, dringend geboten, das gesamte areal zur archäologischen schutzzone zu erklären.

Das eiserne tor

Das in der parmeniosschlucht gelegene ‚eiserne tor‘ (demir kapi) bildet die nahtstelle der beiden bergbefestigungen auf silpius und staurin. Es vereint in seiner heutigen gestalt die funktion eines vitalen abschnitts der stadtbefestigung, das staurinseitig zugleich ein eintoriges mauertor ausbildet, mit der einer nicht minder wichtigen wasserbautechnischen anlage, die als aquäduktbrücke einerseits der wasserversorgung der stadt und in form einer stauwand der regulierung des parmenios diente. Prokop zufolge (de aed. 2, 10, 15-18) geht die errichtung der stauanlage auf kaiser justinian zurück.

Schon vor abschluss der bauaufnahme zeichnet sich ab, dass die bauliche entwicklung der anlage weitaus komplexer gewesen ist als dies in der forschung

24 Vgl. H. Pamir - G. Brands, in: 24. Arastirma Sonuçları Toplantısı, Canakkale 2006 (Ankara 2007) 410f. Abb. 6.

25 Hoepfner a.O. 483-486; W. Hoepfner, AW 35, 2004, 7-9. Downey a.O. 176f. lokalisiert die ‚Epiphaneia‘ am südlichen Silpiusabhang.

26 Nach Malalas 205,21; 232,22ff.; 233,22ff. liess Antiochos IV. die Epiphaneia nicht ummauern. Vgl. zur Quellendiskussion Downey a.O. 99-102; 176f.; G. Downey, Transactions of the American Philological Association 72, 1941, 85-95.

gemeinhin angenommen wurde²⁷. Den ältesten bauzustand repräsentiert ein teilweise aus der stadtseitigen wandscheibe hervortretender keilsteinbogen, der offenbar als teil einer aquäduktbrücke über die parmeniosschlucht zu verstehen ist. In einer zweiten bauphase wurde ihr feldseitig ein ziegelbogen vorgeblendet, der eine wandscheibe in *opus mixtum* (*opus vittatum* im wechsel mit fünflagigen ziegelbändern) trägt. Diese neue trasse diente der überführung der stadtmauer, die in etwa die höhe der heutigen anlage erreicht haben dürfte und staurinseitig ein eintoriges mauertor aufwies.

Offenbar erst in dem darauffolgenden bauabschnitt wurde das funktionsspektrum der anlage um eine talsperre in form einer bogenstaumauer erweitert. Zu diesem zweck wurde der stadtmauertrasse eine weitere *opus mixtum*-konstruktion in form eines vorwerks vorgeblendet, die feldseitig als zylinderabschnitt in erscheinung trat. Mit hilfe dieser konstruktion konnte ein teil der wasserdruckkräfte durch die seitlich anschliessenden mauerscheiben und den ehemaligen brückenkörper horizontal in den fels abgeleitet werden. Die konstruktion bindet unter dem ziegelbogen durch, so dass die anlage auch stadtseitig als opus-mixtum-fassade in erscheinung trat. Über der talsohle wurde ein tonnengewölbter grundablass angelegt. Zur abführung des hochwassers bei gefülltem stauraum dürfte die mauer überlauföffnungen besessen haben.

Zu einem bislang nicht näher bestimmbareren zeitpunkt ist die wandscheibe über der staumauer zerstört worden. Offen bleibt zunächst auch, ob die reparatur in unmittelbarem anschluss oder zu einem wesentlich späteren zeitpunkt erfolgte. Die neue wand wurde durch mächtige pfeiler ausgesteift und mit zwei mittig angeordneten überlauföffnungen versehen. Als material dienten im unterschied zur vorangegangenen bauphase kalksteinquader recht einheitlichen formats, die einem *opus caementicium*-kern vorgeblendet waren; es handelt sich um –teils dekorierte– spolienblöcke. Sie erscheinen nicht nur in den oberen wandschalen, sondern auch in dem stadtseitigen gefachmauerwerk, das die obere partie der unteren wandscheibe bildet; auch sie gehört als reparaturmassnahme wahrscheinlich in diese bauphase.

Obwohl die absolute chronologie des eisernen tores zum gegenwärtigen zeitpunkt noch nicht abschliessend geklärt ist²⁸, scheint sich anzudeuten, dass

27 Die Untersuchungen der Kampagne 2005/2006 bildeten die Grundlage für eine Masterarbeit von A. Banea und B. Grimm (TU Berlin / MLU Halle-Wittenberg 2007). Auf ihre Ergebnisse wird im folgenden Bezug genommen.

28 Aufschluß über die absolute Chronologie sind von der noch ausstehenden Bearbeitung der Spolien sowie die Untersuchung von Holzproben aus der oberen Wandscheibe zu erwarten.

es sich bei dem heute sichtbaren bau nur zu geringen teilen um das bauwerk handelt, das prokop in „de aedificiis“ beschreibt. Die anlage muss erheblich länger bestand gehabt haben als bisher angenommen wurde.

Die bedeutung des eisernen tores liegt, abgesehen von seiner aussagekraft für die stadtentwicklungsgeschichte, darin, dass es sich um die einzige erhaltene römische bogenstaumauer mit horizontaler lastabtragung in der europäisch-nahöstlichen technikgeschichte handelt. Um dieses einmalige monument vor weiterem schaden, der ihm durch natürliche ursachen und unsachgemässe baumassnahmen zugefügt worden ist, und der endgültigen zerstörung zu bewahren, bedarf es dringend einer umfassenden konservierung.

Antike wasserbauten

Die bedeutung des eisernen tores für das städtische wassermanagment wird erst dann vollends deutlich werden, wenn die 2006 begonnenen untersuchungen an den wasserleitungen, aquäduktbrücken, kanälen und zisternen in der parmeniosschlucht abgeschlossen sein werden²⁹.

Begonnen wurde mit einer begehung der beiden aquädukte, die -spätestens seit der römischen kaiserzeit- von daphne (harbiye) ausgehend wasser nach antakya brachten. Die beiden leitungen verlaufen am fuss des kousseir-höhenzuges sowie der beiden stadtberge silpius und staurin entlang zur nördlichen stadtgrenze, wo sie einen vertikalabstand von rund 15 m erreichen. Die topographische situation als auch die schriftquellen deuten darauf hin, dass die leitungen nicht zeitgleich errichtet wurden: der bau des unteren wird tiberius bzw. Caligula zugeschrieben, der des oberen in trajanische oder hadrianische zeit gesetzt³⁰.

Während der kampagne 2006 wurden die abschnitte der aquädukte auf beiden seiten des parmenios-tals aufgemessen und dokumentiert. Die obere wasserleitung besitzt den in der römischen kaiserzeit üblichen rechteckquerschnitt, der in den aufgenommenen partien eine breite von 50 -90 cm und 1,60 - 2,30 m höhe aufweist; überdeckt wird die leitung von einem tonnengewölbe. Mehrere leitungsabschnitte, kontrollschächte, felseinschnitte und tunnel markieren ihren verlauf eindeutig. Das parmenios-tal überquerte der aquädukt über das „eiserne tor“, auf dessen ostseite eine kleine zuleitung mit sandfang aus dem fluss einmündet.

29 Die folgende Beschreibung beruht auf dem Vorbericht von M. Döring.

30 D.N. Wilber, The Plateau of Daphne, in: R. Stilwell (Hrsg.), Antioch-on-the-Orontes II (Princeton 1938) 49-56.

Am hang wurde der obere aquädukt in offener baugrube erstellt. Nach der räumung des überlagerungsbodens wurde die felssohle geglättet und ein- bzw. beidseitig auflager für das bruchsteinmauerwerk der seitenwände ausgearbeitet. Das tonnengewölbe besteht aus *opus caementicium* mit grobem zuschlag, durchsetzt von gemauerten partien. Die abdrücke der schalbretter sind teilweise vorzüglich erhalten. Die innenwände sind bis zum gewölbeansatz zweilagig mit ausgleichs- und glattputz verkleidet. Der querschnitt ist teilweise so stark versintert, dass der abfluss am ende der betriebszeit erheblichen einschränkungen unterlag.

Im fels erfolgte der vortrieb von bauschächten aus. Die felswand oberhalb der petruskirche wird von einem begehbaren, etwa 200 m lange tunnelabschnitt durchzogen, der am westlichen der beiden rund 8 m tiefen kontrollschächte vor der staurin-felskante ansetzt. Er endet in der nähe des charonions in einer armaturenkammer mit absperrvorrichtung, von der aus wasser in eine zweigleitung abgegeben wurde. Der weitere verlauf der hauptleitung ist unklar. Am hang unterhalb der leitungen sind zahlreiche kanäle und rohre nachweisbar, die bislang nicht zugeordnet werden können.

Der untere aquädukt verläuft in der parmenioschlucht zunächst parallel zur oberen leitung, überquert den fluss jedoch 200 m unterhalb des „eisernen tores“ auf einer etwa 30 m hohen und schätzungsweise 100 m langen, vermutlich dreistöckigen brücke, deren erhaltene partien aufgemessen wurden. Sichtbar wird die leitung erstmalig als kurzer tunnel etwa 50 m südlich dieser brücke. Jenseits zeigen felsarbeiten den verlauf bis zur felskante an der südwest-ecke des staurins, wo der aquäduktunnel begehbar ist. Es folgen weitere felsarbeiten und kurze tunnel, bevor er sich nördlich der petruskirche auf mehrere, teilweise völlig versinterte zweigleitungen ins stadtgebiet aufteilt. Weiter nördlich war der verlauf nicht mehr bestimmbar.

Der querschnitt der leitung entspricht im wesentlichen der des oberen aquädukts. Lediglich der tunnel oberhalb der petruskirche wurde als asymmetrisches oval (birnenform) von 70 cm unterer breite und 1,20 bis 1,40 m höhe aufgefahren.

Das megalopsychia-mosaik im museum von antakya

In der kampagne 2006 konnte dank der genehmigung durch die generaldirektion und mit unterstützung der museumsleitung die bearbeitung des megalopsychia-mosaiks im museum von antakya abgeschlossen werden. Auf der grundlage

massstäblicher photogrammetrischer bildpläne wurde eine schadenskartierung des paviments durchgeführt, die die grundlage für eine dringend gebotene restaurierung des mosaiks bietet.

Haç Dağı Mevkii Yüzey Araştırması
Seramik Buluntu Analizi Sonuçları

Figen ÇEVİRİCİ³¹

Epiphaneia kentinin yerleşim alanını belirlemek üzere, Haç Dağı'nın (*Mt. Staurin*) doğusunda, Antakya Ovasına açık olan ve bugün tarla ziraatı yapılan, yaklaşık 5 hektarlık bir arazi üzerinde, jeofizik araştırma yapılan alanda, 5m. aralıklarla transect ve intensiv tarama yapılarak yüzey buluntuları toplanmıştır³².

Araştırma kapsamında incelenen arazi, 5'er metrelik mesafe ile 10 alana bölünerek detaylı bir şekilde taranmıştır. Bu detaylı çalışma sonucunda taradığımız araziye, en ince ayrıntısına kadar incelemek mümkün olmuştur. Her alan, ele geçen malzemelerin dağılımı ve yoğunluğuna bağlı olarak kendi içinde değerlendirilmiştir. Daha sonra genel bir değerlendirme yapılarak buluntuların bütün araziye dağılımı ve yoğunluğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, her bir çalışma alanının koordinatları GPS yardımı ile belirlenerek, arazinin jeofizik haritasına işlenmiştir³³.

Yüzey malzemesinin toplanmasına yönelik çalışmaların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak, arazinin kuzeydoğu ve güneydoğu sınırına yakın bölümlerinde, seramik parçalarının yoğunluğunda gözle görülür bir azalma olduğunu söyleyebiliriz. Seramik parçalarına paralel olarak, aynı alanda ele geçen çatı kiremidi parçalarında da benzer şekilde azalma görülmektedir. Malzemenin yoğun olarak ele geçtiği alanlarda ise yoğunluk sırasına göre; Roma Dönemine ait seramik parçaları, Hellenistik Döneme ait seramik parçaları ve Byzans Dönemine

31 Dr. Figen Çevirici, Cumhuriyet Mahallesi, 1605 sokak, No: 16/2 Mersin/TÜRKİYE.
e mail: figencevirici@hotmail.com

32 Yüzey taraması ve buluntuların toplanması Yrd. Doç. Dr. H.Pamir başkanlığında Dr. F.Çevirici, Mustafa Kemal Üniversitesi'nden Arkeolog Burçak Altunay, Arkeolog İnanç Yamaç ve Arkeolog Volkan Gül tarafından gerçekleştirilmiştir. Burada yüzey araştırması sırasında ele geçen seramik parçalarının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu eserlerin tamamı Dr. Figen Çevirici tarafından yayına hazırlanmaktadır.

33 Jeofizik araştırma sonuçları için bkz. G. Brands – C. Meyer, in: 21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Antalya 2005 (Ankara 2006) 149-154.

ait seramik parçaları ile çok sayıda tesserae parçası bulunmuştur. Bu eserlerin büyük bir kısmını, herhangi bir tarihleyici kriter taşımayan kaba mutfak kaplarına ait amorf parçalar oluşturmaktadır. Bunların dışında kalan, bezeme düzeni, astarı ve firnis yapısıyla belli bir grubun üyesi olan seramik parçalarının büyük bir bölümü ise, profil vermeyen gövde parçalarından oluşmaktadır. Bu örnekler, kil yapıları, üzerlerinde taşıdıkları bezemeleri, astar veya firnis özelliklerine dayanarak, ancak geniş bir zaman dilimine tarihlendirilebilecek niteliktedir.

Hellenistik Döneme ait seramik parçaları arasında; sarkık ağız kenarlı balık tabaklarına ait parçalar, düz dudak tablalı tabak parçaları, yuvarlatılmış ağız kenarlı tabak parçaları, içe ve dışa çekik ağızlı kase parçaları ile kalıp yapımı kase parçaları bulunmaktadır. Kalıp yapımı kaselere ait az sayıdaki örnekler üzerinde yer alan bitki bezemesi (Res. 1: 4-5)³⁴, Antiokheia' da ele geçen Hellenistik Dönem kalıp yapımı seramikleri arasında, özgün bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda gruplayarak belirttiğimiz seramiklerin yüzeyleri mat siyah, gri, kahverengi, açık kırmızı, kırmızımsı-sarı (7,5 YR 4/4, 5Y 4/1, 2,5 YR 6/8, 5 YR 7/6), renklerinde firmislenmiştir. Ayrıca bu örneklerin orta veya iyi derecede fırınladığını söylemek mümkündür. Profil veren ağız parçaları arasında en erken örnekler, Erken Hellenistik Döneme tarihlenen içe çekik ağızlı kaseler (Res.1: 1-2)³⁵ ile yuvarlatılmış ağız kenarlı tabak parçalarından oluşmaktadır (Res. 1: 3)³⁶.

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz Roma Dönemine ait seramikler, parlak kırmızı firnisli (Doğu Terra Sigillataları) veya kırmızı astarlı (Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikleri) tabak ve kase parçaları ile çeşitli mutfak kaplarına ait gövde parçalarından oluşmaktadır. Parlak kırmızı firnisli tabak ve kase parçalarının karakteristik özellikleri arasında, alçak ve kalın kaideli olmaları ile kaide üzerinde ince yivlerin bulunması gelmektedir. Bazı örneklerde kaidelerin alt kısmı, basamaklı olarak yapılmıştır. Bu örneklerin iyi perdahlanmış ve genellikle açık kırmızı (2,5 YR 6/8) renginde firmise sahip olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca kil yapıları, sarı mika ve kum katkılı olup, kırmızımsı sarı (5 YR 6/6), pembe (5 YR 8/4) renklerinde dirler. Orta derecede fırınlanmışlardır.

34 F. O. Waagé, "Hellenistic and Roman Tableware of North Syria", Antioch on the Orontes IV, I, 1948, 29 vd., Fig. 9, No. 28, 35, 51.

35 Benzer örnekler için bkz. K. M. Kenyon, The Objects from Samaria, London 1957, 223-225, Fig. 38, No. 2, 6, 7. (Res. 1-2'nin çizimleri Arkeolog Vokan Gül tarafından yapılmıştır. Ayrıca bu raporda sunduğumuz çizimlerin dijital ortama aktarılması Arkeolog İnanç Yamaç tarafından yapılmıştır).

36 Benzer örnekler için bkz. Waagé 1948, 12, Pl. II, No. 17u; A. Berlin & J. Pilancinski, "The pottery of the Early and Middle Hellenistic period", REDAC, 2003, 209, Fig. 1, No. 6.

Roma seramikleri arasında değerlendirebileceğimiz diğer bir grubu kırmızı astarlı seramikler oluşturmaktadır. Bu seramikler arasında, dudak kenarı omurgalı olan kase parçaları (Res. 1: 6-8)³⁷ ile dudak kenarı aşağı sarkıtılmış kase parçaları (Res. 1: 9), kronolojik açıdan bir fikir verebilecek niteliktedir. Dudak kenarı omurgalı seramik parçaları, kırmızının değişen tonlarında hamur rengine sahip olup, orta veya iyi derecede fırınlanmışlardır. Bazı parçalar, yine kırmızının değişen tonlarında (2,5 YR 5/4, 2,5 YR 6/6, 2,5 YR 4/8) astarlanmıştır. Dudak üzerinde rulet tırtılı bezemesi bulunan örneklerin yanı sıra, bezemesiz örnekler de bulunmaktadır. Elimizdeki kaide parçalarından yola çıkarak, hemen hepsinin oldukça sığ kaideli olduğunu söyleyebiliriz. Bu örnekleri Geç Roma C seramikleri içinde değerlendirmek mümkündür. Res.1: 6-8 'de gördüğümüz örnekleri M. S. 6 . yüzyıla tarihlendirebilmekteyiz³⁸.

Aynı periyodun (M.S. 5-6 yy.) diğer bir grubunu oluşturan aşağı sarkıtılmış dudaklı kaselere ait parçalardan (Res. 1: 9)³⁹, oldukça az sayıda ele geçmiştir. Bu durum, bu tiplerin, omurgalı dudaklı kaselerden daha az popüler olduğunu göstermektedir. Aşağı sarkıtılmış dudaklı kaselerin kil ve astar rengi açık kırmızı (2,5 YR 6/8) olup, astarın yapısı çoğu zaman kilden ayırt edilemeyecek kadar incedir. Ayrıca orta derecede fırınlanmışlardır.

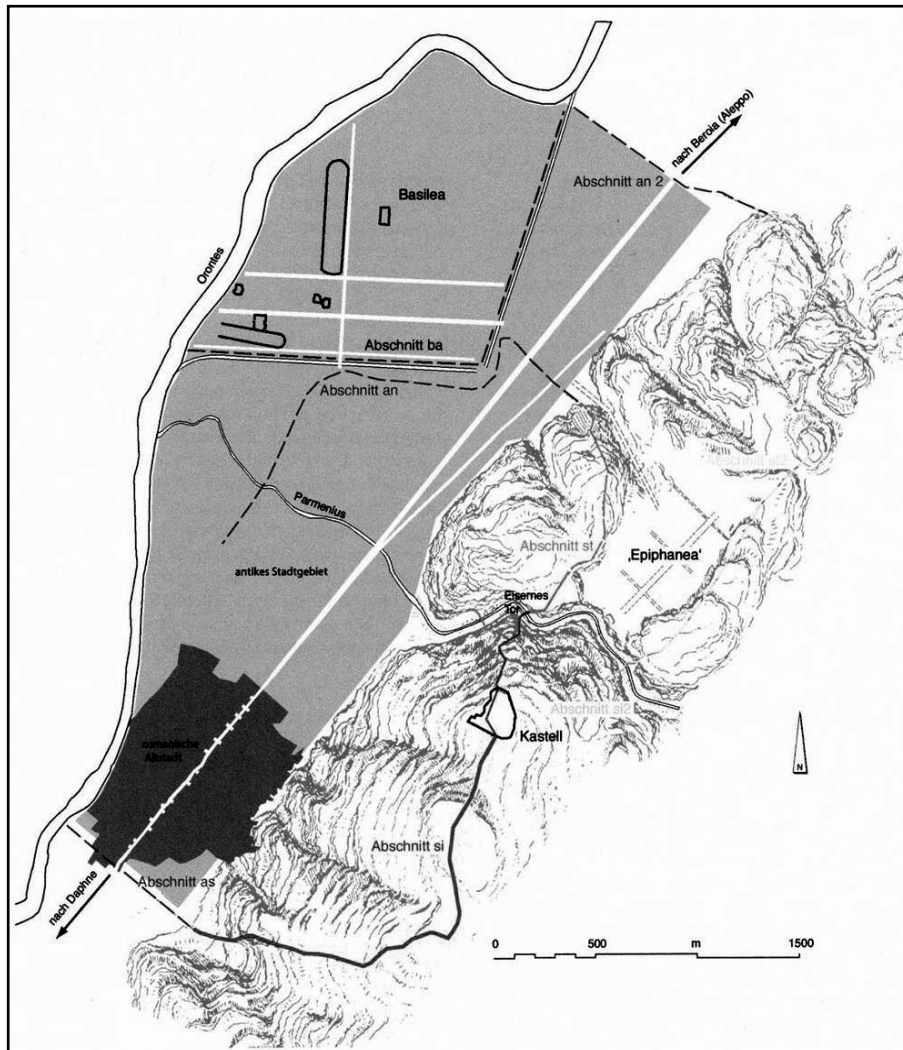
İncelediğimiz seramik parçaları genellikle çok yıpranmış durumdadır. Örneğin ağız ve kaidesi ile birlikte korunmuş bir örnek bulunmamaktadır. Hiçbir seramik parçası üzerinde, çömlekçi mührüne rastlanmamıştır.

Çalışma kapsamımıza giren seramik parçaları arasında, Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait eserlerin dışında, Byzans ve İslam Dönemlerine ait seramik parçaları da bulunmaktadır. Bu örnekler sarı, yeşil sırlı tabak ve kaselere ait gövde parçalarından olup oldukça az sayıda ele geçmişlerdir. Bununla birlikte, araştırma yaptığımız bölgenin, Hellenistik Dönemin başından Byzans dönemine kadar iskan gördüğünü belirlememiz açısından önem taşımaktadırlar.

37 Çizim, Dr. Figen Çevirici; Benzer örnekler için bkz. Waagé 1948, 329 vd.

38 J. W. Hayes, Late Roman Pottery, London, 1972, 331, 335, Fig. 68, No. 28-29.

39 Hayes 1972, 140-144, No. 23.

Resim: 1

ARTVİN-ERZURUM İLLERİ ÇORUH VADİSİ'NDEKİ TARİHÎ YOLLAR VE KÜLTÜR VARLIKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2006

Osman AYTEKİN*

T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 31.07.2006 tarih ve 125591 sayılı "Artvin İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrasına Ait Türk Dönemi Eserleri ile Erzurum İli, Uzundere,Tortum, Oltu, Olur, İspir ve Pazaryolu İlçelerinde Sivil Mimari Yapılarına Yönelik YüzeY Araştırması"na ilişkin onay doğrultusunda ve söz konusu alanlarda; Bakanlık temsilcisi Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü elamanı Erkan Koç'un gözetiminde, başkanlığımıdaki ekipçe, 12.08.2006-09.09.2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma; TÜBİTAK, DÖSİM ve Artvin Valiliği'nin katkılarıyla yürütülmüştür¹.

Araştırmamız; Erzurum'a bağlı İspir-Pazaryolu ilçeleri arasında kalan ve Çoruh Vadisi'nin ana kolu üzerinde yapılması planlanan hidroelektrik amaçlı barajların sahaları ile çevresinde bulunan kültür varlıkları ile tarihî yolların tespit ve incelenmesini amaçlamaktadır.

Bu yılki araştırma sezonunda; 48 adet tarihî eser niteliğini taşıyabilecek konut tespit edilmiş olup bunlardan bir kısmı plan-rölöve bazında incelenebilmiştir.

Ayrıca, yine bu güzergâhta 3 adet kilise/şapel, 1 adet türbe, 1 adet köprü ve 1 adet de kale kalıntısına rastlanmış ancak konumuz dışında olduğundan incelenmemiştir.

Bunlardan başka; Yusufeli'nden gelip İspir ve Bayburt'a doğru Çoruh Vadisi boyunca devam eden tarihî kervan yolu güzergâhı izlenmeye çalışılmıştır. Bu

* Yrd. Doç. Dr. Osman AYTEKİN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/TÜRKİYE

1 Araştırmamızın gerçekleştirilmesinde katkıları olan; Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkililerine, TÜBİTAK'a, Artvin Valiliği'ne, Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Artvin DSİ Bölge Müdürlüğü'ne, İspir Kaymakamlığı'na, İspir Meslek Yüksek Okulu Müdürlüğü'ne, Sırakonaklar Köyü'nden Süleyman Yurtsever'e, Afet Aksu'ya, şoförümüz Ercan Alpaslan'a, ekip üyelerimizden Erkan Koç, Abdurrahman Aktaş, M. Necati Aytekin, Y. Emre Aytekin ve Fatih Gültekin'e teşekkürlerimizi sunmayı borç biliriz.

güzergâhtaki tarihî yol dokusunun ekseriyeti, 1960'lı yıllardan sonra açılan bugünkü karayolu geçişi sırasında önemli ölçüde tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Yine de, kısmen varlığını koruyan kale ve köprü kalıntıları, Ortaçağ ve sonrasında işlev gören tarihî yol ağının varlığına tanıklık etmektedir.

ERZURUM İLİ-İSPİR İLÇESİ

Karakale Köyü: İspir ve Yusufeli ilçeleri arasında, İspir ilçe merkezine yaklaşık 43 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Dere yatağının kenarında ve meyilli arazi üzerinde bulunan köy, 50 haneden oluşmaktadır. Bu köyde tespit edilen sivil mimari yapıları şunlardır:

Rıfat Sandıkçı (Sandıkçıoğlu) Evi: Yapı, Cami Mahallesi'nin üst tarafında ve köye hâkim bir konuma sahiptir. Kapı giriş eşiğinde yer alan yazıta göre, konutun 1899 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Konut, bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 1). Zemin katı, 12.00x12.45 m. ölçülerinde, "L" biçiminde plana sahiptir. Bu plan anlayışı bodrum ve çatı katında değişikliğe uğramıştır. Cepheleri, yatay ahşap hatıllarla belirlenmiş olup köşelerden düzgün yonu taşları olmak üzere kireç harcı ile tutturulmuş derzli moloz taş örgüye sahiptir. Çatısı sac kaplamalıdır. Bodrum katında 2, zemin ve birinci katlarında dörderden 8, çatı katında ise 2 olmak üzere toplam 12 adet mekâna sahiptir. Ana giriş kapısı zemin katın batı ve doğu cephelerinde yer almaktadır. Ayrıca, bodrum katın 2, birinci katın kuzey cephesinde bir olmak üzere 3 kapısı daha bulunmaktadır. Bunlarla birlikte, içten katlar arası geçişi sağlayan ahşap merdiven sistemine de sahiptir. Ahşap pervazlı pencereler dikdörtgen forma sahiptir. Birinci katın, girişin üzerine denk gelen batı cephesinde "L" biçiminde ahşaptan süslemeli balkona sahiptir. Büyüklüğü ve süslemeleriyle köyün ekonomik durumu iyi bir kişisine ait olduğu anlaşılmaktadır. Hâlihazırda Rıfat Sandıkçı'nın oğulları tarafından konut olarak kullanılmaktadır.

Nazım Sandıkçı Evi: Yapı, kitabesine göre R. 1322/M. 1902 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 2). Cepheleri taştandır. Evin bazı kısımları yıkılmış olsa da hâlen konut olarak kullanılmaktadır.

İbrahim Dalkıran Evi: Yapı, kitabesine göre R. 1322/M. 1906 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 3). Cepheleri taştandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Hüseyin Kantar Evi: Yapı, kitabesine göre R. 1322/M. 1906 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır ve yer yer tadilat görmüştür. Konut olarak kullanılmaktadır.

Mustafa Duman Evi: Yapı, muhtemelen 20. yüzyılın başlarına aittir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Sırakonaklar Köyü: İspir ile Yusufeli arasında, İspir ilçe merkezine yaklaşık 46 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Farklı vadiler içerisinde dağınık yerleşimine sahip 18 mahalleden oluşmaktadır. Burada tespit edilen sivil mimari yapıları şunlardır²:

Ocaklı Mahallesi

Musa Tüylü Evi: Yapı, kitabesine göre R. 1318/M. 1902 tarihinde inşa edilmiştir. Altta ahır, üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 4). Alt kat dıştan 6.60x8.60 m. ölçülerinde dikdörtgen plana sahiptir. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Dalıca Mahallesi

Paşa Konakları (Mustafa Kara mülkiyetinde): Yan yana bulunan her iki konak, Dalıca Mahallesi'nin üst tarafında, meskun mahallin dışında bulunmaktadır. Çevresinde yıkılmış durumda çeşitli yapı kalıntıları yer almaktadır. Yapılar üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Her ikisi de bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılı olmalıydı (Resim: 5). Sol taraftaki yapı, dıştan 12.50x12.47 m., sağdaki ise 10.50x16.30 m. ölçülerinde dikdörtgen planlara sahiptir. Cepheleri düzgün kesme taş malzemeye sahiptir. Çatıları yıkılmış ve üst katın iç donanımları bozulmuştur. Terk edilmiş durumdadır. Her an yıkılacak duruma gelmiştir. Yapının, yörede idarecilik yapan kişiye ait olduğu bilinmektedir.

Mustafa Kara Evi: Yapı, kitabesine göre R. 1327/M. 1911 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 6). Cepheleri taşrandır ve konut olarak kullanılmaktadır. Sağlam durumda olup ev sahibi tarafından pansiyon olarak değerlendirilmek istenmektedir.

2 Bu köydeki sivil mimari örnekleri için bkz.; A. Murat Aktemur-İ. Umut Kucaracı, Kültür Varlıkları İle İspir, Erzurum, 2004, s. 100-111; Fuat Erkan, İspir Sırakonaklar Köyü Evleri, (Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum, 2001, s. 28 vd.

Zülküf Kara Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Celalettin Keleş Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Mehmet Keleş Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Mustafa-Mehmet Kara Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Aktaş Mahallesi

Necati Yurtseven-Şevket Demirci Evi: Yapı kitabesine göre R. 1319/M. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Terk edilmiş durumdadır.

Nizamettin Andıç Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşandır ve terk edilmiş durumdadır.

Çavuşlar Mahallesi

Necati Yurtseven-Muhammet Yurtseven Evi: Yapı, kitabesine göre R. 1323/M. 1907 tarihli. Bodrum üzeri 3 katlıdır ve semerdam çatılıdır (Resim: 7). Cepheleri taşandır. Yapının bir bölümü tadilat geçirmiş olup pansiyon olarak değerlendirilmek istenmektedir. Konut olarak kullanılmaktadır. Ön cephe duvarlarında, diğer evlerde rastlamadığımız yaklaşık 4.40 m. uzunluğunda yatay olarak yerleştirilmiş taş hatıllar dikkat çekmektedir.

Kazım Yurtseven Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Hasan Yurtseven Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taştandır ve konut olarak kullanılmaktadır.

Doğan Çalışır Evi: Yapı kitabesine göre, R. 1318/M. 1902 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taştandır ve özenli işçiliğe sahiptir. Konut olarak kullanılmaktadır.

Abid Demirci-Mithat Yağcı Evi: Yapı kitabesine göre, R. 1319/M. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taştandır. Üç ayrı bina görünümüne sahiptir. Evin bir bölümünün sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Mehmet Yurtseven Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taştandır ve terk edilmiş durumda olmasına rağmen yapı sağlam durumdadır. Eskiden okul olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Sungurlu Mahallesi

Dursun Ali Topaloğlu Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Terk edilmiş durumdadır.

İncirli Mahallesi

Asım Yılmaz Evi: Yapı kitabesine göre, R. 1319/M. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taştandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Altıntaş Mahallesi

Namık Aksu Evi: Yapı kitabesine göre, R. 1327/M. 1911 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 8). Cepheleri yatay ahşap hatıllarla belirlenmiş olup köşelerden düzgün yonu taşları olmak üzere kireç harcı ile tutturulmuş derzli moloz taş örgüye sahiptir. Çatısı sac kaplamalıdır. Bodrum

katı 9.40x12.70 m. ölçülerinde dikdörtgen plana sahiptir ve önde 2, arkada 1 olmak üzere 3 adet oda bulunmaktadır. Zemin katın ana girişi doğu yönünden olup simetrisinde de batı cephesinde ikinci bir kapı yer almaktadır. Ortada uzunca hol, her iki yanında ise ikişer oda yer almaktadır. Üst kata çıkış içten olup burada bir ambar bir de oda bulunmaktadır. Çatı katının düzenlenmesi yapılmamıştır. Mahallenin önemli yapılarından biri olup hâlen yarıcı tarafından konut olarak kullanılmaktadır. Giriş kapısındaki çatlamalar yapıyı tehlikeli duruma getirmiştir.

Ali Aksu Evi: Yapı kitabesine göre, R. 1327/M. 1911 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 9). Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır. Hemen Ali Aksu Evi'nin yanında bulunmakta olup her yönü ile o eve benzemektedir. İç donanımı yenilenmiştir. Sağlam durumdadır.

Şevket Totoş Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Nizamettin Gözüml Evi: Yapı kitabesine göre R. 1327/M. 1911 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Ethem Bayram Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Taşbaşı Mahallesi

Ahmet Alkan Evi: Yapı kitabesine göre R. 1320/M. 1904 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Halis Alkan Evi: Yapı kitabesine göre R. 1324/M. 1908 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Hasan Alkan Evi: Yapı, tam olarak okunamayan kitabesine göre R. 1319/M. 1903 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 10). Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumda olmasına rağmen sağlamdır.

Kalender Alkan Evi: Yapı kitabesine göre R. 1328/M. 1912 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Yoncalık Mahallesi

Süleyman Yurtsever Evi: Yapı kitabesine göre R. 1323/M. 1907 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 11). Bodrum katına girilememiştir. Zemin kat 9.30x10.40 m. ölçüsünde dikdörtgen plana sahiptir. Kuzey cephesinden girişı bulunmaktadır. Hemen girişten sonra büyükçe bir hol, ön tarafta ise iki adet kışık oda bulunmaktadır. Birinci kat planı da hemen hemen zemin kat planına benzemektedir. Farklı olarak öndeki küçük odanın kenarına köşklü balkon yerleştirilmiştir. İçten üst kata çıkış sağlanmaktadır. Burada bir ambar bulunmaktadır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Selami Yurtsever Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

İsmet Yurtsever Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Ali Köse Evi: Yapı kitabesine göre R. 1322/M. 1906 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Sabit Bakır Evi: Yapı kitabesine göre R. 1327/M. 1911 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Seyfettin Yurtsever Evi: Yapı kitabesine göre R. 1325/M. 1909 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Dursun Ali-Rıza Gözüm Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Cevdet Koşmaz Evi: Yapı kitabesine göre R. 1320/M. 1904 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

İsmail Yurtsever Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Galip Yurtsever Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Hüseyin Koşmaz Evi: Yapı kitabesine göre H. 1287/M. 1871 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Necati Gözüm Evi: Yapı kitabesine göre R. 1318/M. 1902 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 12). Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Nudiye Koşmaz Evi: Yapı kitabesine göre R. 1320/M. 1904 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır.

Han Kalıntısı (Seyfettin Yurtsever'e ait): Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen, 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlıdır (Resim: 13). Cepheleri taşrandır. Üst örtüsü yıkılmış olup terk edilmiş durumdadır.

Cücebağ Mahallesi

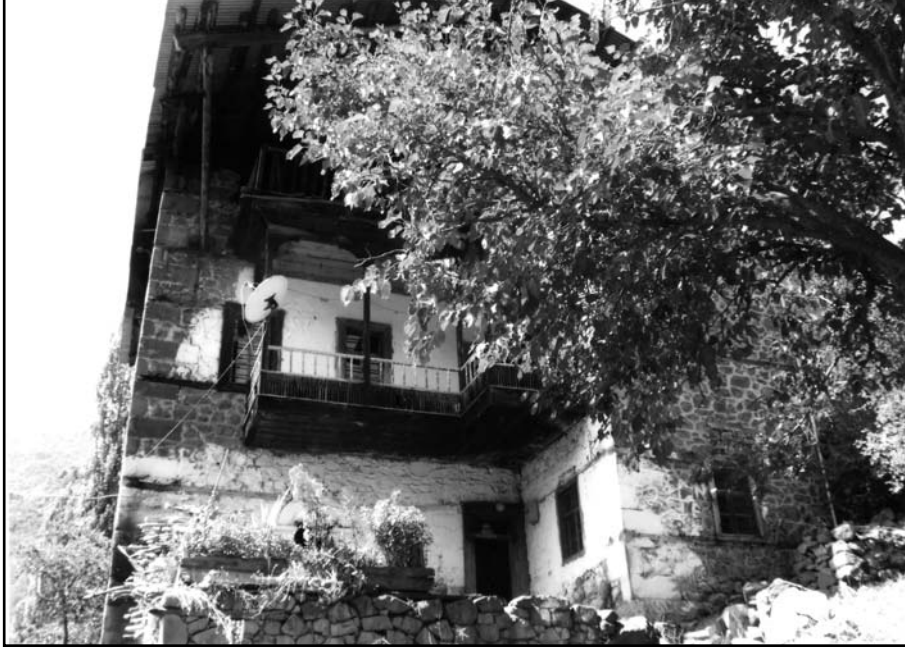
Nahit Kumbasar Evi: Yapı kitabesine göre R. 1327/M. 1911 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 14). Bodrum katında 2 adet odası bulunmaktadır. Bunlardan birinin eskiden fırın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Zemin katı 8.10 x 10.10 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plana sahiptir. Girişte hemen büyük bir hol ve buraya açılan 2 odaya sahiptir. İçten çıkılan birinci katın planı da zemin katla aynıdır. Çatı katında ise bir ambar bulunmaktadır. Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir tamirat geçirmediği için özgün durumunu korumaktadır.

Semiha Kumbasar Evi: Yapı kitabesine göre R. 1322/M. 1906 tarihinde inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 2 katlı olmalıydı. Üst örtüsü yıkılmıştır. Cepheleri taşrandır. Terk edilmiş durumdadır.

Zihni Kumbasar Evi: Yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Muhtemelen 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Bodrum üzeri 3 katlı ve semerdam çatılıdır (Resim: 15). Cepheleri taşrandır. Konut olarak kullanılmaktadır. Yan tarafı betonarme binadan dolayı kapanmıştır. Sağlam durumdadır. Mahallenin en büyük yapısıdır.

Bunlardan başka; İspir İlçesi'nin Yedigöze Köyü'nde 1 şapel, Bahçeli Köyü'nde 1 türbe, 1 kilise, 1 köprü kalıntısı, Sırakonaklar Köyü'nde 1 kilise, Maden-Köprübaşı yakınında 1 kale kalıntısına rastlanmıştır.

Sonuç olarak; Artvin İli'nde yürütölen incelemelerin önemli bir kısmı tamamlanmıştır. Erzurum İli'nde araştırmaların 2007 yılında da sürdürölmesi yararlı olacaktır.

Resim 1: İspir-Karakale Köyü, Rifat Sandıkçı Evi, ana giriş cephesi

Resim 2: İspir-Karakale Köyü, Nazım Sandıkçı Evi, arka ve yan cephesi

Resim 3: İspir-Karakale Köyü, İbrahim Dalkıran Evi, ana giriş cephesi

Resim 4: İspir-Sırakonaklar Köyü, Musa Tüylü Evi, ön cephesi

Resim 5: İspir-Sırakonaklar Köyü, Paşa Konakları, önden görünüş

Resim 6: İspir-Sırakonaklar Köyü, Mustafa Kara Evi, ön cephesi

Resim 7: İspir-Sırakonaklar Köyü, Necati Yurtseven-Muhammet Yurtseven Evi, yan cephesi

Resim 8: İspir-Sırakonaklar Köyü, Namık Aksu Evi, ana giriş cephesi

Resim 9: İspir-Sırakonaklar Köyü, Ali Aksu Evi, ön cephesi

Resim 10: İspir-Sırakonaklar Köyü, Hasan Alkan Evi, ön ve yan cephesi

Resim 11: İspir-Sırakonaklar Köyü, Süleyman Yurtsever Evi, arka ve yan cephesi

Resim 12: İspir-Sırakonaklar Köyü,
Nizamettin Gözüm Evi, ön
cephesi

Resim 13: İspir-Sırakonaklar Köyü, han kalıntısı, ön cephesi

Resim 14: İspir-Sirakonaklar Köyü, Nahit Kumbasar Evi, ön cephesi

Resim 15: İspir-Sirakonaklar Köyü, Zihni Kumbasar Evi, yan cephesi

ESKİŞEHİR MÜZESİ'NDE KORUNAN FİGÜRİN VE İDOLLER

Şengül AYDINGÜN*

Eskişehir Müzesi'ndeki figürin ve idollerinin katalog çalışması şeklinde başlayan bilimsel müze çalışması, birkaç yıl sürecektir. Çalışmalarda geçmiş yıllarda kazı başkanları tarafından detaylı yayınları yapılmış kazı buluntusu eserlerin yanında, satın alma ya da el koyma yoluyla müzeye kazandırılmış eserlerin yeniden toplu olarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir¹.

2006 yılındaki çalışmalarımız kapsamında müze depolarındaki 156 adet eser üzerinde inceleme yapılmıştır. Bu eserler, Prof. Dr. Manfred Korfmann tarafından yapılan Demircihüyük kazılarında ele geçirilen pişmiş topraktan üretilmiş insan ve hayvan figürinleri ile satın alma bir grup kemik eserden oluşmaktadır (Korfmann, 1977/78, 1979a, b, 1980, 1981, 1987).

Demircihüyük malzemesi, Obladen Kauder tarafından yayınlanmıştır (Obladen Kauder, 1996). çalışılan figürin ve idollerin tamamı, Demircihüyük Erken TÇ I ve II tabakalarına aittir. Figürin ve idoller iki ana tipin devamı olarak yerleşmenin L-Q arasındaki kodlarında ele geçirilmiştir. Toplam 69 adetlik gruptan 26'sı figürin, 43'ü idol olan Demircihüyük figürinleri ne yazık ki çoğunlukla baş, boyun, üst gövde ve alt gövde olarak parçalar hâlinindedir. Sağlam durumdaki birkaç insan betiminden bir figürin ile dört idol, tüm ya da tüme yakın durumdadır. Diğerleri baş ve gövdenin çeşitli bölümleri olarak parçalar hâlinde ele geçirilmiştir. Demircihüyük örneklerinde dört figürin parçası ile iki idol parçası yüzeyde bulunmuş olmasına rağmen, Erken Tunç Çağı II dönemi içerisinde ele alınmaktadır. Ayrıca Sarıket Mezarlığı'ndan tanınan pişmiş topraktan bir idol de (Sheer, 1992-1993) bu grup içindedir. Erken Tunç Çağı Demircihüyük figürinlerinin baş parçaları, önde yuvarlak ve düz yüzlü, uzun boyunlu ve arkada poloslu bir görünüme sahiptir (Resim: 1).

* Yrd. Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmit/TÜRKİYE

1 Eskişehir Müzesi'nde 2006 yılı içinde "Erken Tunç Çağına ait Figürin ve İdoller" konulu çalışmama izin veren başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, bu Genel Müdürlüğün Kazılar ve Müzeler Dairesi Başkanı Sayın Melik Ayaz, Şube Müdürü Gökhan Bozkurtlar ve Levent Vardar ile Eskişehir Müzesi Müdürü Dursun Özden'e ve müze uzmanlarına özellikle teşekkür ederim.

Figürin parçalarının yüzlerinde kaş, göz, burun, ağız, kulak gibi uzuvlar yer almıştır. İki örnekte dişler de belirtilmiştir (Resim: 2). Üzerlerinde genellikle kırmızı aşı boyası mevcuttur. Birkaç örneğin gözlerini belirten kazıma çizgilerin arasında siyah ya da beyaz renkli dolgular yer almıştır. Figürin parçaları arasında önemli bir grubu oluşturan gövde parçaları ellerini göğüsleri üzerinde birleştirmiş durumdadır. Figürinler bu hâliyle Neolitik Çağ'dan beri devam eden Anadolu'nun elleriyle besleyiciliğini gösteren şişman ana tanrıça tiplerini hatırlatmaktadır. Ancak bunlar, Erken Tunç Çağ'ında daha zayıf bir görünüme ulaşmıştır. Kırık alt parçaların görüntüsünden, oturmakta oldukları anlaşılan Demircihüyük figürinlerinin dikkat çeken ortak özelliklerinden birisi, kolları üzerlerinde kol kaslarını anımsatan üçlü kazıma parçalarının mevcut oluşudur (Resim: 3).

Genellikle çıplak ve süssüz bir bedene sahip olan Demircihüyük figürinlerinden bir figürin gövdesinde ilginç bir düzenleme mevcuttur. Bu figürin, gerdan kısmında ve sırtında aynı hizaya gelen altışar adet yuvarlak oyukçuk ile diğerlerinden daha fazla dikkati çekmektedir. Bunların süslemeyle ilgili oldukları sanılmaktadır. Figürinlerin alt kısmını oluşturan bölümlerde daha çok çömelmiş ya da dizlerini aşağı doğru kırarak sarkıtmış pozisyonlar hâkimdir. Gövde üzerinde kazıma parçaları büyük cinsel organlar belirtilmiştir. Genellikle arkadan bakıldığında kalça ayrımları verilmiş bazen de omurga ile kalçaları üzerinde oyukçuklar yer almıştır. Büyük kısmında popo deliğinin mevcut olduğu gözlenmiştir (Resim: 4).

Yassı ve soyut hâliyle tanıdığımız Demircihüyük idolleri ise ETÇ I ve II dönemlerine ait tabakalarda ele geçirilmiştir. Bunlardan üç adedi tümdür (Resim: 5, 6). İlk olarak ele aldığımız, Sarıket Mezarlığı'nda ele geçirilmiş idol (Sheer, 1992: 15), yandan saç çıkıntılı yuvarlak başlı, uzun boyunlu, kısa kollarını iki yana dik açmış, dar üst gövdeli, geniş kalçalı ayrı bacaklı olarak tasarlanmıştır. Ayakta durmakta olduğu belirgin idolün ayak uçlarının hafifçe çıkıntısı verilmiştir (Resim: 7). Demircihüyük'ün ETÇ I tabakalarından gelen figürinlerin başlarının kenarındaki saç tasarımlarının bir benzerini gösteren idolün yüzünde hiçbir uzuv belirtilmemiştir. Yalnızca alt gövdesi üzerinde üçgen bir dişilik organının belirtilmesi yoluna gidilmeye çalışıldığı, kazıma parçalarının tamamlanmamış olmasından anlaşılmaktadır. İdolün üzerinde kızıl kahve boya izleri mevcuttur. Diğer sağlam idoller, yuvarlak başlı, omuzlardan çıkıntılı kollu, ince belli ve yuvarlak gövdelidirler. Demircihüyük idollerinin yüzlerinde kaşlar ve badem biçimli gözler oluk kazıma ile belirtilmiştir. Gövde üzerinde kazıma ve sokma noktalarla vurgulanmış göğüs, göbek çukuru ve dişilik organının yanında çapraz bantlardan oluşan süslemelere sahiptir.

Demircihüyük sanatçılarının aynı tabakalarda ele geçirilmiş figürinleri üretirken yüzlerde daha fazla detayı işlediği görülmüştür. Kaş, göz, gözbebeği, burun, burun deliği, ağız, dişler, kulaklar gibi tüm uzuvlar figürinlerde oldukça detaylı tasvir edilmişken idollerde daha kısıtlayıcı davrandıkları görülmektedir. İdollerin çoğunun yüzünde burun, ağız, diş ve kulak yer almamıştır. Bu durum figürin ve idollerin içerik olarak farklı yorumlanabileceklerini bize düşündürmektedir (Resim: 8).

Demircihüyük ETÇ II'ye ait idol gövdeleri dokuz adettir. Bunlardan altı tanesi ayakta durmakta olan idolleri temsil etmektedir. Beş örneğin bacakları ayrıktasarlanmasına rağmen bacak ayrımı fazla belirgin değildir. Bir örneğin gövdesi üzerinde oyuk göğüsleri ve dörtgen şekilli dişilik organı belirtilmiştir. İdoller genel olarak, çıkıntılı omuzları, ince belleri ve yuvarlak alt gövdelerinin yanında çapraz bantları ve iri dişilik organı bezemeleriyle benzerlik göstermektedir. Demircihüyük ETÇ II tabakalarında açığa çıkarılan idollere ait yirmi dört adet gövde parçasının on biri üst gövdeye, on üçü ise alt gövdeye aittir. Bu parçalardan üç idol dışındakiler tek ya da çift çapraz göğüs bantlı kazımlar ve kabartma ya da oyuk göğüslere; alt gövde parçalarından ayakta duran idollere ait üç örneğin dışındakiler ise, oturmakta olan yuvarlak biçimli alt gövdelere sahiptir. Demircihüyük idolleri üzerinde görülen çapraz ya da tek taraflı bantlar aslında doğu Avrupa'dan Hindistan'a kadar uzanan bir betimdir. Bu bantların bazı bilim adamları tarafından değişik yorumları yapılmaktadır. Okluk, cepken, yelek ya da asaleti temsil eden bantlar oldukları üzerinde değişik görüşler bulunmaktadır .

Demircihüyük pişmiş toprak figürin ve idolleri ağırlıklı olarak yerleşmenin ev içlerinde, sokak ve avlularında ele geçirilirken mezarlıkta çok az sayıda bulunmuştur. Bu nedenle bunların öteki dünya inancından çok, günlük yaşamda yanlarında taşımış olabileceklerini ya da amulet gibi kullanıldıklarını düşündürmektedir. Bazı figürinlerin başlarında görülen oluklu delikler buralardan ip-sicim tarzı bağlantıların geçirilmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Bu da figürinin amulet gibi kullanılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Parçalar hâlinde ele geçirilmiş olmaları bunların sık kullanıldığı için kolaylıkla kırılabileceğini düşündürmektedir.

Eskişehir Müzesi'nde korunan ve 2006 yılı içinde yalnızca fotoğraflama çalışmasını tamamlayabildiğimiz Demircihüyük Erken Tunç Çağı hayvan figürinleri içinde dağ keçisine ait bir baş dışında, (Resim: 9) diğerleri boğa biçimlidir. Hayvan figürinleri Demircihüyük insan betimleri gibi aynı hammadde yani yakın çevreye ait kil kullanılarak benzer tarzda pişirilmiştir. Önde küçük çıkıntılı boynuzları, kabarık burunları belirgin olan boğaların bazılarında burun delikleri verilmiştir. Gövdeleri

arkaya doğru uzatılırken arkada gövdeye bitişik kuyruklar oldukça sanatsal şekilde verilmiştir (Resim: 10) .

Eskişehir Müzesi'nde 2006 yılı içindeki çalışmamız sırasında satın alma olarak müzede korunan kemik idollerin bir kısmının Burdur bölgesinde yaygın olan kemik başlı figürinlerle olan çok yakın benzerliği dikkate alınarak bu bölgeden gelmiş olabileceğini ve Geç Neolitik-Kalkolitik Çağa ait toprak gövdeli figürinlerin başlarına ait olabileceğini düşünmekteyiz (Duru 1993), (Resim: 11).

Diğer kemik idollerin başlarında görülen taç biçimli (Gündoğan-Aydınğün, 2003) daha gelişkin oymalardan dolayı, bunların Erken Tunç Çağı sonu Orta Tunç Çağı başlarına tarihlenmesi gerektiğini kanıslındayız (Resim: 12.)

Figürin ve idoller üzerindeki detaylı çalışmalarımız 2007 içerisinde de devam edeceğinden henüz Eskişehir Müzesi'ndeki figürin ve idoller üzerindeki genel değerlendirmemiz tamamlanmamıştır.

KAYNAKLAR

DURU, Refik, "Burdur Bölgesinden Yeni Bir İdol Tipi Kemik Başlı İdoller", *Nimet Özgüç'e Armağan Aspects of Art And Iconography:Anatolia and its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç*, TTK, Ankara, 1993: 155-157, pl.30.

GÜNDOĞAN-AYDINGÜN Şengül, *Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdoller*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003, Ankara.

KORFMANN, Manfred. "Demircihüyük", *İstanbul Mitteilungen* 27/28, 1977/1978: 1-59, Taf. 1-10.

"Demircihüyük" *İstanbul Mitteilungen*.29, 1979a: 1-47, Taf. 1-7.

"Eine weibliche Gottheit in der Frühbronzezeit Anatoliens", *Prähistorische Zeitschrift* 54, 1979b: 187-200.

"Demircihüyük, Eine Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygisch-Bithynischen Grenze-Kampagne1976", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIV, 1980: 135-164.

“Demircihüyük Eine Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygisch Bithynischen Grenze Kampagne 1977”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXV-2, 1981:115-123.

Demircihüyük I, Architektur Stratigraphie und Befunde, Mainz, 1987.

OBLADEN-KAUDER, Julia. *Demircihüyük IV: Die Kleinfunde.B*, Mainz am Rhein, 1996.

SEEHER, Jürgen “Die Nekropole von Demircihüyük-Sarıket Grabungskampagne 1991”, *İstanbul Mitteilungen*, 42, 1992:5-19, Taf. 1-2.

“Demircihüyük Nekropol Kazısı 1991 Yılı Sonuçları” *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XIV-I, 1993:365-379.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

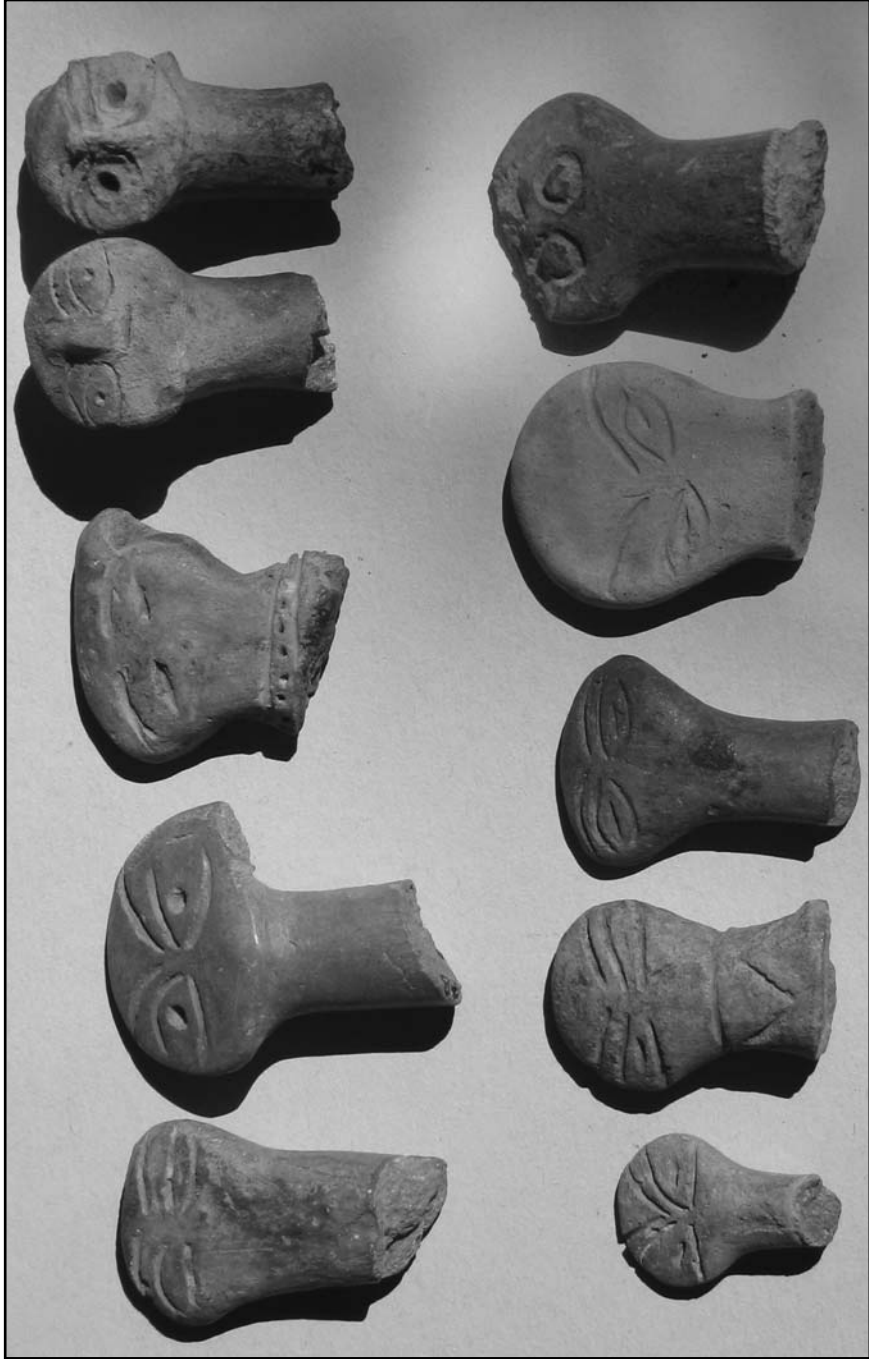
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

ILISU BARAJ GÖLÜ ALANI PALEOLİTİK ÇAĞ YÜZEY ARAŞTIRMASI - 2006

Harun TAŞKIRAN*
Metin KARTAL

I. GİRİŞ

Ilisu Baraj Gölü alanında kalan kültürel varlıkların korunması ve belgelendirilmesine yönelik proje kapsamında, 2001 yılında başladığımız “Ilisu Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması”na, 2005 yılında ödenek sağlanamaması nedeniyle ara verilmişti. Bu yıl, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün DSİ Genel Müdürlüğü’nden aktardığı ödenekle ve ayrıca Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı’ndan sağlanan az bir ödenekle, 2005 yılında ara verdiğimiz yüzey araştırmamıza yeniden devam edilmiştir. Araştırma 12 Eylül-26 Eylül 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Başkanlığım altındaki araştırma ekibi, Batman İli, İl Özel İdare Müdürlüğü’ne ait misafirhanede konaklamış ve yöreden kiraladığımız bir minibüs ile de araştırma alanına ulaşım sağlanmıştır. Ekibimizin şoförlüğünü ise Eşref İnaç yapmıştır². Kültür Bakanlığı’nı, Ankara Etnoğrafya Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Cemal Baykal Aydın bek temsil etmiştir³.

Araştırma alanının yürüyerek taranmasına dayanan yüzey araştırması sırasında saptanan buluntu yerleri, GPS ile koordinatları ve yükseltileri alınarak 1/25.000 ölçekli paftalar üzerine işaretlenmiştir.

* Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE

Yard. Doç. Dr. Metin KARTAL Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100- Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE

1 Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün ülkemizde yapılan kazıların yanı sıra yüzey araştırmalarını da destekleme kararı almasını taktirle karşılıyor ve yardımlarından dolayı yetkililere sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

2 Araştırma ekibi üyelerimizden İrfan Deniz Yaman’a, Yavuz Aydın’a ve şoförümüz Eşref İnaç’a katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz.

3 Alan çalışmalarına aktif bir şekilde katılan ve yardımcı olan Bakanlık temsilcimiz Sayın C. Baykal Aydın bek’e şahsım ve ekibim adına teşekkürlerimi sunuyorum.

II. ARAŞTIRMA ALANI

Hasankeyf İlçesi'nden doğuya doğru, Yanarsu (Garzan) Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği noktaya kadar Dicle Nehri'nin her iki kıyısı, 2006 yılı araştırma alanı olarak seçilmiştir.

Başka bir deyişle bu yıl 1/25.000 ölçekli M46-c2 ve M47-d1 paftaları içine giren alanlar araştırılmıştır. İncelenen alanda Dicle Nehri'nin kuzey kısmı, Doğu Raman Dağı'nın güneye doğru alçalan ve hemen Dicle'ye ulaşan yamaçlarını oluşturur ve bu alanda birkaç hayvan ağılı dışında hiçbir köy yerleşmesi yoktur. Dicle Nehri'nin güneyinde ise Hasankeyf İlçesi'nden doğuya doğru Üçyol ve bu köye bağlı Kavacık Mahallesi, Irmakköy, İncirli ve Yolüstü köyleri çevresi araştırılmıştır. Bu alanda araştırmaya Yolüstü Köyü'ne ulaşmadan önce yol üzerinde bulunan Yolüstü Karakolu'nun batısında yer alan Greşavti Tepe üzerinde son verilmiştir. Burası Yanarsu (Garzan) Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği noktaya çok yakın bir mesafedir. Söz konusu geline yer ile 2001 yılından itibaren yürütülen yüzey araştırmasıyla, Ilısu Baraj Gölü etkileşim alanının büyük bir kısmı araştırılmış bulunmaktadır.

2006 yılında ilk araştırılan alan Hasankeyf İlçesi'nden itibaren Dicle Nehri'nin kuzey kıyısı boyunca uzanan ve hiçbir araç yolunun bulunmadığı yaklaşık 16 km. uzunluğundaki alan olmuştur. Bu alanda Dicle Nehri Doğu Raman Dağı'nın güney yamaçlarının hemen önünde akmaktadır ve Paleolitik Çağ buluntu yerleri açısından fazla zengin değildir. Üstelik bu alanda çok fazla mağara ve kaya sığınağı da bulunmamaktadır. Dicle Nehri'nin güney kıyısı boyunca da yaklaşık 16 km. uzunluğunda bir alan taranmıştır ve bu alanda da İncirli Köyü'ndekiler hariç mağara ve kaya sığınağı bulunmamaktadır.

Kısaca sınırlarını çizdiğimiz araştırma alanının tamamında toplam 14 adet Paleolitik buluntu yeri saptanarak, "2006 Yılı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması" tamamlanmıştır (Harita: 1, 2).

III. BULUNTU YERLERİ

Yukarıda sözünü ettiğimiz araştırma alanı içinde toplam 14 adet buluntu yerinin 6 tanesi Dicle Nehri'nin kuzey kısmında, 8 tanesi ise güney kısmında kalmaktadır. Paleolitik Çağ buluntu yerlerinin tamamı Dicle Nehri'nin eski sekileri üzerinde yer alan açık hava yerleşim yerleridir. Araştırma alanının ve Dicle Nehri'nin kuzeyinde

az sayıda mağara ve kaya sığınağı bulunmakta ise de, bunların içlerinde ve önlerindeki teraslarda herhangi bir yontma taş malzemeyle karşılaşmamıştır ve Paleolitik açıdan verimsizdirler.

III.1. T62/9 Mahara Sırtı 1 No.lu Alan: (N 37° 43 400; E 41° 25 012; 528 m.)

Kesmeköprü Köyü, Kuru Mahallesi'nin hemen kuzeydoğusunda, Mahara Sırtı'nın güneye doğru alçalan yamaçları ve bu yamacın önünde yer alan tarlalarda yontma taş aletlere rastlanmıştır. Dicle'nin eski bir sekisi olan bu alanın güneyi Dicle havzasına hâkimdir (Harita: 1). Mahara Sırtı 1 No.lu alan olarak isimlendirilen bu buluntu yerinden 7 adet çakmaktaşı çekirdek, 11 adet yonga, 3 adet dilgi, 3 adet yontma artığı ve 1 adet iki yüzeyli alet bulunmuştur.

Çekirdeklerin büyük bir çoğunluğu tek kutuplu Clactonien çekirdeklerdir (Çizim: 1/3)⁴. Yongalama clactonien tarzda olup clactonien yongalar daha çoktur. Yongalama genelde laminardır. Zayıf da olsa levallois teknolojinin izleri sezilebilmektedir (Çizim: 1/1, 2). Çok tipik levallois çekirdekler ve yongalar bulunmamaktadır. Yonga ve dilgilerin büyük bir çoğunluğu düzeltisizdir (Çizim: 1/4-7). Bulunan tek iki yüzeyli alet çok tipik olmayıp (Çizim: 1/8) buraya taşınarak gelmiş olmalıdır. Yontma taş örneklerin genel tipolojik özellikleri bunların Alt Paleolitik Çağa ait olduklarını göstermektedir.

III.2. T62/10 Mahara Sırtı 2 No.lu Alan: (N 37° 43 896; E 41° 25 251; 585 m.)

1 No.lu buluntu yerinin kuzeydoğusunda, Mahara Sırtı'nın daha yüksek bir kısmında ve eğimin arttığı bol taşlı bir alandır. Yeni kurulacak Hasankeyf yerleşmesinin parsellerinin olduğu alandadır (Harita: 1).

Buluntu yerinde yontma taş parçalar seyrek ve çok dağınık bir biçimde görülmektedir. Yüzeyden toplanan 34 parçanın 12 tanesi çekirdek, 16 tanesi yonga, 3 tanesi dilgi ve 3 tanesi ise iki yüzeyli alettir.

Buluntulara genel olarak bakıldığında, tüm Paleolitik çağları içeren bir görünümle karşılaşılır. Dilgiler teknik açıdan oldukça iyidir. Genelde dilgisel

⁴ Her yıl olduğu gibi bu yıl da yontma taş malzemenin çizimleri Arkeolog Zehra Fűrzen Taşkıran tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisine katkılarından dolayı ne kadar teşekkür etsek azdır.

(laminar) bir teknolojinin üstünlüğü hissedilirse de, levallois, clacton ve iki yüzeyli teknolojileri de görülür. Yonga ve dilgiler içinde çeşitli Mousterien görünümüne kenar kazıyıcılar bulunmaktadır. Kenar kazıyıcılarda düzeltiller hem iç yüzden, hem de dış yüzden yapılmıştır. Dişlemeli alet örnekleri de buluntular arasındadır. Çekirdekler çok çeşitlidir. Büyük bir çoğunluğu clactonien özellikler gösteren tek kutuplu çekirdeklerdir. Yontma taş malzemenin genel görünümü Alt, Orta ve Üst Paleolitik çağları işaret etmektedir. Ayrıca bu alanda çevrede bol şekilde görülen yeşil sırlı bir Ortaçağ seramik parçası da bulunmuştur.

III.3. T62/11 Mahara Sırtı 3 No.lu Alan: (N 37° 43 913; E 41° 25 565; 580 m.)

2 No.lu buluntu yerinin yaklaşık 250 m. doğusunda, Mahara Sırtı'nın Sinniboğaz Dere'ye doğru alçalan doğu yamaçları üzerindedir (Harita: 1). Oldukça eğimli bir alandır. Bu alanın kuzeyinde Çayır Mağarası bulunmaktadır. Ancak burası bir mağaradan çok küçük bir kaya sığınağıdır. Paleolitik açıdan verimsizdir.

Yontma taş buluntular fazla yoğun değildir (Çizim: 2). Buradan toplanan toplam 29 adet yontma taş buluntunun 5 tanesi çekirdek, 15 tanesi yonga, 7 tanesi dilgi ve 2 tanesi iki yüzeyli alettir (Çizim: 2/1, 2). Yontma taş buluntu topluluğunun genel özelliklerine bakıldığında alanda iki yüzeyli alet geleneğinin yanı sıra levallois (Çizim: 2/3, 4) ve clacton yongalama teknikleri de görülür. Dilgisel (laminar) yongalama baskındır. Yonga ve dilgiler arasında dişlemeli, çontuklu aletler ve kenar kazıyıcılar vardır (Çizim: 2/5-8). Genelde Alt ve Orta Paleolitik görünümüne olan parçalar içinde şüpheli olarak Üst Paleolitik Çağa bağlanabilecek bir iki parça da mevcuttur.

III.4. T62/12 Gelepür Sırtı: (N 37° 43 780; E 41° 25 865; 574 m.)

Mahara Sırtı'nın doğusunda yer alır. Bu iki sırt arasında yaz aylarında bile aktif olan Sinniboğaz Deresi akmaktadır (Harita: 1). Alanda oldukça geniş bir tarla taş duvarla çevrilmiş bulunmaktadır. Nispeten düz ancak kuzeye doğru hafif yükselen bir eğim vardır. Sırtın güneyi ve kuzeyi oldukça taşlıdır. Ancak sırtın orta kesimlerinde yer alan tarlalar taşları toplanarak temizlenmişlerdir.

Gelepür Sırtı buluntu yerinden toplam 67 parça toplanmıştır. Bunlardan 1 tanesi iki yüzeyli alettir (Çizim: 3/9). Dolayısıyla alanda bir iki yüzeyli alet geleneğinden

söz edilebilir. İki yüzeyli alet örneklerinin 1 parça ile temsil edilmesi, tarlalarda yoğun bir biçimde taş temizliği yapılmasından kaynaklanmış olabilir. Diğer buluntular 18 adet çekirdek, 35 adet yonga, 10 adet dilgi ve 3 adet dilgicikten oluşur. Dilgiciklerden bir tanesinin hammaddesi obsidiyendir. Levallois teknoloji ve clacton teknoloji ile birlikte dilgi-dilgicik teknolojisinin varlığı (Çizim: 3), alanın insanlar tarafından değişik dönemlerde ziyaret edildiğini gösterir. Yontma taş buluntu topluluğunun genel özellikleri belli bir dönemi yansıtmaz. Alanda Alt Paleolitik Çağdan Üst Paleolitik ya da Epi-paleolitik Çağa kadar buluntular görmek mümkündür. Hatta 1 adet obsidiyen dilgicik, olasılıkla Çanak Çömleksiz Neolitik'e (PPN) ait olabilir.

III.5. T62/13 Kot Tepe Doğusu: (N 37° 43 855; E 41° 26 681; 512 m.)

Kot Tepe'nin doğusunda ve İnce Dere'nin batısında yer alan ve Dicle Nehri'ne hâkim olan bir buluntu yeridir (Harita: 1). Kuzey-güney doğrultulu sırtın güney ucunda seyrek olarak yontma taş parçalara rastlanmıştır. Toplam 9 adet buluntunun 6 adedi yonga, 2 adedi dilgi ve 1 tanesi de küçük kıyıcı alettir (Çizim: 4/1-3). Kıyıcı alet beyaz renkli bir çakıl üzerine yapılmıştır. Levallois ve clacton teknolojinin izleri görülmektedir. Dilgiler Orta Paleolitik görünümlüdür.

III.6. T62/14 Ruçi Tepe: (N 37° 43 263; E 41° 28 538; 650 m.)

Ruçi Tepe, Üçyol Köyü'nden yaklaşık 2 km. kuzeydoğuda yer alan ve Dicle havzasına oldukça hâkim bir konumda bulunur (Harita: 1). Tepenin üzerinde oldukça geniş bir düzlük alan yer alır. Bu düzlük alanda oldukça seyrek yontma taş parçalar bulunmuştur. Toplam 10 adet parçanın 5 tanesi çekirdek, 4 tanesi yonga ve 1 tanesi de vurgaçtır. Levallois yongalama az olup daha çok clacton teknolojinin izleri görülmektedir. İri bir clactonien yonga ile biri orta kısmından kırık 2 levallois yonga düzeltisizdir. Yongalardan biri iç yüzden inceltilmiş ikili bir ön kazıyıcıdır. Alt ve Orta Paleolitik Çağa aittirler.

III.7. T62/15 Aziz Tepe: (N 37° 43 381; E 41° 27 962; 603 m.)

Üçyol Köyü'nün 2,5 km. kuzeyinde, Ruçi Tepe'nin yaklaşık 1 km. kuzeybatısında yer alan Aziz Tepe, Dicle Nehri'ne oldukça hâkim bir konumdadır. Batıda Zir

Deresi ile doğuda Kilise Dere arasında kalan alanın en yüksek kısmıdır (Harita: 1). Üzerindeki düzlükler hububat tarımında kullanılan geniş tarlalardır. Bu tepenin doğusunda, Kilise Dere'nin başladığı alanda oldukça sağlam ve bir bütünlük arz eden Deremahar Süryani Manastırı bulunmaktadır. Söz konusu bu manastır baraj gölü etkileşim alanının tam sınırında kalmaktadır. Tepenin kuzeybatı kısmında ise Dicle Nehri'ne hâkim bir noktada Atafi olarak isimlendirilen bir Ortaçağ yerleşmesinin kalıntıları bulunmaktadır. Yörede bu kalıntılar Eski Hasankeyf olarak bilinmektedir.

Tepe üzerinde dağınık olarak toplanan parçalar 18 adet olup bunların 7 tanesi çekirdek, 10 tanesi yongadır. Bir parça ise paralel kenarlı bir dilginin orta kısmıdır. Dicle tarzı Levallois yongalamanın izlerini gösteren parçaların yanı sıra clacton teknolojinin izlerini gösteren çekirdek ve yongalar da bulunmaktadır (Çizim: 4/4, 5). Çekirdekler iki tanesi Üst Paleolitik özellikler göstermektedir. Alan değişik dönemlerde (Alt, Orta ve Üst Paleolitik) insanlar tarafından kullanılmış olmalıdır.

III.8. T62/16 Evsel Sırtı Doğusu: (N 37° 42 998; E 41° 26 387; 533 m.)

Tekil bir buluntu yeridir. Hasankeyf İlçesi'nin yaklaşık 2 km. doğusunda, Hasankeyf-Mardin karayolunun kenarında, Evsel Sırtı'nın doğusunda ve küçük bir kuru dere yatağının batısında yer alan bu yerde (Harita: 1), dönemi belirsiz obsidiyenden tek bir yonga bulunmuştur.

III.9. T62/17 Resul Deresi: (N 37° 43 381; E 41° 27 962; 603 m.)

Kesmeköprü Köyü, Kuru Mahallesi'nden yaklaşık 5 km. kuzeydoğuda, Dicle Nehri'nin kuzey tarafında, Dicle'ye karışan iki kuru dere yatağının arasında, bu derelerden Resul Deresi'nin batısındaki yamaçlarda yer alan bir buluntu yeridir (Harita: 1).

Burada toplam 20 yontma taş parça bulunmuştur. Bunların 8 tanesi çekirdek, 8 tanesi yonga ve 4 tanesi de dilgidir. Çekirdekler arasında Dicle havzasına özgü Levallois (proto-levallois) çekirdekler vardır (Çizim: 4/6). Diğerleri clacton teknolojinin özelliklerini gösterirler. Yongalar arasında dişlemeli kenarlar gösteren örnekler vardır (Çizim: 4/7-11). Dilgiler genelde kırık olup bir tanesi tepeli dilgidir. Yontma taş buluntu topluluğunun özellikleri Orta Paleolitik Çağı yansıtmaktadır.

III.10. T63/6 Banihabani Sirtı: (N 37° 43 736; E 41° 30 582; 520 m.)

Irmakköy'ün yaklaşık 2 km. batısında, Mirzo ve Dahlik derelerinin arasında, Dicle'ye hâkim bir sırttır (Harita: 2). Sirt üzerindeki düzlüklerde yer alan tarlalarda toplam 22 adet yontma taş buluntu toplanmıştır. Buluntular arasında 12 adet çekirdek, 6 adet yonga, 2 adet dilgi ve 1 adet kıyıcı ve 1 adet kıyıcı alet vardır.

Çekirdekler arasında Üst Paleolitik (?) görünümlü dilgi üretimine yönelik çekirdekler bulunmakta ise de (Çizim: 5/2, 4), genel olarak Orta Paleolitik Çağa ait levallois çekirdekler hâkimdir (Çizim: 5/3). Ayrıca clacton teknoloji de net bir şekilde görülmektedir. Yongaların 4 tanesi clactonien yonga olup kenarlarında düzelti yoktur (Çizim: 5/5-7). Çakmaktaşı bir yumrudan yapılan kıyıcı ise oldukça tipiktir (Çizim: 5/1). Genel olarak buluntu yeri Alt ve Orta Paleolitik Çağa bağlanabilir.

III.11. T63/7 Nahtura Tepe: (N 37° 43 217; E 41° 31 115; 587 m.)

Banihabani Sirtı'nın yaklaşık 1,5 km. güneydoğusunda, Irmakköy'ün güneybatısında yer alır. Hasankeyf'ten Yolüstü Köyü'ne giden yolun hemen kuzeyindedir (Harita: 2).

Yontma taş buluntular bu tepenin daha çok Dahlik Deresi'ne doğru alçalan batı yamaçları üzerinde toplanmıştır. Toplam 23 adet parçanın 11 tanesi çekirdek, 12 tanesi de yongadır.

Çekirdeklerin çoğu tek ya da iki kutupludur (Çizim: 6/1-6). Genelde clacton teknoloji hâkim olup yongaların çoğu clactonien yongadır (Çizim: 6/7). Dicle havzasına özgü levallois teknoloji oldukça zayıftır. Genel olarak buluntu topluluğu Alt ve Orta Paleolitik Çağ özellikleri göstermektedir.

III.12. T63/8 Girmav Tepe: (N 37° 43 468; E 41° 31 713; 550 m.)

653 m. rakımlı bu tepe Irmakköy ve İncirli köyleri arasında yer alır (Harita: 2). Az sayıda yontma taş buluntu, tepenin Irmakköy'e bakan batı yamaçları üzerinden toplanmıştır.

Toplam 9 adet yontma taş buluntu vardır. Bunlardan biri dış yüzü tamamen kabukla kaplı olan iri bir yongadır (Çizim: 7/1). Ancak yonganın kopma yüzü işlenerek, yonga kısmî bir iki yüzeyli alet hâline getirilmiştir. Oldukça tipiktir.

Çekirdekler çok tipik olmayıp tek ve iki kutupludur (Çizim: 7/2-4). Gerçek anlamda levallois örnekler yoktur. Yongalar çok tipik olmasa da levalloistir. İki dilgi ise clacton tarz da olup ham sırtlı bıçak özellikleri göstermektedirler. Alt ve Orta Paleolitik Çağa ait zayıf bir buluntu yeridir.

III.13. T63/9 Kurika Sırtı: (N 37° 43, 555; E 41° 34, 367; 575 m.)

İncirli Köyü'nün doğusunda yer alır (Harita: 2). Köy ile bu sırt arasında, oldukça derin bir vadi içinde Sirekanya Deresi akmaktadır. Bu vadide, köyün içinde ve batısında bulunan mağaralar daha çok yapay mağaralar olup Roma Dönemi kaya mezarlarıdır. Bunlardan biri kilisedir ve Hristiyanlık dönemi ile ilgilidir. kilisenin önünde ayrıca bir su sarnıcı bulunmaktadır.

Alanda yontma taş parçalara çok seyrek ve dağınık olarak rastlanmaktadır. Toplanan 9 parça içinde 4 tanesi çekirdek, 1 tanesi çekirdek parçası, 2 tanesi yonga ve 1 tanesi de iri bir kıyıcı alettir. 1 adet kare biçimli, iki yüzden işlenmiş kare biçimli yonga ise Paleolitik sonrası dönemlere ait olmalıdır. Çekirdekler levallois teknoloji göstermektedir. İki tanesi merkezci çıkarmalı disk biçimli çekirdektir. Kıyıcı alet çakmaktaşı bir çakıl üzerine yapılmış ve oldukça tipiktir. Buluntu topluluğu genel olarak Alt ve Orta Paleolitik Çağa ait görünmektedir.

III.14. T63/10 Greşavti Tepe: (N 37° 43, 211; E 41° 35, 587; 685-650 m.)

Kurika Sırtı'nın yaklaşık 1 km. güneydoğusunda, İncirli ve Yolüstü köyleri arasında kalan ve çevresine hâkim olan bir tepedir (Harita: 2). Tepenin doğusunda derin bir vadi içinden Safane Deresi akmaktadır. Buluntular daha çok tepenin köy yoluna doğru alçalan güney yamaçları üzerinden toplanmıştır. Alanda çakmaktaşı hammadde birden çoğalır. 2006 yılında en çok yontma taş buluntu veren istasyonlardan biridir. Bu tepeden Yanarsu (Garzan) Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği alan uzaktan görülebilmektedir.

Toplam 31 adet buluntunun 14 tanesi çekirdek, 15 tanesi yonga ve 2 tanesi de dilgidir. Buluntular arasında çeşitli levallois çekirdekler bulunmaktadır (Çizim: 8/1-2). Her iki yüzden merkezci çıkarmalarla işlenmiş olan iri disk biçimli bir çekirdek oldukça tipik buluntuların başında gelmektedir (Çizim: 8/3). Genellikle Dicle havzasına özgü levallois yongalama hâkimdir. Ayrıca clactonien tip çekirdekler ile

yonga ve dilgilerden alanda clacton teknolojiye de başvurulduğu anlaşılmaktadır (Çizim: 8/4, 5). 2 adet dilgi ham sırtlı bıçak olarak kullanılmıştır (Çizim: 8/6, 7). Buluntu topluluğunun genel özellikleri Alt ve Orta Paleolitik Çağı yansıtmaktadır.

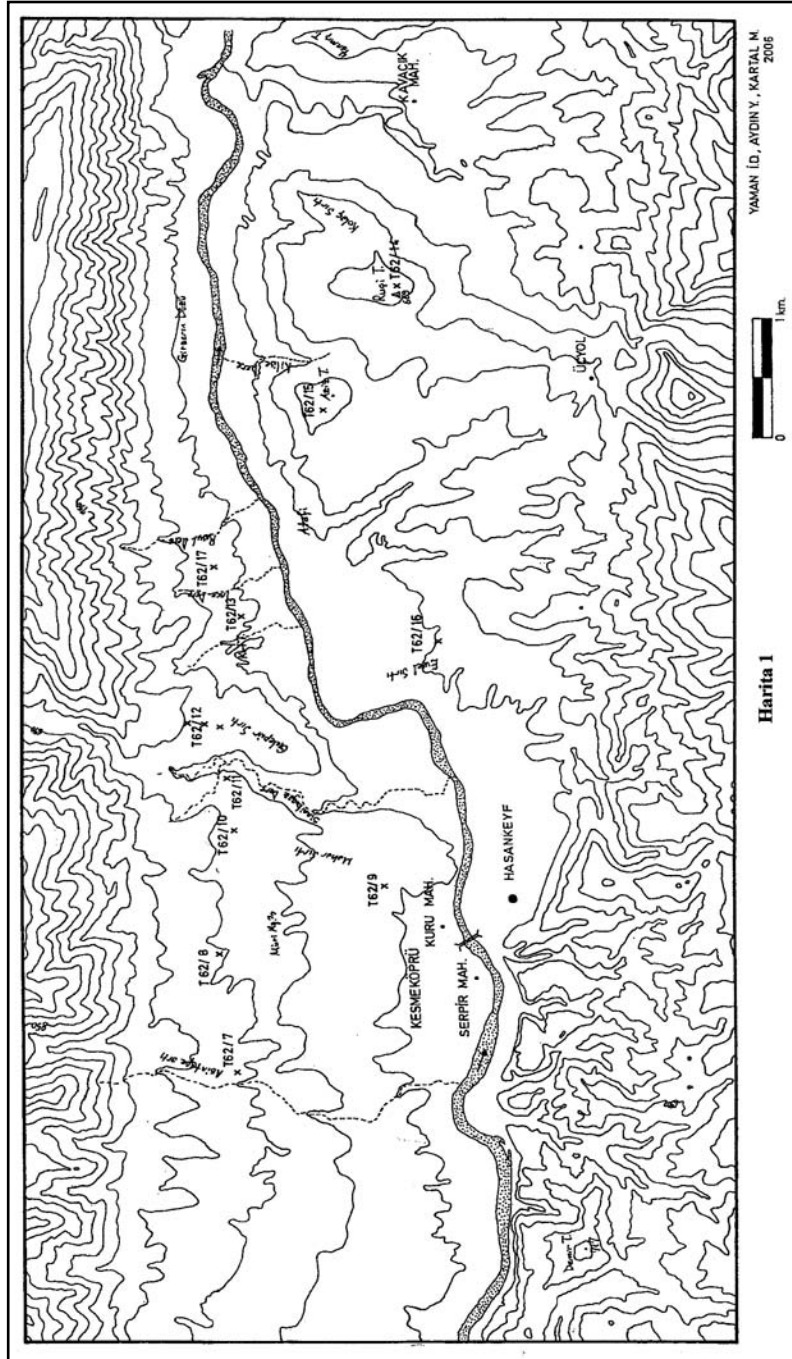
SONUÇ

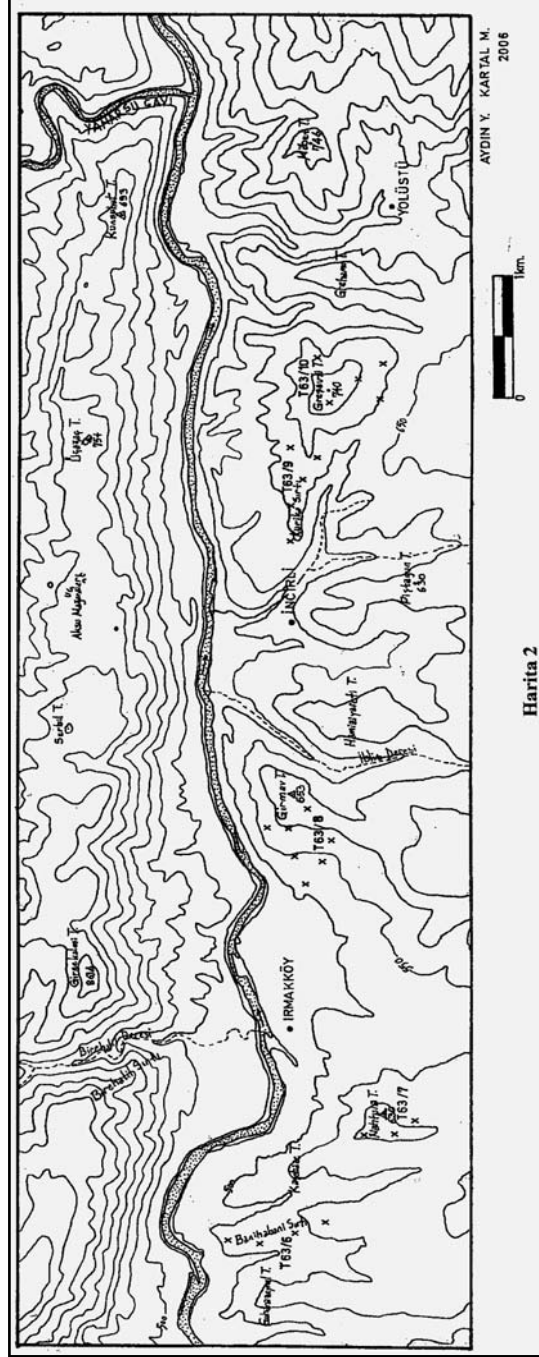
2006 yılında 15 gün süreyle gerçekleştirdiğimiz Paleolitik Çağ yüzey araştırmasıyla Hasankeyf İlçesi'nden doğuya doğru Dicle Nehri'nin her iki kıyısında, Yanarsu (Garzan) Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği noktaya kadar olan alan araştırılmıştır. Bu suretle, 2006 yılındaki çalışmalarımızla birlikte, Ilısu Baraj Gölü etkileşim alanının yaklaşık 2/3'lük kısmı tamamlanmıştır.

Araştırılan alanda özellikle Dicle Nehri'nin kuzeyinde kalan kısımda ve İncirli Köyü civarında az sayıda mağara ve kaya sığınakları bulunmaktadır. Bunların hiç birinde Paleolitik Çağla ilgili izlere rastlanmamıştır.

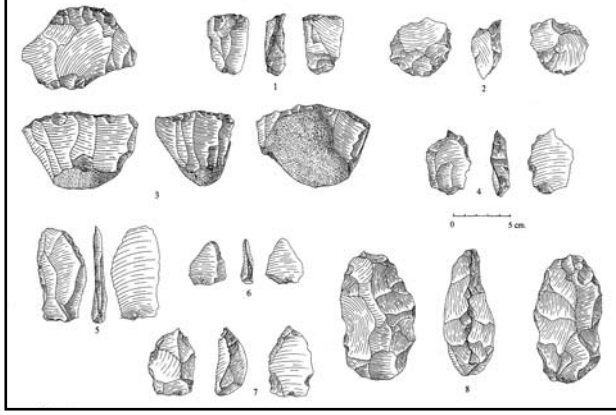
Araştırılan alan içinde 14 adet Paleolitik Çağ buluntu yeri saptanmıştır. Bunlardan 6 tanesi Dicle Nehri'nin kuzeyinde, geri kalanlar ise Dicle Nehri'nin güneyinde bulunmuştur. Genelde Dicle Nehri'nin eski sekileri üzerinde saptanan bu buluntu yerleri gerçek birer Paleolitik istasyon görünümünde değildir. Buluntular belli bir alanda yoğunluk göstermezler. Seyrek ve dağınık olarak bulunan yontma taş parçalardan, bu yerlerin ara sıra Paleolitik insanlar tarafından ziyaret edildiği, ya da hammadde temininde başvurdukları alanlar olduğu düşünülebilir. Saptanan buluntu yerleri daha çok Alt ve Orta Paleolitik çağların buluntularını vermiştir. Daha önceki yıllarda da belirttiğimiz gibi tamamen Üst Paleolitik Çağa bağlanabilecek bir buluntu yeri ile karşılaşmamıştır. Ancak bazı buluntu yerlerinde şüpheli olarak Üst Paleolitik ya da Epi-paleolitik Çağa ait olabilecek parçalara rastlanmıştır.

Özetle, Ilısu Baraj Gölü alanında 2001 yılında başlattığımız Paleolitik Çağ yüzey araştırması, 2006 yılındaki yeni buluntu yerleriyle birlikte, alanın Paleolitik Çağı hakkındaki bilgilerimize yeni katkılar sağlamıştır. Yıllardır Dicle havzasının Paleolitik potansiyeli hakkında hiçbir bilgi bulunmazken, bugün bölgede yaptığımız yüzey araştırmaları sayesinde, bölgenin Paleolitik Çağ yerleşimleri açısından ne denli önemli olduğu ortaya konulmuş bulunmaktadır. Önümüzdeki yıllarda, Ilısu Baraj Gölü etkileşim alanının incelenemeyen 1/3'lük kısmındaki araştırmalarımızın tamamlanmasıyla, bölgenin Paleolitik Çağı hakkında çok daha ayrıntılı ve önemli bilgi ve verilerin elde edileceğine şüphe yoktur.

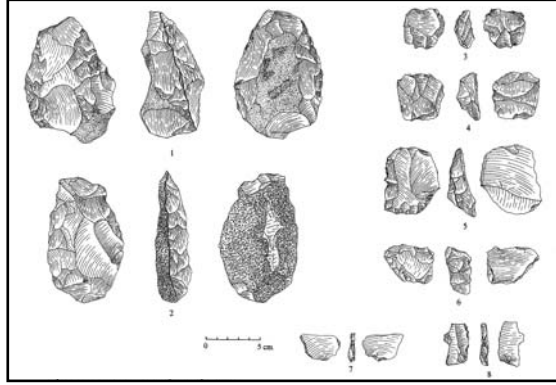

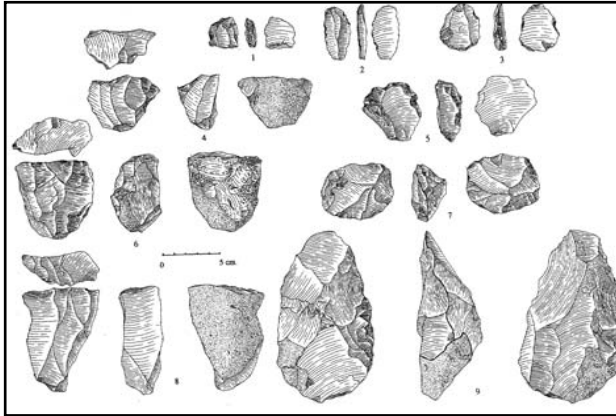
Harita: 2

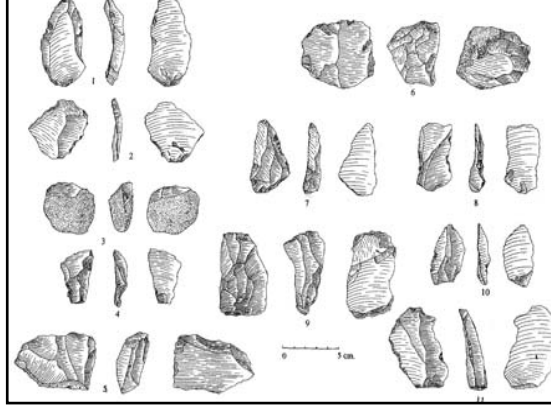
Çizim 1: Mahara Sırtı 1 No.lu alan yontmataş örnekleri

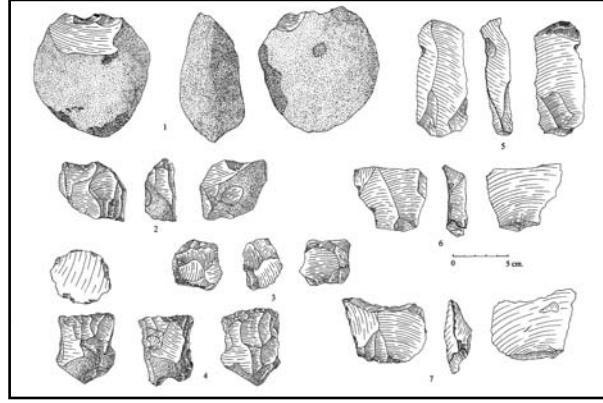
Çizim 2: Mahara Sırtı 3 No.lu alan yontmataş örnekleri

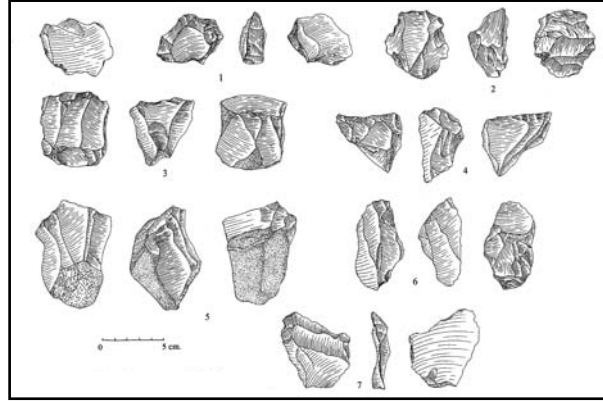
Çizim 3: Gelepür Sırtı yontmataş örneklerinden bir grup

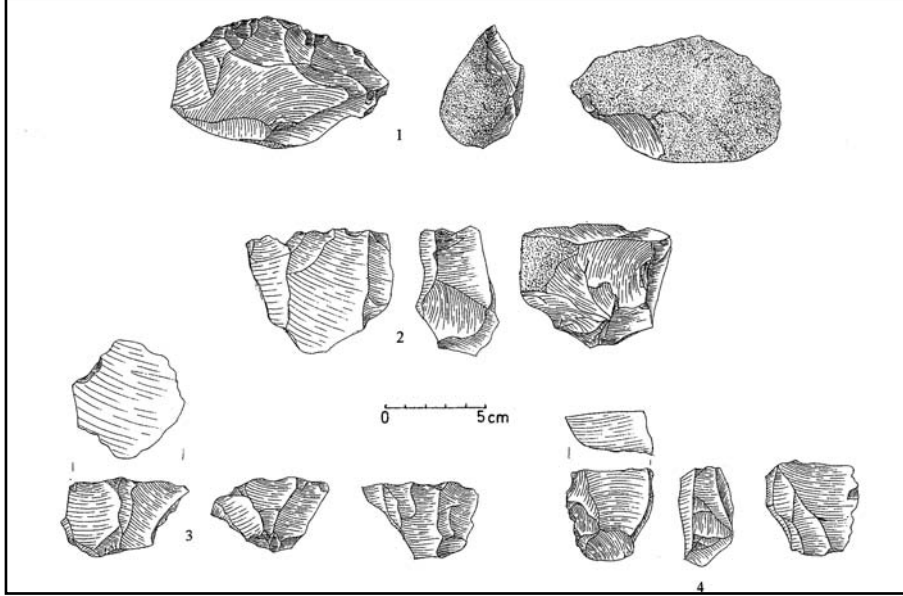
Çizim 4: Kot Tepe'nin doğusu, Aziz Tepe ve Resul Deresi buluntu yerlerinden toplanan yontmataş örnekleri

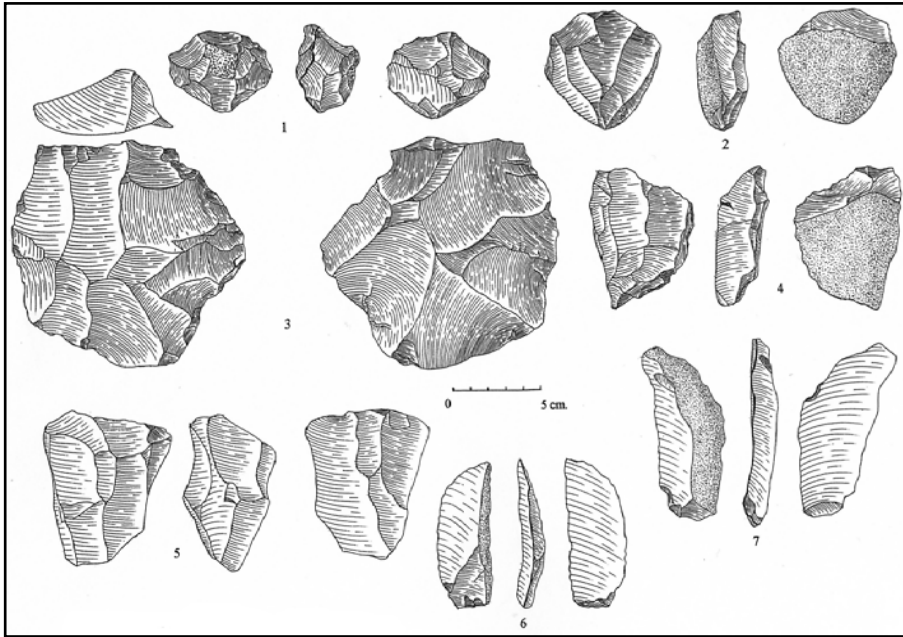
Çizim 5: Banihabani Sırtı yontmataş buluntu örneklerinden bir grup

Çizim 6: Nahtura Tepe yontmataş buluntuları

Çizim 7: Girmav Tepe yontmataş buluntu örnekleri

Çizim 8: Greşavti Tepe yontmataş buluntularından bir grup

GALATIA BÖLGESİ KALELERİ/YERLEŞMELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI: ANKARA VE ESKİŞEHİR İLLERİ, 2006

Levent Egemen VARDAR*

Ankara çevresindeki, Antik Çağ kale ve yerleşmelerinin arkeolojik değerlendirmesine yönelik, 1996 yılında başladığımız yüzey araştırmasına 2006 yılında da devam edilmiş ve 13 gün arazide çalışılmıştır.

Çalışmada, Ankara ve Eskişehir'in 9 ilçesinde, 29 belde ve köy ile bunlara bağlı mevkiiler incelenmiştir (Harita: 1). Arazi çalışmaları, Ankara'nın kuzeyindeki Çamlıdere Barajı çevresi, batıda Sakarya Irmağı (Beypazarı İlçesi) çevresi, güneyde Hirfanlı Barajı çevresi (Şereflikoçhisar) ve Eskişehir İli'nde Günyüzü İlçesi olmak üzere, dört bölgede gerçekleştirilmiştir. Gerek çalışmalarımızın gelecek sezonlardaki önceliklerini belirlemek, olanaklarımız oranında en kapsamlı belgeleme ve envanter çalışmasını gerçekleştirmek, gerekse bilinen ya da ekibimizce saptanmış alanların bugünkü durumlarını gözlemlemek, karşılaşılan ve risk yaratan sorunları tespit etmek ile daha ayrıntılı değerlendirmelere imkân sağlamak üzere, bu alanlar incelenmiş ve gözlemler yapılmıştır.

2006 yılında 29 alanda tespit edilen ve belgelenen "taş eser" sayısı 227 adettir. Çukurören Köyü/Çamlıdere'de bulunan 3 yazıttan ikisi, üzerindeki haç bezemeleriyle birlikte Bizans Dönemine aittir. Bu yıl tespit edilen 7 yazıtla birlikte, belirlenen ve araştırılan "antik yazıtların" sayısı 47'ye ulaşmıştır. Eskişehir/Günyüzü'ne bağlı Gecek ve Kayakent'te Frig geleneğinde kapı bezemeli 2 mezar steli görülmüştür. Araştırmamızın 28/06-06/07/2006 tarihleri arasındaki bölümüne, Ass. Prof. Dr. Nicholas K. Rauh (Purdue Üniversitesi) ve Prof. Dr. Matthews Dillon (Los Angeles Üniversitesi) ile Purdue Üniversitesi'nin ağırlıkta olduğu ABD'li öğrencilerin katılımıyla, önceki dönemlerde çalıştığımız Şabanözü, Bayram, Çalış, Çağlayık ve diğer bazı alanların daha ayrıntılı incelenmesi olanağı bulunmuştur.

* Arkeolog Levent Egemen VARDAR, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Şubesi, 06100 Ulus / ANKARA
e.posta: levent.vardar@kult.gov.tr
Çalışılan alanlarla ilgili grafik ifadeler ve çizimler Şehir Plancısı Ali Vardar tarafından hazırlanmıştır.

YENİ TESPİT EDİLEN ALANLARDA SÜRDÜRÜLEN ÇALIŞMALAR ÇITAKLARBÜKÜ

Eskişehir İli, Mihalıççık İlçesi, Narlı Köyü'ne bağlı Çitaklarbükü mevkiindeki kale, Sakarya Irmağı'nın batı kıyısında, yaklaşık 50 m. yüksekliğinde kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kayalığın ırmağa bakan doğu ve kuzey yanları uçurum hâlinindedir. Kalenin görüşü, Sakarya'nın doğudan kuzeye yaptığı dirseğe bağlı olarak, bu yönlerdedir. Sakarya Irmağı kuzeye yöneldiği bu kesimde, dar bir boğaz yaratmaktadır. Çevredeki arazi engebeli, tarıma uygun olmayan özelliklerde ve ormanlıktır. Ancak Sakarya'nın taşkınlarıyla oluşan alüvyon düzlükler verimlidir. Kalenin üzerinde yer aldığı tepenin yaklaşık 2 km. doğusunda, günümüzde Sakarya Irmağı'nın iki yakasını birleştiren sayılı köprülerden biri olan Kapullu Köprüsü bulunmaktadır. Kale, olasılıkla Antik Çağda da Sangarios üzerinde, yerel ulaşım olarak sağlayan bir mevkide inşa edilmişti. Öte yandan modern köprünün kuzey kıyısında kalmak üzere, bitişiğindeki Kapullu Kaplıcası ve Hamamları'nın tarihinin eskilere gittiği yerlilerce ifade edilmektedir. Tepenin güney ve kısmen batısındaki yumuşak eğim, yerleşmeye uygundur. En yüksek kesim, güney yandaki en uzun kenarı 40 m.yi aşmamak üzere, dörtgen planlı bir surla çevrilidir (Çizim: 1). Doğu yandaki kısa kenar ise 30 m.ye yaklaşmaktadır. Kalenin güneydoğu köşesi dışında, güney suruna paralel olmak üzere, yaklaşık 7 m. uzunluğunda ikinci bir duvarın varlığı belirlenmiştir. İç alanda büyük bir kaçak kazı çukuru görülmektedir. Surla çevrili yaklaşık 1200 metrekarelik alanda savunma duvarından başka, çok sayıda yapıya ait olabilecek duvar kalıntıları da izlenebilmektedir. Yapılar, kısa kenarları sura dönük, uzun yanları ise içeriye doğru, birbirine paralel olmak üzere inşa edildiğinden veya iki mekân arasında ortak kullanıldığından, magazin biçiminde düzenlenmiş olabileceği izlenimi vermektedir. Sur duvarları tüm yönlerde belirgin olarak görülebilmektedir ve köşelerde dik açı yapar. Duvar yapımında iri, dikdörtgen ve çokgen blokların, yatay sıralar hâlinde düzenlendiği görülmektedir. Yüksekliği ise ancak birkaç kesinde, 2-3 sırayı geçmemektedir (Resim: 1). Duvarın değişken genişliği 2.30 m.ye ulaşmaktadır. İç ve dış yandaki iri blokların arası, daha küçük ve kabaca biçimlendirilmiş veya biçimsiz taşların moloz olarak kullanılmasıyla doldurulmuştur. Harç örneği görülmemekle birlikte, kullanılmış olmalıdır. Kuzey yandaki surun iç kesimindeki kaçak kazıda ortaya çıkarılan iri dörtgen blok üzerindeki siva kalıntısının sarnıca mı ait olduğu belirlenememiştir. Sur üzerinde kule bulunmamaktadır. Ancak ırmağın ters tarafına gelen güneybatı köşede,

kalın surlar kısmen dışarıya taşırılarak bir tür kule işlevinde mimari düzenleme yapılmıştır. Irmağa bakan doğu ve kuzeydeki sarp yamaçlara yönelik yanlar üzerinde iki kapı belirlenmiştir. Güneydoğu köşede belirlenen ikinci duvar, olasılıkla bu yöndeki kapıya ulaşımı yönlendirmekte ve güvenliğini sağlamaktaydı. Kapıların yumuşak eğimli yanların tersine bu dik yamaçlara açılması, kalenin askerî işlevini düşündürmektedir. Seramik buluntu örnekleri, Demir Çağı, Helenistik Dönem ve Geç Antik Çağa aittir.

TACETTİN

Beypazarı İlçesi, Tacettin Köyü'nün doğusunda ve kuzeyinde yer alan ve Harita 2'de, 1, 2 ve 3 numarayla gösterilen alanlar, farklı arkeolojik özellikleri yansıtmaktadır.

Tacettin Köyü'nün 2 km. doğusundaki Aktepe mevkiinde, "Ören" adıyla da bilinen yerleşim alanı, mimari özellikteki, çoğunluğu granit, iri taş bloklardan ve seramik buluntulardan anlaşılmaktadır. Üzerinde tarım yapılan ve araştırma sırasında ekin bulunan yerleşim alanının, yaklaşık 250 m. çapında bir büyüklükte olabileceği düşünülmektedir. Düz iskân alanındaki seramik örnekler, Eski Tunç Çağına ve Helenistik Döneme aittir.

Köyün bitişiğinde, 500 m. kadar güneybatıdaki Evrek Boğazı mevkiindeki, varlığı, mimari ve seramik buluntulardan anlaşılan yerleşimde (Çizim: 2) ise ayrıca çok sayıda kaçak kazı çukuru görülmektedir. Çevresinden 10-15 m. kadar yükseklikteki kayalık tepenin güneyinden Değirmen Deresi akmaktadır. Antik yerleşimin, özellikle granit kayalık tepenin doğu, güney yamaçları ile tepenin üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Köylüler, bu kesimde kaçak kazılar sonucu çeşitli mezarların ortaya çıkmış olduğunu belirtmektedirler. Tepenin güney yamacının doğal yapısı, bu kesimde 1990'lı yıllarda işletilmiş granit ocağının tahribatı nedeniyle bozulmuş durumdadır. Yüzeydeki yoğun kayalık oluşuma karşın, duvar temelleri yer yer izlenebilmektedir. 20x20 m. boyutlarındaki tepedeki teras üzerinde, planı fazla anlaşılamayan mekânlara ait temeller izlenebilmektedir. Yüzeyde görülen bloklar iridir ve doğal bir görünümündedir. İnşa edilen duvarlar büyük oranda doğal oluşuma uydurulmuştur. Seramik buluntular Eski Tunç Çağına ait olabilecek 2 örnek dışında, ağırlıklı Helenistik Döneme ve izleyen evrelere aittir.

KARTANKALE

Beypazarı İlçesi, Tahirler Köyü'ne bağlı ve Tacettin Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusundaki Kartan Tepe, batıya eğimli engebeli arazide, yaklaşık 1080 m. rakımdaki kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. 20-30 m. yüksekliğindeki doğal oluşum, çevresindeki yapıdan farklılık gösterir ve savunma bakımından stratejik bir avantaj oluşturur. Kuzeybatısındaki Kirmir Çayı vadisi görüş alanındadır. Güney yanında 100 m. aşağıda, yağışlara göre akan dere yatağı, derinliğin arttığı batıya yönelmektedir. Kayalık, benzer biçimde kuzeyinden akan dereyle çevrelenmiş konik bir tepe hâlinde. Üç yanındaki sarp kayalıklara karşın, tepeye kuzeydeki rampadan ulaşım kolaydır. Tepe üzerindeki düzgün teras, iskâna uygun bir alan yaratmaktadır. Terası çevreleyen sur duvarı güney ve batı yarlarda zemin seviyesinde (Resim: 2), kuzey ve doğu yarlarda ise yaklaşık 1 m. yüksekliği ile tüm yönlerde izlenebilmektedir (Çizim: 3). Duvarın iç ve dış yüzleri büyük oranda korunmuş olduğundan, 2 m.yi aşan ortalama kalınlığını belirlemek mümkün olmaktadır. Köşeler yuvarlatılmak suretiyle topografyaya uydurulmuştur. Mevcut kayalık yüzeylerden ve morfolojik yapıdan yararlanılmış olduğundan, kule inşasına gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır. Surun iç ve dış yarlarda dörtgen iri blokların, arasında ise daha küçük, biçimsiz taşların dolgu olarak kullanıldığı görülmektedir. Kabaca kare biçimli yapının bir girişi, ulaşımın en uygun olduğu kuzey yönde yer almaktadır. Sur genişliği olası kapı yanında, 2.30 m. olarak en büyük değerde belirlenmiştir. Sur içinde, batıdaki birkaç duvar temeli ve bitişiğindeki olası kuyu/sarnıç (?) dışında bir mekân görülmemektedir. Sur dışında yapılan araştırmalarda, belirgin bir mimari özelliğe rastlanmamasına karşın, seramik buluntuların güneybatı yönde dağılım ve yoğunluk gösterdiği belirlenmiştir. Seramik örnekler, Demir Çağına ve Helenistik Döneme aittir.

OLTAN/BEKBAŞI

Ankara Çayı'nın kuzey yanında yer alan Ayaş/Oltan'a bağlı Bekbaşı mevkiindeki düz iskân alanı, yüzeydeki seramik ve mimari özelliklerden dolayı tespit edilebilmektedir. Yerleşimin, Geç Antik Çağda ve belki kısmen Demir Çağında iskân edildiği, seramik örneklerden anlaşılmaktadır.

OLTAN/ŞINGIRDAKLİN MAĞARASI

Bekbaşı'nın doğusundaki kayalık tepenin en üst kesiminde yer alan ve Şingırdaklin ya da Çingırdaklin Mağarası olarak adlandırılan kaya yerleşimi, özgün doğal ve mimari özellikleriyle dikkat çekicidir. Doğal mağara, Ankara

Çayı'nın kuzey kıyısında, akarsudan yaklaşık 120 m. yükseklikte ve bulunduğu tepenin zirvesine yakın bir kesimde yer almaktadır. Yaklaşık 20 m. genişliğinde ve hemen hemen aynı yükseklikteki mağara girişi, moloz taşlarla örülmüş iki duvarla kapatılmıştır. Kule etkisi yaratan öndeki kavisli duvar, 12-13 m. yüksekliği ile korunmuştur (Resim: 3). Kule içindeki ahşap hatıl delikleri ile en az 3 katın varlığından söz edilebilir. Her iki duvar üzerinde de dörtgen pencerelerin yer aldığı görülmektedir. Olasılıkla tüm mağara girişi moloz taşlı bir duvarla örülmüş ve ağaç hatıllarla birkaç kata ayrılmıştır. Bu duvarın gerisinde ve mağara ağzının daralarak ilerlediği kesimde, dıştakine paralel olmak üzere 2. bir duvarın varlığı izlenmektedir. Bu duvarın alt yanlarında tuğla kullanılmıştır. İçerdeki girişi kapatan yine çok katlı bu duvar üzerinde de pencereler bulunmaktadır. İçeriye doğru daralan mağara, bir tür koridor hâlinde dar ve uzun bir mekân yaratmaktadır. Zeminindeki dar delikten ise aşağıya, mevcut durumda pek pratik olmayarak inilebilir ancak ekibimiz alt bölümü inceleyememiştir. Mağaranın bitişiğindeki yine doğal bir girintili oluşumun uygun bir bölümü, sarnıç olarak düzenlenmiştir. Bu kesimdeki seramik buluntular, Geç Antik Çağdan itibaren tarihlendirilebilir ancak, mimari Bizans Dönemine ait olmalıdır.

Asıl mağaranın doğusundaki irili ufaklı çok sayıdaki benzer küçük mağaralar ve oluşumlar da iskân özelliği göstermektedir. Ele geçirilen çakmaktaşı dilgiler Epipaleolitik Dönemden itibaren tarihlenebilir. Seramik örnekler ise Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı yaşamını yansıtmaktadır.

Şingirdaklıın'ın yaklaşık 500 m. güneyinde ve Ankara Çayı'nı kuzey kıyısındaki kayalık üzerinde belirlenen kayaya oyma basamaklar, ulaşımın güzergâhı hakkında bir ipucu olarak değerlendirilebilir. 1.50 m.ye varan genişliği ile merdivenden ziyade dar bir yol niteliğindedir (Resim: 4). Zira, 8-9 basamaklık iki kesim, birbirlerinden 20 m. kadar uzaktır.

20/02/1986 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanan bir habere konu olan Oltan yakınlardaki antik yolun durumu incelenmeye çalışılmış ancak varlığına ilişkin verilerin giderek zayıfladığı görülmüştür.

OLTAN/KEFİRÇEŞME

Ankara Çayı'nın bu kesimde yarattığı dar vadinin gerisindeki düzlükte yer alan Kefirçeşme mevkiindeki seramik ve mimari özellikler, düz iskân alanının varlığını gösterir. Yaklaşık 250 m.yi aşan bir genişlikteki yerleşim alanı üzerinde günümüzde tarım yapılmaktadır. Seramik buluntulara göre Eski Tunç Çağı ile Helenistik/Roma ve Bizans dönemlerinde iskân edilmiş olmalıdır.

TAŞ ESER ENVANTER ÇALIŞMALARI

1-ÇAMLIDERE-BAYINDIR BARAJ GÖLÜ ÇEVRESİ

2006 yılında sürdürülen, ağırlıkla taş eser envanterine yönelik çalışmalar kapsamında, incelenen alanlardan ilki Çamlıdere İlçesi'ndeki Bayındır Baraj Gölü'nün kuzeyindeki bölgedir (Harita: 3).

Buğralar Köyü'nün 1989 yapım tarihli camisinin teras duvarında ve bahçesinde yer alan haç bezemeli bloklar ve andezit mimari yapı taşları, çevredeki Erken Bizans yerleşiminin varlığıyla ilişkilendirilebilir. Bayındır Barajı göl aynasında kalan Kiliselik mevkii, düşük su seviyesinden yararlanılarak incelenebilmiştir. Alanda görülebilen friz bloku (Çizim: 4a) ve sütun gövdeleri, mevcut yapılaşmayı yansıtmaktadır. Benzer blokların, yakındaki ve daha sonraki dönemde inşa edilmiş köprüde ikinci kez kullanıldıkları anlaşılmaktadır. İn situ durumdaki ambon kaidesinin (Çizim: 4b) uzak ama benzer bir örneği Priene'de bulunmaktadır. Gözlemlediğimiz az sayıdaki seramik örneğin tarihlendirilmesi Geç Antik Çağdan itibaren, geniş bir dönem aralığında olmaktadır.

Nüfusu azalan Yahşıhan Köyü'nde çok sayıda Erken Bizans Dönemine tarihlendirilebilecek mimari blok görülebilmektedir. Bunlar arasında ambona ait olabilecek 1.50 m. yüksekliğindeki sekizken blok (Çizim: 5a-b) dikkat çekicidir. 0.27-0.30 m. genişliğindeki düzgün yanlar üzerinde görülebilen ve her yüze dörtgen çerçeve içine oyulmuş kanallar, plastik etkiyi artırmaktadır. Diğer mimari bloklar arasında çift sütun başlıkları, paye başlığı ve oyuk blok sayılabilir.

Çukuroren'deki arkeolojik veriler, W. von Diest'in 1896¹ yılında yaptığı incelemelerden bilinmektedir. Von Diest, yöredeki düzgün tepeye dikkat çekmekte ve doğal olmadığını düşündüğü düzlüğün yamacında bir duvar bulunabileceğini ifade etmektedir. Gözlemlerimizde bu düşüncüyü geliştirebilecek bir bulguya rastlanmamıştır. Köylüler, 2005 yılında köyün Öreniçi, Fındıklı mevkiinde dozerle büyük bir kaçak kazı yapıldığını; 20x45 m. boyutlarında bir alanda kepçenin 13 m. derinliğe kadar indiğini, bu kaçak kazıda blok taşlara rastlandığını ve daha sonra kazı alanının tekrar doldurulduğunu ifade etmektedirler. Öreniçi mevkiindeki köy evlerinin duvarlarında üç mezar steli belirlenmiştir. İlki, andezit bir bloktur, cepheden betimlenmiş kabartma portrenin çevresinde yazıt yer almaktadır ve Geç Roma Dönemine tarihlendirilebilir. Diğer ikisi ise benzer bloklardır. Ön yüzün bütününe dolduran ve konturlarıyla belirtilmiş hacin yarattığı dört bölümde, üç

1 Walter von Diest, *Von Tilsit nach Angora (PGM, Ergänzungsheft 125)*, Gotha 1898, s. 53.

satır hâlinde yazıt görülür. Diğer örnek de benzer biçimde tasarlanmıştır ancak düzenleme bir çerçeve içine alınmıştır. Her ikisi de Erken Bizans Dönemine ait olmalıdır. Köy camisindeki andezit bloklar arasında görülebilen çift sütunlar da Erken Bizans yapısına işaret eder.

Hatıpler Köyü'ndeki taş eser yoğunluğu ve çeşitliliği, önemli bir Bizans yerleşim alanının varlığını yansıtır. Tüm köy alanına dağılmış blokların çoğunluğu andezittir. Bunlar arasında lahitler, aslan biçimli kapakları ve bezemesiyle benzerlerine az sayıda rastladığımız çift sütun başlığı sayılabilir. Köyü'ndeki "Manastırlık mevkii"nde ise andezit blokların yanı sıra yüzeyde izlenebilen duvar temelleri, in situ durumlarıyla ayrıca ilgi çekicidir.

2-BEYPAZARI ÇEVRESİ

Beypazarı İlçesi'nde yer alan Avdan mevkiine Üreğil üzerinden ulaşılabilmeyle birlikte 2.5 km. kuzeybatısındaki Sarayköy tarafından da gidilebilmektedir. Kuzey ve batısını "Süvari (Su Veri) Çayı"nın çevrelediği ve 1500 m.yi aşan yükseklikteki tepelerin 1400 m.sinde yer alan yapay gölün çevresi, yoğun orman içinde kalan, yayla niteliğindeki bir yerleşim için çok uygundur. Gölün batı yanında, yaklaşık 250 m. çapında geniş bir alan, mimari ve seramik kalıntılarla tespit edilebilmektedir. Genel olarak biçimsiz, moloz, andezit taşlarla inşa edildiği anlaşılan çok sayıdaki yapı, yerleşimin büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Kalıntıların temel düzeyinde taş yığınları hâlinde izlenmesi ve alanda kapsamlı bir çalışma olanağı yaratamadığımız için, yerleşimin Bizans iskânına ait olabileceğini söylemekle yetinmekteyiz.

Beypazarı İlçesi, Yoğunpelit Köyü içinde, özellikle cami ve çevresinde görülebilen sütun ve bunların başlıklarına ait andezit bloklar, yakınlardaki Erken Bizans yapılaşmasının varlığını göstermektedir.

3-ŞEREFLİKOÇHİSAR ÇEVRESİ

Önceki yıllarda ayrıntılı inceleme olanağı bulamadığımız Şereflikoçhisar İlçesi'ne bağlı Değirmenyolu Köyü (Parnassos), literatürdeki² yeri bakımından ilgi çekmesi gereken bir özelliktedir. Köy içindeki tespitlerle, yerleşimin Geç Roma ve

2 F. Hild-M. Restle, *Tabula Imperii Byzantini 2 Kappadokien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 1981, s. 252.

Erken Bizans Dönemini yansıtan buluntularının gözden geçirilmesi amaçlanmıştır. Gözlemler sırasında muhtarın bahçesinde yer alan bir yazıt kayıtlara geçirilmiştir. Köylülerin ifadelerine göre, köy çeşmesinde yer alan Roma mil taşının 2002 yılında kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Kızılırmak üzerindeki Hirfanlı Baraj Gölü yakınındaki Gülhüyük Beldesi Belediye Başkanlığı bahçesinde, çevreden toplandığı belirtilen Erken Bizans Dönemine ait birkaç buluntu sergilenmektedir. Lahit, önceki dönemdeki sütundan yapılmıştır. Bazalt mezar taşının düzleştirilmiş dört yanının tümünde ise yazıt yer almaktadır.

4-GÜNYÜZÜ ÇEVRESİ

Eskişehir İli, Günyüzü İlçesi'ndeki çalışmalarda, daha önce ulaşılamamış alanlar incelenmiştir. İlçe merkezindeki Belediye Parkı'na getirilmiş Geç Roma ve Bizans Dönemi buluntuları hakkında fikir edinilebilmiştir.

Gecek Köyü'ndeki çok sayıda antik taş eser, devşirme olarak kullanılmaktadır. Buluntular ağırlıklı Erken Bizans Dönemi'ne aittir. Ancak yerleşimin Roma Dönemini yansıtan, Frig geleneğindeki stel gibi örnekler de gözlemlenmektedir (Çizim: 6). Bir Osmanlı yapısı olan tarihî caminin kapısında kullanılan ve Orta Bizans Dönemine tarihlendirilebilecek iki arşitrav bloku, bezeme özellikleriyle sıra dışıdır.

Gümüşkonak Beldesi'nde yer alan ve Bizans Döneminde hac yeri olan Germia, literatürde³ Aziz Michael Kilisesi ile önemli bir yer tutmaktadır. Kalıntıların bulunduğu alan, sit alanı ilân edilmiştir. Belediye Başkanlığı alanın ve kilisenin öneminin farkında olarak, yapının rölövesine ilişkin çalışmayı 2005 yılında Osmangazi Üniversitesi'ne hazırlatmıştır⁴. 50x27 m. boyutlarıyla beş nefli kilise, İç Anadolu'nun en büyük kiliselerinden biridir (Resim: 5). Mevcut durumda bütünüyle algılanamayan kilisenin, evlerle kaplı bir alan içinde yer alması ve çevresindeki yapıların kısmen korunmaya değer otantik bir doku oluşturması nedeniyle, kilisenin ortaya çıkartılarak çevre özellikleriyle birlikte korunabilmesi için özgün bir projenin hazırlanması ihtiyacı ortadadır (Resim: 6). Gözlemlerimizde çok sayıda taş eser hakkında bilgi edinilmiş, özellikle karşılaştırma bakımından veri sağlanmıştır.

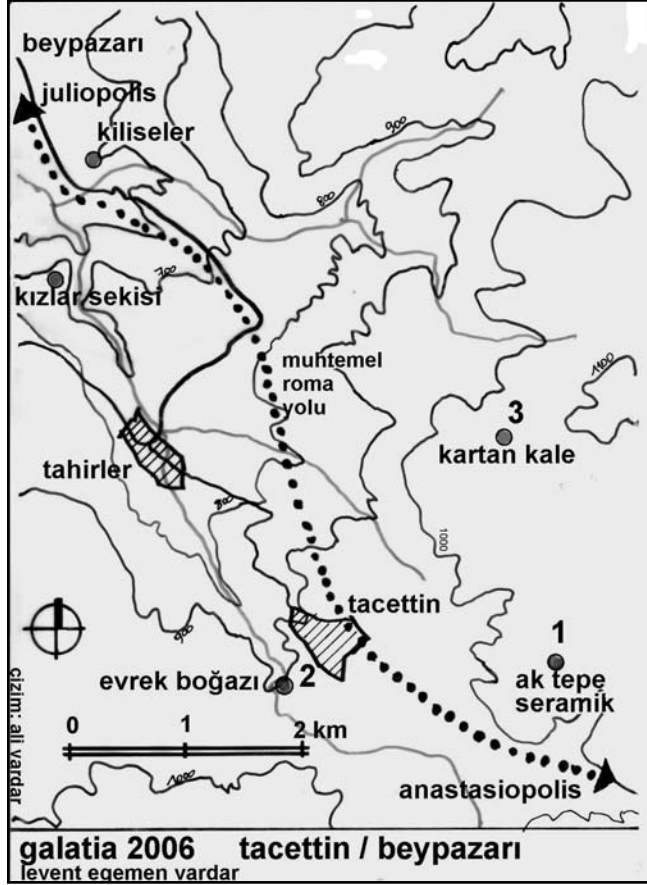
Çalışmalar kapsamında son olarak Kayakent Beldesi incelenmiş ve çoğunlukla Belediye Parkı'na ve ilköğretim okuluna toplanmış buluntular değerlendirilmiştir.

3 J. W. Crowfoot, *ABSA (Annual of British School of Athens)* 4, 1897. s. 86–92. C. MANGO, *The Pilgrimage Centre of St. Michael at Germia*, *JÖB (Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik)* 36, 1986. s. 117–132.

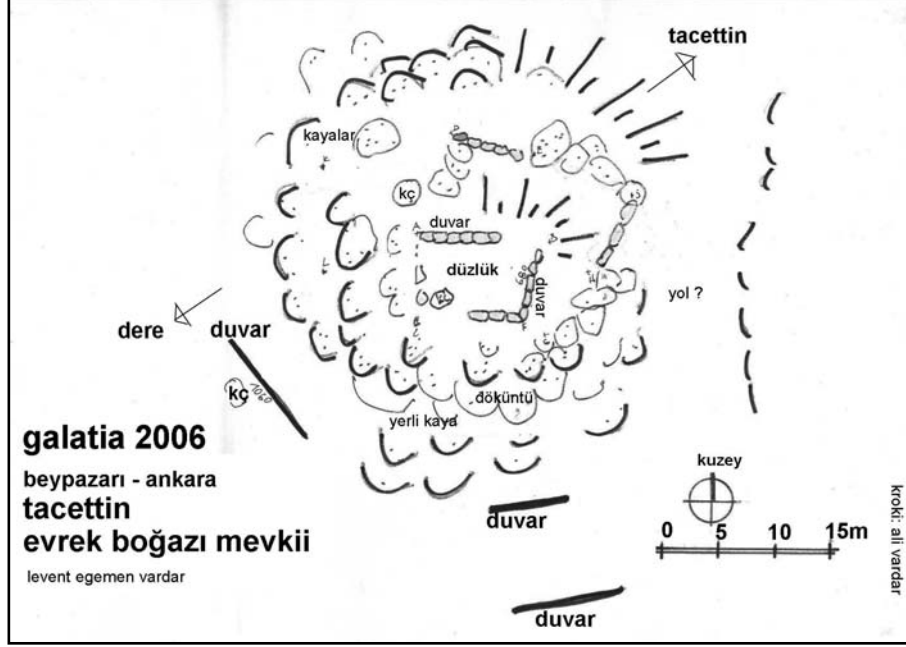
4 Çalışma, Doç. Dr. Sadun Özel yönetiminde mimarlık bölümü öğrencilerince hazırlanmıştır.

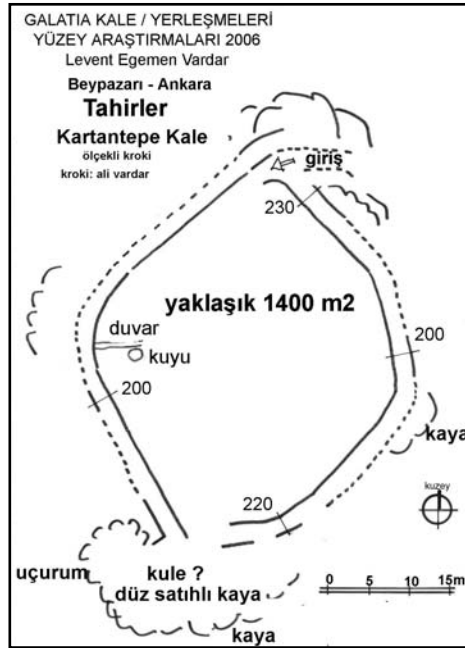
Harita: 1

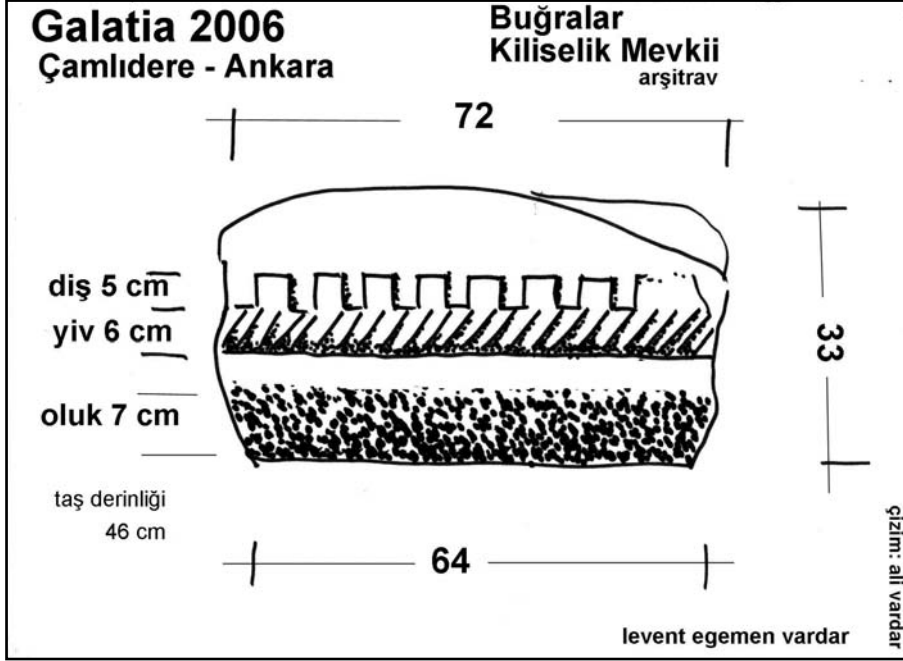
Harita: 2

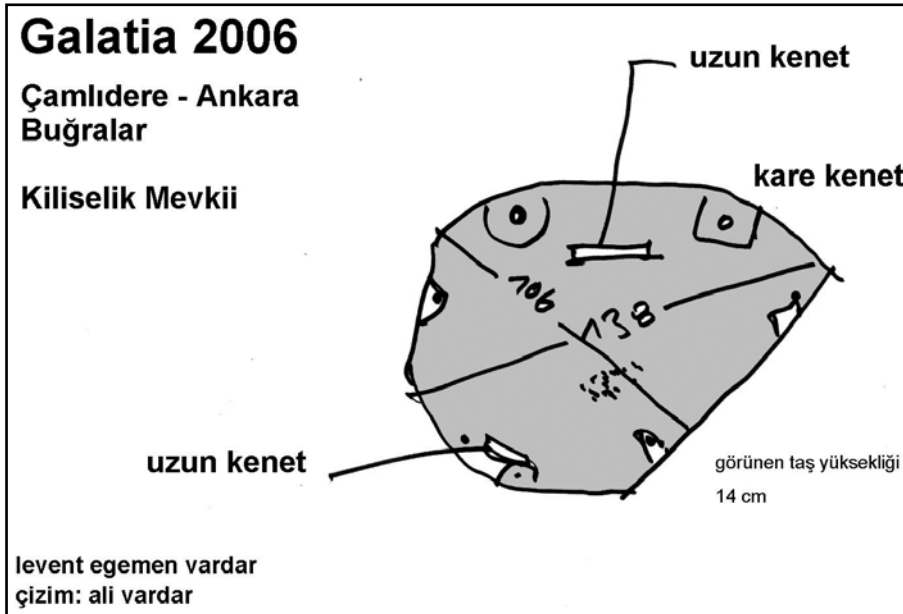
Çizim: 2

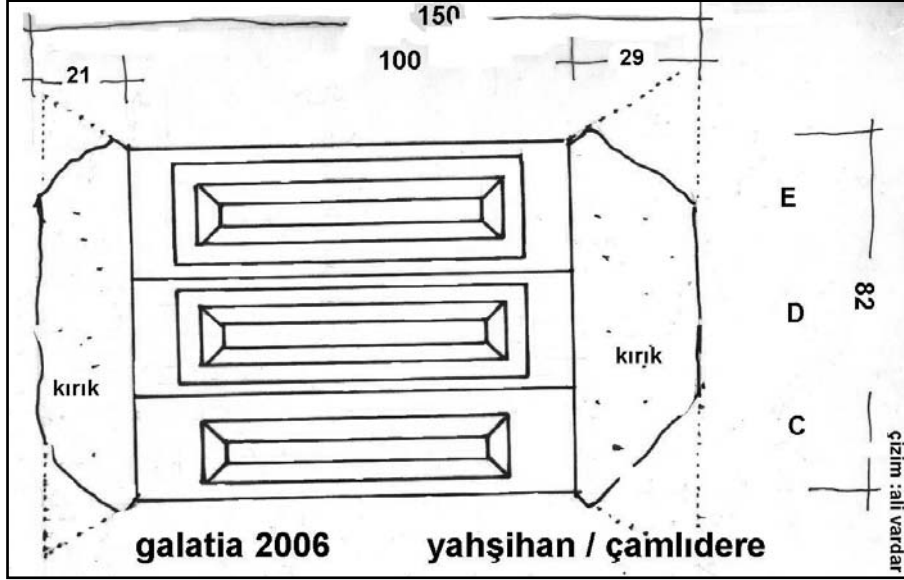
Çizim: 3

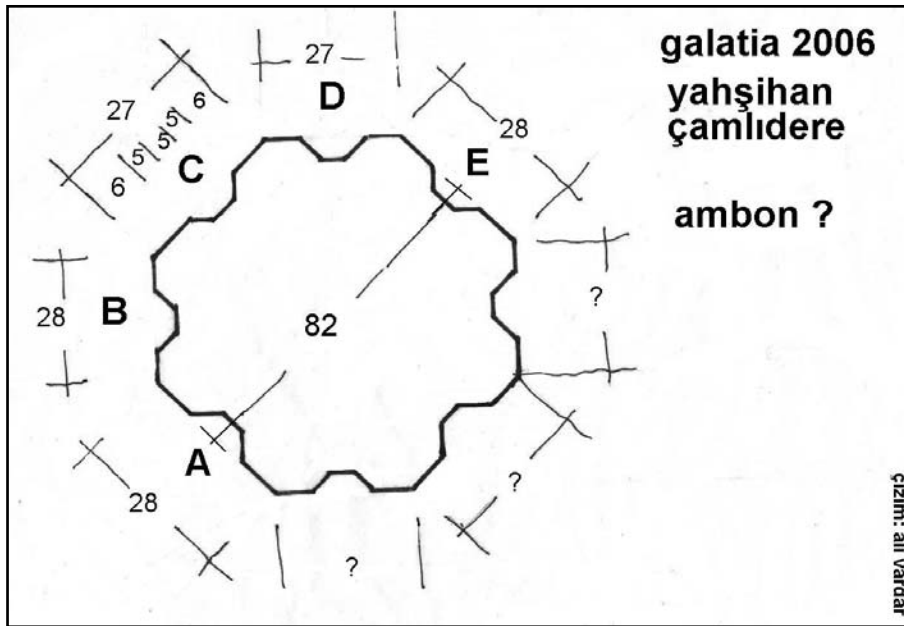
Çizim: 4a

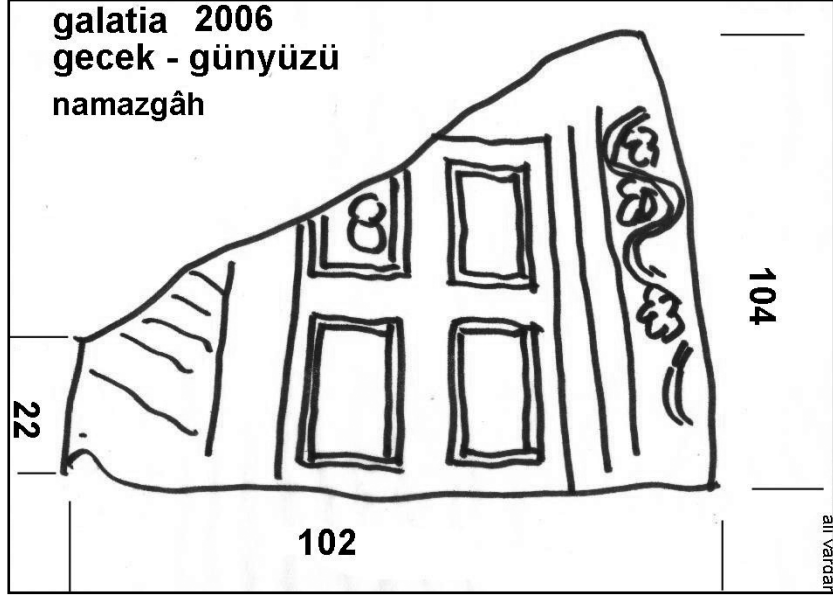
Çizim: 4b

Çizim: 5a

Çizim: 5b

 izim: 6

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

HAKKÂRİ VE ŞIRNAK İLLERİ İLE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2006

Mehmet TOP*
Kemal ÖZKURT

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 21.07.2006 tarih ve 120193 sayılı izinleri ile yüzey araştırması 11.09.2006 tarihi ile 01.10.2006 tarihleri arasında Hakkâri ve Şırnak'ta yapılmıştır. Araştırma, başkanlığında Bakanlık temsilcisi Van Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü elemanı Erkan Koç'un katılımıyla ekip elemanları Dr. Kemal Özkurt ve Muhyeddin Evren tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarımız Hakkâri Merkez ve Yüksekova ilçeleri ile Şırnak Cizre, İdil, Silopi ve Güçlükonak ilçelerinde sürdürülmüştür. Araştırmamıza Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ile Cizre Belediyesi destek vermiştir¹.

Hakkâri Merkez Meydan Medresesi'nde bulunan mezar taşları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca Geçimli Mar Sava Kilisesi, Ceylanlı Meryem Ana Kilisesi; Yüksekova'da Yediveren Halana Kilisesi, Dağlıca Akar Mahallesi Kilisesi ile Şırnak Güçlükonak Damlarca Finik Kalesi, Damlarca Faki Tayran Camii, Damlarca Köyü Türbesi (Kubbe-i Benzerçio), Oyalı Köyü Havindi Mağaraları, Haberli Mor Şalito Kilisesi, Haberli Mor Kavmi Kilisesi, Haberli Mor Tuğma Kilisesi, Silopi Birlik Köyü Nuh Nebi Camii-Medresesi, Birlik Köyü Şerif Camii, Birlik Köyü han kalıntısı, Birlik Köyü köprü, Cizre Sitti Nefise Pınarı, Mehmet Ağa Kasrı ve Saklan Köprüsü üzerinde tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs Van/TÜRKİYE mtop@yyu.edu.tr
Dr. Kemal ÖZKURT, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat, Fakültesi İslâm Sanatları Bölümü, Kampüs Van/TÜRKİYE, kozkurt@yyu.edu.tr

1 Yardım ve desteklerinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ile Cizre Belediye Başkanlığı'na, Abdülcabbar teşekkür ederim. Ayrıca Hakkâri İl Kültür ve Turizm Müdür Yardımcısı Emin Özatak'a, Haberli Köyü Muhtarı'na, Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Erkan Koç'a, ekip elemanları Dr. Kemal Özkurt ve Muhyittin Evren ile diğer şahıs ve kurumlara teşekkür ediyorum.

1.HAKKÂRİ

1.1.HAKKÂRİ MERKEZ

1.1.1. CEYLANLI, MERYEM ANA KİLİSESİ

Hakkâri merkeze bağlı, eski ismi Valto olan Ceylanlı Köyü'nde bulunan kiliseye Hakkâri-Çukurca karayolu üzerinde 30. km.den 15 km.lik toprak bir yolla ulaşılmaktadır. Burası eski bir Nasturi yerleşmesidir. Bu vadide bulunan üçüncü kilisedir. Günümüzde kilisenin bulunduğu mahal meskûn değildir. Terk edilmiş vaziyette kiliseye güney ve doğu taraftan bitişik ve civarınaa evler yapılmıştır.

Kilise, kuzeyden güneye eğimli bir arazi üzerine kurulmuştur. 10.30x10.80 m. dış ölçülere sahip, düzgün olmayan bir dikdörtgene oturmaktadır. Kiliseyi oluşturan iki bölümden güneydeki asıl sahnı doğusundaki kanki (sunak) bölümü tamamlamaktadır. Kuzeydeki ikinci bölüm kayalara yaslanmaktadır ve daha düzensizdir. Duvarlarda ve üst örtüde yıkılmalar mevcuttur. Üst örtüde beşik tonoz kullanılmıştır. Üstten düz dam şeklindeki üst örtünün çoğu yıkılmıştır. Kilisenin güneyine ve doğusuna bitişik vaziyette sonradan evler yapılmıştır. Bunlar da günümüzde terk edilmiştir. Civarındaki teraslanmış arazi tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Tescilsiz ve kültür varlığı olarak kayıtlara geçmeyen bir yapıdır.

1.1.2 GEÇİMLİ, MAR SAVA KİLİSESİ

Hakkâri-Çukurca karayolu üzerinde 50. km.de bulunan Zap Suyu vadisinde kalan Geçimli Köyü, geçmişte adı Rumtik olan Tiyar bölgesinde kalan önemli Nasturi yerleşmelerinden biridir. Merkezî bir noktada kurulmuş olan kilise, bölgenin en önemli toplanma mekânlarından biri olma özelliği taşımaktadır. Kilise bugünkü anayolun hemen altında Bahçeli Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bugün üzerine ev yapılmıştır. Ana kilise ve bunun güneydoğusundaki yazlık kiliseden oluşmaktadır.

Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı 10.50x14.60 m. ölçülerinde iki sahnılıdır ve bunların doğu tarafındaki kanki bölümlerinden oluşmaktadır. Üzeri dıştan düz toprak dam şeklinde örtülü iken sonradan ev yapılmıştır. Güney duvarın ortasından bir kapı ile iç mekâna geçilmektedir. Güneydoğu köşedeki yazlık kilise batıya açılan eyvan şeklindedir. Günümüzde önü bir duvarla kapatılmıştır.

Kiliseye güney cephenin batı tarafına açılmış bir kapıdan girilmektedir. Birinci sahnı, 3.10x8.50 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olup üstten aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Batı duvarının üst ortasına bir mazgal pencere

açılmıştır. Buradan hem doğusundaki kanki bölümüne hem de ikinci sahna geçiş sağlanmaktadır. Sahnın güney duvarına giriş kapısının doğusuna sivri kemerli bir niş açılmıştır. Doğu duvarına kuzey köşede kankiye geçişi sağlayan bir kapı, güney köşeye ise kemerli bir niş yerleştirilmiştir. Kuzey duvarında da tam ortaya açılmış bir kapı ile diğer sahna geçiş sağlanmaktadır.

Doğusundaki kanki bölümü, 2.45x3.10 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzeri aynı yönde beşik tonozlarla örtülüdür. Doğu duvarına üçgen kesitli bir mihrap nişi ile kuzey duvarına bir kapı açılmıştır.

İkinci sahnın, 3.00x9.50 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülmüştür. Doğu duvarının ortasına oldukça anıtsal ölçülerde tören kapısı yerleştirilmiştir. 1.00 m. genişliğinde yuvarlak kemerli bir açıklık şeklindedir. Aynı duvarın güney köşesine servis kapısı, kuzey köşesine ise bir niş yerleştirilmiştir. Batı duvarının üst ortasına içten sivri kemerli olarak yapılmış bir mazgal pencere açılmıştır. Duvar yüzeyleri kireç harcıyla sıvanmıştır.

Doğu taraftaki kanki bölümü, 2.50x3.00 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülüdür. Doğu duvarının ortasına bir mihrap nişi yerleştirilmiştir. Tören kapısı ekseninde 0.60 m. genişlik ve 0.74 m. derinlikte üçgen bir girinti oluşturmaktadır. Bunun dışında kuzey duvarının ortasında bugün kapalı olan bir dolap nişi yer almaktadır. Güney duvarının batı yanına kaydırılmış bir kapı yandaki mekânla irtibat sağlamaktadır.

Güneydoğu tarafına eyvan şeklinde bir yazlık mekân eklenmiştir. Burası dıştan 5.30x5.45 m. ölçülerinde asıl yapıya bitişiktir. Batı tarafa 3.65 m. genişliğinde açıklık oluşturan eyvan içte 4.45 m. derinliğe sahiptir. İki kademeli beşik tonoz örtü ile kapatılmıştır. Doğu duvarı ortasına üçgen kesitli bir mihrap nişi ile bunun güneyine bir dolap nişi açılmıştır.

Kilisenin beden duvarları dahil tümünde kireç harcıyla tutturulmuş moloz taş malzeme kullanılmıştır. Duvar kalınlıkları 1.17–1.45 m. arasında değişmektedir.

Özel mülkiyette kalan kilisenin üzerine taştan ev yapılmış yine doğu cephesi dükkânlarla, batı cephesi ise sonradan yapılan evle kapatılmıştır. Üstteki ev kilisenin taş yapısına uyumludur. Ancak doğusundaki dükkân ve batısındaki ev kilisenin görüntüsünü bozmaktadır. İçerisi ve etrafı temizlenirse ve bir tanıtım levhası konursa ziyaretçilerin dikkatini çekebilir. Sağlam ve tüm elemanları ayakta olan kilise depo gibi kullanılmaktadır. Tescilsiz ve kültür varlığı olarak kayıtlı değildir. Tescillenip kayıt altına alınması gerekmektedir.

1.2.YÜKSEKOVA

1.2.1.YEDİVEREN KÖYÜ, HALANA KİLİSESİ

Yüksekova'nın kuzeydoğusunda İran sınırında bulunan köye, Yüksekova-Şemdinli karayolundan çoğunluğu bozuk toprak bir yolla ulaşılmaktadır. Yüksekova ilçe merkezine 48 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Vadinin güneyine bakan oldukça dik ve kayalık bir yamaca kurulmuş olan kilisenin etrafında düz bir arazi bulunmamaktadır. Köy evleri aşağı kesimde derenin kenarında yola yakın bir yerdedir. Terör nedeniyle boşaltılan köye sahipleri son yıllarda gelip yeniden yerleşmeye başlamışlardır. Günümüzde köyde sekiz hane bulunmaktadır.

Nasturi kilisesi olan yapı, köyün kuzeyindeki kayalık yamaca yaslanmış, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve 7.70x14.22 m.lik dış ölçülere sahiptir. Güney cephe doğu tarafta dışa taşıntı yapmaktadır. Yapı iki bölüm hâlinde düzenlenmiş olup batıda sahnın, doğuda kanki bölümleri yer almaktadır. Dıştan düz toprak dam şeklinde örtülüdür. Dış cepheleri düzgün sıralı kaba yonu ve moloz taşlarla örülmüştür. Doğu ve batı cepheleri birer, güney cephe iki mazgal pencereyle değerlendirilmiştir. Ayrıca güney cephe sivri kemer açıklıklı kapı ile hareketlendirilmiştir. Kuzey cephe tamamıyla kayalıklara yaslanmıştır.

Sahına güney cephenin ortasındaki kapıdan girilmektedir. Burası 4.78x9.25 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Batı duvarının üst ortasına bir mazgal pencere açılmıştır. Doğu duvarında ortaya yakın bir yere tören kapısı yerleştirilmiştir. Güney köşeye de servis kapısı açılmıştır. Tören kapısı, düzgün kesme taşlarla yapılmış yuvarlak kemerli, 1.77 m. genişlik ve 2.85 m. yükseklikte bir girinti çerisine alınmış anıtsal görünümlüdür. Servis kapısı daha küçük ve yuvarlak kemerlidir. Duvarların sıvalı olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Kanki kısmı, yan yana iki bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Kuzeydeki asıl bölüm 3.00x3.55 m. ölçülerinde kareye yakın planlı ve üzeri kubbeyeyle örtülüdür. Kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır. Doğu duvarının ortasına mihrap (kutsal niş) yerleştirilmiştir. Tören kapısı istikametinde olan mihrap, zeminden yüksekçe at nalı kemerle sonlanan 0.98 m. genişlik ve 1.00 m. yükseklikte bir niştir. Kubbe ve iç duvar yüzeyleri kireç harcıyla sıvanmıştır. Kuzey duvarına dolap nişi açılmıştır.

Bunun güneyinde kilisenin cephesinin dışa taşıntı yapmasına neden ola ikinci mekân hem sahnın ve hem de asıl kanki bölümüyle irtibatlandırılmıştır. Burası 2.14x2.92 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve üzeri aynı yönde

beşik tonozla örtülüdür. Bunun kuzey duvarında batı tarafta yuvarlak kemerli bir girinti içerisinde bir kapı açıklığı yer almaktadır. Doğu duvarının üst tarafında yarım yuvarlak girintinin ortasına bir mazgal pencere yerleştirilmiştir. Ayrıca batı duvarının orta kısmına bir mazgal pencere açılmıştır. Tonoz ve duvar yüzeylerinde sıva izleri bulunmaktadır.

Kireç harcıyla tutturulmuş taş duvarlar, 1.15–1.30 m. arasında değişen genişliklerde tutulmuştur. Dış kapısı, tören kapısı ve mihrap yapının en anıtsal öğeleridir. Tamamı ile taş malzemenin kullanıldığı kilise kuzeyden güneye eğimli bir arazi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle yapının üç cephesi görülebilmektedir. Günümüzde sağlam ve fazla tahribata uğramamıştır. Tescilsiz olan kilisenin ulaşımı zordur. İçerisinde definecilerin açmış oldukları çukurlar yer almaktadır. Yapının kültür varlığı olarak tescillenip koruma altına alınması gerekmektedir.

1.2.2.DAĞLICA (ORAMAR), AKAR MAHALLESİ'NDEKİ KİLİSE

Yüksekova merkeze 55 km. uzaklıkta bulunan köye, Cilo ile Sat Dağları arasındaki Avarış vadisinden toprak bir yol ile ulaşılmaktadır. Köyün merkezinden bir saatlik yaya yürüme ile kilisenin bulunduğu mahalleye gidilmektedir. Kuzey yamaçta eğimli bir arazi üzerinde kurulmuş olan kiliseyi tümü ile ağaçlar kapatmış vaziyettedir. Günümüzde kilise yakınında bir hane bulunmaktadır.

Nasturi kilisesi olup 6.53x11.78 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kiliseye güneyden bir kapı ile geçilmektedir. İç mekân beşik tonoz ile örtülü sahnın ve bunun doğusunda iki eşit oda hâlinde düzenlenmiş kubbeli kanki (sunak) bölümünden oluşmaktadır.

Sahına güney cephenin batısına kaydırılmış kapıdan girilmektedir. Burası 4.40x7.50 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Batı duvarının üst ortasına bir mazgal pencere açılmıştır. Doğu duvarında ortaya yakın bir yere tören kapısı yerleştirilmiştir. Güney köşeye de servis kapısı açılmıştır. Taş sövelerle sınırlandırılmış dikdörtgen açıklıklıdır. Servis kapısı daha küçük ve dikdörtgen açıklık şeklindedir. Duvarların sıvalı olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bir dönem cami olarak kullanılan kilisenin sahnın kısmına mihrap ve ahşap mahfil eklenmiş ve bir pencere açılmıştır.

Kanki kısmı, yan yana iki bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Kuzeydeki asıl bölüm 2.00x2.10 m. ölçülerinde kareye yakın planlı ve üzeri içten kubbeyeyle örtülüdür. Doğu duvarının ortasına mihrap (kutsal niş) yerleştirilmiştir. Kubbe ve iç duvar yüzeyleri kireç harcıyla sıvanmıştır. Kuzey duvarına dolap nişi açılmıştır.

Bunun güneyindeki ikinci mekân hem sahin ve hem de asıl kanki bölümüyle irtibatlıdır. Burası 1.65x1.72 m. ölçülerinde kare planlı ve üzeri kubbe örtülüdür. Bunun kuzey duvarına batı tarafta kalan ve kankiye geçiş sağlayan bir kapı bulunmaktadır.

Bir dönem cami olarak kullanılmış olup güney duvarına mihrap ve pencere açılmıştır. İçerisine de ahşap bir mahfil yapılmıştır. Günümüzde duvarlarında yer yer yıkılmalar olan yapı kullanılmamaktadır. Tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıtlı değildir.

2.ŞIRNAK

2.1.CİZRE

2.1.1.SİTTİ NEFİS PINARI

Cizre merkez Yafes Mahallesi'nde bulunan Sitti Nefis Pınarı kuzey-güney doğrultusunda meyilli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir.

Yapı dıştan 5.10x6.15 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Giriş kuzey cephenin ortasında yer almaktadır. İç mekân 3.70x4.75 m. ölçülerinde aynı yönde dikdörtgen olup üzeri beşik tonoz örtülüdür. İçerisinde küçük bir havuzu ve su kanalı bulunmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde sağlam olan yapının su kaynağı çok azalmıştır. Mimari malzemesi moloz taştır. Tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıt altına alınması gerekmektedir.

2.1.2.MEHMET AĞA KASRI

Cizre merkez Dağkapı Mahallesi'nde bulunan Mehmet Ağa Kasrı 2004 yılındaki yüzey araştırmasında incelenmişti. 2006 yılında yapı tekrar gözlemlenip belgelenmiştir. Avlunun güney ve batı tarafında ters L şeklinde iki kanat hâlinde planlanan yapı, günümüzde briket duvarlarla bölünerek, dört aile tarafından kullanılacak şekle dönüştürülmüştür. Asıl kısım Menduh Zirek adlı şahsın mülkiyetindedir. Yapının tescili olmadığı görülmüş ve Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil kaydı yapılmıştır.

Ev, Cizre'de sivil mimarinin günümüze gelebilen örneklerinden biri durumundadır. Bu nedenle yapı önem arz etmektedir. Kasır, hem plan ve mimari özellikleri hem de süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Son dönemdeki müdahaleler ve kullanımdan kaynaklanan sıkıntılar plan ve görünüşünde bazı bozulmalar meydana getirirse de dışa bakan dış batı cephe ile avluya bakan güney kanatta

özelliğini koruyan yerler mevcuttur. Üslup açısından Osmanlı son dönemi ile Mardin sivil mimarisinin kaynaştığı görülmektedir. Plan bazında avlu ve bunun etrafında gelişen düzenleme iki kanat şeklinde gelişmektedir. Bu iki kanat güney ve batı tarafta ters “L” plan meydana getirmektedir. Evin avluya bakan her iki kanadında alt kat odaların önünü kapatan yuvarlak kemerli bir revak yer almaktadır. Güney kanatta ortada bir eyvan, bunun iki yanında odalar bulunmaktadır. Gerek alt ve gerekse üst katın cepheleri sivri kemerli kapı ve pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bu kapı ve pencerelerde bitkisel ağırlıklı süslemeler de yapılmıştır. Ancak bunların bir kısmı bozulmadan günümüze kadar gelmiştir.

Doğu cephesi sonradan inşa edilen evlerin duvarlarıyla kapatılmıştır. Güney cephe sağırdır. Asıl hareketlilik yola bakan batı cephesinde görülmektedir. Burada bulunan iki kapıdan kuzey köşedeki dışa taşıntılı taç kapı hüviyetindedir. İki renkli taşlarla sivri kemerli bir girinti şeklinde yapılmıştır. Diğer giriş kapısı ortaya yakın bir yerde yer almaktadır. Cephenin üst kısmı plaster ve sütuncelerle sınırlandırılmış pencerelerle hareketlendirilmiştir. Evin bundan sonraki aşamada projelendirilip restore edilmesi ve kültürel amaçlı kullanılması gerekmektedir.

2.2.İDİL

2.2.1.HABERLİ KÖYÜ, MOR TUĞMA KİLİSESİ

Haberli Köyü'nün içerisinde bulunan Süryani kilisesi olan yapı, dıştan 5.70x11.00 m. ölçülerinde ve doğu batı yönünde dikdörtgen planlıdır. İç mekân tek nefli naos ile bunun doğusundaki mezbah (sunak) bölümünden oluşmaktadır. Naosla mezbah bir bütün olup yukarıya kadar çıkmayan ince bir duvarla ayrılmıştır.

Kilisenin güney tarafına bir avlu yapılmıştır. Avludan dışa taşıntılı kemerli bir girinti içindeki bir kapıdan kiliseye girilmektedir. Naos, doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ve 3.35x7.80 m. ölçülerinde yapılmıştır. Üzeri aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. Bunun güney duvarına eşit ölçülerde üç adet kemerli girinti yapılmıştır. Ortadaki kapı, yanlardakinde mazgal pencere delikleri vardır. Mezbah bölümüne ince perde duvarın ortasına açılmış kapıdan girilmektedir. Burası enine dikdörtgen planlı ve 1.96x3.15 m. ölçülerinde yapılmıştır. Ortasında taştan bir sunak masası, duvarlarına muhtelif nişler ve güneydoğu köşesine pencere açılmıştır. Sağlam olan kilise kullanılmamaktadır.

Yapıda tümüyle taş malzeme kullanılmıştır. Kilisenin tescil kaydının yapılması gerekmektedir.

2.2.2.HABERLİ KÖYÜ, MOR KAVMI KİLİSESİ

Haberli Köyü'nün üst kesiminde bulunan kilise, dıştan 8.50x9.80 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kilisenin dış batı tarafında bir avlu bulunmaktadır. Üzeri dıştan kuzey-güney yönünde kırma çatıyla örtülmüştür. İç mekân iki bölümlü olup girişte naos bölümü ile bunun doğusundaki mezbahtan oluşmaktadır.

Avluya açılan batı cephe ortasındaki düz atkı taşlı bir kapı ile kiliseye girilmektedir. Naos, 4.10x6.60 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda enine dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Mezbahta bunun doğusunda aynı şekilde enine dikdörtgen ve 2.05x6.60 m. ölçülerindedir. Her iki bölümün üzeri kuzey-güney doğrultusunda beşik tonoz ile örtülüdür. Naostan üçlü bir açıklıkla mezbaha giriş sağlanmaktadır. Sıvalı olan duvarlarına kırmızı ağırlıklı kök boya ile çizikleme figür ve süslemeler yapılmıştır.

Yapının dış cephelerinde oldukça iri blok taşlar kullanılmıştır. Tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıtlı altına alınmalıdır. Ziyaret amacı dışında kullanılmamaktadır.

2.2.3.HABERLİ KÖYÜ, MOR ŞALİTO KİLİSESİ

Yine Haberli Köyü'nde bulunan kilise, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, 6.15x15.55 m. ölçülerinde olup tek neflidir. Doğusunda mezbah (sunak) batısında ise naos bölümü bulunmaktadır.

Kuzeyinde taş duvarla çevrelenmiş bir avlu bulunmaktadır. Avludan kiliseye kuzey cephesinin batı köşesine açılmış dışa taşıntılı bir kapı ile girilmektedir. Girişteki tek bölüm halindeki naos, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve 4.40x8.90 m. ölçülerinde yapılmıştır. Üzeri aynı yönde beşik tonoz ile örtülüdür. Naostan geniş bir açıklıkla mezbah bölümüne geçilmektedir. Burası naostan birkaç basamak yüksek ve 4.10x4.40 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üzeri doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülüdür. Mezbahın ortasına bir kduşkudşin (mihrap) bırakılmıştır. Kesme taş malzeme ile yapılmış ve dikdörtgen görünümlü kduşkudşinin batıya bakan yüzeyi cephe özelliği taşımaktadır. Dıştan iki bordürle sınırlandırılmış yüzeyin üst ortasına bir niş yerleştirilmiştir. Bunun alt ortasındaki düz yüzeye Süryanice bir kitabe bırakılmıştır.

Yapıda iç mekânda yer yer kesme taş dış cephede ise moloz taş kullanılmıştır. 2006 yılında köydeki Süryani halk tarafından onarılmıştır. Tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıt altına alınması gerekmektedir.

2.3.SİLOPİ

2.3.1.BİRLİK KÖYÜ, NUH NEBİ CAMİİ VE MEDRESESİ

Silopi merkeze 2 km. uzaklıkta, Birlik (Cuma) Köyü'nde bulunan ve halk arasında Nuh Nebi olarak adlandırılan cami ve medrese köyün güneybatısında mezarlık içerisinde yer almaktadır. Yapı dıştan 23.22x24.79 m. ölçülerinde olup doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Ortadaki avlunun güneyinde cami, kuzeyinde medrese ile doğuda dışa doğru taşıntılı iki katlı olan bir eyvanlı bölüm ile batısındaki mekândan oluşmaktadır. Camiye avludan giriş sağlanmakta olup doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve iki sahnıdır. Ayrıca sahnınların doğu tarafında birer oda yer almaktadır. Üç sivri kemerli açıklık sahnınları ayırmaktadır. Mihrap kible duvarına iki kademeli şekilde girintili olup dışa taşıntılıdır.

Avlunun kuzeyinde medrese yer almaktadır. Medresenin güneybatı köşesindeki bir oda ile kuzeydoğudaki oda ayakta kalmış olup diğer odalar yıkık bir vaziyettedir. Üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Bu nedenle kesin tarihi belli değildir. Plan ve mimari özelliklerine bakarak Cizre beyleri tarafından 15.–16. yüzyıllarda yapılmış olabilir. Oldukça harap olan cami ve medrese tescilsiz olup kültür varlığı olarak tescil edilmesi gerekmektedir. Aslında yapıda asıl yapılması gereken bir temizlik kazısıdır. Böylece tüm birimleri ortaya çıkarılabilir. Buna göre rölöve restitüsyon ve restorasyon projelerinin çıkartılan yapı restore edilmelidir.

2.3.2.BİRLİK KÖYÜ HAN KALINTISI

Silopi merkeze bağlı Birlik (Cuma-Cem'a) Köyü Serdeşt mevkiinde bulunan handan günümüze sadece dört köşesinde kulesinin kalıntıları gelebilmiştir. Yaklaşık 15.00x15,70 m. ölçülerinde olup kare planlıdır. Temel seviyesinde köşe kulelerini birbirine bağlayan duvar izleri mevcuttur. Han ve bunun aşağısındaki köprü burada bir kervan yolunun olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu ilerde araştırılacak uzantıları tespit edilmeye çalışılacaktır. Oldukça harap olan han tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıt altına alınması gerekmektedir.

2.3.3.BİRLİK KÖYÜ, TARİHİ TAŞ KÖPRÜ

Silopi merkeze bağlı Birlik(Cuma-Cem'a) köyünün aşağısından geçen Cuma deresi üzerinde kuzey-güney doğrultusunda yer almakta uzanan köprünün kemeri yıkılmış olup, sadece iki yandaki ayaklar kalmıştır. Tek kemer açıklıklı ve yolu

eğimli köprüler grubuna dâhil yapının kemer açıklığı 7.62 m kemer genişliği ise, 2.60 m'dir. Yıkık olan köprü tescilsiz olup, kültür varlığı olarak kayıtlı değildir. Kültür varlığı olarak kayıt altına alınması gerekmektedir.

2.3.4.BİRLİK KÖYÜ ŞERİF CAMİİ

Silopi merkeze bağlı Birlik (Cuma-Cem'a) Köyü'ne köye 1 km. uzaklıkta meskûn mahal dışında, dere kenarında bulunan ve halk arasında Şerif Camii olarak adlandırılan yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Dıştan 6,34x10,70 m. ölçülerindedir. Cami tek sahınlı ve aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. Güney duvarı ortasında basit niş şeklinde mihrabı bulunmaktadır. Kuzey cephede toprak dolgunun altında kalmış girişi vardır. Doğu ve batı duvarları tamamen yıkılmış olup sadece güney cephe belirgindir. Tamamıyla taş malzeme kullanılmıştır. Yıkık durumda olan cami tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıtlı değildir.

2.4.GÜÇLÜKONAK

2.4.1.DAMLARCA KÖYÜ, FİNİK KALESİ

Güçlükonak İlçesi'ne bağlı bugünkü Damlarca Köyü sınırları içerisinde bulunan kale iç kale ve dış kaleden oluşmaktadır. Yörede "Finik Harabeleri" olarak bilinmektedir. Cizre-Şirnak yol ayrımından 12 km. uzaklıkta bulunan Dicle Nehri'nin kuzey tarafında bugünkü Güçlükonak İlçesi'ne giden karayolunun üst kesiminde yer almaktadır. Dış kalede sur kalıntıları kuzey güney istikametinde uzanmaktadır.

İç kale daha üst kesimde kayalık topografik araziye uydurulmuş, sadece uzaktan görüntü almakla yetinilmiştir. Burası Cizre beylerinin Finik koluna ait yönetim merkezidir.

2.4.2.DAMLARCA KÖYÜ, FAKİ TEYRAN CAMİİ

Güçlükonak Damlarca Köyü sınırları içerisinde yer alan cami, halk arasında Faki Teyran Medresesi olarak bilinmektedir. Faki Teyran'ın asıl adı Muhammed olup Van'ın Bahçesaray (Müküs) ilçesindendir. Mezarı günümüzde Bahçesaray'ın Kartal (Verezûz) Köyü'nde bir korunun içindedir. "Faki" medrese talebesi anlamında

olup kuşlarla konuştuğu rivayeti üzerine yaşadığı dönemde ve sonrasında halk arasında “Faki Teyran” şeklinde isimlendirilmiştir. Yaşadığı dönem ile ilgili farklı rivayetler ileri sürülmüş ise de, gerek şiirlerinin içeriği, teması, stili ve hayatına dair gerçeklerden yola çıkılarak 1550–1690 yılları arasındaki “140” senelik bir zaman dilimi içinde yaşadığı kabul edilmektedir. Mevcut kabrinin üzerindeki mezar taşında her hangi bir tarih bulunmamaktadır. Cizreli ünlü âlim Molla Ahmed-i Ciziri ile çağdaş olup beraber yazdıkları “Mela û Fakî” gibi bazı şiirleri vardır. Melayê Ciziri ile olan ilişkilerinden dolayı Cizre’de de bir süre kaldığı ve bölge ile münasebetlerini sürekli devam ettirdiği bilinmektedir.

Bölge genel olarak Finik olarak nitelendirilmekte olup Dicle Nehri ve vadisine hâkim durumdadır. Eski yerleşmeler geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bunlardan biri olan cami, hemen ilerisindeki kayalıklardan çıkan derenin batı tarafında kurulmuştur. Derenin batı tarafına istinat duvarları ile düz bir alan oluşturulmuştur. Bu alan caminin kuzey tarafında kalmaktadır. Ayrıca her iki yamaçta çeşitli kalıntılar ve mağaralar bulunmaktadır. Günümüzde cami, Güçlükönak karayolu kenarında kalmaktadır. Yolun altında da Damlarca Köyü’nün bahçeleri bulunmaktadır.

Harap vaziyetteki cami, dıştan 6,30x10,65 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Caminin dış cephe duvarlarında bazı kısımlar yıkılmakla birlikte büyük çoğunluğu ayakta. Buna göre caminin doğu ve batı duvarları sağlamdır. Kuzey cephe duvarı çoğunlu yıkıktır. Yola bakan güney cephe, kaba yonu taşlarla örülmüş bir duvarla oluşturulmuştur. Duvarın doğu köşesi yıkıktır. Bunun hemen yanında 1.10 m. genişliğinde bir kapı açılmıştır. Mihrabın bulunduğu kısım sivri kemerli girinti şeklinde dıştan da vurgulanmış ve niş kısmının duvarı yıkılmış burada bir delik meydana gelmiştir.

Camiye giriş güney cephedeki kapıyla sağlanmaktadır. Kuzey cephe duvarı çoğunlukla yıkıldığı için buradaki kapı belirlenememiştir. İç mekân 4.80x8.90 m. ölçülerinde tek mekân şeklinde düzenlenmiştir. Buranın üst örtüsü tamamıyla yıkık vaziyettedir. Caminin batı duvarı ortasında dikdörtgen girinti yapan bir niş, güney duvarında da mihrap bulunmaktadır. Mihrap, sivri kemerli bir girinti içinde yarım daire planlı ve içerisi yıkık durumdadır. Harap ve sahipsiz olan cami tescilsiz olup kültür varlığı olarak kayıtlı değildir. Tescillenerek koruma altına alınması gerekmektedir.

2.4.3.DAMLARCA KÖYÜ TÜRBESİ (KUBBE-İ BERZERÇİO)

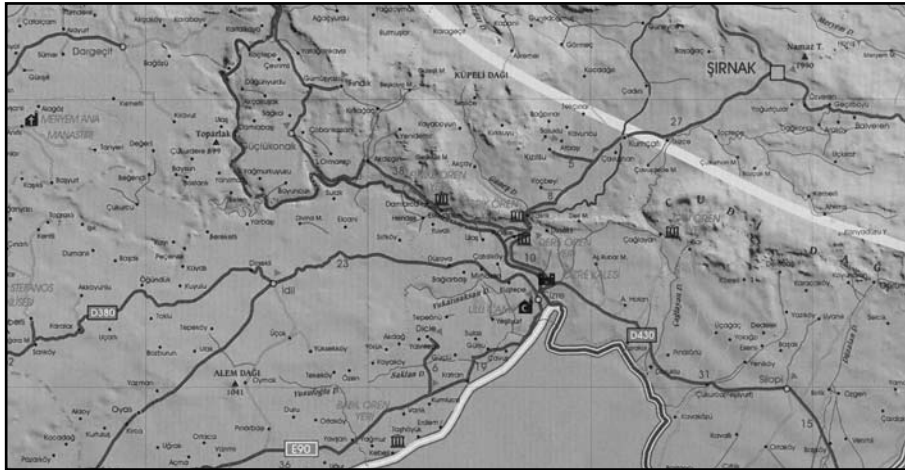
Güçlükonak Damlarca Köyü sınırları içerisinde yer alan türbe, Güçlükonak karayolunun Cizre-Şırnak yol ayrımının 15. km.sinde, yolun üst kesiminde bulunmaktadır. Dicle Nehri'ne ve Damlarca Köyü'nün bahçelerine hâkim bir noktadadır. Türbe, halk arasında Kubbe-i Berzerçio olarak adlandırılmaktadır. Kuzeyden güneye eğimli etrafı duvarla çevrelenmiş mezarlık alanının kuzeybatı köşesine yapılmış türbe, 5.60x5.60 m. dış ölçülerinde, kare planlı üzeri kubbe ile örtülüdür.

Türbenin batı ve güney cepheleri mevcut olup kuzey cephe arazinin eğiminden dolayı görülememektedir, doğu giriş cephesi ise yıkılmıştır. Batı cephe yer yer iri blok taşların kullanıldığı, çoğunluğu moloz ve düzlenmiş taşlarla örülmüş duvarla meydana getirilmiştir. Yüzeydeki tek açıklığı güney tarafta üst orta kesime açılmış dikdörtgen girinti içindeki penceredir. Pencere açıklığı üçgen biçimde sonlanmaktadır. Güney cephe ise harçla tutturulmuş moloz taş duvar örgüsü ile oluşturulmuştur. Buraya da iki pencere açılmıştır. Pencere dikdörtgen girinti içerisinde, üçgen biçimde sonlanan açıklıkla meydana getirilmiştir.

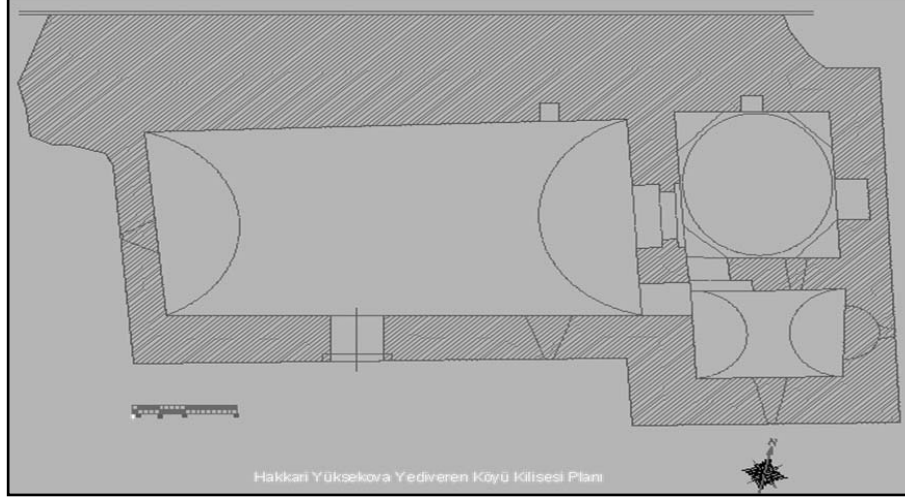
Türbeye doğu cephenin ortasından bir kapı ile girilmektedir. İçten 3.90x4.15 m. ölçülerinde kareye yakın bir plan özelliği göstermektedir. Doğu duvarı kısmen yıkılmış, ortasına bir kapı, güney tarafına bir pencere açılmıştır. Türbenin güney duvarına iki pencere, kuzey duvarına iki niş ve batı duvarına bir pencere bırakılmıştır. Duvar, tromp ve kubbe sıvalıdır. Günümüzde yarısından fazlası yıkılmış kubbe üst örtüyü teşkil etmektedir. Kubbeye geçişler kemerli ve çeyrek küre şeklinde tromplarla sağlanmıştır. Tromplardan da batı taraftaki ikisi kalmıştır. Harap durumda olan türbe, tescilsiz ve kültür varlığı olarak kayıtlı değildir. Türbenin mülkiyeti belli değildir. Tescillenerek koruma altına alınması gerekmektedir. Ayrıca türbenin alt kısmındaki mezarlıkta yazılı mezar taşı yoktur. Bazı yapıların duvar kalıntıları vardır. Yıkık olduğundan ne olduğu tespit edilememiştir. Tarihi konusunda da veriler yetersizdir. Tarihî verilerden ve yapı özelliğinden Cizre beyleri tarafından 16. yüzyıl içerisinde yaptırılmış olduğu düşünülmektedir.

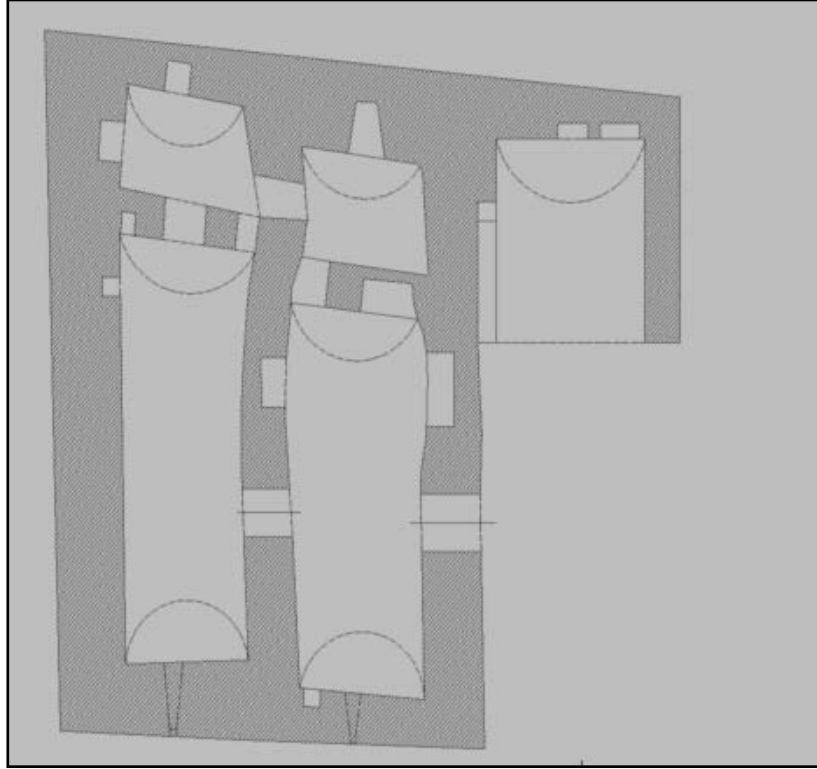
Harita 1: Hakkâri haritası

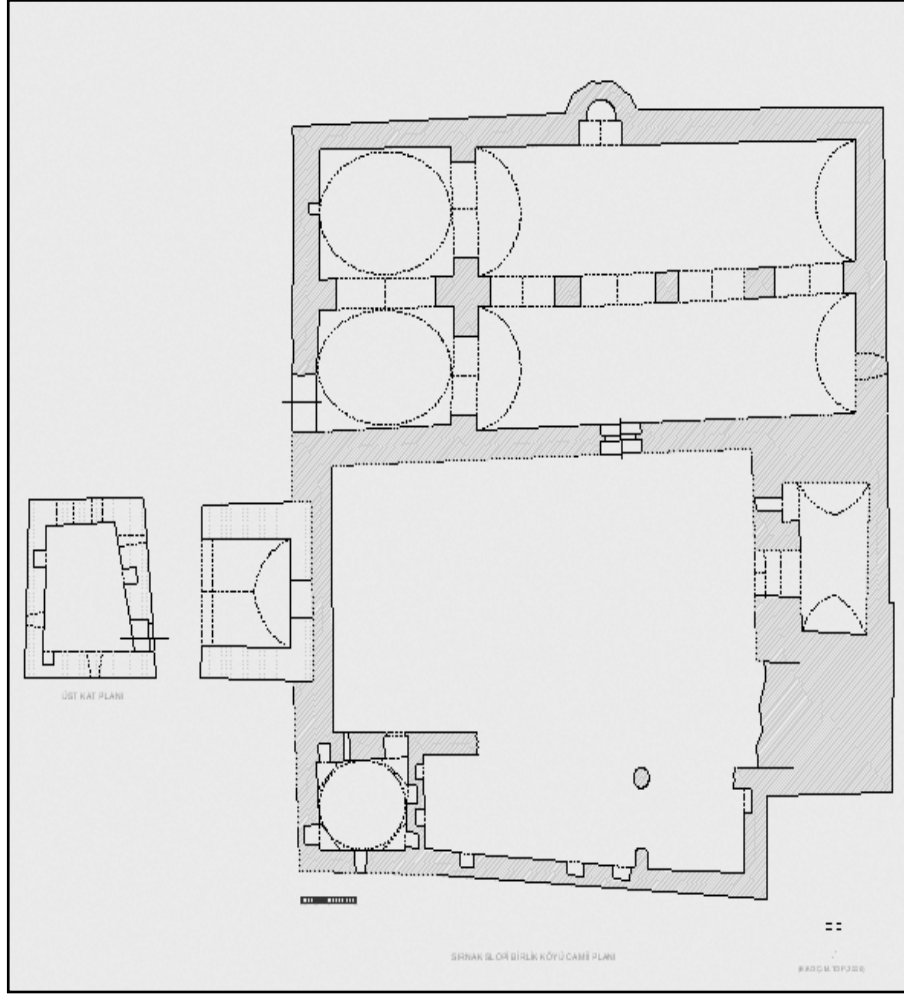
Harita 2: Şirnak haritası

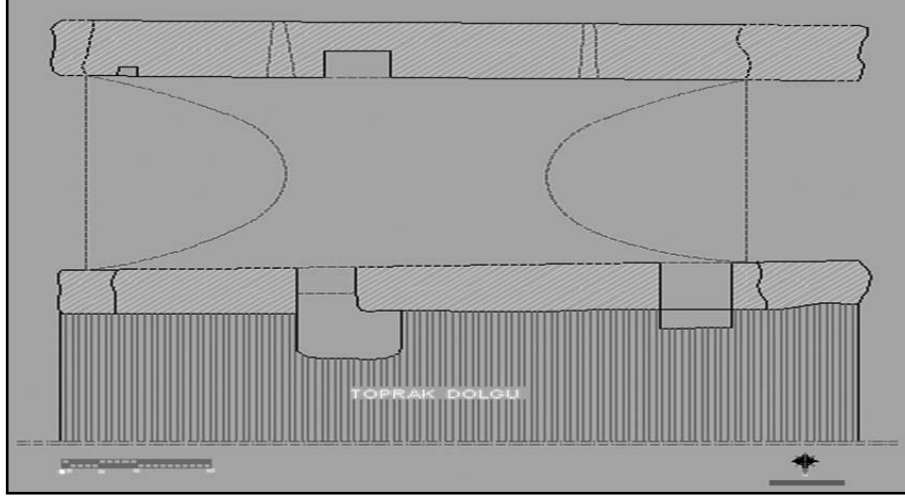
Çizim 1: Yediveren Köyü, Halana Kilisesi

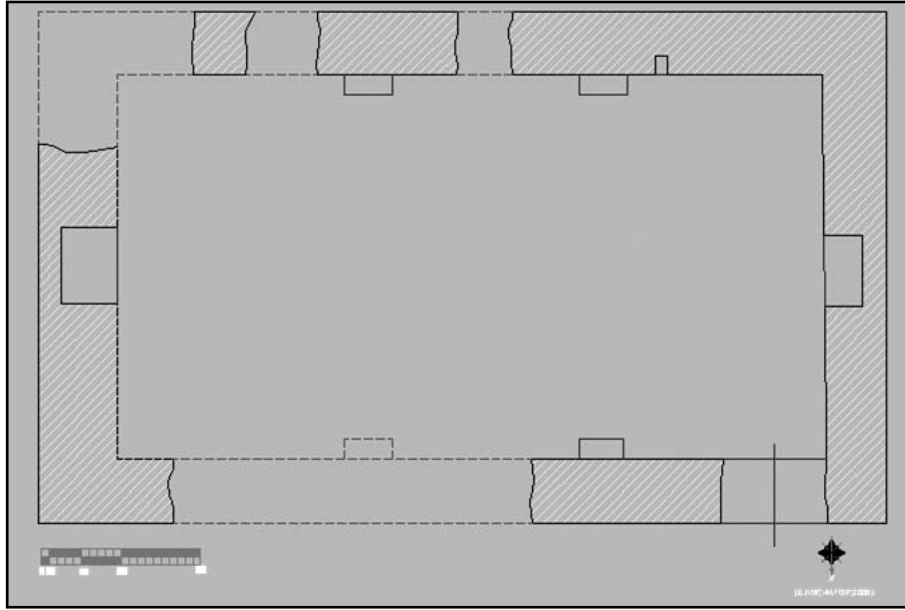
Çizim 2: Geçimli, Mar Sava Kilisesi

Çizim 3: Birlik Köyü, Nuh Nebi Camii ve Medresesi

Çizim 4: Birlik Köyü, Şerif Camii

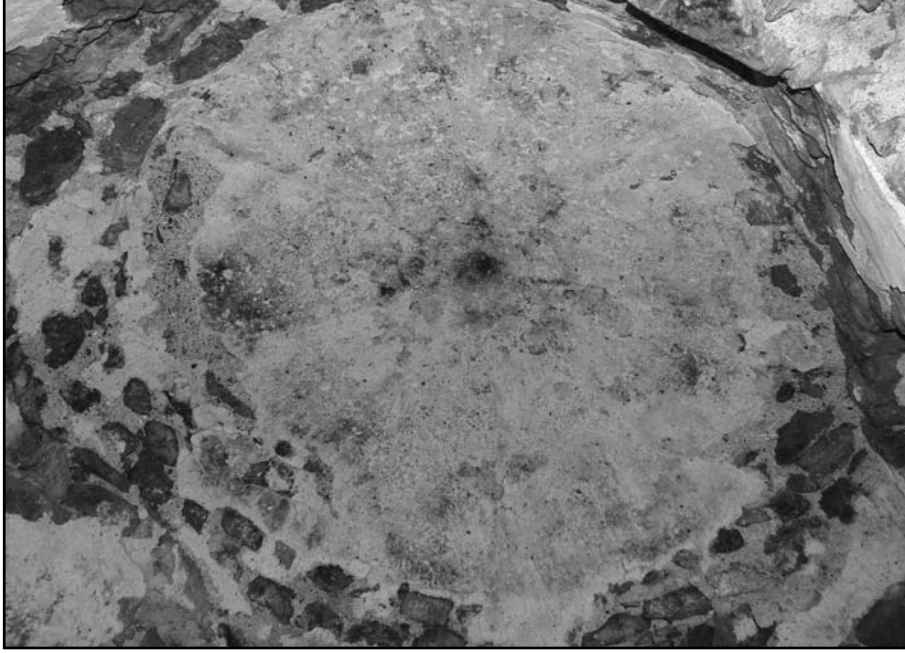
Çizim 5: Damlarca Köyü, Faki Teyran Camii

Resim 1: Yediveren Köyü, Halana Kilisesi

Resim 2: Yediveren Köyü, Halana Kilisesi

Resim 3: Geçimli, Mar Sava Kilisesi

Resim 4: Birlik Köyü, Nuh Nebi Camii ve Medresesi

Resim 5: Birlik Köyü, Nuh Nebi Camii ve Medresesi

Resim 6: Birlik Köyü, Han Kalıntısı

Resim 7: Birlik Köyü, Şerif Camii

Resim 8: Damlarca Köyü, Faki Teyran Camii

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

- Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm. lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek Arial veya Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
- Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
- Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
- Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
- Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:), olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
- Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
- CD'ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
- Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü
II. Meclis Binası
Ulus/Ankara
adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımız www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılması mümkündür.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in *Italic* character.
- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- Please send the print out of the text, together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara.

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium are available on www.kultur.gov.tr